

RIMA AŽUBALYTĖ ■ RAIMUNDAS JURKA ■ JOLANTA ZAJANČKAUSKIENĖ

BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖ

BENDROJI DALIS

I KNYGA

BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖ

BENDROJI DALIS

PIRMOJI KNYGA

**RIMA AŽUBALYTĖ
RAIMUNDAS JURKA
JOLANTA ZAJANČKAUSKIENĖ**

**BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖ
BENDROJI DALIS**

PIRMOJI KNYGA

Vadovėlis

**VALSTYBĖS ĮMONĖ
REGISTRŲ CENTRAS**

Vilnius, 2016

UDK 343.1(075.8)

Až-07

Recenzavo:

Doc. dr. **GINTARAS GODA**

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios justicijos katedros docentas,
Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjas

Dr. **RAMŪNAS JURGAITIS**

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės
ir proceso instituto lektorius

Rekomendavo spausdinti:

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto taryba
2016 m. birželio 30 d. (nutarimo Nr. 1T-19)

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės pirmosios pakopos studijų programų
komitetas 2016 m. birželio 27 d. (posėdžio protokolo Nr. 10-289-(1.17K-40101)

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios justicijos krypties antrosios
pakopos studijų programų grupės komitetas
2016 m. birželio 29 d. (posėdžio protokolo Nr. 10-291-(1.17K-40101)

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir proceso institutas
2016 m. birželio 20 d. (susirinkimo protokolo Nr. 1BTPI-4)

Mykolo Romerio universiteto mokslinių ir mokomųjų leidinių aprobavimo leidybai
komisija 2016 m. liepos 11 d. (posėdžio protokolo Nr. 2L-11)

Autorių indėlis:

RIMA AŽUBALYTĖ

1, 2, 3, 4 skyriai

RAIMUNDAS JURKA

4, 6, 7, 8, 9, 10 skyriai

JOLANTA ZAJANČKAUSKIENĖ

4, 5, 6, 8 skyriai

ISBN 978-9955-30-234-6 (bendras) (spausdinta)

ISBN 978-9955-30-232-2 (bendras) (internete)

ISBN 978-9955-30-235-3 (Kn. 1) (spausdinta)

ISBN 978-9955-30-233-9 (Kn. 1) (internete)

© Rima Ažubalytė, 2016

© Raimundas Jurka, 2016

© Jolanta Zajančauskienė, 2016

© Mykolo Romerio universitetas, 2016

© Jūratė Juozėnienė, viršelio dailininkė, 2016

© VĮ Registrų centras, 2016

TURINYS*

PRATARMĖ	7
I SKYRIUS. BAUDŽIAMOJO PROCESO ESMĖ IR PASKIRTIS.....	9
II SKYRIUS. BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖ IR JOS ŠALTINIAI	51
III SKYRIUS. BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS PRINCIPAI.....	107
IV SKYRIUS. BAUDŽIAMOJO PROCESO DALYVIAI	135
V SKYRIUS. GYNYBA.....	235
VI SKYRIUS. ATSTOVAVIMAS	283
VII SKYRIUS. NUŠALINIMAS	309
VIII SKYRIUS. APSKUNDIMAS	337
IX SKYRIUS. NUSIKALSTAMA VEIKA PADARYTOS ŽALOS ATLYGINIMAS	357
X SKYRIUS. TERMINAI BAUDŽIAMAJAME PROCESU	393

* Smulkius knygos skyrių turinius žr. kiekvieno skyriaus pradžioje.

PRATARMĖ

Baudžiamojo proceso teisės raida Lietuvoje pastaraisiais dešimtmečiais buvo gana sparti. Keitėsi teisės mokslininkų ir teisininkų praktikų požiūris į baudžiamojo proceso teisės paskirtį, taip pat nuolat buvo keičiamas, pildomas ir pats baudžiamojo proceso teisinis reguliavimas.

2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojusiam Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse atsispindi ne tik Lietuvos baudžiamojo proceso teisės mokslininkų darbo rezultatai, bet ir naujos tarptautinių teisės aktų, Europos Sąjungos teisės, kitų reikšmingų teisinio reguliavimo priemonių nuostatos ir idėjos.

Aiškinant Baudžiamojo proceso kodekso nuostatas, būtinas sisteminis atskirų baudžiamojo proceso teisės klausimų supratimas. Viena iš pagrindinių priemonių, padedančių ugdyti tą supratimą, yra vadovėlis. Paprastai baudžiamojo proceso teisės studijos pradedamos nuo vadinamosios bendrosios dalies, kitaip tariant, – nuo šios teisės šakos pagrindo. Vadovėlyje dėstomos baudžiamojo proceso teisės bendrosios dalies temos: „Baudžiamojo proceso esmė ir paskirtis“, „Baudžiamojo proceso teisė ir jos šaltiniai“, „Baudžiamojo proceso teisės principai“, „Baudžiamojo proceso dalyviai“, „Gynyba“, „Atstovavimas“, „Nušalinimas“, „Apskundimas“, „Nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimas“, „Terminai baudžiamajame procese“. Pabrėžtina, kad vadovėlio autoriai pasirinko nagrinėti tik svarbiausius minėtųjų temų klausimus.

Autoriai tikisi, kad ateityje bus išleista ir antroji baudžiamojo proceso teisės bendrosios dalies vadovėlio knyga, kurioje turėtų būti aptartos kitos temos: „Proceso dokumentai“, „Proceso išlaidos“, „Tarptautinis bendradarbiavimas baudžiamajame procese“, „Įrodymai“, „Procesinės prievartos priemonės“.

Vadovėlyje gausiai remiamasi mokslinėmis publikacijomis. Dažnai autoriai nurodo skaitytojui kitus šaltinius, kuriuose vienas ar kitas klausimas ar dalykas analizuojamas plačiau, taip pat pateikia tam tikrų paaiškinimų, pastabų, nuorodų. Atsižvelgus į pastaraisiais metais gerokai padidėjusią teismų praktikos ir teismo precedento reikšmę aiškinant ir taikant baudžiamojo proceso teisę, vadovėlyje itin daug dėmesio skiriama būtent nacionalinių ir tarptautinių teismų praktikai. Taigi, siekiant pateikti kuo išsamesnių atsakymų į iškeltuosius klausimus, knygoje dažnai remiamasi Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo baigiamaisiais aktais, Europos

Žmogaus Teisių Teismo praktika, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, taip pat ir kitų teismų, sprendimais.

Atkreiptinas dėmesys, kad vadovėlyje remiamasi Lietuvos Respublikos teisės aktais, oficialiai paskelbtais iki 2016 m. birželio 30 dienos.

Vadovėlis skiriamas teisės studijų studentams, teisininkams praktikams, taip pat visiems besidomintiems baudžiamojo proceso teise. Autoriai nuoširdžiai dėkoja vadovėlio recenzentams doc. dr. Gintarui Godai ir dr. Ramūnui Jurgaičiui už patarimus. Linkime sėkmingų ir įdomių baudžiamojo proceso teisės studijų.

Autorių kolektyvo vardu

Prof. dr. JOLANTA ZAJANČKAUSKIENĖ

I SKYRIUS

BAUDŽIAMOJO PROCESO ESMĖ IR PASKIRTIS

I SKYRIAUS TURINYS

1. BAUDŽIAMOJO PROCESO SAMPRATA.....	11
2. BAUDŽIAMOJO PROCESO TEORINIAI MODELIAI.....	13
3. BAUDŽIAMOJO PROCESO PASKIRTIS	18
4. BAUDŽIAMOJO PROCESO FORMA	33
5. BAUDŽIAMOJO PROCESO FUNKCIJOS.....	37
6. BAUDŽIAMOJO PROCESO STADIJŲ SISTEMA	41
KLAUSIMAI	50

1. BAUDŽIAMOJO PROCESO SAMPRATA

Konfliktai, taip pat ir susiję su kėsinimusi į svarbiausias vertybes, nuo seniausių laikų buvo sprendžiami dviem būdais: savigyna, o vėliau – ir pasitelkiant bendruomenės bei valstybės institucijas. Pirmasis kovos su kėsinimusi į žmogaus gyvybę, sveikatą, turtą ir kitus interesus etapas yra tiesioginis fizinis gynimasis nuo skriaudėjo. Savigyna reiškė teisę pačiam, be pašalinių kišimosi, apsiginti arba atkeršyti nusikaltėliui. Ilgainiui suvokta, kad toks ginčo sprendimo būdas nesukuria nei tvarkos, nei saugumo. Jis buvo patogus tik fiziškai stipresniems ar į gausesnį būrį susirinkusiems asmenims, galėjusiems nepagrįstai apkaltinti ir tuo prisidengus lobti ar naikinti. Taigi pradėta ieškoti kitų ginčo sprendimo būdų. Vienas iš jų – besiginčijančių asmenų kreipimasis į garbingą, sąžiningą, pasitikėjimo vertą asmenį, prašant jo išspręsti konfliktą ir iš anksto sutinkant įvykdyti jo paskelbtą sprendimą, kad ir koks jis būtų¹. Taigi kintant ir sudėtingėjant visuomeniniams santykiams, atsirado prielaidų ir būtinybė konflikto sprendimą patikėti trečiajam, nuo ginčo šalių nepriklausomam, asmeniui. Vadovaudamasis toje bendruomenėje priimtomis taisyklėmis, jis priimdavo sprendimą. Laikui bėgant viešasis visuomeninis pradas tiriant ir nagrinėjant nusikaltimus vis stiprėjo ir valstybėje atsirado specialių institucijų bei pareigūnų, kurių pagrindinė pareiga buvo tirti nusikaltimus, rasti ir teisingai nubausti juos padariusius asmenis. Būtent tada susiformavo **baudžiamasis procesas** – įstatymų reguliuojama valstybės įgaliotų institucijų ir pareigūnų veikla tiriant nusikalstamas veikas ir įgyvendinant teisingumą.

Žodis „procesas“ yra kilęs iš lotynų kalbos žodžio *processum*, kuris išvertus į lietuvių kalbą reikštų „judėjimas pirmyn“². Taigi terminas „baudžiamasis procesas“ apibūdina tvarką, taisykles, procedūras, būdus ir metodus, taikytinus siekiant ištirti ir išspręsti dėl nusikalstamos veikos kilusį konfliktą. Šiuolaikinio baudžiamąjo proceso, kaip valstybinės veiklos, pobūdis daugelyje valstybių jau nekelia abejonių. Dažnai valstybių konstitucijose būna įtvirtinti pagrindai, kuriais remdamasis įstatymų leidėjas nustato konkrečias baudžiamąjo proceso taisykles. Lietuvos Respublikos Konstitucija³ (toliau – ir Konstitucija) visiems ir kiekvienam užtikrina prigimtines žmogaus teises (Konstitucijos 18 straipsnis).

¹ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamąjo proceso kodeksas: ar teismo nagrinėjimo struktūra garantuoja teisingą teismą? Iš: ANCELIS, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrias, 2009, p. 149.

² KUZAVINIS, K. Lotynų–lietuvių kalbų žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996, p. 690.

³ Lietuvos Respublikos Konstitucija (Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume). *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33–1014.

Tai yra esminis Konstitucijos ir jos pagrindu kuriamos konstitucinės tvarkos, konstitucingumo principas: valstybė įpareigota ginti ir saugoti prigimtines žmogaus teises⁴. Valstybės konstitucinė priedermė – teisėtomis priemonėmis užtikrinti kiekvieno asmens ir visos visuomenės saugumą, įgyvendinti konstitucinėmis vertybėmis grindžiamą teisinę tvarką⁵. Konstitucijos preambulėje įtvirtintas atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekis reiškia, kad valstybės, kaip visos visuomenės politinės organizacijos, paskirtis – užtikrinti žmogaus teises ir laisves, taip pat viešąjį interesą, todėl atlikdama savo funkcijas ir veikdama visos visuomenės interesais valstybė turi priedermę užtikrinti žmogaus teisių ir laisvių, kitų Konstitucijos saugomų ir ginamų vertybių, kiekvieno žmogaus ir visos visuomenės veiksmingą apsaugą, be kita ko ir nuo nusikalstamų kėsinių. Tai yra ir vienas iš valstybės prioritetinių uždavinių, nes nusikaltimais ne tik pažeidžiamos asmens teisės ir laisvės, kitos Konstitucijos saugomos ir ginamos vertybės, bet ir daromas neigiamas poveikis gyvenimo sąlygoms, žmonių gyvenimo lygiui, kėsinamasi į valstybės ir visuomenės gyvenimo pagrindus⁶. Jeigu valstybė nesiimtų deramų veiksmų užkardyti nusikaltimus, būtų griauamas pasitikėjimas jos valdžia, įstatymais, didėtų nepagarba teisinei tvarkai ir socialiniams institutams⁷. Baudžiamojo proceso normomis siekiama sudaryti sąlygas teisėtomis priemonėmis ginti visuomenę nuo nusikalstamų veikų⁸. Taigi „iš Konstitucijos kylanti valstybės priedermė užtikrinti kiekvieno asmens ir visos visuomenės saugumą nuo nusikalstamų kėsinių suponuoja ne tik įstatymų leidėjo teisę ir pareigą įstatymais apibrėžti nusikalstamas veikas bei nustatyti baudžiamąją atsakomybę už jas, bet ir jo teisę bei pareigą reglamentuoti su nusikalstamų veikų atskleidimu bei tyrimu ir baudžiamųjų bylų nagrinėjimu susijusius santykius – baudžiamojo proceso santykius“⁹.

Kitą tariant, valstybė, pripažindama, kad kiekviena joje rengiama, daroma ar padaryta nusikalstama veika kelia grėsmę joje gyvenančių žmonių gerovei, ne tik imasi priemonių kriminalizuoti tam tikras veikas, bet ir stengiasi sukurti efektyviai veikiančią sistemą, kuri padėtų greitai ir kiek įmanoma optimaliomis sąnaudomis išaiškinti tos valstybės teritorijoje ar jos piliečių padarytas nusikalstamas veikas ir kaltiems asmenims tinkamai pritaikyti įstatymo numatytas priemones. Baudžiamojo proceso teisę taikantiems pareigūnams būtina išsiaiškinti daug aplinkybių, kad

⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas.

⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d., 2000 m. gegužės 8 d., 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimai.

⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas.

⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas.

⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

būtų nustatytas konkrečią nusikalstamą veiką padaręs asmuo ir jam būtų galima pritaikyti jo daromą ar padarytą teisei priešingą veiką atitinkančią baudžiamosios teisės normą, o vėliau – teisingai paskirti bausmę ar kitokią poveikio priemonę. Reikia nustatyti konkrečios nusikalstamos veikos padarymo laiką, vietą ir kitas svarbias aplinkybes, ją padariusį asmenį, jo kaltę, padarytos žalos dydį bei pobūdį ir t. t. Šiam tikslui valstybė steigia tam tikras valstybės institucijas, kurios įpareigojamos atskleisti nusikalstamas veikas, nustatyti kaltus asmenis, įrodyti jų kaltę ir valstybės vardu tinkamai taikyti jiems baudžiamųjų įstatymų nustatytas priemones. Be kita ko, atlikdamos priskirtąsias funkcijas šios institucijos įgyja teisę taikyti įstatyme nurodytas asmenų teises ribojančias procesines priemones.

Apibendrinant galima pasakyti, kad baudžiamasis procesas – tai kryptinga valstybės veikla, kuria siekiama išaiškinti rengiamas, daromas ar padarytas nusikalstamas veikas ir, jei yra pagrindas, teisingai bausti jas padariusius asmenis arba jiems taikyti kitas įstatymo numatytas priemones.

2. BAUDŽIAMOJO PROCESO TEORINIAI MODELIAI

Analizuojant šiuolaikinius baudžiamąjį procesą ir praktiką galima daryti išvadą, kad demokratinėse valstybėse baudžiamasis procesas vyksta panašiai, nors atskirų proceso veiksmų ar sprendimų priėmimo reglamentavimas skiriasi. Norint sistemaiškai suvokti Lietuvos baudžiamąjį procesą, jo esmę ir sistemą, būtina trumpai aptarti istoriškai susiklosčiusius baudžiamąjį proceso modelius. Beveik visi baudžiamąjį proceso specialistai pripažįsta, kad yra keli šio proceso tipai (modeliai), kuriems būdingi tam tikri principai ir jų nulemtos procesinės formos. Pasirinkus atitinkamą kriterijų ar keletą jų, šie modeliai analizuojami literatūroje. Toliau apibūdinami keli dažniau analizuojami baudžiamąjį proceso modeliai.

Analizuojant baudžiamąjį proceso raidą, Vakarų teisės tradicijoje dažniausiai skiriami rungimosi proceso modelis ir tardymo (tiriamasis) procesas. Be jų, dažnai skiriamas ir mišriojo tipo baudžiamasis procesas. Literatūroje minimi rungimosi ir tardymo proceso potipiai, kurie ilgainiui keitė vienas kitą, bet išliko to paties pobūdžio. Rungimosi proceso raidoje skiriami kaltinimo, ieškinio, kuris savo ruožtu skiriamas į privataus ieškinio ir viešojo ieškinio procesus, ir vadinamojo postrungimosi procesai. Laikui bėgant tardymo procesas taip pat keitėsi: baudžiamasis susidorojimas, asizas (angl. *assize*), inkvizicijos procesas, tardymo procesas, teisminis (baudžiamasis) įsakymas¹⁰. Tačiau šiems potipiems daugiau ar mažiau būdingi esminiai rungimosi arba tardymo (tiriamąjį) proceso elementai.

¹⁰ SMIRNOV, A. V. Modeli ugolovnogo processa. Sankt-Peterburg: Nauka, Alfa, 2000, p. 26–58.

Rungimosi proceso teorinio modelio esminiais elementais laikomi:

1) proceso funkcijų atskyrimas, kai kaltinimas, gynyba ir nešališkas arbitras (teismas) atlieka skirtingas funkcijas, t. y. deklaruojamas dviejų šalių (kaltinimo ir gynybos) ir nepriklausomo teismo buvimas. Be to, pabrėžiamas šalių procesinis lygiateisiškumas;

2) laisvas įrodymų vertinimas;

3) įtariamasis (kaltinamasis) yra aktyvus proceso dalyvis¹¹.

Terminas „rungimasis“ atspindi šio tipo proceso esmę.

Tiriamąjo (tardymo) proceso teoriniam modeliui būdingi šie elementai:

1) proceso funkcijų bendrumas, kuris reiškia, kad proceso funkcijos yra koncentruotos;

2) administracinis reguliavimo metodas (šalių nuomonės nepaisymas, būtinybė procesą įvykdyti iki pabaigos atsižvelgiant tik į įstatymą);

3) formalus įrodymų vertinimas, t. y. egzistuoja iš anksto įstatymų leidėjo nustatyta skirtingų rūšių įrodymų teisinė vertė (įrodymų hierarchija), pavyzdžiui, kaltinamojo prisipažinimas kalta laikomas „įrodymų karaliene“ (todėl kaltinamojo prisipažinimui išgauti buvo naudojami kankinimai), vyro parodymai buvo vertesni nei moters ir pan.¹²;

4) įtariamasis (kaltinamasis) laikomas proceso objektu.

Daugelio tyrinėtojų nuomone, vertinant istoriškai susiklosčiusias nusikaltimų tyrimo ir bylų nagrinėjimo procedūras baudžiamąjo proceso srityje šalys, kurioms būdinga *common law* sistema, pasirinko rungimosi proceso sistemą, o romanų-germanų teisė pirmenybę teikė tardymo sistemai¹³. Taigi galima teigti, kad rungimosi proceso modelis buvo būdingas anglosaksų šalims, o tardymo (tiriamasis) procesas – žemyninei Europai. Kaip minėta, šiuo metu demokratinių teisinių valstybių baudžiamieji procesai yra supanašėję, bet ir jiems būdingesni arba vieno, arba kito teorinio modelio požymiai.

Rungimosi proceso požymiai šiuo metu būdingesni bendrosios teisės tradicijos šalims (Jungtinei Karalystei, JAV, Kanadai, Australijai), ypač nagrinėjant bylas teisme. **Baudžiamasis procesas** iš esmės laikomas teisme vykstančiu valstybės (arba nukentėjusiojo) ir nusikaltimo padarymu kaltinamo asmens ginču. Proceso šalys turi lygias teises galimybes rinkdamos, pateikdamos ir tirdamos įrodymus teisme, taip pat vertindamos kitos šalies pateiktus įrodymus. Teismas tokiaime procese negali nei aktyviai dalyvauti bylos šalių pateiktų įrodymų tyrime, nei reikalauti naujų įrodymų. Jis laikomas nešališku arbitru, kuris stebi, kad nebūtų

¹¹ FOINICKIJ, I. J. Kurs ugolovnogo sudoproizvodstva. Sankt-Peterburg: Alfa, 1996, t. 1, p. 63–64.

¹² CININAS, A. Aktualios įrodymų sampratos ir jų leistinumo problemos Lietuvos baudžiamąjo proceso teorijoje ir praktikoje. *Jurisprudencija*, 2001, t. 23(15), p. 36; MACHOVENKO, J. Įrodymai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisėje. *Teisė*, 2005, t. 55, p. 63, 68.

¹³ PRADEL, J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 117.

pažeidžiamos „žaidimo taisyklės“, ir priima atitinkamą sprendimą, t. y. išsprendžia kaltinamo asmens kaltumo arba nekaltumo klausimą ir kaltam asmeniui skiria atitinkamą bausmę.

Kontinentinės teisės tradicijos šalių, taigi ir Lietuvos, baudžiamajam procesui ilgą laiką buvo būdingi tardymo (tiriamojo) proceso požymiai. Atsižvelgiant į tai, kad *tiriamojo baudžiamojo proceso paskirtis* yra rasti tiesą, tokio proceso metu teismas turi įgaliojimus visapusiškai išnagrinėti įvykį, dėl kurio vyksta byla, t. y. aktyviai veikti nepaisydamas šalių valios. Nors XIX amžiuje priimtuose įvairių Europos šalių baudžiamojo proceso kodeksuose reglamentuojant teismo procesą išryškėjo daug rungimosi procesui būdingų elementų, pavyzdžiui, funkcijų atskyrimo, įtariamojo ir gynybos teisių išplėtimo, laisvo įrodymų vertinimo ir pan., šiose šalyse rungimasis teisme vis dėlto skiriasi nuo rungimosi bendrosios teisės šalyse. Teismas yra įpareigotas nesitenkinti tik proceso šalių pateiktais įrodymais ir privalo byloje siekti nustatyti materialiąją tiesą. Jei reikia, teismas turi savo iniciatyva atlikti proceso veiksmus ir gauti bylai išnagrinėti reikalingų įrodymų¹⁴. Ikiteisminio tyrimo stadijos pagrindai išliko artimi tiriamajam (tardymo) modeliui.

Kai kurie autoriai, be dviejų minėtųjų modelių, skiria ir *mišrųjį* proceso tipą. Teigiama, kad, pavyzdžiui, Skandinavijos valstybių, Italijos baudžiamajam procesui, tiksliau – teismo procesui, būdingi ir tiriamojo, ir rungimosi proceso požymiai¹⁵.

Kitas kriterijus nurodant baudžiamojo proceso tipus gali būti susijęs su baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso tikslais. Dar 1968 m. atsižvelgiant į proceso prioritetą buvo pasiūlyti šie *teoriniai baudžiamojo proceso modeliai*: nusikalstamumo kontrolės procesas (angl. *crime control process*) ir tinkamas, sąžiningas procesas (angl. *due process*). *Nusikalstamumo kontrolės proceso modelio* pagrindas – požiūris, kad svarbiausias baudžiamojo proceso tikslas yra užkardyti nusikaltimus. Jį apibūdina ir efektyvumas, greitis, policijos galių apimtis, neformalios procedūros, ikiteisminio tyrimo pirmenybė prieš teismą¹⁶. *Tinkamo (teisingo, sąžiningo) proceso modelis* (angl. *due process*) paremtas individualių laisvių ir teisių apsauga, nes jo kūrėjams žinoma ir priimtina stigmos teorija, taip pat įvertinama laisvių praradimo grėsmė kaip proceso rezultatas. Todėl šiam modeliui būdingi tam tikri kriterijai, turintys apsaugoti kaltinamojo

¹⁴ GIRDAUSKAS, M. Teismo įgaliojimų keisti inkriminuojamos veikos kvalifikavimą griežtesniu suderinamumas su konstituciniais baudžiamojo proceso tikslais ir principais. *Teisė*, 2013, t. 88, p. 146–147.

¹⁵ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUČONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 14–15.

¹⁶ PACKER, H. *The Limits of the Criminal Sanction*. California: Stanford, 1968, p. 158. Tokio tipo procesas dar vadinamas sulaikymo modeliu pagrįstu procesu. Taip pat žr.: JUSTICKIS, V. *Kriminologija*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2001, p. 224–243.

ir įtariamojo teisės¹⁷. Jam būdingas ne tiek efektyvumas, kiek įrodymų ir procedūrų patikimumas, rungimasis, teismas kaip prioritetinė sprendimų priėmimo vieta, formalios procedūros¹⁸. Nors šie modeliai buvo kritikuoti dėl neaiškaus tarpusavio santykio, nukentėjusiojo pozicijos baudžiamajame procese ignoravimo, kategoriško kai kurių ypatumų priskyrimo vienam ar kitam modeliui (nors taip nėra: antai proceso spartumas arba proceso nevilkinimas būdingas ne tik nusikalstamumo kontrolės (angl. *crime control model*), bet ir tinkamo proceso (angl. *due process*) modeliui, nes tai tiesiogiai susiję su įtariamojo teisėmis¹⁹), nagrinėjant baudžiamąjį proceso teisės problemas šiais teoriniais modeliais gana plačiai naudojamosi ir dabar²⁰.

Kai kurie lyginamosios teisės specialistai skiria du baudžiamosios teisės ir proceso modelius remdamiesi vadinamuoju represijos intensyvumu reglamentuojant veikų kriminalizavimą bei jų tyrimo ir nagrinėjimo procesą: vieną, kuris pagrįstas pasiklovimu represija, ir kitą, pagal kurią ja nepasitikima ir dėl to linkstama menkinti jos reikšmę. Toks atskyrimas taip pat nėra labai tikslus, bet galima pripažinti, kad valdžia kiekvienai baudžiamosios justicijos teisės šakai taiko arba **pasitikėjimo represija (autoritarinis modelis)**, arba sąlygiškai didesnio **nepasitikėjimo ja (liberalusis modelis)** politiką kaip teisėkūros pagrindą²¹. Autoritarinio proceso tipą, be kitų veiksmų, apibūdina būtent inkvizicijos procesui būdingi pradai, o liberalųjį – kaltinimo proceso pradai.

Apžvelgus įvairių autorių siūlytus teorinius proceso modelius darytina išvada, kad jų atskyrimo pagrindas ir pagrindiniai požymiai nusakomi labai panašiai, skiriasi tik autorių pasirenkami akcentai ir proceso tipų pavadinimai. Taip pat būtina prisiminti idealiojo (tik teoriškai egzistuojančio) baudžiamąjį proceso modelio ir pozityviojo, t. y. konkrečiu laikotarpiu konkrečioje valstybėje egzistuojančio, baudžiamąjį proceso skirtumą²². Vien apie rungimosi arba vien apie tiriamąjį procesą galima

¹⁷ Septintajame dešimtmetyje nebuvo plačiai diskutuojama apie nukentėjusiojo teisės.

¹⁸ PACKER, H., *op. cit.*, p. 154.

¹⁹ ASHWORTH, A. *The Criminal Process: An Evaluative Study*. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 27–29.

²⁰ COLE, G. F.; SMITH, CH. E. *The American System of Criminal Justice*. West/Wadsworth, 1998, p. 8–10; SANDERS, A. *From Suspect to Trial*. Iš: *The Oxford Handbook of Criminology*. Ed. by MORGAN, M. M.; REINER, R. Oxford, 1997, p. 1051–1054.

²¹ PRADEL, J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 118; SMIRNOV, A. V. *Modeli ugolovnogo processa*. Sankt-Peterburg: Nauka, Alfa, 2000, p. 130.

²² Proceso tipai ar formos gali tarnauti tik kaip teoriniai modeliai siekiant pabrėžti tam tikrus vienam ar kitam proceso tipui ar istorinei jo formai būdingus požymius. Galima pritarti J. Pradelui, teigiančiam, kad, pirma, ir liberalioji, ir autoritarinė politika yra ne tik valdančiųjų ir juos palaikančiųjų filosofinės ideologijos vaisius, bet ir padarinys tam tikrų aplinkybių, kaip antai netikėta byla ar ekonominės priežastys, ypač susijusios su procesu ir bausme. Antra, labai dažnai abu modeliai bent iš dalies sugyvena vienoje teisės sistemoje, išskyrus grynai autoritarinį politinį režimą. Vienos šalies teisė tam tikru laikotarpiu vienu požyriū gali būti liberali, kitu – autoritarinė. Kriminalinė politika yra reliatyvi ir negali apimti visų socialinių reakcijų ir nusikalstamumą. Trečia, abiejų modelių kontrastas dažnai ►

kalbėti tik kaip apie abstrakčias teorines idėjas, nes pozityvieji procesai turi elementų, priskiriamų ir rungimosi, ir tiriamajam (tardymo) modeliams. Lygiai taip pat pripažįstama, kad pozityvusis procesas yra tarpinis tarp nusikalstamumo kontrolės modelio (angl. *crime control model*) ir tinkamo proceso (angl. *due process*) modelio²³.

Suvokimas apie tai, kuris baudžiamojo proceso modelis buvo šiuolaikinio baudžiamojo proceso „prototipas“, gali padėti geriau suvokti baudžiamojo proceso paskirtį, organizavimo principus ir struktūrą. Remiantis teorine modelių klasifikacija pripažįstama, kad Lietuvos baudžiamajame procese vyrauja arba tiriamojo proceso modelio²⁴, arba mišriojo modelio²⁵ pagrindai. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę baudžiamojo proceso teisės raidą pradėjo veikti tos pačios tendencijos, kurios formavosi ir buvo matomos demokratinėse valstybėse XX a. viduryje: tai ordinarinės teisės konstitucionalizacija, internacionalizacija ir europeizacija, proceso formų diferenciacija²⁶. Nepaisant matomos skirtingais modeliais grįstų baudžiamojo proceso sistemų konvergencijos²⁷, išlieka istoriškai susiklosčiusio baudžiamojo proceso modelio įtaka šiuolaikinei baudžiamojo proceso teisei²⁸. Kita vertus, darytina išvada, kad kuriant nacionalinės baudžiamojo proceso teisės pagrindus šiuolaikinės teisinės valstybės baudžiamojo proceso²⁹ paskirtis turėtų būti suvokiama

◀ tėra sąlygiškas, nes tam tikras institutas gali būti vertinamas ne kaip vien autoritarinis, bet kaip gana autoritarinis atsižvelgiant į vyraujančius aspektus (žr.: PRADEL, J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 118). Visas šias pastabas vienaip ar kitaip pripažįsta *due process* ir *crime control process* nagrinėjantys autoriai. H. Packeris pripažįsta, kad jo pasiūlyti modeliai negali būti vertinami kaip du visiškai priešingi poliai (žr.: PACKER, H. *The Limits of the Criminal Sanction*. California: Stanford, 1968, p. 154).

²³ SANDERS, A. From Suspect to Trial. Iš: *The Oxford Handbook of Criminology*. Ed. by MORGAN, M. M.; REINER, R. Oxford, 1997, p. 1051–1054.

²⁴ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUČONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. 2-oji patais. ir papild. laida. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 15.

²⁵ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUČONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 14.

²⁶ AŽUBALYTĖ, R. Tendencies of the Development of the Lithuanian Criminal Procedure Law. *Jurisprudencija*, 2010, t. 1(119), p. 281–296; AŽUBALYTĖ, R. Constitutionalization and Internationalization of the Lithuanian Criminal Procedure Law. Iš: *Dny práva – 2010 – Days of Law*. Ed.: DÁVID, R.; SEHNÁLEK, D.; VALDHANS, J. 1. ed. Brno: Masaryk University, 2010, p. 2–12. Prieiga per internetą: <http://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2010/files/sbornik.html>; AŽUBALYTĖ, R. Baudžiamojo proceso raidos tendencijos: formų diferenciacija. Iš: *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai*. Recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys. Vilnius: Registrų centras, 2014, p. 229–242.

²⁷ TRECHSEL, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford University Press, 2005, p. 5.

²⁸ ŠEIFER, S. A. Kuda dvižetsa Rosijskoje sudoproizvodstvo (Razmišlenije po povodu vektorov razvitiija ugolovnogo–procesualnogo zakonodatelstva). *Gosudarstvo I Pravo*, 2007, t. 1, p. 34.

²⁹ Apie sąvoką „teisinės valstybės baudžiamasis procesas“ žr.: MERKEVIČIUS, R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata. Vilnius: Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008, p. 30–40.

ir aiškina pasirinkus tokius vertinimo kriterijus kaip Konstitucija bei tarptautiniai, taip pat ir Europos Sąjungos, žmogaus teisių apsaugos ir gynybos standartai³⁰.

3. BAUDŽIAMOJO PROCESO PASKIRTIS

Baudžiamojo proceso paskirtis (tikslai) lemia (turi lemti) baudžiamojo proceso formą (procedūras)³¹, todėl labai svarbu išsiaiškinti jos turinį. Apskritai baudžiamojo proceso teisės paskirtis – tai įstatymo leidėjo suformuluotas siekis, kurį turi padėti įgyvendinti baudžiamojo proceso teisė. Įstatymų leidėjas renkasi, ar ją suformuluoti baudžiamojo proceso įstatyme *expressis verbis*³², ar mokslininkams ir jurisprudencijai leisti išvelgti baudžiamojo proceso paskirtį baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtinant tik pagrindines proceso nuostatas³³, ar iš viso neskirti atskirų įstatymo straipsnių jokioms bendrosioms nuostatoms³⁴ (pastarasis variantas būdingesnis senosios demokratijos Europos šalių baudžiamojo proceso reguliavimui³⁵).

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso³⁶ (toliau – ir Baudžiamojo proceso kodeksas, BPK) 1 straipsnyje numatyta: „**Baudžiamojo proceso paskirtis** yra ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas.“

³⁰ AŽUBALYTĖ, R. Baudžiamojo proceso paskirties interpretavimo kaita Lietuvai atgavus nepriklausomybę. *Iš: Regnum est. 1990 m. kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*. Ats. red. MESONIS, G. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 517–522.

³¹ DAMAŠKA, M. R. *The Faces of Justice and State Authority. A Comparative Approach to the Legal Process*. New Haven and London: Yale University Press, 1986, p. 94–95; *cituo-ta pagal*: GIRDAUSKAS, M. Teismo įgaliojimų keisti inkriminuojamos veikos kvalifikavimą griežtesniu suderinamumas su konstituciniais baudžiamojo proceso tikslais ir principais. *Teisė*, 2013, t. 88, p. 146; GODA, G. Baudžiamojo proceso forma: optimalių procesinių taisyklių paieškos galimybės ir ribos. *Teisė*, 2007, t. 65, p. 50; RUDZKIS, T.; PANOMARIOVAS, A. Aspiration of the Criminal Procedure – the Truth. *Jurisprudencija*, 2011, t. 18(2), p. 744.

³² Dažniausiai pirmuosiuose baudžiamojo proceso įstatymo straipsniuose formuluojami baudžiamojo proceso uždaviniai, pavyzdžiui: *Criminal Procedure Code of the Republic of Armenia*, article 2. Prieiga per internetą: <http://www.parliament.am/law_docs/010998HO248eng.pdf?lang=eng>; *Criminal Procedure Code of the Republic of Bulgaria*, 1 str. Prieiga per internetą: <http://www.mjeli.government.bg/Npk/docs/CRIMINAL_PRO-CEDURE_CODE.pdf>; arba Baudžiamojo proceso kodekso uždaviniai, pavyzdžiui: Texas statutes. Code of Criminal Procedure, 1.03 str. Prieiga per internetą: <<http://tlo2.tlc.state.tx.us/statutes/cr.toc.htm>>.

³³ Pavyzdžiui, Criminal Procedure Code of the Republic of France [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://195.83.177.9/code/liste.phtml?lang=uk&c=34&r=3883>>.

³⁴ Pavyzdžiui, Criminal Procedure Code of the Republic of Germany. Prieiga per internetą: <<http://www.iuscomp.org/gla/statutes/StPO.htm#I>>.

³⁵ AŽUBALYTĖ, R., *supra* note 30, p. 517–522.

³⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341.

Pabrėžtina, kad baudžiamojo proceso paskirties apibrėžtis labai abstrakti, tad mokslinėje literatūroje nėra bendro jos aiškinimo ir skirtingi autoriai pabrėžia skirtingus BPK nurodytus baudžiamojo proceso paskirties aspektus. Toliau apžvelgiama keletas iš jų.

Nusikalstamą veiką vertinant kaip konfliktą galima teigti, kad svarbiausias šiuolaikinio baudžiamojo proceso *tikslas yra išspręsti nusikalstamos veikos sukeltą socialinį konfliktą*³⁷. Kituose šaltiniuose, atsižvelgiant į tai, kad reformuoto baudžiamojo proceso ištakos yra susijusios su kaltinamojo apsauga nuo valstybės, nurodoma, kad proceso taisyklės nustatomos siekiant apsaugoti asmenų teises bei laisves ir neleisti nei valstybei, nei jos institucijoms, nei pareigūnams piktnaudžiauti savo įgaliojimais ir elgtis savavališkai. Šiuo požiūriu konstitucinė *baudžiamojo proceso esmė* gali būti suprantama kaip *siekis nustatyti asmens ir valstybės pusiausvyrą*³⁸. Laikantis požiūrio, kad apskritai žmogaus teisės yra gynimosi nuo valstybės teisės³⁹, pirmine ir svarbiausia baudžiamojo proceso paskirtimi gali būti laikomas *siekis apginti kaltinamąjį*⁴⁰ Klasikiniu kontinentinės teisės tradicijos šalių baudžiamojo proceso tikslu laikomas *tiesos nustatymas*⁴¹. Autoriai, baudžiamąjį procesą laikantys baudžiamosios teisės, kaip valstybės baudžiamosios politikos išraiškos, įgyvendinimo priemone, baudžiamojo proceso paskirtimi (tikslu) laiko *tinkamą baudžiamojo įstatymo pritaikymą*⁴².

2011 m. išleistame baudžiamojo proceso vadovėlyje apibrėžiant baudžiamojo proceso paskirtį nurodoma, kad BPK 1 straipsnyje reikalaujama:

- 1) baudžiamojo proceso metu atskleisti nusikalstamą veiką, išaiškinti visas reikšmingas jos padarymo aplinkybes;
- 2) atskleidžiant nusikalstamą veiką, saugoti žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus;
- 3) nusikalstamą veiką atskleisti greitai;
- 4) proceso metu užtikrinti, kad būtų nubaustas tik nusikalstamą veiką padaręs asmuo, o nekaltas asmuo nepatirtų jokių nepagrįstų suvaržymų⁴³.

³⁷ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamojo proceso kodeksas: ar teismo nagrinėjimo struktūra garantuoja teisingą teismą? Iš: ANCELIS, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrias, 2009, p. 135.

³⁸ DORSEN, N.; ROSENFELD, M.; SAJO, A.; BAER, S. *Comparative Constitutionalism: Cases and Materials*. St. Paul, MN: Thomson, 2003, p. 1043; *cituota pagal*: JURGAITIS, R. Konstituciniai baudžiamojo proceso teisės pagrindai. Iš: ANCELIS, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrias, 2009, p. 18.

³⁹ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata. Vilnius: Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008, p. 62.

⁴⁰ MERKEVIČIUS, R., *op. cit.*, p. 149.

⁴¹ RUDZKIS, T.; PANOMARIOVAS, A. Aspiration of the Criminal Procedure – the Truth. *Jurisprudencija*, 2011, t. 18(2), p. 739–754.

⁴² GIRDAUSKAS, M. Teismo įgaliojimų keisti inkriminuojamos veikos kvalifikavimą griežtesniu suderinamumas su konstituciniais baudžiamojo proceso tikslais ir principais. *Teisė*, 2013, t. 88, p. 144–163.

⁴³ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUCONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 15–16.

Apibendrinant trumpą nuomonių apžvalgą galima pasakyti, kad, kaip minėta, teoriniai baudžiamojo proceso modeliai – tardymo ir rungimosi, autoritarinis ir liberalusis, nusikaltimų kontrolės ir tinkamo proceso, ginčo išsprendimo ir teisės įgyvendinimo proceso – iš esmės yra teoriniai dariniai. Reguluojant baudžiamąjį procesą ir nustatant jo paskirtį, gali būti taikomi keli modeliai (idėjos). Kalbos požiūriu aiškinant BPK 1 straipsnyje įtvirtintą normą, *baudžiamojo proceso paskirtis* turėtų *būti suvokiama kaip žmogaus ir piliečio teisių bei laisvių, visuomenės ir valstybės interesų gynyba* atskleidžiant nusikalstamas veikas (greitai ir išsamiai) ir tinkamai pritaikant įstatymą bei nusikalstamą veiką padariusį asmenį teisingai nubaudžiant ir nenuiteisiant nekaltų. Teisinėje valstybėje teisių ir teisėtų interesų apsauga bei gynyba galima tik paisant pamatinių teisinės valstybės principų, kurie lemia teisingą (sąžiningą) baudžiamąjį procesą.

Valstybei ne tik draudžiama pažeisti žmogaus teises: ji privalo atlikti pozityvius veiksmus, kurie užtikrintų žmogui veiksmingą galimybę įgyvendinti savo teises ir naudotis konstitucinėmis garantijomis tiek, kiek jis nepažeidžia Konstitucijos bei įstatymų ir nevaržo kitų žmonių teisių ir laisvių (Konstitucijos 5 straipsnio 2 ir 3 dalys, 6 straipsnio 2 dalis, 18 straipsnis, 28 straipsnis). Taigi esminis baudžiamojo proceso paskirties suvokimo poslinkis yra tas, kad baudžiamojo proceso paskirtis apibrėžiama kaip žmogaus teisių ir laisvių bei visuomenės ir valstybės interesų gynimas. Pagal Konstituciją, baudžiamasis procesas turi būti tinkamas ir pakankamas užtikrinti kiekvienos jame įgyvendinamos ar ribojamos žmogaus teisės ir procesinės garantijos turinį, t. y. ne tik užtikrinti, kad jis nebus paneigtas ar iškreiptas, bet detalizuotu reglamentavimu padėti pasiekti atitinkamoje Konstitucijos nuostatoje įtvirtintą materialųjį rezultatą⁴⁴. Reguluojant baudžiamojo proceso srityje susiklostančius santykius nederėtų pamiršti, kad žmogaus teisės turinio esmė paneigiama, jei tam tikra teisė apribojama tiek, kad jos įgyvendinti pasidaro neįmanoma, arba jeigu teisė suvaržoma peržengiant protingai suvokiamas ribas, arba jei neužtikrinamas jos teisinis gynimas⁴⁵. Kita vertus, baudžiamojo proceso teisinis reglamentavimas neturi sudaryti prielaidų baudžiamojo proceso dalyviams piktnaudžiauti procesinėmis ar kitomis teisėmis⁴⁶.

Reformuotas baudžiamasis procesas atsirado kaip būtinybės apsaugoti kaltinamąjį įgyvendinimo forma⁴⁷, todėl jis iki šiol apibrėžiamas kaip

⁴⁴ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata. Vilnius: Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008, p. 77.

⁴⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas.

⁴⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

⁴⁷ FOINICKIJ, I. J. Kurs ugolovnogo sudoproizvodstva. Sankt-Peterburg, 1996, t. 1, p. 25–34; DORSEN, N.; ROSENFELD, M.; SAJO, A.; BAER, S. Comparative Constitutionalism: Cases and Materials. St. Paul, MN: Thomson, 2003, p. 1043; *cituota pagal*: JURGAITIS, R. Konstituciniai baudžiamojo proceso teisės pagrindai. Iš: ANCELIS, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrias, 2009, p. 18; ►

teisės sritis, kurioje ypač ryškus dviejų priešingų interesų grupių konfliktas: visuomenės intereso išaiškinti ir teisingai nubausti nusikaltimus padariusius asmenis bei asmens (įtariamojo) – apginti prigimtinių teisių neliečiamumą⁴⁸. Ilgą laiką ši formuluotė buvo interpretuojama kaip baudžiamosios justicijos sistemos pareiga ginti įtariamojo (kaltinamojo) teises. Tai galėjo lemti XX a. viduryje priimtos tarptautinės sutartys, kuriose daugiausia dėmesio buvo skiriama būtent įtariamojo (kaltinamojo) teisių įtvirtinimui, taip pat gausi Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – ir EŽTT) praktika, sukaupia taikant Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos⁴⁹ (toliau – ir Žmogaus teisių konvencija, Konvencija, ŽTK) 5 ir 6 straipsnius⁵⁰. Įtariamojo (kaltinamojo) teisių gynyba⁵¹, kaip baudžiamąjo proceso paskirties elementas, visiškai nekelia abejonių, bet sąvokos „asmens teisių gynyba“ turinys yra kur kas platesnis. Ji turi būti suprantama kaip visų žmonių, kurie tampa baudžiamąjo proceso teisės reguliuojamų santykių dalyviais, visų pirma nukentėjusiųjų⁵²,

◀ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamąjo proceso kodeksas: ar teismo nagrinėjimo struktūra garantuoja teisingą teismą? Iš: ANCELIS, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrias, 2009, p. 149.

⁴⁸ TRECHSEL, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford University Press, 2005, p. 4, 7; GODA, G. Procesinė prievarta baudžiamajame persekiojime ir žmogaus teisės. Iš: *Žmogaus teisių problema baudžiamąjoje teisėje ir baudžiamajame procese*. Vilnius: Lietuvos teisininkų draugija, 1995, p. 22.

⁴⁹ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, jos ketvirtojo, septintojo ir vienuoliktojo protokolų ratifikavimo“. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 37-913.

⁵⁰ TRECHSEL, S. *Human Rights in Criminal Proceedings*. Oxford University Press, 2005, p. 13–561.

⁵¹ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata. Vilnius: Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008, p. 11–657; GUŠAUSKIENĖ, M. Teisė į gynybą atskleidžiant ir tiriant nusikalstamas veikas: teorinės teisinės prielaidos ir praktinio taikymo problemos. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007, p. 12–136.

⁵² WEMMERS, J. A. *Procedural Justice and Dutch Victim Policy*. *Law & Policy*, 1998, vol. 20(1), p. 73; DOAK, J. Victims' Rights in Criminal Trials: Prospects for Participation. *Journal of Law and Society*, 2005, vol. 32(2), p. 315. Nukentėjusiųjų interesų gynyba prioritetu laikoma ir Europos Sąjungoje. Žr.: Resolution of the Council of 10 June 2011 on a Roadmap for Strengthening the Rights and Protection of Victims, in particular in Criminal Proceedings. 2011/C 187/01. Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_2011.187.01.0001.01.ENG#nr5-C_20111187EN.01000101-E0005>; Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. spalio 25 d. direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtinausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. OL C 43, 2012-02-15. Nukentėjusiųjų poreikių tenkinimas ir interesų apsauga kaip pagrindinė baudžiamosios justicijos funkcija nurodoma rekomendacinę reikšmę turinčiuose tarptautiniuose dokumentuose, žr.: Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(85)11 valstybėms narėms dėl nukentėjusiojo padėties baudžiamąjoje teisėje ir baudžiamajame procese; Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(87)21 valstybėms narėms dėl pagalbos nukentėjusiesiems ir viktimizacijos prevencijos; Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. REC (2006)8 valstybėms narėms dėl pagalbos nukentėjusiesiems nuo nusikaltimų. JURKA, R.; MELNIČENKO, S.; RANDAKEVIČIENĖ, I. Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamąjo proceso srityje. Vilnius, 2006, p. 45, 78–83, 264–287.

taip pat liudytojų⁵³ ir kitų baudžiamajame procese dalyvaujančių asmenų, teisių apsauga.

Baudžiamasis procesas dažniausiai pradedamas dėl galbūt pažeistų žmogaus (nukentėjusiojo) teisių ar valstybės interesų (procesas *in rem*), vėliau procesas gali tapti procesu prieš tam tikrą žmogų (įtariamąjį, kaltinamąjį; procesas *in personam*) ir į jį (kartais net prieš jų valią) yra įtraukiami ir kiti žmonės, pavyzdžiui, liudytojai, todėl būtina kalbėti apie visų proceso dalyvių teisių apsaugą ir gynybą, taip pat apie valstybės ir visuomenės teisėtų interesų apsaugą kaip neatsiejamus baudžiamąjo proceso paskirties elementus. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – ir Konstitucinis Teismas) ne kartą konstatavo baudžiamąjo proceso paskirtį bei baudžiamąjo proceso priedermę ginti ne tik įtariamąjo, bet ir kitų proceso dalyvių teises ir interesus:

„Baudžiamąjo proceso santykiai įstatymu turi būti reguliuojami taip, kad būtų sudarytos teisinės prielaidos greitai atskleisti ir išsamiai ištirti nusikalstamas veikas, teisingai nubausti nusikalstamas veikas padariusius asmenis (ar kitaip pagal įstatymą išspręsti jų baudžiamosios atsakomybės klausimą), taip pat teisinės prielaidos užtikrinti, kad niekas nekaltas nebūtų nuteistas. Būtina siekti, kad būtų užtikrinta nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų asmenų teisių apsauga, taip pat kad nebūtų nepagrįstai suvaržytos asmenų, padariusių nusikalstamas veikas, teisės, baudžiamąjo proceso teisinis reglamentavimas neturi sudaryti prielaidų vilkinti nusikalstamų veikų tyrimo ir baudžiamųjų bylų nagrinėjimo, taip pat prielaidų baudžiamąjo proceso dalyviams piktnaudžiauti procesinėmis ar kitomis teisėmis; kitaip pasunkėtų valstybės konstitucinės priedermės teisėtomis priemonėmis užtikrinti kiekvieno asmens ir visos visuomenės saugumą, konstitucinėmis vertybėmis grindžiamą teisinę tvarką.“⁵⁴

Kitoje byloje Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad apskundimo apeliacine tvarka instituto paskirtis yra ne tik teisinė atsakomybėn patraukto asmens (nuteistojo) teisių, bet ir kitų asmenų, *inter alia* nukentėjusiojo, teisių ir teisėtų interesų, taip pat viešojo intereso, valstybės teisinės tvarkos gynimas ir apsauga⁵⁵. Panašiai baudžiamąjo proceso paskirtį interpretuoja ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas:

„Baudžiamąjo proceso paskirtis yra ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas

⁵³ Apie liudytojo saugios būties ir teisių bei teisėtų interesų užtikrinimą baudžiamajame procese žr.: JURKA, R. Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese. Vilnius: Registrų centras, 2009, p. 55–240; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas.

⁵⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

⁵⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 24 d. nutarimas.

(BPK 1 straipsnio 1 dalis). Baudžiamojo proceso normomis siekiama sudaryti sąlygas teisėtomis priemonėmis ginti visuomenę nuo nusikalstamų veikų. Kitas ne mažiau svarbus baudžiamojo proceso tikslas – užtikrinti ir asmens, įtariamo, kaltinamo nusikaltimo padarymu, teisių bei laisvių apsaugą, išvengti nepagrįsto asmens baudžiamojo persekiojimo, neteisingos bausmės. Todėl nusikaltimų išaiškinimą, baudžiamųjų bylų tyrimą reglamentuojančių normų sistema demokratinėse valstybėse pagrindžiama lygybės įstatymui ir teismui, nekaltumo prezumpcijos, viešo ir teisingo bylos nagrinėjimo, teismo ir teisėjo nešališkumo ir nepriklausomumo, teismo ir kitų baudžiamojo proceso subjektų funkcijų atskyrimo, teisės į gynybą garantavimo ir kitais principais. Vykdamas baudžiamąjį persekiojimą įstatymais yra suteikiamos teisės taikyti įvairias specifines priemones, kurios turi būti veiksmingos, šiuolaikinės. Kova su nusikalstamumu turi vykti teisėtomis priemonėmis, jos negali pažeisti konstitucinių asmens teisių ir laisvių (Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas <...>).⁵⁶

Toks platus, t. y. kaip žmogaus ir piliečio teisių bei laisvių, visuomenės ir valstybės interesų gynybos, *baudžiamojo proceso paskirties aiškinimas* sukonkretinamas įstatymų leidėjui nurodžius atitinkamas tokios gynybos formas (būdus). Siekiant įgyvendinti baudžiamojo proceso paskirtį, būtina iširti nusikalstamą veiką ir tinkamai taikyti įstatymą.

Konstitucijoje yra įtvirtinta tokia demokratinės teisinės valstybės samprata, kad valstybė ne tik siekia saugoti ir ginti asmenį ir visuomenę nuo nusikaltimų ir kitų pavojingų teisės pažeidimų, bet ir geba tai daryti veiksmingai⁵⁷. Asmens ir visuomenės apsaugai ir gynimui nuo nusikalstamų kėsinių skirti ištekliai (materialiniai, žmogiškieji ir kt.) turi būti skirstomi ir naudojami racionaliai⁵⁸. Įstatymų leidėjo nuomone, svarbu, kad nusikalstamų veikų atskleidimo, tyrimo ir nagrinėjimo procesas vyktų greitai ir būtų išsamus.

Pirmiausia reikėtų trumpai aptarti termino „greitas procesas“ turinį. Laikotarpis nuo nusikalstamos veikos padarymo iki jos išaiškinimo (atskleidimo) ir sankcijos pritaikymo turėtų būti kuo trumpesnis. *Greito proceso reikalavimas* įpareigoja įgaliojusias valstybės institucijas laikantis baudžiamojo proceso reikalavimų visus procesinius veiksmus atlikti ir sprendimus priimti kaip įmanoma greičiau. Ikiteisminį tyrimą atliekantys pareigūnai privalo stengtis, kad, *pirma*, kuo greičiau būtų atskleista nusikalstama veika, *antra*, kuo greičiau būtų surinkta bylai reikšminga medžiaga, *trečia*, kad ši medžiaga būtų kuo greičiau perduota teismui. Teismas privalo kuo greičiau kiekvienoje byloje priimti sprendimą. Paaškęjus, kad procesas toliau vykti negali, jis turėtų būti kuo greičiau nutrauktas.

⁵⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. liepos 3 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-373-303/2015.

⁵⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas.

⁵⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

Proceso greitumą kaip vieną iš svarbiausių procesui keliamų reikalavimų įstatymo leidėjas pasirinko dėl kelių priežasčių. *Pirma*, reikalavimas greitai atskleisti nusikalstamas veikas susijęs su tarptautinėje ir Lietuvos teisėje įtvirtinta **kiekvieno asmens teise į jo bylos išsprendimą per įmanomai trumpiausią laiką** (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 ir 31 straipsniai; Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto⁵⁹ (toliau – ir Paktas) 14 straipsnio 3 dalies c punktas; Žmogaus teisių konvencijos 6 straipsnio 1 dalis, BPK 1, 2 straipsniai, 44 straipsnio 5 punktas). Reikalavimas procesą vykdyti kiek įmanoma trumpiau kartu su kitomis teisėmis saugo įtariamąjį (kaltinamąjį) ne tik nuo kurį laiką trunkančio netikrumo dėl savo padėties, bet ir nuo pernelyg ilgai trunkančios procesinės prievartos bei kitų suvaržymų ar įtakos jo privatumui, teisėms darbe ar socialiniam gyvenimui⁶⁰. Siekdamas veiksmingai užtikrinti asmens teisę į įmanomai trumpiausią baudžiamąjį procesą, jį vykdančios valstybės institucijos, be kita ko, ir teismai, privalo imtis visų priemonių tinkamai proceso trukmei užtikrinti, o turint pagrindą konstatuoti, kad ši trukmė viršija įmanomai trumpiausią laiką, – pagal kompetenciją imtis priemonių šiam pažeidimui ištaisyti⁶¹.

Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje kompetentingos nacionalinės institucijos įpareigojamos išnagrinėti bylą per įmanomai trumpiausią laiką. Taip siekiama apsaugoti proceso šalis nuo pernelyg ilgo proceso vilkinimo, lemiančio ilgiau negu būtina trunkantį asmens netikrumą dėl savo likimo, kiek tai susiję su proceso baigtimi. Siekis apsaugoti asmenį nuo tokio pernelyg ilgai besitęsiančio netikrumo ypač svarbus baudžiamajame procese, kuriame sprendžiamas asmeniui pareikšto baudžiamojo kaltinimo klausimas (*inter alia*, byla *Stögmüller v. Austria*, no. 1602/62, *judgement of 10 November 1969*, §5)⁶². Europos Žmogaus Teisių Teismas savo jurisprudencijoje yra nustatęs tam tikrus kriterijus, kuriuos įvertinęs sprendžia, ar vykdydama baudžiamąjį procesą valstybė nepažeidė šios teisės. Pagal EŽTT praktiką, kurioje suformuotų kriterijų laikomasi ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas, ir sprendžiant žalos atlyginimo klausimą civilinio proceso tvarka⁶³, proceso trukmė turėtų būti vertinama atsižvelgiant į: 1) bylos aplinkybes ir sudėtingumą; 2) pareiškėjo elgesį;

⁵⁹ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 77-3288.

⁶⁰ MERKEVIČIUS, R. Įtariamą (kaltinamą) asmens teisės į procesą per kuo trumpiausią laiką užtikrinimas. *Teisė*, 2011, t. 80, p. 37.

⁶¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos dėl teisės į bylos nagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką baudžiamosiose bylose (Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 str. 1 d.) analizė. *Teismų praktika*, 2011, t. 34, p. 622.

⁶² *Ibid.*, p. 624.

⁶³ Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2013 m. kovo 19 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-109/2013; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2011 m. gruodžio 2 d. kasacinė nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-375/2011.

3) valstybės institucijų elgesį; 4) sprendžiamų klausimų svarbą pareiškėjui⁶⁴. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs, kad „išvadą dėl konkretaus proceso (ne)atitikties ŽTK 6 straipsnio 1 dalies reikalavimams visada lemia ne izoliuotas atskiro kriterijaus, bet jų visumos vertinimas“⁶⁵. Tik įvertinus visas bylos aplinkybes ir nustačius, ar buvo laikomasi atitinkamų reikalavimų proceso greitimui užtikrinti, sprendžiama, ar konkreti proceso trukmė pripažintina pažeidžiančia teisę į greitą baudžiamąjį procesą. Vertindami proceso trukmę, Lietuvos teismai taip pat laikosi minėtųjų kriterijų:

„Baudžiamąjo proceso trukmės atitiktis Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtintam įmanomai trumpiausio laiko reikalavimui vertinama atsižvelgiant į Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje nustatytus kriterijus: bylos sudėtingumą, baudžiamajame procese persekiojamo asmens elgesį, valstybės institucijų elgesį organizuojant bylos procesą, proceso reikšmę persekiojamam asmeniui (be kita ko, taikytų procesinių prievartos priemonių griežtumą ir jų taikymo trukmę) (pavyzdžiui, *Kravtas prieš Lietuvą (Kravtas v. Lithuania, no. 12717/06, judgement of 18 January 2011)*, kasacinė nutartis Nr. 2K-358/2011).“⁶⁶

Reikalavimas, kad procesas vyktų greitai, sukonkretinamas nustatant BPK tam tikrus terminus (BPK 176, 242¹ ir kiti straipsniai), suteikiant gynybai galimybę kreiptis dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo, kai jis vilkinamas (BPK 215 straipsnis), taip pat teisę prašyti nustatyti terminą procesiniams veiksams atlikti teisme (BPK 242¹ straipsnis), įtvirtinant teisę asmeniui kreiptis dėl žalos, patirtos dėl per ilgo baudžiamąjo proceso, atlyginimo civilinio proceso tvarka (Lietuvos Respublikos civilinio kodekso⁶⁷ (toliau – ir Civilinis kodeksas, CK) 6.272 straipsnio 1 dalis). Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nagrinėdamas civilinę bylą dėl žalos atlyginimo yra nurodęs:

„Sprendžiant dėl per ilgo baudžiamąjo proceso atsiradusios neturtinės žalos atlyginimo, be bendrųjų neturtinės žalos dydžio nustatymo kriterijų, taikytini ir specifiniai tokiose bylose reikšmingi kriterijai: vertintina baudžiamąjo proceso delsimo trukmė, asmeniui pareikšto kaltinimo sunkumas, jam taikyti proceso metu teisių apribojimai, delsimo įtaka civilinėms teisėms ir pareigoms, taip pat tiek jo, tiek gynėjo elgesys užtrukusio proceso kontekste, analizuotina Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika bylose dėl neturtinės žalos, grindžiamos per ilgą baudžiamąjo proceso trukmę, EŽTT praktika bylose prieš Lietuvą dėl teisės į bylos išnagrinėjimą per

⁶⁴ *Supra* note 61, p. 622–711.

⁶⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2013 m. kovo 19 d. kasacinė nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-7-109/2013.

⁶⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2012 m. balandžio 17 d. kasacinė nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-7-96/2012.

⁶⁷ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262.

kuo trumpiausią laiką pažeidimo, taip pat atsižvelgtina į valstybės, turinčios atlyginti žalą, ekonominę padėtį, jos piliečių bendrą materialinį lygį, be to, konkrečioje byloje teismo konstatuotas aplinkybes, reikšmingas neturtinės žalos dydžiui nustatyti (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. gruodžio 2 d. išplėstinės teisėjų kolegijos nutartis, priimta civilinėje byloje *S. R. v. Lietuvos Respublika*, bylos Nr. 3K-7-375/2011). <...> sprendžiant dėl neturtinės žalos, grindžiamos per ilga baudžiamojo proceso trukme, atlyginimo tais atvejais, kai proceso delsimas laikotarpis nėra labai ilgas, nenustatyta išskirtinių aplinkybių, proceso trukmei neturėjo įtakos asmens, dėl kurio vyko procesas, elgesys, atsižvelgiant į konkrečios bylos aplinkybes, priteistinas 3000–5000 Lt (868,86–1448,10 Eur) neturtinės žalos atlyginimas.⁶⁸

Teismų precedentai sukuria dar vieną galimybę „kompensuoti“ per ilgą proceso trukmę – mažinti nuteistajam paskirtą bausmę. Štai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo:

„Pernelyg ilga baudžiamojo proceso trukmė, priklausomai nuo baudžiamojoje byloje nustatytų bausmės skyrimui reikšmingų aplinkybių (BK 54 straipsnio 2 dalis ir kt.) ir teisės į bylos nagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką pažeidimo aplinkybių, gali būti pagrindas švelninti bausmę atitinkamo BK specialiosios dalies straipsnio sankcijos ribose (BK 41 straipsnio 2 dalies 5 punktas) (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-256/2009, Nr. 2K-503/2010). Tuo atveju, kai, atsižvelgiant į nusikalstamos veikos pavojingumą, kaltininko asmenybę ir įmanomai trumpiausio laiko reikalavimo pažeidimo aplinkybes, nustatomas pagrindas konstatuoti, kad pernelyg ilga proceso trukmė yra išimtinė aplinkybė, dėl kurios straipsnio sankcijoje numatytos bausmės paskyrimas aiškiai prieštarautų teisingumo principui, gali būti skiriama švelnesnė bausmė (BK 54 straipsnio 3 dalis; kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-45/2007). Tokia teismų praktika formuojama atsižvelgiant į Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką, kurioje bausmės švelninimas, taikomas atsižvelgiant į įmanomai trumpiausio laiko reikalavimo pažeidimą, laikomas tinkama ir pakankama teisinės gynybos dėl pernelyg ilgo proceso trukmės priemone, dėl to ja pasinaudojęs asmuo netenka aukos statuso pagal Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-109/2013).“⁶⁹

Antra, labai svarbu, kad greitai tiriant ir nagrinėjant bylas dėl nusikalstamų veikų būtų patenkinamas **nusikalstamos veikos aukos interesas**, kuo greičiau įvykdomas teisingumas ir kartu užtikrinamas greitas žalos atlyginimas bei moralinė satisfakcija⁷⁰; patenkinamas ir visuomenės

⁶⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. liepos 3 d. kasacinė nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-423-378/2015.

⁶⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. sausio 27 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-55-895/2015.

⁷⁰ JURKA, R.; AŽUBALYTĖ, R.; GUŠAUSKIENĖ, M.; PANOMARIOVAS, A. Baudžiamojo proceso principai. Vilnius: Eugrimas, 2009, p. 194; JURKA, R. Proceso per kuo trumpiausią laiką ►

interesas, kad kuo greičiau būtų kiek įmanoma atkurta teisinė santarvė. Nors bendriausiąja prasme teisė į greitą procesą yra deklaruojama įtariamajam (kaltinamajam), bet baudžiamajame procese gali būti sprendžiamas ir žalos dėl nusikalstamos veikos patyrusių asmenų civilinių teisių klausimas. Tam, kad Konvencijos 6 straipsnio 1 dalis būtų taikoma baudžiamajam procesui civiliniu aspektu, nebūtinas žalos atlyginimo pinigine forma reikalavimas; svarbu tai, ar šio proceso baigtis turi lemiamą reikšmę atitinkamai civilinei teisei, neatsižvelgiant į tai, ar asmuo turi civilinio ieškovo statusą byloje (*Kuśmierk v. Poland*, no. 39271/98, *judgement of 21 September 2004*, § 45–50; *Boris Stojanovski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, no. 41916/04, *judgement of 6 May 2010*)⁷¹.

Trečia, greito proceso būtinybę lemia ir baudžiamųjų įstatymų reikalavimai, kuriuose numatyta **apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senatis**. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso⁷² (toliau – ir Baudžiamasis kodeksas, BK) 95 straipsnio 1 dalyje nustatyti terminai, kuriems praėjus apkaltinamasis nuosprendis negali būti priimtas. Tais atvejais, kai šio straipsnio 1 dalyje nustatyti terminai yra suėję ir asmeniui negalima taikyti baudžiamajame įstatyme numatytos sankcijos, baudžiamasis procesas, kaip nustatyta BPK 3 straipsnio 1 dalies 2 punkte, negali būti pradėdamas, o pradėtas turėtų būti nutrauktas. Tokios normos buvimą iš dalies lemia ir kriminologiniai tyrimai, kurie rodo, kad bausmės ar kitokios valstybės reakcijos tikslai geriausiai pasiekiami, kai ji skiriama gana greitai po nusikalstamos veikos padarymo⁷³.

„Šio baudžiamosios teisės instituto įtvirtinimas BK grindžiamas reikalavimu, kad baudžiamoji atsakomybė turi atsirasti tuoj pat po nusikalstamos veikos padarymo arba praėjus kuo trumpesniai laikui po jos padarymo. Priešingu atveju mažėja baudžiamosios atsakomybės efektyvumas ir prevencinė reikšmė (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-233/2014).“⁷⁴

Teisingumas turėtų būti vykdomas operatyviai, priešingu atveju galima pakenkti teisingumo vykdymo veiksmingumui bei patikimumui, kartu gali sumažėti pagarba teisės viršenybės principui. Kita vertus, operatyvumas – tik vienas iš teisingo proceso aspektų; kitos proceso daly-

◀ teisinis principas: samprata ir realizavimo problemos. *Teisės problemos*, 2009, t. 1(63), p. 61; MERKEVIČIUS, R. Įtariamo (kaltinamo) asmens teisės į procesą per kuo trumpiausią laiką užtikrinimas. *Teisė*, 2011, t. 80, p. 37.

⁷¹ *Supra* note 61, p. 624.

⁷² Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89–2741.

⁷³ KIŠKIS, A.; JUSTICKAJA, S.; USCILA, R.; JUSTICKIS, V. Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prevencijos perspektyvos. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 296–297; BECCARIA, C. An Essay on Crimes and Punishments. Philadelphia: Niclin, 1764, p. 48, *cituoja pagal*: JUSTICKIS, V. Kriminologija. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2001, p. 226.

⁷⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. liepos 27 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-380-942/2015.

vių teisės ir tinkamas bylos išsprendimas negali būti aukojami dėl greito sprendimo⁷⁵. Taigi kitas BPK 1 straipsnyje numatytas baudžiamajam procesui keliamas reikalavimas yra jo *išsamumas*. Terminas „išsamus“ reiškia, kad baudžiamasis procesas turėtų būti vykdomas taip, kad būtų neabejotinai nustatytos visos aplinkybės, būtinos inkriminuoti konkrečią nusikalstamą veiką konkrečiam asmeniui ir skirti jam atitinkamas poveikio priemonės. Baudžiamąjį procesą turi nustatyti tokią baudžiamųjų bylų proceso tvarką, kuri sudarytų prielaidas kiekvienu atveju, kai paaiškėja nusikalstamos veikos požymių, teisėtomis priemonėmis greitai ir nuodugnai išaiškinti visas nusikalstamas veikas, visus jas padariusius asmenis bei kitas baudžiamajame procese reikšmę turinčias aplinkybes. Pareigūnai privalo išsamiai ištirti ir išnagrinėti nusikalstamas veikas, tačiau įstatymas turi sudaryti galimybes suinteresuotiems proceso dalyviams aktyviai dalyvauti procese ir prisidėti prie tiesos nustatymo. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje vienareikšmiškai nurodoma:

„Teismo priedermė – išnaudoti visas galimybes, kad baudžiamąjoje byloje būtų nustatyta tiesa <...>⁷⁶; Garantuojant asmens teisių apsaugą būtina paisyti pamatinių teisinės valstybės principų, kurie reikalauja, kad jurisdikcinės ir kitos teisės taikymo institucijos būtų nešališkos, nepriklausomos, siektų nustatyti objektyvią tiesą ir sprendimus priimtų tik teisės pagrindu <...>⁷⁷; <...> prokurorams kyla pareiga organizuoti ikiteisminį tyrimą ir vadovauti jam taip, kad būtų surinkta objektyvi, išsami informacija apie nusikalstamą veiką ir asmenį, įtariamą padarius šią veiką, kuri *inter alia* sudarytų teises prielaidas teismui baudžiamąjoje byloje nustatyti objektyvią tiesą ir priimti teisingą sprendimą dėl asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, kaltumo <...>. Teismui baudžiamajame procese kyla pareiga išnaudoti visas galimybes nustatyti objektyvią tiesą baudžiamąjoje byloje ir priimti teisingą sprendimą dėl asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką kaltumo. <...> Teismas, nagrinėdamas baudžiamąją bylą, turi veikti taip, kad baudžiamąjoje byloje būtų nustatyta objektyvioji tiesa ir teisingai išspręstas asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, kaltumo klausimas.“⁷⁸

Baudžiamąjį procesą doktrinoje vis dėlto sutariama, kad nors įstatymų leidėjas bei oficialioji konstitucinė doktrina objektyvios tiesos nustatymą baudžiamajame procese laiko vienu iš šio proceso pagrindinių tikslų ir iš šio tikslo kylančią pareigą, bet tiesa yra filosofinė kategorija ir baudžiamajame procese – tik siekiamybė, prie kurios klasikiniame baudžiamajame procese galima tik priartėti, o ne ją atskleisti ar nustatyti⁷⁹. Neįmanoma pasiekti

⁷⁵ *Supra* note 61, p. 624.

⁷⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas.

⁷⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas.

⁷⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

⁷⁹ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamąjį procesą kodeksas: ar teismo nagrinėjimo struktūra garantuoja teisingą teismą? *Is: ANCELIS, P., et al. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 154; PANOMARIOVAS, A.; RAMANAUSKAS, R. ►

visiško praeityje įvykusio įvykio ir baudžiamajame procese atkurto (rekonstruoto) faktinių aplinkybių tapatumo⁸⁰. Atsižvelgus į tai galima teigti, kad baudžiamąjį proceso metu turėtų būti siekiama materialiuoju požiūriu teisingo sprendimo, – kiek įmanoma teisingiau nustačius faktines praeityje vykusią įvykių aplinkybes ir teisingai kvalifikavus tokią veiką kaip nusikalstamą (arba pripažinus, kad tai ne nusikalstama veika). **Tyrimo ar bylos nagrinėjimo išsamumas yra vertinamoji kategorija:** kiekvienu atveju pareigūnas ar institucija privalo spręsti, ar pakanka duomenų, kad būtų įrodytos visos bylai reikšmingos aplinkybės. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo:

„Įstatymas numato išskirtinę bylą nagrinėjančio teismo kompetenciją spręsti, kurie iš byloje esančių duomenų turi įrodomąją vertę ir ar jų pakanka nustatyti visų konkrečios nusikalstamos veikos sudėties požymių buvimą asmens, kuriam ši veika inkriminuojama, veiksmuose. Įrodymų vertinimas ir jais pagrįstų išvadų byloje sprendžiamais klausimais darymas yra teismo, priimančio baigiamąjį aktą, prerogatyva. Vertinant įrodymus turi būti įvertintas kiekvienas įrodymas atskirai ir įrodymų visuma. Teisingą teismo baigiamąjį akto priėmimą lemia bylos aplinkybių, reikšmingų baudžiamąjį įstatymo taikymui, išsamus ištyrimas, daromų teisinių išvadų pagrįstumas.“⁸¹

Jei duomenų nepakanka arba jie yra prieštaringi ir neleidžia tvirtai teigti, kad nusikalstama veika buvo padaryta ir kad ją padarė konkretus asmuo, būtina išnaudoti visas adekvačias įrodinėjimo priemones, kad prieštaravimai būtų pašalinti ir būtų surinkta pakankamai duomenų sprendimui priimti. Kita vertus, tyrimo ar nagrinėjimo išsamumas nereiškia perteklinės informacijos byloje rinkimo ir išteklių švaistymo: nauji duomenų rinkimo veiksmai, kurių rezultatas nebeduoda jokios pridėtinės vertės, neturi būti atliekami. Tačiau ir ikiteisminio tyrimo, ir teismų praktikoje neretai proceso dalyviai būna įsitikinę, kad nusikalstamai veikai ištirti ir (arba) išnagrinėti nepakanka duomenų, dėl to gali teikti (ir teikia) prašymus gauti naujų duomenų byloje. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas šiuo klausimu formuoja tokią praktiką:

◀ Slaptumas – tiesos baudžiamajame procese nustatymo priemonė. *Jurisprudencija*, 2005, t. 75(67), p. 51; PANOMARIOVAS, A. Tiesos paieškos priemonė – fikcija, baudžiamąjį proceso pavyzdžiu. Iš: KURAPKA, V., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 55; AŽUBALYTĖ, R.; JURKA, R.; ŠALČIUS, M.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Baudžiamąjį proceso teisė. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 103.

⁸⁰ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamąjį proceso kodeksas: ar teismo nagrinėjimo struktūra garantuoja teisingą teismą? Iš: ANCELIS, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 154.

⁸¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. birželio 23 d. kasacinė nutartis baudžiamąjį byloje Nr. 2K-316-699/2015.

„Įrodinėjimas baudžiamajame procese turi ribas – jis turi vykti tol, kol nustatomos visos svarbios (o ne visos įmanomos) bylai aplinkybės ir nelieka protingos tikimybės, kad naujų duomenų tyrimas galėtų pakeisti daromas išvadas dėl tam tikrų svarbių aplinkybių pripažinimo nustatytais ar nenustatytais (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-114/2008). Teisingą teismo baigiamojo akto priėmimą lemia ne įrodinėjimo apimtis, o daromų teisinių išvadų pagrįstumas.“⁸²

Kitas baudžiamojo proceso paskirties elementas yra *valstybės pareigos ir teisės taikyti teises sankcijas nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui įgyvendinimas*, t. y. pareiga „tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaudžiamas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas“.

Remiantis konstitucine jurisprudencija tinkamas įstatymo pritaikymas suponuoja materialiuoju požiūriu teisingo sprendimo byloje priėmimą:

„Iš Konstitucijos 109 straipsnio 1 dalies teismams kyla pareiga teisingai ir objektyviai išnagrinti bylas, priimti motyvuotus ir pagrįstus sprendimus (*inter alia* Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 15 d., 2008 m. rugsėjo 17 d., 2011 m. sausio 31 d., 2012 m. rugsėjo 25 d. nutarimai). Konstitucijoje įtvirtintas teisingumo principas, taip pat nuostata, kad teisingumą vykdo teismai, reiškia, jog konstitucinė vertybė yra ne pats sprendimo priėmimas teisme, bet būtent teismo teisingo sprendimo priėmimas; konstitucinė teisingumo samprata suponuoja ne tik formalų, nominalų teismo vykdomą teisingumą, ne tik išorinę teismo vykdomo teisingumo regimybę, bet – svarbiausia – tokius teismo sprendimus (kitus baigiamuosius teismo aktus), kurie savo turiniu nėra neteisingi; vien formaliai teismo vykdomas teisingumas nėra tas teisingumas, kurį įtvirtina, saugo ir gina Konstitucija (*inter alia* Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d., 2012 m. rugsėjo 25 d., 2012 m. gruodžio 19 d. nutarimai).“⁸³

Svarbu tai, kad baudžiamojo proceso paskirtis bus įgyvendinta ne apskritai priėmus teisingą sprendimą, o priėmus jį laikantis teisingo proceso principų:

„Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos 109 straipsnį, yra ne kartą konstatavęs (*inter alia* 1999 m. gruodžio 21 d., 2006 m. gegužės 9 d., 2006 m. birželio 6 d., 2012 m. rugsėjo 25 d. nutarimuose), kad teismai, vykdydami teisingumą, privalo užtikrinti Konstitucijoje, įstatymuose ir kituose teisės aktuose išreikštos teisės įgyvendinimą, garantuoti teisės viršenybę, apsaugoti žmogaus teises ir laisves. Konstitucinė teisingumo vykdymo samprata suponuoja ir tai, kad teismai bylas turi spręsti tik griežtai laikydamiesi įstatymuose nustatytų procesinių bei kitų reikalavimų ir neperžengdami savo jurisdikcijos ribų, neviršydami kitų įgaliojimų (Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d., 2007 m. spalio 24 d. nutarimai).“⁸⁴

⁸² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. liepos 2 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-375-895/2015.

⁸³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas.

⁸⁴ *Ibid.*

Taigi *įstatymas yra taikomas tinkamai*, kai po teisėtai vykusio teisingo proceso nusikalstamas veikas padariusiems asmenims yra paskiriama veikos bei jos pavojingumo laipsnį ir kaltę atitinkanti bausmė arba kitaip išsprendžiamas jų atsakomybės klausimas. Bausmė ar kita įstatymu numatyta teisinė sankcija turėtų būti paskiriama atsižvelgus į visas reikšmės turinčias aplinkybes. Antras, galbūt net svarbesnis teisinėje valstybėje, tinkamo įstatymo taikymo aspektas, – įpareigojimas ikiteisminio tyrimo pareigūnams, prokurorams ir teismui bylas tirti ir nagrinėti taip, kad *nusikalstamos veikos nepadaręs asmuo* nebūtų nepagrįstai ir (arba) neteisėtai persekiojamas baudžiamąja tvarka, jam nebūtų skiriamos procesinės prievartos priemonės ar kitais būdais suvaržomos jo teisės ar teisėti interesai ir juo labiau toks asmuo nebūtų nuteistas.

Tiesos nustatymo siekis baudžiamajame procese įgauna teisingo teisinio kvalifikavimo išraišką. Savo ruožtu teisingai kvalifikuoti veiką įmanoma tik kiek įmanoma objektyviau, išsamiai ir tiksliai nustačius faktines vertinamojo įvykio aplinkybes⁸⁵. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyse nurodoma:

„Teisingas baudžiamojo įstatymo pritaikymas reiškia tinkamą kaltinamojo padarytų nusikalstamų veikų baudžiamąjį teisinį įvertinimą – kvalifikavimą. Tik tinkamai kvalifikavus nusikalstamas veikas gali būti įgyvendinta baudžiamojo proceso paskirtis – teisingai nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį ir nieko nekalto nuteisti.“⁸⁶

Tinkamas įstatymų taikymas reiškia ir tinkamą bylai reikšmingų faktinių aplinkybių nustatymą, ir teisingą jų vertinimą pagal baudžiamąjį įstatymą: „Konstitucijos reikalavimas teisingai išnagrinėti bylą suponuoja tai, kad teismas turi teisingai nustatyti tikrąsias bylos aplinkybes, teisingai pritaikyti baudžiamuosius įstatymus.“⁸⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas pabrėžia, kad labai svarbu teisingai nustatyti faktines aplinkybes, nes jos sudaro prielaidas teisingai pritaikyti įstatymą:

„Taigi tiriant nusikalstamą veiką ir nagrinėjant bylą teisme turi būti nustatytos faktinės aplinkybės, atitinkančios baudžiamosios atsakomybės nuostatas, numatytas BK 2 straipsnyje. Siekiant šių tikslų turi būti nustatyti *inter alia* visi tikrovės faktai, atitinkantys baudžiamajame įstatyme numatytos nusikalstamos veikos, kurią padaręs įtariamasis (kaltinamas) asmuo, sudėties požymius, kituose įstatymuose ar žemesnės teisinės galios aktuose nustatytus požymius, būtinus baudžiamajam įstatymui taikyti,

⁸⁵ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamojo proceso kodeksas: ar teismo nagrinėjimo struktūra garantuoja teisingą teismą? Iš: ANCELIS, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 153–154.

⁸⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-P-36/2010, Nr. 2K-380-942/2015.

⁸⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas.

BK bendrosios dalies normose nustatytus požymius, būtinus sprendžiant asmens baudžiamosios atsakomybės klausimus.⁸⁸

Nors BPK 1 straipsnio analizė leistų teigti, kad įstatymo leidėjo tikslas – kiekvienoje baudžiamojoje byloje pasiekti, jog „kiekvienas nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaudžiamas ir niekas nekaltas nebūtų nuteisiamas“, bet ne kiekvienoje byloje paskiriama bausmė. Iš tikrųjų baudžiamosiose bylose siekiama ne tik teisingai nubausti nusikalstamas veikas padariusius asmenis, bet ir kitaip pagal įstatymą išspręsti jų baudžiamosios atsakomybės klausimą⁸⁹. Be to, to paties kodekso normos (BPK 212 straipsnis ir kt.), taip pat ir BK normos (pavyzdžiui, BK 36–40 straipsniai) leidžia, o kartais – įpareigoja reaguoti į baudžiamuosius konfliktus ne tik paskiriant bausmę ar atleidžiant nuo jos, bet ir visiškai atleidžiant nusikalstamas veikas galbūt padariusius asmenis nuo baudžiamosios atsakomybės. Kitaip tariant, minėtosios normos leidžia nutraukti baudžiamąsias bylas ir ikiteisminio tyrimo metu, ir teisme, taip pat taikyti priverčiamąsias medicinos ir kitas priemones. Vadinas, įstatymų apibrėžtais atvejais ir sąlygomis netgi nustačius galbūt padarytą nusikalstamą veiką ir ją padariusius asmenis, jie nebus nubausti kriminaline bausme⁹⁰. Ši nuostata siejama su kitokių baudžiamojo konflikto išsprendimo būdų nei tik kalto asmens nubaudimas ieškojimu.

Kalbant apie baudžiamojo proceso paskirtį svarbu pabrėžti, jog valstybė turi pareigą imtis visų priemonių, kad nusikalstamos veikos nebūtų daromos, o jei jos padarytos – jas išaiškinti bei tinkamai reaguoti ir jokių būdu pati nekurstyti (neprovokuoti) tokių veikų darymo. Persekiojant nusikalstamas veikas, kurias išprovokavo pati valstybė, būtų paneigiama ir baudžiamosios teisės, ir baudžiamojo proceso paskirtis:

„Baudžiamojo proceso normų taikymo aspektu pažymėtina, kad baudžiamasis procesas turi prasidėti, kai turima informacijos apie asmens galimai daromą nusikalstamą veiką, tačiau proceso veiksmai negali būti atliekami siekiant paskatinti asmenį atlikti BK draudžiamus veiksmus. Taip pradėtas procesas negali baigtis išprovokauto asmens nubaudimu. BPK 2 straipsnyje nustatyta, kad prokuroras ir ikiteisminio tyrimo įstaigos kiekvienu atveju, kai paaiškėja nusikalstamos veikos požymių, privalo pagal savo kompetenciją imtis visų įstatymų numatytų priemonių, kad per trumpiausią laiką būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika. Ši BPK nuostata aiškiai apibrėžia valstybės subjektų pareigas: proceso veiksmai privalo būti atliekami, paaiškėjus nusikalstamos veikos požymiams, tačiau baudžiamojo persekiojimo veiksmai negalimi, norint tokius požymius

⁸⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas.

⁸⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

⁹⁰ AŽUBALYTĖ, R. Alternatyvūs baudžiamojo konflikto sprendimo būdai nagrinėjant bylą teisme. *Jurisprudencija*, 2008, t. 6(108), p. 41–47; AŽUBALYTĖ, R. Susitarimas (susitaikymas) viešojo kaltinimo bylose kaip viena iš diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formų. *Jurisprudencija*, 2006, t. 6(84), p. 33–40.

dirbtinai „sukonstruoti“⁹¹, t. y. „proceso ar jam prilygstantys veiksmai pagal Kriminalinės žvalgybos ar kitus įstatymus negali būti atliekami siekiant paskatinti asmenį atlikti BK draudžiamus veiksmus.“⁹²

Nors Baudžiamojo proceso kodekse tiesiogiai nekalbama apie jokių kitų baudžiamojo proceso tikslus ar siekius, dauguma baudžiamojo proceso specialistų yra įsitikinę, kad tinkamas baudžiamasis procesas turėtų prisidėti prie nusikalstamumo prevencijos (efektyvus procesas turėtų lemti asmenų susilaikymą nuo nusikalstamų veikų darymo) bei stiprinti ir visuomenės, ir atskiro žmogaus saugumą.

4. BAUDŽIAMOJO PROCESO FORMA

Konstitucinis Teismas nurodo, kad teisingumas gali būti vykdomas taikant specialiąsias procesines formas: „<...> teismai vykdo teisingumą, t. y. sprendžia teisinius konfliktus, priimdami teisinius sprendimus. Teisingumas vykdomas taikant specialias procesines formas, kurių paskirtis – užtikrinti asmens teises teismo procese, palengvinti nustatyti tikrąsias bylos aplinkybes, priimti teisingą sprendimą.“⁹³ Baudžiamojo proceso formos ir jos reikšmės konstitucinis pagrindas yra asmens teisės į tinkamą teismo procesą principas, kurio laikymasis yra būtina sąlyga teisingai išnagrinėti bylą⁹⁴. Konstitucinis Teismas pabrėžė:

„Baudžiamuosiuose ir baudžiamojo proceso įstatymuose yra įtvirtinta, jog kiekvienas nusikaltimą padaręs asmuo privalo atsakyti pagal įstatymus. Nuostatos dėl baudžiamosios atsakomybės įgyvendinamos baudžiamojo proceso įstatyme nustatytais formomis ir metodais. Kaip tik tokiu būdu įgyvendinamas pagrindinis teisingumo siekis – pagrįstai ir teisingai nubausti kaltąjį asmenį.“⁹⁵

BPK 4 straipsnyje nurodyta, kad baudžiamojo proceso įstatymo nustatyta proceso tvarka yra vienodai privaloma visose baudžiamosiose bylose ir visiems procese dalyvaujantiems asmenims, jei baudžiamasis procesas vyksta Lietuvos Respublikos teritorijoje. Proceso veiksmai

⁹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis baudžiamoje byloje Nr. 2A-P-6/2008; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. birželio 2 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-303-699/2015.

⁹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. liepos 3 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-373-303/2015.

⁹³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas.

⁹⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d., 2000 m. rugsėjo 19 d., 2001 m. vasario 12 d., 2003 m. birželio 10 d., 2006 m. sausio 16 d., 2008 m. gegužės 28 d., 2009 m. birželio 8 d., 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimai.

⁹⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas.

turi būti atliekami ir proceso sprendimai priimami griežtai laikantis procesinės formos. **Procesinė forma** – pirminių baudžiamojo proceso teisės šaltinių nustatyta taisyklė ir jų taikymo išaiškinimas, įtvirtintas teismo precedentuose, kurie įpareigoja atlikti proceso veiksmus ir priimti sprendimus laikantis tam tikrų sąlygų, tvarkos ir nuoseklumo⁹⁶. Procesinė forma užtikrina kuo efektyvesnę ir tinkamesnę baudžiamojo proceso kaip valstybės veiklos organizavimą, užkardo galimą baudžiamąjį procesą vykdančių pareigūnų ir institucijų piktnaudžiavimą ir aplaidumą⁹⁷. Kita vertus, jos laikymasis užtikrina baudžiamojo proceso dalyvių teises: garantuoja teisinį aiškumą, numato teisių įgyvendinimo procedūras, taip pat lemia taisykles, kurių laikantis priimami su žmogaus teisėmis susiję sprendimai⁹⁸. Baudžiamoji procesinė forma nėra savitikslių. Ji nustatoma tam, kad būtų pasiekti baudžiamojo proceso tikslai. Procesinės formos laikymasis baudžiamojo proceso efektyvumo garantija gali tapti tik tada, kai forma neatitrūksta nuo turinio⁹⁹. Pripažįstama, kad nebūtina griežtai reglamentuoti tų procedūrų, kurių atlikimas nevaržo asmenų teisių ir negali nulemti proceso baigties. Taigi baudžiamojo proceso formos nustatytų reikalavimų ypač svarbu laikytis, kai proceso metu sprendžiami su asmens teisių apsauga susiję klausimai ir priimami esminiai sprendimai¹⁰⁰.

Laikantis procesinės formos atliekami atskiri ikiteisminio tyrimo ar teismo veiksmai, priimami sprendimai, surašomi proceso dokumentai. Procesinė forma užtikrina viso baudžiamojo proceso vyksmo, atskirų baudžiamojo proceso stadijų nuoseklumą ir atskirų baudžiamojo proceso institutų struktūros pastovumą. Ji yra vienoda ir privaloma visiems procese dalyvaujantiems asmenims ir institucijoms. Kita vertus, siekiant veiksmingai vykdyti baudžiamąjį procesą, paprastai baudžiamojo proceso įstatymuose reglamentuojamos **bendroji ir specialiosios baudžiamojo proceso formos**, t. y. taikoma baudžiamojo proceso formų diferenciacija. Antai būtent specifinėms baudžiamojo proceso formoms skirtame vadovėlyje pateikiamas toks apibrėžimas: „Baudžiamojo proceso diferenciacija – tai konstituciškai pagrįstas baudžiamojo proceso formos skaidymas į bendrąją ir specifinę (-es) baudžiamojo proceso formą (-as), atsižvelgiant į nusikalstamų veikų pavojingumą, padarymo aplinkybių pobūdį, nusikalstamas veikas padariusių

⁹⁶ JURGAITIS, R. Baudžiamojo proceso formų diferenciacija. Iš: AŽUBALYTĖ, R.; JURGAITIS, R.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 16.

⁹⁷ JURKA, R.; RIMŠELIS, E. Baudžiamojo proceso optimizavimas: rašytinio proceso prielaidos ir galimybės. *Jurisprudencija*, 2012, t. 19(2), p. 757.

⁹⁸ JURGAITIS, R., *op. cit.*, p. 16; JURKA, R.; RIMŠELIS, E. Baudžiamojo proceso optimizavimas: rašytinio proceso prielaidos ir galimybės. *Jurisprudencija*, 2012, t. 19(2), p. 757.

⁹⁹ KAZLAUSKAS, M.; GODA, G. Supaprastintos procesinės formos problema baudžiamojo proceso teisėje. *Teisė*, 1993, t. 27, p. 22.

¹⁰⁰ AŽUBALYTĖ, R.; JURGAITIS, R.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 16.

asmenų statusą ir kitus reikšmingus kriterijus, siekiant racialesnio bei veiksmingesnio baudžiamojo proceso paskirties įgyvendinimo.¹⁰¹ Šiuo metu galiojantis BPK, be konstitucinio bendrojo baudžiamojo proceso modelio¹⁰², nustato bene plačiausią Lietuvos baudžiamojo proceso raidos istorijoje specifinių baudžiamųjų procesinių formų sąrašą (BPK IX dalis): reguliuoja bylų dėl juridinių asmenų padarytų nusikalstamų veikų, priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo, privataus kaltinimo bylų, supaprastintą procesą (kurį sudaro dvi šio proceso rūšys: teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo procesas ir pagreitintas procesas), bylų procesą kaltinamajam nedalyvaujant.

Baudžiamojo proceso taisyklės turėtų būti pakankamai aiškios ir tikslios, kad būtų užkirstas kelias valstybės pareigūnų ir institucijų savivalei bei proceso dalyvių piktnaudžiavimui savo teisėmis, bet ir ne per daug smulkmeniškoms, kad trukdytų optimaliam, veiksmingam procesui. Teismai formuoja nuostatą, kad „vertinant sprendimų baudžiamajame procese teisėtumą ir pagrįstumą, turi būti atsižvelgiama į turinio pirmumo prieš formą nuostatą (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-P-221/2008, Nr. 2K-246/2013)“¹⁰³.

Doktrinoje nurodoma, kad kai pareigūnai nesilaiko procesinės formos reikalavimų arba netinkamai jų laikosi, tai reiškia, jog buvo padarytas procesinis pažeidimas ir turi būti taikomos procesinės sankcijos¹⁰⁴. Atsižvelgiant į pobūdį, baudžiamojo proceso teisės pažeidimai gali sukelti įvairių teisinių padarinių: dėl jų atskiri procesiniai veiksmai ir jų rezultatai gali būti pripažinti neturinčiais teisinės galios; baudžiamąją bylą gali tekti grąžinti į ankstesnę proceso stadiją; jie gali lemti atskiro procesinio sprendimo panaikinimą ar pakeitimą, o kartais apskritai gali tekti nutraukti baudžiamąjį procesą arba, priešingai, teismo nuosprendžiu baigtą procesą gali prirėkti atnaujinti¹⁰⁵.

Baudžiamojo proceso kodekse yra numatyti padariniai, kurių kyla pažeidus procesinės formos reikalavimus, be to, teismai praktikoje taiko procesines sankcijas. BPK normų analizė leidžia skirti esminius baudžiamojo proceso ir kitus pažeidimus¹⁰⁶.

¹⁰¹ AZUBALYTĖ, R.; JURGAITIS, R.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Specifinės baudžiamojo proceso rūšys. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 18.

¹⁰² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

¹⁰³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. gegužės 26 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-276-976/2015.

¹⁰⁴ RIMŠELIS, E. Baudžiamojo proceso teisės pažeidimas: samprata ir sudėtis. *Jurisprudencija*, 2006, t. 6(84), p. 81–82; PANOMARIOVAS, A. Tiesos paieškos priemonė – fikcija, baudžiamojo proceso pavyzdžiu. Iš: KURAPKA, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 79.

¹⁰⁵ RIMŠELIS, E., *op. cit.*, p. 80.

¹⁰⁶ RIMŠELIS, E. Esminiai baudžiamojo proceso pažeidimai: samprata, vertinimas ir procesiniai padariniai. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006; RIMŠELIS, E. Esminiai baudžiamojo proceso pažeidimai: naujieji sampratos aspektai. *Jurisprudencija*, 2005, t. 67(59), p. 63–75.

Proceso formos, t. y. baudžiamojo proceso reikalavimų (procedūrų) pažeidimas, dėl kurių buvo suvaržytos įstatymų užtikrintos kaltinamojo teisės ar kurie sukliudė teismui išsamiai ir nešališkai išnagrinėti bylą bei priimti teisingą sprendimą, **yra pripažįstamas esminiu ir gali lemti teismo sprendimo pakeitimą ar panaikinimą** (BPK 329, 369, 383 straipsniai). Nustačius absoliučius teismo sprendimo negaliojimo pagrindus, t. y. tai, kad bylą išnagrinėjo šališkas teismas arba byla išnagrinėta nesilaikant teisingumo taisyklių, teismo sprendimas turėtų būti panaikintas (BPK 326 straipsnio 1 dalies 4 punktas; 382 straipsnio 1 dalies 6 punktas).

Teismų praktikoje procedūrų pažeidimai dažnai vertinami sprendžiant, ar pažeidžiant BPK reikalavimus gauti duomenys gali būti pripažinti įrodymais byloje. Tokiais atvejais paprastai gali būti taikomos negaliojimo sankcijos, t. y. veiksmai, atlikti pažeidžiant teisės normų reikalavimus, pripažįstami negaliojančiais, o jų metu nesilaikant procesinės formos reikalavimų gauti rezultatai anuliuojami¹⁰⁷. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyse formuluojama taisyklė: „Nustačius, kad, renkant duomenis buvo pažeista jų gavimo tvarka, būtina įvertinti: ar nustatytos tvarkos pažeidimai turėjo įtakos gautų duomenų patikimumui ir ar dėl šių pažeidimų buvo suvaržytos įstatymų garantuotos kaltinamojo teisės¹⁰⁸. Jei nustatomi tokio pobūdžio pažeidimai, tokie duomenys nepripažįstami įrodymais.“¹⁰⁹

Kalbant apie kitus (ne esminius) baudžiamojo proceso pažeidimus atkreiptinas dėmesys, jog ir tarptautinių, ir nacionalinių teismų praktikoje pripažįstama, kad nors teisingas turi būti visas procesas, įskaitant ir reikšmingų bylai tirti bei nagrinėti duomenų rinkimo būdus¹¹⁰, tačiau nustatyti tam tikri baudžiamojo proceso reikalavimų pažeidimai turėtų būti vertinami atsižvelgiant į viso proceso kaip visumos sąžiningumą (teisingumą)¹¹¹. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo, kad formaliais

¹⁰⁷ RIMŠELIS, E. Baudžiamojo proceso teisės pažeidimas: samprata ir sudėtis. *Jurisprudencija*, 2006, t. 6(84), p. 80; PANOMARIOVAS, A. Tiesos paieškos priemonė – fikcija, baudžiamojo proceso pavyzdžiu. Iš: KURAPKA, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 79.

¹⁰⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. liepos 3 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-302/2013; 2014 m. sausio 7 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-121/2014; 2014 m. birželio 3 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-308/2014; 2015 m. birželio 23 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-359-648/2015.

¹⁰⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. sausio 16 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-4/2007.

¹¹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-141/2008; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. liepos 3 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-373-303/2015.

¹¹¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1992 m. gruodžio 16 d. sprendimas byloje *Edwards prieš Jungtinę Karalystę*, 1994 m. vasario 23 d. sprendimas byloje *Stanford prieš Jungtinę Karalystę*, Didžiosios kolegijos 2010 m. lapkričio 16 d. sprendimas byloje *Taxquet prieš Belgiją*.

laikytini tie procesinės formos, t. y. procedūrų, pažeidimai, kurie neturėjo reikšmės teisingam teismo sprendimui ir nepažeidė kaltinamojo teisių:

„<...> Vien tik formalus, neesminis atitinkamų duomenų gavimo tvarkos pažeidimas, dėl kurio kilusias abejones galima pašalinti BPK nustatyta tvarka, savaime nepaneigia šių įrodymų patikimumo“¹¹²; „<...> nors įrodymų rinkimo metu neišvengta kai kurių BPK pažeidimų, kolegija sutinka su apkaltinamajame nuosprendyje padaryta išvada, kad šie pažeidimai nėra esminiai ir jų negalima absoliutizuoti sprendžiant dėl surinktų įrodymų leistinumą ir patikimumą.“¹¹³

5. BAUDŽIAMOJO PROCESO FUNKCIJOS

Baudžiamajame procese susiduria skirtingi, dažnai netgi priešingi valstybės, asmens, kuris įtariamas (kaltinamas) padaręs nusikalstamą veiką, nuo nusikalstamos veikos nukentėjusio asmens ir kitų su nusikalstama veika ar jos tyrimu, nagrinėjimu susijusių asmenų interesai. Siekiant, kad baudžiamasis procesas baigtųsi materialiuoju požiūriu teisingu sprendimu ir būtų sąžiningas, būtina suvokti ir suderinti visų jame dalyvaujančių asmenų svarbius interesus. Taigi baudžiamąjo proceso taisyklės kuriamos numatant, kas ir kaip baudžiamajame procese įgyvendins teisėtus viešuosius ir privačius interesus, kitaip tariant, atliks skirtingas baudžiamąjo proceso funkcijas. **Proceso funkcijos** – pagrindinės baudžiamąjo proceso dalyvių veiklos kryptys. Jų turinį lemia procese dalyvaujančių asmenų įgaliojimai ir (arba) jų teisės bei teisėti interesai.

Vienas iš klasikinio rungimosi proceso modelio požymių – atskirtos procesinės funkcijos¹¹⁴. Remiantis Konstitucija ir Konstitucinio Teismo jurisprudencija galima teigti, kad pirmiausia proceso funkcijų sistemai yra svarbus teismo ir kitų baudžiamąjo proceso subjektų **funkcijų atskyrimo principas**¹¹⁵, kurio esmė ta, kad teismo konstitucinė funkcija – teisingumo vykdymas – yra išskirtinė, skiriasi nuo kitų baudžiamajame procese vykdomų funkcijų ir jokia kita institucija, be teismo, negali jos vykdyti¹¹⁶. Vėliau Konstitucinis Teismas dar kartą nurodė ikiteisminio tyrimo, valstybinio kaltinimo palaikymo baudžiamosiose bylose ir baudžiamųjų

¹¹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. liepos 3 d. kasacinė nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-302/2013.

¹¹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėtinės teisėjų kolegijos 2009 m. vasario 10 d. kasacinė nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-7-48/2009.

¹¹⁴ PRADEL, J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 341–345.

¹¹⁵ JURGAITIS, R. Konstituciniai baudžiamąjo proceso teisės pagrindai. Iš: ANCELIS, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 32.

¹¹⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d., 1999 m. gruodžio 21 d., 2004 m. gegužės 13 d. nutarimai.

bylų nagrinėjimo teisme institutus kaip iš esmės skirtingus: „Ikiteisminis tyrimas ir baudžiamosios bylos nagrinėjimas teisme yra skirtingi baudžiamąjo proceso etapai; <...> valstybinis kaltinimas yra palaikomas nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme.“¹¹⁷ Konstitucinis Teismas taip pat yra konstatavęs, kad „gynyba yra kryptinga baudžiamąjo persekiojimo atsvara, kuria siekiama apsaugoti teisėtus įtariamojo ar kaltinamojo interesus“¹¹⁸. Tokia konstitucinėje jurisprudencijoje analizuojama baudžiamąjo proceso funkcijų sistema iš esmės atitinka baudžiamąjo proceso doktrinoje nusistovėjusią funkcijų sistemą ir jų turinio supratimą. Kita vertus, pabrėžtina, kad vystantis žmogaus teisių ir baudžiamąjo proceso teisės doktrinoms kinta ir klasikinių baudžiamąjo proceso funkcijų turinio supratimas. Tai rodo ir ne viena konstitucinės justicijos byla, kurioje buvo nagrinėjamas kaltinimo ir teisingumo vykdymo funkcijų, tiksliau tariant, kai kurių jų elementų santykis¹¹⁹, ikiteisminio tyrimo organizavimo funkcijos ir teismo įgaliojimų santykis¹²⁰.

Baudžiamajame procese atliekamos šios pagrindinės funkcijos:

- 1) ikiteisminis tyrimas;
- 2) kaltinimas;
- 3) gynyba;
- 4) bylos nagrinėjimas ir išsprendimas teisme arba teisingumo vykdymas.

Ikiteisminio tyrimo funkciją vykdo ikiteisminio tyrimo pareigūnai, prokuroras ir ikiteisminio tyrimo teisėjas (BPK 164 straipsnis). Ikiteisminio tyrimo metu „renkama ir vertinama informacija, reikalinga tam, kad būtų galima nuspręsti, ar turi būti tęsiamas ikiteisminis tyrimas ir ar jį pabaigus baudžiamoji byla turi būti perduodama teismui, taip pat tam, kad būtų galima baudžiamąją bylą nagrinėti teisme ir ją teisingai išspręsti“¹²¹. Ikiteisminį tyrimą organizuoja ir jam vadovauja prokuroras. Be to, jis gali pats spręsti, ar atliks visą ikiteisminį tyrimą, ar tik jo dalį. Prokuroras priima sprendimus dėl ikiteisminio tyrimo pabaigimo – nutraukimo arba perdavimo teismui. Ikiteisminio tyrimo pareigūnai pradeda baudžiamąjį procesą, renka duomenis apie nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes, nusikalstamą veiką padariusius asmenis, padarytą žalą ir pan. Ikiteisminio tyrimo teisėjas priima su žmogaus teisių ribojimais ikiteisminio tyrimo metu susijusius sprendimus, nagrinėja skundus, taip pat atlieka tam tikrus duomenų rinkimo veiksmus, tiksliai reglamentuotus Baudžiamąjo proceso kodekse.

¹¹⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

¹¹⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas.

¹¹⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. ir 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimai.

¹²⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. balandžio 7 d. nutarimas.

¹²¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

Kaltinimo funkcija yra veikla, kuria palaikomas kaltinimas teisme ir kurios tikslas yra siekti, kad nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui būtų tinkamai pritaikytas įstatymas, t. y. būtų paskirta jo padarytą nusikalstamą veiką ir kaltę atitinkanti bausmė ar kitaip išspręstas jo atsakomybės klausimas. Viešojo kaltinimo bylose šią funkciją vykdo valstybinis kaltintojas (prokuroras), privataus kaltinimo bylose – privatus kaltintojas (nukentėjusysis) arba jo atstovas:

„Pagal Konstituciją niekas kitas, išskyrus prokurorą, negali palaikyti valstybinio kaltinimo baudžiamosiose bylose (Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 13 d. nutarimas). <...> Konstitucijos 118 straipsnio 1 dalies nuostata, jog prokuroras palaiko valstybinį kaltinimą baudžiamosiose bylose, *inter alia* reiškia, kad per baudžiamąjį procesą teisme yra palaikomas valstybinis kaltinimas ir kad valstybinio kaltinimo palaikymas yra valstybės funkcija, kuri gali būti įgyvendinama tik per tam tikrus valstybės pareigūnus – prokurorus. Tačiau minėta Konstitucijos nuostata neužkerta kelio įstatymų leidėjui, atsižvelgiant į tai, kieno interesai yra pažeisti, į nusikalstamų veikų pobūdį, pavojingumą (sunkumą), mastą, kitus požymius, nukentėjusio asmens valią, kitas turinčias reikšmės aplinkybes ir kt., nustatyti tokią teisinį reguliavimą, pagal kurį tam tikrais įstatyme numatytais atvejais per bylos nagrinėjimą teisme valstybinis kaltinimas nėra palaikomas. Tačiau kiekvienas atvejis, kai yra nustatoma, kad valstybinis kaltinimas baudžiamosiose bylose nepalaikomas, turi būti konstituciškai pagrįstas, *inter alia* neturi sudaryti prielaidų nepagrįstai pasunkinti konstitucinių asmens teisių ir laisvių įgyvendinimo ar apskritai jų paneigti. Taigi pagal Konstituciją įstatymų leidėjas gali nustatyti ir tokią teisinį reguliavimą, pagal kurį tam tikrose baudžiamosiose bylose kaltinimą palaiko ne prokurorai, o privatūs asmenys (jų atstovai); toks teisinis reguliavimas savaime nesudaro prielaidų pažeisti asmens teisės į teisminę gynybą. Tačiau negali būti tokių teisinių situacijų, kad prokurorui nekiltų pareiga baudžiamojoje byloje palaikyti valstybinį kaltinimą ir tuo atveju, kai privatus asmuo (ar jo atstovas), palaikydamas kaltinimą baudžiamojoje byloje, negali veiksmingai apginti savo (ar atstovaujamo asmens) teisių ir teisėtų interesų.“¹²²

Gynyba – veikla kaltinimui paneigti arba atskleisti ir išaiškinti įtariamąjį (kaltinamąjį) teisinančias ar jo atsakomybę švelninančias aplinkybes. Gynybos funkcijos reguliavimo ir vykdymo pagrindas yra teisės į gynybą principas, kuris aiškinamas kaip „įtariamojo ir kaltinamojo teisių bei procesinių garantijų sistema, kuri duoda galimybę neigti arba ginčyti iškilusį įtarimą ar pateiktą kaltinimą“¹²³. Šią funkciją atlieka įtariamasis (kaltinamasis), jo atstovas pagal įstatymą, gynėjas, baudžiamojon atsakomybėn traukiamo juridinio asmens atstovas.

¹²² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

¹²³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas.

Teismo bylos nagrinėjimo ir išsprendimo funkcija yra išimtinai teismo veikla, kuria siekiama nusikalstamos veikos padarymo aplinkybių išaiškinimo, nusikalstamą veiką padariusio asmens pripažinimo kaltu ir bausmės jam paskyrimo arba išteisinimo tikslų. Šią funkciją vykdo teismas – teisėjas arba teisėjų kolegija. Konstitucinė teisingumo vykdymo funkcija yra išskirtinė, nes lemia teismų valdžios vietą valstybės valdžios institucijų sistemoje ir teisėjų statusą. Jokia kita valstybės institucija ar pareigūnas negali vykdyti šios funkcijos¹²⁴. Teismas teisingumą vykdo laikydamasis tam tikros procesinės tvarkos, kuri yra reglamentuota įstatymu. Vykdydamas teisingumą teismas nagrinėja jau parengtą baudžiamąją bylą, sprendžia teismo kaltės klausimą, skiria jam bausmę arba jį išteisina¹²⁵. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje suformuota plati teisingumo funkcijos ir jos vykdymo prielaidų praktika. Pabrėžtina, kad Lietuvos baudžiamajame procese veikia *aktyvaus teismo principas*:

„Teismas baudžiamajame procese turi būti ir nešališkas arbitras, objektyviai vertinantis baudžiamajame byloje esančius nusikalstamos veikos padarymo aplinkybių duomenis (įrodymus) ir priimančias teisingą sprendimą dėl asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, kaltumo, ir kartu teismas, siekdamas nustatyti objektyvią tiesą, turi aktyviai veikti baudžiamajame procese – apibrėžti baudžiamosios bylos nagrinėjimo ribas, atlikti tam tikrus proceso veiksmus, asmenims, dalyvaujantiems teisme vykstančiame procese, neleisti piktnaudžiauti savo teisėmis ar įgaliojimais, spręsti kitus su baudžiamosios bylos nagrinėjimu teisme susijusius klausimus. Teismas, nagrinėdamas baudžiamąją bylą, turi veikti taip, kad baudžiamajame byloje būtų nustatyta objektyvi tiesa ir teisingai išspręstas asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, kaltumo klausimas. Teismas privalo būti ir lygiai teisingas visiems baudžiamajame procese dalyvaujantiems asmenims. Taigi Konstitucijoje įtvirtintos normos ir principai, *inter alia* Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta asmens teisė, kad jo bylą viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas teismas, teisinės valstybės ir teisingumo principai, suponuoją tokį teismo, kaip teisingumą vykdančios institucijos, modelį, kad teismas negali būti suprantamas kaip „pasyvus“ bylų proceso stebėtojas ir kad teisingumo vykdymas negali priklausyti tik nuo to, kokia medžiaga teismui yra pateikta. Teismas, siekdamas objektyviai, išsamiai ištirti visas bylos aplinkybes ir nustatyti byloje tiesą, turi įgaliojimus pats atlikti proceso veiksmus arba pavesti atitinkamus veiksmus atlikti tam tikroms institucijoms (pareigūnams), *inter alia* prokurorams.“¹²⁶

Be trumpai aptartųjų pagrindinių proceso funkcijų, skiriamos ir kai kurios kitos. Kai kas mano, kad ikiteisminio tyrimo funkcija – ne atskira proceso veiklos kryptis, o kaltinimo funkcijos sudėtinė dalis. Kita nuomonė

¹²⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d., 2004 m. gegužės 13 d. nutarimai.

¹²⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d., 2000 m. gegužės 8 d., 2006 m. sausio 16 d. nutarimai.

¹²⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

– kad ikiteisminis tyrimas ir kaltinimas yra sudėtinės baudžiamojo persekiojimo funkcijos dalys. Šios nuomonės grindžiamos įsitikinimu, kad ikiteisminio tyrimo metu surinkti duomenys vėliau tampa kaltinimo funkcijos vykdymo pagrindu, taip pat faktų, kad daugelyje kontinentinės teisės tradicijos šalių ir ikiteisminio tyrimo metu, ir palaikant kaltinimą „veikia“ ir pagrindinius sprendimus priima tas pats pareigūnas – prokuroras.

Kalbant apie teisingumo vykdymo funkciją taip pat galima paminėti esant nuomonių, kad bylos nagrinėjimas apeliacine ir kasacine tvarka yra atskiros proceso funkcijos: nors bylos nagrinėjimo teisme (pirmąja instancija, apeliacine ir kasacine instancija) tikslas yra įgyvendinti teisingumą, bet bylų nagrinėjimas apeliacine ir kasacine tvarka taip pat priskiriamas teisminės kontrolės formoms. Dar gali būti skiriamos civilinio ieškinio palaikymo, teisminės kontrolės ir kt. funkcijos. Įvairių proceso funkcijų skyrimas remiantis aiškiais kriterijais, kodėl tam tikra proceso veikla vadintina atskira proceso funkcija, nėra klaidingas. Šis klausimas yra svarbus kuriant baudžiamojo proceso taisykles, t. y. įgyvendinant teisėkūrą, o vykdydami baudžiamojo proceso veiklą proceso dalyviai paprastai remiasi gana konkrečiomis baudžiamojo proceso teisės normomis.

6. BAUDŽIAMOJO PROCESO STADIJŲ SISTEMA

Teisėsaugos ir teisingumą vykdančių institucijų veiklą sudaro nuoseklūs ir logiškai pagrįsti etapai, o šie savo ruožtu – darnią baudžiamojo proceso sistemą. Teisėsaugos ir teisingumą vykdančių institucijų atliekamų veiksmų sistema, arba etapai, kurių metu tiriamos, o vėliau teisme nagrinėjamos nusikalstamos veikos aplinkybės, vadinami baudžiamojo proceso stadijomis.

Baudžiamojo proceso stadijai būdingi šie ypatumai:

- 1) tai atskira, savą vidinę struktūrą turinti baudžiamojo proceso sistemos dalis (nusikalstamos veikos tyrimo ir baudžiamosios bylos nagrinėjimo etapas);
- 2) ji ribojama laiku ar atskaitos taškais;
- 3) kiekvienoje stadijoje, atsižvelgiant į baudžiamojo proceso paskirtį ir atskiros stadijos tikslą, sprendžiami tik tai stadijai būdingi uždaviniai¹²⁷;
- 4) stadija baigiama tam tikru procesiniu sprendimu, lemiančiu tolesnę proceso eigą (pavyzdžiui, sprendimu pripažinti asmenį kaltu);
- 5) baigiamasis sprendimas formaliai išreiškiamas atitinkamame proceso dokumente (pavyzdžiui, nuosprendyje).

Taigi **baudžiamojo proceso stadija** – tai atskiras nusikalstamos veikos tyrimo ir baudžiamosios bylos nagrinėjimo etapas, kuriame sprendžiami specifiniai uždaviniai ir kuris baigiamas priimant tam tikrą procesinį tolesnę bylos proceso vyksmą lemiantį sprendimą.

¹²⁷ MIŠEIKIS, Ž. Ikiteisminio tyrimo pradėjimas kaip atskira baudžiamojo proceso stadija. *Jurisprudencija*, 2005, t. 68(59), p. 47.

Baudžiamojo proceso dalijimas į stadijas yra reikšmingas, nes leidžia išaiškinti visas bylos aplinkybes, sudaro sąlygas užtikrinti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo pirmesnėse proceso stadijose atliktų veiksmų, taip pat priimtų sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo kontrolę.

Lyginamuoju požiūriu nagrinėjant stadijų sistemą reikėtų nepamiršti, kad bendrosios teisės (angl. *common law*) sistemoje terminas „baudžiamasis procesas“ paprastai suprantamas tik kaip procesas teisme, tai yra teisminis nagrinėjimas ir sprendimo priėmimas, o romanų-germanų šalių teisėje terminas „baudžiamasis procesas“ dažniausiai turi daug platesnę prasmę ir apima visus procesinius veiksmus – nuo atliktųjų tyrimo pradžioje iki teismo priimto galutinio sprendimo¹²⁸. Remiantis šiuo požiūriu galima teigti, kad daugelio valstybių baudžiamojo proceso stadijų sistema yra panaši: skiriamos *ikiteisminės* ir *teisminės stadijos*. Bendrąja prasme kaip sąlygiškai atskirus ikiteisminio tyrimo stadijos etapus galima skirti:

- 1) ikiteisminio tyrimo pradėjimo etapą, kai gavus informacijos apie padarytą ar daromą nusikalstamą veiką siekiama nustatyti, ar yra sąlygos bei pagrindai pradėti baudžiamąjį persekiojimą;
- 2) nusikalstamos veikos tyrimo etapą, atliekamą policijos ir kitų institucijų, daugiau ar mažiau kontroliuojant prokuratūrai ar teismui;
- 3) parengtinio tardymo etapą, kuris būdingas kai kurių šalių baudžiamajam procesui ir kurį paprastai atlieka tardymo teisėjas (ar prokuroras);
- 4) tyrimo pabaigimo etapą, kai priimamas sprendimas perduoti bylą teismui arba nutraukti tyrimą.

Teisminės stadijos dažniausiai būna šios:

- 1) pirminis baudžiamosios bylos medžiagos peržiūrėjimas teisme ar atliekamas kitų įgaliotų institucijų;
- 2) baudžiamosios bylos nagrinėjimas teisme pirmąja instancija;
- 3) nuosprendžio teisėtumo ir pagrįstumo patikrinimo stadija (apeliacija);
- 4) sprendimas klausimų, kurių gali kilti vykdant teismo nuosprendį¹²⁹.

Neretai baudžiamojo proceso įstatymuose taip pat yra numatyta galimybė nagrinėti bylas kasacine tvarka ir jas atnaujinti jau pasibaigus procesui.

Baudžiamojo proceso stadijos (etapai) nėra savitikslės ar reikalingos tik administraciniams valstybės poreikiams tenkinti. Jų sistema turi užtikrinti teisingą (sąžiningą) procesą ir asmeniui, kuris įtariamas (kaltinamas) nusikalstamos veikos padarymu, ir asmeniui, kuris nukentėjo nuo nusikalstamos veikos.

¹²⁸ PRADEL, J. Lyginamoji baudžiamoji teisė. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 298.

¹²⁹ ANCELIS, P. Ikteisminio nusikaltimų tyrimo procesinės ir organizacinės problemos (lyginamosios teisėtyros studija). Daktaro disertacija. Vilnius, 1996.

Baudžiamojo proceso stadijų sistemos Lietuvoje *konstituciniai pagrindai* yra tokie:

pirma, ikiteisminis tyrimas ir baudžiamosios bylos nagrinėjimas teisme yra atskiri skirtingos paskirties baudžiamojo proceso etapai: „Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinti ikiteisminio tyrimo, baudžiamųjų bylų nagrinėjimo teisme ir valstybinio kaltinimo palaikymo baudžiamosiose bylose institutai taip pat suponuoja tokį bendrąjį baudžiamojo proceso konstitucinį modelį, pagal kurį ikiteisminis tyrimas ir baudžiamosios bylos nagrinėjimas teisme yra atskiri baudžiamojo proceso etapai“¹³⁰;

antra, asmenys, ginantys teisėtą viešąjį ar privatų interesą, turi turėti teisę ginčyti teismo sprendimo pagrįstumą ir teisėtumą aukštesnės instancijos teisme. Nors ŽTK 7 protokolo 2 straipsnis, nurodantis, kad „kiekvienas asmuo, teismo nuteistas už nusikaltimą, turi teisę reikalauti, kad aukštesnė teisminė instancija peržiūrėtų jo kaltinamąjį nuosprendį ar bausmę“; užtikrina tokią teisę iš esmės tik nuteistajam, šiuo metu galimybę apskusti teismo sprendimą paprastai turi ir kiti baudžiamojo proceso dalyviai. Be to, neretai valstybių, taip pat ir Lietuvos, įstatymuose numatoma galimybė skusti sprendimus ir apeliacine, ir kasacine tvarka. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje taip pat pabrėžiama galimybė ginčyti ne tik fakto, bet ir teisės klausimus:

„Iš Konstitucijos kylanti bendrosios kompetencijos teismų instancinė sistema suponuoja tai, kad bet kurį pirmosios instancijos bendrosios kompetencijos teismo baigiamąjį aktą turi būti galima nustatytąja tvarka apskusti bent vienos aukštesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismui (Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d., 2007 m. spalio 24 d., 2012 m. gruodžio 6 d. nutarimai). Teisingumas vykdomas visada paliekant galimybę ištaisyti galimą klaidą arba pakeisti nuosprendį paaiškėjus naujoms aplinkybėms (Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d., 2008 m. sausio 24 d. nutarimai). Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad teismų instancinės sistemos paskirtis yra šalinti galimas žemesnių instancijų teismų klaidas, neleisti, kad būtų įvykdytas neteisingumas, ir šitaip apsaugoti asmens, visuomenės teises ir teisėtus interesus (Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d., 2012 m. gruodžio 6 d. nutarimai). Tad bendrosios kompetencijos teismų instancinės sistemos paskirtis – sudaryti prielaidas aukštesnės instancijos teismuose ištaisyti bet kurias fakto (t. y. teisiškai reikšmingų faktų nustatymo ir vertinimo) ar bet kurias teisės (t. y. teisės taikymo) klaidas, kurias dėl kokių nors priežasčių gali padaryti žemesnės instancijos teismas, ir neleisti, kad kokioje nors bendrosios kompetencijos teismų nagrinėtoje civilinėje, baudžiamojoje ar kitos kategorijos byloje būtų įvykdytas neteisingumas (Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas); priešingu atveju būtų nukrypta nuo konstitucinio teisinės valstybės principo, pažeista asmens konstitucinė teisė į tinkamą teismo procesą (Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d., 2007 m. spalio 24 d.,

¹³⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

2008 m. sausio 24 d. nutarimai). Minėtas žemesnės instancijos teismų klaidų ištaisymas ir su tuo susijęs kelio neteislingumui užkirtimas yra atitinkamos bylos šalių ir visuomenės apskritai pasitikėjimo ne tik atitinkamą bylą nagrinėjančiu bendrosios kompetencijos teismu, bet ir visa bendrosios kompetencijos teismų sistema *conditio sine qua non* (Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d., 2012 m. gruodžio 6 d. nutarimai).¹³¹

Baudžiamąjo proceso kodekse numatyta tokia **baudžiamąjo proceso stadijų sistema**: ikiteisminis tyrimas (BPK IV dalis), bylų procesas pirmosios instancijos teisme (BPK V dalis), bylų procesas apeliacinės instancijos teisme (BPK VI dalis), nuosprendžio ir nutarties vykdymas (BPK VII dalis), bylų procesas kasacinės instancijos teisme (BPK VIII dalis), baudžiamosios bylos atnaujinimas (BPK XI dalis). Šiame kodekse, be bendrojo konstitucinio baudžiamąjo proceso modelio, numatyti ir baudžiamąjo proceso tiriant ir nagrinėjant atskirų kategorijų bylas ypatumai (BPK IX dalis), kurie doktrinoje nagrinėjami kaip specialiosios baudžiamąjo proceso formos.

1. Ikiteisminis tyrimas

Tai baudžiamąjo proceso stadija, kurios metu nusikalstamos veikos požymius nustatę ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokuroras pradeda ir atlieka nusikalstamos veikos tyrimą. BPK 2 straipsnyje apibrėžta ikiteisminio tyrimo stadijos paskirtis: „Prokuroras ir ikiteisminio tyrimo įstaigos kiekvienu atveju, kai paaiškėja nusikalstamos veikos požymių, privalo pagal savo kompetenciją imtis visų įstatymų numatytų priemonių, kad per trumpiausią laiką būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika.“ Pabaigęs ikiteisminį tyrimą prokuroras priima sprendimą jį nutraukti (BPK 212 straipsnis) arba įstatymo numatyta tvarka perduoti bylą teismui (BPK 218–220 straipsniai). Konstitucinėje jurisprudencijoje suformuluoti šie reikalavimai ikiteisminio tyrimo reguliavimui ir vykdymui:

„Įstatymu reguliuojant ikiteisminį tyrimą ir jį atliekant turi būti laikomasi Konstitucijos normų ir principų, įtvirtinančių *inter alia* asmenų lygiateisiškumą, žmogaus laisvės neliečiamumą, draudimą žeminti žmogaus orumą, žmogaus asmens, privataus gyvenimo, būsto neliečiamumą, nuosavybės neliečiamumą, nekaltumo prezumpciją, asmens teisę į teisminę gynybą ir teisę turėti advokatą.

Ikiteisminis tyrimas turi būti atliktas objektyviai, kvalifikuotai, nešališkai, išsamiai, per šį tyrimą turi būti surinkta tiek informacijos, kad jos pakaktų teisingai išspręsti baudžiamąją bylą teisme.

Ikiteisminis tyrimas negali būti toks, kad jo trūkumai kliudytų teismui teisingai išspręsti asmens kaltumo padarius nusikalstamą veiką klausimą. Įstatymų leidėjas, paisydamas Konstitucijos, turi nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kad jeigu ikiteisminis tyrimas yra atliktas nekvalifikuotai, neišsamiai ar turi kitų trūkumų, ikiteisminį tyrimą (ar atskirus jo veiksmus) būtų galima atlikti pakartotinai.

¹³¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas.

Per ikiteisminį tyrimą priimami sprendimai turi būti aiškūs, pagrįsti teisiniais argumentais. Šių sprendimų aiškumas, pagrindimas teisiniais argumentais yra svarbi asmens konstitucinių teisių ir laisvių, *inter alia* teisės į teisingą teisinį procesą, taip pat teisės į teisminę gynybą, garantija.

Pagal Konstituciją negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad būtų neleidžiama per ikiteisminį tyrimą priimtų sprendimų apskūsti teismui.¹³²

2. Bylų procesas pirmosios instancijos teisme

Ši stadija dažnai buvo vadinama pagrindine baudžiamojo proceso stadija. „Konstitucijos 109 straipsnio 1 dalies nuostata, kad teisingumą vykdo tik teismas, baudžiamojo proceso teisėje *inter alia* reiškia, jog pirmosios instancijos teismas, vykdydamas šią funkciją, teisminiame nagrinėjime turi išsamiai ir nešališkai ištirti visas baudžiamosios bylos aplinkybes ir bylą spręsti iš esmės (Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas).“¹³³

Tai baudžiamojo proceso stadija, kurios metu pirmosios instancijos teismas šalims dalyvaujant teismo posėdyje (dažniausiai viešai, tiesiogiai, žodžiu, laikydamasis rungimosi principo) nagrinėja baudžiamąją bylą, nustato teismui perduoto kaltinamojo kaltumą arba nekaltumą ir kaltam asmeniui paskiria baudžiamajame įstatyme numatytą bausmę arba atleidžia nuo jos, taip pat išsprendžia kitus reikšmingus klausimus, t. y. išnagrinėja bylą iš esmės. Sąlygiškai galima skirti du šios stadijos etapus: **bylos parengimą nagrinėti teisme** ir **bylos nagrinėjimą pirmąja instancija**. Baigus nagrinėti bylą, paprastai priimamas arba išteisinamasis, arba apkaltinamasis nuosprendis, arba nuosprendis, kuriuo nutraukiama byla.

3. Bylų procesas apeliacinės instancijos teisme

Pirmosios instancijos teismo priimtas ir paskelbtas sprendimas įsiteisėja ir yra vykdomas ne iš karto. Per tam tikrą įstatyme nustatytą laiką – 20 dienų nuo nuosprendžio paskelbimo (BPK 313 straipsnio 3 dalis) – jis gali būti apskūstas apeliacine tvarka (lot. *appellatio* – skundas, kreipimasis¹³⁴). Pagal BPK, baudžiamosios bylos nagrinėjimas apeliacine tvarka yra proceso etapas, kuriame apeliacinės instancijos teismas, gavęs proceso dalyvių apeliacinius skundus, patikrina neįsiteisėjusio pirmosios instancijos teismo priimto nuosprendžio ar nutarties teisėtumą ir pagrįstumą (BPK 312 straipsnis). BPK 320 straipsnio 3 dalyje nurodyta: „Teismas patikrina bylą tiek, kiek to prašoma apeliaciniuose skunduose, ir tik dėl tų asmenų, kurie padavė apeliacinius skundus ar dėl kurių tokie skundai buvo paduoti. Tačiau jeigu teismas, nagrinėdamas bylą, nustato esminių šio Kodekso pažeidimų, jis, nepaisydamas to, ar gautas dėl jų skundas, patikrina, ar tai turėjo neigiamos įtakos ne tik asmeniui, dėl kurio skundo nagrinėjama

¹³² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

¹³³ *Ibid.*

¹³⁴ KUZAVINIS, K. Lotynų–lietuvių kalbų žodynas. A–Z. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996, p. 71.

byla, bet ir kitiems skundų nepadavusiems nuteistiesiems.“ Be to, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo:

„BPK 312 straipsnyje numatyta, kad apeliacinis skundas dėl neįsiteisėjusio nuosprendžio gali būti paduodamas bet kokiais pagrindais ir motyvais, atitinkamai apeliacinės instancijos teismas gali spręsti ne tik teisės, bet ir fakto klausimus. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad teisme nagrinėjant apeliacinį skundą dažnai fakto ir teisės klausimo aiškus atskyrimas yra sunkiai įmanomas, nes teisės taikymo klausimų teisingas išsprendimas neišvengiamai gali būti susijęs su pirmosios instancijos teismo nustatyty faktinių aplinkybių patikrinimu, o tai lemia įrodymų tyrimo būtinumą sprendžiant taip pat ir teisės taikymo klausimus. Apeliacinės instancijos teismas, nagrinėdamas bylą teismo posėdyje, ne tik gali (BPK 324 straipsnio 6 dalis), bet ir privalo atlikti įrodymų tyrimą tais atvejais, kai pirmosios instancijos teismas jį atliko neišsamiai (pavyzdžiui, neištyrė esminių bylos aplinkybių, nepašalino prieštaravimų tarp ištirtų įrodymų ir pan.). BPK 324 straipsnio 6 dalies nuoroda, kad įrodymų tyrimas atliekamas ir atnaujinamas pagal šio kodekso XXI skyriuje nustatytas taisykles, nereiškia, jog apeliacinės instancijos teisme turi būti pakartotinai paskelbtas kaltinamasis aktas ir pakartotinai ištirti visi byloje surinkti įrodymai. Apeliacinės instancijos teismas turi ištirti tik pirmosios instancijos teismo netirtas aplinkybes ir pakartotinai ištirti tik tuos turinčius esminės reikšmės teismo išvadoms įrodymus, kurie yra prieštaringi, ir prieštaravimų negalima pašalinti be pakartotinio tų įrodymų ištyrimo (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-105/2008, Nr. 2K-21/2009, Nr. 2K-97/2009, Nr. 2K-109/2009, Nr. 2K-516/2011, Nr. 2K-47/2012, Nr. 2K-142/2012, Nr. 2K-148/2014).“¹³⁵

Apeliacija priskiriama prie įprastų teismų sprendimų peržiūros formų, kurioms būdingi šie ypatumai: galimybe prašyti peržiūrėti sprendimą galima pasinaudoti visais atvejais, išskyrus įstatyme nurodytas išimtis; dėl paduoto skundo bet koku atveju pradėdamas procesas (jeigu skundas atitinka įstatymo nustatytas formas ir turinio reikalavimus); skundžiami neįsiteisėję teismų sprendimai; skundo padavimas sustabdo teismo sprendimo įsiteisėjimą ir vykdymą – *effectus suspensivus*¹³⁶.

¹³⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. gegužės 26 d. kasacinė nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-276-976/2015.

¹³⁶ STEFANI, G.; LEVASSEUR, G.; BOULOC, B. *Procédure Penale* (15 édition). Paris: Edite par Dalloz, 1993, p. 926; PRADEL, J. *Manuel De Procédure Penale* (12 édition). Paris: Editions Cujas, 2004, p. 836; ULSAMER, G. *Lexikon des Rechts. Strafrechts. Strafverfahrensrecht. Lechterland*, 1989, p. 664; BEULKE, W. *Strafprozessrecht*. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 1996, p. 233; ROXIN, C. *Strafverfahrensrecht*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1998, p. 419; KÜHNE, H. H. *Strafprozessrecht*. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2004, p. 518; AMBRASAITĖ, G. Apeliacinio proceso prielaidos. *Jurisprudencija*, 2006, t. 1(79), p. 7–15, *cituoja pagal*: RANDAKEVIČIENĖ, I. Teismų sprendimų kontrolės formos baudžiamajame procese. *Iš*: ANCELIS, P., *et al. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrias, 2009, p. 185–186.

4. Nuosprendžio ir nutarties vykdymas

Tai baudžiamojo proceso stadija, kuriai esant vykdomas įsiteisėjęs nuosprendis ar nutartis, t. y. įgyvendinamos visos teismo paskirtos teisinės sankcijos ir sprendžiami su sprendimo vykdymu susiję klausimai.

5. Bylų procesas kasacinės instancijos teisme

Baudžiamojo proceso stadija, kuriai esant pagal įstatyme nurodytą proceso dalyvių kasacinius skundus tikrinamas įsiteisėjusių pirmosios ar apeliacinės instancijos teismo nuosprendžių ar nutarčių teisėtumas, t. y. teisės taikymo klausimai. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, vienintelis Lietuvoje nagrinėjantis bylas kasacine tvarka, nurodo:

„Kasacinės instancijos teismas, nagrinėdamas baudžiamąją bylą, priimtus nuosprendžius ir nutartis, dėl kurių paduotas kasacinis skundas, tikrina tik teisės taikymo aspektu (BPK 376 straipsnio 1 dalis). Dėl šios nuostatos taikymo teismų praktikoje išaiškinta, kad skundžiamų teismų sprendimų teisėtumas kasacine tvarka tikrinamas remiantis šiuose sprendimuose nustatytais bylos aplinkybėmis iš naujo įrodymų nevertinant ir naujų faktinių bylos aplinkybių nenustatinėjant (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-P-221/2008, Nr. 2K-P-9/2012 ir kt.). <...> Ar tinkamai įvertinti įrodymai ir teisingai nustatytos faktinės bylos aplinkybės, galutinai išsprendžiama apeliacinės instancijos teisme (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-7-85/2011, Nr. 2K-7-81/2013, Nr. 2K-7-107/2013, Nr. 2K-7-27-746/2015 ir kt.). Tai reiškia, kad kasacinės instancijos teismas, nagrinėdamas kasacinį skundą, kuris grindžiamas įrodinėjimo procese, kasatoriaus manymu, padarytais pažeidimais, gali patikrinti, ar, vertinant byloje surinktus įrodymus, nustatant bylos aplinkybes, nebuvo padaryta esminių baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimų, ar pagal byloje nustatytas aplinkybes pirmosios ir apeliacinės instancijos teismai tinkamai pritaikė baudžiamąjį įstatymą. Tačiau kasacinės instancijos teismas nėra trečioji teismų instancija, iš naujo vertinanti bylos įrodymus jų pakankamumo ir patikimumo aspektais.“¹³⁷

Bylų nagrinėjimas kasacine tvarka laikytinas viena iš išskirtinių teismų sprendimų peržiūros formų, kuriomis galima pasinaudoti tik tam tikrais atvejais; skundo padavimas automatiškai nesustabdo sprendimo vykdymo; apskūstas teismo sprendimas gali būti peržiūrėtas tik įstatyme įvardytais pagrindais; neretai tokia tvarka gali būti apskūstas tik įsiteisėjęs sprendimas. Paprastai baudžiamojo proceso įstatymuose būna įtvirtintas arba konkretus sąrašas pagrindų, kuriems esant galima apskūsti teismo priimtą sprendimą vienos ar kitos išimtinės procedūros tvarka, arba įstatyme numatyti bendrojo pobūdžio pagrindai ir skundų atrankos tvarka¹³⁸. Baudžiamojo

¹³⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. liepos 2 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-382-489/2015.

¹³⁸ RANDAKEVIČIENĖ, I. Teismų sprendimų kontrolės formos baudžiamajame procese. Iš: ANCELIS, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Indus-trus, 2009, p. 188.

proceso kodekse įtvirtinti kasacinio skundo padavimo pagrindai – aiškiai netinkamas baudžiamojo įstatymo pritaikymas ir esminiai baudžiamojo proceso pažeidimai (BPK 369 straipsnis), taigi įstatymų leidėjas nepateikia baigtinio konkrečių kasacijos pagrindų sąrašo. Be to, veikia ir kasacinių skundų atrankos sistema (BPK 372 straipsnis).

Bylų nagrinėjimas kasacine tvarka paprastai siejamas ne tik su skundą padavusio asmens teisėtų interesų gynimu, bet ir su kitu svarbiu tikslu – teisės aiškinimu ir jos plėtojimu¹³⁹. Aukštesniųjų instancijų teismai kontroliuoja žemesniųjų instancijų teismų veiklą, aiškindami tas normas, kurias teismai taikė neteisingai. Aiškinant teisę formuojama vienoda teismų praktika ir išgryninami teismų precedentai, mažinama klaidų galimybė. Tuo yra suinteresuoti ne tik proceso dalyviai, bet ir visa visuomenė¹⁴⁰. BPK normų aiškinimu, kurį pateikia Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nagrinėdamas bylas, remiamasi kitose bylose, kurių faktinės aplinkybės yra tokios pačios, pavyzdžiui: „<...> pagal nagrinėjamoje byloje nustatytas faktines aplinkybes nukentėjusiajam V. Z. priteistos neturtinės žalos dydis (7 000 Lt), priešingai nei teigiama kasaciniame skunde, atitinka suformuotą teismų praktiką.“¹⁴¹

6. Baudžiamųjų bylų atnaujinimo stadija

Kai kurie autoriai baudžiamųjų bylų atnaujinimo apskritai nepriskiria prie baudžiamojo proceso stadijų, nes bylą atnaujinti galima tik pasibaigus procesui ir tik esant ypatingam pagrindui¹⁴². Tačiau čia laikomasi nuomonės, kad tai viena iš išskirtinių teismų sprendimų peržiūros formų¹⁴³. Tai toks baudžiamojo proceso etapas, kurio metu įstatymo nustatyta tvarka baudžiamosios bylos gali būti atnaujintos. Paprastai procesą atnaujinti galima labai ribotais atvejais. Nustatytas ir bylos atnaujinimo terminas, nes baudžiamasis procesas jau būna pasibaigęs ir valstybė negali leisti neribotą laikotarpį kelti klausimo dėl šio proceso atnaujinimo: gali kilti grėsmė pažeisti teisinio stabilumo principą¹⁴⁴. Pagrindiniai galimybės atnaujinti baudžiamąjį procesą požymiai yra šie: atnaujinti procesą galima tik dėl galutinio įsiteisėjusio teismo sprendimo, taip pat tik esant specialiesiems baudžiamojo proceso įstatyme numatytiems pagrindams ir specialiajam

¹³⁹ ASHWORTH, A., REDMAYNE, M. *The Criminal Process*. New York: Oxford, 2005, p. 338; RANDAKEVIČIENĖ, I., *op. cit.*, p. 195.

¹⁴⁰ RANDAKEVIČIENĖ, I., *op. cit.*, p. 195.

¹⁴¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. liepos 2 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-372-942/2015.

¹⁴² Žt.: GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUČONIS, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 18–19; GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUČONIS, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 18.

¹⁴³ RANDAKEVIČIENĖ, I., *op. cit.*, p. 190.

¹⁴⁴ RANDAKEVIČIENĖ, I. *Baudžiamojo proceso atnaujinimas: samprata ir pagrindinės rūšys. Jurisprudencija*, 2007, t. 1(91), p. 82.

teismo sprendimui¹⁴⁵. Baudžiamojo proceso kodekse numatyti šie atnaujinimo pagrindai: 1) dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių; 2) dėl aiškiai netinkamo baudžiamojo įstatymo pritaikymo; 3) dėl Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komiteto arba Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimo. Proceso atnaujinimas dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių laikomas klasikine atnaujinimo forma, kuri užtikrina, kad paaiškėjus aplinkybėms, kurios nebuvo žinomos teismui priimant sprendimą, neliks galioti galbūt neteisėtas arba nepagrįstas sprendimas. Kita proceso atnaujinimo rūšis skirta baudžiamojo įstatymo netinkamo taikymo padariniams ištaisyti¹⁴⁶. Baudžiamojo proceso atnaujinimas esant Europos Žmogaus Teisių Teismo ar Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komiteto sprendimui vertinamas kaip veiksmingiausia ir tikriausiai vienintelė priemonė, padedanti pasiekti *restitutio in integrum* ir įvykdyti tarptautinio teismo ar tarptautinės institucijos sprendimą. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija leidžia daryti išvadą, kad sprendimai, kuriuose šis teismas konstatuoja Konvencijos pažeidimą, sukuria pareigą valstybei atsakovei kuo greičiau pašalinti pažeidimo padarinius ir pagal galimybes atkurti prieš pažeidimą buvusią padėtį¹⁴⁷.

Aptarus bendrojo baudžiamojo proceso modelio stadijų sistemą vis dėlto reikia pripažinti, kad Konstitucija neužkerta kelio įstatymu įtvirtinti ir tokias baudžiamojo proceso rūšis, kurios daugiau ar mažiau skiriasi nuo bendrojo baudžiamojo proceso konstitucinio modelio. Tokios baudžiamojo proceso rūšys vertintinos kaip bendrojo baudžiamojo proceso konstitucinio modelio išimtys; jų nustatymas turi būti konstituciškai pagrįstas¹⁴⁸. Šie procesai gali ir neturėti kai kurių stadijų: pavyzdžiui, BPK yra numatytas privatus kaltinimo bylų procesas, kuriame nėra ikiteisminio tyrimo stadijos; vykstant baudžiamojo įsakymo procesui, iš esmės nevyksta teisminis nagrinėjimas, taip pat negalima apeliacija ir kasacija¹⁴⁹.

Apibendrinant pasakytina, kad baudžiamasis procesas yra nuosekli teismo, prokuroro ir ikiteisminio tyrimo pareigūno dėl padarytos nusikalstamos veikos vykdoma veikla, kurios metu visiems proceso dalyviams sudaromos sąlygos naudotis jiems numatytomis teisėmis. Baudžiamasis procesas baigiasi tada, kai įvykdomas įsiteisėjęs teismo sprendimas.

¹⁴⁵ RANDAKEVIČIENĖ, I. Baudžiamojo proceso atnaujinimas: samprata ir pagrindinės rūšys. *Jurisprudencija*, 2007, t. 1(91), p. 81–82.

¹⁴⁶ *Ibid.*, p. 82.

¹⁴⁷ RANDAKEVIČIENĖ, I. Baudžiamojo proceso atnaujinimas kaip priemonė, įgyvendinanti *restitutio in integrum*. *Jurisprudencija*, 2007, t. 3(93), p. 69–76.

¹⁴⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

¹⁴⁹ BPK IX dalyje „Baudžiamojo proceso ypatumai tiriant ir nagrinėjant atskirų kategorijų bylas“ reglamentuotos specifinės baudžiamojo proceso formos analizuojamos vadovėlyje: AŽUBALYTĖ, R.; JURGAITIS, R.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Specifinės baudžiamojo proceso rūšys. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 486.

I

KLAUSIMAI

1. Kaip galima apibrėžti terminą „baudžiamasis procesas“?
2. Kokia veikla vadinama baudžiamuoju procesu?
3. Kokia yra baudžiamąjo proceso paskirtis?
4. Kaip suprantami baudžiamąjo proceso greitumo ir išsamumo reikalavimai?
5. Kas yra procesinė forma?
6. Kokios funkcijos atliekamos baudžiamajame procese?
7. Kas yra baudžiamąjo proceso stadija? Kokie požymiai jai būdingi?
8. Kokios baudžiamąjo proceso stadijos numatytos Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodekse? Trumpai apibūdinkite kiekvieną baudžiamąjo proceso stadiją.

UŽRAŠAMS

 _____

II SKYRIUS

BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖ IR ŠALTINIAI

II SKYRIAUS TURINYS

1. BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS REGULIAVIMO DALYKAS IR METODAS	53
2. BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS ŠALTINIŲ SISTEMA	55
3. LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJA IR LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCINIO TEISMO NUTARIMAI	58
4. TARPTAUTINĖS SUTARTYS IR EUROPOS SĄJUNGOS TEISĖS AKTAI	64
5. BAUDŽIAMOJO PROCESO ĮSTATYMAI	71
6. TEISMO PRECEDENTAS	78
7. POĮSTATYMINIAI TEISĖS AKTAI	86
8. BAUDŽIAMOJO PROCESO NORMOS	94
8.1. BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS NORMŲ STRUKTŪRA	94
8.2. BAUDŽIAMOJO PROCESO NORMŲ KLASIFIKAVIMAS	97
8.3. BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS NORMŲ KOLIZIJOS IR JŲ SPRENDIMO BŪDAI	98
9. BAUDŽIAMOJO PROCESO ĮSTATYMO GALIOJIMAS	100
9.1. BAUDŽIAMOJO PROCESO ĮSTATYMO GALIOJIMO LAIKAS	100
9.2. BAUDŽIAMOJO PROCESO ĮSTATYMO GALIOJIMAS ERDVĖJE (TERITORIJOJE)	102
9.3. BAUDŽIAMOJO PROCESO ĮSTATYMO GALIOJIMAS ASMENŲ ATŽVILGIU ...	103
KLAUSIMAI	106

1. BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS REGULIAVIMO DALYKAS IR METODAS

Nusikalstamos veikos tiriamos ir baudžiamosios bylos nagrinėjamos laikantis tam tikrų teisės aktuose numatytų taisyklių.

Teisės sureguliuoti visuomeniniai santykiai jau yra teisiniai. Šie santykiai ir jų pobūdis lemia teisės normų ir principų susiskirstymą į teisės institutus, pošakius ir teisės šakas. Jie teisės teorijoje vadinami teisės šakos reguliavimo objektu ir reguliuojami įvairiais būdais. Teisinio poveikio žmonių santykiams darymo būdas vadinamas teisinio reguliavimo metodu. Jis, kartu su reguliavimo objektu, taip pat tampa kriterijumi, skiriančiu vienas teisės šakas nuo kitų¹⁵⁰. Taigi, kaip ir kiekviena teisės šaka, baudžiamąjo proceso teisė turi ją iš kitų teisės šakų išskiriantį teisinio reguliavimo dalyką bei teisinio reguliavimo metodą.

Baudžiamąjo proceso teisės reguliavimo dalykas – atliekant ikiteisminį tyrimą, nagrinėjant baudžiamąsias bylas, vykdamas teismo nuosprendį arba nutartį atsirandantys santykiai. Kitaip tariant, baudžiamąjo proceso teisė reguliuoja tiriant ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas vykdomą veiklą.

Baudžiamieji procesiniai teisiniai santykiai – tai baudžiamąjo proceso teisės normų ir principų sureguliuoti baudžiamąjį procesą vykdančių institucijų, pareigūnų ir procese dalyvaujančių asmenų santykiai, kurių dalyviai turi valstybės garantuotas subjektines teises bei pareigas.

Baudžiamuosius procesinius teisinius santykius sudaro šie struktūriniai elementai:

- subjektai, t. y. baudžiamąjo persekiojimo bei teisingumo institucijos ir pareigūnai, įgalioti vykdyti baudžiamąjį procesą, proceso dalyviai ir kiti procese dalyvaujantys asmenys;
- objektas, t. y. procesinių santykių subjektų veikla, vykdoma jiems atliekant proceso veiksmus, priimant sprendimus arba susilaikant nuo jų, jeigu tai draudžia įstatymas;
- turinys, t. y. įstatymu nustatytos baudžiamųjų procesinių santykių subjektų teisės ir jas atitinkančios kitų subjektų pareigos.

Teisės teorijoje paprastai skiriami du pagrindiniai **reguliavimo metodai: dipozityvusis ir imperatyvusis**. Baudžiamąjo proceso teisė, kaip ir kitos procesinės teisės šakos, yra viešosios teisės dalis, taigi jai būdingi viešosios teisės reguliavimo metodai. Kaip viešosios teisės šakai, baudžiamajam procesui būdingesnis (dominuojantis) imperatyvusis teisinių santykių reguliavimo metodas, tačiau reguliuojant tam tikrus baudžiamąjo proceso santykius taikomas ir dispozityvusis reguliavimo metodas.

¹⁵⁰ VAIŠVILA, A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2009, p. 200; BAUBLYS, L., et al. Teisės teorijos įvadas. Vadovėlis. 2 pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: MES, 2012, p. 196.

Imperatyvusis reguliavimo metodas reiškia, kad konkretūs teisinių santykių subjektų veiksmai arba visa jų veikla yra griežtai reglamentuojami teisės normų ir kad šie subjektai paprastai neturi pasirinkimo laisvės: jų tarpusavio teisės ir pareigos aiškiai apibrėžtos ir negali būti keičiamos tarpusavio susitarimu; paprastai subjektų santykiai grindžiami tarpusavio pavaldumu (subordinacija)¹⁵¹. Kitaip tariant, pagal šį reguliavimo metodą, viskas, ko nenumato teisės norma, yra draudžiama¹⁵². Baudžiamajame procese tai reiškia, kad pradėti, tęsti ar baigti ikiteisminį tyrimą bei teisminį nagrinėjimą dėl bet kokios nusikalstamos veikos požymių gali (ir privalo) tik tam įgaliotos valstybės institucijos ar pareigūnai. Pavyzdžiui, BPK 2 straipsnyje yra įtvirtinta prokuroro ir ikiteisminio tyrimo institucijų pareiga kiekvienu atveju, kai paaiškėja nusikalstamos veikos požymių, pagal savo kompetenciją imtis visų įstatymuose numatytų procesinių priemonių, kad per trumpiausią laiką būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika. Vadinas, tik įgaliotosios valstybės institucijos, tirdamos ir nagrinėdamos nusikalstamas veikas, gali taikyti procesines prievartos priemones bei atlikti kitus procesinius veiksmus, numatytus baudžiamąjo proceso teisės normose. Baudžiamąjo proceso teisėje vyraujantis imperatyvusis reguliavimo metodas svarbus siekiant užtikrinti asmenų lygybės principą (nes pareigūnai visus asmenis privalo vertinti vienodai), valdžių padalijimo principą¹⁵³, baudžiamąjo proceso funkcijų atskirtumą, kuris yra rungimosi principo elementas, teisėtumą ir kitus baudžiamąjo proceso pagrindus.

Išimtis iš bendrosios taisyklės, kad baudžiamąjo proceso iniciatoriai yra tik valstybės institucijos, yra *privataus kaltinimo* bylos (BPK XXX sk.) ir *privačiai viešo kaltinimo* bylos (BPK 167 straipsnis), kuriose įprastai tik nukentėjęsysis (jo atstovas) gali nuspręsti, ar jam kreiptis į įgaliotąsias institucijas su prašymu pradėti baudžiamąjį procesą, taip pat civilinio ieškinio baudžiamąjoje byloje institutas, kai dėl reikalavimo atlyginti žalą sprendžia pats nukentėjęsysis. Tokių institutų buvimas baudžiamajame procese (neminint atskirų normų, kurios kuriamos taikant dispozityviojo reguliavimo metodą) leidžia teigti, kad baudžiamąjo proceso teisėje kai kuriems jos institutams reguliuoti taikomi ir *dispozityviojo teisinio reguliavimo metodo elementai*. Paprastai šis metodas apibūdinamas kaip leidimas daryti viską, kas nėra uždrausta¹⁵⁴. Literatūroje teigiama, kad dispozityviai sureguliuotos proceso dalyvių galimybės savo nuožiūra disponuoti savo teisėmis ir rinktis, kaip elgtis, leidžia jiems ginti savo teises darant įtaką teisinių santykių atsiradimui ir proceso eigai¹⁵⁵.

¹⁵¹ LAUŽIKAS, V.; MIKELĖNAS, V.; NEKROŠIUS, V. Civilinio proceso teisė, t. I. Vilnius: Justitia, 2003, p. 28.

¹⁵² BAUBLYS, L., et al. Teisės teorijos įvadas. Vilnius: MES, 2012, p. 197.

¹⁵³ *Ibid.*

¹⁵⁴ *Ibid.*

¹⁵⁵ MATUIZIENĖ, E. Dispozityvumo samprata baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, t. 4(4), p. 302.

Pabrėžtina, kad teisėkūros procese labai svarbu parinkti tinkamą teisinio reguliavimo metodą formuluojant aiškias teises taisykles, kurios užtikrintų baudžiamojo proceso paskirtį. Tačiau ne mažiau svarbus yra ir norma bei jos veikimo ribas aiškinančio teisės taikytojo suvokimas, kuris metodas buvo taikytas kuriant atitinkamas BPK normas. Štai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra suformulavęs tokias teises duomenų leistinumą vertinimo taisykles: pareigūno renkami duomenys turi būti gauti įstatyme numatytu būdu (principas *leidžiama tai, kas numatyta įstatyme*) ir nepažeidžiant įstatyme nustatytos duomenų gavimo tvarkos; o privataus proceso dalyvio pateikti duomenys turi būti gauti įstatyme neuždraustu būdu (principas *galima tai, kas neuždrausta įstatymo*)¹⁵⁶.

Baudžiamojo proceso teisė – tai teisės normų ir principų sistema, reglamentuojanti ikiteisminio tyrimo pareigūno, ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovo, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo, teisėjo bei teismo veiklą atliekant ikiteisminį tyrimą, nagrinėjant baudžiamąsias bylas, vykdamas nuosprendį arba nutartį, ir nustatanti procese dalyvaujančių fizinių ir juridinių asmenų teises, pareigas ir jų įgyvendinimo tvarką.

2. BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS ŠALTINIŲ SISTEMA

Teisinėje valstybėje nekyla abejonių, kad pagrindai, kuriais remdamasis įstatymų leidėjas nustato konkrečias baudžiamojo proceso taisykles, formuojami remiantis Konstitucijoje ir tarptautinėse sutartyse, taip pat Europos Sąjungos teisėje įtvirtintais žmogaus teisių gynbos mechanizmais. Teisės teorijoje formaliaisiais teisės šaltiniais laikoma išorinė teisės principų ir normų išraiškos forma, t. y. tam tikra teisinio pobūdžio informacija, kuri padeda atskleisti teisę – normas ir principus¹⁵⁷.

Kituose baudžiamojo proceso vadovėliuose pateikiama šaltinio samprata apima tik norminius aktus: baudžiamojo proceso šaltiniais laikomi norminiai teisės aktai, kuriuose įtvirtintomis nuostatomis turi būti vadovujamasi tiriant ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas¹⁵⁸. Šiame vadovėlyje baudžiamojo proceso teisės šaltiniais, atsižvelgiant į dabartinės Lietuvos teisės šaltinių sistemos pokyčius ir raidos tendencijas, laikomi baudžiamajam procesui svarbūs teisės norminiai ir teisės taikymo aktai (teismų sprendimai).

¹⁵⁶ Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. Prieiga per internetą: <http://www2.lat.lt/lat_web_test/4_tpbiuletiniai/senos/nutartis.aspx?id=32350>.

¹⁵⁷ BAUBLYS, L., et al. Teisės teorijos įvadas. Vilnius: MES, 2012, p. 213. Teisės šaltinio (materialiojo ir formaliojo) samprata yra teisės teorijos tyrinėjimo dalykas, ir šiame vadovėlyje pasirinkta vartoti teisės šaltinio, būtent baudžiamojo proceso, samprata yra ne vienintelė. Žr. bent jau cituojamojo vadovėlio p. 203–220.

¹⁵⁸ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUCONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 24.

Taigi *baudžiamąjį proceso teisės šaltinį* (formaliąja prasme) yra baudžiamąjį proceso teisės normos įtvirtinimo ir jos aiškinimo bei taikymo išorinė išraiškos forma¹⁵⁹. Juose – ir norminiuose teisės aktuose, ir teismų sprendimuose – suformuluotomis nuostatomis būtina remtis baudžiamajame procese.

Prieš aptariant konkrečius baudžiamąjį proceso teisės šaltinius, būtina trumpai paanalizuoti jų sistemą.

Pirmiausia paminėtina, kad Lietuva, kaip kontinentinės teisės tradicijos valstybė, turi *kodifikuotą baudžiamąjį proceso teisės šaltinį*: Baudžiamąjį proceso kodeksą¹⁶⁰. BPK 4 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad „proceso tvarką nustato Lietuvos Respublikos baudžiamąjį proceso kodeksas, galiojantis proceso veiksmų atlikimo metu“. Būtent jame – BPK 1 ir 4 straipsniuose (taip pat kai kuriuose kituose) – yra nurodyti ir kiti pagrindiniai baudžiamąjį proceso teisės šaltiniai.

Nors BPK tiesiogiai neminima, tačiau 1992 m. priimta *Lietuvos Respublikos Konstitucija*, kaip aukščiausiosios juridinės galios tiesiogiai taikomas aktas, kurio nuostatomis remdamasis kiekvienas asmuo gali ginti savo teises (Konstitucijos 6 straipsnis), neabejotinai yra baudžiamąjį proceso teisės šaltinis.

Lietuvai tapus daugelio tarptautinių sutarčių dalyve, taip pat ES nare, buvo pakoreguota bendroji taisyklė, kad proceso tvarką nustato BPK. Pirmiausia buvo įtvirtinta tarptautinės teisės pirmenybė. BPK 4 straipsnio 3 dalyje buvo nustatyta, kad „jeigu Lietuvos Respublikos *tarptautinė sutartis* nustato kitokias taisykles negu šis Kodeksas, taikomos tarptautinės sutarties taisyklės“.

Lietuvos Respublikos konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ 2 straipsnyje pabrėžiama, kad „*Europos Sąjungos teisės normos* (čia ir kt. citatose pabrėžta aut.) yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis. Jeigu tai kyla iš sutarčių, kuriomis grindžiama Europos Sąjunga, Europos Sąjungos teisės normos taikomos tiesiogiai, o teisės normų kolizijos atveju jos turi viršenybę prieš Lietuvos Respublikos įstatymus ir kitus teisės aktus“.

BPK 1 straipsnio 3 dalyje taisyklė dėl tarptautinių sutarčių pirmenybės buvo papildyta: „Igyvendinant Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis arba Europos Sąjungos teisės aktus, *kituose Lietuvos Respublikos įstatymuose* gali būti nustatomos ir kitokios bylų nagrinėjimo, sprendimų priėmimo bei vykdymo ar kitos procesinės taisyklės, negu numato šis Kodeksas.“ Tokio įstatymo pavyzdys galėtų būti Lietuvos Respublikos įstaty-

¹⁵⁹ Tokia nuostata buvo suformuluota ir elektronine forma publikuotame (nuotolinėms studijoms skirtame) vadovyje: ANCELIS, P.; AŽUBALYTĖ, R.; JURGAITIS, R.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Baudžiamąjį proceso teisė. Elektroninis vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007. Prieiga per internetą: <https://vma.mruni.eu/pluginfile.php/37437/mod_resource/content/0/bpt/fcontent.html>.

¹⁶⁰ Baudžiamąjį proceso kodeksas, patvirtintas 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-785, galioja nuo 2003 m. gegužės 1 d. Jis pakeitė iki tol galiojusį daug kartų keistą, taisytą ir pildytą 1961 m. BPK.

mas dėl Europos Sąjungos valstybių narių sprendimų baudžiamosiose bylose tarpusavio pripažinimo ir vykdymo, kuris yra skirtas užtikrinti tam tikrų baudžiamąjį procesą reglamentuojančių Europos Sąjungos teisės aktų, kuriuose taikomas sprendimų baudžiamosiose bylose tarpusavio pripažinimo principas, įgyvendinimą (įstatymo 1 straipsnio 1 dalis)¹⁶¹.

BPK tiesiogiai nurodo, kad baudžiamąjo proceso metu sprendžiant tam tikrus klausimus būtina vadovautis *kitais kodeksais*: Lietuvos Respublikos baudžiamuoju kodeksu (žr. BPK 3, 5, 94, 212 straipsnius ir kt.); Lietuvos Respublikos civiliniu kodeksu (žr. BPK 38 straipsnį), Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksu (toliau – ir Civilinio proceso kodeksas, CPK; žr. BPK 113 straipsnį) ir *kitais įstatymais* (pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymu, žr. BPK 80 straipsnį), taip pat *poįstatyminiais norminiais aktais* (dažniausiai – Generalinio prokuroro įsakymu patvirtintomis rekomendacijomis, pavyzdžiui, žr. BPK 166 straipsnį).

Baudžiamąjo proceso teisės šaltiniu buvo įprasta laikyti išskirtinai tik *norminį teisės aktą*, kuriame įtvirtintomis nuostatomis turi būti vadovaujama tiriant ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas¹⁶². Vėliau baudžiamąjo proceso teisės šaltiniu palaipsniui buvo pripažintas ir *teismo precedentas*¹⁶³. Atsižvelgus į tai, kad Lietuvos baudžiamąjo proceso teisės šaltiniais tapo tarptautiniai ir Europos Sąjungos teisės aktai, pripažintina, kad baudžiamąjo proceso teisės šaltiniais neišvengiamai tampa ir jų teisinių nuostatų prasmę atskleidžianti tarptautinių teismų, ypač Europos Žmogaus Teisių Teismo bei Europos Teisingumo Teismo, jurisprudencija¹⁶⁴.

Taigi sisteminis Konstitucijos, tarptautinių sutarčių, ES teisės, BPK 4 straipsnio ir teismų praktikos aiškinimas leidžia daryti išvadą, kad baudžiamąjo proceso teisės šaltiniais laikytini Konstitucija, Lietuvos Respublikos Seimo ratifikuotos tarptautinės sutartys, Europos Sąjungos

¹⁶¹ Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Europos Sąjungos valstybių narių sprendimų baudžiamosiose bylose tarpusavio pripažinimo ir vykdymo. TAR, 2014-11-21, Nr. 17299.

¹⁶² GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUČONIS, P. Baudžiamąjo proceso teisė. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 24; MERKEVIČIUS, R. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro rekomendacijų kaip baudžiamąjo proceso šaltinių problematika. *Teisė*, 2013, t. 88, p. 75.

¹⁶³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2007 m. lapkričio 27 d. kasacinė nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-P-429/2007; Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 33, 34, 36, 38, 39, 42, 43, 47, 51, 55(1), 57, 61, 63, 64, 69–1, 81 straipsnių, IX skyriaus pavadinimo, 83, 84, 85, 86, 90, 98, 101, 103 straipsnių, XII skyriaus antrojo skirsnio pavadinimo, 106, 107, 108, 119, 120, 122, 124, 127, 128, 129 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 89, 109, 110, 111, 112, 125 straipsnių pripažinimo netekusiais galios ir įstatymo papildymo 53(1), 53(2) straipsniais ir IX skyriaus trečiuoju skirsniu įstatymas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 81-3186.

¹⁶⁴ Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 33, 34, 36, 38, 39, 42, 43, 47, 51, 55(1), 57, 61, 63, 64, 69–1, 81 straipsnių, IX skyriaus pavadinimo, 83, 84, 85, 86, 90, 98, 101, 103 straipsnių, XII skyriaus antrojo skirsnio pavadinimo, 106, 107, 108, 119, 120, 122, 124, 127, 128, 129 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 89, 109, 110, 111, 112, 125 straipsnių pripažinimo netekusiais galios ir įstatymo papildymo 53(1), 53(2) straipsniais ir IX skyriaus trečiuoju skirsniu įstatymas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 81-3186.

teisės aktai, įstatymai ir kiti BPK tiesiogiai minimi norminiai aktai¹⁶⁵, taip pat Vyriausybės nutarimai, Generalinio prokuroro, teisingumo ir vidaus reikalų ministrų įsakymai, kitų ministerijų ir institucijų priimti poįstatyminiai norminiai aktai¹⁶⁶, nacionalinių, tarptautinių ir ES teismų precedentai.

Rekomendacinio (neprivalomojo) pobūdžio teisės aktai ir teisės doktrina gali būti nagrinėjami kaip vis didesnę reikšmę įgyjantys baudžiamojo proceso teisės turinio aiškinimo šaltiniai, kurie literatūroje kartais ir yra vadinami neprivalomaisiais, arba antriniais, baudžiamojo proceso teisės šaltiniais¹⁶⁷.

Toliau remiantis daugiausia teismų praktika aptariami minėtieji baudžiamojo proceso šaltiniai¹⁶⁸.

3. LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJA IR LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCINIO TEISMO NUTARIMAI

Teisinėje literatūroje nekyla ginčų dėl to, kad Konstitucija yra teisinės sistemos pagrindas, tad kitas teisės šakas ir kitus teisės institutus reikėtų nagrinėti kaip Konstitucijoje įtvirtintų principų ir idėjų plėtotę¹⁶⁹. Konstitucija negali būti aiškinama remiantis ordinarine teise¹⁷⁰, vadinasi, būtent ordinarinės teisės aiškinimas turi būti pagrįstas Konstitucija. Teisės taikytojams tai iš esmės reiškia, kad „pradedant nagrinėti kiekvieną bylą pirmiausia turėtų būti atlikta atitinkamų klausimų konstitucinė analizė – būtinu atributu turi tapti konstitucinėje jurisprudencijoje suformuluotų kiekvienos teisės šakos konstitucinių pradų ir pagrindų analizė. Tegul tai – vis dar idealistinis požiūris, tačiau teismų, ypač aukštesniųjų grandžių, praktikoje jo vis dažniau laikomasi“¹⁷¹.

¹⁶⁵ AŽUBALYTĖ, R.; JURKA, R.; ŠALČIUS, M.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Baudžiamojo proceso teisė. Metodinė priemonė. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 66.

¹⁶⁶ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUČONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 24.

¹⁶⁷ AŽUBALYTĖ, R.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Baudžiamojo proceso teisė. Bendrosios dalies kurso pagrindinės tezės. Metodinė priemonė. Vilnius, 2006, p. 9.

¹⁶⁸ Kai kurių minėtųjų baudžiamojo proceso teisės šaltinių reikšmė ir vieta jų sistemoje aptariami doktrinoje. MERKEVIČIUS, R. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro rekomendacijų kaip baudžiamojo proceso šaltinių problematika. *Teisė*, 2013, t. 88, p. 73–93.

¹⁶⁹ MIKELĖNAS, V. Lietuvos Respublikos Konstitucija Lietuvos bendrosios kompetencijos teismų praktikoje. Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas. Iš: *Baltijos ir Skandinavijos šalių konferencijos medžiaga*. 2002 m. kovo 15–16 d., Vilnius, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, Europos Taryba ir Europos Komisija: *Demokratija per teisę*, 2002, p. 133.

¹⁷⁰ KURIS, E. Europos Sąjungos teisė Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje: sambūvio algoritmo paieškos. Iš: *Teisė besikeičiančioje Europoje. Liber Amicorum Pranas Kūris*. Ats. red. KATUOKA, S. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 677–678.

¹⁷¹ KRYŽEVIČIUS, G. Konstitucijos įtaka teismų praktikos formavimui. Prieiga per internetą: <http://www.lai.lt/naujienos/kalbos/gintaras-kryzevicius.konstitucijos-itaka-z76k.html#_ftn15>.

Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas (Konstitucijos 6 straipsnis), taigi baudžiamajame procese svarbios visos Konstitucijos normos bei principai, tačiau Konstitucijos II bei IX skirsniuose yra daugiausia tiesiogiai su baudžiamuoju procesu susijusių nuostatų¹⁷². Konstitucijos II skirsnyje yra įtvirtintos prigimtinės žmogaus teisės ir laisvės. Kai kurios iš jų oficialioje konstitucinėje doktrinoje formuluojamos kaip konstituciniai principai (pavyzdžiui, teisė į gynybą, teisė į nepriklausomą ir nešališką teisimą, nekaltumo prezumpcija ir kt.), kurie yra įgyvendinami baudžiamajame procese. Kuriant ir taikant procesinei prievartai skirtas BPK normas, remiamasi Konstitucijoje numatytais tokių teisių ir laisvių, kaip teisė į žmogaus laisvės neliečiamumą, teisė į žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumą, teisė į asmens neliečiamumą, teisė į nuosavybės neliečiamumą, teisė į žmogaus būsto neliečiamumą ir pan., ribojimo pagrindais ir sąlygomis.

Svarbus baudžiamajam procesui yra ir Konstitucijos IX skirsnis. Konstitucijos 109 straipsnyje yra įtvirtintos konstitucinės nuostatos, kad teisingumą vykdo tik teismai ir teismas priima sprendimus Lietuvos Respublikos vardu, taip pat teisėjų ir teismų nepriklausomumo principas, kuris detalizuojamas ir Konstitucijos 114 straipsnio 1 dalyje. Konstitucijos 110 straipsnyje įtvirtintas draudimas teisėjui taikyti Konstitucijai prieštaraujantį įstatymą, 117 straipsnyje – nagrinėjimo teisme viešumo principas (1 dalis), taip pat nuostata, kad teismo procesas Lietuvos Respublikoje vyksta valstybine kalba (2 dalis) ir su ja yra susijusi lietuvių kalbos nemokančių asmenų teisė procese dalyvauti per vertėją (3 dalis). Konstitucijos 118 straipsnyje nustatyta, kad ikiteisminį tyrimą organizuoja, jam vadovauja ir valstybinį kaltinimą baudžiamosiose bylose palaiko prokuroras (1 dalis); prokuroras įstatymo nustatytais atvejais gina asmens, visuomenės ir valstybės teises bei teisėtus interesus (2 dalis); prokuroras, vykdydamas savo funkcijas, yra nepriklausomas ir klauso tik įstatymo (3 dalis).

Konstitucijoje yra *expressis verbis* baudžiamajam procesui skirtų nuostatų. Štai Konstitucijos 31 straipsnyje nustatoma, kad asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu (1 dalis); asmuo, kaltinamas padaręs nusikaltimą, turi teisę, kad jo bylą viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas (2 dalis); draudžiama versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius (3 dalis); <...> niekas negali būti baudžiamas už tą patį nusikaltimą antrą kartą (5 dalis); asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama

¹⁷² JURGAITIS, R. Konstituciniai baudžiamąjo proceso teisės pagrindai. Iš: ANCELIS, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 17–60.

teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą (6 dalis)¹⁷³. Konstitucijos 20 straipsnyje numatyta, kad „Nusikaltimo vietoje sulaikytas asmuo per 48 valandas turi būti pristatytas į teismą, kur sulaikytajam dalyvaujant sprendžiamas sulaikymo pagrįstumas. Jeigu teismas nepriima nutarimo asmenį suimti, sulaikytasis tuojau pat paleidžiamas“. Nemažai Konstitucijos nuostatų yra bendresnio pobūdžio, tačiau neabejotinai lemia baudžiamojo proceso pagrindus. Pavyzdžiui, Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad „Asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą“. Ši nuostata detalizuojama Baudžiamojo proceso kodekso normose, pavyzdžiui, BPK 166, 167, 407 straipsniuose.

Konstitucija turi didelę reikšmę reguliuojant baudžiamąjį procesą, taip pat aiškinant baudžiamojo proceso teisę. Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos 7 straipsnio 1 dalies nuostatą, kad negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai, konstatavo, kad „šis pamatinis konstitucinis principas nusako Konstitucijos viršenybę teisės aktų sistemoje. Konstitucija apibūdinama kaip pagrindinis įstatymas, turintis aukščiausią teisinę galią įstatymų hierarchinėje sistemoje. Be to, Konstitucija įtvirtina pagrindines teisinio reguliavimo nuostatas ir sudaro įstatymų leidybos pagrindą“¹⁷⁴. Įstatymų leidėjas turi diskreciją konkretinti ir detalizuoti Konstitucijos nuostatas, taip pat teisiškai reguliuoti santykius, kurie Konstitucijoje *expressis verbis* nėra reguliuojami. Svarbu, kad tai darydamas įstatymų leidėjas nepažeistų Konstitucijos principų ir normų¹⁷⁵. Kita vertus, Konstitucija gali būti taikoma ir tiesiogiai, nors baudžiamajame procese tai yra gana reta išimtis. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2002 m. nagrinėdamas baudžiamąją bylą nurodė, kad taikant Baudžiamojo kodekso normas būtina vertinti ir jų atitiktį Konstitucijai bei bendrosioms baudžiamojo proceso nuostatomis:

„<...> Tačiau savo esme tuo metu galiojusios minėtų straipsnių dispozicijos, kaip jau buvo išdėstyta aptariant 2000 m. rugsėjo 19 d. LR Konstitucinio teismo nutarimą, prieštaravo LR Konstitucijos 31 str. 2 ir 6 dalims bei principinėms baudžiamojo proceso įstatymo nuostatomis. Tokiu būdu, pirmosios instancijos teismui tiriant anoniminių liudytojų apklausų metu nustatytus faktinius duomenis, buvo suvaržyta teismojo <...> teisė užduoti

¹⁷³ Šiame straipsnyje įtvirtintas konstitucines nuostatas Konstitucinis Teismas sieja su konstitucinių teisingumo principų įtvirtinimu (Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 4 d. nutarimas) ir yra įvardijęs kaip baudžiamosios teisės bei baudžiamojo proceso teisės konstitucinius pagrindus (Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas). Kita vertus, Konstitucinis Teismas taip pat ne kartą yra konstatavęs, kad Konstitucijos 31 straipsnio nuostatos negali būti aiškinamos kaip skirtos tik baudžiamajon atsakomybėn traukiamiems asmenims (Konstitucinio Teismo 2005 m. lapkričio 3 d., 2008 m. gegužės 28 d. nutarimai). Žr.: JURGAITIS, R. Konstituciniai baudžiamojo proceso teisės pagrindai. Iš: ANCELIS, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industru, 2009, p. 17–60.

¹⁷⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 29 d. nutarimas.

¹⁷⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. birželio 19 d. nutarimas.

klausimus anoniminiams liudytojams, tuo pačiu ribojama teisė dalyvauti tiriant įrodymus bei teisė į gynybą ir į teisingą bylos nagrinėjimą. Tai yra esminis baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimas (BPK 382 str.).¹⁷⁶

Konstitucinis Teismas byloje dėl neturtinės žalos atlyginimo genocido bylose yra tiesiogiai nurodęs, kad teismai turėjo tiesiogiai taikyti Konstituciją:

„Ginčo santykių teisinis reglamentavimas bei ieškinio pagrindas ir reikalavimas atlyginti tam tikrais išskirtiniais pagrindais – nusikaltimu žmogiškumui – padarytą žalą lemia, jog bylą nagrinėję teismai, vykdydami teisingumą, ginčui išspręsti privalėjo tiesiogiai taikyti Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnio 2 dalį, užpildyti teisės spragas *ad hoc* ir taikyti teisę (be kita ko, naudojantis teisės analogija, taikant bendruosius teisės principus, taip pat aukštesnės galios teisės aktus, pirmiausia Konstituciją).“¹⁷⁷

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, nagrinėdamas bylą po šio Konstitucinio Teismo nutarimo, remdamasis Konstitucija ir kaip įstatymo analogija – Civiliniu kodeksu, priteisė dėl genocido padarytą neturtinę žalą (tiesa, civilinio proceso tvarka)¹⁷⁸. Pastaruoju metu tiesiogiai taikydami Konstituciją Lietuvos teismai taip pat priteisia neturtinę žalą baudžiamosiose bylose dėl nužudymų, padarytų iki įsigaliojant Civiliniam kodeksui, kuris numatė neturtinės žalos atlyginimą. Antai teismas nurodo:

„Konstitucijos 30 straipsnio 2 dalyje yra įtvirtinta įstatymų leidėjo pareiga išleisti įstatymą ar įstatymus, nustatančius žalos atlyginimą asmeniui už jam padarytą materialinę ir moralinę žalą, įstatymuose turi būti užtikrintas realus pažeistų žmogaus teisių ir laisvių gynimas, kuris turi būti derinamas su kitų Konstitucijoje įtvirtintų vertybių apsauga, taip pat Konstitucijoje garantuojama asmens teisė į neteisėtais veiksmais padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą, įskaitant teisminį žalos išieškojimą. Konstitucijos 30 straipsnio 2 dalies nuostata, įtvirtinanti asmens teisę į jam padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą, įpareigoja įstatymų leidėją nustatyti pakankamas tos teisės įgyvendinimo priemones (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d., 2004 m. gruodžio 13 d., 2010 m. vasario 3 d. nutarimai). Pagal Konstituciją asmeniui padarytos žalos atlyginimas turi būti realus ir teisingas. Įstatymų leidėjas negali nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuris sudarytų prielaidas atsirasti tokiai situacijai, kad asmuo, patyręs žalą, be kita ko, moralinę, negalėtų gauti teisingo žalos atlyginimo (Konstitucinio Teismo 2010 m. vasario 3 d. nutarimas, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-70/2011). Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo

¹⁷⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2002 m. birželio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-41/2002.

¹⁷⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. vasario 3 d. nutarimas.

¹⁷⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2011 m. vasario 28 d. kasacinė nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-70/2011.

2010 m. lapkričio 29 d. nutarimą vien tai, kad atitinkamas teisėkūros subjektas tam tikrų santykių laiku nesureguliuoja teisiškai arba juos teisiškai sureguliuoja nepakankamai, nereiškia, kad teismai negali ir neturi vykdyti teisingumo. Tokiais atvejais nepaneigiama galimybė teismams tam tikru mastu teisės spragas užpildyti ir taikyti teisę (be kita ko, naudojantis teisės analogija, taikant bendruosius teisės principus, taip pat aukštesnės galios teisės aktus, pirmiausia Konstituciją).¹⁷⁹

Šiuo metu dažniausiai aiškinant proceso dalyvių procesines garantijas Konstitucija remiamasi priimant ir kasacinio teismo nutartis, ir kitų teismų sprendimus:

„Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, formuodamas teismų praktiką baudžiamosiose bylose, ne kartą yra atkreipęs dėmesį į tai, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (31 straipsnyje) bei BPK normose (44 straipsnio 5 dalyje ir kt.) įtvirtinta kiekvieno baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens teisė į teisingą ir nešališką teismą suponuoja ir teismo pareigą išsamiai ir nešališkai ištirti visas baudžiamojame byloje reikšmingas aplinkybes, kad teisingumo vykdymas negali priklausyti tik nuo to, kokia medžiaga teismui pateikta (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-P-95/2012, Nr. 2K-7-3987/2013).“¹⁸⁰

Byloje dėl melagingų parodymų davimo buvo aiškinta asmens teisė neduoti parodymų, nurodant, kad „BPK 80 straipsnio 1 punkte nustatyta, kad kaip liudytojas negali būti apklausiamas asmuo, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galbūt padarytą nusikalstamą veiką, išskyrus atvejus, kai jis sutinka duoti tokius parodymus, taikant BPK 82 straipsnio 3 dalyje numatytus liudijimo ypatumus. Be to, teismų praktikoje pripažįstama, kad minėtą BPK įtvirtintą nuostatą būtina aiškinti platesniame – tiek Lietuvos Respublikos Konstitucijos, tiek EŽTT sprendimų – kontekste“¹⁸¹.

Konstitucinio Teismo jurisprudencija, kaip naujas konstitucinės teisės šaltinis, pakeitė įprastą Konstitucijos kaip „pagrindinio įstatymo“ sampratą ir papildė ją „gyvosios“, nuolat besivystančios Konstitucijos idėja¹⁸². Konstitucinis Teismas nurodė, kad „pagal Konstituciją Konstitucinio Teismo sprendimai (nutarimai) yra privalomi visiems. Konstitucinio Teismo aktai yra teisės šaltiniai“¹⁸³, – taigi ir baudžiamajo proceso teisės „privalomųjų“

¹⁷⁹ Klaipėdos apygardos teismo nuosprendis baudžiamojame byloje Nr. 1-23-382/2013; Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. gegužės 15 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 1A-114/2013; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. gruodžio 23 d. kasacinė nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-575/2013.

¹⁸⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2015 m. gruodžio 3 d. kasacinė nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-7-357-699/2015.

¹⁸¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. birželio 16 d. kasacinė nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-305-788/2015.

¹⁸² KURIS, E. Konstitucinė justicija Lietuvoje: pirmasis dešimtmetis. *Iš: Konstitucinis teisingumas ir teisės viešpatavimas*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2004, p. 30.

¹⁸³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gegužės 30 d. nutarimas.

šaltinių sąrašas taip pat papildytas Konstitucinio Teismo jurisprudencija¹⁸⁴. Teismų įstatymo 33 straipsnio 4 dalyje taip pat nurodyta, kad „teismai taip pat vadovaujasi oficialiai paskelbtais Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimais“¹⁸⁵. Bendrosios kompetencijos teismų praktika, taip pat ir Aukščiausiojo Teismo, buvo pradėta koreguoti ir yra koreguojama atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo kuriamą doktriną (pavyzdžiui, įslaptintų liudytojų apklausos metu gautų įrodymų vertinimas, kaltinimo keitimas teisme ir kt.)¹⁸⁶.

Konstitucinės jurisprudencijos įtaka baudžiamojo proceso teisės taikymui yra daugialypė. Viena vertus, teismai, manydami, kad byloje taikytina norma neatitinka Konstitucijos, negali jos taikyti ir turi kreiptis į Konstitucinį Teismą; kita vertus, aiškindami byloje taikytinas baudžiamojo proceso normas, sprenddami baudžiamojo proceso normų kolizijas arba situaciją, kai konstatuojama teisės ar įstatymų spraga konkrečioje byloje, teismai privalo remtis Konstitucija ir Konstitucinio Teismo baigiamaisiais aktais kaip aukščiausiosios galios baudžiamojo proceso teisės šaltiniais¹⁸⁷. Dažnai kasacinio teismo nutartyse, taip pat ir kitų teismų baigiamuosiuose aktuose remiamasi Konstitucinio Teismo jurisprudencija, kurioje nemažai dėmesio skirta bendrojo konstitucinio baudžiamojo proceso modelio, baudžiamojo proceso principų sistemai, atskirų baudžiamojo proceso teisenų ir atskirų baudžiamojo proceso institutų konstitucingumo klausimams. Štai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo:

„<...> iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos kylantis reikalavimas teisingai išnagrinėti bylą suponuoja, kad kiekvienas teismo nuosprendis (kitas baigiamasis teismo aktas) turi būti grindžiamas teisiniais argumentais (motyvais). Argumentavimas turi būti racionalus – teismo nuosprendyje (kitame baigiamajame teismo akte) turi būti tiek argumentų, kad jų pakaktų šiam nuosprendžiui (kitam baigiamajam teismo aktui) pagrįsti. Šiame kontekste pažymėtina, kad iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylantis teisinio aiškumo reikalavimas, *inter alia* (be kita ko), reiškia, kad teismo nuosprendyje (kitame baigiamajame teismo akte) negali būti ir nutylėtų argumentų, nenurodytų aplinkybių, turinčių reikšmės teisingo nuosprendžio (kito baigiamojo teismo akto) priėmimui. Teismo nuosprendžiai (kiti baigiamieji teismo aktai) turi būti aiškūs byloje dalyvaujantiems ir kitiems asmenims. Jeigu šio reikalavimo nepaisoma, tai nėra teisingumo vykdymas, kurį įtvirtina Konstitucija (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d., 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimai).“¹⁸⁸

¹⁸⁴ AŽUBALYTĖ, R. The Influence of the Jurisprudence of the Constitutional Court on the Criminal Procedure. *Jurisprudencija*, 2012, t. 19(3), p. 1066.

¹⁸⁵ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 17-649.

¹⁸⁶ AŽUBALYTĖ, R., *op. cit.*, p. 1066.

¹⁸⁷ *Ibid.*, p. 1061–1062; 1065; AŽUBALYTĖ, R. Tendencies of Development of the Lithuanian Criminal Procedural Law. *Jurisprudencija*, 2010, t. 1(119), p. 287.

¹⁸⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2016 m. sausio 6 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-79-976/2016.

Konstitucinis Teismas ne kartą pabrėžė, kad leidžiančias naujus, keičiančias, papildančias jau priimtus įstatymus ir kitus teisės aktus valstybės institucijas saisto Konstitucinio Teismo nutarimo motyvuojamojoje dalyje išdėstyta Konstitucijos nuostatų samprata bei kiti teisiniai argumentai¹⁸⁹, taip pat kad teisę kuriančias ir taikančias institucijas (pareigūnus) savo turiniu saisto ne tik Konstitucinio Teismo nutarimai, bet ir išvados bei sprendimai – visi jo aktai, kuriuose yra aiškinama Konstitucija, t. y. kuriama oficialioji konstitucinė doktrina¹⁹⁰.

Pabrėžtina, kad teismai vis aktyviau kreipiasi į Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą dėl galimos konkrečiose bylose taikytinų įstatymų atitikties Konstitucijai¹⁹¹. Tai rodo, kad taikydami teisę konkrečioje byloje bendrosios kompetencijos teismai ją aiškina remdamiesi Konstitucija ir tam tikrais atvejais kritiškai vertina jos atitiktį Konstitucijai, taip sudarydami prielaidas ginti teises asmenų, kurie negali tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį Teismą su individualiu skundu. Štai 2015 m. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas kreipėsi į Konstitucinį Teismą dėl BPK 3 straipsnio nuostatos, kad baudžiamasis procesas turi būti nutrauktas, jeigu suėjo baudžiamosios atsakomybės senaties terminas, tiek, kiek ji draudžia tęsti procesą teisme, kai tęsti procesą prašo kaltinamasis, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 straipsnio 2 daliai, 22 straipsnio 4 daliai, 29 straipsnio 1 daliai, 31 straipsnio 2 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui¹⁹².

4. TARPTAUTINĖS SUTARTYS IR EUROPOS SĄJUNGOS TEISĖS AKTAI

Ratifikuotų tarptautinių sutarčių ir Europos Sąjungos norminių aktų nustatytos procesinės taisyklės turi pirmenybę prieš nacionalines baudžiamąjo proceso normas. Nuo pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos baudžiamajam procesui labai reikšmingos yra ir ratifikuotos Jungtinių Tautų Organizacijos tarptautinės sutartys, ypač Visuotinė žmogaus teisių deklaracija¹⁹³ (toliau – ir Deklaracija), kuri yra

¹⁸⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gegužės 30 d., 2005 m. sausio 19 d., 2006 m. kovo 28 d., 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimai.

¹⁹⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugsėjo 20 d. sprendimas; 2006 m. kovo 28 d. nutarimas.

¹⁹¹ 1993–2003 m. (per 10 metų) kreiptasi 257 kartus; 2004–2012 m. (per 8 metus) Konstitucinis Teismas iš teismų gavo jau 461 prašymą, o 2014 m. – 67 prašymus. Iš viso teismai iki 2015 m. pateikė 821 prašymą, t. y. apie 80 proc. Konstitucinio Teismo gaunamų prašymų. Iš: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. metinis pranešimas, p. 122. Prieiga per internetą: <<http://www.lrkt.lt/data/public/uploads/2015/04/metinis-pranesimas-2014.pdf>>.

¹⁹² Prašymas Nr. 1B-79/2014. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2014 m. gruodžio 16 d. kasacinė nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-P-259/2014. Prieiga per internetą: <http://www.lrkt.lt/~prasymai/79_2014.htm>.

¹⁹³ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (priimta 1948 m. gruodžio 10 d.). *Valstybės žinios*, 2006-06-17, Nr. 68-2497.

neprivalomojo pobūdžio, Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas¹⁹⁴ ir Europos Tarybos sutartys, iš kurių reikšmingiausia yra Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Lietuvai tapus Konvencijos dalyve, Konstitucinis Teismas konstatavo:

„<...> pripažinus tik tiesioginį Konvencijos taikymą, minimos teisės negali būti garantuotos, nes pačioje Konvencijoje nėra nustatyta nei šių teisių realizavimo būdų ją ratifikavusiose valstybėse, nei pažeidėjų teisinės atsakomybės, nei procedūrų ir valstybinių teisinių institucijų specialios jurisdikcijos <...>“¹⁹⁵. Taigi „<...> akivaizdžiai galioja taisyklė *ubi jus ibi remedium*: kada įstatymas suteikia teisę, jis duoda ir priemonę ją apginti. Tokios priemonės teisinėje sistemoje nustatomos šios valstybės įstatymais. Konvencija nustato šias priemones tik tiems atvejams, kada ginčas dėl joje įtvirtintų teisių gynimo tampa tarptautinės jurisdikcijos objektu <...>.“¹⁹⁶

Tačiau doktrinoje buvo pateikiama kita nuomonė: nėra jokių kliūčių tiesiogiai taikyti tarptautinių sutarčių Lietuvos baudžiamajame teisėje ir baudžiamajame procese. Tai pasakytina ir apie Konvenciją¹⁹⁷. Kaip nurodoma literatūroje, iš dalies dėl tokio Konstitucinio Teismo sprendimo BPK 44 straipsnyje buvo pakartotos pagrindinės Konvencijos nuostatos, reikšmingos baudžiamajame procese dalyvaujantiems asmenims, t. y. Konvencijos 5, 6 ir 8 straipsniuose įtvirtintos procesinės garantijos¹⁹⁸. Konvencijos 3 straipsnyje išdėstytos garantijos taip pat minimos BPK 11 straipsnyje. Palaipsniui Žmogaus teisių konvencijos įtaka kito – nuo minėtojo skeptiško požiūrio į Konvencijos tiesioginio taikymo galimybę baudžiamajame procese ir baudžiamosios teisės srityse iki apčiuopiamo poveikio teisėkūrai baudžiamajame proceso srityje (pavyzdžiui, suėmimo procedūrų pakeitimas Lietuvos valstybei EŽTT pralaimėjus bylas¹⁹⁹) ir BPK taikymo praktikos pokyčių.

¹⁹⁴ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (priimtas 1966 m. gruodžio 19 d., Lietuvoje įsigaliojo 1992 m. vasario 20 d.). *Valstybės žinios*, 2002-08-02, Nr. 77-3288; Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto fakultatyvusis protokololas (priimtas 1966 m. gruodžio 19 d., prisijungta 1991 m. kovo 12 d., įsigaliojo 1992 m. vasario 20 d.). *Valstybės žinios*, 2002-08-02, Nr. 77-3289.

¹⁹⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada.

¹⁹⁶ *Ibid.*

¹⁹⁷ JOČIENĖ, D. Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 139–143; 155; 156; STUNGYS, K.; VADAPALAS, V. Naujos teisinės galimybės: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Justitia*, 1996, t. 3, p. 9; GODA, G. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos ir Lietuvos Konstitucijos tiesioginio taikymo problemos. *Teisės problemos*, 1995, t. 3, p. 9–20; NEVERA, A. Valstybės baudžiamosios jurisdikcijos principai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 18–26.

¹⁹⁸ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUCONIS, P. Baudžiamajame proceso teisė. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 27.

¹⁹⁹ Žr.: JOČIENĖ, D. Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas užsienio valstybių ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 170–172, 232; JOČIENĖ, D. Europos žmogaus teisių konvencijos 6 straipsnio taikymas ir aiškinimas Lietuvos Respublikos pralaimėtose bylose. Prieiga per internetą: <http://www.tm.lt/?item=stras_publ>.

Remdamiesi būtent Konvencija, teismai dažnai aiškina baudžiamojo proceso dalyvių teisių turinį ir specifinius jų elementus:

„Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 3 dalyje numatytos asmens, kaltinamo padarius nusikaltimą, garantijos, be kita ko, teisė į tai, kad jam būtų skubiai ir nuodugnai pranešta tokia kalba, kurią jis supranta, apie jam reiškiamo kaltinimo pagrindus, motyvus ir kad jis turėtų pakankamai laiko ir galimybių pasirengti savo gynybai.“²⁰⁰

Baudžiamojo proceso principų turinys taip pat aiškinamas remiantis Konvencijos nuostatomis:

„BPK 3 straipsnio 1 dalies 8 punktą nustato, kad baudžiamasis procesas negali būti pradėdamas, o pradėtas turi būti nutrauktas asmeniui, kuriam įsiteisėjo teismo nuosprendis dėl to paties kaltinimo arba teismo nutartis ar prokuroro nutarimas nutraukti procesą tuo pačiu pagrindu. Šia nuostata įgyvendinamas draudimo persekioti ir bausti už tą patį nusikaltimą principas (*non bis in idem*), įtvirtintas tiek tarptautiniu, tiek nacionaliniu lygmeniu: Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolo Nr. 7 4 straipsnyje, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 5 dalyje, BK 2 straipsnio 6 dalyje.“²⁰¹

Kitų Europos Tarybos konvencijų nuostatomis dažniau remiamasi aiškinant materialiąją teisę, kartais – ir proceso dalyvių statusą, pavyzdžiui, tam tikrų nusikalstamų veikų aukų pažeidžiamumą:

„Kasacinės instancijos teismo teisėjų kolegija atkreipia dėmesį dar ir į tai, jog Europos Tarybos konvencijos dėl vaikų apsaugos nuo seksualinio išnaudojimo ir seksualinės prievartos prieš juos 27 straipsniu siekiama užtikrinti, kad už šioje Konvencijoje nurodytus nusikaltimus būtų baudžiama taikant veiksmingas, proporcingas ir atgrasančias sankcijas atsižvelgiant į nusikaltimų sunkumą. Tokios sankcijos apima su laisvės atėmimu susijusias bausmes, dėl kurių gali būti taikoma ekstradicija. Be to, Konvencijos 28 straipsnis įtvirtina sunkinančias aplinkybes, kad vadovaujantis atitinkamomis vidaus teisės aktų nuostatomis į toliau nurodytas aplinkybes, jei jos dar nėra laikomos nusikaltimo sudedamąja dalimi, būtų galima atsižvelgti kaip į sunkinančias aplinkybes nustatant dėl šioje Konvencijoje nurodytų nusikaltimų taikytinas sankcijas: nusikaltimu padaryta didelė žala fizinei arba psichinei aukos sveikatai; nusikaltimas padarytas pasirinkus ypač pažeidžiamą auką; nusikaltimą padarė bendrininkų grupė ir kt. (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-432/2014).“²⁰²

²⁰⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2015 m. lapkričio 10 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-100-222/2015.

²⁰¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. balandžio 22 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-226/2014.

²⁰² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2016 m. sausio 6 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-43-942/2016.

Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, ES teisės įtaka baudžiamojo proceso teisei buvo didesnė tik keliuose srityse²⁰³: užtikrinant bendradarbiavimą baudžiamosiose bylose, įskaitant minimalius standartus, leisiančius pripažinti įrodymus, pripažinti ir vykdyti sprendimus baudžiamosiose bylose, taip pat suvienodinant minimaliausias baudžiamajame procese dalyvaujančių asmenų teises. Šiuo metu ES teisėkūra baudžiamosios teisės ir proceso srityse yra labai aktyvi, ir vietoj tarptautinių sutarčių, kurias valstybės narės turėdavo ratifikuoti, nacionalinių baudžiamųjų procesų (iš dalies ir baudžiamosios teisės) „europeizacija“ buvo tęsiama priimant pagrindų sprendimus, o pastaruoju metu – Europos Parlamento ir Tarybos direktyvas, kurios turi būti įgyvendintos nacionalinėje teisėje be jokių papildomų nacionalinių procedūrų²⁰⁴.

BPK 1 straipsnio 2 dalyje deklaruojama, kad „baudžiamojo proceso taisyklės yra suderintos su Europos Sąjungos teisės aktų, nurodytų Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso priede, nuostatomis“. Paprastai naujomis ES teisės aktų nuostatomis papildomi atitinkami BPK straipsniai²⁰⁵, o pats ES aktas įtraukiamas į BPK priedą²⁰⁶. Jei byloje nekyla diskusijų dėl atitinkamos teisės taisyklės aiškinimo, teisės taikytojas remiasi atitinkamu BPK straipsniu be papildomos nuorodos į ES norminį aktą. Kilus kolizijai teismai sprendžia atsižvelgdami į ES teisės pirmenybę. Reglamento ir nacionalinės teisės kolizijos klausimas jau buvo spęstas toliau cituojamoje baudžiamojoje byloje. Tiesa, klausimas buvo ne procesinis:

„Valstybė narė, įstodama į Europos Sąjungą, apriboja savo kompetenciją tokia pat dalimi kaip ir visos kitos valstybės narės. Jeigu valstybės narės nesuteiktų tokiai Europos Sąjungos teisinei tvarkai viršenybės, tada kiekviena valstybė narė turėtų neribotas galias pažeisti Europos Sąjungos teisę ar jos nevykdyti išlaikydama ar priimdama tai teisei prieštaraujančius nacionalinės teisės aktus ir todėl būtų neįmanoma įgyvendinti bendrų tikslų, kurių siekiama kuriant Europos Bendriją ir Europos Sąjungą. Europos Bendrijos steigimo sutarties 249 straipsnio 1 dalis reglamentus apibūdina kaip visuotinai taikomus, privalomus visa apimtimi ir tiesiogiai taikomus

²⁰³ KOKOTT, J. European Criminal Law before and after the Treaty of Lisbon. Iš: *Teisė besikeičiančioje Europoje. Liber Amicorum Pranas Kūris*. Ats. red. KATUOKA, S. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 655. Šios sritys buvo išskirtos ir Sutarties dėl Konstitucijos Europai III–270 straipsnyje. Iš: *Sutartis dėl Konstitucijos Europai (Europos Sąjungos Konstitucija ir priedai)*. Vilnius: Mūsų Saulužė, 2004, p. 108.

²⁰⁴ ŠVEDAS, G. Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos baudžiamajai teisei. *Teisė*, 2010, t. 74, p. 11.

²⁰⁵ Pavyzdžiui: Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 8, 9, 28, 43, 44, 128, 185, 186, 188, 214, 239, 272, 275, 276, 280, 283, 308 straipsnių ir priedo pakeitimo ir kodekso papildymo 27–1, 36–2, 56–1, 186–1 straipsniais įstatymas. TAR, 2015-12-30, Nr. 2015-20993. Juo įgyvendinama 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR.

²⁰⁶ BPK priede nurodyti įgyvendinamieji Europos Sąjungos teisės aktai. 2016 m. kovo 1 d. BPK priede buvo nurodyta 17 tokių teisės aktų.

visose valstybėse narėse. Jie yra skiriami visoms valstybėms narėms bei taikomi visiems ES teisės subjektams, tiek valstybėms narėms, tiek fiziniams ir juridiniams asmenims. Nei valstybių narių valdžios (tarp jų ir teisminės) institucijos, nei privatūs asmenys negali nesilaikyti kokios nors reglamentų normos, nes jie yra privalomi visa apimtimi, todėl valstybės narės negali vienašališkai suteikti išimčių ir nepripažinti reglamento galiojimo. <...> Europos Bendrijos steigimo sutartis, Reglamentai (EB) Nr. 1782/2003 ir kiti yra taikomi tiesiogiai ir, esant kolizijai, turi viršenybę prieš nacionalinius teisės aktus.²⁰⁷

Kaip minėta, baudžiamąjo proceso srityje ES lygiu pastaruoju metu daugiausia priimama direktyvų. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pateikė tokią nuomonę dėl direktyvų tiesioginio taikymo baudžiamosiose bylose:

„Teismų praktikoje ne kartą pažymėta, kad direktyva neveikia tiesiogiai; jos nuostatos pirmiausia skirtos valstybėms narėms, kurios, priimdamos atitinkamus nacionalinės teisės aktus, turi perkelti direktyvos nuostatas į nacionalinę teisę (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-239/2011, Nr. 2K-317/2014). Pagal ETT praktiką direktyva pati savaime negali įpareigoti asmens ir dėl to ja iš esmės negalima remtis prieš asmenį. Todėl, net jei direktyvos nuostatos, kuriomis siekiama asmenims suteikti teisių ar nustatyti įpareigojimus, yra pakankamai aiškios, tikslios ir besąlygiškos, jomis iš esmės negali būti remiamasi bylose, kuriose šalys yra privatūs asmenys (kaip šioje byloje – nuteistasis M. M. ir draudimo bendrovė) (žr. 1986 m. vasario 26 d. *Sprendimo Marshall*, 152/84, Rink. p. 723, 48 punktą; 1994 m. liepos 14 d. *Sprendimo Faccini Dori*, C-91/92, Rink. p. 1-3325, 20 punktą; 2004 m. sausio 7 d. *Sprendimo Wells*, C-201/02, Rink. p. 1-0000, 56 punktą; 2004 m. spalio 5 d. *Sprendimo Pfeiffer ir kt.*, C-397/01-C-403/01, Rink. p. 1-8835, 108, 109 punktus; 2007 m. birželio 7 d. sprendimas *Carp Snc di L. Moleri e v. Corsu*, C-80/06, 20 punktas). Nagrinėjamoje byloje ginčas yra kilęs tarp privačių asmenų, kuris susijęs su tinkamu (ar netinkamu) civilinės atsakomybės privalomojo draudimo sutarties dalies, kuria draudikas atlygina ne visą kaltininko padarytą neturtinę žalą, vykdymu.

Nacionalinio teismo pareigą aiškinant atitinkamas nacionalinės teisės normas atsižvelgti į direktyvos turinį (netiesioginis direktyvos veikimas) riboja bendrieji teisės principai, būtent teisinio tikrumo ir teisės negaliojimo atgaline tvarka principai (2009 m. liepos 16 d. sprendimo *Mono Car Styling*, C-12/08, Rink. p. I-6653, 61 punktas; 2009 m. balandžio 23 d. sprendimo *Angelidaki ir kt.*, C-378/07, Rink. p. I-3071, 199 punktas ir šiame punkte nurodyta teismo praktika). Ši pareiga pasibaigia, jeigu nacionalinė teisė negali būti pritaikyta taip, kad taikymo rezultatas būtų suderinamas su direktyvoje siekiamu rezultatu. Europos Sąjungos teisė atitinkančio aiškinimo principas negali būti pagrindas nacionalinės teisės

²⁰⁷ Panevėžio apygardos teismo 2008 m. rugsėjo 30 d. nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 1NTA-00114-349/2008.

normas aiškinti priešingai galiojančiai nacionalinei teisei (*contra legem*) (*ibid*) (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-239/2011, Nr. 2K-317/2014). <...> Pagal ETT praktiką tuo atveju, kai direktyvoje numatyto rezultato negalima pasiekti aiškinant nacionalinę teisę, Europos Sąjungos teisė įpareigoja valstybę narę, esant ETT praktikoje suformuotoms valstybės atsakomybės sąlygoms, atlyginti žalą, kurią privatūs asmenys patyrė dėl direktyvos neįgyvendinimo arba netinkamo įgyvendinimo (2003 m. liepos 24 d. nutarties *Messejana Viegas*, C-166/02, Rink. p. I-7871, 24 punktas; 1991 m. lapkričio 19 d. sprendimo *Francovich ir kt.*, C-6/90 ir C-9/90, Rink. p. I-5357, 39 punktas). Taigi jeigu, suinteresuotų asmenų nuomone, jie patyrė žalos dėl to, kad Lietuvos Respublika netinkamai įgyvendino atitinkamas direktyvų nuostatas, Lietuvos Respublikos atsakomybės klausimas gali būti sprendžiamas atskirame civiliniame procese (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-239/2011, 2K-317/2014).²⁰⁸

Įsigaliojus Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijai (toliau – ir Chartija), kilo nemažai diskusijų dėl joje įtvirtintų nuostatų taikymo: pavyzdžiui, kaip aiškinti Chartijos 51(1) straipsnį, pagal kurį jos nuostatos yra skirtos valstybėms narėms tik „tais atvejais, kai šios įgyvendina Sąjungos teisę“²⁰⁹? Literatūroje siūloma pragmatiška taisyklė: jei teismas nustato konkrečią byloje taikytiną ES teisės normą, siūloma Chartija nesiremti, nebent ji reikalinga normai aiškinti²¹⁰. Kol kas Lietuvos baudžiamajame procese Chartijos nuostatos taikomos retai, daugiau tik kaip nacionalinių normų pagrįstumo įrodymas: antai Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų kolegija, aiškindama, tiesa, ne BPK normą, bet BK 169 straipsnyje apibrėžtą nusikalstamą veiką, rėmėsi ir Chartijos tekstu: „Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 21 straipsnis nustato, kad draudžiama bet kokia diskriminacija, ypač dėl asmens lyties, rasės, odos spalvos, tautinės ar socialinės kilmės, genetinių bruožų, kalbos, religijos ar tikėjimo, politinių ar kitokių pažiūrų, priklausymo tautinei mažumai, turtinės padėties, gimimo, negalios, amžiaus, seksualinės orientacijos.“²¹¹

Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 267 straipsnyje Lietuvos Aukščiausiajam Teismui, kaip galutinės instancijos teismui, numatyta pareiga kreiptis į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą (toliau – ir Teisingumo Teismas) dėl prejudicinio sprendimo priėmimo, jeigu kyla Europos Sąjungos teisės aiškinimo ir galiojimo klausimų ir pagrįstam teismo sprendimui priimti reikalingas Teisingumo Teismo išaiškinimas. Kitaip

²⁰⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2016 m. sausio 12 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-52-942/2016.

²⁰⁹ Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. OL C 83, 2010-03-30, p. 389–403.

²¹⁰ ROSAS, A. When is the EU Charter of Fundamental Rights Applicable at National Level? *Jurisprudencija*, 2012, t. 19(4), p. 1284.

²¹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2016 m. sausio 14 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-58-942/2016.

nei žemesniųjų instancijų teismai, kasacinis teismas siekdamas prisidėti prie vienodo ES teisės aiškinimo šiuo atveju privalo (o ne turi teisę) bendradarbiauti su Teisingumo Teismu:

„<...> egzistuoja konkretus Sąjungos interesus, jog, siekiant ateityje išvengti aiškinimo skirtumų, iš Sąjungos teisės perimtos nuostatos ar sąvokos būtų aiškinamos vienodai, nesvarbu, kokiomis aplinkybėmis jos taikomos; be to, nè vienas bylos medžiagos elementas neleidžia manyti, kad prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas galės nepaisyti Teisingumo Teismo pateikto direktyvos nuostatų išaiškinimo <...>.“²¹²

Tačiau teismas neturi pareigos kreiptis į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą, jeigu byloje kilęs ES teisės aiškinimo klausimas nėra reikšmingas, t. y. atsakymas į šį klausimą, kad ir koks jis būtų, niekaip negali paveikti bylos baigties. Tokios pareigos teismas neturi ir tada, jei iškeltas klausimas iš esmės tapatus tam, dėl kurio panašiomis aplinkybėmis jau buvo priimtas prejudicinis Teisingumo Teismo sprendimas arba atitinkamu teisės klausimu jau yra nusistovėjusi praktika, nepaisant procedūrų, pagal kurias ji buvo įtvirtinta, net jei nagrinėjamieji klausimai nėra visiškai tapatūs²¹³. Štai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, remdamasis Teisingumo Teismo jurisprudencija, baudžiamojoje byloje yra aiškinęs kriterijus, kuriais remiantis sprendžiama dėl kreipimosi į Teisingumo Teismą dėl prejudicinio sprendimo:

„Pagal Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 267 straipsnio 3 dalį, Europos Sąjungos teisės aiškinimo klausimui iškilus nagrinėjant bylą valstybės narės teisme, kurio sprendimas pagal nacionalinę teisę negali būti toliau apskundžiamas teismine tvarka, tas teismas dėl jo kreipiasi į Teisingumo Teismą. Tačiau toks valstybės narės teismas (šiuo konkrečiu atveju – Lietuvos Aukščiausiasis Teismas) neturi pareigos kreiptis į Teisingumo Teismą, jeigu byloje iškilęs Europos Sąjungos teisės aiškinimo klausimas nėra reikšmingas, t. y. atsakymas į šį klausimą, nesvarbu, koks jis bebūtų, niekaip negali paveikti bylos baigties (*inter alia*, 1982 m. spalio 6 d. sprendimo *Cilfit ir kt.*, 283/81, Rink. p. 3415, 10 punktas) (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-239/2011, Nr. 2K-317/2014). Būtent tokia situacija ir yra nagrinėjamoje byloje. Net tuo atveju, jeigu, patenkinus kasatoriaus prašymą kreiptis į ETT, šis Teismas pateiktų

²¹² Žr.: Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2006 m. kovo 19 d. sprendimą *Poseidon Chartering*, C-3/04, ECLI:EU:C:2006:176 ir jame nurodytą Teismo jurisprudenciją.

²¹³ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nagrinėdamas civilines bylas yra ne kartą kreipęsis į Teisingumo Teismą ir nurodęs, kad „šalių ginčui spręsti aktualios atitinkamos Europos Sąjungos teisės normos, kurių turinys iki galo nėra aiškus ir Teisingumo Teismas nėra pateikęs jų aiškinimo nagrinėjamoje byloje aktualiais aspektais, todėl šalių ginčas negali būti išspręstas tiek taikant *acte éclairé*, tiek *acte clair* doktrinas“. Žr., pavyzdžiui: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. gruodžio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-666-706/2015; 2015 m. spalio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-439-313/2015. Prieiga per internetą: <<http://www.lat.lt/lt/teismu-praktika/kreipimaisi-i-es-teismus.html>>.

išaiškinimą, patvirtinantį kasacinio skundo argumentus dėl nurodytos Įstatymo nuostatos neatitikties direktyvų nuostatoms, šis išaiškinimas neturėtų reikšmės nagrinėjamos baudžiamosios bylos baigčiai, nes, nesant tiesioginio horizontalaus direktyvos veikimo, nebūtų galimybės nustatyti privačiam asmeniui – draudimo įmonei – pareigą atlyginti visą nukentėjusiajam padarytą neturtinę žalą.

Pažymėtina ir tai, kad nacionalinis teismas neprivalo kreiptis prejudicinio sprendimo ir tais atvejais, jei iškeltas klausimas iš esmės tapatus tam, dėl kurio analogišku atveju jau buvo priimtas prejudicinis sprendimas arba atitinkamu teisės klausimu nusistovėjusi ETT praktika, nepaisant procedūrų, pagal kurias ji buvo įtvirtinta, net jei nagrinėjami klausimai ir nėra visiškai tapatūs (Teisingumo Teismo 1982 m. spalio 6 d. sprendimas byloje *Cilfit ir kt.* 283/81, 13, 14 punktai). Dėl nuteistojo M. M. kasacinio skundo argumentų ETT jau pasisakė bylose C-22/12 ir C-277/12.²¹⁴

Tokių prašymų baudžiamosiose bylose kol kas nedaug²¹⁵, bet plečiantis ES baudžiamosios justicijos reguliavimui jų gali padaugėti.

5. BAUDŽIAMOJO PROCESO ĮSTATYMAI

Kaip minėta, Baudžiamąjo proceso kodeksas yra svarbiausias baudžiamąjo proceso santykius reguliuojantis įstatymas, nes jame kodifikuotos baudžiamąjo proceso teisės normos. BPK 4 straipsnio 1 dalies nuostata, kad „proceso tvarką nustato Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodeksas, galiojantis proceso veiksmų atlikimo metu“, ir to paties straipsnio 2 dalies nuostata, kad „baudžiamasis procesas Lietuvos Respublikos

²¹⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2016 m. sausio 12 d. kasacinė nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-52-942/2016.

²¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijų kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-239/2011, Nr. 2K-317/2014, Nr. 2K-389/2014, Nr. 2K-52-942/2016. Paminėtina, kad baudžiamąjoje byloje kol kas vienintelį kartą buvo kreiptasi į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą prašant priimti prejudicinį sprendimą dėl Lietuvos baudžiamąjo įstatymo, numatančio baudžiamąją atsakomybę už visų be išimties kanapių auginimą, atitikties Europos Sąjungos teisei ir Europos Sąjungos bei nacionalinės teisės viršenybės nustatymo. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas 2008 m. liepos 11 d. nutartimi nusprendė, kad 2003 m. rugsėjo 29 d. Tarybos reglamentas (EB) Nr. 1782/2003, nustatantis bendrąsias tiesioginės paramos teikimo tvarkos pagal bendrąją žemės ūkio politiką taisykles ir tam tikrą paramos ūkininkams teikimo tvarką bei iš dalies keičiantis Reglamentus (EEB) Nr. 2019/93, (EB) Nr. 1452/2001, (EB) Nr. 1453/2001, (EB) Nr. 1454/2001, (EB) Nr. 1868/94, (EB) Nr. 1251/1999, (EB) Nr. 1254/1999, (EB) Nr. 1673/2000, (EEB) Nr. 2358/71 ir (EB) Nr. 2529/2001, turi būti aiškinamas taip, kad jis draudžia nacionalinės teisės aktą, kuriuo draudžiama auginti ir laikyti šiame reglamente nurodytas pluoštines kanapes. Bendrijos teisė draudžia valstybės narės teismui taikyti nacionalinės teisės aktą, kuriuo, pažeidžiant Reglamentą Nr. 1782/2003, draudžiama auginti ir laikyti šiame reglamente nurodytas pluoštines kanapes. Dėl tokio Teisingumo Teismo sprendimo apeliacinės instancijos teismas nusprendė, kad nors kanapių auginimą reglamentuojantys Lietuvos teisės aktai šiuo klausimu vis dar nėra suderinti su Europos Sąjungos teisės aktais (nėra numatyta kanapių auginimo, kontrolės, išmokų už kanapių auginimą išmokėjimo tvarka ir pan.), byloje tiesiogiai taikytinos ES teisės nuostatos. Žr.: Panevėžio apygardos teismo 2008 m. rugsėjo 30 d. nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 1NTA-00114-349/2008.

teritorijoje vyksta pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksą“, gramatiškai aiškinant reikštų, kad baudžiamojo proceso teisės šaltiniu gali būti tik BPK, neskaitant Konstitucijos ir minėtųjų tarptautinių ir ES teisės aktų. Toks aiškinimas būtų būdingas kodifikuotą teisės aktą – kodeksą – turinčiai valstybei²¹⁶.

Kita vertus, įstatymai, kaip baudžiamojo proceso šaltiniai, t. y. baudžiamajame procese taikytini norminiai aktai, dažnai minimi BPK, pavyzdžiui, 20 straipsnyje – apie įstatymų nustatytą tvarką. Lietuvos Konstitucinio Teismo nutarimuose neretai kalbama apie tai, kad „įstatymu reglamentuojamas baudžiamojo proceso santykius įstatymų leidėjas turi gana plačią diskreciją“²¹⁷, tai yra nenurodo, kad tokie santykiai turi būti reglamentuoti būtent BPK. Šia prasme kitų nei BPK įstatymų laikymas baudžiamojo proceso įstatymais yra tik sąlygiškas, nes jų tiesioginė paskirtis paprastai nėra vien tik baudžiamojo proceso santykių teisinis reguliavimas. Ir Konstitucijoje, ir konstitucinėje jurisprudencijoje tik pabrėžiamas reikalavimas, kad kai kurie, paprastai su žmogaus teisėmis baudžiamajame procese ir su jų ribojimu susiję, baudžiamojo proceso santykiai turi būti reguliuojami įstatymu: „kiekvienas žmogus negali patirti jokių kitokių apribojimų, kaip tik įstatymo numatytųjų. Visuotinai pripažinta, kad žmogaus teisės ir laisvės gali būti ribojamos esant būtinybei ir tik įstatymu nustatčius tvarką bei ribas. Demokratinėje visuomenėje prioritetas teikiamas žmogui, todėl viskas, kas susiję su pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir laisvėmis, reguliuojama įstatymais. Tai ir žmogaus teisių bei laisvių patvirtinimas, ir jų turinio apibrėžimas, ir apsaugos bei gynimo teisinės garantijos, ir leistinas jų apribojimas, ir kt.“²¹⁸ Tokiai nuostatai iš esmės pritaria ir EŽTT, kuris nurodo, kad, be kita ko, teisės ribojantis įstatymas turi būti kokybiškas (tikslus ir aiškus): „<...> įstatymas, kuriuo reglamentuojamas slapto sekimo (stebėjimo) priemonių taikymas, susijęs su Konvencijos 8 straipsnyje įtvirtintų teisių apribojimu, turi būti išdėstytas pakankamai tiksliai, jog tinkamai parodytų asmenims, kokiomis sąlygomis ir aplinkybėmis valstybės institucijos turi teisę taikyti tokį slaptą ir potencialiai pavojingą jų teisės į privataus gyvenimo ir susirašinėjimo slaptumą apribojimą. Atsižvelgiant į piktnaudžiavimo pavojų, būdingą bet kokiam slapto sekimo sistemai, tokios priemonės turi būti grindžiamos įstatymu, kuris yra itin tikslus (tiksliai apibrėžtas) <...>.“²¹⁹

²¹⁶ MERKEVIČIUS, R. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro rekomendacijų kaip baudžiamojo proceso šaltinių problematika. *Teisė*, 2013, t. 88, p. 74.

²¹⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d., 2006 m. birželio 15 d., 2009 m. birželio 8 d. nutarimai.

²¹⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. sausio 19 d., 1995 m. spalio 26 d., 1996 m. gruodžio 19 d., 2000 m. vasario 23 d., 2000 m. gegužės 8 d., 2000 m. gruodžio 6 d., 2003 m. kovo 24 d. nutarimai.

²¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. kovo 31 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje 2K-168-139/2015, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų plenarinės sesijos 2015 m. birželio 1 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-94-895/2015.

Kasacinio teismo praktikoje neretai minimi konkretūs įstatymai, dažniausiai – nagrinėjant įrodymų rinkimo pagrindų klausimą. Nurodomi, pavyzdžiui, Operatyvinės veiklos įstatymas (dabar – Kriminalinės žvalgybos), Policijos veiklos, Valstybės saugumo departamento, Specialiųjų tyrimų tarnybos, Prokuratūros, Advokatūros, kiti teisėsaugos institucijų organizaciją ir veiklą reglamentuojantys įstatymai²²⁰.

Taigi tiriant ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas turi būti taikomos ir kituose įstatymuose nustatytos taisyklės, paprastai – tokie įstatymai, į kurių taikymą tiesiogiai nukreipia BPK.

Baudžiamojo proceso kodeksas

Baudžiamojo proceso kodeksą sudaro dalys, skyriai, skirsniai ir straipsniai. Šiuo metu BPK turi 11 dalių, 35 skyrius, 19 skirsnių, daugiau kaip 460 straipsnių, kurių skaičius kinta sparčiausiai. Kaip minėta, šis kodeksas turi priedą: „Įgyvendinami Europos Sąjungos teisės aktai“. Jis skirtas įvardyti Europos Sąjungos teisės aktus, kurių reikalavimai perkelti į BPK nuostatas²²¹. Baudžiamojo proceso kodekso struktūra ir apimtis kinta

²²⁰ Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. Prieiga per internetą: <http://www2.lat.lt/lat_web_test/4_tpbiuleteniai/senos/nutaris.aspx?id=32350>.

²²¹ 1. 2001 m. kovo 15 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose (OL 2004 m. specialusis leidimas, 19 skyrius, 4 tomas, p. 72). 2. KEISTA: 2013 05 30 įstatymu Nr. XII-346 (nuo 2013 07 01) (Žin., 2013, Nr. 62-3058) 2002 m. vasario 28 d. Tarybos sprendimas 2002/187/TVR, įkuriantis Eurojustą siekiant sustiprinti kovą su sunkiais nusikaltimais (OL 2002 L 63, p. 1). 3. KEISTA: 2013 05 30 įstatymu Nr. XII-346 (nuo 2013 07 01) (Žin., 2013, Nr. 62-3058) 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2002/584/TVR dėl Europos arešto orderio perdavimo tarp valstybių narių tvarkos (OL 2004 m. specialusis leidimas, 19 skyrius, 6 tomas, p. 34). 4. KEISTA: 2013 05 30 įstatymu Nr. XII-346 (nuo 2013 07 01) (Žin., 2013, Nr. 62-3058) 2003 m. liepos 22 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2003/577/TVR dėl turto arba įrodymų arešto aktų vykdymo Europos Sąjungoje (OL 2004 m. specialusis leidimas, 19 skyrius, 6 tomas, p. 185). 5. KEISTA: 2013 05 30 įstatymu Nr. XII-346 (nuo 2013 07 01) (Žin., 2013, Nr. 62-3058) 2005 m. vasario 24 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2005/214/TVR dėl abipusio pripažinimo principo taikymo finansinėms baudoms (OL 2005 L 76, p. 16). 6. KEISTA: 1. 2012 06 30 įstatymu Nr. XI-2200 (nuo 2013 01 01) (Žin., 2012, Nr. 82-4278) 2. 2013 05 30 įstatymu Nr. XII-346 (nuo 2013 07 01) (Žin., 2013, Nr. 62-3058) 2006 m. spalio 6 d. Tarybos pamatinis sprendimas 2006/783/TVR dėl tarpusavio pripažinimo principo taikymo nutarimams konfiskuoti (OL 2006 L 328, p. 59). 7. KEISTA: 2014 11 13 įstatymu Nr. XII-1325 (nuo 2015 04 01) (TAR, 2014, Nr. 2014-17304) 2008 m. lapkričio 27 d. Tarybos pamatinis sprendimas 2008/909/TVR dėl nuosprendžių baudžiamosiose bylose tarpusavio pripažinimo principo taikymo skiriant laisvės atėmimo bausmes ar su laisvės atėmimu susijusias priemones, siekiant jas vykdyti Europos Sąjungoje (OL 2008 L 327, p. 27), iš dalies pakeistas 2009 m. vasario 26 d. Tarybos pamatiniu sprendimu 2009/299/TVR (OL 2009 L 81, p. 24). 8. KEISTA: 1. 2013 05 30 įstatymu Nr. XII-346 (nuo 2013 07 01) (Žin., 2013, Nr. 62-3058) 2. 2014 11 13 įstatymu Nr. XII-1325 (nuo 2015 04 01) (TAR, 2014, Nr. 2014-17304) 2008 m. gruodžio 16 d. Tarybos sprendimas 2009/426/TVR dėl Eurojusto stiprinimo ir iš dalies keičiantis sprendimą 2002/187/TVR, įkuriantį Eurojustą siekiant sustiprinti kovą su sunkiais nusikaltimais (OL 2009 L 138, p. 14). 9. KEISTA: 1. 2013 05 30 įstatymu Nr. XII-346 (nuo 2013 07 01) (Žin., 2013, Nr. 62-3058). 2. 2014 11 13 įstatymu Nr. XII-1325 (nuo 2015 04 01) (TAR, 2014, Nr. 2014-17304) 2009 m. vasario 26 d. Tarybos pamatinis sprendimas 2009/299/TVR, iš dalies keičiantis pamatinius sprendimus 2002/584/TVR, 2005/214/TVR, 2006/783/TVR, 2008/909/TVR ir 2008/947/TVR ir stiprinantis asmenų procesines teises bei skatinantis tarpusavio pripažinimo principo taikymą sprendimams, ►

jį atitinkamai keičiant ir papildant. Ši kodeksą įprasta skirti į bendrąją ir specialiąją dalis. Baudžiamojo proceso teisės normos pagal turinį skirstomos į taikomas visame baudžiamajame procese ir į tas, kurios skirtos reguliuoti atskiras baudžiamojo proceso stadijas, specifines procesines formas arba kitus specialiuosius baudžiamojo proceso klausimus. Tokiu skirstymu paprastai remiamasi ir numatant studijų procesą, t. y. studentams teisės fakultetuose nuosekliai dėstoma bendroji ir specialioji baudžiamojo proceso dalys.

Bendrajai BPK daliai priskirtinos I („Bendrosios nuostatos“), II („Nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimas“) ir III („Procesinės prievartos priemonės“) kodekso dalys. Paprastai bendrajai daliai priskirtinos ir įrodymams bei įrodinėjimo procesui skirtos BPK normos, kurios gali būti išdėstytos ne tik minėtosiuose dalyse. Šios normos svarbios visam baudžiamajam procesui, nepaisant konkrečios stadijos ar procesinės formos ypatumų. Minėtosiuose dalyse išdėstytos taisyklės apibrėžia baudžiamojo proceso paskirtį, pagrindines BPK sąvokas, nurodo baudžiamojo proceso

◀ priimtiems atitinkamam asmeniui asmeniškai nedalyvavus teisminiame nagrinėjime (OL 2009 L 81, p. 24). 10. KEISTA: 1. 2014 11 06 įstatymu Nr. XII-1295 (nuo 2014 12 01) (TAR, 2014. Nr. 2014-16788) 2. 2014 11 13 įstatymu Nr. XII-1325 (nuo 2015 04 01) (TAR, 2014. Nr. 2014-17304) 2009 m. lapkričio 30 d. Tarybos pamatinis sprendimas 2009/948/TVR dėl jurisdikcijos įgyvendinimo kolizijų baudžiamuosiuose procesuose prevencijos ir sprendimo (OL 2009 L 328, p. 42). 11. KEISTA: 1. 2013 11 26 įstatymu Nr. XII-617 (nuo 2013 12 05) (Žin., 2013, Nr. 124-6289). 2. 2014 11 06 įstatymu Nr. XII-1295 (nuo 2014 12 01) (TAR, 2014. Nr. 2014-16788). 3. 2014 11 13 įstatymu Nr. XII-1325 (nuo 2015 04 01) (TAR, 2014. Nr. 2014-17304) 2010 m. spalio 20 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2010/64/ES dėl teisės į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese (OL 2010 L 280, p. 1). 12. KEISTA: 1. 2014 07 17 įstatymu Nr. XII-1080 (nuo 2014 07 23) (TAR, 2014. Nr. 2014-10422). 2. 2014 11 06 įstatymu Nr. XII-1295 (nuo 2014 12 01) (TAR, 2014. Nr. 2014-16788). 3. 2014 11 13 įstatymu Nr. XII-1325 (nuo 2015 04 01) (TAR, 2014. Nr. 2014-17304) 2011 m. balandžio 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR (OL 2011 L 101, p. 1). 13. KEISTA: 1. 2014 03 13 įstatymu Nr. XII-777 (nuo 2014 03 25) (TAR, 2014. Nr. 2014-03403). 2. 2014 07 17 įstatymu Nr. XII-1080 (nuo 2014 07 23) (TAR, 2014. Nr. 2014-10422). 3. 2014 11 06 įstatymu Nr. XII-1295 (nuo 2014 12 01) (TAR, 2014. Nr. 2014-16788). 4. 2014 11 13 įstatymu Nr. XII-1325 (nuo 2015 04 01) (TAR, 2014. Nr. 2014-17304) 2011 m. gruodžio 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/93/ES dėl kovos su seksualine prievarta prieš vaikus, jų seksualiniu išnaudojimu ir vaikų pornografija, kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2004/68/TVR (OL 2011 L 335, p. 1). 14. KEISTA: 2015 05 07 įstatymu Nr. XII-1677 (nuo 2015 05 19) (TAR, 2015. Nr. 2015-07564) 2011 m. gruodžio 13 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/99/ES dėl Europos apsaugos orderio (OL 2011 L 338, p. 2). 15. KEISTA: 1. 2014 05 15 įstatymu Nr. XII-891 (nuo 2014 05 22) (TAR, 2014. Nr. 2014-05570). 2. 2014 07 17 įstatymu Nr. XII-1080 (nuo 2014 07 23) (TAR, 2014. Nr. 2014-10422). 3. 2014 11 06 įstatymu Nr. XII-1295 (nuo 2014 12 01) (TAR, 2014. Nr. 2014-16788). 4. 2014 11 13 įstatymu Nr. XII-1325 (nuo 2015 04 01) (TAR, 2014. Nr. 2014-17304). 5. 2015 05 07 įstatymu Nr. XII-1677 (nuo 2015 05 19) (TAR, 2015. Nr. 2015-07564) 2012 m. gegužės 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/13/ES dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese (OL 2012 L 142, p. 1). 16. KEISTA: 2015 12 17 įstatymu Nr. XII-2194 (nuo 2016 03 01) (TAR, 2015. Nr. 2015-20993) 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR (OL 2012 L 315, p. 57). 17. 2014 m. balandžio 3 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2014/42/ES dėl nusikaltimų priemonių ir pajamų iš nusikaltimų išaldymo ir konfiskavimo Europos Sąjungoje (OL 2014 L 127, p. 39).

principus ir pagrindines asmenų teises bei jų užtikrinimo garantijas, apibrėžia proceso dalyvių statusą, nustato nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo būdus ir tvarką, reglamentuoja procesines prievartos priemonės ir kai kuriuos kitus bendrojo pobūdžio dalykus²²².

Specialioji BPK dalis apima teisės normas, skirtas nuosekliam atskirų baudžiamojo proceso stadijų reguliavimui: IV dalis „Ikiteisminis tyrimas“, V dalis „Bylų procesas pirmosios instancijos teisme“, VI dalis „Bylų procesas apeliacinės instancijos teisme“, VII dalis „Nuosprendžio ir nutarties vykdymas“ ir VIII dalis „Bylų procesas kasacinės instancijos teisme“. Be to, specialiojoje dalyje yra specifinėms baudžiamojo proceso teisenoms skirtos normos. Tai BPK IX dalis „Baudžiamojo proceso ypatumai tiriant ir nagrinėjant atskirų kategorijų bylas“, kurią sudaro penki skyriai: „Bylų dėl juridinių asmenų padarytų nusikalstamų veikų procesas“, „Priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesas“, „Privataus kaltinimo bylų procesas“, „Bylų supaprastintas procesas“ ir „Bylų procesas kaltinamajam nedalyvaujant“. Toliau BPK dėstomos normos, skirtos bendrajai daliai nepriskirtiniems klausimams reguliuoti: X dalis „Žemesniųjų teismų nutarčių apskundimas aukštesniesiems teismams ir skundų nagrinėjimas“, XI dalis „Baudžiamosios bylos atnaujinimas“, sudaryta iš trijų skyrių, kuriuose atitinkamai yra reguliuojamas baudžiamosios bylos atnaujinimas dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių, baudžiamosios bylos atnaujinimas dėl aiškiai netinkamo baudžiamojo įstatymo pritaikymo ir baudžiamosios bylos atnaujinimas dėl Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komiteto arba Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimų.

Kiti baudžiamajame procese taikytini įstatymai

Baudžiamojo proceso kodekse galima rasti blanketinių normų, nukreipiančių ir į tiesiogiai įvardijamus **kitus įstatymus**. Štai BPK 80 straipsnio 5 punkte nurodytas Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas, BPK 106 straipsnio 1 dalies neįmanoma taikyti atskirai nuo joje minimo Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo. Minėtojo BPK 113 straipsnio 2 dalyje pateikiama nuoroda į civilinio proceso normas, kurios vadovaujantis CPK 1 straipsniu pirmiausia reiškia Civilinio proceso kodeksą.

Kitose normose gali nebūti nurodytas konkretus įstatymas, bet paprastai būtina remtis konkrečiu įstatymu, nes iš BPK normos turinio galima spręsti, kad joje numatytus visuomeninius santykius reguliuoja kitas įstatymas. Pavyzdžiui, BPK 111 straipsnio 1 dalis, pagal kurią už asmenį materialiai

²²² Pritartina R. Jurgaičio nuomonei, kad kai kurie klausimai yra ne visai pagrįstai reglamentuojami vadinamojoje BPK bendrojoje dalyje, nes pažeidžia šios dalies logiką ir nuoseklumą. Pavyzdžiui, nevisiškai suprantama, kodėl BPK I dalies III skyriaus penktame skirsnyje reglamentuojamas apskundimas atliekant ikiteisminį tyrimą. Šiam klausimui galėjo būti skirta vieta ikiteisminį tyrimą reglamentuojančioje BPK IV dalyje ir pan. Žr.: ANCELIS, P.; AŽUBALYTĖ, R.; JURGAITIS, R.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Baudžiamojo proceso teisė. Elektroninis vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007. Prieiga per internetą: <https://vma.mruni.eu/pluginfile.php/37437/mod_resource/content/0/bpt/fcontent.html>.

atsakingas asmuo gali būti nustatomas remiantis Civilinio kodekso 6.276, 6.277 ir kai kuriais kitais straipsniais. BPK 85 straipsnyje nurodytas teismų ekspertų sąrašas sudaromas vadovaujantis Teismo ekspertizės įstatymu²²³. Kiti įstatymai gali būti baudžiamojo proceso šaltiniais ir kai BPK minėtaisiais būdais jų neįvardija, o nuorodą formuluoja labai abstrakčiai. Pavyzdžiui, BPK 20 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą formuluotę „įstatymų nustatyta tvarka“, kaip minėta, teismai aiškina plačiai – iš esmės kaip bet kurį teisinių institucijų veiklą reguliuojantį įstatymą²²⁴.

Taigi pripažinus, kad ir kiti įstatymai yra baudžiamojo proceso šaltiniai, norma, kad baudžiamojo proceso metu yra taikomas BPK, gali būti aiškinama taip, kad esant BPK ir kitų įstatymų normų kolizijai pirmenybę turi būti teikiama BPK. Štai BPK 113 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad „kai nagrinėjant civilinį ieškinį baudžiamojoje byloje kyla klausimų, kurių sprendimo šis Kodeksas nereglamentuoja, taikomos atitinkamos civilinio proceso normos, jeigu jos neprieštarauja baudžiamojo proceso normoms“.

Tokios nuostatos paprastai laikomasi ir tada, kai tą pačią situaciją reguliuoja specialieji įstatymai ir BPK. Antai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas baudžiamojoje byloje nurodė, kad proceso tvarką nustato atliekant proceso veiksmus galiojantis Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas nenumato jokių alternatyvių taisyklių, taikytinų atliekant ikiteisminį tyrimą ar nagrinėjant baudžiamąsias bylas. Be to, jokia šio įstatymo nuostata negali būti vertinama kaip leidžianti nesivadovauti BPK numatytais baudžiamojo proceso pradėjimo ir proceso veiksmų atlikimo taisyklėmis²²⁵.

Dėl kitų įstatymų, kuriais remiantis gali būti renkami baudžiamajai bylai svarbūs duomenys, ir BPK santykio yra suformuota gana aiški teismų praktika:

„<...> Pradėjus ikiteisminį tyrimą, duomenys apie nusikalstamą veiką, ją padariusį asmenį ir kitas aplinkybes, turinčias reikšmės bylai išspręsti teisingai, renkami BPK nustatyta tvarka, o kitų įstatymų nustatyta tvarka gali būti tik ieškoma duomenų šaltinių, kuriuos nustačius, atliekami proceso veiksmai <...>.“²²⁶

Baudžiamasis kodeksas, be BPK, yra vienas iš svarbiausių baudžiamojo proceso teisės šaltinių. Tai lemia baudžiamosios ir baudžiamojo proceso teisės kaip tikslo ir jį įgyvendinančių priemonių santykis. Gana dažnai BK

²²³ Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 112-4969.

²²⁴ Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. Prieiga per internetą: <http://www2.lat.lt/lat_web_test/4_tpbuileteniai/senos/nutartis.aspx?id=32350>.

²²⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. vasario 10 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-99-507/2015.

²²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2013 m. kovo 19 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-109/2013.

yra numatyti tam tikro instituto taikymo pagrindai, o BPK – jo taikymo procedūros: pavyzdžiui, BPK 3 straipsnio 1 dalies 9 punkte pateikiama nuoroda į BK V skyrių, kuriame įtvirtintos baudžiamąją atsakomybę šalinančios aplinkybės. Jas nustačius baudžiamasis procesas nepradedamas arba nutraukiamas. Kai kuriais atvejais BPK straipsniuose yra tiesiogiai nuorodyti konkretūs BK straipsniai ar net jų dalys, pavyzdžiui, BPK 212 straipsnio 3–8 punktuose. Kita vertus, dažnai konkrečios BK normos nenurodomos, bet jomis akivaizdžiai būtina remtis siekiant tinkamai pritaikyti BPK. Antai siekiant tinkamai surašyti nuosprendį, t. y. nurodyti baudžiamąjį įstatymą, numatantį nusikalstamą veiką, kurios padarymu kaltinamas asmuo, nusikalstamos veikos kvalifikavimo motyvus, bausmės, baudžiamojo poveikio priemonių ar auklėjamojo poveikio priemonių skyrimo motyvus (BPK 304, 305 straipsniai), būtina remtis atitinkamais BK straipsniais. Nors BK ir BPK reguliavimo dalykas paprastai nesutampa, neretai kai kurios normos vis dėlto šiek tiek skirtingai reguliuoja iš esmės tą patį dalyką. Tokiu atveju teismai sprendžia normų kolizijas, bet automatiškai neteikia prioriteto nė vienam kodeksui. Retais atvejais, negalint kodeksų kolizijos išspręsti nagrinėjant baudžiamąją bylą, kreipiamasi į Konstitucinį Teismą:

„<...> nors BK, suėjus šio kodekso 95 straipsnyje nustatytam terminui, draudžia priimti tik apkaltinamąjį nuosprendį, BPK 3 straipsnis suėjus šiam terminui draudžia pradėti ar tęsti baudžiamąjį procesą ir įpareigoja jį nutraukti. Todėl iškyla BPK ir BK normų konkurencija dėl proceso vyksmo tam tikroje proceso stadijoje – ar procesas turi būti besąlygiškai nutrauktas nustačius apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senaties termino suėjimą, ar procesas atitinkamoje stadijoje turi būti vykdomas iki pabaigos.“²²⁷

Atskirai paminėtinas Operatyvinės veiklos įstatymą²²⁸ pakeitęs *Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas*²²⁹. Sunkiai įsivaizduojama, kad veiksmingas baudžiamasis procesas dėl tam tikrų nusikalstamų veikų vyktų netaikant tam tikrų neviešų priemonių siekiant užkardyti, išaiškinti ir ištirti pavojingas latentines nusikalstamas veikas, taip pat veikas, kurioms būdingas aukštas organizuotumo ir, be kita ko, konspiracijos lygis, naujų technologijų naudojimas ir pan. Todėl tarp baudžiamojo proceso šaltinių išskirtinę reikšmę įgyja būtent minėtasis įstatymas. Jame, viena vertus, yra numatyti veiksmai, labai panašūs į BPK sureguliuotus veiksmus, kuriuos atliekant gaunama reikšmingų bylų duomenų, kita vertus, jų paskyrimo

²²⁷ Prašymas Nr. 1B-79/2014. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2014 m. gruodžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-259/2014. Prieiga per internetą: <http://www.lrkt.lt/~prasymai/79_2014.htm>.

²²⁸ Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 65-2633. Neteko galios 2012 m. spalio 2 d. įstatymu Nr. XI-2234 (nuo 2013 m. sausio 1 d.). *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 122-6093.

²²⁹ Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 122-6093.

tvarka, pagrindai, terminai, apskundimo galimybės šiek tiek skiriasi. Teismų praktikoje byla po bylos iš esmės įtvirtinama taisyklė, kad jei atliekant kriminalinės žvalgybos veiksmus gaunama duomenų, kuriais grindžiama asmens kaltė baudžiamajame procese, asmenims taikytinos iš esmės tokios pačios procesinės garantijos ir panašūs duomenų vertinimo kriterijai, kurie taikomi atliekant BPK numatytus veiksmus. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ne vienoje byloje įtvirtina tokį požiūrį, pavyzdžiui, nurodydamas, kad „BPK 162 straipsniu turi būti vadovaujama tiek tuo atveju, kai informacija apie privatų asmens gyvenimą renkama atliekant BPK numatytus veiksmus, tiek ir pagal Operatyvinės veiklos įstatymą <...>.“²³⁰

Kita vertus, ne visi įstatymai ar kiti teisės aktai, į kuriuos nukreipia kai kurie BPK straipsniai, yra baudžiamąjo proceso šaltiniai. Štai BPK 44 straipsnio 4 dalyje ir 46 straipsnio 1 dalyje nurodomi žalos atlyginimą dėl nepagrįsto sulaikymo ar suėmimo reglamentuojantys įstatymai: ne tik Civilinis kodeksas, bet ir Žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo ir atstovavimo valstybei įstatymas²³¹, taip pat BPK 44 straipsnio 10 dalyje bei 46 straipsnio 2 dalyje minimas Smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas²³², kuriuo remiantis įstatymo numatytais atvejais nukentėjusysis gali gauti kompensaciją. Vis dėlto tai nereiškia, kad jie yra baudžiamąjo proceso šaltiniai. Taip yra todėl, kad žalos atlyginimo dėl neteisėtų baudžiamąjį procesą vykdančių pareigūnų ir institucijų veiksmų ar sprendimų klausimas sprendžiamas jau pasibaigus baudžiamajam procesui, taigi jis yra nebe baudžiamąjo proceso teisės, o kitų teisės šakų reguliavimo dalykas. Nors dėl kompensavimo gali būti sprendžiama dar vykstant baudžiamajam procesui (kompensavimas avansu), procedūra taip pat peržengia baudžiamąjo proceso ribas.

6. TEISMO PRECEDENTAS

Teismų įstatymo 33 straipsnyje numatyta, kad „teismai, priimdami sprendimus atitinkamų kategorijų bylose, yra saistomi savo pačių sukurtų teisės aiškinimo taisyklių, suformuluotų analogiškose ar iš esmės panašiose bylose. Žemesniosios instancijos teismai, priimdami sprendimus atitinkamų kategorijų bylose, yra saistomi aukštesniosios instancijos teismų teisės aiškinimo taisyklių, suformuluotų analogiškose ar iš esmės panašiose bylose. Teismų praktika atitinkamų kategorijų bylose turi būti keičiama ir

²³⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gegužės 19 d. kasacinė nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-225/2009.

²³¹ Lietuvos Respublikos žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo ir atstovavimo valstybei įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 56-2228.

²³² Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 85-3140.

naujos teisės aiškinimo taisyklės analogiškose ar iš esmės panašiose bylose gali būti kuriamos tik tais atvejais, kai tai yra neišvengiama ar objektyviai būtina²³³. Ši norma įtvirtino Konstitucinio Teismo nutarimais pradėtą kurti teismo precedento kaip privalomojo teisės šaltinio sampratą ir pagrindines jo taikymo taisykles²³⁴. Konstitucinis Teismas nurodė, kad užtikrinant iš Konstitucijos kylantį bendrosios kompetencijos teismų praktikos vienodumą (nuoseklumą, neprieštaringumą), taigi ir jurisprudencijos tęstinumą, lemiamą reikšmę turi šie veiksniai:

- priimdami sprendimus atitinkamų kategorijų bylose bendrosios kompetencijos teismai yra saistomi savo sukurtų precedentų – sprendimų analogiškose bylose;
- priimdami sprendimus atitinkamų kategorijų bylose žemesniosios instancijos bendrosios kompetencijos teismai yra saistomi aukštesniosios instancijos bendrosios kompetencijos teismų sprendimų – precedentų tų kategorijų bylose;
- peržiūrėdami (iš naujo nagrinėdami) žemesniosios instancijos bendrosios kompetencijos teismų sprendimus aukštesniosios instancijos bendrosios kompetencijos teismai tuos sprendimus privalo vertinti vadovaudamiesi visada tais pačiais teisiniais kriterijais; šie kriterijai turi būti aiškūs ir *ex ante* žinomi teisės subjektams, *inter alia* žemesniosios instancijos bendrosios kompetencijos teismams. Vadinasi, bendrosios kompetencijos teismų jurisprudencija turi būti prognozuojama (nuspėjama)²³⁵.

Teismo precedentą kaip šaltinį netrukus pradėjo pripažinti ir teismai, nagrinėjantys baudžiamąsias bylas. Antai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė:

„Teisminis (*ad hoc*) teisės spragų šalinimas sudaro prielaidas formuoti vienodai teismų praktikai sprendžiant tam tikros kategorijos bylas – teismų precedentuose įtvirtintai teisei, kurią, be abejo, vėliau gali iš esmės pakeisti ar kitaip pakoreguoti įstatymų leidėjas (ar kitas kompetentingas teisėkūros subjektas), tam tikrus visuomeninius santykius sureguliuodamas įstatymu (ar kitu teisės aktu) ir šitaip atitinkamą teisės spragą pašalindamas jau ne *ad hoc*, bet į ateitį nukreiptu bendro pobūdžio teisiniu reguliavimu“. <...> Tai reiškia, kad siekiant įgyvendinti teisingumo principą bylose, kuriose kyla BK 38 straipsnio 4 dalies taikymo klausimai, kasacinėmis nutartimis

²³³ Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 33, 34, 36, 38, 39, 42, 43, 47, 51, 55(1), 57, 61, 63, 64, 69–1, 81 straipsnių, IX skyriaus pavadinimo, 83, 84, 85, 86, 90, 98, 101, 103 straipsnių, XII skyriaus antrojo skirsnio pavadinimo, 106, 107, 108, 119, 120, 122, 124, 127, 128, 129 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 89, 109, 110, 111, 112, 125 straipsnių pripažinimo netekusiais galios ir Įstatymo papildymo 53(1), 53(2) straipsniais ir IX skyriaus trečiuoju skirsniu įstatymas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 81–3186.

²³⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d., 2007 m. spalio 24 d. nutarimai; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendimas.

²³⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas.

Nr. 2K-357/2005, Nr. 2K-586/2005, Nr. 2K-125/2006 bei šia nutartimi turi būti remiamasi kaip teisės šaltiniais, kol įstatymų leidėjas nepašalins teisinio reguliavimo spragos.²³⁶

II

Taigi konstitucinėje jurisprudencijoje deklaruojamas ir *vertikaliojo*, ir *horizontaliojo precedento privalomumas*, taip pat pabrėžiama, kad aukštesniosios instancijos teismai yra saistomi savo sukurtųjų precedentų: aukštesniosios instancijos bendrosios kompetencijos teismų sukurti precedentai atitinkamų kategorijų bylose susaisto ne tik žemesniosios instancijos bendrosios kompetencijos teismus, priimančius sprendimus analogiškose bylose, bet ir pačius tuos precedentes sukūrusius aukštesniosios instancijos bendrosios kompetencijos teismus (*inter alia* Lietuvos apeliacinį teismą ir Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą)²³⁷.

Precedento kaip baudžiamojamo proceso šaltinio reikšmę pabrėžia Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Viena iš pagrindinių kasacinės instancijos funkcijų – formuoti vienodą teismų praktiką ir išgryninti teismų precedentus²³⁸. Taigi remdamasis vertikaliojo precedento veikimo taisyklėmis, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo:

„Vienodą bendrosios kompetencijos teismų praktiką aiškinant ir taikant įstatymus ir kitus teisės aktus formuoja Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 23 straipsnio 2 dalis). Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarime pateiktą išaiškinimą esami aukštesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismų sukurti precedentai atitinkamų kategorijų bylose susaisto žemesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismus, priimančius sprendimus analogiškose bylose, taip pat ir tuos precedentes sukūrusius aukštesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismus (*inter alia* ir Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą). Taigi kasacinės instancijos teismas kasaciniame skunde nurodytais žemesnės instancijos teismo sprendimais panašiose bylose kaip precedentais nesivadovauja.“²³⁹

Žemesniosios instancijos teismai yra saistomi aukštesniosios instancijos teismų teisės aiškinimo taisyklių. Perduodamas iš naujo nagrinėti bylą apeliacine tvarka Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo:

„Iš naujo nagrinėdamas bylą, teismas turi vykdyti Teismų įstatymo 33 straipsnio 4 dalies nuostatas, kad teismai, priimdami sprendimus atitinkamų kategorijų bylose, yra saistomi savo pačių sukurtų teisės aiškinimo taisyklių,

²³⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2007 m. lapkričio 27 d. kasacinė nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-P-429/2007.

²³⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas.

²³⁸ RANDAKEVIČIENĖ, I. Teismų sprendimų kontrolės formos baudžiamajame procese. Iš: ANCELIS, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrus, 2009, p. 195.

²³⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2016 m. sausio 15 d. kasacinė nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-77-489/2016.

suformuluotų analogiškose ar iš esmės panašiose bylose, ir kad žemesnės instancijos teismai yra saistomi aukštesnės instancijos teismų teisės aiškinimo taisyklių.“²⁴⁰

Kasacinėse nutartyse Lietuvos Aukščiausiasis Teismas tikslina taisyklę, pagal kurią teismo precedentu remtis privalu:

„Teismo precedento esmę sudaro *stare decisis* principas, grindžiamas teismo sprendimo autoritetu: visas tapačias vėlesnes bylas būtina spręsti taip, kaip išspręsta byla, kurioje suformuluotas teismo precedentas – *auctoritas rerum similiter judicatarum*. Precedentinis teisės aiškinimo metodas reiškia, kad aiškintis tikrąją teisės normos prasmę panaudojami teismo sprendimai, kur jau pateiktas tos pačios teisės normos aiškinimas. Precedentu privalu vadovautis tik tokioje byloje, kuri iš esmės panaši į ankstesnę, t. y. į tą, kurioje išaiškinta ta pati teisės norma, taikoma panašioms faktinėms aplinkybėms. Kitaip tariant, panašia pripažintina byla, kurioje teismo sprendimo *ratio decidendi* sutampa su nagrinėjamos bylos *ratio* – faktinėmis bylos aplinkybėmis, kurioms taikyta teisės norma nurodant jos išaiškinimo ir taikymo argumentus (lot. *ratio* – pagrindas, priežastis, motyvas).“²⁴¹

E. Kūris pateikia tokį Konstitucinio Teismo nutarime²⁴² išvardytą pavyzdinį **precedentų konkurencijos sprendimo taisyklių** sąrašą:

1) turi būti vadovujamasi aukštesniosios instancijos (aukštesnės grandies) teismo sukurtu precedentu (t. y. itin svarbi teismo precedentų hierarchija); be to, atsižvelgtina:

2) į teismo precedento sukūrimo laiką;

3) į tai, ar atitinkamas teismo precedentas atspindi susiformavusią teismų praktiką, ar yra pavienis atvejis;

4) į sprendimo argumentų įtikinamumą;

5) į sprendimą priėmusio teismo sudėtį (ar atitinkamą sprendimą priėmė vienas teisėjas, ar teisėjų kolegija, ar išplėstinė teisėjų kolegija, ar visa teismo (jo skyriaus) sudėtis);

6) į tai, ar dėl ankstesnio teismo sprendimo buvo pareikšta teisėjų atskirųjų nuomonių;

7) į galimus reikšmingus pokyčius (socialinius, ekonominius ir kt.), įvykusius priėmus atitinkamą precedento reikšmę turintį teismo sprendimą²⁴³.

²⁴⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. vasario 17 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-17-139/2015.

²⁴¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. gruodžio 11 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-650/2012, 2016 m. sausio 15 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-77-489/2016; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2012 m. kovo 13 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-76/2012.

²⁴² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas.

²⁴³ KURIS, E. Teismo precedentas kaip teisės šaltinis: teisinio mąstymo stereotipai ir kontrargumentai. *Jurisprudencija*, 2009, t. 2(116), p. 140.

Paprastai pripažįstama, kad precedentas, kaip teisės šaltinis, ne pakeičia įstatymą, o su juo koegzistuoja ir jį papildo, materializuoja, vaizdžiai tariant, įkvepia jam gyvybę. Teismo precedentas turėtų tapti savarankišku ir autonominiu teisės šaltiniu tik *lacunae legis*, legislatyvinės omisijos ir panašiais atvejais, kai teisinio ginčo neįmanoma išspręsti remiantis įstatymu²⁴⁴. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nuosekliai formuoja praktiką, kad *kasacinio teismo nutartimis būtina remtis kaip teisės šaltiniais*, ypač kai nustatoma teisinio reguliavimo spraga „<...> siekiant įgyvendinti teisingumo principą bylose, kuriose kyla BK 38 straipsnio 4 dalies taikymo klausimai, kasacinėmis nutartimis Nr. 2K-357/2005, Nr. 2K-586/2005, Nr. 2K-125/2006 bei šia nutartimi turi būti remiamasi kaip teisės šaltiniais, kol įstatymų leidėjas nepašalins teisinio reguliavimo spragos <...>“²⁴⁵.

Kasacinės instancijos teismui neretai net ir nesant teisinio reguliavimo spragos tenka tirti, ar žemesniųjų instancijų teismai tinkamai rėmėsi tam tikra Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kuriama teisės normos aiškinimo taisykle. Bylose išsiaiškinama, kad teismai teisingai vadovavosi tam tikra teismų nustatyta taisykle, pavyzdžiui: „<...> nagrinėjamoje byloje apeliacinės instancijos teismas pagrįstai nesirėmė kasacine nutartimi baudžiamojoje byloje Nr. 2K-212/2014, nes joje konstatuotos faktinės aplinkybės skiriasi nuo faktinių aplinkybių, nustatytų nagrinėjamoje byloje.“²⁴⁶ Kartais, atvirkščiai, konstatuojama, kad precedentu remtasi nepagrįstai: „Nagrinėjamoje byloje, sutinkant su kasatoriaus argumentais, darytina išvada, kad apeliacinės instancijos teismas rėmėsi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinimais, pateiktais kasacinėse bylose, kurių faktinės aplinkybės skiriasi nuo nagrinėjamos bylos aplinkybių.“²⁴⁷

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas tirdamas, ar precedentas taikomas tinkamai, pabrėžia, kad teismai, remdamiesi kitose bylose nustatytais teisės normos aiškinimo taisyklėmis, turi preciziškai sulygtinti faktines abiejų bylų aplinkybes: „<...> pagal teismų praktiką teismams sprendžiant bylas precedento galią turi tik tokie ankstesni teismų sprendimai, kurie buvo sukurti analogiškose bylose, kurių faktinės aplinkybės yra tapačios arba labai panašios.“²⁴⁸ Tai atitinka konstitucinėje jurisprudencijoje įtvirtintą taisyklę, kad „precedentas taikomas tik tose bylose, kurių faktinės aplinkybės yra tapačios arba labai panašios į tos bylos, kurioje buvo sukurtas precedentas,

²⁴⁴ KORIS, E. Teismo precedentas kaip teisės šaltinis: teisinio mąstymo stereotipai ir kontrargumentai. *Jurisprudencija*, 2009, t. 2(116), p. 139.

²⁴⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2007 m. lapkričio 27 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-429/2007.

²⁴⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. lapkričio 10 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-467-976/2015.

²⁴⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. gruodžio 29 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-640-507/2015.

²⁴⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. balandžio 28 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-237-489/2015.

faktines aplinkybes ir kurioms turi būti taikoma ta pati teisė, kaip toje byloje, kurioje buvo sukurtas precedentas²⁴⁹. Yra teismų praktikos pavyzdžių, kad buvo pripažinti neteisėtais teismų sprendimai, kuriuos priimant buvo nesilaikoma būtent Lietuvos Aukščiausiojo Teismo aiškinant BK ar BPK normą sukurto precedento, o ne pačios BPK normos, pavyzdžiui:

„Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje, nagrinėjant kasacinę bylą, pažymėta, kad BPK normose tokių draudimų, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas negali būti apklausiamas kaip liudytojas, kad tokio liudytojo parodymais, vertinant juos visų iširtų bylos duomenų kontekste, negalima remtis grindžiant priimamą sprendimą (BPK 78, 79, 80 straipsniai, 276 straipsnio 4 dalis, 301 straipsnis), nėra. Remdamasis Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika byloje *Van Mechelen ir kiti prieš Nyderlandų Karalystę (Van Mechelen and Others v. the Netherlands, nos. 21363/93, 21364/93, 21427/93 and 22056/93, judgment of 23 April 1997)*, kasacinės instancijos teismas pažymėjo, kad jo nagrinėjamoje byloje pareigūnui anonimiškumas nebuvo taikytas. Šis pareigūnas nepažeidžiant rungimosi principo buvo apklaustas viešame teisiama jame posėdyje. Kaltinamųjų gynybos teisės nebuvo pažeistos, teisė užduoti šiam liudytojui klausimus nebuvo atimta ar kaip nors kitaip suvaržyta. Taigi vien ta aplinkybė, kad liudytojas yra ikiteisminio tyrimo pareigūnas, atlikęs ikiteisminio tyrimo veiksmus, nėra pagrindas jo parodymus, svarbius ir kitų įrodymų patikrinimui bei jų vertinimui, laikyti kaip neturinčius įrodomosios vertės (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-361/2014). Nepriklausomai nuo to, kad nagrinėjamoje byloje iškilęs klausimas ne dėl ikiteisminio tyrimo, o dėl operatyvinių veiksmus atlikusių pareigūnų apklausos, minėtas išaiškinimas turi precedento reikšmę šioje byloje, nes joje nustatytos analogiškos aplinkybės.²⁵⁰

Kitoje byloje kasacinės instancijos teismo teisėjų kolegija nurodė:

„Pabrėžtina, kad pirmosios ir apeliacinės instancijos teismai, įvertinę nusikalstamų veikų aplinkybes, E. G. asmenybę, kitas teisiškai svarbias aplinkybes, savo procesiniuose sprendimuose argumentuotai išdėstė veikų padarymo metu buvusio nepilnamečiu E. G. atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės poreikį šioje konkrečioje situacijoje. Tačiau sprendimą dėl E. G. atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės taikant būtent BK 93 straipsnį, teismai priėmė nukrypdami nuo kasacinės instancijos teismo praktikos dėl BK 93 straipsnio taikymo.²⁵¹

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika taip pat leidžia teigti, kad taikant BPK normas sukurti precedentai paprastai taikytini ir sprendžiant dėl Kriminalinės žvalgybos įstatymo, taip pat ir buvusio Operatyvinės

²⁴⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas.

²⁵⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. vasario 17 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-17-139/2015.

²⁵¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2016 m. vasario 2 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-24-976/2016.

veiklos įstatymo, normų, kurios reguliuoja labai panašius tyrimo veiksmus ar procesinės prievartos priemonės kaip ir BPK. Štai nagrinėdamas klausimą dėl veiksmus byloje atlikusio pareigūno kaip liudytojo apklausos Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė, kad „nepriklausomai nuo to, kad nagrinėjamoje byloje iškilęs klausimas ne dėl ikiteisminio tyrimo, o dėl operatyvinius veiksmus atlikusių pareigūnų apklausos, minėtas išaiškinimas turi precedento reikšmę šioje byloje, nes joje nustatytos analogiškos aplinkybės“²⁵².

Pabrėžtina, kad rėmimasis precedentais yra vienodos (nuoseklios, neprieštaringos) teismų praktikos, kartu ir Konstitucijoje įtvirtinto teisingumo principo įgyvendinimo sąlyga. Todėl teismų precedentai negali būti nemotyvuotai ignoruojami. BPK 378 straipsnio 2 dalyje numatyta, kaip gali būti keičiama kasacinio teismo praktika: „kasacinė byla gali būti perduota nagrinėti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinei sesijai, jeigu pritaikius byloje baudžiamąjį ar baudžiamojo proceso įstatymą byloje atsirastų pagrindas nukrypti nuo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos.“ Kita vertus, negalima pervertinti (juo labiau absoliutinti) teismų precedentų, kaip teisės šaltinių, reikšmės²⁵³.

Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija

Konstitucinio Teismo pripažinimas, kad EŽTT jurisprudencija yra Lietuvos teisės aiškinimo šaltinis²⁵⁴, pradėtas teismo precedento Lietuvoje įtvirtinimo procesas, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir kitų teismų praktika remtis EŽTT jurisprudencija motyvuojant sprendimus bylose, taip pat kasaciniame teisme atliekamos bylų apžvalgos leidžia teigti, kad EŽTT jurisprudencija lemia atskirų baudžiamojo proceso normų ir institutų aiškinimą, o per juos – ir platesnį baudžiamojo proceso paskirties turinio interpretavimą.

Teismai EŽTT jurisprudencija remiasi ir konkrečiose dėl šio teismo nustatyto Konvencijos pažeidimo atnaujintose bylose, ir sprenddami BPK normų aiškinimo ir taikymo klausimus.

Antai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nagrinėdamas bylą po EŽTT sprendimo pabrėžia:

„Plenarinė sesija, remdamasi tuo, kas išdėstyta, atsižvelgdama į 2000 m. gegužės 8 d. Konstitucinio Teismo nutarimą ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją, ypač Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos 2008 m. vasario 5 d. sprendimą *Ramanauskas prieš Lietuvą (Ramanauskas v. Lithuania, no 74420/01, judgment of 5 February 2008)*, konstatuoja, kad nustatant provokaciją turėtų būti ne vien tik atsižvelgiama į NVIEM dalyvių veikimo būdą modelio realizavimo metu (t. y. į tai, ar buvo asmens spaudimas, skatinimas, kurstymas, įtikinėjimas ir pan.

²⁵² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. vasario 17 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-17-139/2015.

²⁵³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas.

²⁵⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas.

padaryti konkrečią nusikalstamą veiką). Provokavimo faktas nustatytinas iš visų bylos aplinkybių, įskaitant ir aplinkybes, nesusijusias su NVIEM dalyvių veikla, visumos, kurioje reikšminga yra tai, ar buvo pakankamas pagrindas įtarti asmenį iki modelio taikymo darant nusikalstamą veiką ar rengiantis ją daryti, kai tokio rengimosi jis buvo nenutraukęs. Provokavimas konstatuotinas tada, kai iš aplinkybių visumos galima daryti išvadą, kad atitinkama veika nebūtų buvusi atlikta be NVIEM dalyvių įsikišimo.²⁵⁵

Aiškindami BPK nuostatas, teismai taip pat remiasi ir bylose ne prieš Lietuvą priimtais EŽTT sprendimais:

„Byloje galima panaudoti anksčiau duotus liudytojo parodymus, net jeigu gynyba jokioje proceso stadijoje negalėjo jo apklausti, laikantis atitinkamų reikalavimų. Pirmą, liudytojo nedalyvavimo teismo procese priežastis turi būti svarbi. Pažymėtina, kad svarbia nukentėjusiojo (liudytojo) nedalyvavimo teisme priežastimi gali būti pripažįstama situacija, kai dėl apklausos teisme nukentėjusiajam gali būti psichinė trauma ar kitokių sunkių pasekmių (BPK 283 straipsnio 3 dalis), kurių buvimas arba reali grėsmė paprastai patvirtinama medicininio pobūdžio duomenimis (2013 m. vasario 19 d. sprendimas byloje *Gani prieš Ispaniją*, peticijos Nr. 61800/08, 2013 m. gruodžio 19 d. sprendimas byloje *Rosin prieš Estiją*, peticijos Nr. 26540/08; 2013 m. balandžio 2 d. sprendimas dėl priimtumo byloje *D. T. prieš Nyderlandus*, peticijos Nr. 25307/10; 2014 m. vasario 11 d. sprendimas dėl priimtumo byloje *González Nájera prieš Ispaniją*, peticijos Nr. 61047/13).“²⁵⁶

Byloje dėl melagingų parodymų davimo buvo išaiškintas liudijimo prieš save turinys:

„Pagal EŽTT praktiką verčiant liudyti prieš save yra pažeidžiamas teisingo proceso principas, įtvirtintas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Konvencija) 6 straipsnio 1 dalyje. Asmens įpareigojimas (vertimas) atsakyti į klausimus apie įvykius, dėl kurių jam pareikštas kaltinimas Konvencijos 6 straipsnio prasme, nesuderinamas su teise tylėti ir neduoti parodymų prieš save, kuri yra neatskiriama teisingo proceso sąvokos dalis. Šis principas galioja ir tuo atveju, kai nurodytas įpareigojimas (vertimas) asmeniui taikomas skirtingame procese negu tas, kuriame pareikštas kaltinimas.“²⁵⁷

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nustatęs, kad tam tikrais atvejais teismas, neatsižvelgdamas į EŽTT jurisprudenciją, gali ne tik netinkamai pritaikyti baudžiamąją įstatymą, bet ir padaryti esminį baudžiamojo proceso

²⁵⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2009 m. kovo 5 d. nutartis atnaujintoje baudžiamojoje byloje Nr. 2A-P-2/2009.

²⁵⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. gruodžio 1 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-539-976/2015.

²⁵⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. birželio 16 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-305-788/2015.

pažeidimą. Štai kasacinės instancijos teismas padarė išvadą, jog apeliacinės instancijos teismas neatsakė į apelianto argumentus, kad jo byloje būtina remtis ne tik BK tekstu, bet ir EŽTT praktika, ir taip pažeidė pareigą motyvuoti savo sprendimus:

„Kasaciniame skunde teisingai nurodoma, kad apeliacinės instancijos teismas ne tik neatsižvelgė į nurodytą EŽTT praktiką, bet ir iš viso nepasisakė dėl jos reikšmės bylai, nors atitinkami argumentai buvo tiesiogiai nurodyti apeliaciniame skunde. Išplėstinė septynių teisėjų kolegija pabrėžia, kad tokia šio teismo pozicija prieštarauja tiek Lietuvos Respublikos įsipareigojimams pagal Konvenciją, tiek BPK įtvirtintiems reikalavimams apeliacinės instancijos teismo sprendimui (BPK 332 straipsnio 3, 5 dalys).“²⁵⁸

Teismų įstatymo 33 straipsnio 3 dalyje taip pat numatyta teismų pareiga nagrinėjant bylas taikyti Europos Sąjungos teisės normas ir vadovautis Europos Sąjungos teisminių institucijų sprendimais, taip pat jų prejudiciniais sprendimais Europos Sąjungos teisės aktų aiškinimo ir galiojimo klausimais²⁵⁹. Kol kas Lietuvos teismų praktikoje tokių pavyzdžių nedaug.

7. POĮSTATYMINIAI TEISĖS AKTAI

Jau minėta, kad žmogaus teisių ir laisvių ribojimo pagrindai gali būti reguliuojami tik įstatymu²⁶⁰. Baudžiamąjį proceso teisės doktrinoje nagrinėjant žmogaus teisių ir laisvių varžymą laikomasi nuostatos, kad „įgimta žmogaus laisvė, privatumas ir lygybė gali būti ribojamos tik tuomet ir tik tiek, kada ir kiek tokio ribojimo reikalauja (kraštutiniu atveju tokį ribojimą pateisina) materialų turinį turinčios – t. y. tikrąsias konstitucines vertybes postuluojančios – Konstitucijos bei tarptautinių žmogaus teisių apsaugos sutarčių nuostatos“²⁶¹. Konstitucinis Teismas yra nurodęs, jog „teisėtumo reikalavimas reiškia, kad apribojimai turi būti nustatomi tik įstatymu, kuris viešai paskelbiamas, o jo normos suformuluojamos pakankamai aiškiai. Įstatymais apibrėžiant teisių įgyvendinimo ribas, būtina atsižvelgti į

²⁵⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2015 m. balandžio 28 d. kasacinė nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-7-130-699/2015.

²⁵⁹ Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 33, 34, 36, 38, 39, 42, 43, 47, 51, 55(1), 57, 61, 63, 64, 69–1, 81 straipsnių, IX skyriaus pavadinimo, 83, 84, 85, 86, 90, 98, 101, 103 straipsnių, XII skyriaus antrojo skirsnio pavadinimo, 106, 107, 108, 119, 120, 122, 124, 127, 128, 129 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 89, 109, 110, 111, 112, 125 straipsnių pripažinimo netekusiais galios ir Įstatymo papildymo 53(1), 53(2) straipsniais ir IX skyriaus trečiuoju skirsniu įstatymas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 81–3186.

²⁶⁰ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata. Vilnius: Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008, p. 82–84; LOSIS, E. Procesinės prievartos priemonės baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Vilnius, 2010, p. 18–19; 57–59; ŠILEIKIS, E. Alternatyvi konstitucinė teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 248–249; GODA, G. Procesinių prievartos priemonių Lietuvos Respublikos baudžiamąjį proceso kodekso projekte samprata, klasifikacija ir turinys. *Teisė*, 2000, t. 35, p. 17.

²⁶¹ MERKEVIČIUS, R., *op. cit.*, p. 82–83.

atitinkamos teisės (ar laisvės) paskirtį bei prasmę ir Konstitucijoje nustatytas jos ribojimo galimybes bei sąlygas²⁶². Be to, konkrečios žmogaus teisės ribojimo (varžymo, siaurinimo) tikslas, pagrindai, sąlygos ir apimtis įstatyme turi būti apibrėžti taip aiškiai ir konkrečiai, kad nekiltų abejonių, jog žmogaus teisių ribojimo funkcija nėra perkeliama vykdomajai ar teisėjų valdžioms²⁶³. Konstitucinis Teismas taip pat pabrėžė:

„Kiekvienas žmogus negali patirti jokių kitokių apribojimų, kaip tik įstatymo numatytųjų. Visuotinai pripažinta, kad žmogaus teisės ir laisvės gali būti ribojamos esant būtinybei ir tik įstatymu nustatčiamą tvarką bei ribas. Demokratinėje visuomenėje prioritetą teikiama žmogui, todėl viskas, kas susiję su pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir laisvėmis, reguliuojama įstatymais. Tai ir žmogaus teisių bei laisvių patvirtinimas, ir jų turinio apibrėžimas, ir apsaugos bei gynimo teisinės garantijos, ir leistinas jų apribojimas, ir kt.“²⁶⁴

Šis teismas yra konstatavęs, kad asmens teisių ribojimo tvarkos nustatymas Vyriausybės priimtais norminiais aktais prieštarauja Konstitucijai²⁶⁵. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje taip pat pabrėžiama:

„Pagal Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką nusikalstamų veikų, dėl kurių gali būti nuspręsta taikyti slapto sekimo priemonės, pobūdžio įtvirtinimas įstatyme traktuojamas kaip viena iš minimalių garantijų siekiant išvengti piktnaudžiavimo apribojant Konvencijos 8 straipsnyje įtvirtintas teises (pavyzdžiui, *Association for European Integration and Human Rights and Ekimdzhev v. Bulgaria*).“²⁶⁶

Kita vertus, EŽTT ir poįstatyminiais teisės aktais nustatytus apribojimus pripažįsta tinkamais teisės aktais, nustatančiais teisių ir laisvių apribojimus²⁶⁷. Vis dėlto įstatymais neįmanoma sureguliuoti visų susiklostančių visuomeninių santykių, todėl reikalingi **poįstatyminiai teisės aktai**²⁶⁸, kuriais gali būti reguliuojami nebūtinai įstatymais reguliuojami

²⁶² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas.

²⁶³ MERKEVIČIUS, R., *supra* note 260, p. 87.

²⁶⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. sausio 19 d., 1995 m. spalio 26 d., 1996 m. gruodžio 19 d., 2000 m. vasario 23 d., 2000 m. gegužės 8 d., 2000 m. gruodžio 6 d., 2003 m. kovo 24 d. nutarimai.

²⁶⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas.

²⁶⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. kovo 31 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-168-139/2015.

²⁶⁷ ŠVILPAITĖ, E. Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos pirmojo protokolo 1 straipsnį. Daktaro disertacija. Vilnius, 2005, p. 140–141.

²⁶⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje (1997 m. gegužės 29 d., 2001 m. spalio 30 d., 2004 m. gruodžio 13 d., 2007 m. gegužės 5 d., 2008 m. gruodžio 4 d., 2013 m. vasario 20 d., 2014 m. gegužės 9 d., 2015 m. rugsėjo 29 d., 2015 m. spalio 29 d. nutarimai), teisės doktrinoje (BAUBLYS, L., *et al.* Teisės teorijos įvadas. Vilnius: MES, 2012, p. 348–349; MERKEVIČIUS, R. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro rekomendacijų ►

santykiai. Poįstatyminiai teisės aktai yra tokie norminiai teisės aktai, kurie remiasi įstatymais, jiems neprieštarauja, juos sukonkretina ir užtikrina įstatymų įgyvendinimą²⁶⁹. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nurodo:

„Konstitucijoje įtvirtintas teisinės valstybės principas suponuoja ir teisės aktų hierarchiją, *inter alia* tai, kad poįstatyminiai teisės aktai negali prieštarauti įstatymams, konstituciniams įstatymams ir Konstitucijai, kad poįstatyminiai teisės aktai turi būti priimami remiantis įstatymais, kad poįstatyminis teisės aktas yra įstatymo normų taikymo aktas, nepaisant to, ar tas aktas yra vienkartinio (*ad hoc*) taikymo, ar nuolatinio galiojimo (*inter alia* 2008 m. gruodžio 4 d., 2013 m. vasario 20 d., 2014 m. gegužės 9 d. nutarimai).“²⁷⁰

Remdamasis gausios konstitucinės jurisprudencijos analize, R. Merkevičius apibendrina poįstatyminiam teisės aktui keliamus reikalavimus:

- 1) pagal iš Konstitucijos kylančią teisės aktų hierarchiją, poįstatyminis teisės aktas yra įstatymų taikymo aktas, todėl negali prieštarauti nei Konstitucijai, nei konstituciniams ir paprastiems įstatymams;
- 2) jis turi būti priimamas remiantis įstatymais; poįstatyminiu teisės aktu negali būti reguliuojamos tos visuomeninių santykių sritys, kurias pagal Konstituciją privalo reguliuoti įstatymai;
- 3) poįstatyminiu teisės aktu negalima pakeisti įstatymo ir sukurti naujų bendrojo pobūdžio teisės normų, kurios savo galia konkuruotų su įstatymo normomis, nulemti įstatymo normų ir jų turinio;
- 4) poįstatyminiuose teisės aktuose įstatymo normos gali būti tik detalizuojamos ir sukonkretinamos, gali būti reglamentuojama jų įgyvendinimo tvarka²⁷¹.

Deja, dėl poįstatyminių teisės aktų gausos ir jiems įprasto išsamumo sunku sistemaiškai įvertinti, kiek kiekvienas iš jų atitinka šiuos reikalavimus.

Atskirus baudžiamojo proceso aspektus gali numatyti Vyriausybės nutarimai, ministrų įsakymai, ikiteisminio tyrimo institucijų vadovų įsakymai.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimais gali būti reguliuojami su baudžiamojo proceso veikla susiję finansiniai, organizaciniai²⁷² ir kai kurie

◀ kaip baudžiamojo proceso teisės šaltinių problematika. *Teisė*, 2013, t. 88, p. 73–93) vartojamas terminas „poįstatyminis teisės aktas“; o 2006 m. Valstybinės lietuvių kalbos komisija rekomendavo (prieiga per internetą: <<http://www.vlkk.lt/naujienos/pakomisiu-naujienos/del-termينو-poįstatyminis-teises-aktas>>) terminą „įstatymo įgyvendinamasis teisės aktas“. Šiame vadovėlyje pasirinkta vartoti terminą „poįstatyminis teisės aktas“.

²⁶⁹ BAUBLYS, L., *et al.* Teisės teorijos įvadas. Vilnius: MES, 2012, p. 348.

²⁷⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. spalio 29 d. nutarimas.

²⁷¹ MERKEVIČIUS, R. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro rekomendacijų kaip baudžiamojo proceso teisės šaltinių problematika. *Teisė*, 2013, t. 88, p. 78.

²⁷² Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. lapkričio 3 d. nutarimas Nr. 1368 „Dėl ikiteisminio tyrimo įstaigose, prokuratūrose ir teismuose esančių baudžiamųjų bylų ir jose esančių dokumentų kopijų įkainių patvirtinimo (Dėl ikiteisminio tyrimo įstaigose, prokuratūrose ir teismuose esančių baudžiamųjų bylų ir jose esančių dokumentų kopijų, teismuose esančių administracinių, civilinių bylų ir jose esančių dokumentų kopijų įkainių nustatymo ir mokėjimo už bylos medžiagos kopijas tvarkos aprašo patvirtinimo)“. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 162-5908; 2011, Nr. 130-6172.

kiti klausimai, pavyzdžiui, Vyriausybė gali įpareigoti konkrečią ministeriją spręsti tam tikrus klausimus²⁷³. Pavyzdžiui, BPK numatyta, kad Vyriausybė turi detalizuoti tam tikros nuostatos įgyvendinimo tvarką. Štai BPK 104 straipsnyje numatyta, kad proceso išlaidų atlyginimo tvarką nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė arba jos įgaliota institucija²⁷⁴. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimais gali būti ir kai kurie tarptautiniai susitarimai. Jais gali būti tvirtinamos tarptautinės sutartys. Nurodytųjų valstybių vyriausybių susitarime yra ir ikiteisminį tyrimą atliekančių ar jame dalyvaujančių pareigūnų bendradarbiavimą apibrėžiančių bei kitokio pobūdžio baudžiamųjų bylų tyrimui skirtų nuostatų, pavyzdžiui, aptartas tarptautiniu mastu taikytinas kontroliuojamojo narkotikų ir psichotropinių medžiagų pristatymo metodas²⁷⁵.

Baudžiamojo proceso teisės šaltinių sistemai priskirtini ir teisingumo, vidaus reikalų, sveikatos apsaugos ministrų arba kelių ministrų, dažniausiai kartu su Generaliniu prokuroru²⁷⁶, kai kuriais atvejais – ir kitų ministrų priimti įsakymai. Kai kurių kitų ministrų (krašto apsaugos, finansų)

²⁷³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. spalio 29 d. nutarimu Nr. 1703 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso ir Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso įgyvendinimo“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 104-4661. Teisingumo ministerija, be kitų įpareigojimų, buvo įpareigota nustatyti advokato paslaugų atlyginimo tvarką, jeigu procesas nutraukiamas ikiteisminio tyrimo metu.

²⁷⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2016 m. sausio 14 d. nutarimas Nr. 25 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. balandžio 25 d. nutarimo Nr. 524 „Dėl Liudytojams, nukentėjusiesiems, ekspertams, specialistams ir vertėjams išmokėtinų sumų dydžio nustatymo ir apmokėjimo baudžiamajame procese ir administracinių teisės pažeidimų teisejoje tvarkos patvirtinimo“ pakeitimo“. TAR, 2016-01-19. Nr. 2016-01214.

²⁷⁵ Pavyzdžiui, Estijos Respublikos Vyriausybės, Latvijos Respublikos Vyriausybės ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės susitarimas „Dėl tarpusavio pagalbos muitinės veiklos srityje“. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 97-2167; 2004 m. liepos 9 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Moldovos Respublikos Vyriausybės susitarimas dėl bendradarbiavimo ir tarpusavio pagalbos muitinės veiklos srityje. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 15-471.

²⁷⁶ Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. kovo 6 d. įsakymas Nr. 65 „Dėl Advokato paslaugų, jeigu procesas nutraukiamas ikiteisminio tyrimo metu, atlyginimo tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 27-1104; vidaus reikalų ministro 2004 m. kovo 12 d. įsakymas Nr. 1V-68 „Dėl Nutrauktų baudžiamųjų bylų ir baudžiamųjų bylų, kuriose nutrauktas ikiteisminis tyrimas, saugojimo, naudojimo ir naikavimo instrukcijos bei baudžiamųjų bylų, kuriose nutrauktas ikiteisminis tyrimas, saugojimo terminų rodyklės patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 52-1738, nauja redakcija TAR, 2015-08-18, Nr. 2015-12378. Gali būti ir bendrų ne vienos srities ministrų, ministro ar kelių ministrų kartu su Generaliniu prokuroru pasirašytų įsakymų. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos teisingumo ministras ir Lietuvos Respublikos Generalinis prokuroras 2004 m. rugpjūčio 26 d. priėmė įsakymą Nr. 1R-195/I-114 „Dėl Europos arešto orderio išdavimo ir asmens perėmimo pagal Europos arešto orderį taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 134-4886. Nauja redakcija: Kolegialių institucijų 2013 m. gruodžio 27 d. įsakymas Nr. 1R-313/I-331 „Dėl teisingumo ministro ir Generalinio prokuroro 2004 m. rugpjūčio 28 d. įsakymo Nr. 1R-195/I-114 „Dėl Europos arešto orderio išdavimo ir asmens perėmimo pagal Europos arešto orderį taisyklių patvirtinimo“ pakeitimo“. TAR, 2013-12-31, Nr. 2013-00334; Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministras, Lietuvos Respublikos Generalinis prokuroras ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministras 1999 m. gruodžio 29 d. priėmė įsakymą Nr. 714/153/562 „Dėl Neatpažinto lavono, nežinomo ligonio ar nežinomo vaiko asmens tapatybės nustatymo instrukcijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 2-53.

įsakymai paprastai būna susiję su jų vadovaujamosioms ministerijoms pavaldžių ikiteisminio tyrimo įstaigų statuso, funkcijų ir uždavinių bei kitų klausimų nustatymu. Prie šios grupės teisės šaltinių priskirtini ir tarpžinybiniai ministerijų susitarimai.

Ikiteisminio tyrimo įstaigų vadovai taip pat gali nustatyti jiems pavaldžių ikiteisminį tyrimą atliekančių įstaigų struktūras, funkcijas, kitus susijusius klausimus, taip pat išsamesnes taisykles, kaip turi būti įgyvendinamos BPK ar kitų aukštesnę juridinę galią turinčių teisės aktų – baudžiamojo proceso teisės šaltinių – nuostatos²⁷⁷.

Generalinio prokuroro rekomendacijos

Kitaip nei ankstesniame, šiuo metu galiojančiame BPK yra kur kas daugiau bendresnio pobūdžio nuostatų, kurias būtina teisiškai išsamiai sureguliuoti. Bene didžiausią praktinę reikšmę turi ir daugiausia, palyginti su kitais lydimaiais teisės aktais, yra generalinio prokuroro įsakymais patvirtintų rekomendacijų. Remiantis Prokuratūros įstatymo 16 straipsnio 2 dalimi, prokurorams ir ikiteisminio tyrimo pareigūnams jos yra privalomos. Be to, įsakymais Generalinis prokuroras tvirtina tvarkas, nuostatus, procesinių dokumentų pavyzdžius.

Kai kurios BPK nuostatos įtvirtina blanketines normas, kurios tiesiogiai nukreipia į atitinkamus Generalinio prokuroro priimamus teisės aktus (pavyzdžiui, BPK 176 straipsnio 2 dalis), tačiau daugeliu atvejų pavedimai ar pasiūlymai patvirtinti reikiamus teisės aktus buvo suformuluoti kodeksų įsigaliojimo tvarkai skirtame įstatyme²⁷⁸. Jų poreikis kyla iš Europos

²⁷⁷ Pavyzdžiui, policijos generalinio komisaro 2005 m. gegužės 10 d. įsakymas Nr. 5-V-300 „Dėl Lietuvos kriminalinės policijos biuro nuostatų ir struktūros schemos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 61–2190, nauja redakcija: Lietuvos policijos generalinio komisaro 2015 m. gruodžio 2 d. įsakymas Nr. 5-V-1085 „Dėl Lietuvos policijos generalinio komisaro 2007 m. rugpjūčio 3 d. įsakymo Nr. 5-V-522 „Dėl Lietuvos kriminalinės policijos biuro nuostatų ir struktūros schemos patvirtinimo“ pakeitimo“. TAR, 2015-12-02, Nr. 2015-19139; Muitinės departamento prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos generalinio direktoriaus 2005 m. sausio 12 d. įsakymas Nr. 1B-30 „Dėl baudžiamųjų bylų ir jose esančių dokumentų kopijų darymo ir jų apskaitos muitinės kriminalinėje tarnyboje taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 8–260 ir kt.

²⁷⁸ Baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968, Baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-785, ir Bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX-994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymo (*Valstybės žinios*, 2002, Nr. 112-4970) 48 straipsnyje buvo nustatyta, kad Generalinis prokuroras, suderinęs su Lietuvos Respublikos Vyriausybės įgaliota institucija, iki 2003 m. gegužės 1 d. patvirtina: 1) ikiteisminio tyrimo pradžios registravimo tvarką; 2) proceso dokumentų (blankų) pavyzdžius; 3) proceso dalyvių susipažinimo su bylos medžiaga ikiteisminio tyrimo metu rekomendacijas; 4) kardomosiomis priemonėmis (išskyrus suėmimą) nustatytų sąlygų laikymosi kontrolės tvarkos rekomendacijas; 5) fotografavimo, filmavimo, matavimo, rankų atspaudų, pavyzdžio genetinei daktiloskopijai paėmimo tvarkos rekomendacijas. Generalinis prokuroras iki 2003 m. gegužės 1 d. patvirtino: 1) anonimiškumo suteikimo liudytojui ar nukentėjusiajam bei šio sprendimo procesinio įforminimo rekomendacijas; 2) ikiteisminio tyrimo nutraukimo pagal naujojo BPK 213 straipsnį (kai yra padarytos kelios skirtingo sunkumo nusikalstamos veikos) rekomendacijas; 3) baigus ikiteisminį tyrimą (naujojo BPK 218 straipsnis) pateikiamos ataskaitos surašymo rekomendacijas; 4) kaltinamojo akto surašymo rekomendacijas; 5) proceso baigimo baudžiamuoju įsakymu rekomendacijas; 6) proceso baigimo ►

Sąjungos teisės reikalavimų²⁷⁹, o iniciatyva juos priimti ir detalizuoti jų teisinį reguliavimą pagal įstatymą priklauso Generaliniam prokurorui.

Šiuo metu Generalinis prokuroras baudžiamojo proceso klausimais, įskaitant organizacinius, yra priėmęs įsakymų, kuriais patvirtintos 36 rekomendacijos²⁸⁰, taip pat baudžiamojo proceso dokumentų (blankų) pavyzdžiai²⁸¹. Šiais teisės aktais formuluojamos taisyklės dėl ikiteisminio tyrimo pradžios, ikiteisminio tyrimo paskirstymo ikiteisminio tyrimo įstaigoms, nusikalstamų veikų tyrimų pradėjimo, sujungimo ir atskyrimo, ikiteisminio tyrimo terminų kontrolės, ikiteisminio tyrimo baigimo, atskirų proceso veiksmų atlikimo bei dėl kai kurių kitų klausimų. Pabrėžtina, kad, pagal bendrąją taisyklę, galioja tik paskelbti norminiai aktai, taigi nustatyta tvarka nepaskelbtos rekomendacijos laikytinos negaliojančiomis²⁸².

Generalinio prokuroro įsakymai, kaip ir kiti lydimieji teisės aktai, privalo atitikti BPK. Deja, šiuose teisės aktuose ne visada paisoma kodekso reikalavimų. Pavyzdžiui, 2003 m. balandžio 11 d. įsakymu Nr. I-47 patvirtintų Rekomendacijų dėl ataskaitos, pateikiamos baigus ikiteisminį tyrimą (BPK 218 straipsnis), surašymo 3 punkte nurodyta imperatyvi nuostata „atlikus ikiteisminį tyrimą turi būti surašoma ataskaita“ kurį laiką nesiderino su BPK 218 straipsnio 2 dalies pirminės redakcijos dispozityvia taisykle, kad prokuroras gali pareikalauti tik surašyti tokią ataskaitą. Siekiant suderinti šias prieštaraujančias nuostatas, buvo pakeistos ne minėtosios rekomendacijos, o BPK 218 straipsnis²⁸³.

Baudžiamojo proceso literatūroje toks naujas baudžiamojo proceso šaltinis buvo ir yra aštriai kritikuojamas iš esmės dėl dviejų priežasčių:

◀ pagreitinto proceso tvarka rekomendacijas; 7) naujojo BPK 169 ir 171 straipsnių taikymo rekomendacijas; 8) nusikalstamų veikų tyrimo paskirstymo ikiteisminio tyrimo įstaigoms rekomendacijas; 9) ikiteisminio tyrimo terminų kontrolės tvarką.

²⁷⁹ Pavyzdžiui, Rekomendacijos dėl tarptautinių bendrų (jungtinių) tyrimo grupių sudarymo ir veiklos. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 186-6963; nauja redakcija TAR, 2014-06-05, Nr. 7198.

²⁸⁰ Generalinio prokuroro rekomendacijos. Prieiga per internetą: <<http://prokuraturos.lt/lt/pareigunams/aktuali-teisine-informacija/generalinio-prokuroro-rekomendacijos/74>>.

²⁸¹ Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2014 m. gruodžio 29 d. įsakymas Nr. I-288 „Dėl baudžiamojo proceso dokumentų formų patvirtinimo“. TAR, 2014-12-30, Nr. 20897.

²⁸² ANCELIS, P. Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas. 2006, Vilnius: Saulėlė, p. 66. R. Jurgaitis nurodo, kad Generalinio prokuroro 2003 m. spalio 7 d. įsakymas Nr. I-108, kuriuo yra patvirtinti prokuratūros ir prokurorų veiklos nuostatai, be kitų klausimų, reglamentuojantis ir tiesiogiai su baudžiamuoju procesu susijusius tokius svarbius dalykus, kaip, pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo atlikimo, organizavimo, vadovavimo jam bei kontrolės, valstybinio kaltinimo palaikymo teismuose pasiskirstymas tarp skirtingų grandžių prokuratūrų bei prokurorų, buvo nepaskelbtas. Remiantis Konstitucija, dėl šios priežasties jis laikytinas negaliojančiu. Žr.: ANCELIS, P.; AŽUBALYTĖ, R.; JURGAITIS, R.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Baudžiamojo proceso teisė. Elektroninis vadovėlis. Vilnius: Mykolas Romeris universitetas, 2007. Prieiga per internetą: <https://oma.mruni.eu/pluginfile.php/37437/mod_resource/content/0/bpt/fcontent.html>.

²⁸³ ANCELIS, P.; AŽUBALYTĖ, R.; JURGAITIS, R.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J., *op. cit.* Plačiau apie rekomendacijų atitiktį poįstatyminiams teisės aktams žr.: MERKEVIČIUS, R. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro rekomendacijų kaip baudžiamojo proceso teisės šaltinių problematika. *Teisė*, 2013, t. 88, p. 73–93.

teigiama, kad baudžiamojo proceso santykiai turi būti reguliuojami įstatymu, o ne poįstatyminiais (lydimaisiais) aktais²⁸⁴. Be to, keliamas esminis klausimas: ar Generalinis prokuroras, kaip išimtinai kaltinimo funkciją įgyvendinančios institucijos vadovas, gali *ex officio* nustatyti tiesioginiam procesiniam priešininkui – įtariamajam, kaltinamajam, gynėjui, gal net ir baudžiamąją bylą nagrinėjančiam teismui privalomas „žaidimo taisyklės“²⁸⁵? Nors literatūroje šiuo klausimu nėra vienodos nuomonės, o Generalinio prokuroro rekomendacijos daugiau reikšmės turi ikiteisminio tyrimo metu, vis dėlto ir teismai jas taiko nagrinėdami bylas: remiasi rekomendacijomis priimdami galutinius sprendimus bylose, neretai sprenddami minėtuosius rekomendacijų ir BPK nustatyto reguliavimo neatitikties klausimus. Kasaciniuose skunduose neretai teigiama, kad ikiteisminis tyrimas buvo pradėtas neteisėtai, nes prokuroras nesurašė atskiro dokumento, kuriame būtų išdėstytas reikalavimas pradėti ikiteisminį tyrimą, kaip numatyta Generalinio prokuroro įsakymu patvirtintose rekomendacijose dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos. Atsakydamas į šį argumentą teismas nurodo:

„BPK nenustatyta, kokia konkrečia forma, esant BPK 409 straipsnio 1 dalyje nustatytam pagrindui, turi būti išreikštas prokuroro reikalavimas pradėti ikiteisminį tyrimą, tačiau visada turi būti surašytas motyvuotas sprendimas (paprastai šiuo atveju priimamas nutarimas), kuriame nurodomi išsamūs argumentai, pagrindžiantys BPK 409 straipsnio 1 dalyje nustatytos bent vienos aplinkybės buvimą (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-67/2007, Nr. 2K-375/2008, Nr. 2K-423/2009, Nr. 2K-178/2010, Nr. 2K-615/2011).“²⁸⁶

Taigi kilus BPK ir rekomendacijų kolizijai teismai vadovaujasi BPK nuostatomis. Kita vertus, literatūroje²⁸⁷ buvo analizuotas atvejis: apibrėždamas konkrečius veiksmus, kuriuos galima atlikti remiantis BPK 158 straipsniu, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas rėmėsi Generalinio prokuroro patvirtintomis rekomendacijomis²⁸⁸ ir nurodė, kad taikant

²⁸⁴ ANCELIS, P. Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas. Vilnius: Saulelė, 2006, p. 66–67; MERKEVIČIUS, R., *supra* note 283, p. 86.

²⁸⁵ MERKEVIČIUS, R., *ibid.*, p. 78.

²⁸⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. gegužės 13 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-258/2014, 2015 m. sausio 27 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-37-942/2015.

²⁸⁷ BELEVIČIUS, L. Procesinių prievartos priemonių teisėtumo ir jų taikymo metu gautų įrodymų leistinumą probleminiai aspektai. Iš: KURAPKA, V. E., *et al.* *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 336–342.

²⁸⁸ Rekomendacijos dėl operatyvinės veiklos įstatymo ir baudžiamojo proceso kodekso normų taikymo. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2007 m. spalio 12 d. įsakymu Nr. I-134 su Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2008 m. gegužės 28 d. įsakymu Nr. I-79 ir 2012 m. sausio 3 d. įsakymu Nr. I-9 padarytais pakeitimais. Prieiga per internetą: <<http://www.prokuraturos.lt/Teisin%C4%97informacija/Rekomendacijos/tabid/166/Default.aspx>>.

BPK 158 straipsnyje numatytą procesinę prievartos priemonę galima „atlikti <...> veiksnius: slapta pateikti į gyvenamąsias patalpas ar transporto priemones ir jas apžiūrėti, laikinai paimti ir apžiūrėti dokumentus, paimti tirti medžiagas, žaliavas, produkcijos pavyzdžių bei kitų objektų neskelbiant apie jų paėmimą, atlikti kontrolinį gabenimą, užmegzti ryšius su nusikalstamos veikos tyrimo objektais tapusiais asmenimis ir pan., atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus“²⁸⁹, „panaudoti technines priemones kontroliuojant ir fiksuojant asmenų pokalbius, kitoki susižinojimą ar veiksmus, užmegzti ryšius su jais ir šių kontaktų metu slapta daryti vaizdo ir garso įrašus“²⁹⁰. Literatūroje buvo padaryta išvada, kad BPK 158 straipsnio formuluotės lakoniškumas ir neapibrėžtumas bei Generalinio prokuroro rekomendacijose pasirinktas plečiamasis šios įstatymo normos aiškinimo būdas, leidžiantis procesinę prievartą taikyti kur kas plačiau, nei *expressis verbis* įtvirtinta įstatymo tekste, kelia abejonių dėl tokio reglamentavimo būdo tinkamumo, teisėtumo ir atliekant veiksmus gautų duomenų atitikties įrodymų leistinumui kriterijams²⁹¹.

Baudžiamojo proceso teisės doktrina, neprivalomojo pobūdžio Jungtinių Tautų Organizacijos, Europos Tarybos ir kiti tarptautiniai aktai²⁹², taip pat kasacinio teismo bylų apžvalgose pateikta apibendrinta informacija²⁹³ yra svarbi ir teisėkūros, ir teisės taikymo srityse. Mokslininkų ir teisės taikytojų pateiktos apibendrinamosios išvagos yra naudingos, nes leidžia suvokti ir nacionalines, ir tarptautines baudžiamojo proceso teisės raidos bei teismų praktikos kaitos tendencijas, padeda išvelgti sisteminės įstatymų ar teisės taikymo problemas, reaguoti į besikeičiančias įstatymo veikimo ir jo taikymo sąlygas. Kita vertus, jie nėra privalomieji baudžiamojo proceso šaltiniai.

²⁸⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 30 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-544/2010.

²⁹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. rugsėjo 25 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-563/2007.

²⁹¹ BELEVIČIUS, L. Procesinių prievartos priemonių teisėtumo ir jų taikymo metu gautų įrodymų leistinumui probleminiai aspektai. Iš: KURAPKA, V. E., et al. *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo* (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 348–351.

²⁹² Pavyzdžiui, Jungtinių Tautų standartinės minimaliosios nepilnamečių teisenos įgyvendinimo taisyklės (Pekino taisyklės) (*United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice* (“*The Beijing Rules*”). Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r033.htm>>; 1985 m. birželio 28 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R(85)11 dėl nusikaltimo aukų padėties baudžiamojoje teisėje ir procese. JURKA, R.; MELNIČENKO, S.; RANDAKEVIČIENĖ, I. Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 45–51.

²⁹³ Pavyzdžiui, Baudžiamojo proceso kodekso normų, nustatančių aplinkybes, dėl kurių baudžiamasis procesas negalimas, taikymo teismų praktikoje apžvalga. Prieiga per internetą: <http://www2.lat.lt/lat_web_test/4_tpbuletiniai/senos/nutartis.aspx?id=34844>.

8. BAUDŽIAMOJO PROCESO NORMOS

Baudžiamojo proceso teisės norma yra viena iš teisės normų rūšių, taigi jai yra būdingi ir bendrieji teisės normos požymiai, ir tam tikri ypatumai, kuriuos lemia specifinis baudžiamojo proceso teisės reguliavimo dalykas ir metodas. Baudžiamojo proceso teisės normos išdėstytos norminiuose baudžiamojo proceso teisės šaltiniuose. Jose formuluojamos atitinkamos elgesio taisyklės, kuriomis privaloma vadovautis vykdant baudžiamąją procesinę veiklą. Taigi **baudžiamojo proceso teisės norma** – tai valstybės nustatytos bendrosios ir privalomosios baudžiamojo proceso santykių subjektų (baudžiamojo proceso dalyvių) elgesio taisyklės, kurių laikymasis prireikus užtikrinamas valstybės prievarta ir kurių laikantis įgyvendinama baudžiamojo proceso paskirtis.

8.1. BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS NORMŲ STRUKTŪRA

Teisės teorijoje pateikiamos kelios skirtingomis metodologinėmis prielaidomis grindžiamos nuomonės dėl teisės normos struktūros. Nurodoma, kad kiekviena teisės norma turi loginę (nebūtinai sutampančią su konkretaus teisės akto gramatine struktūra) trinarę teisės normos struktūrą, kurią sudaro **hipotezė, dispozicija ir sankcija**²⁹⁴. Kai kurie autoriai mano, kad teisės norma, kurios tekste nėra kokio nors elemento (dažniausiai sankcijos), šio elemento neturi, taigi teisės normos struktūra gali būti ir dvinarė²⁹⁵. Be to, yra ir nuomonė, kad gali būti ir dvinarių, ir trinarių teisės normų²⁹⁶. Plačiau nediskutuojant dėl baudžiamojo proceso teisės normos struktūros, šiame vadovėlyje siekiama parodyti, kad esama skirtingų baudžiamojo proceso normų ir jos formuluojamos taip pat skirtingai.

Nedaug yra baudžiamojo proceso normų, kurių visi trys elementai būtų įtvirtinti viename BPK straipsnyje. Tik gana retais atvejais viename BPK straipsnyje būna aiškiai suformuluota trinarė teisės norma, t. y. nurodyta normos hipotezė, dispozicija ir sankcija. Pavyzdžiui, BPK 163 straipsnyje nustatyta, kad į apklausą kviečiamas asmuo (hipotezė) privalo atvykti (dispozicija), nes priešingu atveju jam gali būti pritaikyta sankcija, pavyzdžiui, bauda.

Kitais atvejais už baudžiamojo proceso teisės normos dispozicijoje formuluojamos taisyklės pažeidimą gali kilti kitame BPK straipsnyje numatytų padarinių. Galima teigti, kad visos kardamosios ir BPK 140, 142, 151, 157 straipsniuose nurodytos kitos prievartos priemonės atlieka

²⁹⁴ VAIŠVILA, A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2009, p. 287.

²⁹⁵ LASTAUSKIENE, G. Teisinės sankcijos kaip tekstinio teksto elementai ir teisinių imperatyvų garantas. Daktaro disertacija. Vilnius, 2002, p. 31–32.

²⁹⁶ BAUBLYS, L., et al. Teisės teorijos įvadas. Vadovėlis. 2 pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: MES, 2012, p. 300–301.

sankcijos funkciją užtikrinant baudžiamojo proceso dalyvių (dažniausiai – įtariamojo ar kaltinamojo) pareigų vykdymo privalomumą: jei įtariamojo ar kaltinamojo statusą turintis (hipotezė) asmuo nevykdo procesinių pareigų (dispozicija), jam gali būti pritaikytos procesinės prievartos priemonės (sankcija)²⁹⁷.

BPK yra nemažai taisyklių, kurių pažeidimas gali sukelti padarinių, kuriuos sunku pavadinti sankcija, nes jie nelemia konkrečių padarinių taisyklę pažeidusiam asmeniui (dažniausiai – pareigūnui)²⁹⁸. Pavyzdžiui, nesilaikant BPK 20 straipsnio 1 ir 4 dalyse nustatytų leistinumų reikalavimų surinkti duomenys gali būti nepripažinti įrodymais ir jais gali būti draudžiama remtis sprendžiant baudžiamosios atsakomybės klausimą. Jei teismas išnagrinėjo bylą pažeisdamas BPK 224 ir 225 straipsniuose nustatytas teisingumo taisykles, nuosprendis naikinamas ir byla perduodama nagrinėti iš naujo (BPK 326 straipsnio 1 dalies 4 punktas). Kita vertus, už kai kurių procesinių pareigų nevykdymą arba įgaliojimų viršijimą gali kilti ir baudžiamoji atsakomybė. Pavyzdžiui, melagingų parodymų davimas (pareigos duoti teisingus parodymus nevykdymas) yra BK 235 straipsnyje numatytas nusikaltimas.

Tokie skirtingi sankcijų nustatymo būdai kartais trukdo jas taikyti už baudžiamojo proceso pažeidimą.

Baudžiamojo proceso teisės pažeidimas yra baudžiamojo proceso teisinių santykių subjekto naudojimasis subjektinėmis baudžiamojo proceso teisėmis, sąmoningai atsisakant vykdyti nustatytas pareigas, kurių vykdymas remiantis teise laikomas būtinaja asmens naudojimosi subjektinėmis teisėmis teisėtumo sąlyga²⁹⁹. Baudžiamojo proceso teisės pažeidimas, kaip ir bet kuris kitas teisės pažeidimas, taip pat turi objektyviųjų ir subjektyviųjų požymių. Jo objektas yra teisingas baudžiamasis procesas, t. y. toks, kokio reikalauja BPK 1 straipsnio 1 dalyje nustatyta baudžiamojo proceso paskirtis. Kiekvieno pažeidimo atveju kėsiniama ir į konkrečias baudžiamojo proceso vertybes, pavyzdžiui, teisę į gynybą, nešališką teismą, procesą jo dalyviams suprantama kalba ir pan. Jis, kaip ir kiti subjektyvieji ir objektyvieji procesinio pažeidimo požymiai, turi būti nustatytas prieš konstatuojant pažeidimą ir pritaikant procesinę atsakomybę³⁰⁰.

²⁹⁷ AŽUBALYTĖ, R.; LOSIS, E. Už procesinį pažeidimą taikytinos procesinės prievartos priemonės. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, t. 2(2), p. 207–223.

²⁹⁸ Sprendimų naikinimas ar veiksmų padarinių pripažinimas niekiniais pažeidus procesines taisykles doktrinoje vadinamas procesine kontrole, nors yra manančiųjų, kad tai specifinė procesinė sankcija. Žr.: PANOMARIOVAS, A. Ikteisminio tyrimo procesinės kontrolės teoriniai diskusiniai aspektai. *Jurisprudencija*, 2004, t. 59(51), p. 29.

²⁹⁹ RIMŠELIS, E. Baudžiamojo proceso teisės pažeidimas: samprata ir sudėtis. *Jurisprudencija*, 2006, t. 6(84), p. 83.

³⁰⁰ *Ibid.*, p. 78–84.

Atsižvelgiant į vertybių, į kurias kėsinamasi, svarbą, baudžiamojo proceso teisės pažeidimai vertinami skirtingai. Be to, skiriasi ir jų pobūdis. Vienais atvejais gali būti formaliai pažeidžiamos tam tikros procedūrinės procesinių veiksmų atlikimo taisyklės, neturinčios įtakos galutinių sprendimų teisėtumui ir pagrįstumui (paprasti pažeidimai). Kitais atvejais pažeidimai gali iš esmės suvaržyti baudžiamojo proceso dalyvių teises arba kitaip pažeisti baudžiamojo proceso taisykles ir taip sutrukdyti teismui išsamiai ir nešališkai išnagrinėti bylą ir priimti teisingą sprendimą. Pastarieji pažeidimai vadinami esminiais baudžiamojo proceso teisės pažeidimais ir yra apibrėžiami BPK 369 straipsnio 3 dalyje. Tiesa, jie nevisiškai pagrįstai įvardijami Baudžiamojo proceso kodekso, o ne baudžiamojo proceso teisės pažeidimais. Kaip minėta, baudžiamojo proceso taisykles nustato ne tik BPK, bet ir kiti šaltiniai³⁰¹.

Taigi „esminiais baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimais pripažįstami tokie baudžiamąjį procesą reglamentuojančių teisės normų pažeidimai, kurie baudžiamojo proceso dalyvių teisių suvaržymu, atėmimu ar kitokiu būdu sukliudė teismui išsamiai ir nešališkai išnagrinėti bylą ir priimti teisingą nuosprendį ar nutartį“³⁰². Tokie pažeidimai yra ir apeliacijos, ir kasacijos pagrindas. Tai reiškia, kad nustatę padarytą proceso pažeidimą teismai vertina, ar jis galėjo lemti skundžiamo teismo sprendimo teisingumą ir pagrįstumą, ir atitinkamai sprendžia, ar panaikinti tokį sprendimą. Ko gero, daugiausia su esminiais baudžiamojo proceso pažeidimais susijusios Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos suformuota vertinant pažeidimus, padarytus renkant ir naudojant įrodymus.

Atsižvelgiant į baudžiamojo proceso teisės pažeidimo pobūdį, tokių pažeidimų padariniai taip pat yra nevienodi. Reikia pripažinti, kad baudžiamajame procese gali būti padaryta ir procesinių klaidų³⁰³. Taigi padarius procesinį pažeidimą arba procesinę klaidą, gali būti taikomos priemonės, kurias kai kurie autoriai įvardija kaip sankcijas: **baudžiamosios** (represinės), **naikinamosios** (negaliojimo) ir **atkuriamosios** (reparacinės, restitucinės)³⁰⁴. Bauda yra bene dažniausia procesinė baudžiamojo poveikio sankcija. Naikinamąja (negaliojimo) sankcija gali būti laikomi atvejai, kai iš esmės pažeidžiant įstatymą surinkti duomenys nepripažįstami įrodymais. Atkuriamojo pobūdžio priemone galima pavadinti neteisėtų ir nepagrįstų procesinių sprendimų panaikinimą (BPK 62–65, 130, 217 ir kt. straipsniai). Baudžiamajam procesui, kaip daugiausia procedūras reguliuojančiai teisei, būdingiausios naikinamosios ir atkuriamosios procesinės sankcijos³⁰⁵.

³⁰¹ RIMŠELIS, E. Esminiai baudžiamojo proceso pažeidimai: naujieji sampratos aspektai. *Jurisprudencija*, 2005, t. 67(59), p. 63–75.

³⁰² *Ibid.*, p. 72.

³⁰³ RIMŠELIS, E. Esminiai baudžiamojo proceso pažeidimai: naujieji sampratos aspektai. *Jurisprudencija*, 2005, t. 67(59), p. 82–83.

³⁰⁴ AŽUBALYTĖ, R.; LOSIS, E. Už procesinį teisės pažeidimą taikytinos procesinės prievartos priemonės. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, t. 2(2), p. 207–223.

³⁰⁵ PANOMARIOVAS, A. Ikteisminio tyrimo procesinės kontrolės teoriniai diskusiniai aspektai. *Jurisprudencija*, 2004, t. 59(51), p. 30; RIMŠELIS, E. Baudžiamojo proceso teisės pažeidimas: samprata ir sudėtis. *Jurisprudencija*, 2006, t. 6(84), p. 82.

8.2. BAUDŽIAMOJO PROCESO NORMŲ KLASIFIKAVIMAS

Pasirinkęs imperatyvųjį arba dispozityvųjį atitinkamų visuomeninių santykių reguliavimo metodą įstatymų leidėjas kuria normas teisinio reguliavimo būdais. Tai juridinės technikos metodai, leidžiantys apibrėžti poveikio žmonių elgesiui būdus: *leidimas* (užtikrinama asmenų galimybė naudotis savo teisėmis ir laisvėmis), *įgaliojimas* (juo apibrėžiama pareigūnų ir institucijų kompetencija), *įpareigojimas* (asmenys arba institucijos įpareigojami vykdyti nustatytus veiksmus, priimti atitinkamus sprendimus), *draudimas* (draudžiama atlikti tam tikrus veiksmus, priimti sprendimus), *įtvirtinimas* (įtvirtinamos vertybės, paskirtis ir principai, apibrėžiamos sąvokos)³⁰⁶. Šiais būdais kuriamos ir baudžiamojo proceso teisės normos.

Siekiant, kad baudžiamojo proceso teisės normos būtų tinkamai suvokiamos ir aiškinamos, jos gali būti klasifikuojamos pagal reguliavimo metodą ir būdus. Čia pateikiamos kelios baudžiamojo proceso teisės normų klasifikacijos, padėsiančios geriau suvokti baudžiamojo proceso teisės sistemą.

1. Pagal *teisinio reguliavimo metodą*, arba teisės normoje nustatyto elgesio privalomumą, baudžiamojo proceso normos gali būti *imperatyviosios* arba *dispozityviosios*. Dauguma baudžiamojo proceso teisės normų yra imperatyviosios, t. y. procesinių santykių dalyviai negali pasirinkti kitokio elgesio varianto, nei nustatyta teisės normoje. Pavyzdžiui, BPK 46 straipsnyje nurodyta, kad byloje priėmus išteisinamąjį nuosprendį teisėjas privalo išaiškinti asmeniui dėl neteisėto sulaikymo, suėmimo ar nuteisimo pažeistų teisių atkūrimo ir žalos atlyginimo tvarką; BPK 83 straipsnyje įtvirtinta imperatyvi taisyklė, kad kviečiamas kaip liudytojas asmuo privalo atvykti. Leistino dispozityvaus elgesio galimybių yra kur kas mažiau – paprastai tai susiję su savo interesus baudžiamajame procese ginančių asmenų elgesiu (pavyzdžiui, nukentėjusysis privataus kaltinimo byloje gali susitaikyti arba siekti nuteisimo). Pareigūnų veiksmai dažniau reguliuojami imperatyviosiomis normomis, tačiau jų elgesys gali būti būti reguliuojamas ir dispozityviosiomis normomis: pavyzdžiui, prokuroras gali užbaigti ikiteisminį tyrimą bendrąja tvarka surašydamas kaltinamąjį aktą arba supaprastinto proceso tvarka surašydamas atitinkamą pareiškimą (BPK 218, 418 ir 426 straipsniai).

2. Pagal *formulavimo pobūdį* gali būti skiriamos *leidžiamosios* teisės normos, kuriose suformuluotas leidimas santykių dalyviams savo nuožiūra atlikti tam tikrus veiksmus arba susilaikyti nuo jų. Pavyzdžiui, BPK 28 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad nukentėjusysis ir jo atstovas turi teisę pateikti prašymus. Dar skiriamos *įgaliojamosios*, arba *kompetenciją nustatančiosios*, teisės normos. Šios normos leidžia veikti tam tikru būdu ir kartu įpareigoja atlikti tam tikrus veiksmus, vykdyti atitinkamas funkcijas, spręsti klausimus. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra nurodęs,

³⁰⁶ BAUBLYS, L., et al. Teisės teorijos įvadas. Vadovėlis. 2 pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: MES, 2012, p. 198–200.

kad „<...> formuluotės „prokuroras taip pat turi teisę“ teisės požiūriu nėra neprikaištingos ir yra taisytinės, nes prokurorų, kaip valstybės pareigūnų, įgaliojimai teisės aktuose negali būti apibūdinami kaip jų subjektinė teisė, kurią jie gali įgyvendinti savo nuožiūra, t. y. tokia teisė, kuria jie gali pasinaudoti arba nepasinaudoti. Tokie įgaliojimai – tai ir pareigos, kurias prokurorai (kiti valstybės pareigūnai) ne tik gali, bet ir privalo įgyvendinti, jeigu yra įstatymuose nustatytos sąlygos“³⁰⁷. Kompetenciją nustatančiosios normos pavyzdys yra BPK 169 straipsnyje įtvirtinta teisės norma, apibrėžianti prokuroro kompetenciją pradedant ikiteisminį tyrimą. Įpareigojamosios teisės normos nustato reikalavimą atlikti tam tikrus veiksmus, priimti tam tikrus sprendimus. Pavyzdžiui, BPK 2 straipsnyje nurodoma, kad ikiteisminis tyrimas turi būti baigtas per trumpiausią terminą. **Draudžiamosios** normos išreiškia reikalavimą susilaikyti nuo teisės normoje nurodytų veiksmų, pavyzdžiui, BPK 11 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta teisės norma, draudžianti vartoti smurtą, grasinti, atlikti žmogaus orumą žeminančius ir sveikatai kenkiančius veiksmus.

3. Pagal **turinį**, t. y. pagal tai, ar normoje apibrėžtos elgesio taisyklės, ar pateikiamos svarbios baudžiamajam procesui sąvokos, skiriamos **reguliuojamosios** (literatūroje vartojamas ir terminas „reguliacinės“) ir **apibrėžiamosios** (literatūroje vartojamas ir terminas „definicinės“) normos. Dauguma baudžiamajo proceso teisės normų yra reguliuojamosios, t. y. jos nustato tam tikrą elgesį. BPK II skyriuje yra daug teisės normų, kurias pateikia, pavyzdžiui, atitinkamos teismo instancijos, procesinio sprendimo, procesinių dokumentų sampratas ir t. t.

4. Pagal **reguliavimo apimtį** skiriamos **bendrosios** ir **specialiosios** normos. Bendrųjų normų reguliavimo apimtis yra platesnė, o specialiųjų – siauresnė. Toks klasifikavimas nusako dviejų ar daugiau teisės normų reguliavimo apimties santykį, o ne objektyvius, nuolatinis teisės normų požymius, kaip kitos klasifikacijos. Terminai „bendroji“ ir „specialioji“ yra reikšmingi tik lyginant teisės normų reguliavimo apimtį, kuri bent iš dalies sutampa³⁰⁸, ir teisės taikytojas turi nuspręsti, kurią normą reikėtų taikyti konkrečiu atveju. Būtina pabrėžti, kad įstatymų leidėjas „sąmoningai“ priima bendresnio pobūdžio normas, paskui jas konkretina ir pritaiko specifinėms situacijoms.

8.3. BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS NORMŲ KOLIZIJOS IR JŲ SPRENDIMO BŪDAI

Nors baudžiamajo proceso teisė turi kodifikuotąjį šaltinį – BPK, tačiau tarp baudžiamajo proceso šaltiniuose įtvirtintų normų vis tiek yra neatitikčių ir netgi prieštarų. Situacija, kai tą patį teisinį santykį

³⁰⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

³⁰⁸ BAUBLYS, L., et al. Teisės teorijos įvadas. Vadovėlis. 2 pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: MES, 2012, p. 314–315.

skirtingai reguliuoja kelios teisės normos, vadinama *teisės normų kolizija*. Kaip pagrindinės teisės normų kolizijos priežastys skiriami šie veiksniai: teisėkūros proceso trūkumai, dėl kurių priimamos su jau galiojančiomis normomis nesuderintos teisės normos; skirtingas bendrųjų ir specialiųjų normų reguliavimas; reguliuojamų teisinių santykių specifika, dėl kurios jie patenka į kelių skirtingų teisės normų sistemų veikimo sritį, pavyzdžiui, asmens perdavimą kitos valstybės baudžiamojon jurisdikcijon reguliuoja nacionalinė teisė, ES teisė ir tarptautinė teisė³⁰⁹.

Nors teisės normų kolizijų siekiama išvengti, vis dėlto jų pasitaiko, todėl būtinos taisyklės, kaip elgtis nustačius koliziją. Teisės teorijoje³¹⁰ yra suformuluoti susidariusios *teisės normų kolizijos sprendimo būdai*:

1) jeigu kolizijai spręsti yra sukurta speciali norma, kolizija sprendžiama joje nurodytu būdu. Pavyzdžiui, BPK 4 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad „jeigu Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis nustato kitokias taisykles negu šis Kodeksas, taikomos tarptautinės sutarties taisyklės“. Tokių normų baudžiamojame procese teisėje nėra daug;

2) kai nėra kolizijos sprendimo būdą nurodančios specialios kolizinės taisyklės, taikomos bendrosios kolizijų sprendimo taisyklės.

Teisės doktrinoje nurodomos ir praktikoje taikomos šios *kolizijų sprendimo taisyklės*³¹¹:

1) hierarchijos, arba teisės normų juridinės galios palyginimo, taisyklė. Jeigu kyla skirtingos juridinės galios teisės normų kolizija, taikoma aukštesnės juridinės galios teisės norma. Jau minėta, kad baudžiamojame procese teisėje gali kilti BPK normos ir Generalinio prokuroro įsakymu patvirtintos rekomendacijos normos kolizijų. Tokiu atveju taikoma BPK norma;

2) konkurencijos, arba teisės normų reguliavimo apimties palyginimo (būtent bendrosios ir specialiosios normos santykio nustatymo), taisyklė. Kaip minėta, sprendžiant kelių normų prieštaravimus svarbu nustatyti, kuri iš jų yra bendroji, o kuri specialioji viena kitos atžvilgiu, nes tokiu atveju baudžiamajame procese paprastai taikytina specialioji norma, t. y. norma, kuri ir buvo skirta konkrečiau, tiksliau reguliuoti konkrečius, specifinius santykius. Štai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas byloje padarė išvadą, kad „BPK 106 straipsnio 1 dalies norma yra specialioji BPK 105 straipsnio 5 dalies normos atžvilgiu ir todėl nagrinėjamu atveju tokių proceso dalyvio (šiuo atveju – išteisintosios) turėtų išlaidų, patirtų pačiam savo nuožiūra pasikviesto (pasirinkto) gynėjo advokato, atlyginimas (apmokėjimas) iš valstybės lėšų nepriteistinas“³¹². Nemažai neaiškumų kyla

³⁰⁹ BAUBLYS, L., et al. Teisės teorijos įvadas. Vadovėlis. 2 pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: MES, 2012, p. 320–322.

³¹⁰ *Ibid.*, p. 322.

³¹¹ *Ibid.*, p. 324–325.

³¹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2016 m. kovo 10 d. kasacinė nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-7-76-222/2016.

sprendžiant BPK ir kitų įstatymų normų konkurenciją, siekiant nustatyti, kuri iš jų yra bendroji, o kuri – specialioji. Štai priėmus Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymą³¹³ teisės taikytojai susiduria su iš esmės tapačias priemones nustatančių BPK 132¹ straipsnio ir Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo 5 straipsnio taikymo kolizija, skirtingu asmens pripažinimo nukentėjusiuoju reguliavimu ir pan. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas baudžiamojoje byloje jau yra aiškinęs šio įstatymo ir BPK reguliavimo apimčių santykį ir nurodęs, kad šis įstatymas nenustato baudžiamųjų bylų tyrimo ir nagrinėjimo taisyklių, alternatyvių toms, kurias nustato BPK³¹⁴;

3) chronologijos taisyklė, pagal kurią taikoma vėliau išleista norma.

Pabrėžtina, kad šios taisyklės turi būti taikomos būtent tokiu eiliškumu: pirma hierarchijos, tada teisinio reguliavimo apimties palyginimo ir tik tada chronologijos. Pastaroji taikoma labai retai – tik tada, kai kolizijos nepavyksta išspręsti taikant pirmąsias dvi taisykles.

9. BAUDŽIAMOJO PROCESO ĮSTATYMO GALIOJIMAS

Siekiant tinkamai taikyti teisės normas, reikia nustatyti norminių teisės aktų galiojimo ribas laiko, erdvės ir asmens požiūriu.

9.1. BAUDŽIAMOJO PROCESO ĮSTATYMO GALIOJIMO LAIKAS

Pagal BPK 4 straipsnio 1 dalį, proceso tvarką nustato Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, **galiojantis atliekant procesinius veiksmus**. Vadinasi, kiekvienu konkrečiu atveju procesiniai veiksmai turi būti atliekami laikantis procesinių veiksmų atlikimo metu galiojančių įstatymų. Ši taisyklė skiriasi nuo baudžiamojo įstatymo galiojimo laike taisyklės, kuri numato, kad taikomas nusikalstamą veiką darant galiojęs baudžiamasis įstatymas. Kita vertus, literatūroje jau seniai diskutuojama, kad tam tikrais atvejais tokia proceso normų galiojimo laike taisyklė gali lemti netinkamą pažeidžiamų proceso dalyvių teisių apsaugą. Štai, pavyzdžiui, nepilnamečiui proceso dalyviui (įtariamajam, nukentėjusiajam, liudytojui) tyrimo ar teismo nagrinėjimo metu sulaukus 18 metų, jau nebegalėjo būti taikomos nepilnamečiams skirtos papildomos garantijos ar specifinės proceso veiksmo atlikimo taisyklės. Buvo siūloma keisti galiojimo laike reguliavimą ir numatyti, kad baudžiamojo proceso metu pilnametystės sulaukusiam proceso dalyviui įvertinus jo brandą būtų galimybė pratęsti

³¹³ Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 72-3475.

³¹⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. vasario 10 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-99-507/2015.

papildomų procesinių garantijų taikymą³¹⁵. Taigi 2015 m. buvo nurodyta galiojimo laike taisyklės išimtis, skirta pilnametystės baudžiamojo proceso metu sulaukusiam įtariamajam: „Suėmimo skyrimo taisyklės, skirtos nepilnamečiams, taip pat taikomos asmeniui, kuris teisėjo sprendimo priėmimo metu yra sulaukęs pilnametystės“ (BPK 127 straipsnio 1 dalis). 2016 m. BPK buvo papildytas 27¹ straipsniu, kurio 3 dalyje nurodyta dar viena išimtis iš galiojimo laike taisyklės, skirta visiems proceso dalyviams: „Jeigu nepasibaigus baudžiamajam procesui nepilnametis sulaukia pilnametystės, be šio Kodekso 127 straipsnyje nustatytų suėmimo skyrimo taisyklių, prokuroro nutarimu arba teismo nutartimi jam gali būti toliau taikomos viena ar daugiau šiame Kodekse nepilnamečiams nustatytų garantijų.“

Jeigu baudžiamojo proceso įstatymas, kuriuo vadovaujantis buvo atlikti procesiniai veiksmai, pakeičiamas po to, kai jie atliekami, iš naujo tų veiksmų atlikti nereikia. Be to, įstatymo pakeitimas negali būti pagrindu ginčyti arba nepripažinti pagal ankstesnę tvarką surinktų duomenų (įrodymų). Šiuo požiūriu laikomasi principo, kad įstatymas atgaline data negalioja (lot. *lex retro non agit*). Įsigaliojant naujam BPK, Įgyvendinimo įstatymo 26 straipsnio 1 dalyje³¹⁶ ši taisyklė buvo aptarta atskiroje normoje: „Pagal senąjį Baudžiamojo proceso kodeksą surinkti duomenys negali būti nepripažįstami įrodymais vien dėl to, kad senasis ir naujasis Baudžiamojo proceso kodeksai numato skirtingas to paties proceso veiksmo skyrimo ar atlikimo bei duomenų pripažinimo įrodymais taisykles.“

Nustatant teisės norminio akto galiojimo laike ribas būtina nustatyti, nuo kada jis pradeda galioti ir kada jo galiojimas pasibaigia. Baudžiamojo proceso įstatymas, kaip ir kiti norminiai aktai, įsigalioja kitą dieną po oficialaus paskelbimo Teisės aktų registre (iki 2014 m. – po paskelbimo „Valstybės žiniuose“), jeigu pačiame teisės akte nenumatyta vėlesnė įsigaliojimo data³¹⁷, arba Baudžiamojo proceso įstatymo įsigaliojimo ir (arba) Įgyvendinimo įstatyme nustatytu laiku. Taip 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojo naujasis BPK³¹⁸. Baudžiamojo proceso įstatymas galioja, kol nauju įstatymu nepripažįstamas netekusiu galios arba nepakeičiamas.

³¹⁵ AZUBALYTĖ, R.; JURGAITIS, R.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Specifinės baudžiamojo proceso rūšys. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 236–239.

³¹⁶ Baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968, Baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-785, ir Bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX-994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 112-4970.

³¹⁷ Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymo 20 straipsnio 1 dalis. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 110-5564.

³¹⁸ Baudžiamojo kodekso, patvirtinto 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968, Baudžiamojo proceso kodekso, patvirtinto 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-785, ir Bausmių vykdymo kodekso, patvirtinto 2002 m. birželio 27 d. įstatymu Nr. IX-994, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 112-4970.

9.2. BAUDŽIAMOJO PROCESO ĮSTATYMO GALIOJIMAS ERDVĖJE (TERITORIJOJE)

II

Baudžiamojo proceso kodekso 4 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad „nėsvarbu, kur padaryta nusikalstama veika, baudžiamasis procesas Lietuvos Respublikos teritorijoje vyksta pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksą“. Taigi ir BPK, ir kitų įstatymų galiojimas siejamas su atitinkama teritorija, kurioje konstituciškai pripažįstamas valstybės suverenitetas. Valstybės suverenitetas, kartu ir įstatymai, veikia valstybei priklausančioje teritorijoje. Šios teritorijos sudėtinės dalys yra tarp valstybės sienų esančios sausumos, vandenų, gelmių teritorijos ir oro erdvės. Pagal Lietuvos Respublikos valstybės sienos įstatymo 1 straipsnį³¹⁹, Lietuvos Respublikos valstybės siena yra linija ir šia linija einantis vertikalus paviršius, apibrėžiantis Lietuvos Respublikos teritorijos ribas sausumoje, žemės gelmėse, oro erdvėje, vidaus vandenyse, teritorinėje jūroje ir jos gelmėse.

Pabrėžtina, kad baudžiamojo proceso įstatymas galioja ne tik nurodytoje valstybės siena apibrėžtoje teritorijoje, bet ir vadinamosiose kvaziteritorijose, kuriomis pagal tarptautinę teisę laikomi atviroje jūroje esantis civilinės paskirties laivas ar oro erdvėje esantis civilinės paskirties orlaivis. Šie laivai laikomi valstybės, kurios vėliava ar skiriamaisiais ženklais yra pažymėti, teritorija³²⁰. Jeigu baudžiamojo proceso veiksmus būtina atlikti tokia atviroje jūroje esančiame laive ar atviroje erdvėje esančiame orlaivyje, šie veiksmai turėtų būti atliekami vadovaujantis BPK, jei kitaip nenustato Lietuvos Respublikos tarptautinė sutartis. Civilinės paskirties laivui ar orlaiviui patekus į kitos valstybės teritoriją, Lietuvos Respublikos BPK jau nebegalioja – jiems taikytini kitos valstybės įstatymai, o visos jurisdikcijų kolizijos spręstinos remiantis tarptautinėmis sutartimis.

Kvaziteritorija yra ir Lietuvos valstybės jurisdikcijai priklausantys kariniai jūrų laivai bei orlaiviai. Kitaip nei aukščiau minėtuosiuose laivuose ir orlaiviuose, šiuose laivuose, kad ir kur jie būtų – atviroje jūroje, atviroje erdvėje ar kitos valstybės teritorijoje, galioja Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, išskyrus tarptautinėse sutartyse numatytus atvejus.

Lietuvos Respublikos diplomatinės ir konsulinės atstovybės taip pat priskirtinos Lietuvos Respublikos kvaziteritorijai, o užsienio valstybių diplomatinė atstovybė patalpos bei joms priskirti žemės sklypai yra tarsi Lietuvos Respublikos pseudoteritorija, nes visuotinai pripažįstama, kad

³¹⁹ Lietuvos Respublikos valstybės sienos ir jos apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 42-1192.

³²⁰ ANCELIS, P.; AŽUBALYTĖ, R.; JURGAITIS, R.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Baudžiamojo proceso teisė. Elektroninis vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007. Prieiga per internetą: <https://vma.mruni.eu/pluginfile.php/37437/mod_resource/content/0/bpt/fcontent.html>.

diplomatinių atstovybių patalpos yra neliečiamos ir ši neliečiamybė yra absoliuti³²¹. Pagal Lietuvos Respublikos įstatymo dėl užsienio valstybių diplomatinių atstovybių Lietuvos Respublikoje statuso³²² 11 straipsnį, diplomatinės atstovybės patalpos, jose esantis turtas ir jos transporto priemonės, diplomatinės atstovybės archyvai ir dokumentai yra neliečiami nepriklausomai nuo jų buvimo vietos. Atskiruose BPK straipsniuose yra numatytos specifinės procesinių veiksmų atlikimo diplomatinės atstovybėse procedūros³²³.

Taigi jeigu baudžiamasis procesas vyksta Lietuvos Respublikos teritorijoje arba jos kvaziteritorijoje, procesas vykdomas vadovaujantis Lietuvos Respublikos BPK, išskyrus atvejus, kuriems taikoma tarptautinių sutarčių ir Europos Sąjungos teisės viršenybės prieš BPK taisyklė, neatšizvelgiant į tai, kur buvo padaryta nusikalstama veika (BPK 4 straipsnio 3 dalis, Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“).

9.3. BAUDŽIAMOJO PROCESO ĮSTATYMO GALIOJIMAS ASMENŲ ATŽVILGIU

Konstitucijos 29 straipsnyje nustatyta, kad įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs. Šis principas lemia tai, kad BPK privalomai galioja visiems visoje valstybės teritorijoje esantiems asmenims, kurie tampa baudžiamųjų procesinių santykių subjektais (dalyvauja baudžiamajame procese). Nors BPK 5 straipsnyje nustatyta, kad BPK galioja nusikalstamas veikas Lietuvos Respublikos teritorijoje padariusiems užsienio piliečiams ir asmenims be pilietybės³²⁴, tačiau vadovaujantis minėtosiomis įstatymo galiojimo teritorijos požūriu taisyklėmis suprantama, kad valstybė turi pagal jurisdikciją taikyti galiojančią BPK ir savo piliečiams.

Bendroji taisyklė yra ta, kad BPK vienodai galioja visiems asmenims, kurie įtraukiami į ikiteisminį tyrimą ar bylos nagrinėjimą, tačiau BPK nustatyti ir tam tikri teisinio reguliavimo skirtumai. Konstitucinis Teismas yra nurodęs, kad tą patį procesinį teisinį statusą turintys proceso dalyviai turėtų būti vertinami vienodai, nebent tarp jų būtų tokio pobūdžio ir

³²¹ *Ibid.*

³²² Lietuvos Respublikos įstatymas dėl užsienio valstybių diplomatinių atstovybių Lietuvos Respublikoje statuso. *Vastybės žinios*, 1991, Nr. 29-791.

³²³ Pavyzdžiui, BPK 150 straipsnyje nurodyta: „Daryti kratas ir poėmius patalpoje, kurioje yra diplomatinė atstovybė arba kurioje gyvena diplomatinės atstovybės nariai ir jų šeimos, galima tik diplomatinių atstovų prašymu ar sutikimu. Diplomatinio atstovo sutikimas kratai ir poėmiui daryti gaunamas per Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministeriją. Darant kratas ir poėmius šio straipsnio 1 dalyje nurodytose patalpose, būtinas prokuroro ir Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos atstovo dalyvavimas.“

³²⁴ Pagal Lietuvos Respublikos įstatymą dėl užsieniečių teisinės padėties (*Valstybės žinios*, 2004, Nr. 73-2539), jie laikytini užsieniečiais.

tokios apimties skirtumų, kad vertinti nevienodai būtų objektyvu³²⁵. BPK galiojimo asmenims išimtys paprastai grindžiamos specifinio asmens statuso, kuris nustatytas tarptautinėse sutartyse ar kituose įstatymuose, turėjimu. BPK 5 straipsnio 2 dalyje nurodyta: „Asmenų, kurie pagal tarptautinės teisės normas naudojasi imunitetu nuo baudžiamosios jurisdikcijos ir padarė nusikalstamą veiką Lietuvos valstybės teritorijoje, baudžiamosios atsakomybės klausimas sprendžiamas vadovaujantis Lietuvos Respublikos tarptautinėmis sutartimis ir Lietuvos Respublikos baudžiamuoju kodeksu“; o 3 dalyje nurodyti proceso veiksmų atlikimo ypatumai: „Asmenys, kurie pagal tarptautinės teisės normas naudojasi imunitetu nuo baudžiamosios jurisdikcijos, negali būti sulaikyti ar suimti. Su tokiais asmenimis galima atlikti šio Kodekso numatytus proceso veiksmus tik jų sutikimu ar prašymu. Šių asmenų sutikimas gaunamas per Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministeriją“. Iš šių normų turinio galima suprasti, kad tarptautinį imunitetą³²⁶ nuo baudžiamosios jurisdikcijos turintiems asmenims baudžiamąjį proceso įstatymo galiojimo išimtys taikomos ne tik tada, kai įtariama, jog jie padarė nusikalstamas veikas, bet ir kai jie baudžiamajame procese turi kitokį baudžiamąjį proceso dalyvio statusą, pavyzdžiui, liudytojo, nukentėjusiojo ir kt. Svarbu tai, kad šioje normoje yra įtvirtinti absoliutieji draudimai – kad suimti ir sulaikyti tokių asmenų negalima, ir santykiniai draudimai – kad atlikti proceso veiksmus su jais galima tik esant jų sutikimui ar prašymui.

Prie nacionalinį, tiesia, nevienodo pobūdžio ir turinio, imunitetą turinčių asmenų, pagal Konstituciją ir kitus galiojančius įstatymus, priskirtini Respublikos Prezidentas³²⁷ (Konstitucijos 86 straipsnis), Seimo nariai (Konstitucijos 62 straipsnis), Ministras Pirmininkas ir ministrai (Konstitucijos 100 straipsnis), Konstitucinio Teismo teisėjai (Konstitucijos 104 straipsnis), kitų teismų teisėjai (Konstitucijos 114 straipsnis, Teismų įstatymo 47 straipsnis), Generalinis prokuroras (Prokuratūros įstatymo 12 straipsnio 1 dalis), pagal atitinkamus rinkimų įstatymus – rinkimų laikotarpiu kandidatai į Respublikos Prezidentus, Seimo narius ar savivaldybių tarybų narius. Konstitucijoje ir įstatymuose yra numatyta, kad tokie asmenys gali būti patraukiami baudžiamajon atsakomybėn, t. y. jiems gali būti pareikšti įtarimai ar kaltinimai, tik gavus kompetentingos

³²⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas.

³²⁶ Šis imunitetas labiau sietinas su diplomatinio imunitetu, kurio turinį apibrėžia 1961 m. Vienos konvencija dėl diplomatinio santykių, tačiau yra ir kitų tarptautinių imunitetų nustatančių sutarčių. Žr.: NEVERA, A. Valstybės baudžiamosios jurisdikcijos apribojimai asmenims, kurie pagal tarptautinės teisės normas naudojasi imunitetu. *Jurisprudencija*, 2008, t. 11(113), p. 16–26.

³²⁷ Nagrinėdamas su Respublikos Prezidento ir Seimo narių imunitetu susijusį klausimą, Konstitucinis Teismas, be kita ko, konstatavo, kad imunitetas – tai asmens neliečiamybės papildomos garantijos, reikalingos ir būtinos to asmens pareigoms tinkamai atlikti. Žr.: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas.

institucijos leidimą (sutikimą)³²⁸. Teisė kreiptis dėl asmens neliečiamybės panaikinimo yra suteikta Generaliniam prokurorui (pavyzdžiui, Seimo statuto 23 straipsnis)³²⁹.

BPK 3² straipsnyje yra detalizuoti procesiniai veiksmai, kuriuos galima atlikti, kai asmuo pagal Lietuvos Respublikos įstatymus ar tarptautinės teisės normas turi imunitetą nuo patraukimo baudžiamajon atsakomybėn: baudžiamasis procesas gali būti pradedamas, bet tokiam asmeniui negali būti surašytas pranešimas apie įtarimą, jis negali būti apklausiamas kaip įtariamasis ar pripažįstamas įtariamuoju, jo negalima nei suimti, nei kitaip suvaržyti jo laisvės. Kitos procesinės prievartos priemonės šiam asmeniui taikomos tiek, kiek tai nedraudžiama pagal Lietuvos Respublikos įstatymus ar tarptautinės teisės normas. Jeigu atlikus visus nedraudžiamus proceso veiksmus nėra kompetentingos institucijos leidimo asmenį patraukti baudžiamajon atsakomybėn arba asmuo turi imunitetą nuo baudžiamosios jurisdikcijos, baudžiamasis procesas turi būti nutrauktas³³⁰. BPK nurodyta, kad nutrauktas baudžiamasis procesas gali būti atnaujintas gavus kompetentingos institucijos leidimą asmenį patraukti baudžiamajon atsakomybėn arba jam kitaip praradus BPK 3² straipsnyje nurodytą imunitetą, arba kai būtina atlikti proceso veiksmus, kurie nedraudžiami pagal Lietuvos Respublikos įstatymus ar tarptautinės teisės normas (BPK 3² straipsnio 2 dalis).

Kituose įstatymuose numatyta, kad pradėti ikiteisminį tyrimą dėl kai kurių pareigūnų galimai padarytos nusikalstamos veikos gali tik konkretus pareigūnas, dažniausiai – Generalinis prokuroras: pavyzdžiui, tik Generalinis prokuroras gali pradėti ikiteisminį tyrimą dėl prokurorų ir žvalgybos pareigūnų, o dėl Specialiųjų tyrimų tarnybos pareigūnų – Generalinis prokuroras arba jo pavaduotojas³³¹.

³²⁸ Doktrinoje diskutuojama, ar visi šiuo metu įtvirtinti imunitetai yra pagrįsti: galbūt jie tampa privilegija, o ne garantija? Žr.: NEVERA, A. Baudžiamosios jurisdikcijos taikymo Lietuvos Respublikos piliečiams, kurie pagal nacionalinius įstatymus naudojami imunitetu, problemos. *Jurisprudencija*, 2006, t. 1(79), p. 85–92. Be to, kyla reikalingo leidimo gavimo problema.

³²⁹ Lietuvos Respublikos Seimo statutas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 15-249; nauja redakcija – 1999 m. Nr. 5-97.

³³⁰ A. Nevera nurodo, kad „pagal ilgametę tarptautinę praktiką asmuo, kuris naudojosi imuniteto teise nuo buvimo valstybės baudžiamosios jurisdikcijos ir padarė čia nusikalstamą veiką, dažniausiai, jei padaręs nusikalstamą veiką pats neišvyksta iš šalies, paskelbiamas *persona non grata* ir tuomet per nustatytą laiką privalo palikti šalį“. NEVERA, A. Valstybės baudžiamosios jurisdikcijos apribojimai asmenims, kurie pagal tarptautinės teisės normas naudojami imunitetu. *Jurisprudencija*, 2008, t. 11(113), p. 21.

³³¹ Lietuvos Respublikos Konstitucijos 118 straipsnis, Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 12 straipsnio 2, 3 dalys. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 81-1514. Nauja redakcija: *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 42-1919; Lietuvos Respublikos žvalgybos įstatymo 41 straipsnio 2 dalis. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 64-1931. Nauja redakcija: *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 129-6463; Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymo 17 straipsnio 1 dalis. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 41-1162.

BPK nustato ir kitų išimčių dėl baudžiamojo įstatymo galiojimo asmenų atžvilgiu. Jos dažniausiai susijusios su tų asmenų liudijimo imunitetu arba jų bylų nagrinėjimu atitinkamuose teismuose. Prie nevienodo pobūdžio ir turinio liudijimo imunitetą turinčių asmenų priskiriami Respublikos Prezidentas, teisėjai, advokatai ir dvasininkai (BPK 80, 82 straipsniai). BPK 225 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad „bylas, kuriose kaltinamieji nusikalstamos veikos metu buvo Respublikos Prezidentu, Seimo ar Vyriausybės nariais, Konstitucinio Teismo teisėjais, teisėjais ar prokurorais, nagrinėja apygardos teismo trijų teisėjų kolegija“.

KLAUSIMAI

1. Kaip apibūdinama baudžiamojo proceso teisė?
2. Kokie reguliavimo metodai būdingi baudžiamojo proceso teisei?
3. Kaip suprantamas baudžiamojo proceso teisės šaltinis? Kokia yra baudžiamojo proceso teisės šaltinių sistema?
4. Paaiškinkite baudžiamojo proceso normos struktūrą.
5. Apibūdinkite pagrindines baudžiamojo proceso teisės šaltinių rūšis.
6. Nurodykite baudžiamojo proceso teisės normų kolizijų sprendimo būdus.
7. Apibūdinkite pagrindines baudžiamojo proceso įstatymo galiojimo taisykles.

UŽRAŠAMS

 _____

BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS PRINCIPAI

³³² Ši vadovėlio dalis parengta daugiausia remiantis jos autorės publikacijomis, t. y. knygos JURKA, R.; AŽUBALYTĖ, R.; GUŠAUSKIENĖ, M.; PANOMARIOVAS, A. Baudžiamojo proceso principai. Vilnius: Eugrimas, 2009 poskyriais „Baudžiamojo proceso principo samprata“; „Baudžiamojo proceso principų sistema“; „Baudžiamojo proceso principų skirstymas“; bei straipsniu: AŽUBALYTĖ, R. Baudžiamojo proceso principai: teisės spragų šalinimas. Iš: *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų*. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų Lietuvos ir užsienio baudžiamojo proceso, baudžiamosios teisės ir kriminalistikos aktualijoms ir problematikai, rinkinys. Vilnius: Vilniaus Panda, 2012, p. 13–34.

III SKYRIAUS TURINYS

1. BAUDŽIAMOJO PROCESO PRINCIPO SAMPRATA KAIP METODOLOGINIS BAUDŽIAMOJO PROCESO PRINCIPŲ SISTEMOS IR JŲ FUNKCIJŲ PAGRINDAS	109
2. BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS PRINCIPŲ FUNKCIJOS	114
3. BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS PRINCIPŲ SISTEMA.....	121
4. BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS PRINCIPŲ KLASIFIKAVIMAS	127
KLAUSIMAI	133

1. BAUDŽIAMOJO PROCESO PRINCIPO SAMPRATA KAIP METODOLOGINIS BAUDŽIAMOJO PROCESO PRINCIPŲ SISTEMOS IR JŲ FUNKCIJŲ PAGRINDAS

Principas (lot. *principium*) – tai pradžia, kilmė, pradmuo, pagrindas³³³. Jis reiškia pagrindinę, pirminę teorijos, mokslo, pasaulėžiūros idėją. Todėl norint suprasti baudžiamąjį procesą ir jo esmę, būtina žinoti šio proceso principus ir jo pagrindus, kuriuose įkūnyti esminiai baudžiamajo proceso teisės požymiai. Baudžiamajo proceso teisės principai (toliau – ir baudžiamajo proceso principai) yra teisės principų sistemos dalis. Teisės principų apibrėžimai (pateikiamos sampratos) paprastai būna abstraktūs. Pavyzdžiui, teigiama, kad „teisės principai išreiškia pagrindines pamatines visuomenės vertybes ir specifinę konkrečios teisinės sistemos logiką, jiems būdingas gana didelis abstraktumo laipsnis ir stiprus vertybinis pagrindas“³³⁴; „teisės principai yra teisės sistemos pamatinės nuostatos, kuriomis grindžiamas teisinis reguliavimas ir teisinė praktika, bendrasis ir individualusis teisinis reguliavimas bei teisės realizavimas. Taigi teisės principai persmelkia ir teisinį reguliavimą, ir teisinę praktiką“³³⁵. Dar teisės principai apibūdinami kaip teisinės sistemos pamatinės nuostatos, kreipiantieji pradai, kurie apibrėžia kitus reiškinius, nusako teisinių reiškinių turinio pagrindus, daro esminę įtaką visiems teisės sistemos elementams³³⁶.

Naudojantis tokia abstrakčia teisės principų samprata būtina apibrėžti, koks yra termino „teisės principas“ turinys. Nuo to, kaip pozityviojoje teisėje suvokiamas teisės (taip pat ir baudžiamajo proceso teisės) principas, priklauso jo veikimo kryptys ir apimtys (funkcijos) kuriant, aiškinant bei taikant teisę.

Literatūroje diskutuojama dėl skirtingų teisės sampratų (mokyklų), kurios išreikštos kaip teorinių teiginių sistemos, ir nurodoma, kad „konkreiti teisės principų samprata ir sąvoka daugiausia priklauso nuo to, kokiai teisės filosofinei kryptčiai labiau simpatizuoja vienas ar kitas autorius <...> ir jų požiūrio į tai, kas yra teisė apskritai“³³⁷. Tačiau laikytis skirtingų teisės

³³³ KUZAVINIS, K. Lotynų–lietuvių kalbų žodynas. A–Z. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidyba, 1996, p. 687.

³³⁴ BALTRIMAS, J.; LANKAUSKAS, M. Argumentavimas remiantis teisės principais: atkuriamasis ir plėtojamas būdai. Mokslo studija. Vilnius: Teisės institutas, 2014, p. 9.

³³⁵ KURIS, E. Lietuvos Respublikos Konstitucijos principai. Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 202.

³³⁶ JANKAUSKAS, K. Teisės principų samprata ir jos įtvirtinimas konstitucinėje jurisprudencijoje. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2005, p. 175.

³³⁷ BALTRIMAS, J.; LANKAUSKAS, M., *op. cit.*, p. 6.

sampratų bendrojoje teismų sistemoje nereikėtų³³⁸, nes tai sukeltų chaosą praktikoje sprendžiant teisinius ginčus. Vis dėlto prieš pradėdant nagrinėti pagrindinius baudžiamojo proceso principo požymius būtina trumpai paminėti, kad egzistuoja keli požūriai į teisės principus ir jų vietą teisės sistemoje. Doktrinoje apibendrintos įvairių autorių mokslinės nuostatos ir nurodomos trys apibendrinamosios nuomonės dėl teisės principų, kurių esminis skirtumas – ar teisės principams priskiriama teisinio reguliavimo savybė. Taigi pagrindinės nuomonės yra šios:

- teisės principams *nėra būdinga socialinių santykių reguliavimo savybė* (teisės principai arba paliekami už teisės kaip normų sistemos ribų, arba laikomi tam tikromis deklaratyviomis normomis);
- teisės principams priskiriama *savybė (galia) reguliuoti socialinius santykius*, jie priskiriami teisės sistemai, tačiau ne kaip savarankiški šios sistemos elementai, o tik kaip vienintelių teisinio reguliavimo savybę turinčių teisės sistemos elementų – teisės normų – ypatingas porūšis;
- teisės principai ne tik reguliuoja socialinius santykius, bet ir *yra savarankiški teisės sistemos elementai* (kartu su teisės normomis)³³⁹.

Šiuo metu Lietuvos teisės moksle vyrauja nuostata teisės principus vertinti kaip šalia teisės normų egzistuojančius savarankiškus teisės sistemos elementus³⁴⁰. Šios nuostatos laikomasi ir šiuolaikinėje Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje bei bendrosios kompetencijos teismų, taip pat ir kasacinio teismo, praktikoje. Remdamasis teisės principų kaip savarankiško teisės sistemos elemento samprata, Konstitucinis Teismas nurodo, kad „<...> Konstituciją, kaip teisinę realybę, sudaro įvairios nuostatos – konstitucinės normos ir konstituciniai principai, kurie įvairiose Konstitucijos formuluoosė yra tiesiogiai įtvirtinti arba yra iš jų išvedami“³⁴¹.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas priimdamas sprendimus taip pat tiesiogiai remiasi baudžiamojo proceso principais:

„Apeliacinės instancijos teismui nepagrįstai perduodant bylą iš naujo nagrinėti pirmosios instancijos teismui yra nesilaikoma BPK 1 straipsnyje įtvirtintos pareigos greitai iširti nusikalstamas veikas bei išnagrinėti baudžiamąsias bylas. Teismui nesilaikant šios pareigos yra pažeidžiama

³³⁸ LASTAUSKIENĖ, G. Turiningasis teisinio teksto aiškinimas – panacėja ar pavojus? *Jurisprudencija*, 2006, t. 8(86), p. 69.

³³⁹ JANKAUSKAS, K. Teisės principų samprata ir jos įtvirtinimas konstitucinėje jurisprudencijoje. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2005, p. 26–45.

³⁴⁰ *Ibid.*; SPRUOGIS, E. Teisės šaltiniai. Teisės principai. Iš: BAUBLYS, L., et al. Teisės teorijos įvadas. Vilnius: MES, 2012, p. 228–232; KURIS, E. Konstituciniai principai ir Konstitucijos tekstas. *Jurisprudencija*, 2001, t. 23(15), p. 46–70. Autoriai, kurie laikosi kito požūriio, – kad egzistuoja principai-normos ir principai-idėjos, taip pat nurodo, kad pripažinus teisės principų privalomumą šis skirtumas yra neesminis. Žr.: VAIŠVILA, A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2009, p. 140–141.

³⁴¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas.

šià pareigà atitinkanti, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje, BPK 44 straipsnio 5 dalyje įtvirtinta kaltinamojo teisė į bylos išnagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laikà.³⁴²

Baudžiamojo proceso teisės vadovėlyje taip pat teigiama: „Baudžiamojo proceso principai – tai idėjos, pamatinės nuostatos, lemiančios visų baudžiamojo proceso teisės normų turinį ir nusikalstamų veikų tyrimo bei baudžiamųjų bylų nagrinėjimo tvarkà, parodančios baudžiamojo proceso institutų esmę ir paskirtį.“³⁴³

Pripažįstant pasirinktą teisės principo sampratà, pripažintini ir teisė aiškinant bei taikant svarbūs jos sekmenys: teisės principai yra abstraktus pobūdžio elgesio standartai, kurių turinys ir reguliavimo ribos formuluojami teisės aiškinimo ir taikymo aktuose; remiantis teisės principų aiškinimu gali būti nustatomi nauji išvestiniai elgesio modeliai ir orientyrai; kūrybinis (taip pat ir plečiamasis) teisės principų aiškinimas užtikrina teisės dinamikà, leidžia nuolat ieškoti vertybių pusiausvyros³⁴⁴. Toliau trumpai aptariami svarbiausi teisės principo požymiai.

Teisės principams būdingas normatyvumas. Vadinasi, jie gali tiesiogiai veikti socialinę tikrovę, todėl paprastai baudžiamojo proceso teisės principai yra įtvirtinti aukščiausiąjà galià turinčiuose norminiuose aktuose (dažniausiai jų pradžioje ar pirminėse nuostatose) ir sudaro baudžiamojo proceso teisinio reguliavimo bazę. Pavyzdžiui, BPK 9 straipsnyje įtvirtintas proceso viešumo principas, numatantis, kad bylos teismuose nagrinėjamos viešai, išskyrus aiškias įstatyme įtvirtintas išimtis. Kaip minėta, būtent normatyvumo pripažinimas suartina baudžiamojo proceso principus su baudžiamojo proceso teisės normomis, tačiau kitų baudžiamojo proceso principų ypatumų visetas juos atskiria. Būtina atkreipti dėmesį, kad apskritai teisės principas „nebūtinai turi būti eksplacitiškai įtvirtintas konkretaus teisės akto tekste, o gali būti išvedamas iš kitų normų ar principų „pasiskolinamas“ iš moralės ar „randamas“ papročiuose“³⁴⁵. Neretai teisės principà ir jo turinį galima iššifruoti tik sistemiskai aiškinant teisę, analizuojant teismų praktikà ir teisės doktrinà³⁴⁶. Baudžiamojo proceso teisei, kaip viešajai teisei priklausančiai teisės šakai, tai nėra būdinga, bet taip irgi gali nutikti.

³⁴² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. kovo 27 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-143/2012.

³⁴³ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUCONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 47.

³⁴⁴ JANKAUSKAS, K. Teisės principų samprata ir jos įtvirtinimas konstitucinėje jurisprudencijoje. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2005, p. 44–45. Čia nurodomi tik svarbiausi teisės taikymo aspektai. Plačiau apie teisės principo ir normos bendrumus ir skirtumus, kurie taip pat metodologiškai svarbūs atskiriant normà ir principà, žr.: SPRUOGIS, E. Teisės šaltiniai. Teisės principai. Iš: BAUBLYS, L., et al. *Teisės teorijos įvadas*. Vilnius: MES, 2012, p. 231–232.

³⁴⁵ BALTRIMAS, J.; LANKAUSKAS, M. Argumentavimas remiantis teisės principais: atkuriamasis ir plėtojamasis būdai. Vilnius: Teisės institutas, 2014, p. 6.

³⁴⁶ MIKELĖNIENE, D.; MIKELĖNAS, V. Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai. Vilnius: Justitia, 1999, p. 226.

Teisės principai yra abstraktus pobūdžio elgesio standartai, kurių turinys ir reguliavimo ribos formuluojamos teisės aiškinimo ir taikymo aktuose. Kitaip tariant, tai bendrojo (abstraktaus) pobūdžio pamatinė teisės nuostata, kurios turinį patikslina detalizuojančios normos ir teismų sprendimuose atskleidžiami turinio aspektai. Teisės normos yra konkrečios elgesio taisyklės, o teisės principai – platūs, abstraktaus pobūdžio elgesio standartai (dėsniai)³⁴⁷, kurie lemia, kokio turinio teisės normos bus kuriamos, kaip jos konkrečiu atveju turi būti aiškinamos, kad kiekvienu teisinio reguliavimo atveju būtų įgyvendinami teisės sampratos formuluojami tikslai³⁴⁸. Principas paprastai neapibrėžia konkrečių teisių ir pareigų; tam tikro elgesio modelis apibrėžiamas gana abstrakčiai. Pavyzdžiui, BPK 10 straipsnyje įtvirtintas teisės į gynybą principas detalizuojamas BPK 47–52 straipsniuose bei kitose BPK normose, apibrėžiančiose gynėjo ir kitų baudžiamojo proceso dalyvių teises ir pareigas. Tam tikri baudžiamojo proceso principo turinio aspektai gali būti atskleidžiami nagrinėjant konkrečias bylas. Štai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, aiškindamas principo, kad kiekvienas asmuo turi teisę į nešališką teismą, turinį, ne vienoje byloje pabrėžė:

„Teismų praktikoje išaiškinta, kad teismo nešališkumo reikalavimas turi du aspektus. Pirma, teismas turi būti subjektyviai nešališkas, t. y. nė vienas teisėjas negali turėti asmeninio išankstinio nusistatymo ar būti tendencingas. Antra, teismas turi būti nešališkas objektyviaja prasme, t. y. turi pateikti pakankamas garantijas, pašalinančias bet kokią abejonę dėl galimo teismo šališkumo (pavyzdžiui, kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-414/2010; Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai *Daktaras v. Lithuania, no. 42095/98, judgment of 10 October 2000; Micallef v. Malta, no. 17056/06, judgment of 15 October 2009*).“³⁴⁹

Kita vertus, „Lietuvos Aukščiausiasis Teismas formuodamas teismų praktiką yra išaiškinęs, kad nešališkumo principas negali būti suprantamas pernelyg plačiai. Nešališkumo suvokimas neturėtų būti siejamas su nuosprendžio motyvacijos stoka, įrodymų tyrimo rezultatų neįvertinimu, kitokiais teismo sprendimo surašymo trūkumais (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-416/2007, Nr. 2K-246/2008, Nr. 2K-50/2009, Nr. 2K-198/2009, Nr. 2K-243/2009)“³⁵⁰.

Taigi teismo nešališkumo turinio neįmanoma paaiškinti nežinant tarptautinių teismų ir kasacinio teismo jurisprudencijos.

³⁴⁷ SPRUOGIS, E. Teisės šaltiniai. Teisės principai. IŠ: BAUBLYS, L., et al. *Teisės teorijos įvadas*. Vilnius: MES, 2012, p. 232.

³⁴⁸ VAIŠVILA, A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2009, p. 140.

³⁴⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. lapkričio 24 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-495/2014.

³⁵⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. gegužės 26 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-311-489/2015.

Baudžiamojo proceso teisės principui būdingas pastovumas (stabilumas), reiškiantis, kad, kitaip nei baudžiamojo proceso teisės normos, jis yra gerokai mažiau veikiamas socialinių santykių kaitos. Teisės normos gali būti keičiamos, tačiau jos negali prieštarauti pamatiniams teisės dėsniams (principams). Kintančioje baudžiamojo proceso institutų ir normų struktūroje principai, kaip pamatinė proceso bazė, turi išlikti nepakitę³⁵¹. Taigi baudžiamojo proceso principai yra **programinio pobūdžio**. Jie yra stabiliausi teisės sistemos elementai ir kartu užtikrina teisės dinamiką, t. y. nurodo pagrindines baudžiamojo proceso teisės normų reguliuojamų santykių raidos ir jų reguliavimo tendencijas. Pavyzdžiui, teisės į bylos išnagrinėjimą per įmanomai trumpiausią laiką principas įgalioja įstatymo leidėją kurti tokias teisės normas, kurias taikant būtų užtikrintas šio principo reikalavimas, pavyzdžiui, numatyti proceso veiksmų atlikimo ar sprendimų priėmimo terminus (BPK 176, 242¹ straipsniai). Kita vertus, teisės principų, kaip abstraktaus pobūdžio taisyklių, aiškinimas užtikrina teisės dinamiką, leidžia nuolat ieškoti vertybių pusiausvyros. Kaip principo ypatumas išskiriamas netgi šiuolaikiškumas ir atitiktis egzistuojančioms (o ne buvusioms) visuomeninėms vertybėms³⁵². Jis reiškia, kad net nekintant principo verbalinei (žodinei) išraiškai atskiri jo turinio aspektai gali būti aiškinami naujai, atsižvelgiant į pasikeitusias teises, socialines, ekonomines ir kitas realijas.

Aiškinant teisės principus gali būti nustatomi nauji išvestiniai elgesio modeliai ir orientyrai. Šis teisės principo požymis siejamas su galimybe taikant principus užpildyti teisėkūros spragas³⁵³. Jai daugiau dėmesio skiriama tolesniuose poskyriuose.

Kaip matyti, baudžiamojo proceso teisės principas, kaip savarankiškas teisės sistemos elementas, turi jam būdingų požymių, tačiau principus neretai sunku atskirti nuo baudžiamojo proceso normų. Aiškinant ir taikant baudžiamojo proceso principus, svarbus esminis teisės normos ir teisės principo skirtumas: normos taikomos pagal principą „viskas arba nieko“. Kitaip tariant, jeigu faktai, kurių reikalauja norma, yra, tai norma arba galioja (ir tokiu atveju jos pateikiamą atsakymą privaloma priimti), arba negalioja ir priimant sprendimą į ją neatsižvelgiama. Teisės principai neapibrėžia konkretaus sprendimo, bet kreipia viena ar kita kryptimi. Jie nuo normų skiriasi tuo, kad jiems būdingas ne galiojimo, bet svarumo kriterijus. Pastarasis gali nustelbti principą, konfliktuojantį su kitu didesnio svarumo principu, todėl pirmasis principas negalės nulemti sprendimo, bet dėl to liks nepakitęs ir juo bus galima remtis kitose bylose, kuriose

³⁵¹ AZUBALYTĖ, R.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Baudžiamojo proceso teisė. Bendrosios dalies kurso pagrindinės tezės. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 12.

³⁵² BALTRIMAS, J.; LANKAUSKAS, M. Argumentavimas remiantis teisės principais: atkuriamasis ir plėtojamasis būdai. Vilnius: Teisės institutas, 2014, p. 7.

³⁵³ Šis požymis kalbant apie baudžiamojo proceso principus yra diskutuotinas. Plačiau apie tai žr.: Baudžiamojo proceso principų funkcijos (3 skyriaus 2 poskyris).

konkuruodamas su mažesnio svarumo principu gali nugalėti³⁵⁴. Taikant normas priimant teisinius sprendimus būtina nustatyti, ar faktinis elgesys atitinka teisės normose išreikštą elgesio modelį; taikant teisės principus priimant teisinius sprendimus būtina nustatyti, ar faktinis elgesys labiausiai koreliuoja su teisės principuose išreikštu elgesio modeliu³⁵⁵, kuris dėl juose išreikštų siekių ir tikslų tėra tam tikra abstrakti būseną³⁵⁶. Teisės principai priimant teisinį sprendimą yra papildomojo ir dalinio pobūdžio elgesio standartai ir vien tik jais remtis teisės procese gana sudėtinga, o teisės normos minėtajame procese yra sprendžiamojo pobūdžio standartai³⁵⁷.

Apibendrinant galima teigti, kad **baudžiamojo proceso teisės principai – tai baudžiamojo proceso reguliavimą ir baudžiamojo proceso normų taikymą lemiantys veiksniai**, kurie užtikrina baudžiamojo proceso teisės ir atskirų jos institutų paskirties įgyvendinimą bei žmogaus teisių baudžiamajame procese apsaugą. Be to, šie principai nurodo pagrindines baudžiamojo proceso teisės raidos kryptis.

2. BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS PRINCIPŲ FUNKCIJOS

Išsiaiškinus baudžiamojo proceso teisės principo sampratą, būtina aptarti šių principų funkcijas. Pripažinus juos savarankiškais teisės sistemos elementais nebereikia įrodinėti, kad jie yra reikšmingi, reikia tik nustatyti reikšmingumo lygį.

Teisės teorijoje nurodomos šios teisės principų funkcijos:

- **pagal atliekamus uždavinius**: organizavimo ir koordinavimo bei verifikavimo (pozityvaus arba negatyvaus pobūdžio)³⁵⁸;
- **pagal poveikį teisiniam procesui**: teisinio reguliavimo (reglamentavimo) ir teisinio realizavimo³⁵⁹. Teisinio realizavimo funkcija savo ruožtu gali būti skiriama į interpretavimo, teisės spragų šalinimo ir kolizijų šalinimo funkcijas³⁶⁰.

³⁵⁴ DVORKIN, R. Rimas požiūris į teises. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 51–56. *Cituota pagal*: SPRUOGIS, E. Teisės šaltiniai. Iš: BAUBLYS, L. et al. *Teisės teorijos įvadas*. Vilnius: MES, 2012, p. 232.

³⁵⁵ AVILA, H. Theory of Legal Principles. Dordrecht: Springer, 2007, p. 36–37. *Cituota pagal*: SPRUOGIS, E. Teisės šaltiniai. Teisės principai. Iš: BAUBLYS, L., et al. *Teisės teorijos įvadas*. Vilnius: MES, 2012, p. 232.

³⁵⁶ SPRUOGIS, E. Teisės šaltiniai. Teisės principai. Iš: BAUBLYS, L., et al. *Teisės teorijos įvadas*. Vilnius: MES, 2012, p. 232.

³⁵⁷ AVILA, H., *op. cit.*

³⁵⁸ SPRUOGIS, E. *op. cit.*, p. 244.

³⁵⁹ *Ibid.*, p. 245. Taip pat nurodoma, kad, pavyzdžiui, civilinės teisės principai atlieka reglamentavimo (apima teisės spragų šalinimą) ir interpretavimo (apima kolizijų sprendimą) funkcijas. Žr.: BARANAUSKAS, E., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 69.

³⁶⁰ AVIŽA, S., et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 49–50.

Baudžiamojo proceso principų funkcijos (jų reikšmė) nagrinėtos nedaug. Mokymo priemonėse nagrinėtos šios funkcijos: baudžiamojo proceso organizavimo ir programavimo, baudžiamojo proceso paskirties koordinavimo ir palaikymo, interpretavimo ir argumentavimo, kolizijų sprendimo ir teisinio reguliavimo spragų šalinimo funkcijos³⁶¹. Čia baudžiamojo proceso principų funkcijos nagrinėjamos taikant teisiniam procesui daromo poveikio kriterijų.

Baudžiamojo proceso principai atlieka teisinio reguliavimo funkciją, dėl to turi svarbią reikšmę teisėkūrai baudžiamojo proceso srityje, t. y. lemia (turi lemti) naujų normų sukūrimą, galiojančių normų pakeitimą, papildymą ar panaikinimą. Svarbu pabrėžti, kad baudžiamojo proceso įstatymų teisėkūros procese principai padeda atsakyti, kada tam tikrų nuostatų pakeitimas, tikslinimas ar papildymas naujomis nuostatomis yra tikslingas, pagrįstas ir neprieštarauja baudžiamojo proceso, atskiro jo instituto ar veiksmo paskirčiai. Pabrėždamas baudžiamojo proceso reguliavimo funkcijos reikšmingumą Konstitucinis Teismas nurodė:

„Įstatymu reglamentuodamas baudžiamojo proceso santykius įstatymų leidėjas turi gana plačią diskreciją <...>. Tačiau ir įgyvendindamas minėtą diskreciją įstatymų leidėjas privalo paisyti Konstitucijos normų bei principų“. Be to, Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad „baudžiamojo proceso teisinis reguliavimas turi būti pagrįstas konstituciniais teisėtumo, lygybės įstatymui ir teismui, nekaltumo prezumpcijos, viešo ir teisingo bylos nagrinėjimo, teismo ir teisėjo nešališkumo ir nepriklausomumo, teismo ir kitų valstybės institucijų (pareigūnų), dalyvaujančių baudžiamajame procese, funkcijų atskyrimo, teisės į gynybą garantavimo ir kitais principais (Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d., 2000 m. gegužės 8 d., 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimai).“³⁶²

Teikiant BPK normų pakeitimo ar papildymų įstatymų projektus, aiškinamuosiuose raštuose, taip pat įstatymo projekto vertinimuose (įstatymo projekto bazinio poveikio pažymose ir kt.) paprastai neapsieinama be teikiamų pakeitimų atitikties baudžiamojo proceso principams analizės: „Siekiant nustatyti nuotolines apklausas visiems baudžiamojo proceso dalyviams (ne tik liudytojams, nukentėjusiesiems, bet ir įtariamiesiems/

³⁶¹ JURKA, R.; AŽUBALYTĖ, R.; GUŠAUSKIENĖ, M.; PANOMARIOVAS, A. Baudžiamojo proceso principai. Mokomoji knyga. Vilnius: Eugrimas, 2009, p. 11–14; GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUČONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 47–48. 2011 m. išleistame vadovėlyje nekalbama apie principų funkcijas, bet nurodoma jų reikšmė: „1) kuriant naujas ar tobulinant (keičiant) baudžiamojo proceso teisės normas turi būti garantuojama, kad šios normos neprieštarus pripažintiems baudžiamojo proceso principams, t. y. principai lemia naujų teisės normų turinį; 2) principai lemia teisės normų aiškinimą: jokia baudžiamojo proceso teisės norma negali būti aiškinama priešingai ar nukrypstant nuo principų turinio aiškinimų; 3) jokia baudžiamojo proceso teisės norma negali būti taikoma taip, kad jos taikymas pažeistų principą; 4) teisės normų kolizijos atveju sprendimo variantas turi būti randamas remiantis principais; 5) atsiradus teisės spragoms procesinis sprendimas turi būti priimamas atsižvelgiant į principus“; žr.: GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUČONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 47.

³⁶² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

kaltinamiesiems), BPK siūlomos naujos nuostatos dėl įtariamųjų/kaltinamųjų apklausų garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis. <...> Atsižvelgiant į tai, kad nuotolinio vaizdo ir garso perdavimo sistema bus įrengta daugelyje teismų ir įkalinimo įstaigų, manytina, siūlomų nuostatų įtvirtinimas prisidės prie greitesnio ir ekonomiškesnio baudžiamojo proceso.³⁶³

Aiškinamuosiuose raštuose nebūtinai minimi konkretūs baudžiamojo proceso principai, tačiau iš teksto aišku, kokiais principais savo pasiūlymą dėl naujo reguliavimo grindžia autoriai:

„Taip pakeitus galiojančią BPK nuostatą, bus užtikrinama teismo galimybė būti ne tik pasyviu bylų proceso stebėtoju. Teismas, siekdamas objektyviai, išsamiai iširti visas bylos aplinkybes ir nustatyti joje tiesą, turės galimybę pats atlikti reikiamus proceso veiksmus arba pavesti juos atlikti reikiamoms institucijoms. Taip pat šiais atvejais įtvirtinama nuostata, kad apie galimybę keisti kaltinime nurodytos veikos faktines aplinkybes iš esmės skirtingomis pranešama nagrinėjimo teisme dalyviams. Taip siekiama, kad baudžiamojo proceso dalyviai, siekiant užtikrinti jų teises ir interesus baudžiamojo proceso metu, būtų informuoti apie bet kokius galimus pasikeitimus veikos kvalifikavime.“³⁶⁴

Baudžiamojo proceso teisės principai atlieka teisinio įgyvendinamumo funkciją (teisės teorijoje vartojamas ir terminas „realizavimo funkcija“). Šiais principais siekiama ne tik tinkamai sureguliuoti santykius, kurie susiklosto tiriant ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas, bet ir užtikrinti tinkamą normų taikymą siekiant byloje priimti teisingą sprendimą. Kalbant apie baudžiamojo proceso principų reikšmę taikant baudžiamojo proceso normas reikia pasakyti, kad „visos konstitucinės nuostatos aiškintinos konstitucinio teisinės valstybės principo, kuris yra universalus principas ir kuriuo yra grindžiama visa Lietuvos teisės sistema bei pati Lietuvos Respublikos Konstitucija, kontekste“³⁶⁵, nagrinėjant bylą taip pat būtina paisyti ir bendrųjų teisės, ir baudžiamojo proceso principų, ir teisės aiškinimo kanonų³⁶⁶.

2.1. Baudžiamojo proceso teisės principai įpareigoja taikytinų normų turinį aiškinti (jei to reikia) atsižvelgiant į baudžiamojo proceso paskirtį. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo:

„Iš Konstitucijos preambulėje įtvirtintų teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekių, Konstitucijos 29 straipsnio 1 dalies, 31 straipsnio 1 dalies nuostatų, baudžiamojo proceso paskirties ginti žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus

³⁶³ Baudžiamojo proceso kodekso 188, 189, 246, 255, 256 ir 272 straipsnių ir Kodekso papildymo 9¹ straipsniu įstatymo projekto aiškinamasis raštas. 2014 m. lapkričio 10 d. Nr. XIIP-2485. Prieiga per internetą: <<http://www.infolex.lt/ta/318596?nr=1>>.

³⁶⁴ *Ibid.*

³⁶⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

³⁶⁶ *Ibid.*

greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti baudžiamąjį įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas (BPK 1 straipsnio 1 dalis), kasacinės instancijos teismui kyla pareiga BPK 376 straipsnio nuostatas taikyti ir D. B., nors, kaip minėta, šis asmuo kasacinio skundo nėra padavęs. Tuo tarpu iš šioje nutartyje pateiktų apeliacinės instancijos teismo nutarties formuluočių matyti, kad apeliacinės instancijos teisėjų kolegija apkaltinamajam nuosprendžiui būdingas formuluotes pavartojo ne tik dėl D. S. bei I. K., bet ir dėl D. B., ir jo veiksmus iš esmės taip pat pripažino nusikalstamais bei atitinkančiais BK 300 straipsnio 1 dalį.³⁶⁷

Kitoje byloje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pabrėžė:

„Baudžiamąjo proceso įstatymas ikiteisminio tyrimo ir bylos nagrinėjimo teisme dalyviams įtvirtina daug procesinių garantijų bei teisių. Teisės į gynybą užtikrinimas ne tik suteikia galimybę gauti kvalifikuotą teisinę pagalbą, bet ir galimybę būti aktyviu bylos proceso dalyviu teikiant įrodymus, dalyvaujant proceso veiksmuose, susipažįstant su proceso veiksmų protokolais bei kitais procesiniais dokumentais, pareiškiant prašymus, reiškiant nušalinimus bei skundžiant proceso veiksmus. Visos baudžiamąjo proceso įstatyme numatytos teisės ir procesinės garantijos yra skirtos įgyvendinti BPK 1 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą baudžiamąjo proceso paskirtį, kad ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves ir valstybės interesus greitai ir išsamiai būtų atskleistos nusikalstamos veikos ir tinkamai pritaikytas įstatymas, kad veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas. Šiame kontekste pažymėtina, kad proceso dalyvių ir ypač įtariamojo, kuris yra centrinė ikiteisminio tyrimo figūra, teisės yra skirtos proceso tikslams įgyvendinti, o ne piktnaudžiavimui savo teisėmis ir trukdymui ikiteisminio tyrimo pareigūnams.“³⁶⁸

2.2. Baudžiamąjo proceso teisės principai padeda aiškinti teisės normas – suvokti jų tikrąjį turinį ir tinkamai pagrįsti jų taikymą, t. y. atlieka interpretavimo ir argumentavimo funkciją. Principai padeda aiškiau suprasti kai kurias BPK nuostatas, kurios, priklausomai nuo praktinių situacijų, gali būti skirtingai interpretuojamos. Taip šie principai sustiprina argumentavimą, kodėl viena ar kita BPK nuostata turi būti aiškinama vienaip, o ne kitaip. Teismai pripažįsta, „kad ir kaip aiškiai būtų suformuluota teisės nuostata, neišvengiamai egzistuoja teisinio aiškinimo elementas. Visada reikės išaiškinti abejonių keliančius klausimus ir prisitaikyti prie besikeičiančių aplinkybių (su atitinkamais pakeitimais žr., pavyzdžiui, *Kuolelis, Bartoševičius and Burokevičius v. Lithuania, nos. 74357/01, 26764/02 and 27434/02, judgment of 19 February 2008*)“³⁶⁹.

³⁶⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėtinės teisėjų kolegijos 2013 m. kovo 7 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-81/2013.

³⁶⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. birželio 30 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-381-697/2015.

³⁶⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2014 m. sausio 30 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-1/2014. *Teismų praktika*, 2014, t. 40, p. 402–437.

Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad principo, o kartais ir normos, aiškinimas yra nuolatinis procesas:

„Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos raidai būdinga tai, jog ši praktika aiškinant byloje taikytinas įstatymų nuostatas formuojama ne „visa iš karto“, bet „byla po bylos“; vienus tos praktikos aspektus, atskleistus ankstesnėse bylose, papildant kitais. Teismo praktikos formavimas yra ne vienkartinis aktas, bet laipsniškas ir nuoseklus procesas. Šis procesas nenutrūkstamas ir niekuomet nebūna visiškai baigtas, nes neišnyksta būtinybė formuoti tokią teismų praktiką, kuri sudarytų prielaidas teisingo sprendimo byloje priėmimui. Taigi, ir Lietuvos Aukščiausiajam Teismui nagrinėjant vis naujas bylas, ankstesniuose jo sprendimuose suformuluota praktika yra papildoma vis naujais fragmentais.“³⁷⁰

III

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas aiškindamas BPK nuostatą, kad „teisėjas negali dalyvauti procese, <...> jeigu jis <...> nagrinėjo proceso dalyvių skundus toje pačioje byloje“ (BPK 58 straipsnio 2 dalies 2 punktas), vadovavosi doktrinoje, Konstitucinio Teismo ir EŽTT jurisprudencijoje suformuotu teismo nešališkumo principo turiniu ir nurodė, jog vien tai, kad ikiteisminio tyrimo metu teisėjas yra priėmęs kokį nors sprendimą byloje, nereiškia, kad jis visais atvejais, t. y. neįvertinęs, kokio pobūdžio sprendimą priėmė anksčiau, privalo nusišalinti nuo bylos nagrinėjimo:

„<...> garantuojant kaltinamojo teisę į nešališką bylos nagrinėjimą teisme tiek subjektyviaja, tiek objektyviaja prasme, BPK 58 straipsnio 2 dalies 2 punkte yra įtvirtintas reikalavimas, kad bylą nagrinėtų teisėjas dėl kaltinamojo nepriėmęs sprendimų <...>. Nekyla abejonių, jog užtikrinant asmens teisę į nešališką teismą, negalimas teisėjo dalyvavimas procese, jeigu jis, kaip minėta, sprendė klausimus dėl kardomųjų priemonių skyrimo (jų terminų tęsimo), procesinių prievartos priemonių sankcionavimo ar nagrinėjo proceso dalyvių skundus dėl minėtų asmens teisės apribojančių priemonių pagrįstumo, nes kiekvienu atveju spręsdamas šiuos klausimus teisėjas pirmiausia turi įvertinti įtarimų pagrįstumą bei duomenų jiems pagrįsti pakankumą. Tačiau ikiteisminio tyrimo teisėjas pagal savo kompetenciją ikiteisminio tyrimo metu atlieka ir kitus veiksmus (pavyzdžiui, liudytojų, nukentėjusiųjų, įtariamųjų apklausas), nagrinėja kitokio pobūdžio skundus (pavyzdžiui, dėl prokuroro nutarimo nušalinti gynėją (BPK 49 straipsnis), dėl prokuroro nutarimo neleisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis (BPK 181 straipsnis)) ir pan. Todėl svarstant šioje byloje klausimą, ar bylą pirmosios instancijos teisme išnagrinėjo šališkas teismas, negalima susiklosčiusios situacijos vertinti tik pagal formalius įstatyme įtvirtintus kriterijus.“³⁷¹

³⁷⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2012 m. balandžio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-84/2012. *Teismų praktika*, 2012, t. 37, p. 290–325.

³⁷¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2015 m. balandžio 28 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-124-648/2015.

2.3. Baudžiamojo proceso teisės principai atlieka teisės normų kolizijų sprendimo funkciją ir gali būti taikomi šalinant teisinio reguliavimo spragas, t. y. pagrindžiant teisės ar įstatymų analogijos taikymo galimumą arba negalimumą baudžiamojo proceso teisėje.

Teisės taikytojui susidūrus su kelių taikytinų baudžiamojo proceso normų nesuderinamumu ar prieštaravimais (kolizija), sprendimas turi būti priimamas remiantis baudžiamojo proceso principais³⁷². Pavyzdžiui, teismo nagrinėjimo metu liudytojai pašalinami iš teismo salės, užtikrinama, kad jie nesusižinotų (BPK 264 straipsnis); apklausti liudytojai lieka teismo posėdžių salėje iki įrodymų tyrimo pabaigos (BPK 279 straipsnis). Nepilnamečio nukentėjusiojo atstovas pagal įstatymą su savo atstovaujamoju dalyvauja teismo posėdyje, kuriame gali naudotis savo teisėmis (BPK 245 straipsnis, 283 straipsnio 3 dalis). Atstovas pagal įstatymą taip pat gali būti apklaustas siekiant išsiaiškinti bylai svarbias aplinkybes (BPK 54 straipsnio 3 dalis). Taigi, pagal vieną normą, atstovą pagal įstatymą, kuris turės būti apklaustas byloje kaip liudytojas, reikia šalinti iš posėdžių salės, pagal kitą – jis turi teisę dalyvauti nagrinėjant bylą ir naudotis jam suteiktomis teisėmis. Spręsdamas kelių tą pačią situaciją reguliuojančių normų koliziją, teismas privalo priimti sprendimą remdamasis būtent baudžiamojo proceso principais, t. y. įvertinęs konkrečios bylos aplinkybes suteikti pirmenybę liudytojo nepakeičiamumo ir nesuinteresuotumo taisyklei, kuri yra sąžiningo proceso principo dalis, arba nepilnamečio teisei turėti atstovą ir jaustis saugiam baudžiamajame procese, kas gali būti laikoma ir rungtimosi principo, ir asmenų procesinio lygiateisiškumo principo sudėtine dalimi. Atsižvelgiant į teismo vertinimą galimi keli sprendimai: arba pakeisti atstovą pagal įstatymą, jeigu tai atitinka atstovaujamojo interesus, arba jį pirmą apklausti kaip liudytoją ir leisti jam toliau dalyvauti procese kaip atstovui.

Dėl baudžiamojo proceso paskirties koordinavimo ir palaikymo, baudžiamojo proceso programavimo ir organizavimo, taip pat interpretavimo bei argumentavimo funkcijų didesnių neaiškumų nekyla. Baudžiamojo proceso srityje diskutuotinos yra baudžiamojo proceso principų kaip teisės spragų šalinimo priemonės taikymo ribos³⁷³. Nors teoriškai baudžiamojo proceso principų taikymas užpildant teisinio reguliavimo spragas, būtent taikant analogiją, yra diskutuotinas, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, remdamasis Konstitucinio Teismo jurisprudencija dėl teismų precedentų,

³⁷² GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUČONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 47. Tokios pačios nuostatos laikomasi privatinėje teisėje: „Esant dviejų CK normų kolizijai pirmenybę reikia teikti normai, kuri labiau atitinka civilinės teisės principų esmę.“ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001, p. 60–61.

³⁷³ AŽUBALYTĖ, R. Baudžiamojo proceso principai: teisės spragų šalinimas. Iš: *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų*. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų Lietuvos ir užsienio baudžiamojo proceso, baudžiamosios teisės ir kriminalistikos aktualijoms ir problematikai, rinkinys. Vilnius: Vilniaus Panda, 2012, p. 13–34.

jau kelerius metus formuoja praktiką, kad baudžiamajame procese galima taikyti analogiją:

„BPK nenustatyta bylų sujungimo ir sujungtų bylų nagrinėjimo tvarka, kai nuosprendžiu nuo baudžiamosios atsakomybės atleistas asmuo per vienerius metus padaro naują tyčinį nusikaltimą. Tai laikytina teisės spraga, tačiau teisės spragos buvimas negali trukdyti teismui vykdyti teisingumo. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2006 m. rugpjūčio 8 d. nutarime yra išaiškinęs, kad „teisės spragų (neiškiriant nė legislatyvinės omisijos) pašalinimas yra atitinkamo (kompetentingo) teisėkūros subjekto kompetencijos dalykas. Tačiau žemesnės galios teisės aktuose esančias teisės spragas yra įmanoma tam tikru mastu užpildyti ir taikant teisę (*inter alia* naudojant teisės analogiją, taikant bendruosius teisės principus, taip pat aukštesnės galios teisės aktus, pirmiausia Konstituciją), taigi taip pat ir aiškinant teisę (*inter alia* teisingumą vykdantiems bendrosios kompetencijos bei pagal Konstitucijos 111 straipsnio 2 dalį įsteigtiems specializuotiems teismams, pagal savo kompetenciją sprendžiantiems atskiras bylas ir privalantiems aiškinti teisę, kad galėtų ją taikyti). Kartu pabrėžtina, kad žemesnės galios teisės aktuose esančias teisės spragas teismai gali užpildyti tik *ad hoc*, t. y. šiuo – teisės taikymo – būdu teisės spragos yra pašalinamos tik individualiam visuomeniniam santykiui, dėl kurio sprendžiamas ginčas teisme nagrinėjamoje byloje. Kita vertus, teisminis (*ad hoc*) teisės spragų šalinimas sudaro prielaidas formuoti vienodai teismų praktikai sprendžiant tam tikros kategorijos bylas – teismų precedentuose įtvirtintai teisei, kurią, be abejo, vėliau gali iš esmės pakeisti ar kitaip pakoreguoti įstatymų leidėjas (ar kitas kompetentingas teisėkūros subjektas), tam tikrus visuomeninius santykius sureguliuodamas įstatymu (ar kitu teisės aktu) ir šitaip atitinkamą teisės spragą pašalindamas jau ne *ad hoc*, bet į ateitį nukreiptu bendro pobūdžio teisiniu reguliavimu. <...> Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2007 m. spalio 24 d. nutarime, plėtodamas ankstesnėje konstitucinėje jurisprudencijoje plėtotą doktriną apie vienodos teismų praktikos svarbą, pabrėžė, kad „teismų precedentai yra teisės šaltiniai – *auctoritate rationis*; rėmimasis precedentais yra vienodos (nuoseklios, neprieštaringos) teismų praktikos, kartu ir Konstitucijoje įtvirtinto teisingumo principo, įgyvendinimo sąlyga. Todėl teismų precedentai negali būti nemotyvuotai ignoruojami“. Tai reiškia, kad, siekiant įgyvendinti teisingumo principą bylose, kuriose kyla BK 38 straipsnio 4 dalies taikymo klausimai, kasacinėmis nutartimis Nr. 2K-357/2005, Nr. 2K-586/2005, Nr. 2K-125/2006 bei šia nutartimi turi būti remiamasi kaip teisės šaltiniais, kol įstatymų leidėjas nepašalins teisinio reguliavimo spragos. Apibendrinus kasacinėse nutartyse Nr. 2K-357/2005, Nr. 2K-586/2005, Nr. 2K-125/2006 pateiktus išaiškinimus, konstatuotina, kad paaiškėjus, jog asmuo, nuosprendžiu atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės pagal BK 38 straipsnį, per vienerius metus padarė naują tyčinį nusikaltimą, turi būti taikoma baudžiamąjo proceso įstatymo analogija <...>.“³⁷⁴

³⁷⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2007 m. lapkričio 27 d. kasacinė nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-P-429/2007.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ir toliau nuosekliai plėtoja praktiką ir nurodo, kad teismai gali pildyti įstatymo spragas remdamiesi teise ir principais:

„BPK niekaip nereglamentuoja klausimo, koks sprendimas dėl civilinio ieškinio turi būti priimamas, kai baudžiamoji byla yra nutraukiama. Tai laikytina teisinio reguliavimo spraga, nes teismas užbaigdamas procesą, negali „nutylėti“ civilinio ieškinio klausimo. Kasacinėje praktikoje (pavyzdžiui, kasacinėje nutartyje baudžiamojame byloje Nr. 2K-P-429/2007) yra išaiškinta, kaip turi būti sprendžiami baudžiamojame byloje spręstini klausimai, nustačius teisinio reguliavimo spragą. Išaiškinimai teikti remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 8 d. nutarimu, kuriame nurodyta, kad teisės spragas galima užpildyti „taikant teisę (*inter alia* naudojant teisės analogiją, taikant bendroesius teisės principus, taip pat aukštesnės galios teisės aktus, pirmiausia Konstituciją)“: Taigi ir civilinio ieškinio klausimas baudžiamosios bylos nutraukimo atveju turi būti sprendžiamas vadovaujantis Konstitucinio Teismo nurodytais kriterijais. Civilinio ieškinio tenkinimas priimant nuosprendį, kuriuo baudžiamoji byla nutraukiama atleidžiant kaltinamąjį nuo baudžiamosios atsakomybės, yra galimas, jei priimant tokį nuosprendį nustatomi civilinės atsakomybės pagrindai (kasacinė nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-296/2012).“³⁷⁵

Būtina prisiminti, kad teisės principai gali būti taikomi argumentuojant, bet tikrai negali tapti priimtos teisinės nuostatos pateisinimo priemone³⁷⁶.

3. BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS PRINCIPŲ SISTEMA

Teisės principų sistemos apibūdinimas, taip pat ir principų baigtinio sąrašo pateikimas, yra sudėtinga teorinė problema. Reikėtų pabrėžti keletą aspektų, kurie lemia baudžiamajo proceso principų sistemos nuolatinę raidą: *pirma*, istorinės prielaidos lėmė kelių baudžiamajo proceso organizavimo modelių (tipų) atsiradimą ir raidą Vakarų teisės tradicijoje, ir šie modeliai daro įtaką baudžiamajo proceso principų sistemai ir atskirų principų turinio suvokimui; *antra*, baudžiamajo proceso principų sistema turi būti (yra) subordinuota baudžiamajo proceso paskirčiai, kuri, priklausomai nuo konkretaus laikmečio bei konkrečios valstybės požiūrio į teisę apskritai ir baudžiamajo proceso tikslus konkrečiai, gali kisti; *trečia*, konstitucijos ir tarptautinių sutarčių reikalavimai daro įtaką naujųjų baudžiamajo proceso principų tapsmui bei jau veikiančių principų turinio transformacijai; *ketvirta*, palyginti abstraktus principų, kaip bendriausiųjų

³⁷⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. gegužės 14 d. kasacinė nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-270-942/2015.

³⁷⁶ LASTAUSKIENĖ, G. Teismų „interpretacinis žaismas“ ir jo doktrininės prielaidos. *Jurisprudencija*, 2012, t. 19(4), p. 1355.

teisės pradų, įtvirtinimas norminiuose aktuose taip pat lemia besikeičiantį jų interpretavimą³⁷⁷.

Dėl šių priežasčių apie baudžiamojo proceso principus galima kalbėti tik kaip apie *nuolat kintančią ir atsinaujinančią sistemą*.

Nors istoriškai susiklostė, kad kontinentinės teisės tradicijos šalyse baudžiamąjį procesą kūrė remdamosi vienais pagrindais (vadinamuoju tardymo, tiriamuoju, inkviziciniu baudžiamojo proceso modeliu), o bendrosios teisės tradicijos šalys – kitais (rungimosi baudžiamojo proceso modeliu), pozityvioji baudžiamojo proceso teisė niekada nebuvo ir nėra gryna ir turi kelių baudžiamojo proceso doktrinoje nagrinėjamų istorinių baudžiamojo proceso modelių požymių. Pavyzdžiui, be bendrojo konstitucinio baudžiamojo proceso modelio, kuris pagrįstas oficialumo principu, reiškiančiu, kad baudžiamasis procesas turi būti pradėtas kiekvienu atveju, kai paaiškėja nusikalstamos veikos požymių (BPK 2 straipsnis), egzistuoja privataus kaltinimo bylų procesas, dėl kurio pradėjimo, tęsimo ir pabaigimo sprendžia nukentėjusysis, taip įgyvendindamas oficialumo principo išimtį, arba, kitaip tariant, dispozityvumo principą (BPK XXX skyrius).

Baudžiamojo proceso principai negali būti absoliutinami. P. Leonas rašė, kad teisės veikimo pagrindas yra kiek galima didesnio žmonių skaičiaus kiek galima geresnis būtinųjų reikalų patenkinimas. Tačiau pagrindinė taisyklė visada yra ribojama tam tikrų išimčių³⁷⁸. *Principas, kaip kiekviena abstraktaus pobūdžio taisyklė, gali turėti ir dažnai turi išimčių* (lot. – *nulla regula sine exceptione*). Baudžiamojo proceso principų taikymo išimtis dažnai lemia ne tiek kito baudžiamojo proceso modelio įtaka, kiek būtinybė suderinti kelis baudžiamojo proceso principus, kurie atitinkamoje situacijoje gali konkuruoti. Konstitucinėje doktrinoje formuluojamos tam tikros principų sistemos derėjimo (galima sakyti, tam tikros subordinacijos) taisyklės:

„Iš Konstitucijos kylantis būtinumas teismo procese, kai nagrinėjama baudžiamoji byla, laikytis baudžiamojo proceso teisės principų ir normų nereiškia, kad gali būti nepaisoma kitų, ne baudžiamojo proceso, teisės normų ir principų, galinčių turėti reikšmės nagrinėjant atitinkamą baudžiamąją bylą. Ypač pabrėžtina, kad pareiga nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme paisyti baudžiamojo proceso teisės principų ir normų negali būti interpretuojama kaip leidžianti baudžiamojo proceso teisės ar baudžiamosios teisės principus ir normas iškelti aukščiau už Konstitucijos principus ir normas, baudžiamojo proceso teisės ar baudžiamosios teisės principus ir normas aiškinti taip, kad būtų paneigta, iškreipta ar ignoruojama Konstitucijos nuostatų prasmė, baudžiamojo proceso teisės ar

³⁷⁷ JURKA, R.; AŽUBALYTE, R.; GUŠAUSKIENE, M.; PANOMARIOVAS, A. Baudžiamojo proceso principai. Mokomoji knyga. Vilnius: Eugrimas, 2009, p. 15.

³⁷⁸ LEONAS, P. Teisės reliatyvumas. Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto darbai. T. VI. Kaunas: Spindulys, 1932, p. 9.

baudžiamosios teisės principus ir normas priešpriešinti bendriesiems teisės principams.³⁷⁹

Taigi vykdant baudžiamąjį procesą būtina siekti principų suderinamumo ir pusiausvyros. Pavyzdžiui, baudžiamąjo proceso viešumo principas neretai konkuruoja su asmens privataus gyvenimo neliečiamumu; proceso išsamumo principą (ypač duomenų rinkimo slaptomis priemonėmis būdus) riboja asmens privataus gyvenimo neliečiamumo principo reikalavimai; liudytojų (ypač vaikų) saugumas turi būti derinamas su įtariamąjo teise į gynybą. Konstitucinis Teismas konstatavo:

„Liudytojų ar nukentėjusiųjų įslaptinimas galimas tik kaip išimtinė priemonė, kai būtina užtikrinti jų saugumą ir kai įslaptintų liudytojų ar nukentėjusiųjų apklausos teisminiame posėdyje tvarka bei jų parodymų tyrimas ir naudojimas neapriboja ir nepaneigia asmens, kaltinamo padarius nusikaltimą, konstitucinės teisės į gynybą, taip pat į teisingą bylos nagrinėjimą.“³⁸⁰

Europos Žmogaus Teisių Teismas taip pat ne kartą nurodė, kad teisingo teismo principai reikalauja derinti liudytojų ir įtariamųjų procesinius interesus:

„Reikiamais atvejais teisingo bylos nagrinėjimo principai reikalauja, kad gynybos interesai būtų apsvarstyti atsižvelgiant į liudyti kviečiamų liudytojų ar nukentėjusiųjų interesus. Šiuo aspektu Teismas atsižvelgė į baudžiamąjo proceso dėl lytinių nusikalstamų veikų ypatybes. Auka tokių procesą dažnai supranta kaip sunkų išbandymą, ypač kai iš jos prieš jos norą reikalaujama susitikti su kaltinamuoju. Šios ypatybės dar labiau išryškėja byloje, kurioje nukentėjusysis yra nepilnametis. Sprendžiant klausimą, ar tokioje byloje buvo užtikrinta kaltinamojo teisė į teisingą nagrinėjimą, turi būti atsižvelgiama į nukentėjusiojo interesus. Teismas pripažino, kad baudžiamojoje byloje dėl lytinių veikų gali būti imamasi tam tikrų priemonių siekiant apsaugoti nukentėjusįjį su sąlyga, kad tokios priemonės gali būti suderintos su tinkamu ir veiksmingu gynybos teisių įgyvendinimu. Užtikrinant gynybos teises, iš teisminių institucijų gali būti reikalaujama imtis priemonių, kurios atsveria gynybos darbo suvaržymus.“³⁸¹

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ne vienoje savo byloje yra pabrėžęs būtinybę konkrečiomis aplinkybėmis atsižvelgti į svarbias vertybes įgyvendinančių baudžiamąjo proceso principų suderinamumą:

„Operatyvinio tyrimo (kriminalinės žvalgybos) metu slaptai renkant informaciją apie rengiamą, daromą ar padarytą nusikalstamą veiką gali būti apribojama žmogaus teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą. Reguluojant

³⁷⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

³⁸⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas.

³⁸¹ *S. N. v. Sweden*, judgment of the 2nd of July, 2002.

teisinius santykius, susijusius su slapto informacijos rinkimo priemonių naudojimu, taip pat jas taikant ir vertinant gautų duomenų teisėtumą, svarbu išlaikyti teisingą pusiausvyrą tarp siekio išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumo užtikrinimo. <...> Sprendžiant dėl slapčių sekimo priemonių taikymo konkrečiais atvejais bei jas įgyvendinant, turi būti laikomasi teisėtumo reikalavimo ir užtikrinama, kad apribojant asmens teisę į privataus gyvenimo ir susirašinėjimo slaptumo gerbimą, nebūtų peržengtos būtinumo demokratinėje visuomenėje ribos (pavyzdžiui, *Dragojević v. Croatia*, no. 68955/11, judgment of 15 January 2015).³⁸²

III

Kaip minėta, principai teisės aktuose apibrėžiami gana abstrakčiai: vienu atveju teisės normoje gali būti tik principo pavadinimas, o principo turinio elementai gali būti numatyti kitose normose, kitu atveju teisės norma gali pateikti tik trumpą principo apibūdinimą, trečiu – principo pavadinimas ir jo turinys formuojami ir atskleidžiami analizuojant teisės normų visumą³⁸³. Taigi aiškinant konkretaus baudžiamojo proceso principo turinį dažnai pasitaiko, kad iš vieno principo išvedami keli kiti arba keli atskiri principai, interpretuojami kaip vieno principo sudėtinės dalys. Pavyzdžiui, kaip tinkamo (teisingo, sąžiningo) teismo proceso principo aspektai yra įvardytos šios nuostatos: nešališkas ir nepriklausomas teismas, teismo sudarymas pagal įstatymą, viešas bylos nagrinėjimas, proceso greitumas, proceso šalių lygiateisiškumas, teisė į gynybą ir atstovavimą ir kt.³⁸⁴ Kita vertus, šios nuostatos pripažįstamos ir atskirais principais. Šalių procesinis lygiateisiškumas gali būti vertinamas arba kaip rungimosi principo sudėtinė dalis, arba kaip savarankiškas principas³⁸⁵. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje baudžiamojo proceso principai taip pat interpretuojami kartu su kitais principais, o atskirų principų turinys tiksliai neatribojamas: „Konstitucinė teisė į teisingą teismą, kartu ir į tinkamą teismo procesą, interpretuojama kitų Konstitucijos nuostatų kontekste, reiškia *inter alia* tai, kad teismo procese, kai nagrinėjama baudžiamoji byla, turi būti laikomasi baudžiamojo proceso teisės principų ir normų.“³⁸⁶

³⁸² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2015 m. birželio 1 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-94-895/2015.

³⁸³ LAUŽIKAS, E.; MIKELĖNAS, V.; NEKROŠIUS, V. Civilinio proceso teisė. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 132; DRIUKAS, A.; VALANČIUS, V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 204.

³⁸⁴ TRECHSEL, S. Human Rights in Criminal Proceedings. Oxford University Press, 2005, p. 45; JURKA, R. Teisė į teisingą teismą. Žmogaus teisės Lietuvoje. Vilnius: Naujos sistemos, 2005; GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUČONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 53; DRIUKAS, A.; VALANČIUS, V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 238–253.

³⁸⁵ GIRDAUSKAS, M. Rungimosi principas baudžiamajame procese: turinio aspektai. *Teisė*, 2004, t. 53; GUŠAUSKIENĖ, M. Lygių procesinių teisių įgyvendinimo problemos ikiteisminiame tyrime. *Jurisprudencija*, 2005, t. 67(59).

³⁸⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

Galima sakyti, kad dėl to viena veika gali būti kvalifikuota kaip kelių baudžiamojo proceso principų pažeidimas. Pavyzdžiui, pažeidus teisės į gynybą principą gali būti pažeisti ir kiti principai: asmenų lygybės įstatymui ir teismui principas, rungimosi principas, teisė į tinkamą procesą. Štai Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nurodo:

„<...> baudžiamajon atsakomybėn traukiamam asmeniui iš anksto nepranešus apie tai, kad jis gali būti pripažintas kaltu pagal kitą baudžiamąjį įstatymą, negu nurodyta kaltinime, numatantį lengvesnį nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą, ribojama jo teisė žinoti kaltinimą, teisė į gynybą, be to, BPK neįtvirtinus reikalavimo užtikrinti baudžiamajon atsakomybėn traukiamam asmeniui teisę žinoti kaltinimą, teisę į gynybą ir tais atvejais, kai inkriminuojama veika perkvalifikuojama į lengvesnį nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą (t. y. neužtikrinant visiems kaltininkams lygių procesinių galimybių gintis, siekti teisingumo), nesilaikoma ir konstitucinio visų asmenų lygybės įstatymui, teismui ar kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams principo.“³⁸⁷

Europos Žmogaus Teisių Teismas dažnai konstatuoja, kad pažeidus kaltinamojo teisę užduoti klausimų kaltinimo liudytojams, kuri gali būti suprantama kaip teisės į gynybą dalis, pažeidžiama ir teisė į tinkamą procesą:

„Atsižvelgdamas į tai, kad pareiškėjo apkaltinamasis nuosprendis buvo pagrįstas prieštariniais įrodymais, Teismas konstatavo, jog tai, kad nacionaliniai teismai, visiškai neįvertinę galimos parodymų reikšmės, atsisakė apklausti gynybos liudytojus, sukėlė gynybos teisių apribojimą, nesuderinamą su Konvencijos 6 straipsnyje įtvirtintomis teisingo bylos nagrinėjimo garantijomis <...>. Atsižvelgdamas į nagrinėjamos bylos aplinkybes, Teismas buvo tos nuomonės, kad Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies d punktas, taikomas kartu su 6 straipsnio 1 dalimi, buvo pažeistas.“³⁸⁸

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje taip pat galima rasti panašių pavyzdžių:

„Pažymėtina, kad tiek Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalies, 3 dalies d punktas, tiek Lietuvos baudžiamojo proceso įstatymai (BPK 44 straipsnio 7 dalis), užtikrindami kaltinamojo teisę į teisingą teismą, garantuoja jam ir teisę pačiam apklausti kaltinimo liudytojus (nukentėjusiuosius) arba turėti galimybę, kad tie liudytojai (nukentėjusieji) būtų apklausti. Pagal EŽTT praktiką ši teisė suprantama taip, kad įrodymai turi būti pateikiami viešame teismo posėdyje dalyvaujant kaltinamajam, siekiant užtikrinti rungimosi principo laikymąsi nagrinėjant bylą. Iš esmės tai reiškia, kad kaltinamajam turi būti suteikta pakankama ir tinkama galimybė ginčyti prieš jį liudijančių asmenų parodymus ir pateikti jiems klausimus arba tuo metu, kai parodymai duodami, arba vėliau procese (žr. *Delta v. France*,

³⁸⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 30 d. nutarimas.

³⁸⁸ *Bocos-Cuesta v. The Netherlands*, judgment of the 10th of November, 2005.

no. 11444/85, judgment of 19 December 1990; *Saidi v. France*, no. 14647/89, judgement of 20 September 1993; *Luca v. Italy*, no. 33354/96, judgement of 27 February 2001; *Mild and Virtanen v. Finland*, no. 39481/98 and 40227/98, judgment of 26 July 2005).³⁸⁹

Nors teisės principams, įskaitant ir baudžiamojo proceso principus, būdingi tam tikri požymiai, vis dėlto riba tarp baudžiamojo proceso normos ir baudžiamojo proceso principo yra neryški. Principas, kad teisingumą vykdo tik teismas (BPK 6 straipsnis), teisė į gynybą (BPK 10 straipsnis) neabejotinai yra baudžiamojo proceso principai, o, pavyzdžiui, klausimų uždavimo procedūrą reguliuojančios taisyklės (BPK 275 straipsnis) yra baudžiamojo proceso norma. Kita vertus, nemažai baudžiamojo proceso nuostatų galima ir vadinti normomis, ir laikyti principais, o nuostatos, dėl kurių šiuo metu diskutuojama, ar jos yra laikytinos baudžiamojo proceso principais, gali tapti „nediskutuojamais“ baudžiamojo proceso principais. Taip būtų Konstituciniam Teismui suformulavus tokį principą ir išanalizavus jo turinį ir pan.

Konstitucinio Teismo jurisprudencija, taip pat kasacinės instancijos teismo nutartys pastaruju metu tapo labai reikšmingu baudžiamojo proceso principų sistemos ir atskirų baudžiamojo principų turinio aiškinimo šaltiniu. Be to, baudžiamojo proceso doktrinoje taip pat aktyviai diskutuojama dėl tam tikrų baudžiamojo proceso nuostatų pripažinimo baudžiamojo proceso principais; kaip pavyzdį galima nurodyti kelerių metų senumo diskusijas dėl baudžiamojo proceso greitumo³⁹⁰, baudžiamojo persekiojimo tikslingumo³⁹¹, baudžiamojo proceso dispozityvumo³⁹² ir teismo aktyvumo³⁹³ principų. Beveik visi minėtieji principai, išskyrus dispozityvumo ir teismo aktyvumo, šiuo metu jau nurodomi vadovėliuose kaip neabejotinai priklausantys baudžiamojo proceso principų sistemai. Kita vertus, baudžiamojo proceso vadovėlių autorių nuostatos ir kitos priežastys lemia, kad juose nagrinėjama nuo kelių iki keliolikos baudžiamojo proceso principų³⁹⁴.

³⁸⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. sausio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-115/2014. *Teismų praktika*, 2014, t. 41, p. 576–584.

³⁹⁰ JURGAITIS, R. Supaprastinta baudžiamoji procesinė forma. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004; MERKEVIČIUS, R. Įtariamo (kaltinamo) asmens teisė į procesą per kuo trumpiausią laiką užtikrinimas. *Teisė*, 2011, t. 80, p. 34–52.

³⁹¹ AŽUBALYTĖ, R. Legalumo ir tikslingumo principai vykdant baudžiamąjį persekiojimą: ištakos, raida, tendencijos. *Jurisprudencija*, 2001, t. 21(13), p. 89–101.

³⁹² MATUIZIENĖ, E. Dispozityvumo samprata baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, t. 4(4), p. 295–316.

³⁹³ GIRDAUSKAS, M. Teismo įgaliojimų keisti inkriminuojamos veikos kvalifikavimą griežtesniu suderinamumas su konstituciniais baudžiamojo proceso tikslais ir principais. *Teisė*, 2013, t. 88, p. 144–163.

³⁹⁴ PALSKYS, E. Baudžiamojo proceso principai naujojo Lietuvos Respublikos BPK projekte. *Teisė*, 1993, t. 26; GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUCONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 50–68; JURKA, R.; AŽUBALYTĖ, R.; GUŠAUSKIENĖ, M.; PANOMARIOVAS, A. Baudžiamojo proceso principai. Mokomoji knyga. Vilnius: Eugrimas, 2009; GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUCONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 50–69.

Pagal beveik kelis dešimtmečius šio vadovėlio autorių Mykolo Romerio universitete Teisės fakulteto studentams dėstomo Baudžiamojo proceso teisės bendrosios dalies kurso struktūrą čia atskirų baudžiamojo proceso principų turinys aptariamas kitaip, nei įprasta ligi šiol publikuotuose vadovėliuose. Pasirinktas originalus dėstymas skaitytojui gilinantis į konkretaus principo turinį leistų suvokti ir viso baudžiamojo proceso paskirtį, ir atskirų jo institutų esmę. Todėl baudžiamojo proceso principai kaip pamatinės, nukreipiančios ir leidžiančios suprasti bei tinkamai išaiškinti konkrečias normas nuostatos analizuojamos ne atskirai, bet kartu su tais baudžiamojo proceso institutais, kurių reguliavimą ir taikymą lemia.

Remiantis Konstitucija, Konstitucinio Teismo jurisprudencija, BPK, teismų praktika ir baudžiamojo proceso doktrina, toliau nagrinėjami šie baudžiamojo proceso principai: teisės į teisminę gynybą principas; nešališkumo principas; principas, kad teisingumą vykdo tik teismas; nekaltumo prezumpcijos principas; teisės į gynybą principas; proceso greitumo principas. Šių baudžiamojo proceso principų³⁹⁵ turinys atskleidžiamas tiek, kad padėtų suvokti ir tinkamai taikyti šiame vadovėlyje nagrinėjamas BPK bendrosios dalies nuostatas.

4. BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS PRINCIPŲ KLASIFIKAVIMAS

Teisės principai yra teisės sistemos ar atskiros teisės šakos pagrindas. Jie sudaro sistemą ir yra glaudžiai tarpusavyje susiję. Taigi principai tarpusavyje sąveikauja: vieni suponuoja, leidžia formuluoti kitus. **Principų sistema** – savotiškas tinklas, kurio įvairūs elementai yra susiję sudėtingais determinaciniais ir koordinaciniais ryšiais³⁹⁶. Kaip minėta, nuolat kintantis, interpretuojamas ir plėtojamas abstrakčių teisės principų turinys objektyviai negali būti sutalpinamas vien pirminio teisės šaltinio tekste³⁹⁷, t. y. principų turinio aspektai atskleidžiami byla po bylos, taikant įvairius metodus³⁹⁸. Siekiant aiškiau suvokti principų sistemą ir jų tarpusavio ryšius,

³⁹⁵ Visai teisei sistemai ir baudžiamajam procesui reikšmingi bendrieji teisiniai principai šioje vadovėlio dalyje nebus nagrinėjami. Tokie baudžiamojo proceso principai kaip laisvas įrodymų vertinimas, rungimasis ir asmenų procesinis lygiateisiškumas, proceso išsamumas yra ypač svarbūs analizuojant įrodymų teisę; proporcingumo ir asmens privatus gyvenimo neliečiamumo principai nustato procesinių prievartos priemonių reglamentavimo ir taikymo pagrindus, viešo, tiesioginio ir žodinio nagrinėjimo principai yra svarbūs teisminiam nagrinėjimui. Juos plačiau aptarti verta analizuojant minėtuosius baudžiamojo proceso institutus ar stadijas.

³⁹⁶ KURIS, E. Lietuvos Respublikos Konstitucijos principai. Iš: *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001, p. 225.

³⁹⁷ JANKAUSKAS, K. Teisės principų samprata ir jos įtvirtinimas konstitucinėje jurisprudencijoje. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2005, p. 71–72.

³⁹⁸ Dažniausiai principai taikomi plėtojamoju (kai teisės principo turinys išvedamas iš paties principo, netaikant teisės normų) ir atkuriamuoju (kai atskleidžiant principo turinį remiamasi normomis, teismų precedentais ir kt.) būdais. Žr.: BALTRIMAS, J.; LANKAUSKAS, M. Argumentavimas remiantis teisės principais: atkuriamasis ir plėtojamas būdai. Vilnius: Teisės institutas, 2014.

baudžiamąjį procesą principai klasifikuojami remiantis įvairiais kriterijais. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad neretai kai kurie principai, keičiantis jų turinio aiškinimui, gali būti priskiriami arba vienai, arba kitai principų grupei. Pavyzdžiui, nekaltumo prezumpcija ilgą laiką buvo laikoma tik baudžiamajam procesui būdingu principu, o dabar vis dažniau įvardijama kaip bendrasis visai teisinei sistemai svarbus teisės principas³⁹⁹.

Toliau aptariamos kelios svarbesnės baudžiamąjį procesą principų klasifikacijos, kurios nepateikia baigtinio principų sąrašo, tačiau gali padėti suvokti atskiro baudžiamąjį procesą principą prigimtį, jo šaltinius, turinį ir taikymo apimtį.

1. Baudžiamąjį procesą teisės principai gali būti skirstomi *pagal norminio akto, kuriame jie yra įtvirtinti, galią*. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra nurodęs, kad „<...> Baudžiamąjį procesą teisinis reguliavimas turi būti pagrįstas konstituciniais <...> ir kitais principais“⁴⁰⁰.

Konstituciniai principai yra įtvirtinti Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Konstitucinis Teismas nurodo:

„<...> Konstitucijos principai ir normos sudaro darnią sistemą, todėl negalima vieną Konstitucijos principų ar normų aiškinti paneigiant kitų principų ar normų esmę. Paneigus vieną ar kitą Konstitucijoje įtvirtintą principą būtų pažeista konstitucinių principų ir vertybių pusiausvyra, iškreipta konstitucinio reguliavimo esmė. Konstitucijos principai ir normos turi aiškiai apibrėžtą prasmę ir turinį, kuris yra atskleidžiamas konstitucinėje jurisprudencijoje. Konstitucijos normų ir principų negalima aiškinti remiantis įstatymų leidėjo ir kitų teisėkūros subjektų priimtais aktais, nes taip būtų paneigta Konstitucijos viršenybė teisės sistemoje“⁴⁰¹.

Konstitucinis Teismas taip pat nurodė, kad

„įstatymu reglamentuojamas baudžiamąjį procesą santykius įstatymų leidėjas turi gana plačią diskreciją. Antai įstatymų leidėjas įstatymu gali nustatyti skirtingas baudžiamąjį procesą rūšis, kartu ir baudžiamąjį procesą ypatumus tiriant tam tikras nusikalstamas veikas ir (arba) nagrinėjant atskirų kategorijų baudžiamąsias bylas, *inter alia* skirtingas tam tikrų nusikalstamų veikų ikiteisminio tyrimo taisykles, baudžiamąjį procesą dalyvių teisinio statuso ypatumus ir kt. Tačiau ir įgyvendindamas minėtą diskreciją įstatymų leidėjas privalo paisyti Konstitucijos normų bei principų, *inter alia* <...> Konstitucijos nuostatų, įtvirtinančių asmenų lygia-teisiškumą, teisę kreiptis į teismą, teisę į teisingą ir nešališką teismą, teisėjo ir teismų nepriklausomumą vykdančią teisingumą, teisėjo pareigą sustabdyti bylos nagrinėjimą tada, kai kreipiamasi į Konstitucinį Teismą, taip pat prokurorų konstitucinį statusą“.

³⁹⁹ GODA, G. Nekaltumo prezumpcija: įtvirtinimas Lietuvos teisėje ir kai kurie turinio aspektai. *Teisė*, 2002, t. 44, p. 42–53; GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUČONIS, P. Baudžiamąjį procesą teisė. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 9.

⁴⁰⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 24 d. nutarimas.

⁴⁰¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas.

Konstitucinis Teismas taip pat yra konstatavęs: „baudžiamąjį procesą reguliuojantis turi būti pagrįstas konstituciniais teisėtumo, lygybės įstatymui ir teismui, nekaltumo prezumpcijos, viešo ir teisingo bylos nagrinėjimo, teismo ir teisėjo nešališkumo ir nepriklausomumo, teismo ir kitų valstybės institucijų (pareigūnų), dalyvaujančių baudžiamajame procese, funkcijų atskyrimo, teisės į gynybą garantavimo ir kitais principais“⁴⁰².

Konstitucinių principų, ypač reikšmingų baudžiamajam procesui, sistema nuolat kinta, t. y. įvairiais aspektais aiškinama ir interpretuojama daugelyje Konstitucinio Teismo nutarimų: tai teisės į teisminę gynybą, tinkamo (sąžiningo) proceso, asmens teisių ir laisvių apsaugos, nekaltumo prezumpcijos, žmogaus laisvės, asmens ir būsto neliečiamybės, asmens privataus gyvenimo, susirašinėjimo ir kitokio susižinojimo slaptumo, asmens lygybės prieš įstatymą, teismą ir kitas valstybės institucijas bei pareigūnus, valstybinės proceso kalbos, tik teismo vykdomo teisingumo, teisėjų nepriklausomumo ir nešališkumo, teismo nagrinėjimo viešumo, teisės į gynybą ir kiti principai.

Kiti, žemesnės juridinės galios negu konstituciniai, principai – baudžiamąjį procesą reguliuojantys principai, *įtvirtinti įstatymuose, pirmiausia Baudžiamąjį proceso kodekse*. Kalbant apie šią grupę principų būtina nurodyti, kad Baudžiamąjį proceso kodekse yra įtvirtinti ir daugelis konstitucinių baudžiamąjį proceso principų: nekaltumo prezumpcija, teisės į gynybą principas, teismo proceso viešumo principas ir kiti, nors būtinybės tai daryti nėra. Konstitucija, kaip tiesiogiai veikiantis norminis aktas, neabejotinai yra baudžiamąjį proceso šaltinis ir joje įtvirtinti principai yra privalomi. Kita vertus, kodifikuotame baudžiamąjį procesą reguliuojančiame akte – BPK – nurodžius svarbiausius konstitucinius principus, proceso dalyviams paprasčiau suvokti baudžiamąjį proceso normų sistemą ir naudotis jiems priklausančiomis teisėmis. Kiti, ne konstituciniai, principai – laisvas įrodymų vertinimas, rungimosi principas.

2. Pagal *veikimo sritį*, t. y. pagal tai, kelioms teisės šakoms yra reikšmingi, principai gali būti: bendrieji, reikšmingi visai teisei sistemai; tarpšakiniai, veikiantys keliuose teisės šakose; šakiniai, veikiantys vienoje teisės šakoje, šiuo atveju – baudžiamąjį proceso teisėje⁴⁰³.

Bendrieji teisiniai principai – tai pamatinės nuostatos, kuriomis grindžiama visa valstybės ir teisės sąranga⁴⁰⁴. Būdami visuomenės santy-

⁴⁰² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

⁴⁰³ Kai kuriuose vadovėliuose kaip šiai klasifikacijai priklausanti principų rūšis skiriami institutų principai, kurie visapusiškai įgyvendinami taikant atskirą teisės institutą. Žr.: GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUČONIS, P. Baudžiamąjį proceso teisė. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 48–49; DRIUKAS, A.; VALANČIUS, V. Civilinis procesas: teorija ir praktika. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 205; taip pat pošakių, institutų, poįstatutinių principų, žr.: SPRUOGIS, E. Teisės šaltiniai. Teisės principai. Iš: BAUBLYS, L., et al. *Teisės teorijos įvadas*. Vilnius: MES, 2012, p. 234.

⁴⁰⁴ BIRMONTIENĖ, T., et al. Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001, p. 208.

kių dalis, bėgant laikui jie dažniausiai susiformuoja visuomenės teisinėje sąmonėje. Pamatiniais galima laikyti šiuos principus: teisingumo, protingumo ir sąžiningumo, nors jie yra ir patys neaiškiausi, abstrakčiausi teisės principai⁴⁰⁵. Bendrieji teisės principai dažniausiai būna įtvirtinti Konstitucijoje, nes ji yra teisės sistemos pagrindas. Jie apima visą teisės sistemą, todėl laikomi turinčiais Konstitucijos galią⁴⁰⁶. Jų turinys plačiai nagrinėjamas Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, taip pat konstitucinės teisės doktrinoje. Tai teisinės valstybės, Konstitucijos viršenybės, tiesioginio taikymo, proporcingumo, lygiateisiškumo ir kiti principai. Konstitucinio Teismo nuomone, „visos konstitucinės nuostatos aiškintinos konstitucinio teisinės valstybės principo, kuris yra universalus principas ir kuriuo yra grindžiama visa Lietuvos teisės sistema bei pati Lietuvos Respublikos Konstitucija, kontekste“⁴⁰⁷. Reikėtų sutikti su Konstitucinio Teismo nuostata, kad „<...> pareiža nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme paisyti baudžiamojo proceso teisės principų ir normų negali būti interpretuojama kaip leidžianti <...> baudžiamojo proceso teisės <...> principus ir normas priešpriešinti bendriesiems teisės principams. Nagrinėjant baudžiamąsias bylas turi būti paisoma teisingumo, sąžiningumo, protingumo, proporcingumo, teisėtumo principų, kitų bendrųjų teisės principų, kaip antai *res iudicata*, *nemo iudex in propria causa*, *audiatur et altera pars*, *ubi ius – ibi remedium*, *onus probandi*, *impossibilium nulla obligatio est* ir kt. Privalu paisyti ir teisės aiškinimo kanonų“⁴⁰⁸.

Nors Lietuvos baudžiamojo proceso literatūroje teisingumo, protingumo ir sąžiningumo, kaip baudžiamojo proceso, principų turinys beveik nenagrinėjamas, jie yra neabejotinai svarbūs vertybiniai kriterijai, padedantys teismams spręsti įvairius klausimus, ypač tuos, kuriuos menkai reguliuoja arba nereguliuoja konkrečios teisės normos. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ne kartą pabrėžė šių principų reikšmę sprendžiant neturtinės žalos klausimus baudžiamosiose bylose, būtent:

„Vertybiniai teisingumo, protingumo, sąžiningumo kriterijai yra bendrieji teisės principai, konkrečioje situacijoje užtikrinantys priešingų interesų pusiausvyrą, atsižvelgiant į situacijos ypatumus. Šie principai taikomi, kai teisės normos tam tikros faktinės situacijos apskritai nereglamentuoja arba reglamentuoja iš dalies, pavyzdžiui, padarytos neturtinės žalos dydžio ribų nustatymą. Dėl to teismai, priteisdami asmeniui kitų asmenų nusikalstama veika padarytą neturtinę žalą, atsižvelgia ne tik į nukentėjusiojo, bet ir į pagrįstus kaltininko interesus (CK 6.282 straipsnis). Tai sudaro prielaidas siekti protingos nukentėjusiojo ir kaltininko skirtingų interesų pusiausvyros“⁴⁰⁹.

⁴⁰⁵ SPRUOGIS, E. Teisės šaltiniai. Teisės principai. IŠ: BAUBLYS, L., et al. *Teisės teorijos įvadas*. Vilnius: MES, 2012, p. 234.

⁴⁰⁶ *Ibid.*, p. 233–234.

⁴⁰⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

⁴⁰⁸ *Ibid.*

⁴⁰⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. spalio 14 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-377/2014.

Bendrieji teisės principai neretai tampa bene pagrindiniu kriterijumi, padedančiu atriboti panašius teisės pažeidimus, t. y. administracinį teisės pažeidimą ir nusikalstamą veiką:

„Atribojant administracinę ir baudžiamąją atsakomybę už valstybės tarnautojo ar viešojo administravimo funkcijas atliekančio asmens įžeidimą, būtina įvertinti padarytą veiką pagal objektyvių ir subjektyvių požymių turinį, jų pasireiškimą, vadovautis protingumo, proporcingumo, teisingumo ir kitų bendrųjų teisės principų nuostatomis (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-285/2014).“⁴¹⁰

Dauguma šių principų neabejotinai svarbūs baudžiamajam procesui, tačiau mokomojoje baudžiamojo proceso literatūroje nėra atskirai nagrinėjami, todėl to nedaroma ir šiame vadovėlyje.

Tarpšakiniai baudžiamojo proceso teisės principai būdingi kelioms, dažniausiai procesinėms, teisės šakoms: tai teismų nešališkumo ir nepriklausomumo principas; proceso šalių lygybės principas; *non bis in idem* (draudimas traukti atsakomybėn du kartus už tą pačią veiką), proceso viešumo principas, rungimosi principas, *non reformatio in peius* draudimo (draudimas bloginti padėtį, kai skundą paduoda tik nuteistasis arba išteisintasis) principas ir kt. Šių principų turinys yra panašus ir baudžiamojo, ir civilinio, ir administracinio proceso teisėje.

Šakiniai baudžiamojo proceso teisės principai būdingi tik baudžiamojo proceso teisei, o kitose teisės šakose jie gali būti taikomi, bet tada jiems būdingas kitas turinys. Tai, pavyzdžiui, nekaltumo prezumpcijos principas, teisės į gynybą principas.

Baudžiamojo proceso principai dar gali būti skiriami **pagal principo veikimo apimtį**, t. y. pagal tai, kuriai baudžiamojo proceso stadijai esant įgyvendinami visos apimtys.

Tai **visiškai įgyvendinami bet kurioje baudžiamojo proceso stadijoje**, taip pat ir esant specifinėms baudžiamojo proceso formoms, principai: asmens privataus gyvenimo neliečiamumo, asmenų lygybės prieš įstatymą ir teismą, proporcingumo. Pavyzdžiui, Konstitucinis Teismas nurodo:

„Reguliuojant ikiteisminį tyrimą ir jį atliekant turi būti laikomasi Konstitucijos normų ir principų, įtvirtinančių *inter alia* asmenų lygiateisiškumą, žmogaus laisvės neliečiamumą, draudimą žeminti žmogaus orumą, žmogaus asmens, privataus gyvenimo, būsto neliečiamumą, nuosavybės neliečiamumą, nekaltumo prezumpciją, asmens teisę į teisminę gynybą ir teisę turėti advokatą.<...> Ypač pabrėžtina, kad per ikiteisminį tyrimą priimami sprendimai turi būti aiškūs, pagrįsti teisiniais argumentais. Šių sprendimų aiškumas, pagrindimas teisiniais argumentais yra svarbi asmens konstitucinių teisių ir laisvių, *inter alia* teisės į teisingą teisinį procesą, taip pat teisės į teisminę gynybą, garantija.“⁴¹¹

⁴¹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. balandžio 14 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-215-303/2015.

⁴¹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

Kituose nutarimuose Konstitucinis Teismas vertino baudžiamojo proceso modelius ar jo formas, kurios skiriasi nuo bendrojo baudžiamojo proceso modelio, ir konstatavo, kad nepriklausomai nuo baudžiamojo proceso modelio turėtų būti užtikrinti visi baudžiamojo proceso principai:

„Vertinant teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo procesą kaip specifinį, nuo bendrojo baudžiamojo proceso modelio nukrypstantį procesą, Konstitucijos normų ir principų kontekste pažymėtina, kad Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, jog įstatymu reglamentuodamas baudžiamojo proceso santykius įstatymų leidėjas turi gana plačią diskreciją ir gali įstatymu nustatyti skirtingas baudžiamojo proceso rūšis, kartu ir baudžiamojo proceso ypatumus tiriant tam tikras nusikalstamas veikas ir (arba) nagrinėjant atskirų kategorijų baudžiamąsias bylas, *inter alia* skirtingas tam tikrų nusikalstamų veikų ikiteisminio tyrimo taisykles, baudžiamojo proceso dalyvių teisinio statuso ypatumus ir kt.; įgyvendindamas minėtą diskreciją įstatymų leidėjas privalo paisyti Konstitucijos <...>. Baudžiamojo proceso teisinis reguliavimas turi būti pagrįstas konstituciniais <...> ir kitais principais.“⁴¹²

Reikėtų atkreipti dėmesį ir į nuomonę, kad specialiosios baudžiamojo proceso rūšys (formas), arba kvaziprosesai, yra organiškai atskirtos nuo klasikinio baudžiamojo proceso ir juose nesiekama nustatyti tiesos, kuri, kaip teigiama, yra pagrindinis baudžiamojo proceso siekis⁴¹³, taigi, ko gero, būtų diskutuotinas ir visų baudžiamojo proceso principų veikimas juose.

Kai kurie principai ***visiškai įgyvendinami tik atskirose baudžiamojo proceso stadijose***. Nors ir Konstitucijoje, ir Baudžiamojo proceso kodekso nuostatose, apibrėžiančiose principus, paprastai vartojamas žodis „teismas“; Konstitucinis Teismas yra aiškiai konstatavęs atitinkamų principų veikimą ir ikiteisminiame tyrime, ir reglamentuojant bei taikant specifines baudžiamojo proceso rūšis (formas)⁴¹⁴. Pavyzdžiui, baudžiamajame procese viešumas tradiciškai suprantamas ir aiškinamas tik siaurąja prasme, t. y. kaip baudžiamųjų bylų teismo nagrinėjimo (ir teisme išnagrinėtos baudžiamosios bylos medžiagos) viešumas (BPK 9 straipsnis). Taip netiesiogiai pripažįstama, kad viešumas yra ne viso baudžiamojo proceso, o tik teisminių stadijų principas. Be to, teigiama, kad ikiteisminio tyrimas yra slaptas (BPK 177 straipsnis). Manytina, kad vykstant teisminiam nagrinėjimui proceso viešumo principas pasireiškia beveik visos apimties (tiesa, kai kurios išimtys yra įtvirtintos BPK 9 straipsnyje), o atliekant ikiteisminį tyrimą šio principo pasireiškimo galimybės gali būti ir yra ribojamos. Panašiai interpretuojamas ir rungimasis – BPK 7 straipsnio nuostata, kad „bylos teisme nagrinėjamos laikantis rungimosi principo“. Dažnai nurodo-

⁴¹² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 24 d. nutarimas.

⁴¹³ PANOMARIOVAS, A. Tiesos paieškos priemonė – fikcija, baudžiamojo proceso pavyzdžiu. *Iš: KURAPKA, V. E., et al. Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 57–58.

⁴¹⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 24 d. nutarimas.

ma, kad rungimosi principas iš tikrųjų veikia tik teisme, bet tokių institutų kaip suėmimo ir kitų kardomųjų priemonių, kurias gali skirti ikiteisminio tyrimo teisėjas, skyrimas, apklausa, kurias vykdo ikiteisminio tyrimo teisėjas, analizė leidžia teigti, kad rungimosi elementai būdingi ir kai kuriems ikiteisminio tyrimo veiksams.

Apibendrinant pateiktąsias klasifikacijas pabrėžtina, kad baudžiamojo proceso principų samprata ir pagrindiniai jų sistemos ypatumai leidžia teigti, jog visi baudžiamojo proceso principai baudžiamajame procese privalo veikti vienodai, kitaip jie negalėtų būti principai. Taigi nors baudžiamojo proceso principai priskiriami vienai ar kitai principų rūšiai, jais privaloma vadovautis viso baudžiamojo proceso metu ir esant visoms baudžiamojo proceso formoms, kita vertus, principų įgyvendinimo apimtis gali skirtis.

KLAUSIMAI

1. Paaiškinkite baudžiamojo proceso teisės principo sampratą.
2. Kokia baudžiamojo proceso teisės principų paskirtis ir reikšmė?
3. Apibūdinkite pagrindines baudžiamojo proceso teisės principų funkcijas.
4. Apibūdinkite baudžiamojo proceso principų sistemą.
5. Paaiškinkite pagrindines baudžiamojo proceso teisės principų klasifikacijas ir jų paskirtį.

UŽRAŠAMS

 _____

IV SKYRIUS

BAUDŽIAMOJO PROCESO DALYVIAI⁴¹⁵

⁴¹⁵ Apie gynėjus kalbama penktajame, apie atstovus pagal įstatymą ir atstovus pagal įgaliojimą – šeštajame, apie civilinius ieškovus ir civilinius atsakovus – devintajame vadovėlio skyriuose.

IV SKYRIAUS TURINYS

1. BAUDŽIAMOJO PROCESO DALYVIŲ SAMPRATA IR KLASIFIKAVIMAS.....	137
2. BAUDŽIAMOJO PROCESO DALYVIŲ TEISINĘ PADĖTĮ LEMIANTYS BAUDŽIAMOJO PROCESO PRINCIPAI	140
3. PROCESINIO STATUSO ĮGIJIMAS. PROCESINIS TEISNUMAS IR VEIKSNUMAS	148
4. TEISMAS.....	152
5. PROKURORAS.....	160
6. IKITEISMINIO TYRIMO SUBJEKTAI	164
7. BAUDŽIAMOJO PROCESO DALYVIAI	174
7.1. NUKENTĖJUSYSIS.....	174
7.2. ĮTARIAMASIS.....	181
7.3. KALTINAMASIS.....	199
7.4. LIUDYTOJAS	214
KLAUSIMAI	234

1. BAUDŽIAMOJO PROCESO DALYVIŲ SAMPRATA IR KLASIFIKAVIMAS

Baudžiamajame procese įgyvendindami arba padėdami įgyvendinti baudžiamojo proceso paskirtį, siekdami apginti savo ar atstovaujамųjų asmenų teises ir teisėtus interesus dalyvauja daug institucijų bei asmenų. Jie atlieka tam tikrus procesinius veiksmus ir tapę procesinių santykių subjektais įgyja tam tikrų teisių bei pareigų.

Literatūroje kalbant apie baudžiamajame procese dalyvaujančius asmenis ir institucijas vartojami du terminai: baudžiamojo proceso subjektai ir baudžiamojo proceso dalyviai. Baudžiamojo proceso vado-vėlyje, publikuotame 2005 m., visi baudžiamojoje procesinėje veikloje dalyvaujantys asmenys ir institucijos vadinamos *baudžiamojo proceso subjektais* ir išskiriama atskira proceso subjektų grupė – *procesu dalyviai*⁴¹⁶. Tokią klasifikaciją, taip pat ir atitinkamų terminų vartoseną, galbūt iš dalies lėmė ir 1961 m. Baudžiamojo proceso kodeksas, galiojęs Lietuvoje iki 2003-ųjų. Jo I skyriaus penktasis skirsnis vadinosi „Proceso dalyviai, jų teisės ir pareigos“ ir reglamentavo kaltinamojo, teisiamojo, nuteistojo, išteisintojo, nukentėjusiojo, civilinio ieškovo, civilinio atsakovo, jų atstovų ir gynėjo procesinę padėtį. Kita vertus, kiekvienas baudžiamosios procesinės veiklos dalyvis yra atitinkamų baudžiamųjų procesinių santykių subjektas⁴¹⁷, todėl jį galima vadinti baudžiamojo proceso subjektu⁴¹⁸.

Kitas bendrasis terminas, skirtas įvardyti visus baudžiamojoje procesinėje veikloje dalyvaujančius asmenis – *baudžiamojo proceso dalyviai*⁴¹⁹; pastarieji pagal pasirinktus kriterijus dar gali būti skirstomi į įvairias grupes. Taigi kalbant apie visus baudžiamajame procese dalyvaujančius asmenis ar institucijas iš esmės vartotini du terminai: arba „baudžiamųjų procesinių santykių subjektai“, arba „baudžiamojo proceso dalyviai“. Šioje knygoje vartojamas trumpesnis ir patogesnis bendrasis terminas „baudžiamojo proceso dalyviai“⁴²⁰.

⁴¹⁶ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUČONIS P. Baudžiamojo proceso teisė. Vadovėlis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 72.

⁴¹⁷ Teisės teorijoje terminas „teisinių santykių subjektas“ yra nusistovėjęs, nors kartais kaip sinonimas vartojamas ir terminas „teisinių santykių dalyvis“, žr.: VAIŠVILA, A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004, p. 409. Civilinio proceso moksle dar vartojamas terminas „civilinių procesinių santykių subjektai“, apibūdinantis civiliniame procese dalyvaujančius asmenis, žr.: LAUŽIKAS, E.; MIKELĖNAS, V.; NEKROŠIUS, V. Civilinio proceso teisė. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 225–226.

⁴¹⁸ Tokiu atveju negalima tokia klasifikacija: 1) baudžiamojo proceso subjektai; 2) baudžiamojo proceso dalyviai; 3) kiti baudžiamajame procese dalyvaujantys asmenys.

⁴¹⁹ LIAKAS, A. Baudžiamosios procesinės veiklos dalyviai. Vilnius, 1973, p. 3–6; ANCELIS, P.; AŽUBALYTĖ, R.; JURGAITIS, R.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Baudžiamojo proceso teisė. Elektroninis vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007. Prieiga per internetą: <https://vma.mruni.eu/pluginfile.php/37437/mod_resource/content/0/bpt/fcontent.html>.

⁴²⁰ Analizuojant kitus šios temos klausimus, taip pat nagrinėjant kitas vadovėlio temas, vartojamas ir terminas „baudžiamojo proceso subjektai“, o kalbant apie pareigūnus ir institucijas, atliekančius kiteisminį tyrimą ar atskirus jo veiksmus bei priimančius sprendimus ikiteisminio tyrimo metu, ir terminas „ikiteisminio tyrimo subjektai“.

Galima apibrėžti, kad *baudžiamąjo proceso dalyviai* – tai baudžiamajame procese dalyvaujantys asmenys, atliekantys tam tikrus proceso veiksmus ar priimančius proceso sprendimus, taip pat dalyvaujantys atliekant veiksmus ir priimančius sprendimus (tapdami atitinkamų procesinių santykių subjektais) bei turintys tam tikrą teisinį statusą (įgyjantys tam tikrų teisių ir pareigų).

Baudžiamąjo proceso dalyvių sistema gali būti geriau suvokta išnagrinėjus bent kelias proceso dalyvių klasifikacijas. Taigi visus baudžiamąjo proceso dalyvius galima klasifikuoti atsižvelgiant į dalyvaujančių procese asmenų tikslus, uždavinius baudžiamajame procese, jų funkcijų skirtingumą ir teisinio statuso ypatumus. Baudžiamąjo proceso dalyvių klasifikacija nėra savitiksli. Atlikta pagal įvairius kriterijus, ji padeda geriau suvokti kiekvieno baudžiamąjo proceso dalyvio vietą sudėtingoje baudžiamųjų procesinių santykių sistemoje, jo pareigų ar įgyvendinamų teisių prigimtį ir esmę.

Bendriausiaja prasme, t. y. *pagal teisinės padėties pobūdį*, visi baudžiamąjo proceso dalyviai gali būti skirstomi į:

- vykdančius baudžiamąjį procesą, t. y. tiriančius nusikalstamas veikas, nagrinėjančius baudžiamąsias bylas ir užtikrinančius nuosprendžio vykdymą;
- dalyvaujančius tiriant ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas: proceso dalyvius, siekiančius įgyvendinti (apginti) savo ar savo atstovaujамųjų interesus, ir kitus, bylos baigtimi nesuinteresuotus, dalyvius.

Pagal *tikslą*, kurio dalyvaudami baudžiamąjoje procesinėje veikloje siekia baudžiamąjo proceso dalyviai, galima skirti šias dalyvių grupes:

1) valstybinės institucijos ir pareigūnai, baudžiamajame procese vykdančios valstybinius įgaliojimus ir pareigas bei ginantys viešuosius (valstybinius ir visuomeninius) interesus: teismas, teisėjas, ikiteisminio tyrimo teisėjas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo įstaigos ir ikiteisminio tyrimo pareigūnai;

2) asmenys, ginantys savo teisėtus interesus arba interesus tų, kuriems atstovauja: įtariamasis, kaltinamasis, nuteistasis, išteisintasis, nukentėjęsysis, civilinis ieškovas, civilinis atsakovas, baudžiamajon atsakomybėn traukiamas juridinis asmuo, jų atstovai, gynėjas;

3) asmenys, padedantys vykdyti baudžiamąjį procesą: liudytojas, ekspertas, specialistas, vertėjas, posėdžio sekretorius, teismo antstolis, užstato davėjas ir kiti.

Baudžiamąjo proceso dalyvius pagal atliekamas *baudžiamąjo proceso funkcijas* galima suskirstyti į tris pagrindines grupes, kurios savo ruožtu gali būti skiriamos į du pogrupius:

1. Baudžiamąjį procesą vykdančios baudžiamąjo proceso dalyviai: baudžiamajame procese valstybinius įgaliojimus turintys ir viešuosius (valstybės ir visuomenės) interesus ginantys valstybės institucijos ir pareigūnai:

1.1. teisingumo vykdymo funkciją vykdančios institucijos (proceso dalyviai): teismas, teisėjas, teismo posėdžio pirmininkas. Atsižvelgiant į valstybėje egzistuojančią teisingumo vykdymo sistemą, šiai baudžiamojo proceso dalyvių grupei gali priklausyti ir prisiekusysis bei teismo tarėjas ar visuomeninis teisėjas;

1.2. kaltinimo ir nusikalstamos veikos tyrimo funkciją vykdančios institucijos ir pareigūnai (proceso dalyviai): prokuroras, ikiteisminio tyrimo įstaiga, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovas, ikiteisminio tyrimo įstaigos vadovo įgaliotas asmuo.

2. Šalimis laikomi baudžiamojo proceso dalyviai (BPK 7 straipsnis):

2.1. kaltinimo funkciją atliekantys proceso dalyviai (kaltinimo šalis): valstybinis kaltintojas, nukentėjusysis, privatus kaltintojas, civilinis ieškovas, nukentėjusiojo, privataus kaltintojo ir civilinio ieškovo atstovai;

2.2. gynybos funkciją įgyvendinantys proceso dalyviai (gynybos šalis): įtariamasis, kaltinamasis, nuteistasis, išteisintasis, nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo, nuteistojo, išteisintojo) atstovas pagal įstatymą, asmens, kuriam taikomos priverčiamosios medicininio pobūdžio priemonės, atstovas pagal įstatymą, gynėjas, civilinis atsakovas, civilinio atsakovo atstovas, baudžiamajon atsakomybėn traukiamas juridinis asmuo ir jo atstovas.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse šiai grupei priskirti baudžiamojo proceso dalyviai, išskyrus įtariamąjį, dar vadinami asmenimis, dalyvaujantiais nagrinėjant bylą teisme (BPK 245 straipsnis).

3. Baudžiamąjį procesą padedantys vykdyti baudžiamojo proceso dalyviai:

3.1. asmenys, žinantys arba galintys pateikti nusikalstamai veikai ištirti ir išnagrinėti reikšmingų duomenų: liudytojas, specialistas, ekspertas;

3.2. asmenys, teikiantys kitokią pagalbą vykdant baudžiamąjį procesą: vertėjas, kviestinis, užstato davėjas, posėdžio sekretorius, kitus asmenis padedantys apklausti valstybinės vaikų teisių apsaugos tarnybos atstovas ar psichologas ir kt.⁴²¹

Akivaizdu, kad paskutinėje klasifikacijoje kai kurie proceso dalyviai patenka net į kelias skirtingas grupes. Tai dar kartą parodo esant sudėtingą baudžiamojo proceso dalyvių sistemą, tiksliau – kai kurių dalyvių skirtingą teisinį statusą, priklausantį nuo jų konkrečioje baudžiamojo proceso stadijoje atliekamos funkcijos, taip pat taikant skirtingoje teisejoje atliekamą kitokią baudžiamojo proceso funkciją. Pavyzdžiui, prokuroras, viena vertus, yra nešališko ikiteisminio tyrimo organizatorius, bet bylai pasiekus teismą tampa kaltintoju, proceso požiūriu lygiateisiu su gynybos šalimi. Įtariamasis, kaip vienas iš labiausiai bylos baigtimi suinteresuotų ir savo privatų interesą ginančių proceso dalyvių, kartu yra potencialus duomenų apie nusikalstamą veiką šaltinis. Nukentėjusysis privataus kaltinimo procese tampa privačiu kaltintoju.

⁴²¹ SMIRNOV, A. V.; KALINOVSKIJ, K. B. Ugolovnij process. Moskva, 2004, p. 21.

2. BAUDŽIAMOJO PROCESO DALYVIŲ TEISINĘ PADĖTĮ LEMIANTYS BAUDŽIAMOJO PROCESO PRINCIPAI

Kaip minėta, visose pagrindinėse baudžiamojo proceso dalyvių klasifikacijose kaip atskira proceso dalyvių grupė skiriami baudžiamajame procese valstybinius įgaliojimus turintys ir viešuosius (valstybės ir visuomenės) interesus ginantys valstybės institucijos ir pareigūnai. Nusikalstamos veikos tyrimo, baudžiamojo persekiojimo ir teisingumo vykdymo funkcijas iš esmės monopolizavusi valstybė joms užtikrinti sukūrė atitinkamas institucijas. Taigi tik teismas, ikiteisminio tyrimo teisėjas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo institucijos ir ikiteisminio tyrimo pareigūnai privalo pagal savo kompetenciją inicijuoti, vykdyti ir pabaigti baudžiamąjį procesą. Juos vienija baudžiamojo proceso paskirtis ir tikslai, taip pat pareiga rinkti, ištirti ir įvertinti įrodymus, nustatyti įrodytinas aplinkybes (BPK 1 ir 2 straipsniai). Jie turi pareigą ne tik išsamiai ir nešališkai ištirti bei išnagrinėti visas bylos aplinkybes, bet ir išaiškinti byloje dalyvaujantiems asmenims jų teises bei užtikrinti galimybę jomis pasinaudoti (BPK 45 straipsnis). Teismui, prokuratūrai, ikiteisminio tyrimo įstaigai priskirtas funkcijas atliekantys pareigūnai gina viešąjį interesą, todėl keliami specialūs, palyginti su kitais proceso dalyviais, jų kvalifikacijos, dalykinių ir asmeninių savybių, taip pat ir reputacijos, reikalavimai:

„Viena iš garantijų, kad teisėjai tinkamai vykdys teisingumą, yra jų kvalifikacija: teisėjais turi būti skiriami tik asmenys, turintys aukštą teisinę kvalifikaciją ir gyvenimo patirtį; tai reiškia, kad teisėjams keliami ypatingi profesiniai reikalavimai (Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas, 2013 m. liepos 3 d. sprendimas). Tinkamas teisėjų pasirengimas, jų žinių gilinimas, kvalifikacijos kėlimas – svarbi prielaida užtikrinti tinkamą teismų veiklą (Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas). Teisėjams keliami ir itin dideli etinio bei moralinio pobūdžio reikalavimai, jų reputacija turi būti nepriekaištinga (Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas, 2013 m. liepos 3 d. sprendimas), jie turi saugoti savo profesijos garbę ir prestižą (Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas).“⁴²²

Pabrėžtina, kad įstatymų nustatyta tvarka teisėju, prokuroru, ikiteisminio tyrimo pareigūnu tapęs asmuo konkrečiame tyrime ar byloje įgyja procesines teises, pareigas ir atsakomybę tada, kai konkretus tyrimas arba baudžiamosios bylos nagrinėjimas jam priskiriamas teisės aktų nustatyta tvarka⁴²³. Minėtųjų pareigūnų (institucijų) veiklai būdingi ir pareigūnų įgaliojimų (kompetencijos) apimtį, ir asmenų teisių garantijas

⁴²² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

⁴²³ Pavyzdžiui, teisėjas paskiriamas nagrinėti konkrečią bylą pagal Teisėjų tarybos 2015 m. rugsėjo 25 d. nutarimą Nr. 13P-123-(7.1.2) „Dėl bylų paskirstymo teisėjams ir teisėjų kolegijų sudarymo taisyklių aprašo patvirtinimo“. TAR, 2015-09-29, Nr. 14388.

baudžiamajame procese lemiantys principai. Iš jų išskirtini šie baudžiamojo proceso principai: *jurisdikcinių ir kitų teisės taikymo institucijų nešališkumas*, nors dažniau kalbama apie teisėjo ir teismo nešališkumo bei nepriklausomumo principą; *pareigūnų (institucijų) veiksmų ir sprendimų teisėtumas bei pagrįstumas*. Kitaip šias nuostatas galima apibūdinti kaip baudžiamajame procese dalyvaujančių asmenų teisių garantijas, nes principai, kaip minėta, vertingi ne patys savaime, o dėl to, kad užtikrina žmogaus teises, taip pat veiksmingą ir efektyvią jau pažeistų teisių gynybą. Vadinas, tai yra teisė į nešališką, nepriklausomą ir pagal įstatymą įsteigtą teismą, teisė į kitų teisės taikymo institucijų nešališkumą, taip pat teisė skusti pareigūnų (institucijų) sprendimus ir veiksmus.

Paprastai doktrinoje ir teismų praktikoje pabrėžiamas teisėjo ir teismo nešališkumo ir nepriklausomumo principas, įtvirtintas Konstitucijoje bei Konvencijoje ir aiškinamas remiantis konstitucine ir EŽTT jurisprudencija. Antai doktrinoje⁴²⁴ ir teismų praktikoje yra nusistovėjęs aiškinimas, kad teismo nešališkumo reikalavimas yra ir viena iš asmens konstitucinės teisės į teisingą teismą sudėtinių dalių. Teismų praktikoje taip pat išaiškinta, kad teismo nešališkumo reikalavimas turi du aspektus: objektyvųjį ir subjektyvųjį:

„Pirma, teismas turi būti subjektyviai nešališkas, t. y. nė vienas teisėjas negali asmeniškai turėti išankstinio nusistatymo ar būti tendencingas. Antra, teismas turi būti nešališkas objektyviaja prasme, t. y. turi pateikti pakankamas garantijas, pašalinančias bet kokią su tuo susijusią abejonę“⁴²⁵.

„Vertinant nešališkumą subjektyviuoju aspektu, turi būti nustatyta, ar yra realių faktų, kurie kelia abejonių dėl teisėjo nešališkumo ar rodo bylą nagrinėjusio teisėjo asmeninį tendencingumą. Objektyvus nešališkumo aspektas bendriausia prasme reikalauja, kad teismo procesas būtų organizuojamas, proceso veiksmai būtų atliekami, su bylos nagrinėjimo teisme dalyviais būtų bendraujama taip, kad negalėtų susidaryti išpūdis, jog proceso metu vienai iš proceso šalių reiškiamas išankstinis priešiškus ar palankumas arba teismas vienaip ar kitaip suinteresuotas tam tikra bylos baigtimi.“⁴²⁶

Kita vertus, kasacinės instancijos teismas savo nutartyse ne kartą pabrėžė, kad „nešališkumo principas negali būti suprantamas pernelyg plačiai – vien tik teismo padarytos teisės aiškinimo ir taikymo klaidos,

⁴²⁴ MERKEVIČIUS, R. Kaltinamojo teisės į nešališką teismą (teismo nešališkumo principo) samprata aukščiausių nacionalinių teismų jurisprudencijoje. *Teisė*, 2010, t. 76, p. 83–99; MERKEVIČIUS, R. Teismo nešališkumo principo samprata Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje. *Teisė*, 2010, t. 76, p. 63–82.

⁴²⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijų kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-176/2010, Nr. 2K-193/2010, Nr. 2K-132/2015, Nr. 2K-7-124-648/2015.

⁴²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2015 m. balandžio 28 d. kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-7-124-648/2015.

baudžiamąjį proceso įstatymo pažeidimai, net jei jie ir esminiai, nėra pakankamas pagrindas konstatuoti, kad teismas nagrinėjo bylą šališkai. Nesant konkrečių bylą nagrinėjančio teismo šališkumo požymių, jo konstatavimas neturėtų būti siejamas su priimto nuosprendžio motyvacijos stoka, įrodymų tyrimo rezultatų įvertinimu, kitokiais teismo sprendimo surašymo trūkumais⁴²⁷.

BPK numatyta, kad nušalinti, t. y. pripažinti šališku ir dėl to negalinti tirti ar nagrinėti baudžiamosios bylos, taip pat teikti specialisto išvadą ar atlikti ekspertizę, galima ne tik teisėją, teisėjų kolegiją, bet ir ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, ikiteisminio tyrimo teisėją, teismo posėdžio sekretorių, vertėją, ekspertą ir specialistą (BPK 57 straipsnio 2 dalis). Be visiems minėtiesiems baudžiamąjį proceso dalyviams bendrų nušalinimo pagrindų (BPK 58 straipsnio 2 dalis), yra numatyti ir specifiniai bylą nagrinėjančių ar tam tikrus veiksmus tiriant baudžiamąsias bylas atliekančių teisėjų nušalinimo pagrindai (BPK 58 straipsnio 2 dalis). Nešališkumo principas turi užtikrinti, kad viešąjį interesą turintys ginti pareigūnai (institucijos), kaip ir vykdyti teisingumą padedantys asmenys, pavyzdžiui, verčiantys proceso kalbos nemokantiems asmenims ar atliekantys specialiujų žinių reikalaujančius tyrimus, nebus asmeniškai suinteresuoti bylos baigtimi.

Konstitucinis Teismas nurodo:

„Konstitucinis teisinės valstybės principas reikalauja, kad jurisdikcinės ir kitos teisės taikymo institucijos būtų nešališkos, nepriklausomos, siektų nustatyti objektyvią tiesą ir sprendimus priimtų tik teisės pagrindu (Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d., 2000 m. rugsėjo 19 d., 2003 m. sausio 24 d., 2004 m. gruodžio 13 d., 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimai). <...> Prokuroro nepriklausomumas organizuojant ikiteisminį tyrimą ir jam vadovaujant, palaikant valstybinį kaltinimą baudžiamosiose bylose yra konstitucinė vertybė; pagal Konstituciją negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuriuo ši konstitucinė vertybė būtų paneigiama arba būtų kitaip suvaržomas prokuroro nepriklausomumas organizuojant ikiteisminį tyrimą ir jam vadovaujant, palaikant valstybinį kaltinimą baudžiamosiose bylose (Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 13 d. nutarimas). Tačiau Konstitucijoje įtvirtintas prokuroro nepriklausomumas negali būti interpretuojamas kaip reiškiantis, esą prokurorai baudžiamajame procese neprivalo laikytis įstatymų ir (arba) vykdyti teismo (teisėjo) nurodymų.“⁴²⁸

Teisė skūsti pareigūnų (institucijų) veiksmus ir sprendimus baudžiamąjį proceso metu, kaip ir nušalinimas, taip pat laikoma viena iš asmenų teisių užtikrinimo garantijų. Ši teisė yra bendresnio pobūdžio žmogaus

⁴²⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijų kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-243/2009, Nr. 2K-122/210, Nr. 2K-425/2012, Nr. 2K-491/2014.

⁴²⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

teisės būti apsaugotam nuo bet kokio pareigūnų netinkamo elgesio dalis. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo:

„Teisė skūsti pareigūnų veiksmus garantuojama Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 3 straipsnyje, kuriame įtvirtintos žmogaus teisės būti apsaugotam nuo netinkamo valstybės pareigūnų elgesio, o asmeniui argumentuotai teigiant, kad jis patyrė tokį elgesį, valstybė turi pareigą užtikrinti veiksmingą šio skundo tyrimą (*Spinov v. Ukraine, no. 34331/03, judgement of 27 November 2008*), <...> vienas teisės viršenybės principo reikalavimų yra tas, jog piliečiai turi turėti galimybę informuoti kompetentingus valstybės pareigūnus apie tokį valstybės tarnautojų ir pareigūnų elgesį, kuris jiems atrodo netinkamas arba neteisėtas.“⁴²⁹

Kaip minėta, įtariamasis (kaltinamasis) ir nukentėjęs yra asmenys, kurie paprastai baudžiamojo proceso metu aktyviausiai gina savo teisėtus interesus, todėl jiems turi būti suteiktos tokios apimties teisės, kad būtų galima tuos interesus efektyviai ginti. Taigi ir ***nukentėjusiojo, ir įtariamojo (kaltinamojo), taip pat ir civilinio ieškovo bei atsakovo, teisinio statuso turinį visų pirma apibrėžia asmens teisė kreiptis į teismą:***

„Reguliuojant baudžiamojo proceso santykius jokiais atžvilgiais negali būti pažeista Konstitucijoje įtvirtinta asmens teisė kreiptis į teismą. Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalies nuostata, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą, reiškia, jog <...> asmeniui garantuojama teisė turėti nepriklausomą ir nešališką ginčo arbitražą, kuris pagal Konstituciją ir įstatymus iš esmės išspręstų kilusį teisinį ginčą; teisę ginti savo teises ir laisves teisme turi kiekvienas asmuo, manantis, kad jo teisės ar laisvės pažeistos, – teisės kreiptis į teismą įgyvendinimą lemia paties asmens suvokimas, kad jo teisės ar laisvės pažeidžiamos; asmeniui jo pažeistų teisių gynyba teisme garantuojama nepriklausomai nuo jo teisinio statuso; asmens pažeistos teisės, *inter alia* įgytosios teisės, ir teisėti interesai teisme turi būti ginami nepriklausomai nuo to, ar jie yra tiesiogiai įtvirtinti Konstitucijoje; asmens teisės turi būti ginamos ne formaliai, o realiai ir veiksmingai tiek nuo privačių asmenų, tiek nuo valdžios institucijų ar pareigūnų neteisėtų veiksmų (Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d., 2000 m. gegužės 8 d., 2001 m. liepos 12 d., 2004 m. rugpjūčio 17 d., 2005 m. vasario 7 d. nutarimai).“⁴³⁰

Kitas svarbus ***įtariamojo (kaltinamojo) ir nukentėjusiojo statusą modeliuojantis konstitucinis principas yra teisė į teisingą (sąžiningą, tinkamą) procesą.*** Antai konstitucinėje jurisprudencijoje nurodoma:

„Asmens teisių ir laisvių teismo gynimo garantija – tai procesinio pobūdžio garantija, esminis asmens teisių ir laisvių konstitucinio instituto

⁴²⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2016 m. sausio 12 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-57-788/2016.

⁴³⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

elementas, būtina teisingumo įgyvendinimo sąlyga, neatskiriamas konstitucinio teisinės valstybės principo turinio elementas (Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d., 2004 m. rugpjūčio 17 d., 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimai).⁴³¹

Dažniausiai teisė į teisingą, tinkamą teisinį procesą ir EŽTT, ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje nagrinėjama kaip įtariamąjo (kaltinamojo) teisė⁴³². Lietuvos Aukščiausiasis Teismas bylose taip pat paprastai nurodo, kad būtent nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo turi teisę į tinkamą baudžiamąjį procesą:

„<...> asmuo, kaltinamas padaręs nusikaltimą, turi teisę, kad jo byla viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas. Šia konstitucine nuostata yra įtvirtintas asmens teisės į tinkamą teismo procesą principas, kurio laikymasis yra būtina sąlyga teisingai išspręsti bylą. Konstitucijos reikalavimas teisingai išnagrinėti bylą suponuoja tai, kad teismas turi teisingai nustatyti tikrąsias bylos aplinkybes, tinkamai pritaikyti baudžiamąjį įstatymą, nepažeisti konstitucinių procesinės veiklos principų, laiduoti visų proceso dalyvių teises.“⁴³³

Vis dėlto Konstitucinis Teismas ne viename nutarime konstatavo, kad „asmens teisė kreiptis į teismą suponuoja ir jo teisę į tinkamą teisinį procesą (Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d., 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimai)⁴³⁴, taigi ir nukentėjusysis turi teisę į tinkamą, teisingą baudžiamąjį procesą, o jo teisinis statusas turi leisti jam siekti tokio proceso. Tokią nuostatą stiprina ir Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 47 straipsnio 2 dalis, kurioje nurodoma: „Kiekvienas asmuo turi teisę, kad jo byla per kiek įmanoma trumpesnę laiką viešai ir teisingai išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir nešališkas teismas. Kiekvienas asmuo turi turėti galimybę gauti teisinę pagalbą, būti ginamas ir atstovaujamas.“ Konstitucijos 31 straipsnyje ir BPK 44 straipsnio 5 dalyje kalbama tik apie tokias pačias kiekvieno nusikalstamos veikos padarymu kaltinamo asmens teises.

Konstitucinė teisė į gynybą ir nekaltumo prezumpcija yra metodologinis įtariamąjo (kaltinamojo) statuso pagrindas. Nekaltumo prezumpcijos principas įtvirtintas Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalyje: asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu. Antai Konstitucinis Teismas konstatavo:

⁴³¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

⁴³² ŠTARIENĖ, L. Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją. Vilnius: Registrų centras, 2010.

⁴³³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. sausio 10 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-30/2006.

⁴³⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

„Nekaltumo prezumpcija – tai pamatinis teisingumo vykdymo baudžiamųjų bylų procese principas, viena svarbiausių žmogaus teisių ir laisvių garantijų (Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 12 d. nutarimas). Pagal Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą nekaltumo prezumpciją baudžiamajame procese kaltės įrodinėjimo našta tenka tyrimo institucijoms. Įtariamasis ar kaltinamasis savo nekaltumo įrodinėti neprivalo, tačiau, pasinaudodamas teise į gynybą, jis gali pateikti įrodymų ar argumentų, paneigiančių pareikštą kaltinimą. Kitais atvejais gynybos priemonės gali būti panaudojamos atsakomybę lengvinančioms aplinkybėms atskleisti. Todėl gynyba yra kryptinga baudžiamąjį persekiojimą atsvara, kuria siekiama apsaugoti teisėtus įtariamojo ar kaltinamojo interesus <...>.“⁴³⁵

Šio konstitucinio imperatyvo turėtų būti laikomasi ne tik nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme, bet ir atliekant ikiteisminį tyrimą⁴³⁶. Konstitucinės nekaltumo prezumpcijos nuostatas patikslina BPK 44 straipsnio 6 dalis, kurioje numatyta, kad „kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu įtariamasis ar kaltinamasis asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas BPK nustatyta tvarka ir nepripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu“. Taigi įtariamojo (kaltinamojo) statusą, be bendrojo Konstitucijos garantuojamos pagarbos žmogaus orumui reikalavimo⁴³⁷, iš esmės lemia būtent nekaltumo prezumpcijos principo turinys, t. y. tai, kad draudžiama perkelti įrodinėjimo pareigą įtariamajam (kaltinamajam); asmens kaltumą turi įrodinėti valstybės įgalioti pareigūnai; visi neaiškumai ir abejonės aiškinami įtariamojo (kaltinamojo) naudai, jei išnaudojus visas galimybes nepavyksta jų pašalinti; apkaltinamasis teismo nuosprendis negali būti pagrįstas prielaidomis; priimant apkaltinamąjį nuosprendį įtariamojo (kaltinamojo) prisipažinimu galima remtis tik jei toks prisipažinimas grindžiamas byloje surinktais įrodymais; įtariamasis (kaltinamasis) negali būti verčiamas dalyvauti savo įkaltinimo procese⁴³⁸. Konstitucinis teisės į gynybą principas taip pat sukuria įtariamojo teisių pagrindus, kuriais remdamasis jis gali veiksmingai gintis.

Teisė į žalos atlyginimą, kaip sudėtinė teisės į teisminę gynybą dalis ar atskiras baudžiamąjį proceso principas, lemia ir nukentėjusiojo, ir civilinio ieškovo statusą. Pabrėžtina, kad BPK numato atskirą proceso dalyvį – civilinį ieškovą, kurio esminis procesinis interesas yra gauti žalos atlyginimą⁴³⁹. Juo gali tapti ir fizinis asmuo, taigi iš esmės civilinį ieškinį

⁴³⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 12 d. nutarimas.

⁴³⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

⁴³⁷ Žr.: MERKEVIČIUS, R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata. Vilnius: Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008.

⁴³⁸ JURKA, R., et al. Baudžiamąjį proceso principai. Vilnius: Eugrimas, 2009, p. 110–115.

⁴³⁹ Analizuojant konstitucinio žalos atlyginimo principo įgyvendinimo formas baudžiamajame procese būtina atskirti nukentėjusiojo teisę gauti žalos atlyginimą (BPK 44 straipsnio 10 punktas), nukentėjusiojo teisę gauti smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensaciją (BPK 44 straipsnio 10 punktas) ir teisę gauti žalos atlyginimą asmeniui, ►

pareiškęs nukentėjusysis, ir žalos patyręs juridinis asmuo. Ieškinį pareiškia dėl nusikalstamos veikos turtinės ar neturtinės žalos patyręs asmuo. Jeigu nukentėjusysis dėl amžiaus, socialinės brandos ar sveikatos negali įgyvendinti savo teisės ir pareikšti ieškinio, tą gali padaryti jo atstovas, bet teisė į žalos atlyginimą išlieka ir žala priteisiama ne atstovui pagal įstatymą, o nukentėjusiajam⁴⁴⁰. Konstitucinėje jurisprudencijoje nurodoma:

„Reikalavimas ginti <...> asmens teises kyla iš Konstitucijos, *inter alia* konstitucinio teisinės valstybės principo, Konstitucijos 30 straipsnyje įtvirtinto konstitucinio asmeniui padarytos žalos atlyginimo principo. Šis konstitucinis principas neatsiejamas nuo Konstitucijoje įtvirtinto teisingumo principo: įstatymais turi būti sudarytos visos reikiamos teisinės prielaidos padarytą žalą atlyginti teisingai <...>.“⁴⁴¹

„Saugant ir ginant žmogaus (ir apskritai asmens – ne tik fizinio, bet ir juridinio) teises ir laisves, *inter alia* žmogaus orumą, ypatinga svarba tenka žalos atlyginimo institutui. Konstitucijos 30 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad asmeniui padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą nustato įstatymas. Taigi būtinumas atlyginti asmeniui padarytą materialinę ir moralinę žalą yra konstitucinis principas <...>. Šis konstitucinis principas neatsiejamas nuo Konstitucijoje įtvirtinto teisingumo principo: įstatymais turi būti sudarytos visos reikiamos teisinės prielaidos padarytą žalą atlyginti teisingai. Taigi Konstitucija imperatyviai reikalauja įstatymu nustatyti tokią teisinę reguliavimą, kad asmuo, kuriam neteisėtais veiksmais buvo padaryta žala, visais atvejais galėtų reikalauti teisingo tos žalos atlyginimo ir tą atlyginimą gauti. <...>. Konstitucijos 30 straipsnio 2 dalyje *expressis verbis* minimos dvi žalos rūšys: materialinė ir moralinė žala, t. y. (atitinkamai) turiniai praradimai ir dvasinio (neturtinio) pobūdžio skriaudos (jas gali sukelti ir fizinis skausmas), kurias tik sąlygiškai galima įvertinti ir kompensuoti materialiai. <...>. Atlyginant materialinę žalą visais atvejais yra įmanoma vadovautis visiško (adekvataus) žalos atlyginimo principu (*restitutio in integrum*), kai padarytos žalos dydis gali būti išreiškiamas piniginiu ekvivalentu ir ta žala gali būti atlyginama pinigais (tai nepaneigia galimybės materialinę žalą atlyginti ir kitu turtu ar dar kitaip); taigi už materialius praradimus atlyginama materialiomis vertybėmis. Tuo tarpu, kaip minėta, moralinė žala yra dvasinė skriauda, kurią tik sąlygiškai galima įvertinti ir kompensuoti materialiai; padarytos moralinės žalos, kaip asmens patirtos dvasinės skriaudos, neretai apskritai niekas (*inter alia* jokia

◀ kuris buvo neteisėtai sulaikytas, suimtas ar nuteistas (BPK 46 straipsnio 1 dalis). Vadovėlyje kalbama tik apie turčinės ir neturtinės žalos atlyginimą BPK numatyta tvarka, nes kitos dvi minėtosios žalos atlyginimo formos įgyvendinamos civilinių įstatymų ir specialiųjų įstatymų numatyta tvarka: arba neteisimine tvarka, arba kreipiantis į teismą civilinio proceso tvarka. Žr.: Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 85-3140; nauja redakcija: *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 137-538; Lietuvos Respublikos žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo ir atstovavimo valstybei įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 56-2228.

⁴⁴⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. gruodžio 18 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-809/2007.

⁴⁴¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. spalio 30 d. nutarimas.

materiali kompensacija) negali atstoti, nes asmens psichologinės, emocinės ir kitokios būsenos, buvusios iki tol, kol jis patyrė dvasinę skriaudą, neįmanoma sugrąžinti – tokią būseną kai kada (geriausiu atveju) galima tik iš naujo sukurti, panaudojant *inter alia* materialią (pirmiausia piniginę) kompensaciją už tą moralinę žalą (tai nereiškia, kad kai kada išties nėra neįmanoma vien moralinė satisfakcija už patirtą moralinę žalą).⁴⁴²

Kasacinio teismo praktikoje taip pat laikomasi panašaus teisės į žalos atlyginimą aiškinimo:

„<...> visiškas žalos atlyginimo principas neturtinės žalos atlyginimo atveju netaikytinas. Įstatymas numato piniginę satisfakciją, kuria turi būti siekiama kiek įmanoma teisingiau kompensuoti nukentėjusiojo patirtus (ir galimus ateityje) dvasinius išgyvenimus. Pirmosios ir apeliacinės instancijos teismų priedermė tokiose bylose yra ir teisingos piniginės kompensacijos už patirtą skriaudą nustatymas (kasacinės nutartys Nr. 2K-533/2005, Nr. 2K-669/2006, Nr. 2K-209/2007). Neturtinės žalos atlyginimo tikslai neapsiriboja vien kompensacija. Svarbus ir moralinės satisfakcijos aspektas. Taigi neturtinės žalos atlyginimo tikslas – kompensacija ir satisfakcija arba socialinio teisingumo atkūrimas, kai priteisiant žalos atlyginimą, svarbus teisių pažeidimo fakto konstatavimas ir teisėtų interesų pusiausvyros atkūrimas.“⁴⁴³

Konstitucinė teisė neliudyti prieš save ir prieš šeimos narius garantija lemia kiekvieno asmens, kuris baudžiamajame procese turi teisę ar pareigą duoti parodymus, pasirinkimą juos duoti arba neduoti. Šia konstitucine garantija naudojasi įtariamasis, kaltinamasis (nuteistasis, išteisintasis, asmuo, kuriam nutraukta baudžiamoji byla), nukentėjusysis, liudytojas ir kiti asmenys, kurie gali būti apklausti, pavyzdžiui, kaltinamojo atstovas pagal įstatymą:

„Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas draudimas bet kokių būdu versti asmenį duoti parodymus prieš save. <...> EŽTT sprendimuose išaiškinta, kad verčiant liudyti prieš save pažeidžiamas teisingo proceso principas, įtvirtintas Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje. Asmens įpareigojimas (vertimas) atsakyti į klausimus apie įvykius, dėl kurių jam pareikštas kaltinimas Konvencijos 6 straipsnio prasme, nesuderinamas su teise tylėti ir neduoti parodymų prieš save, kuri yra neatskiriama teisingo proceso sąvokos dalis. Šis principas galioja ir tuo atveju, kai nurodytas įpareigojimas (vertimas) asmeniui taikomas skirtingame procese negu tas, kuriame pareikštas kaltinimas (*mutatis mutandis Marttinen v. Finland, no. 19235/03, judgement of 21 April 2009; Shannon v. the United Kingdom, no. 6563/03, judgement of 4 October 2005; J.B. v. Switzerland, no. 31827/96, judgement of 3 May 2001; a contrario Macko and Kozubal v. Slovakia, nos. 64054/00 and 64071/00, judgement of 19 June 2007*).“⁴⁴⁴

⁴⁴² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas.

⁴⁴³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. gruodžio 11 d. kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-649/2012.

⁴⁴⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. kovo 29 d. kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-168/2011.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra konstatavęs, kad „<...> Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas draudimas bet koku būdu versti asmenį duoti parodymus prieš save. Pagal BPK 80 straipsnio 1 punktą, 82 straipsnio 3 dalį, įtvirtinančius šią konstitucinę nuostatą, asmeniui, apklausiamam apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, netaikoma atsakomybė už melagingų parodymų davimą pagal BK 235 straipsnio 1 dalį <...>“⁴⁴⁵ ir kad būtent pareigūnai privalo prieš apklausą informuoti apklausiamą asmenį apie tokią teisę⁴⁴⁶.

3. PROCESINIO STATUSO ĮGIJIMAS.

PROCESINIS TEISNUMAS IR VEIKSNUMAS

Prieš trumpai aptariant procesinio statuso suteikimą asmenims, kurie dėl įvairių priežasčių turi dalyvauti baudžiamajame procese, būtina pasakyti, kad įstatymų leidėjas turi plačią diskreciją nustatyti asmens pripažinimo baudžiamajo proceso dalyviu pagrindus ir tvarką, taip pat nustatyti jo teisinį statusą, bet tai darydamas jis turi laikytis lygiateisiškumo principo. Konstitucinis Teismas nurodė:

„Teisinis reguliavimas turi būti toks, kad baudžiamajo proceso dalyviai, turintys tą patį procesinį teisinį statusą (nukentėjusieji, asmenys, įtariamai padarę nusikalstamą veiką, kaltinamieji, liudytojai, gynėjai ir kt.), būtų traktuojami vienodai. Taigi tą patį procesinį statusą turintys baudžiamajo proceso dalyviai turi turėti ir tokias pačias teises bei pareigas, nebent tarp jų būtų tokio pobūdžio ir tokio masto skirtumų, kad nevienodas traktavimas būtų objektyviai pateisinamas. Priešingu atveju būtų nukrypta nuo konstitucinių teisinės valstybės ir asmenų lygiateisiškumo principų. Kartu pažymėtina, kad tokiu diferencijuotu baudžiamajo proceso teisinių santykių reguliavimu negali būti paneigtos ir iš Konstitucijos kylančios baudžiamajo proceso dalyvių teisės arba jų įgyvendinimas pasunkintas taip, kad taptų neįmanomas.“⁴⁴⁷

Paprastai šie asmenys *teisinį baudžiamajo proceso dalyvio statusą įgyja tik esant faktiniam ir juridiniam pagrindams*. BPK yra nurodyti juridiniai faktai, kuriuos nustačius asmuo gali įgyti atitinkamą teisinį statusą (faktinis pagrindas). Tokie asmenys tampa atitinkamais proceso dalyviais ir įgyja tam tikrų teisių bei pareigų tik kompetentingam pareigūnui priėmus atitinkamą sprendimą. Pavyzdžiui, nukentėjusiuoju asmuo gali būti pripažintas ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, teismo sprendimu (juridinis pagrindas), jei nustatoma, kad jis dėl nusikalstamos veikos patyrė fizinės, moralinės ar turtinės žalos (faktinis pagrindas) (BPK 28 straipsnis).

⁴⁴⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. kovo 29 d. kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-168/2011.

⁴⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁴⁷ Lietuvos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje yra pavyzdžių, kai nustatoma, kad asmeniui nebuvo suteiktas jo faktinę padėtį atitinkantis statusas, – paprastai tai pripažįstama baudžiamojo proceso pažeidimu. Štai byloje dėl asmens, kuris *de facto* buvo įtariamasis nusikalstamos veikos padarymu, tačiau jam *de iure* nebuvo suteiktas įtariamojo statusas, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė:

„Akivaizdu, kad 2009 m. sausio 6 d. į policijos įstaigą V. B. buvo pristatytas kaip įtariamasis nusikaltimų padarymu asmuo, o policijoje vyko faktinė įtariamojo apklausa, tačiau, pažeidžiant BPK 21 straipsnio 2 dalies nuostatas, V. B. nebuvo suteiktas įtariamojo statusas. Tai turėjo būti padaryta vadovaujantis bent dviem BPK 21 straipsnio 2 dalyje numatytais pagrindais – pagal BPK 21 straipsnio 2 dalį įtariamuoju turi būti laikomas tiek asmuo, sulaikytas įtariant, kad jis padarė nusikalstamą veiką, tiek asmuo, apklausiamas apie veiką, kurios padarymu jis įtariamasis. V. B. 2009 m. sausio 6 d. buvo sulaikytas bei apklausiamas kaip įtariamasis, šių veiksmų tinkamai procesiškai neįforminant. Tokiais veiksmais buvo padaryti BPK 140, 187, 188 straipsnių, nustatančių įtariamojo sulaikymo ir apklausos taisykles, pažeidimai.“⁴⁴⁸

Taigi cituojamoje byloje nebuvo galima remtis tokio asmens parodymais.

Kitoje byloje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo, kad „nei ikiteisminio tyrimo, nei teismo proceso metu J. S. nesuteikus jokio procesinio statuso, jis negalėjo pasinaudoti BPK 28 straipsnio 2 dalyje, taip pat BPK 44 straipsnio 10 dalyje, 110 straipsnyje įtvirtintomis teisėmis. Todėl J. S. turi teisę pareikšti ieškinį dėl neturtinės žalos atlyginimo CPK tvarka“⁴⁴⁹.

Sprendžiant dėl liudytojo statuso suteikimo asmeniui, būtina laikytis liudytojo neutralumo (asmeninio nesuinteresuotumo) taisyklės:

„Liudytojo, kaip baudžiamojo proceso dalyvio, statusas paprastai yra neutralus, t. y. kaip liudytojas turi būti apklausiamas asmuo, tiesiogiai niekaip nesuinteresuotas bylos baigtimi. Kaip liudytojas apklausiamas asmuo, galintis pateikti informaciją apie reikšmingas bylai aplinkybes. Liudytojas paprastai apklausiamas apie jam žinomus kitų asmenų veiksmus, kitas nustatant tiesią byloje svarbias aplinkybes; parodymų dalyko nesudaro duomenys apie tikėtiną jo dalyvavimą darant nusikalstamas veikas. Liudytojui negali būti užduodami klausimai, į kuriuos atsakius būtų gauti duomenys, galintys būti pagrindas reikšti įtarimus ar kaltinimus šiam proceso dalyviui.“⁴⁵⁰

⁴⁴⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. rugsėjo 24 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-350/2013.

⁴⁴⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 3 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-252/2007.

⁴⁵⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gegužės 19 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-225/2009.

Taigi tinkamo procesinio statuso suteikimas laiku ir aiškus asmenų informavimas apie teises, kuriomis jie gali naudotis, ir apie pareigas, kurias turi vykdyti, jiems yra prielaida aktyviai ginti savo teisėtus interesus baudžiamajame procese. *Procesiniam statusui įgyti ir procesinėms teisėms įgyvendinti yra svarbus procesinis teisnumas ir procesinis veiksnumas.* Nors BPK nereglamentuoja procesinio teisnumo ir veiksnumo kategorijų, galima teigti, kad baudžiamajame procese procesinis teisnumas yra susijęs su procesinio statuso įgijimu⁴⁵¹, o procesinis veiksnumas siejamas su asmens gebėjimu veiksmingai dalyvauti baudžiamajame procese. Atitinkamo proceso dalyvio – įtariamojo (kaltinamojo), nukentėjusiojo (civilinio ieškovo) arba liudytojo – statusui įgyti svarbiausias kriterijus yra amžius ir sveikatos būklė.

Baudžiamąją tvarką Lietuvoje gali atsakyti, taigi ir tapti įtariamuoju (kaltinamuoju), 16 metų sulaukęs (BK 13 straipsnio 1 dalis) asmuo, už atskirų veikų padarymą – 14 metų sulaukęs (BK 13 straipsnio 2 dalis) pakaltinamas asmuo (baudžiamajoje teisėje galioja pakaltinamumo prezumpcija: asmuo laikomas pakaltinamu, jei nekyla pagrįstų abejonių dėl jo pakaltinamumo. Tik tada laikantis įstatymų nustatytų procedūrų sprendžiama dėl asmens psichinės sveikatos tyrimo).

Sisteminė nukentėjusiojo procesinio statuso pagrindams skirta BPK 28 straipsnio analizė nekelia abejonių: asmens pripažinimo nukentėjusiuoju neriboja jokios sąlygos, taigi nukentėjusiuoju, vėliau – ir civiliniu ieškovu, fizinis asmuo turi būti pripažįstamas neatsižvelgiant į jo veiksnumą, amžių, psichinės ar fizinės sveikatos būklę ar kitas aplinkybes. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinėse nutartyse ši norma aiškinama taip pat:

„Nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu baudžiamajame procese turi būti pripažįstamas tas fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika tiesiogiai buvo padaryta turtinės ir (ar) neturtinės (fizinės, moralinės) žalos. <...> Nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu fizinis asmuo pripažįstamas nepriklausomai nuo to asmens amžiaus, veiksnumo, sveikatos būklės ar kitų aplinkybių.“⁴⁵²

Potencialaus liudytojo baudžiamajoje byloje amžius įstatyme nenurodytas – nei mažiausias, nei didžiausias. BPK 79 straipsnyje tik numatyta, kad „liudytoju negali būti asmuo, kuris pagal sveikatos priežiūros įstaigos pažymą arba teismo psichiatro ar teismo mediko išvadą dėl fizinių ar psichinių trūkumų nesugeba teisingai suvokti reikšmingų bylai aplinkybių ir duoti dėl jų parodymus“. Vadinasi, liudyti gali būti kviečiamas ir mažas

⁴⁵¹ Pabrėžtina, kad baudžiamąjį procesą vykdančių pareigūnų procesinis teisnumas ir veiksnumas sutampa.

⁴⁵² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 3 d. kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-252/2007.

vaikas, ir gilios senatvės sulaukęs asmuo⁴⁵³, tačiau tik „jeigu jie sugeba suvokti bylai svarbius reiškinius ir duoti apie juos teisingus parodymus“⁴⁵⁴.

Taigi nukentėjusiojo statusas turi būti suteikiamas nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiam asmeniui neatsižvelgiant į jo amžių, įtariamuoju asmuo gali tapti nuo 14 ar 16 metų, liudytoju – nuo tada, kai sugeba suvokti įvykius ir duoti apie juos parodymus.

Nors Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 6 straipsnyje teigiama, jog kiekvienas, kad ir kur būtų, turi teisę būti pripažintas teisinių santykių subjektu, teisės teorijos požiūriu ši nuostata tikslintina: „Teisės subjektas yra platesnė sąvoka negu teisinio santykio subjektas, nes galimi atvejai, kai konkretus asmuo, būdamas teisės subjektas, negali būti tam tikrų santykių subjektas.“⁴⁵⁵ Vadinasi, asmens procesinis veiksnumas, t. y. gebėjimas pasinaudoti teisėmis ir vykdyti pareigas, gali būti siejamas su asmens amžiumi, taip pat jo fizine ir psichine branda ir (arba) sveikata, leidžiančia jam teisingai suvokti bylos aplinkybes, pareigūnų priimamus sprendimus, savo veiksmų ir su savo teisėtai interesais susijusių pareigūnų ar kitų baudžiamojo proceso dalyvių veiksmų reikšmę ir padarinius. Įvertinus amžiaus ir sveikatos įtaką naudojantis procesinėmis teisėmis ir galimybę vykdyti procesines pareigas galima teigti, kad asmenys iki 18 metų yra nevysiškai procesiškai veiksnūs. Toks statusas gali būti pripažintas ir asmenims dėl senyvo amžiaus, tam tikrų psichikos trūkumų ar sutrikimų, taip pat fizinę negalią turintiems asmenims, bet tik tada, jeigu tai jiems trukdo veiksmingai naudotis suteiktomis teisėmis.

Akivaizdu, kad kalbant apie nevysišką procesinį veiksnumą arba procesinį neveiksnumą⁴⁵⁶ tampa svarbus „asmens teisių skirstymas į teises, kurių įgyvendinimas reikalauja tiesioginio paties jų turėtojo dalyvavimo, ir į teises, kurių įgyvendinimas tokio dalyvavimo nereikalauja“⁴⁵⁷. Paprastai tam tikras teises nevysiškai procesiškai veiksnūs asmenys gali įgyvendinti patys (pavyzdžiui, nepilnametis nukentėjusysis gali būti apklausiamas, t. y. įgyvendinti savo teisę duoti parodymus), o kai kurias – per atstovą, gynėją ar prokurorą (pavyzdžiui, nepilnamečio nukentėjusiojo atstovas pagal įstatymą teikia prašymus, skundus, reiškia civilinį ieškinį). Baudžiamojo proceso kodekso normose yra įtvirtintos su nevysiškai procesiškai veiksniais

⁴⁵³ GODA, G., *et al.* Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (I–IV dalys). Vilnius, 2003, p. 206.

⁴⁵⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. birželio 20 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-110/2006.

⁴⁵⁵ VAIŠVILA, A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000, p. 335.

⁴⁵⁶ Procesinio veiksnumo, taip pat riboto procesinio veiksnumo, problema baudžiamajame procese mažai nagrinėta ir yra atskiro mokslinio tyrimo dalykas. Žr.: KANAPECKAITĖ, J. Baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariamai (kaltinami) asmenys su fiziniais ar psichikos trūkumais (sutrikimais). Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 22–24.

⁴⁵⁷ VAIŠVILA, A., *op. cit.*, p. 336–337.

proceso dalyvių teisėtų interesų užtikrinimu susijusios nuostatos: BPK 51, 52, 53, 54, 117, 167, 186 ir kituose straipsniuose nustatomos nepilnamečių, senyvo amžiaus, fizinių ir psichinių trūkumų (sutrikimų) turinčių asmenų, neveiksnių asmenų teisių bei teisėtų interesų papildomos įgyvendinimo garantijos⁴⁵⁸.

Minėtiesiems asmenims teisinę pagalbą teikiantys proceso dalyviai (gynėjas, įgaliotasis atstovas) arba jiems pagal įstatymą atstovaujantys asmenys gina ne savo asmeninius, o atstovaujamųjų asmenų teisėtus interesus, todėl jų negalima tapatinti su atstovaujamaisiais proceso dalyviais. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas konstatavo:

„Fizinis asmuo gali būti teisinių nuosavybės santykių subjektas neat-sižvelgiant į amžių. Atstovo pagal įstatymą dalyvavimo baudžiamajame procese paskirtis yra padėti atstovaujama asmeniui teisėtais būdais ir priemonėmis ginti jo interesus, o ieškinyš dėl žalos atlyginimo tenkinamas atstovaujamo nepilnamečio naudai.“⁴⁵⁹

Atitinkamai jų procesinis statusas arba priklauso nuo proceso dalyvio, kurio interesams atstovauja (atstovas pagal įstatymą, įgaliotasis atstovas), arba jie turi savarankišką statusą (gynėjas). Būtent šių proceso dalyvių paskirtis leidžia įstatymų leidėjui nustatyti jų statusą. Štai konstitucinę teisę į gynybą padedantis įgyvendinti gynėjas privalo profesionaliai teikti teisinę pagalbą ir taip prisidėti ir prie viešojo intereso įgyvendinimo, t. y. prie teisingo proceso vykdymo, todėl jo teisėms, pareigoms ir atsakomybei baudžiamajame procese skiriama nemažai dėmesio.

4. TEISMAS

Teismas yra vienintelė institucija, kuri laikydama specialių taisyklių nagrinėja baudžiamąsias bylas ir vykdo teisingumą. Teisingumo vykdymas – teismų funkcija, lemianti šios valdžios vietą valstybės valdžios institucijų sistemoje ir teisėjų statusą. **Teismo įgaliojimai baudžiamajame procese** yra: teisingumo vykdymas (baudžiamųjų bylų nagrinėjimas), teisminė kontrolė (instancinė galutinių sprendimų baudžiamosiose bylose teisminė kontrolė ir ikiteisminio tyrimo teisminė kontrolė), prašymų ir skundų dėl proceso metu kylančių klausimų nagrinėjimas.

Konstitucijos 109 straipsnio 1 dalyje nustatyta: „Teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai.“ Konstitucinėje jurisprudencijoje suformuluota bendroji teisingumo vykdymo samprata, kurioje pabrėžiamas ir procedūrinis teisingumo vykdymo aspektas (griežtas procesinių taisyklių

⁴⁵⁸ RIMŠELIS, E. Baudžiamąjo proceso teisės pažeidimas: samprata ir sudėtis. *Jurisprudencija*, 2006, t. 6(84), p. 81.

⁴⁵⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. gruodžio 18 d. kasacinė nutartis baudžiamąjoje byloje Nr. 2K-809/2007.

laikymasis), ir materialiojo teisingumo siekis (teisingo sprendimo byloje priėmimas):

„Teisingumo vykdymas – teismų funkcija, lemianti šios valdžios vietą valstybės valdžios institucijų sistemoje ir teisėjų statusą. Jokia kita valstybės institucija ar pareigūnas negali vykdyti šios funkcijos (*inter alia* Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d., 2004 m. gegužės 13 d., 2011 m. balandžio 7 d. nutarimai). Teisingumas vykdomas taikant specialias procesines formas, kurių paskirtis – užtikrinti asmens teises teismo procese, palengvinti nustatyti tikrąsias bylos aplinkybes, priimti teisingą sprendimą (Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas). Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos 109 straipsnį, yra ne kartą konstatavęs (*inter alia* 1999 m. gruodžio 21 d., 2006 m. gegužės 9 d., 2006 m. birželio 6 d., 2012 m. rugsėjo 25 d. nutarimuose), kad teismai, vykdydami teisingumą, privalo užtikrinti Konstitucijoje, įstatymuose ir kituose teisės aktuose išreikštos teisės įgyvendinimą, garantuoti teisės viršenybę, apsaugoti žmogaus teises ir laisves. Konstitucinė teisingumo vykdymo samprata suponuoja ir tai, kad teismai bylas turi spręsti tik griežtai laikydamiesi įstatymuose nustatytų procesinių bei kitų reikalavimų ir neperžengdami savo jurisdikcijos ribų, neviršydami kitų įgaliojimų (Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d., 2007 m. spalio 24 d. nutarimai). Iš Konstitucijos 109 straipsnio 1 dalies teismams kyla pareiga teisingai ir objektyviai išnagrinėti bylas, priimti motyvuotus ir pagrįstus sprendimus (*inter alia* Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 15 d., 2008 m. rugsėjo 17 d., 2011 m. sausio 31 d., 2012 m. rugsėjo 25 d. nutarimai). Konstitucijoje įtvirtintas teisingumo principas, taip pat nuostata, kad teisingumą vykdo teismai, reiškia, jog konstitucinė vertybė yra ne pats sprendimo priėmimas teisme, bet būtent teismo teisingo sprendimo priėmimas; konstitucinė teisingumo samprata suponuoja ne tik formalų, nominalų teismo vykdomą teisingumą, ne tik išorinę teismo vykdomo teisingumo regimybę, bet – svarbiausia – tokius teismo sprendimus (kitus baigiamuosius teismo aktus), kurie savo turiniu nėra neteisingi; vien formaliai teismo vykdomas teisingumas nėra tas teisingumas, kurį įtvirtina, saugo ir gina Konstitucija (*inter alia* Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d., 2012 m. rugsėjo 25 d., 2012 m. gruodžio 19 d. nutarimai).“⁴⁶⁰

Konstitucijos 109 straipsnio 1 dalies nuostata, kad teisingumą vykdo tik teismas, baudžiamojo proceso teisėje reiškia, jog pirmosios instancijos teismas vykdydamas šią funkciją nagrinėdamas bylą turi išsamiai ir nešališkai ištirti visas baudžiamosios bylos aplinkybes ir ją nagrinėti iš esmės: išnagrinėti asmens kaltės klausimą, paskirti jam bausmę arba pritaikyti kitas baudžiamosios atsakomybės priemones, išteisinti asmenį arba pagal įstatymą priimti kitokį galutinį sprendimą byloje. Kaip minėta, teisingumo funkcija yra atskirta nuo ikiteisminio tyrimo ir kaltinimo palaikymo procesinių funkcijų, tačiau „teismas ir teisėjas, vykdydami

⁴⁶⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas.

teisingumą, nėra saistomi ikiteisminio bylos nagrinėjimo metu surinktų įrodymų: teismo konstitucinė priedermė – visapusiškai ir objektyviai ištirti visą bylos medžiagą ir priimti teisingą sprendimą (*inter alia* Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d., 2000 m. gegužės 8 d. nutarimai).⁴⁶¹

Pagal Konstitucijos 111 straipsnio 1 dalį, Lietuvos Respublikos teismai yra Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Lietuvos apeliacinis teismas, apygardų ir apylinkių teismai⁴⁶². Baudžiamąjo proceso kodekse sąvokos „teismas“ ir „teisėjas“ vartojamos procesine prasme, t. y. kaip procesines funkcijas baudžiamosiose bylose vykdanči institucija (pareigūnas). Taigi BPK 40 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad teismas yra atitinkamo teismo teisėjas ar teisėjų kolegija, nagrinėjantys ir priimančys sprendimus BPK numatytais klausimais, būtent „apylinkės teismo teisėjas ar apylinkės teismo teisėjų kolegija, apygardos teismo teisėjas ar apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija, Lietuvos apeliacinio teismo teisėjas ar šio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija, apygardos teismo ar Lietuvos apeliacinio teismo mišri Baudžiamųjų bylų skyriaus ir Civilinių bylų skyriaus trijų teisėjų kolegija, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus trijų ar išplėstinė septynių teisėjų kolegija arba Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinė sesija, arba mišri Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus ir Civilinių bylų skyriaus trijų ar išplėstinė septynių teisėjų kolegija, arba Lietuvos Aukščiausiojo Teismo plenarinė sesija“. Atitinkamai teisėjas yra Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo skyriaus pirmininkas, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjas; Lietuvos apeliacinio teismo pirmininkas, Lietuvos apeliacinio teismo skyriaus pirmininkas, Lietuvos apeliacinio teismo teisėjas; apygardos teismo pirmininkas, apygardos teismo skyriaus pirmininkas, apygardos teismo teisėjas; apylinkės teismo pirmininkas, apylinkės teismo pirmininko pavaduotojas, apylinkės teismo teisėjas (BPK 39 straipsnis). Ikiteisminio tyrimo teisėjas yra apylinkės teismo teisėjas, apylinkės teismo pirmininko paskirtas atlikti įstatymų numatytus proceso veiksmus ir priimti sprendimus (BPK 19 straipsnis).

Taigi Konstitucijoje numatyta *keturių grandžių bendrosios kompetencijos teismų sistema* (kaip institucijų sistema) procesine prasme, t. y. teisingumo vykdymo baudžiamosiose bylose procese, veikia kaip *trijų instancijų – pirmosios, apeliacinės ir kasacinės – sistema*. Instancinė teismų sistema užtikrina baigiamųjų sprendimų dėl bylos esmės pagrįstumą ir teisėtumą. Jos paskirtis – „sudaryti prielaidas aukštesnės instancijos teismuose ištaisyti bet kurias fakto (t. y. teisiškai reikšmingų faktų) nustatymo

⁴⁶¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas.

⁴⁶² Lietuvos Respublikos 2016 m. birželio 23 d. įstatymu Nr. XII-2480 BPK 40 straipsnis papildytas 3 dalimi: „3. Apylinkės teismas gali būti sudarytas iš teritorinių padalinių – apylinkės teismo rūmų.“ Įstatymas įsigalioja 2018 m. sausio 1 d. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/911f21e03eb811e6a8ae9e1795984391>>.

ir vertinimo) ar bet kurias teisės (t. y. teisės taikymo) klaidas, kurias dėl kokių nors priežasčių gali padaryti žemesnės instancijos teismas, ir neleisti, kad kokioje nors bendrosios kompetencijos teismų nagrinėtoje civilinėje, baudžiamojoje ar kitos kategorijos byloje būtų įvykdytas neteisengumas“⁴⁶³.

Kitų teismų priimamų sprendimų pagrįstumui ir teisėtumui patikrinti BPK numato specialią apskundimo tvarką – žemesniųjų teismų priimtų nutarčių apskundimą aukštesniajam teismui.

Taigi BPK taip pat apibrėžia *teismines instancijas ir aukštesnįjį teismą*.

Pirmosios instancijos teismas yra apylinkės teismas arba apygardos teismas, priimančys byloje nuosprendį, išskyrus apygardos teismą, kompetentingą nagrinėti bylą apeliacine tvarka (BPK 32 straipsnis). *Apeliacinė instancija* yra Lietuvos apeliacinis teismas ir apygardos teismas, kai šie teismai nagrinėja bylas pagal skundus dėl neįsiteisėjusių pirmosios instancijos teismų nuosprendžių ir nutarčių (BPK 12 straipsnis). *Kasacinė instancija* – Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, nagrinėjantis bylas pagal skundus dėl įsiteisėjusių nuosprendžių ar nutarčių (BPK 24 straipsnis). BPK nurodo, kad *aukštesnysis teismas* yra teismas, kuris BPK nustatyta specialia tvarka nagrinėja ir sprendžia klausimus dėl žemesniojo teismo nutarčių. Sprendžiant klausimus dėl apylinkės teismo nutarčių aukštesnysis teismas yra apygardos teismas, o sprendžiant dėl apygardos teismo nutarčių – Lietuvos apeliacinis teismas (BPK 16 straipsnis).

Bylų teisingumą ir apskundimo apeliacine bei kasacine tvarka procedūras reglamentuojančios Baudžiamojo proceso kodekso normos nurodo, kad pirmąja instancija baudžiamąsias bylas gali nagrinėti apylinkės arba apygardos teismai, apylinkių teismų priimti sprendimai apeliacine tvarka gali būti apskūsti apygardos teismams, apygardos teismų kaip pirmosios instancijos teismo priimti sprendimai apeliacine tvarka gali būti apskūsti Lietuvos apeliaciniam teismui. Šių teismų apeliacine tvarka išnagrinėtose bylose priimtą sprendimą galima apskūsti kasacine tvarka Lietuvos Aukščiausiajam Teismui. Kai kurių kategorijų bylose galimybės skūsti sprendimą apeliacine ir kasacine tvarka nėra, pavyzdžiui, priėmus teismo baudžiamąjį įsakymą.

Konstitucijos 31 straipsnio antrojoje dalyje nustatyta: „Asmuo, kaltinamas padaręs nusikaltimą, turi teisę, kad jo bylą viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir bešališkas teismas.“ Taigi ši konstitucinė nuostata įtvirtina asmens teisę į tinkamą teismo procesą principą, kurio laikymasis yra būtina teisingo bylos išnagrinėjimo sąlyga. Aiškindamas, be kita ko, šį principą, Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs (*inter alia* Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d., 2000 m. rugsėjo 19 d., 2001 m. vasario 12 d., 2003 m. birželio 10 d., 2006 m. sausio 16 d., 2008 m. gegužės 28 d., 2009 m. birželio 8 d. nutarimai):

⁴⁶³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas.

„Konstitucijos reikalavimas teisingai išnagrinėti bylą suponuoja tai, kad teismas turi teisingai nustatyti tikrąsias bylos aplinkybes, teisingai pritaikyti baudžiamuosius įstatymus; teismo nešališkumo užtikrinimas – viena iš teisingo bylos išnagrinėjimo sąlygų; asmuo negali būti pripažintas kaltas padaręs nusikaltimą ir kriminalinė bausmė niekam negali būti paskirta be tinkamos teisminės procedūros; <...>, konstitucinė teisė į teisingą teismą *inter alia* reiškia ne tik tai, kad teismo proceso metu turi būti laikomasi baudžiamąjo proceso teisės principų ir normų, bet ir tai, kad <...> baudžiamajame įstatyme turi būti numatytos visos galimybės teismui, atsižvelgus į visas bylos aplinkybes, asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką, paskirti teisingą bausmę; <...> Konstitucijoje įtvirtintos normos ir principai, *inter alia* Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta asmens teisė, kad jo bylą viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas teismas, teisinės valstybės, teisingumo principai, suponuoja tokį teismo, kaip teisingumą vykdančios institucijos, modelį, kad teismas negali būti suprantamas kaip pasyvus bylų proceso stebėtojas ir kad teisingumo vykdymas negali priklausyti tik nuo to, kokia medžiaga teismui yra pateikta; teismas, siekdamas objektyviai, išsamiai ištirti visas bylos aplinkybes ir nustatyti joje tiesą, turi įgaliojimus pats atlikti proceso veiksmus arba pavesti atitinkamus veiksmus atlikti tam tikroms institucijoms (pareigūnams), *inter alia* prokurorams; atlikdamas proceso veiksmus teismas turi būti nešališkas ir veikti taip, kad nesudarytų prielaidų manyti, jog jis yra šališkas ar priklausomas.“⁴⁶⁴

Teismui, kaip vienintelei teisingumą baudžiamosiose bylose vykdančiai institucijai, iš Konstitucijos kyla šie pagrindiniai reikalavimai: ***teismas (teisėjas) turi būti nepriklausomas, nešališkas ir aktyvus.***

Teisėjas gali vykdyti teisingumą tik būdamas nepriklausomas nuo byloje dalyvaujančių šalių, valstybinės valdžios institucijų, pareigūnų, politinių ir visuomeninių susivienijimų, fizinių ir juridinių asmenų (Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d., 2004 m. gegužės 13 d., 2006 m. sausio 16 d. nutarimai)⁴⁶⁵. Teismo ir teisėjo nepriklausomumas yra „ne privilegija, o viena svarbiausių teisėjo ir teismo pareigų, kylanti iš Konstitucijoje garantuotos žmogaus teisės turėti nešališką ginčo arbitražą, būtina nešališko ir teisingo bylos išnagrinėjimo sąlyga (*inter alia* Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d., 2006 m. gegužės 9 d., 2007 m. spalio 22 d. nutarimai). Konstitucijoje ir įstatymuose nustatytos teisėjo ir teismų nepriklausomumą įtvirtinančių garantijų visumos pagrindu turi būti sudaromos sąlygos užkirsti kelią bet kam kištis į teisėjo ar teismo veiksmus priimant nešališką ir teisingą sprendimą (Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d., 2006 m. kovo 28 d. nutarimai).“⁴⁶⁶

⁴⁶⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas.

⁴⁶⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo sprendimas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimo nuostatų išaiškinimo. 2014 m. kovo 10 d., Nr. KT9-S6/2014. TAR, 2014-03-10, Nr. 2907.

⁴⁶⁶ *Ibid.*

Teismų ir teisėjų nepriklausomumas⁴⁶⁷ yra konstitucinė bendrojo pobūdžio teisingumo vykdymo prielaida, kuri baudžiamajame procese reiškia ir tai, kad teisėjas (teismas) sprenddamas visus su nagrinėjama byla susijusius klausimus yra procesiškai nepriklausomas ir savarankiškas:

„Teisėjas, atlikdamas savo konstitucinę priedermę vykdyti teisingumą ir priimti motyvuotus ir pagrįstus sprendimus, bylas nagrinėja savarankiškai, savo nuožiūra sprendžia visus su nagrinėjama byla susijusius klausimus, vadovaudamasis teise, remdamasis visapusišku ir objektyviu faktų vertinimu, savo žiniomis, vidiniu įsitikinimu, etikos reikalavimais. Teisėjas neprivalo aiškintis dėl bylų nagrinėjimo ir priimamų sprendimų pagrįstumo, teisėjo argumentai ir motyvai išdėstomi priimtuose sprendimuose.“⁴⁶⁸

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nuosekliai aiškina teismo procesinį savarankiškumą ir organizuojant patį procesą (be kita ko, ir įrodinėjimo procesą), ir darant išvadas dėl bylos esmės. Teismas nurodo:

„Teismo proceso dalyviai gali teismui teikti pasiūlymus dėl duomenų pripažinimo ar nepripažinimo įrodymais ir dėl išvadų, darytinių vertinant įrodymus, tačiau tokių proceso dalyvių pasiūlymų atmetimas pirmosios ar apeliacinės instancijos teismuose savaime nėra baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimas, jeigu teismo sprendimas pakankamai motyvuotas. Tai, kad žemesnės instancijos teismai padarė kitokias išvadas ir priėmė kitokius sprendimus nei tikėjosi kaltinamasis, nuteistasis ar kiti proceso dalyviai, savaime nereiškia, jog buvo padaryti esminiai BPK normų pažeidimai.“⁴⁶⁹

Teisėjo (teismo) sprendimus proceso įstatymų nustatyta tvarka gali peržiūrėti ir pakeisti ar panaikinti tik aukštesnės pakopos teismas (Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas)⁴⁷⁰. BPK 386 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad „Kasacinės instancijos teismo nurodymai yra privalomi teisme iš naujo nagrinėjant bylą. Tačiau kasacinės instancijos teismas neturi teisės iš anksto nustatyti išvadų, kurias gali padaryti teismas

⁴⁶⁷ Teisėjo ir teismų nepriklausomumo principas įtvirtintas ir daugelyje tarptautinių aktų: Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1985 m. gruodžio 13 d. rezolucija Nr. 40/146 patvirtintuose Pagrindiniuose teismo nepriklausomumo principuose, Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1994 m. spalio 13 d. rekomendacijoje Nr. R(94)12 dėl teisėjų nepriklausomumo, veiksmingumo ir vaidmens, 1999 m. lapkričio 17 d. Visuotinėje teisėjų chartijoje; Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2010 m. lapkričio 17 d. rekomendacijoje Nr. (2010)12 dėl teisėjų: nepriklausomumas, veiksmingumas ir atsakomybė. Konstitucinio Teismo aktuose, kuriuose aiškinamas konstitucinis teisėjo ir teismų nepriklausomumo principas, pabrėžta ir tai, kad šis principas įtvirtintas visų demokratiščių valstybių konstitucijose, žr.: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo sprendimas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimo nuostatų išaiškinimo. 2014 m. kovo 10 d., Nr. KT9-S6/2014. TAR, 2014-03-10, Nr. 2907.

⁴⁶⁸ *Ibid.*

⁴⁶⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2015 m. gruodžio 15 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-414-303/2015.

⁴⁷⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo sprendimas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimo nuostatų išaiškinimo. 2014 m. kovo 10 d., Nr. KT9-S6/2014. TAR, 2014-03-10, Nr. 2907.

iš naujo nagrinėdamas bylą“: Šie kasacinės instancijos teismo tinkamai formuluojami nurodymai nepažeidžia teismo nepriklausomumo. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs:

„Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinė teisėjų kolegija, grąžinusi bylą iš naujo nagrinėti apeliacine tvarka, nutartyje nurodė, kokie BPK straipsniai buvo pažeisti (BPK 384 straipsnio 7 dalis). Antai buvo nurodyta, kad „apeliacinės instancijos teismas turi išnagrinėti visus byloje paduoto apeliacinio skundo esminius argumentus ir, nustatęs, kad pirmosios instancijos teismo išteisinamasis nuosprendis yra teisingas, palikti jį galioti, <...> o padaręs išvadą, kad šis nuosprendis neteisėtas ir nepagrįstas, jį panaikinti ir nutraukti bylą, suėjus baudžiamosios atsakomybės senaties terminui“. Tad apeliacinės instancijos teismui, iš naujo nagrinėjusiam bylą apeliacinės instancijos teisme, vienintelis nurodymas buvo – išnagrinėti visus įrodymus kaip visumą ir tik tada daryti vienas ar kitas teisines išvadas. Taigi, priešingai, nei teigiama kasaciniame skunde, minėta Aukščiausiojo Teismo nutartis nesuvaržė apeliacinės instancijos teismo apsisprendimo savarankiškumo, negalėjo lemti ir nelėmė padarytų išvadų bei atitinkamo sprendimo.“⁴⁷¹

IV

Teismo nešališkumas yra būtina konstitucinė garantija, užtikrinanti sąžiningą procesą. Veiksmingam jos užtikrinimui skirtas nušalinimo institutas, todėl teismo subjektyvus ir objektyvus nešališkumas bus nagrinėjamas kalbant apie nušalinimą.

Lietuvos konstitucinėje ir baudžiamajo proceso doktrinoje vyrauja požiūris, kad baudžiamajame procese *teismas turi būti aktyvus ir kartu objektyviai bei subjektyviai nešališkas*. Konstitucinis Teismas sukūrė tokį teismo, kaip teisingumą vykdančios institucijos, modelį, nulemtą konstitucinių principų turinio:

„Teismas negali būti suprantamas kaip pasyvus bylų proceso stebėtojas ir kad teisingumo vykdymas negali priklausyti tik nuo to, kokia medžiaga teismui yra pateikta; teismas, siekdamas objektyviai, išsamiai ištirti visas bylos aplinkybes ir nustatyti joje tiesą, turi įgaliojimus pats atlikti proceso veiksmus arba pavesti atitinkamus veiksmus atlikti tam tikroms institucijoms (pareigūnams), *inter alia* prokurorams; <...>; teismui baudžiamajame procese kyla pareiga išnaudoti visas galimybes nustatyti tiesą baudžiamajoje byloje ir priimti teisingą sprendimą dėl asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, kaltumo; <...> vykdydamas teisingumą teismas nagrinėja jau parengtą baudžiamąją bylą, sprendžia teismo kaltės klausimą, skiria jam bausmę arba jį išteisina; kita vertus, teismas ir teisėjas, vykdydami teisingumą, nėra saistomi ikiteisminio bylos nagrinėjimo metu surinktų įrodymų: konstitucinė teismo priedermė – visapusiškai ir objektyviai ištirti visą bylos medžiagą ir priimti teisingą sprendimą.“⁴⁷²

⁴⁷¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2012 m. gegužės 8 d. kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-P-9/2012.

⁴⁷² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas.

Teismo procesinį aktyvumą, t. y. pareigą nustatyti tikrąsias bylos aplinkybes, nuolat pabrėžia ir bendrosios kompetencijos teismai:

„Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, formuodamas teismų praktiką baudžiamosiose bylose, taip pat yra atkreipęs teismų dėmesį, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (31 straipsnis) bei BPK normose (44 straipsnio 5 dalis, 20 straipsnio 5 dalis ir kt.) įtvirtinta kiekvieno baudžiamojo atsakomybėn traukiamo asmens teisė į teisingą ir nešališką teismą suponuoja ir teismo pareigą išsamiai ir nešališkai ištirti visas baudžiamojoje byloje reikšmingas aplinkybes. Įtvirtintas aktyvaus teismo modelis reiškia, kad teisingumo vykdymas negali priklausyti tik nuo to, kokia medžiaga teismui yra pateikta. Tai, be kita ko, reiškia, kad teismas, nagrinėdamas bylą, neturi apsiriboti vien kaltinime nurodytomis veikos faktinėmis aplinkybėmis ir privalo imtis visų BPK nurodytų priemonių, kad būtų nustatytos visos teisiškai reikšmingos bylos aplinkybės (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-95/2012).“⁴⁷³

Didžiausių diskusijų, kurios lėmė ir konstitucinės doktrinos reinterpretavimą⁴⁷⁴, sukelia kaltinimo keitimas nagrinėjant bylą teisme. Neaišku, ar pirmosios instancijos ir apeliacinės instancijos teismas gali savo iniciatyva keisti kaltinime nurodytas faktines aplinkybes iš esmės skirtingomis? Konstitucinis Teismas nurodė:

„Pagal Konstituciją, *inter alia* jos 31 straipsnio 2 dalį, 109 straipsnio 1 dalį, konstitucinius teisinės valstybės, teisingumo principus, baudžiamąją bylą nagrinėjančiam teismui turi būti sudarytos galimybės savo iniciatyva pakeisti kaltinime nurodytas veikos faktines aplinkybes iš esmės skirtingomis. Įgyvendindamas šią teisę, teismas privalo pranešti kaltinamajam ir kitiems nagrinėjimo teisme dalyviams apie tokią galimybę, užtikrinti teisę žinoti kaltinimą, teisę į gynybą, kitų konstitucinių tinkamo teisinio proceso principų įgyvendinimą.“⁴⁷⁵

Apeliacinės instancijos teismui taip pat taikoma aktyvaus teismo doktrina:

„Šios nuostatos taikomos ir apeliacinės instancijos teismui. Todėl tais atvejais, kai, nagrinėjant bylą apeliacinės instancijos teisme, BPK nustatyta tvarka pakeičiamos pirmosios instancijos teismo nuosprendyje nurodytos esminės nusikalstamos veikos aplinkybės, nėra teisinio pagrindo teigti, kad nuteistasis praranda teisę kreiptis į teismą (Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas). BPK 1 straipsnio 1 dalyje nustatyta,

⁴⁷³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėtinės teisėjų kolegijos 2013 m. gruodžio 23 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-398/2013, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. balandžio 14 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-214-139/2015.

⁴⁷⁴ GODA, G. Konstitucinė justicija ir baudžiamojo proceso teisės mokslas. *Teisė*, 2011, t. 78, p. 77–78, 82, 84–88.

⁴⁷⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas.

kad baudžiamasis procesas turi užtikrinti greitą, išsamų nusikalstamų veikų atskleidimą ir tinkamą baudžiamojo įstatymo pritaikymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas. Taigi, apeliacinės instancijos teismas taip pat turi iširti bylos aplinkybes ir įrodymus, turinčius esminę reikšmę teismo išvadoms, jei tai nebuvo tirta pirmosios instancijos teisme, ir nagrinėdamas bylą apeliacine tvarka, spręsdamas inkriminuojamos veikos kvalifikavimo klausimą turi įgaliojimus, esant pagrindui, ir savo iniciatyva nustatyti iš esmės skirtingas inkriminuojamos veikos faktines aplinkybes. Įgyvendindamas šią teisę, teismas privalo pranešti kaltinamajam ir kitiems nagrinėjimo teisme dalyviams apie tokią galimybę užtikrinti teisę žinoti kaltinimą, teisę į gynybą, kitų tinkamo teisinio proceso principų įgyvendinimą (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-1/2014).⁴⁷⁶

IV

5. PROKURORAS

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 118 straipsnio 1 dalyje skelbiama, kad „ikiteisminį tyrimą organizuoja ir jam vadovauja, valstybinį kaltinimą baudžiamosiose bylose palaiko prokuroras“. Ikiteisminio tyrimo organizavimas, vadovavimas jam ir valstybinio kaltinimo palaikymas baudžiamosiose bylose vadinami konstitucinėmis prokuroro funkcijomis⁴⁷⁷.

Pagal Konstituciją, Lietuvos Respublikos prokuratūra – tai centralizuota, specifinius valdingus įgaliojimus turinti valstybės institucija. Ji nepriskiriama Konstitucijos 5 straipsnio 1 dalyje nurodytoms valstybės valdžią vykdančioms institucijoms ir nėra teismų valdžios sudedamoji dalis. Prokuroras yra specifinius valdingus įgaliojimus turintis valstybės pareigūnas, jo funkcijos yra kitokios nei teisingumo vykdymas⁴⁷⁸. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 2 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad prokuratūra organizuoja ikiteisminį tyrimą ir jam vadovauja, atlieka ikiteisminį tyrimą ar atskirus ikiteisminio tyrimo veiksmus, kontroliuoja ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiklą baudžiamajame procese, palaiko valstybinį kaltinimą baudžiamosiose bylose, kontroliuoja nuosprendžių pateikimą vykdyti ir jų vykdymą, koordinuoja ikiteisminio tyrimo įstaigų veiksmus tiriant nusikalstamas veikas.

Pagal BPK, prokuroras yra Lietuvos Respublikos Generalinis prokuroras ir jam pavaldūs prokurorai, dalyvaujantys baudžiamajame procese pagal savo kompetenciją (BPK 35 straipsnis). BPK detalizuoja prokuroro įgaliojimus

⁴⁷⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. liepos 1 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-319/2014.

⁴⁷⁷ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUCONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Registru centras, 2011, p. 77.

⁴⁷⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 13 d.; 2006 m. sausio 16 d.; 2011 m. balandžio 7 d. nutarimai.

visose proceso stadijose. Šių funkcijų ir įgaliojimų turinys ir apimtis negali peržengti Konstitucijos imperatyvų, aiškiai nusakančių prokuroro funkcijų baudžiamajame procese turinį.

Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad prokuroro nepriklausomumas organizuojant ikiteisminį tyrimą ir jam vadovaujant, palaikant valstybinį kaltinimą baudžiamosiose bylose yra konstitucinė vertybė. Pagal Konstituciją, negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuriuo ši konstitucinė vertybė būtų paneigiama arba būtų kitaip suvaržomas prokuroro nepriklausomumas organizuojant ikiteisminį tyrimą ir jam vadovaujant, palaikant valstybinį kaltinimą baudžiamosiose bylose⁴⁷⁹.

Konstitucijos 118 straipsnio 1 dalies nuostata, kad **prokuroras organizuoja ikiteisminį tyrimą ir jam vadovauja**, taip pat įpareigoja įstatymų leidėją įstatymu nustatyti prokurorų įgaliojimus organizuojant ikiteisminį tyrimą ir jam vadovaujant. Tai reguliuodamas, įstatymų leidėjas turi gana plačią diskreciją: atsižvelgdamas į nusikalstamų veikų pobūdį, pavojingumą (sunkumą), apimtį, kitus požymius ir kitas turinčias reikšmės aplinkybes, jis gali nustatyti įvairias ikiteisminio tyrimo organizavimo ir vadovavimo jam formas, tam tikrus prokurorų įgaliojimus šiame procese ir kt. Tačiau šiuo atveju įstatymų leidėjas yra saistomas Konstitucijos normų ir principų, iš Konstitucijos kylančios priedermės užtikrinti kiekvieno asmens ir visos visuomenės saugumą nuo nusikalstamų kėsinimų. Iš Konstitucijos 118 straipsnio 1 dalies nuostatos prokurorams kyla pareiga organizuoti ikiteisminį tyrimą ir vadovauti jam taip, kad būtų surinkta objektyvi, išsami informacija apie nusikalstamą veiką ir asmenį, įtariamą padarius šią veiką, kuri sudarytų teisinę prielaidą teismui baudžiamojoje byloje nustatyti objektyvią tiesą ir priimti teisingą sprendimą dėl asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, kaltumo⁴⁸⁰.

Konstitucinėje jurisprudencijoje išaiškinta, kad net ir kai baudžiamasis procesas pradėdamas vien tik gavus nukentėjusiojo ar jo teisėto atstovo skundą, prokuroro pareiga pradėti baudžiamąjį procesą dėl minėtųjų nusikalstamų veikų (t. y. dėl tokių veikų, už kurias asmuo baudžiamojon atsakomybėn yra traukiamas tik tada, kai yra atitinkamas nukentėjusio asmens (ar jo atstovo) kreipimasis (prašymas, pareiškimas, skundas ar kt.), ikiteisminio tyrimo pradėjimas ir (arba) baudžiamosios atsakomybės atsiradimas yra sietini su tuo, kad atitinkama nusikalstama veika turi visuomeninę reikšmę arba ja buvo pažeisti teisės bei teisėti interesai asmens, kuris dėl svarbių priežasčių negali ginti savo teisių bei teisėtų interesų. Nors kai kuriais atvejais visų reikšmės turinčių aplinkybių vertinimu grindžiami prokuroro sprendimai gali priklausyti nuo įvairių veiksnių, pagal Konstituciją, prokuroras šioje srityje neturi diskrecijos. Prokurorų,

⁴⁷⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 13 d., 2006 m. sausio 16 d. nutarimai.

⁴⁸⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

kaip valstybės pareigūnų, įgaliojimai teisės aktuose negali būti apibūdinami kaip jų subjektinė teisė, kurią jie gali įgyvendinti savo nuožiūra, t. y. kaip tokia teisė, kuria jie gali pasinaudoti arba nepasinaudoti. Tokie įgaliojimai – tai ir pareigos, kurias prokurorai ne tik gali, bet ir privalo įgyvendinti, jeigu yra įstatymuose nustatytos sąlygos⁴⁸¹.

Jeigu teismas nusprendžia pavesti atlikti ikiteisminį tyrimą, baudžiamoji byla pagal Konstituciją turi būti perduota atitinkamam prokurorui. Pagal Konstituciją, niekas kitas negali organizuoti ikiteisminio tyrimo ir jam vadovauti. Prokuroras, teismo pavedimu organizuojamas ir (arba) kontroliuojamas ikiteisminį tyrimą, privalo užtikrinti, kad teismo pavedimas būtų įvykdytas tinkamai ir laiku. Kai teismas priima sprendimą pavesti atlikti ikiteisminį tyrimą, baudžiamosios bylos nagrinėjimas teisme nutrūksta, kol bus baigtas ikiteisminis tyrimas ir, jeigu taip bus nuspręsta, kaltinamasis aktas su bylos medžiaga bus perduoti teismui.

Konstitucijos nuostata „**prokuroras palaiko valstybinį kaltinimą baudžiamosiose bylose**“⁴⁸² reiškia, kad per baudžiamąjį procesą teisme yra palaikomas valstybinis kaltinimas ir kad valstybinio kaltinimo palaikymas yra valstybės funkcija, kuri gali būti įgyvendinama tik per tam tikrus valstybės pareigūnus – prokurorus⁴⁸². Tai viena iš svarbiausių prokurorų funkcijų. Pagal BPK, valstybinis kaltinimas yra prokuroro veikla, kuria įrodinėjama, kad nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo yra kaltas. Būtent prokuroro surašytu kaltinamuoju aktu baigiamas ikiteisminis tyrimas, aprašoma nusikalstama veika, nurodomi duomenys, kuriais grindžiamas kaltinimas, ir tą veiką numatantis baudžiamasis įstatymas. Prokuroras kaltinamąjį aktą surašo įsitikinęs, kad ikiteisminio tyrimo metu surinkta pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamojo kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo (BPK 22, 23, 42, 218–220 straipsniai). Kaip minėta, pagal Konstitucijos 118 straipsnio 3 dalį, prokuroras yra nepriklausomas ir klauso tik įstatymo. Taigi kaltinamuoju aktu per nepriklausomą prokurorą veikiančios valstybės vardu išreiškiama nuostata, kad surinkta pakankamai duomenų, pagrindžiančių kaltinamojo kaltumą dėl nusikalstamos veikos padarymo. Tokios nuostatos paskelbimas sudaro prielaidas visuomenei rimtai suabejoti dėl nepriekaištingos asmens, kuriam pareikštas kaltinimas, reputacijos⁴⁸³.

Pirmosios instancijos teisme palaikydamas valstybinį kaltinimą, prokuroras turi pareigą įrodyti, kad nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo yra kaltas. Tai reiškia, kad asmens kaltės įrodinėjimas teisme yra prokuroro pareiga, neatsiejama nuo jo teisės esant pagrindui teisme prašyti kaltinime nurodytos veikos faktines aplinkybes keisti iš esmės skirtingomis ir (arba) prašyti pakeisti kaltinime nurodytos veikos kvalifikavimą (BPK

⁴⁸¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

⁴⁸² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 13 d. nutarimas.

⁴⁸³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2011 m. lapkričio 10 d. kasacinė nutartis baudžiamosioje byloje Nr. 2K-P-444/2011.

256 straipsnis). Palaikydamas valstybinį kaltinimą pirmosios instancijos teisme, pasibaigus nagrinėjimui iš esmės ir baigiamosioms kalboms, kurių metu proceso dalyviai apibendrina ir įvertina byloje iširtus įrodymus ir nustatytas jos aplinkybes, prokuroras išdėsto savo nuomonę dėl nustatytų faktų ir surinktų įrodymų, apibendrina baudžiamosios bylos teisinio nagrinėjimo rezultatus ir pareiškia teismui, ar nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo kaltas, ar ne. Kaltinimui pasitvirtinus, prokuroras turi pareigą siūlyti teismui skirti asmeniui individualizuotą baudžiamajame įstatyme už konkrečią nusikalstamą veiką numatytą bausmę (baudžiamojo arba auklėjamojo poveikio priemonę), taip pat pasisako dėl kitų teismo nuosprendyje sprendinų klausimų (BPK 305, 307 straipsniai).

Valstybinio kaltinimo palaikymas – svarbi prokuroro kaip valstybės įgalioto subjekto procesinė funkcija, kurią vykdant teismui pristatoma viešąjį interesą ginančio pareigūno nuomonė dėl nusikalstamos veikos padarymo ir ją padariusio asmens.

Prokuroras turi teisę paduoti apeliacinį skundą dėl neišiteisėjusio pirmosios instancijos teismo priimto nuosprendžio ar nutarties (BPK 312, 318 straipsniai). Apeliacinės instancijos teismo posėdyje privalo dalyvauti prokuroras (BPK 322 straipsnio 1 dalis). Bylą nagrinėjant apeliacinės instancijos teismo posėdyje prokuroro teisės yra iš esmės tapačios jo teisėms pirmosios instancijos teisme, bet bylos nagrinėjimo ribos apeliacinės instancijos teisme skiriasi nuo bylos nagrinėjimo ribų pirmosios instancijos teisme, todėl atitinkamai kinta ir prokuroro teisių turinys⁴⁸⁴.

Nagrinėjant baudžiamąsias bylas svarbu ne tik priimti teisėtą ir pagrįstą nuosprendį ar nutartį, bet ir įgyvendinti šių procesinių teismo sprendimų rezoliucinėje dalyje suformuluotą teismo įpareigojimą. Taip įgyvendinama teismo nuosprendžio ar nutarties teisinė galia. Literatūroje nurodoma:

„Teismo sprendimui įsiteisėjus atsiranda teisinės pasekmės. Pati svarbiausia pasekmė – teismo sprendimu kaip teisės aktu paskelbiama apie teisingumo įvykdymą baudžiamajoje byloje. Teisingumas įvykdomas, jeigu nustatoma tiesa, nuteisiamas kaltas asmuo, išteisinamas nekaltas, nukentėjusiajam priteisiama žala ir kt. Teismo sprendimu nustatomos pareigos nuteistajam atlikti jam paskirtą bausmę, atlyginti žalą nukentėjusiajam, kuriai nors iš proceso šalių sumokėti advokato išlaidas ir kt. <...> Teismo sprendimo privalomumas neleidžia niekam ignoruoti sprendimu nustatytų teisinių santykių, nevykdyti dalies arba viso teismo sprendimo. Jeigu teismo sprendimo teisinė galia neturėtų privalomumo požymio, sprendimas taptų deklaracija ir nebektų reikšmės. Teismo sprendimo privalomumas apima ir pareigą atitinkamoms institucijoms pradėti vykdyti teismo sprendimą, nors ši pareiga pačiame sprendime tiesiogiai nenurodyta (ji nustatyta BPK VII dalimi).“⁴⁸⁵

⁴⁸⁴ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUCONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 79.

⁴⁸⁵ RANDAKEVIČIENĖ, I. Kai kurie teismo nuosprendžio sampratos probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*, 2009, t. 4(4), p. 267, 268.

Teismo procesinis sprendimas turi būti nekintamas, nes nuo sprendimo įsiteisėjimo momento atsiranda tam tikrų asmenų teisių ir pareigų. Jeigu būtų galimybė neribotai keisti įsiteisėjusį nuosprendį arba nutartį, įsivyrautų chaosas ir teisingumas nebūtų pasiektas. Antai *Brumarescu prieš Rumuniją* byloje konstatuota, kad viena iš teisės viršenybės principo sudedamųjų dalių yra teisės stabilumo principas, reiškiantis, jog galimybės apskusti įsiteisėjusį teismo sprendimą neturėtų būti neribotos, t. y. apskundimo teisė negali būti neribota⁴⁸⁶.

Teismo sprendimo vykdytinumo požymį išreiškia valstybės garantuojamas priimto teismo sprendimo ar nuosprendžio įvykdymas prievarta. Įsiteisėjęs teismo sprendimas įgyja vykdytinumo savybę – jis turi būti besąlygiškai įgyvendinamas. **Nuosprendžio pateikimą vykdyti ir jo vykdymą kontroliuoja prokuroras** (BPK 346 straipsnio 3 dalis, 348 straipsnio 1 dalis). Prokuroras pagal savo kompetenciją turi teisę išreikalauti baudžiamąją bylą, kurioje vykdomas įsiteisėjęs teismo nuosprendis. Nuosprendį vykdyti gavusi institucija, įstaiga ar įmonė ne vėliau kaip kitą dieną praneša apie tai nuosprendį vykdyti pateikusiam teismui ir nuosprendžio vykdymą kontroliuojančiam prokurorui. Teismo nuosprendžio pateikimo vykdyti ir jo įvykdymo kontrolė – tai prokuroro įstatymų nustatyta tvarka atliekama kontrolė, kad įsiteisėję teismo nuosprendžiai būtų laiku nukreipti vykdyti ir galutinai įvykdyti, dalyvavimas teismo posėdžiuose, kuriuose sprendžiami nuosprendžio vykdymo klausimai ar nagrinėjami skundai dėl su nuosprendžiu susijusių nutarčių vykdymo (BPK 362, 364 straipsniai).

Prokuroras turi teisę apskusti įsiteisėjusį teismo nuosprendį ar nutartį kasacine tvarka ir pagrindais (BPK 367 straipsnio 1 dalis, 369 straipsnis). Jei kasacinė byla nagrinėjama rašytinio proceso tvarka, prokuroras privalo pateikti atsiliepinimą į kasacinį skundą (BPK 374 (1) straipsnio 1 dalis). Nagrinėjant kasacinę bylą žodinio proceso tvarka, teismo posėdyje dalyvauja prokuroras (BPK 375 straipsnio 1 dalis). Prokurorui užtikrinama galimybė teisme susipažinti su kasaciniu skundu ir papildomai surinkta medžiaga (BPK 377 straipsnio 1 dalis). Teismo posėdyje prokuroras pateikia žodinius paaiškinimus (BPK 377 straipsnio 4 dalis) ir t. t.

6. IKITEISMINIO TYRIMO SUBJEKTAI

Ikiteisminis tyrimas yra pirmoji baudžiamąjo proceso stadija. Jis apibūdinamas kaip Baudžiamąjo proceso kodekso reguliuojama ikiteisminio tyrimo subjektų veikla, vykdoma atskleidžiant ir tiriant nusikalstamas veikas⁴⁸⁷.

⁴⁸⁶ RANDAKEVIČIENĖ, I. Kai kurie teismo nuosprendžio sampratos probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*, 2009, t. 4(4), p. 267, 268.

⁴⁸⁷ Lietuvos teisinės institucijos. Moksl. red. E. Kūris. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 338.

„Minėta, kad per ikiteisminį tyrimą yra renkama ir vertinama informacija, reikalinga tam, kad būtų galima nuspręsti, ar turi būti tęsiamas ikiteisminis tyrimas ir ar jį pabaigus baudžiamoji byla turi būti perduodama teismui, taip pat tam, kad būtų galima perduotą baudžiamąją bylą nagrinėti teisme ir ją teisingai išspręsti.

Įstatymu reguliuojant ikiteisminį tyrimą ir jį atliekant turi būti laikomasi Konstitucijos normų ir principų, įtvirtinančių *inter alia* asmenų lygiateisiškumą, žmogaus laisvės neliečiamumą, draudimą žeminti žmogaus orumą, žmogaus asmens, privataus gyvenimo, būsto neliečiamumą, nuosavybės neliečiamumą, nekaltumo prezumpciją, asmens teisę į teisminę gynybą ir teisę turėti advokatą.

Ikiteisminis tyrimas turi būti atliktas objektyviai, kvalifikuotai, nešališkai, išsamiai, per šį tyrimą turi būti surinkta tiek informacijos, kad jos pakaktų teisingai išspręsti baudžiamąją bylą teisme. <...>

Ypač pabrėžtina, kad per ikiteisminį tyrimą priimami sprendimai turi būti aiškūs, pagrįsti teisiniais argumentais. Šių sprendimų aiškumas, pagrindimas teisiniais argumentais yra svarbi asmens konstitucinių teisių ir laisvių, *inter alia* teisės į teisingą teisinį procesą, taip pat teisės į teisminę gynybą, garantija.⁴⁸⁸

Ikiteisminio tyrimo subjektai yra prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ir ikiteisminio tyrimo teisėjas. Ikiteisminį tyrimą organizuoja ir jam vadovauja prokuroras. Ikiteisminio tyrimo pareigūnai atlieka ikiteisminį tyrimą. Prokuroras gali nuspręsti pats atlikti visą ikiteisminį tyrimą ar jo dalį. Baudžiamojo proceso kodekse numatytais atvejais tam tikrus ikiteisminio tyrimo veiksmus atlieka ikiteisminio tyrimo teisėjas (BPK 164 straipsnis).

Prokuroras, kaip teigiama BPK 164 straipsnio 1 dalyje, organizuoja ikiteisminį tyrimą ir jam vadovauja. Jis gali nuspręsti pats atlikti visą ikiteisminį tyrimą ar jo dalį. Prokuroras Lietuvoje yra ikiteisminio tyrimo stadijos vadovas, todėl jo nurodymai (žodiniai ir rašytiniai) ikiteisminio tyrimo pareigūnams yra privalomi.

Literatūroje nurodoma, kad prokuroro atliekama organizavimo funkcija ikiteisminiame tyrime siejama su tokia procesine veikla, nuo kurios priklauso, ar bus tinkamai vadovaujama ikiteisminiam tyrimui ir ar efektyviai veiks kontrolės mechanizmas organizuojant tyrimą. Išskirtini šie svarbiausi ikiteisminio tyrimo organizavimo kriterijai: 1) planavimo metu atskleistų ikiteisminio tyrimo tikslų nustatymas ir detalizavimas; 2) veiklos kryptių nustatymas atsižvelgiant į nustatytus tikslus; 3) įvairių procesinių užduočių pavidimas ikiteisminį tyrimą atliksiančiam pareigūnui; 4) veiklos kryptių ir atliekamų procesinių užduočių koordinavimas; 5) tikslo vienybė: kiekvienas ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas atlieka savo funkcijas siekdamas bendro tikslo; 6) kontrolės arba valdymo plėtotė: kiekvienas tyrimą atliekantis pareigūnas yra atsakingas už savo

⁴⁸⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016 m. sausio 16 d. nutarimas.

veiksmus, o vadovaujantis ir ikiteisminį tyrimą organizuojantis prokuroras yra atsakingas už viso ikiteisminio tyrimo sėkmę⁴⁸⁹. Ikiteisminio tyrimo organizavimą galima apibūdinti kaip tikslingo ir efektyvaus ikiteisminio tyrimo organizavimo proceso funkcinius ryšius, kuriuos sudaro aiškus ir tikslus atitinkamus BPK numatytus įgaliojimus turinčių ikiteisminio tyrimo subjektų veiklos suderinamumas, bendradarbiavimas, kvalifikacijos ir kompetencijos užtikrinimas⁴⁹⁰. Prokuroro vadovavimas ikiteisminiam tyrimui – tai funkcija, kuri turėtų sutelkti ikiteisminio tyrimo institucijas ir pareigūnus siekiant veiksmingai įgyvendinti ikiteisminio tyrimo uždavinius ir tikslus. Tai yra ikiteisminio tyrimo pareigūnų nukreipimas ir motyvavimas per įmanomai trumpiausią laiką atlikti išsamų ir visapusišką nusikalstamos veikos tyrimą.

Prokuroro organizavimo ir vadovavimo funkcijų turinį reglamentuoja BPK nuostatos. BPK 169 straipsnyje numatyta, kad prokuroras tuoj pat pradeda ikiteisminį tyrimą gavęs skundą, pareiškimą ar pranešimą apie padarytą nusikalstamą veiką arba pats nustatęs nusikalstamos veikos požymius. Pradėjęs ikiteisminį tyrimą, prokuroras arba pats atlieka visus reikalingus ikiteisminio tyrimo veiksmus, arba tai padaryti paveda ikiteisminio tyrimo įstaigai. Šias ir kitas BPK nuostatas išsamiai reglamentuoja Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro įsakymas, kuriuo patvirtintos rekomendacijos dėl ikiteisminio tyrimo organizavimo ir vadovavimo jam⁴⁹¹.

Organizuojant ikiteisminį tyrimą ir jam vadovaujant, turi būti laikomasi tiesioginio vadovavimo ir asmeninės atsakomybės principo. Tai reiškia, kad organizuoti konkrečios nusikalstamos veikos tyrimą ir jam vadovauti pavedama vienam prokurorui, su kuriuo tiesiogiai turi būti derinami visi ikiteisminio tyrimo metu kylantys klausimai ar problemos. Prokuroras ikiteisminiame tyrime priima sprendimus dėl ikiteisminio tyrimo pabaigimo ir arba jį nutraukia, arba surašęs kaltinamąjį aktą ar pareiškimą dėl supaprastinto proceso (dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu arba pagreitinoto proceso tvarka), ar nutarimą perduoti bylą teismui, kad šis taikytų priverčiamąsias medicinos priemones, perduoda baudžiamąją bylą į teismą. Būtent prokuroras kartu su ikiteisminio tyrimo įstaiga yra atsakingi už jo organizuojamo ir kontroliuojamo ikiteisminio tyrimo rezultatus. Vadovaudamasis BPK 18 straipsniu ir 166 straipsnio 3 dalimi, prokuroras duoda ikiteisminio tyrimo pareigūnui pavedimus siekdamas nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį ir jos darymo aplinkybes. Duodami pavedimai negali prieštarauti ikiteisminiam tyrimui

⁴⁸⁹ JURKA, R.; JOVAIŠAS, K.; KANAPECKAITĖ, J.; MIŠEIKIS, Ž.; BALIUTAVIČIUS, S. Baudžiamojo proceso optimizavimo ir spartinimo galimybės ir būdai. Vilnius: Teisės institutas, 2005, p. 82.

⁴⁹⁰ NAVICKIENĖ, Ž. Ikiteisminio tyrimo organizavimo modelis kriminalistikos taktikoje. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 162.

⁴⁹¹ Rekomendacijos dėl ikiteisminio tyrimo organizavimo ir vadovavimo jam. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/5456583008f611e588da8908dfa91cac>>.

vadovaujančio prokuroro nurodymams ar pavedimams. Organizuodamas ikiteisminį tyrimą, prokuroras atsako už šio tyrimo intensyvumą ir ikiteisminio tyrimo pareigūno darbo drausmės kontrolę.

Asmeninės atsakomybės principas taikomas ir prokurorui, kuris pats atlieka ikiteisminį tyrimą arba kuriam laikinai pavedama organizuoti konkrečios nusikalstamos veikos tyrimą (ar atskirų proceso veiksmų atlikimą) ir jam vadovauti. Atlikdamas ikiteisminį tyrimą ar atskirus proceso veiksmus arba organizuodamas proceso veiksmų atlikimą, prokuroras turi teisę pasitelkti ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnus. Taigi ikiteisminį tyrimą atliekantis (organizuojantis ir jam vadovaujantis prokuroras turi teisę reikalauti, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas pateiktų susipažinti ikiteisminio tyrimo medžiagą, derintų proceso veiksmų planą ir įvykdymo terminus, aptartų tyrimo eigą ir rezultatus, nustatytų pranešimų apie ikiteisminio tyrimo eigą periodiškumą. Be to, vadovaudamasis BPK 60 straipsniu, prokuroras sprendžia ikiteisminio tyrimo pareigūno nušalinimo klausimą, nagrinėja skundus dėl ikiteisminio tyrimo pareigūno proceso veiksmų ir nutarimų, prašymus ir pareiškimus dėl ikiteisminio tyrimo (BPK 62 straipsnis). Aukštesnysis prokuroras nagrinėja skundus dėl prokuroro proceso veiksmų ir nutarimų (BPK 63 straipsnis), bet neturi teisės nušalinti prokuroro nuo ikiteisminio tyrimo. Prokuroro nušalinimo klausimą sprendžia ikiteisminio tyrimo teisėjas (BPK 60 straipsnis).

Prokuroro nurodymai gali būti žodiniai ir rašytiniai. Jeigu ikiteisminį tyrimą atliekantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras mano, jog tyrimą kontroliuojančio prokuroro nurodymas yra neteisėtas ar nepagrįstas, turi teisę reikalauti, kad prokuroras duotų rašytinį nurodymą. Apie neteisėtą prokuroro nurodymą, nutarimą ar kitokį sprendimą ne proceso tvarka turi būti informuojamas aukštesnysis prokuroras. Pavesdamas atlikti ikiteisminį tyrimą ar atskirus proceso veiksmus ikiteisminio tyrimo įstaigai ar jos pareigūnui, prokuroras turi teisę nustatyti ikiteisminio tyrimo ar atskirų proceso veiksmų atlikimo terminus ir reikalauti pateikti informaciją apie pavedimo įvykdymą. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo informuoti prokurorą apie pavedimo įvykdymą arba priežastis, dėl kurių jis nebuvo įvykdytas.

Prokuroras privalo pats atlikti prokuroro kompetencijai BPK priskirtus veiksmus. Tik BPK nustatytais atvejais jis gali pavesti atlikti šiuos veiksmus ikiteisminio tyrimo pareigūnui. Prokuroras turi teisę BPK 163 straipsnio nustatyta tvarka skirti baudą į procesą neatvykstančiam įtariamajam ar liudytojui. Be to, prokuroras taip pat turi teisę skirti baudą bet kuriam asmeniui, kuris trukdo ikiteisminiam tyrimui arba nevykdo ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro teisėtų nurodymų, duodamų remiantis BPK ar kitais įstatymais. Prokuroro atliekamos kontrolės ikiteisminiame procese funkcija apibrėžiama BPK 170 straipsnio 2 dalyje, kurioje numatyta, kad prokuroras privalo kontroliuoti, kaip vyksta ikiteisminis tyrimas, kai ikiteisminį tyrimą ar atskirus jo veiksmus atlieka ikiteisminio

tyrimo pareigūnai. Ši funkcija yra išvestinė iš konstitucinių organizavimo ir vadovavimo funkcijų. Prokuroras turi ne tik nuspręsti, kas turi atlikti ikiteisminį tyrimą, kokie procesiniai veiksmai atliktini, bet ir žinoti ikiteisminio tyrimo eigą, jo rezultatus.

Literatūroje nurodoma, kad ikiteisminio tyrimo procesinės kontrolės sistemą sudaro išorinė ir vidinė kontrolė. Vidinė ikiteisminio tyrimo kontrolė – tai ikiteisminio tyrimo institucijos, tokios institucijos ikiteisminio tyrimo padalinio vadovo arba, jei ikiteisminį tyrimą atlieka prokuratūra, aukštesniojo prokuroro veikla, nukreipta į išsamų ir greitą ikiteisminio tyrimo atlikimą. Šią funkciją vykdo ikiteisminio tyrimo institucijos arba šios institucijos ikiteisminio tyrimo padalinio vadovas, arba, jei ikiteisminį tyrimą atlieka prokuratūra, – aukštesnysis prokuroras. Ikiteisminio tyrimo išorinė kontrolė yra prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo, apylinkės teismo pirmininko, apygardos teismo ar kitų procese dalyvaujančių asmenų veikla, skirta prižiūrėti ikiteisminį tyrimą atliekančių subjektų (pareigūnų, prokuroro) veiklą siekiant, kad ikiteisminis tyrimas būtų atliktas laikantis nustatytų procesinių taisyklių (procesinės formos) ir procesinių garantijų reikalavimų⁴⁹².

Prokuroro kontrolės funkcija gali būti retrospektyvioji ir perspektyvioji. Kontrolės funkcijos retrospektyvumas reiškia jau atliktų procesinių veiksmų ar priimtų sprendimų pagrįstumo, teisėtumo ir priėmimo tinkamiausiu laiku tikrinimą, o perspektyvioju požiūriu – kaip ikiteisminio tyrimo pareigūnai atliks jiems pavestas užduotis, kokius procesinius sprendimus priims.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas yra ikiteisminio tyrimo įstaigoje dirbantis asmuo, kuris šios įstaigos ar jos padalinio vadovo ar jų įgaliotų asmenų pavedimu atlieka Baudžiamojo proceso kodekse numatytus ikiteisminio tyrimo veiksmus: siekia nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį ir tokios veikos aplinkybes (BPK 18 straipsnio 1 dalis). Atlikdamas ikiteisminį tyrimą, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi teisę atlikti visus BPK numatytus procesinius veiksmus, išskyrus tuos, kuriuos atlikti gali tik prokuroras arba ikiteisminio tyrimo teisėjas. Laikydamasis BPK nustatytos tvarkos, ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali apklausti įtariamąjį, liudytojus, taikyti procesines prievartos priemones, atlikti kitus Kodekse numatytus veiksmus. Siekdamas nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį ir tokios veikos aplinkybes, ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo vykdyti visus prokuroro nurodymus, prokuroro nustatytu laiku pranešti apie ikiteisminio tyrimo eigą (BPK 172 straipsnio 1, 2 dalys), atlikti būtinuosius proceso veiksmus, kad būtų greitai ir išsamiai išaiškintos nusikalstamos veikos.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, kaip ir prokuroras, yra atsakingas už sėkmingą ikiteisminį tyrimą, todėl privalo laiku ir kokybiškai atlikti

⁴⁹² PANOMARIOVAS, A. Ikiteisminio tyrimo procesinės kontrolės teoriniai diskusiniai aspektai. *Jurisprudencija*, 2004, t. 59(51), p. 26–38.

proceso veiksmus ir būti aktyvus proceso dalyvis. Pagal savo kompetenciją ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo:

- vadovautis ikiteisminio tyrimo teisėtumo ir teisingumo, asmeninės atsakomybės, kokybės, veiksmų planavimo ir operatyvumo, protingumo, ekonomiškumo reikalavimais bei baudžiamojo proceso principais;
- ikiteisminio tyrimo metu atlikti visus reikiamus proceso veiksmus ir išnaudoti visas galimybes nustatyti nusikalstamą veiklą padariusį asmenį (rašytinio ar žodinio prokuroro nurodymo nebuvimas neatleidžia ikiteisminio tyrimo pareigūno nuo šios pareigos);
- per trumpiausią laiką atlikti išsamų ikiteisminį tyrimą stengdamasis, kad sudėtingų bylų tyrimas truktų ne ilgiau kaip šešis mėnesius nuo pirmosios įtariamojo apklausos (planuoti tyrimo veiksmus numatant realius jų atlikimo terminus, organizuoti darbą atsižvelgiant į turimų ikiteisminių tyrimų prioritetus ir kt.), o esant sąlygoms taikyti supaprastintą baudžiamąjį procesą apie tai informuoti ikiteisminį tyrimą kontroliuojantį prokurorą;
- pagal kompetenciją ikiteisminio tyrimo metu užtikrinti BPK numatytas proceso dalyvių teises ir sudaryti galimybę jomis naudotis; vykdyti žodinius ir rašytinius prokuroro pavedimus bei nurodymus, informuoti prokurorą apie pavedimo, nurodymo įvykdymą arba priežastis, dėl kurių pavedimas ar nurodymas nebuvo įvykdytas, atlikti kitas pareigas⁴⁹³.

Ikiteisminio tyrimo įstaigos arba jos padalinio vadovas laikomas ikiteisminio tyrimo pareigūnu. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 118 straipsnis numato, kad ikiteisminį tyrimą organizuoja ir jam vadovauja prokuroras, taigi jis yra tiesiogiai atsakingas už ikiteisminio tyrimo pareigūnų tinkamą procesinę veiklą. Iki 2010 m. spalio 1 d. už ikiteisminio tyrimo pareigūnų procesinės veiklos kontrolę *de facto* buvo atsakingi ir ikiteisminio tyrimo įstaigų ar jų padalinių vadovai, tačiau tokia jų funkcija nebuvo įtvirtinta Baudžiamojo proceso kodekse. Įstatymų leidėjas 2010 m. Baudžiamojo proceso kodeksą papildė nuostata⁴⁹⁴, kad ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovas yra ikiteisminio tyrimo pareigūnas, atsakingas už jam pavaldžių įstaigos ar jos padalinio, kurių pagrindinė ar viena iš funkcijų yra atlikti ikiteisminį tyrimą, pareigūnų darbo organizavimą ir jų veiklos kontrolę (BPK 18 straipsnio 2 dalis). Ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovas pagal kompetenciją organizuoja ikiteismini-

⁴⁹³ Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2015 m. birželio 2 d. įsakymo Nr. I-139 redakcija.

⁴⁹⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso papildymo 3–1 straipsniu ir 18, 21, 38, 55, 64, 78, 81, 102, 112, 121, 125, 134, 135, 136, 137, 142, 151, 157, 168, 170, 176, 178, 181, 342, 348, 389, 418, 440 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 113-5742.

nio tyrimo įstaigos ar jos padalinio veiklą ir kontroliuoja ikiteisminio tyrimo pareigūnų procesinę veiklą taip, kad per trumpiausią laiką būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika (BPK 172 straipsnio 3 dalis).

Turėdamas visas BPK numatytas ikiteisminio tyrimo pareigūno teises ir pareigas, ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovas pagal savo kompetenciją atsako už jam pavaldžių įstaigos ar jos padalinio, kurių pagrindinė ar viena iš funkcijų yra atlikti ikiteisminį tyrimą, pareigūnų darbo organizavimą ir jų procesinės veiklos kontrolę. Jis privalo:

- atsižvelgdamas į ikiteisminio tyrimo pobūdį, pavesti ikiteisminį tyrimą atlikti vienam ar keliems pavaldiems pareigūnams;
- esant didelės apimties ikiteisminiam tyrimui, prireikus žodžiu ar raštu pavesti pavaldiems į ikiteisminio tyrimo grupės sudėtį neįtrauktiems pareigūnams atlikti atskirus proceso veiksmus;
- kontroliuoti, kad pavaldžių pareigūnų atliekamuose ikiteisminiuose tyrimuose būtų atlikti būtinieji proceso veiksmai, išnaudotos visos galimybės nustatyti nusikalstamą veiką padariusius asmenis, o nusikalstamos veikos būtų iširtos greitai ir išsamiai;
- kontroliuoti, kad nebūtų atliekami pertekliniai ir nebūtini proceso veiksmai, kuriais negaunama jokių reikšmės tyrimui turinčių duomenų;
- atsižvelgdamas į nusikalstamos veikos sunkumą, ikiteisminio tyrimo apimtį ir prioritetą, spręsti, ar pareigūnas būtinai turi sudaryti rašytinį proceso veiksmų planą, o jei tyrimo planas sudarytas, kontroliuoti jo vykdymą;
- organizuoti ir kontroliuoti, kaip vykdomi prokuroro nurodymai ir pavedimai;
- kontroliuoti, kad būtų laikomasi nustatytų ikiteisminio tyrimo terminų, ir užtikrinti, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai vykdytų Ikiteisminio tyrimo terminų kontrolės tvarkos aprašo reikalavimus;
- užtikrinti, kad atlikus visus būtinuosius proceso veiksmus ikiteisminis tyrimas nedelsiant būtų perduotas prokurorui priimti proceso sprendimą;
- užtikrinti ikiteisminio tyrimo atlikimo tęstinumą – tyrimą atliekančio pareigūno atostogų, komandiruotės ar ligos metu jo žinioje esančias ikiteisminio tyrimo bylas perduoti kitam pareigūnui, kai būtina atlikti proceso veiksmus, tęsti procesinių prievartos priemonių taikymo ar ikiteisminio tyrimo terminus ir kt.;
- užtikrinti, kad ikiteisminio tyrimo medžiaga būtų nedelsiant pateikta prokurorui, kai prokuroras jos pareikalauja arba kai reikia priimti prokuroro kompetencijai priskirtą proceso sprendimą, atlikti proceso veiksmą, kai gautas proceso dalyvio prašymas ar skundas, kurio nagrinėjimas priskirtas prokuroro kompetencijai.

Ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovas gali prokurorui motyvuotai pareikšti nuomonę apie ikiteisminio tyrimo strategiją, taktiką, perspektyvą, tiriamas versijas, nusikalstamų veikų kvalifikavimą (perkvalifikavimą), prokuroro kompetencijai priskirtus atliktinus veiksmus ir proceso sprendimus dėl ikiteisminio tyrimo užbaigimo. Ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovo nurodymai ir pavedimai dėl ikiteisminio tyrimo eigos negali prieštarauti ikiteisminiam tyrimui vadovaujančio prokuroro nurodymams ir pavedimams.

Nesutikdamas su prokuroro nurodymu ar pavedimu dėl proceso veiksmų ir sprendimų arba gavęs tokios informacijos iš pavaldaus pareigūno, ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovas gali apie tai motyvuotai informuoti aukštesnįjį prokurorą. Prieštaravimus sprendžia aukštesnysis prokuroras⁴⁹⁵.

Ikiteisminio tyrimo įstaigos, kurioms prokuroras turi teisę pavesti atlikti ikiteisminį tyrimą, išvardytos BPK 165 straipsnyje. Universali ikiteisminio tyrimo įstaiga yra policija, kuriai prokuroras gali pavesti atlikti bet kurios nusikalstamos veikos ikiteisminį tyrimą ar atskirus nusikalstamos veikos ikiteisminio tyrimo veiksmus. Nusikalstamų veikų, išaiškėjusių toliau vardijamoms institucijoms atliekant tiesiogines jų veiklą reglamentuojančiuose įstatymuose numatytas funkcijas, ikiteisminio tyrimo įstaigos yra Valstybės sienos apsaugos tarnyba, Specialiųjų tyrimų tarnyba, Karo policija, Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyba, Lietuvos Respublikos muitinė, Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentas. Be to, į tolimąjį plaukiojimą išplaukusių jūros laivų kapitonai taip pat atlieka ikiteisminį tyrimą dėl tolimojo plaukiojimo metu laivo įgulos narių ir keleivių padarytų nusikalstamų veikų, o Kalėjų departamento pareigūnai, areštinių, kardomojo kalinimo ir pataisos įstaigų direktoriai arba jų įgalioti pareigūnai – dėl tose įstaigose padarytų nusikalstamų veikų.

Baudžiamojo proceso kodekse nedetalizuojama, kuri ikiteisminio tyrimo įstaiga dėl kokios nusikalstamos veikos turėtų atlikti ikiteisminį tyrimą. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro rekomendacijose „Dėl nusikalstamų veikų tyrimo paskirstymo ikiteisminio tyrimo įstaigoms“⁴⁹⁶ yra įtvirtintos rekomendacinio pobūdžio nuostatos dėl nusikalstamų veikų paskirstymo ikiteisminio tyrimo įstaigoms. Prokuroras bet kuriai ikiteisminio tyrimo įstaigai gali pavesti tirti bet kurią nusikalstamą veiką ar atlikti atskirus tyrimo veiksmus, tačiau turėtų atsižvelgti į institucijų veiklą reglamentuojančiuose įstatymuose nustatytas jų funkcijas. Rekomenduojama pavesti tirti:

⁴⁹⁵ Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2015 m. birželio 2 d. įsakymo Nr. I-139 redakcija.

⁴⁹⁶ Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2008 m. rugpjūčio 8 d. įsakymas Nr. I-109 „Dėl nusikalstamų veikų tyrimo paskirstymo ikiteisminio tyrimo įstaigoms“.

- Valstybės sienos apsaugos tarnybai – BK 291 ir 292 straipsniuose nustatytas nusikalstamas veikas;
- Specialiųjų tyrimų tarnybai – BK 225–229 straipsniuose nustatytas korupcijos požymių turinčias ir kitas korupcinio pobūdžio nusikalstamas veikas;
- Karo policijai – BK XLVI skyriuje (Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai krašto apsaugos tarnybai), išskyrus BK 314 ir 315 straipsnius (kai šaukimo į karą tarnybą vengia šauktinis), nustatytas nusikalstamas veikas. Be to, karo policijai rekomenduojama pavesti tirti ir kitas Lietuvos ar kitų NATO šalių karių karinėje teritorijoje ar kariniame transporte padarytas nusikalstamas veikas;
- Lietuvos Respublikos muitinės specialiajai įstaigai Muitinės kriminalinei tarnybai rekomenduojama pavesti tirti BK 199, 199¹, 199² ir 200 straipsniuose nustatytas nusikalstamas veikas;
- Priešgaisrinės apsaugos ir gelbėjimo departamentui – BK 187 straipsnio 3 dalyje, 188 straipsnyje ir 271 straipsnio 2 dalyje nustatytas nusikalstamas veikas, jei naikinama ar niokojama gaisru;
- Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybai – BK XXXII skyriuje (Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai finansų sistemai) nustatytas ir kitas nusikalstamas veikas, susijusias su mokesčiais, valstybės (savivaldybės) rinkliavomis, valstybinio socialinio draudimo ir kitomis įmokomis. Šiame BK skyriuje BK 213–215 straipsniuose nustatytas nusikalstamas veikas rekomenduojama pavesti tirti Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybai tik tais atvejais, kai jos padaromos kartu su BK 216–224 straipsniuose nurodytomis nusikalstamomis veikomis. Kitais atvejais BK 213–215 straipsniuose numatytų nusikalstamų veikų tyrimas turėtų būti pavedamas policijai. Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybai taip pat rekomenduojama pavesti tirti nusikalstamas veikas, susijusias su Europos Sąjungos ir užsienio valstybių finansinės paramos lėšų gavimu ir panaudojimu.

Ikiteisminio tyrimo teisėjas⁴⁹⁷ yra apylinkės teismo pirmininko paskirtas apylinkės teismo teisėjas, kuris turi atlikti įstatymų numatytus proceso veiksmus ir priimti sprendimus (BPK 19 straipsnis). Nors tiesiogiai Konstitucijoje ikiteisminio tyrimo teisėjas neminimas, tačiau atskiros jos nuostatos gana aiškiai nustato teismų valdžios konstitucines funkcijas, taip pat ir dalyvavimo ikiteisminiame tyrime ribas: Konstitucijos 20, 22 ir 24 straipsnių nuostatos bei Konvencijos 5, 6 ir 8 straipsniai įpareigojo įstatymų leidėją nustatyti, kad teisėtas žmogaus laisvės suvaržymas, teisėtas kišimasis

⁴⁹⁷ Plačiau apie ikiteisminio tyrimo teisėjo statusą ir paskirtį žr.: GUŠAUSKIENĖ, M. Ikiteisminio tyrimo teisėjas – žmogaus teisių garantas. *Jurisprudencija*, 2004, t. 57(49); MERKEVIČIUS, R. Ikiteisminio tyrimo teisėjo teisė kontroliuoti asmens tapimą įtariamuju. *Teisė*, 2005, t. 57; KUKAITIS, V. Ikiteisminio tyrimo teisėjo procesinė padėtis Lietuvos ir užsienio šalių baudžiamajame procese. *Teisė*, 2006, t. 60; KUKAITIS, V. Ikiteisminio tyrimo teisėjo procesinis subjektiškumas atskirų baudžiamąjo proceso principų perspektyvoje. *Teisė*, 2009, t. 73, p. 102–123.

į žmogaus privatų gyvenimą ir teisėtas patekimas į žmogaus būstą būtų atliekami išimtinai teismų valdžios sprendimais⁴⁹⁸. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs ir tai, kad pagal Konstituciją ikiteisminis tyrimas turi būti reguliuojamas taip, kad per ikiteisminį tyrimą priimtus sprendimus būtų galima apskųsti teismui ir proceso dalyviai turėtų teisę kreiptis į teismą dėl savo teisių pažeidimo atliekant ikiteisminį tyrimą⁴⁹⁹.

Apžvelgus konstitucinę jurisprudenciją ir išanalizavus BPK įtvirtintus ikiteisminio tyrimo teisėjo įgaliojimus (BPK 173 straipsnis ir kt.) galima teigti, kad pagrindinės **ikiteisminio tyrimo teisėjo veiklos kryptys** yra šios:

- taikyti procesines prievartos priemones, kuriomis ribojamos asmens teisės: skirti kardomasias priemones ir kitas procesines prievartos priemones;
- dalyvauti duomenų (įrodymų) rinkimo ir įtvirtinimo procese (užtikrinti reikšmingų duomenų gavimo teisėtumą), t. y. teismo, prokuroro ar kitų proceso dalyvių prašymu prisaikdinti ir apklausti liudytojus ir nukentėjusiuosius, taip pat apklausti įtariamuosius, skirti ekspertizes ir atlikti kitus veiksmus, kurių metu gauti duomenys teisme gali būti naudojami kaip įrodymai;
- atlikti teisminės ikiteisminio tyrimo kontrolės veiksmus, t. y. nagrinėti proceso dalyvių skundus dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokuroro veiksmų, tvirtinti prokuroro nutarimus nutraukti ikiteisminį tyrimą ir atnaujinti nutrauktą ikiteisminį tyrimą baudžiamojo proceso numatytais atvejais.

Lietuvos BPK yra įtvirtintas vadinamasis pasyvusis ikiteisminio tyrimo teisėjo įgaliojimų modelis⁵⁰⁰: BPK 173 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas savo iniciatyva jokių veiksmų neatlieka. Pagal BPK, ikiteisminio tyrimo teisėjas jo kompetencijai priklausančius veiksmus atlieka gavęs:

- 1) prokuroro prašymą (BPK 173 straipsnio 2 dalis). Prokuroras prašymus ikiteisminio tyrimo teisėjui pateikia savo (pavyzdžiui, BPK 184 straipsnis) ar proceso dalyvio iniciatyva (pavyzdžiui, BPK 189 straipsnis). BPK numatyta, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas negali atsakyti nagrinėti prokuroro prašymą. Atsisakęs įvykdyti prokuroro prašymą, ikiteisminio tyrimo teisėjas dėl to priima motyvuotą nutartį, kurią prokuroras gali skųsti;
- 2) proceso dalyvio skundą (pavyzdžiui, BPK 168 straipsnio 4 dalis, 178 straipsnio 4 dalis);
- 3) teismo, kurio žinioje yra baudžiamoji byla, pavedimą (BPK 173 straipsnio 3 dalis; 239 straipsnis).

⁴⁹⁸ KUKAITIS, V. Ikiteisminio tyrimo teisėjo procesinė padėtis Lietuvos ir užsienio šalių baudžiamajame procese. *Teisė*, 2006, t. 60, p. 45–46.

⁴⁹⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. balandžio 7 d. nutarimas.

⁵⁰⁰ GODA, G., *et al.* Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras (I). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 45; KUKAITIS, V. Ikiteisminio tyrimo teisėjo procesinė padėtis Lietuvos ir užsienio šalių baudžiamajame procese. *Teisė*, 2006, t. 60, p. 46.

7. BAUDŽIAMOJO PROCESO DALYVIAI

7.1. NUKENTĖJUSYSIS

Konstitucijos 30 straipsnyje nurodoma, kad „asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą. Asmeniui padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą nustato įstatymai“. Šis straipsnis nustato konstitucinį pagrindą nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims kreiptis į kompetentingas valstybės institucijas ir reikalauti atkurti pažeistas teises ir (arba) atlyginti žalą.

Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. spalio 25 d. direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtinausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR (toliau šiame skyriuje – ir Direktyva 2012/29/ES), nurodo:

„Nusikaltimų aukos turėtų būti pripažįstamos aukomis ir su jomis turėtų būti elgiamasi pagarbiai, jautriai ir profesionaliai, nediskriminuojant jų jokių pagrindų, pavyzdžiui, dėl rasės, odos spalvos, tautinės ar socialinės kilmės, genetinių ypatybių, kalbos, religijos ar tikėjimo, politinių ar kitokių pažiūrų, priklausymo tautinei mažumai, turtinės padėties, kilmės, negalios, amžiaus, lyties, lytinės raiškos, lytinės tapatybės, seksualinės orientacijos, gyventojo statuso ar sveikatos. Visų kontaktų metu su kompetentingomis valdžios institucijomis, kurių veikla susijusi su baudžiamuoju procesu, ir visose su aukomis ryšius palaikančiose tarnybose, pavyzdžiui, paramos aukoms ar atkuriamojo teisingumo paslaugų tarnybose, turėtų būti atsižvelgiama į aukų asmeninę padėtį ir neatidėliotinus poreikius, amžių, lytį, galimą negalią ir brandą, visapusiškai gerbiant jų fizinę, psichinę ir moralinę neliečiamybę. Nusikaltimų aukos turėtų būti apsaugotos nuo antrinės ir pakartotinės viktimizacijos, bauginimo bei keršto, joms turėtų būti teikiama tinkama parama siekiant joms padėti atsigausti ir joms turėtų būti užtikrinta teisė kreiptis į teismą.“⁵⁰¹

Taigi nukentėjusysis yra pirminis, kartais – ir vienintelis duomenų apie nusikaltimą šaltinis (bent jau tyrimo pradžioje). Be to, jis yra bylos eiga suinteresuotas ir savo interesus ginantis asmuo. Pagal teisinio intereso dėl bylos išsprendimo pobūdį, nukentėjusysis laikytinas asmeninį (subjektyvų) interesą turinčiu asmeniu. Šį interesą sudaro ir materialusis teisinis, ir procesinis interesai⁵⁰². Nusikalstamas kėsinimasis gali lemti dvejopo pobūdžio nukentėjusiojo materialiuųjų teisinių interesų pasireiškimą: moralinio

⁵⁰¹ Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. spalio 25 d. direktyvos 2012/29/ES, kuria nustatomi būtinausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR, Preambulės 9 punktą.

⁵⁰² MATUIZIENĖ, E. Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*, 2012, t. 4(3), p. 1183.

pasitenkinimo (satisfakcijos) ir restitucijos⁵⁰³. Procesinis teisinis interesas (poreikis) dalyvauti procese ir daryti įtaką jo eigai yra galimybė ginti savo poziciją baudžiamajame bylose naudojantis savo procesinėmis teisėmis, taip pat ir palaikyti kaltinimą⁵⁰⁴.

Konkreto nukentėjusiojo procesinio statuso turinio, t. y. teisių, pareigų ir atsakomybės, reglamentavimo Baudžiamąjame procese kodekse pagrindas yra BPK 44 straipsnio 10 dalis, kurioje numatyta, kad „kiekvienas nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo turi teisę reikalauti, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą, įstatymų numatytais atvejais – ir kompensaciją iš Nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų asmenų fondo, taip pat įstatymo nustatyta tvarka nemokamai gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą“.

Vis dėlto nukentėjusiojo teisė kreiptis į teismą iš esmės reiškia asmens reikalavimą nubausti kaltą asmenį ir atlyginti žalą. Nukentėjusysis šiomis teisėmis⁵⁰⁵ gali disponuoti savo nuožiūra: reikalauti **nubausti kaltą asmenį ir atlyginti jam padarytą žalą**; arba reikalauti **tik nubausti kaltą asmenį** (pavyzdžiui, nepareikšti civilinio ieškinio); arba reikalauti **tik atlyginti žalą** (pavyzdžiui, sutikti taikytis viešojo kaltinimo bylose); arba nereikalauti **nei nubausti, nei atlyginti žalą** (pavyzdžiui, neatvykti į privataus kaltinimo procesą)⁵⁰⁶.

Nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo savo teisę į teisminę gynybą gali įgyvendinti arba kreipdamasis į ikiteisminio tyrimo subjektus, kurie, įvertinę įstatyme nurodytas aplinkybes, pradeda ir atlieka tyrimą, ir jei yra pagrindas, perduoda bylą teismui, arba privataus kaltinimo bylų proceso tvarka kreipdamasis tiesiogiai į teismą.

BPK 28 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad „Nukentėjusysis yra fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika padarė fizinės, turčinės ar neturčinės žalos, arba nuo nusikalstamos veikos mirusio fizinio asmens šeimos narys ar artimasis giminaitis, kurie dėl to asmens mirties patyrė fizinės, turčinės ar neturčinės žalos. Asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi“. Pagal Direktyvos 2012/29/ES 2 straipsnį, auka yra „i) fizinis asmuo, kuris tiesiogiai dėl nusikalstamos veikos patyrė žalą, įskaitant fizinę, psichinę ar emocinę žalą arba ekonominius nuostolius; ii) asmens, kurio mirtis tiesiogiai susijusi su nusikalstama veika, šeimos nariai, kurie patyrė žalą dėl to asmens mirties“.

⁵⁰³ MATUIZIENĖ, E. Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*, 2012, t. 4(3), p. 1184–1190.

⁵⁰⁴ *Ibid.*, p. 1191–1194.

⁵⁰⁵ MATUIZIENĖ, E. Dispozityvumo samprata baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, t. 4(4), p. 306–311.

⁵⁰⁶ AŽUBALYTĖ, R. Nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens teisė kreiptis į teismą kaip teisminės gynybos realizavimo baudžiamajame procese prielaida. *Jurisprudencija*, 2010, t. 4(122), p. 227.

BPK 28 straipsnyje numatytas faktinis ir teisinis pagrindas pripažinti asmenį nukentėjusiuoju. **Faktinis pagrindas** yra nusikalstama veika padaryta žala: arba fizinė, arba turтинė, arba neturтинė žala. **Teisinis (juridinis) pagrindas** asmeniui įgyti nukentėjusiojo statusą yra pareigūno procesinis sprendimas.

Faktinis pripažinimo nukentėjusiuoju pagrindas – žala (jos pobūdis ir dydis) – nustatomas remiantis Baudžiamojo kodekso ir Civilinio kodekso nuostatomis. Teismai tinkamai aiškina šią normą. Antai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė:

„Nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu baudžiamajame procese turi būti pripažįstamas tas fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika tiesiogiai buvo padaryta turтинė ir (ar) neturтинė (fizinė, moralinė) žalos. <...> Nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu fizinis asmuo pripažįstamas nepriklausomai nuo to asmens amžiaus, veiksnio, sveikatos būklės ar kitų aplinkybių. <...> Jei nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo dėl nepilnametystės ar neveiksnio pats negali baudžiamojoje byloje ginti savo interesų, toks asmuo procesinėmis teisėmis gali naudotis per atstovą pagal įstatymą.“⁵⁰⁷

Nors BPK 28 straipsnis neseniai buvo papildytas nuostata, kad nukentėjusiuoju pripažįstamas ir dėl nusikalstamos veikos mirusio fizinio asmens šeimos narys ar artimasis giminaitis, kurie dėl to asmens mirties patyrė fizinę, turтинę ar neturтинę žalos, tai nepakeitė jau nusistovėjusios teismų praktikos:

„Pagal Baudžiamojo proceso kodekso 28 straipsnį nukentėjusiuoju pripažįstamas tik fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika padaryta fizinė, turтинė ar moralinė žalos. Kai nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo miršta, nukentėjusiuoju pripažįstami šeimos nariai (BPK 38 straipsnis) ar (ir) artimieji giminaičiai (BK 248 straipsnio 1 dalis). Nukentėjusiajam mirus nuo nusikalstamos veikos, šiems asmenims padaroma moralinė (dvasiniai išgyvenimai) ir turтинė (gydymo, laidojimo išlaidos) žala. Jie turi visas nukentėjusiojo teises, tarp jų – BPK 44 straipsnyje numatytą teisę reikalauti, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, taip pat gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą. Šie asmenys nėra atstovai pagal įstatymą ar įgaliotieji atstovai, kurių statusas ir teisės nustatytos BPK 53–56 straipsniuose.“⁵⁰⁸

Tokia nuomonė atitinka ir Direktyvos 2012/29/ES 2 straipsnio 2 dalies nuostatas, pagal kurias „Valstybės narės gali nustatyti procedūras, kuriomis būtų nustatoma, kiek šeimos narių gali pasinaudoti šioje direk-

⁵⁰⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 3 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-252/2007.

⁵⁰⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2005 m. lapkričio 14 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-464/2005.

tyvoje nustatytomis teisėmis, atsižvelgiant į individualias kiekvieno atvejo aplinkybes“ (atsižvelgiant į tai, kad žalą dėl nusikaltimo gali patirti šeimos nariai asmens, kurio mirtis tiesiogiai susijusi su nusikaltimu). Teismai, pripažindami žuvusio asmens artimuosius nukentėjusiais ir vėliau sprenddami dėl neturtinės žalos atlyginimo, vertina ne tiek teisinius (formalius) žuvusiojo ir jo artimųjų ryšius, kiek jų asmeninių ryšių glaudumą, apie kurį kiekvienoje byloje sprendžiama individualiai⁵⁰⁹.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas tai pat yra nustatęs kriterijus, kurie padeda nuspręsti, kuriems iš abipusėse muštynėse dalyvavusių asmenų suteiktinas nukentėjusiojo statusas:

„Esant tokiai nusikalstamo elgesio formai, kai du asmenys vieno įvykio – abipusių muštynių metu, bendrais veiksmais žalodami vienas kitą, sutrikdo viešąją tvarką ir kartu padaro kitus nusikaltimų žmogaus sveikatai, tokių veikų baudžiamasis teisinis įvertinimas ir sankcijų už jas pritaikymas turėtų būti sprendžiamas atsižvelgiant į šiuos aspektus:

1) abu kaltininkai nėra laikytini asmenimis, patyrusiais žalos (t. y. nukentėjusiais), dėl jų pačių įžūlaus elgesio ir tokiu elgesiu padaryto viešosios tvarkos sutrikdymo. Pagal BPK 28 straipsnio ir 44 straipsnio 10 dalies prasmę asmuo neįgyja teisės reikalauti ir gauti fizinės, turtinės ar neturtinės žalos atlyginimą dėl nusikalstamos veikos, kurią pats padarė;

2) nukentėjusiais dėl abipusėmis muštynėmis padaryto viešosios tvarkos pažeidimo gali būti pripažįstami tik kiti asmenys, pavyzdžiui, atsidūrę įvykio vietoje, stebintys muštynes, bandę skirti besimušančius ir dėl to patyrę žalos. Tokiu teisės ir moralės požiūriu nepriimtiniu veikimu sutrikdoma šių asmenų teisė į poilsį, saugumą viešojoje vietoje, dvasinį komfortą. Sprendžiant, ar būtent kaltininko veiksmai sukėlė šiuos padarinius, turi būti atsižvelgiama ir į tai, kokia buvo aplinkinių reakcija, koks nukentėjusiųjų skaičius, kiek truko neteisėti veiksmai (pavyzdžiui, kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-563/2009, Nr. 2K-513/2010, Nr. 2K-135/2011, Nr. 2K-416/2013, Nr. 2K-491/2013);

3) abu sukėlę muštynes kaltininkai laikytini nukentėjusiais tik dėl vienas kitam padarytų nusikaltimų žmogaus sveikatai;

4) vien tik abiejų kaltininkų fizinis smurtas (smūgių sudavimas), panaudotas vienas kito atžvilgiu, net ir pirmo smūgio sudavimas, esant nustatytam susitarimui ir abipusėm paskatom tokį smurtą pradėti naudoti, nepripažintinas provokuojančiu elgesiu, turinčiu įtakos viešosios tvarkos sutrikdymo padarymui ir lengvinančiu baudžiamąją atsakomybę. Nes būtent tokio pobūdžio elgesys, kuris laikytinas įžūliu, abiejų kaltininkų sąmoningai pasirenkamas siekiant smurtu išsiaiškinti tarpusavio santykius viešojoje vietoje.“⁵¹⁰

⁵⁰⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2013 m. kovo 25 d. kasacinė nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-177/2013; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2012 m. liepos 2 d. kasacinė nutartis baudžiamosioje byloje Nr. 2K-386/2012; 2013 m. gruodžio 17 d. kasacinė nutartis baudžiamosioje byloje Nr. 2K-525/2013.

⁵¹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2015 m. gegužės 5 d. kasacinė nutartis baudžiamosioje byloje Nr. 2K-7-62-489/2015.

Europos Sąjungos norminiai aktai neretai nurodo, kad siekiant apsaugoti pažeidžiamų aukų, ypač vaikų, interesus (ir materialiuosius, ir procesinius), nacionaliniuose įstatymuose reikia nustatyti tokį reguliavimą, kad atitinkamų nusikalstamų veikų aukoms nebūtų taikomos sankcijos už dalyvavimą baudžiamosiose veikose, kurias jie buvo priversti daryti⁵¹¹. Lietuvos teismų praktikoje taip pat yra buvę atvejų, kai yra ginčijamas asmens pripažinimas nukentėjusiuoju, nes jis, kitų proceso dalyvių teigimu, savo noru dalyvavo darant nusikalstamas veikas:

„Kasatorė ginčija nukentėjusiosios statuso suteikimą I. M. Minėta, kad baudžiamoji atsakomybė pagal BK 307 straipsnio 2 dalį kyla nepriklausomai nuo to, ar asmuo vertėsi prostitucija savo noru, ar būdamas priklausomas nuo besipelnančio iš jo prostitucijos kaltininko. Nuteistosios V. L. kasaciniame skunde nenurodyti teisiniai argumentai, kad nukentėjusiosios statuso suteikimas I. M. būtų suvaržęs įstatymo garantuotas nuteistosios teises ar sukliudęs teismams išsamiai ir nešališkai išnagrinėti bylą ir priimti teisingus sprendimus (BPK 368 straipsnio 2 dalis, 369 straipsnio 3 dalis).“⁵¹²

IV

Nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo *įgyja nukentėjusiojo statusą* nuo nutarimo (nutarties) pripažinti asmenį nukentėjusiuoju priėmimo momento. Nutarime nurodoma, kas, kokioje byloje priėmė sprendimą pripažinti asmenį nukentėjusiuoju, kokia žala jam padaryta, asmeniui pasirašytinai išaiškinamos jo teisės. Įvertinus tai, kad asmuo tampa nukentėjusiuoju tik nuo nutarimo (nutarties) pripažinti asmenį nukentėjusiuoju priėmimo, o iki tol nusikalstamos veikos auka yra tik pareiškėjas apie nusikalstamą veiką, neturintis jokių procesinių galimybių ginti savo teisėtus interesus, nukentėjusiuoju asmenį reikėtų pripažinti kiek įmanoma greičiau, taip siekiant užtikrinti jo procesines galimybes ginti savo teises.

Įgyvendinant ES norminių aktų reikalavimus, nukentėjusiojo teisės buvo apibrėžtos aiškiau, papildant BPK 28 straipsnį svarbiomis teisėmis: teise būti informuotam, teise į papildomą procesinę apsaugą, jei nustatomas asmens pažeidžiamumas. Taigi BPK 28 straipsnio 2 dalyje nu-

⁵¹¹ Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyvos 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičiančios Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR (OL L 101, 2011, p. 1), 8 straipsnis; Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. gruodžio 13 d. direktyvos 2011/93/ES dėl kovos su seksualine prievarta prieš vaikus, jų seksualiniu išnaudojimu ir vaikų pornografija, kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2004/68/TVR (OL L 335, 2011, p. 1), 14 straipsnis: „Valstybės narės, vadovaudamosi savo teisinės sistemos pagrindiniais principais, imasi būtinų priemonių siekdamos užtikrinti, kad kompetentingos nacionalinės valdžios institucijos turėtų įgaliojimus netraukti baudžiamojon atsakomybėn nuo seksualinės prievartos ir seksualinio išnaudojimo nukentėjusių vaikų ir netaikyti jiems sankcijų už dalyvavimą baudžiamosiose veikose, kurias jie buvo priversti vykdyti tiesiogiai dėl bet kurios iš jų atžvilgiu įvykdytų veikų, nurodytų 4 straipsnio 2, 3, 5 ir 6 dalyse bei 5 straipsnio 6 dalyje“.

⁵¹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. sausio 14 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-136/2014. *Teismų praktika*, 2014, t. 41, p. 558–567.

matytos nukentėjusiojo ir jo atstovo teisės: 1) gauti informaciją apie su juo susijusio baudžiamojo proceso padėtį; 2) teikti įrodymus; 3) pateikti prašymus; 4) pareikšti nušalinimus; 5) dalyvauti vertinant jo specialiuosius apsaugos poreikius; 6) ikiteisminio tyrimo metu ir teisme susipažinti su byla; 7) dalyvauti byla nagrinėjant teisme; 8) apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus; 9) apskųsti teismo nuosprendį ar nutartį; 10) pasakyti baigiamąją kalbą.

Be išvardytųjų BPK 28 straipsnyje, nukentėjusysis turi ir kitų teisių, įtvirtintų kituose kodekso straipsniuose: turėti atstovą (BPK 53, 55 straipsniai); gauti išlaidų atlyginimą (BPK 104 straipsnis); teisę, kad jam būtų grąžinti daiktai ir vertybės (BPK 108 straipsnis); gauti nutarimo atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą nuorašą (BPK 168 straipsnis); prašyti taikyti anonimiškumą (BPK 198 straipsnis), būti informuotam apie įtariamojo paleidimą iš suėmimo ir kt.

Direktyva 2012/29/ES plačiai reglamentuoja aukų teisę į apsaugą, taip pat ypatingą pažeidžiamų aukų apsaugą. Šios direktyvos 18 straipsnyje nurodyta, kad „nedarydamos poveikio teisėms į gynybą, valstybės narės užtikrina, kad būtų galima naudotis aukų ir jų šeimos narių apsaugos nuo antrinės ir pakartotinės viktimizacijos, bauginimo ir keršto priemonėmis, įskaitant priemones, kuriomis būtų užtikrinta, kad per apklausas ir liudijant aukoms nekiltų emocinės ar psichologinės žalos pavojus ir būtų apsaugotas jų asmens orumas. Prireikus tokios priemonės taip pat apima aukų ir jų šeimos narių fizinės apsaugos procedūras, nustatytas pagal nacionalinę teisę“. Būtent įgyvendinant šias nuostatas Lietuvos BPK buvo numatytas specialiųjų apsaugos poreikių vertinimas ir kai kurios geresnei procesinei nukentėjusiųjų apsaugai skirtos priemonės⁵¹³. Pažeidžiamoms baudžiamojo proceso dalyvių teisėms stiprinti skirtų ES priimtų dokumentų analizė leidžia teigti, kad **pažeidžiamumas** vienais atvejais yra **faktiškai priziumuojamas**⁵¹⁴ (dažniausiai tai būna nepilnamečiai, veiksmingai dalyvauti procese trukdančią psichinę ar fizinę negalią turintys asmenys ir pan.), o kitais **konstatuojamas** tik teisės taikytojui *ad hoc* asmeniškai įvertinus proceso dalyvi⁵¹⁵.

⁵¹³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 8, 9, 28, 43, 44, 128, 185, 186, 188, 214, 239, 272, 275, 276, 280, 283, 308 straipsnių ir priedo pakeitimo ir Kodekso papildymo 27¹, 36², 56¹, 186¹ straipsniais įstatymas. TAR, 2015, Nr. 2015-20993.

⁵¹⁴ BUCZMA, R. S. An Overview of the Law Concerning Protection of Victims of Crime in the View of the Adoption of the Directive 2012/29/EU Establishing Minimum Standards on the Rights, Support and Protection of Victims of Crime in the European Union. *ERA Forum*, 2013, t. 14, p. 244.

⁵¹⁵ Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council Proposal on Procedural Safeguards for Children Suspected or Accused in Criminal Proceedings. Brussels, 27.11.2013. SWD (2013) 480 final. (COM (2013) 8 22)), art. 7; Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 Establishing Minimum Standards on the Rights, Support and Protection of Victims of Crime, and Replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA (OL L 315, 2012-11-14), art. 22; Commission Recommendation of 27 November 2013 on Procedural Safeguards for Vulnerable Persons Suspected or Accused in Criminal Proceedings (2013/C 378/02), art. 4.

Įstatymų leidėjas nenurodo baigtinio sąrašo kriterijų, taikytinų vertinant pažeidžiamumą, ir šią diskreciją palieka teisės taikytojui. Baudžiamojo proceso teisės doktrinoje nurodoma, kad paprastai nuo nusikalstamos veikos nukentėjusių asmenų (nusikaltimo aukų) pažeidžiamumą lemia: 1) nusikalstamos veikos pobūdis (nusikaltimai artimoje aplinkoje, seksualiniai nusikaltimai); 2) nukentėjusio asmens objektyviosios savybės (amžius, psichikos trūkumai, fizinė negalia) ir esamos ar galimos grėsmės jam⁵¹⁶. Direktyvoje 2012/29/ES nurodyti panašūs vertinimo kriterijai. Atliekant asmens įvertinimą visų pirma atsižvelgiama į: a) aukos asmenines savybes; b) nusikaltimo rūšį ar pobūdį; c) nusikaltimo aplinkybes (22 straipsnio 2 dalis).

Lietuvos BPK 36² straipsnyje nurodoma, kad „specialūs apsaugos poreikiai yra asmeninių savybių, nusikalstamos veikos pobūdžio ar jos padarymo aplinkybių nulemti nukentėjusiojo poreikiai naudotis šiame kodekse nustatytais garantijomis, kad nukentėjusysis būtų apsaugotas nuo psichinės traumos, nusikalstamo poveikio ar kitų neigiamų padarinių“; taigi kriterijai yra bendrojo pobūdžio ir atitinka Direktyvos 2012/29/ES formuluotes: nukentėjusiojo asmeninės savybės, nusikalstamos veikos pobūdis ar jos padarymo aplinkybės. Jie gali būti konkretinami atsižvelgus į konkrečias byloje susiklosčiusias aplinkybes. Pavyzdžiui, prokurorams ir ikiteisminio tyrimo pareigūnams privalomose rekomendacijose pateikta tam tikra metodika, kaip įvertinti prekybos žmonėmis aukų pažeidžiamumą. Joje nurodyti konkretūs pažeidžiamumo požymiai: sunki materialinė padėtis; jaunas amžius (iki 29 metų); psichikos ir elgesio sutrikimai; menkas išsilavinimas; socialinių įgūdžių stoka; priklausomybės; nelegalus buvimas šalyje⁵¹⁷.

BPK 186¹ straipsnio 1 dalyje numatoma nukentėjusiojo specialių apsaugos poreikių vertinimo tvarka: „Ne vėliau kaip pirmosios nukentėjusiojo apklausos metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras atlieka nukentėjusiojo specialių apsaugos poreikių vertinimą. Prireikus tam gali būti pasitelkiamas psichologas arba kiti specialių žinių ar įgūdžių turintys asmenys. Į nukentėjusiojo specialių apsaugos poreikių vertinimo metu surinktus duomenis atsižvelgiama organizuojant baudžiamąjį procesą ir šio Kodekso nustatytais atvejais sprendžiant, ar nukentėjusiajam dėl jo specialių apsaugos poreikių būtina taikyti vieną ar daugiau šio Kodekso nustatytų garantijų.“ Nustačius specialiųjų apsaugos priemonių poreikį, sprendžiama, kokių būtent priemonių reikės. Kai kurios papildomos

⁵¹⁶ WALKLATE, S. *Handbook of Victims and Victimology*. Portland: Willan Publishing, 2007, p. 287; McEWAN, J. *The Testimony of Vulnerable Victims and Witnesses in Criminal Proceedings*, p. 373–375. *Era Forum*, 2009, t. 10, p. 369–386.

⁵¹⁷ Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro, Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro, Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2015 m. gruodžio 17 d. įsakymas Nr. I-327/IV-1015/A1-758 „Dėl prekybos žmonėmis aukų nustatymo, ikiteisminio tyrimo ir tarpinstitucinio bendradarbiavimo rekomendacijų patvirtinimo“. TAR, 2015-12-28, Nr. 20631.

procesinės priemonės nukentėjusiesiems nuo kai kurių nusikalstamų veikų gali būti taikomos ir be specialaus vertinimo, nukentėjusiajam paprašius. Pavyzdžiui, BPK 185 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad „kai nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui bylose, smurto artimoje aplinkoje bylose, prekybos žmonėmis, pelnymosi iš kito asmens prostitucijos ir įtraukimo į prostituciją bylose ar bylose, susijusiose su diskriminavimu ar neapykanta dėl lyties, nukentėjusįjį apklausia ikiteisminio tyrimo pareigūnas, nukentėjusysis gali prašyti, kad apklausą atliktų tos pačios lyties asmuo. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas nutarimu gali atsisakyti patenkinti šį prašymą, jeigu dėl to būtų pakenkta ikiteisminio tyrimo sėkmei.“

BPK 28 straipsnio 3 dalyje nurodyta pagrindinė nukentėjusiojo pareiga: jis privalo duoti teisingus parodymus ir dalyvauti procese. Jis prisiekia ir atsako už melagingus parodymus kaip liudytojas. Kita vertus, pabrėžtina, kad „<...> nukentėjęs asmuo ar liudytojas neatsako už melagingų parodymų davimą, jeigu pagal įstatymus turėjo teisę atsisakyti duoti parodymus, tačiau prieš apklausą nebuvo su šia teise supažindintas“ (BK 235 straipsnio 4 dalis).

7.2. ĮTARIAMASIS

Įtariamasis samprata, tapimas įtariamuoju

Įtariamasis yra asmuo, prieš kurį yra nukreiptas baudžiamasis persekiojimas dėl jo, tikėtina, padarytos nusikalstamos veikos. Lietuvos teisinėje literatūroje yra įvairių įtariamąjo apibūdinimų. Pavyzdžiui, įtariamuoju įvardijamas asmuo, „<...> kurį konkrečiame tyrimo etape nusikalstamą veiką tiesiogiai tiriantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas, šiam tyrimui vadovaujantis ar jį kontroliuojantis prokuroras įtaria <...> padarius tiriamą nusikalstamą veiką ir dėl to šiame tyrimo etape nukreipia prieš jį tolesnį baudžiamąjį procesą, t. y. imasi bent kokios (bent vienos) faktinės ar teisinės priemonės, kuria siekia pagrįsti ar paneigti prieš tokį žmogų iškilusį subjektų įtarimą“⁵¹⁸.

Pagal BPK 21 straipsnio 1 dalį, įtariamasis yra ikiteisminio tyrimo dalyvis. Asmuo gali tapti įtariamuoju:

- 1) kai BPK 140 straipsnio nustatyta tvarka yra sulaikytas įtarus, kad jis padarė nusikalstamą veiką;
- 2) kai apklausiamas apie veiką, kurios padarymu yra įtariamasis;
- 3) kai šaukiamas į apklausą tuo atveju, kai yra surašytas BPK 187 straipsnyje numatytas pranešimas apie įtarimą.

Šie trys pagrindai (BPK 21 straipsnio 2 dalis) yra tipiniai įtariamąjo statuso įgijimo atvejai. BPK 21 straipsnio 3 dalyje nurodytas ketvirtasis atvejis yra išimtinis: „Kai asmuo slapstosi ar jo buvimo vieta nežinoma,

⁵¹⁸ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamasis procesas: įtariamąjo samprata. Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008, p. 253.

įtariamuoju jis pripažįstamas prokuroro nutarimu ar ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, o neatidėliotinais atvejais – ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu.“ Šiuo atveju asmuo negali tapti įtariamuoju nė vienu iš nurodytųjų atvejų, todėl reikalinga speciali pripažinimo įtariamuoju tvarka⁵¹⁹.

Asmuo tampa įtariamuoju *sulaikytas įtariant, kad padarė nusikalstamą veiką*. Asmuo gali būti sulaikytas (BPK 140 straipsnis): (1) užklyptas darant nusikalstamą veiką ar tuoj po jos padarymo; (2) išimtiniais atvejais – kai yra suėmimo skyrimo pagrindai ir sąlygos. Pirmuoju atveju asmenį sulaikyti gali prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar bet kuris asmuo (BPK 140 straipsnio 1 dalis). Antruoju atveju laikinai sulaikyti galima tik prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu (BPK 140 straipsnio 2 dalis). Apie asmens sulaikymą per įmanomai trumpiausią laiką turi būti surašytas laikinojo sulaikymo protokolas, kuriame tiksliai nurodoma jo trukmė (BPK 140 straipsnio 5 dalis). Laikinojo sulaikymo terminas pradedamas skaičiuoti nuo asmens faktinio sulaikymo nusikalstamos veikos padarymo ar kitoje vietoje. Maksimalus laikinojo sulaikymo terminas yra 48 valandos. Be to, laikinai sulaikytas asmuo pristatytas į ikiteisminio tyrimo įstaigą ar prokuratūrą turi būti apklaustas kaip įtariamasis ne vėliau kaip per dvidešimt keturias valandas, prieš tai pasirašytinai jam įteikus pranešimą apie įtarimą, prokuroro nutarimą ar ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį pripažinti jį įtariamuoju (BPK 140 straipsnio 6 dalis; 187 straipsnio 1 dalis).

Lietuvos baudžiamojo proceso teisės moksle skiriami faktinis ir teisinis asmens laikinojo sulaikymo momentai. Faktinis sulaikymo momentas yra tada, kai asmuo fiziškai sulaikomas įvykio ar kitoje vietoje darantis nusikalstamą veiką (lot. *in flagranti*) ar tuoj po jos padarymo. Teisinis asmens sulaikymo momentas yra tada, kai surašomas laikinojo sulaikymo protokolas⁵²⁰. Tačiau manoma, kad toks klasifikavimas yra nevisiškai tinkamas. Faktinis asmens laikinas sulaikymas gali būti ir teisinis, ir neteisinis. Teisinis sulaikymas – žmogaus fizinio judėjimo laisvės atėmimas nuo to momento, kai šis juridinis faktas užfiksuojamas laikinojo sulaikymo protokole. Neteisinis sulaikymas yra tuo atveju, kai jis atliktas pažeidžiant BPK 140 straipsnyje numatytą tvarką ir sąlygas. Dėl to „faktinis sulaikymas“ ir „teisinis sulaikymas“ yra ne klasifikacinės grupės, o kažkodėl skirtingai vadinamos vieno sulaikymo proceso sudėtinės dalys. Net ir surašius laikinojo sulaikymo protokolą, sulaikymas ir toliau laikytinas faktiniu fizinės žmogaus laisvės atėmimu. Teigiama, kad asmens laikinas sulaikymas gali būti teisėtas (teisinis) arba neteisėtas (neteisinis)⁵²¹: „<...> žmogus

⁵¹⁹ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUČONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 82.

⁵²⁰ KILINSKAS, V. Įtariamąjo procesinis statusas. *Teisė*, 2003, t. 47, p. 66–67.

⁵²¹ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamasis procesas: įtariamąjo samprata. Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008, p. 145.

yra laikomas sulaikytu ir šiuo pagrindu įgyja įtariamąją procesinį statusą tuo momentu, kai privatus asmuo, ikiteisminio tyrimo ar baudžiamojo persekiojimo institucijos pareigūnas atlieka bet kokią veiksmą ar imasi bet kokios priemonės, kurios iš žmogaus prieš jo valią ar neišreiškus savo valios atima galimybę savo nuožiūra laisvai judėti, t. y. fiziškai keisti savo buvimo vietą norimu būdu ir norima linkme⁵²².

Asmuo tampa įtariamuoju tada, kai **apklausiamas apie veiką, kurios padarymu įtariamasis** (BPK 21 straipsnio 2 dalis). Šiuo atveju įtariamuoju tampama nuo to momento, kai su faktiškai (tikėtina) įtariamą asmeniu, dar nesančiu oficialiu įtariamuoju, baudžiamojo persekiojimo ar teisingumo institucijos pareigūnas arba bet kuris šio pareigūno pavedimu (jam žinant) veikiantis privatus asmuo atlieka kokį nors proceso (tyrimo) veiksmą, kurio metu iš šio faktiškai (tikėtina) įtariamą asmens siekiama gauti informacijos apie tiriamą nusikalstamą veiką ar kitas baudžiamojoje byloje įrodinėtinas aplinkybes⁵²³. Kita vertus, jis privalo būti apklausiamas kaip įtariamasis. Draudimas versti kaltinti save, t. y. duoti parodymus prieš save, negali būti apeinamas liudytoją apklausiant kaip asmenį, kuris faktiškai yra įtariamasis nusikalstamos veikos padarymu⁵²⁴.

„Ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokurorai turi galimybę gana laisvai pasirinkti įtarimo pareiškimo momentą, tačiau jei pranešimo apie įtarimą įteikimas atidedamas vien tik norint prieš tą asmenį apklausti kaip liudytoją, proceso sąžiningumo principas neabejotinai yra pažeidžiamas.“⁵²⁵

Asmuo gali tapti įtariamuoju nuo to momento, kai yra **šaukiamas į apklausą ir jam yra surašytas BPK 187 straipsnyje numatytas pranešimas apie įtarimą** (BPK 21 straipsnio 2 dalis). Pranešimo apie įtarimą surašymas ir šaukimo į apklausą įtariamuoju išsiuntimas yra vienas nuo kito neatsiejami procesiniai veiksmai. Būtent šie vienas po kito atliekami veiksmai nulemia asmens tapimą įtariamuoju. Surašius pranešimą apie įtarimą (BPK 187 straipsnis), būtina kuo skubiau informuoti asmenį apie įtarimą jam pareiškimą. Pareiškus įtarimus, įtariamąjį reikia nedelsiant kviešti į apklausą. Šaukime į apklausą (BPK 182 straipsnis) privalo būti aiškiai nurodyta, kad asmuo atvykti šaukiamas būtent kaip įtariamasis⁵²⁶.

Jeigu asmuo slapstosi arba jo buvimo vieta nežinoma ir nėra galimybių jį pripažinti įtariamuoju BPK 21 straipsnio 2 dalyje nustatyta tvarka, asmuo gali būti pripažintas įtariamuoju **prokuroro nutarimu ar ikiteisminio tyrimo**

⁵²² MERKEVIČIUS, R., *op. cit.*, p. 149–150.

⁵²³ *Ibid.*, p. 164.

⁵²⁴ GODA, G. Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese. Vilnius: Registrų centras, 2014, p. 112.

⁵²⁵ *Ibid.*, p. 113.

⁵²⁶ JURKA, R.; RANDAKEVIČIENE, I.; JUZUKONIS, S. Baudžiamojo proceso dalyviai. Vilnius: Industrus, 2009, p. 14–15.

teisėjo nutartimi, o neatidėliotinais atvejais – *ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu* (BPK 21 straipsnio 3 dalis). Prokuroro, neatidėliotinais atvejais – ikiteisminio tyrimo pareigūno, nutarimas pripažinti asmenį įtariamuoju paprastai reikalingi tada, kai būtina prašyti užsienio valstybės išduoti joje besislapstantį įtariamąjį arba dėl to asmens reikia išduoti Europos arešto orderį; taip pat tiriant bendrininkų padarytas nusikalstamas veikas, kai paaiškėja, jog nusikalstamą veiką padarė dar vienas asmuo ir nėra žinoma to asmens buvimo vieta, pavyzdžiui, bendrininkas nurodo tą asmenį esant kažkur vienoje iš Europos Sąjungos šalių ir pan. Be to, kai užsienio valstybės pilietis, įtariamasis dėl nusikaltimo, už kurį numatyta atsakomybė Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių ir Baudžiamojo kodekso 7 straipsnio pagrindais, yra ne Lietuvos Respublikos teritorijoje ir Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių numatytais atvejais negali būti išduotas ar perduotas Lietuvos Respublikai, prokuroro prašymu toks asmuo įtariamuoju pripažįstamas tik ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi (BPK 187 straipsnio 1 dalis). Minėtiesiems prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūno ar ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimams priimti turi būti pakankamai duomenų, rodančių, kad tas asmuo galėjo padaryti nusikalstamą veiką.

BPK 21 straipsnio 2 ir 3 dalyse nurodytais atvejais asmuo tampa įtariamuoju, kai *pakanka duomenų, leidžiančių manyti, kad jis padarė nusikalstamą veiką*, kitaip tariant, yra tikėtina, kad tas asmuo padarė tą veiką. Įtarimas turi būti pakankamas, leidžiantis prokurorui, ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar ikiteisminio tyrimo teisėjui tam tikrame proceso etape daryti prielaidą, kad būtent tas asmuo padarė nusikalstamą veiką. Tokį įtarimą pagrindžiantys faktai neturi būti tokio paties lygmens, kaip būtina apkaltinamajam nuosprendžiui pagrįsti ar kaltinimui pareikšti (tai įvyksta vėlesnėje proceso stadijoje)⁵²⁷.

Vertėtų pabrėžti, kad tapti įtariamuoju BPK prasme asmuo gali tik kai jau yra priimtas sprendimas pradėti ikiteisminį tyrimą dėl, tikėtina, padarytos nusikalstamos veikos (procesas *in rem*). Vėluojant priimti sprendimą pradėti ikiteisminį tyrimą, gali susiklostyti iš esmės žmogaus teisės ir laisvės pažeidžiančios aplinkybės:

„Iš byloje užfiksuotų liudytojų J. B., M. S., L. S., M. T. parodymų, pareigūnų tarnybinio patikrinimo medžiagos yra akivaizdu, kad 2009 m. sausio 6 d. į policijos įstaigą V. B. buvo pristatytas kaip įtariamasis nusikaltimų padarymu asmuo, o policijoje vyko faktinė įtariamojo apklausa, tačiau, pažeidžiant BPK 21 straipsnio 2 dalies nuostatas, V. B. nebuvo suteiktas įtariamojo statusas. Tai turėjo būti padaryta vadovaujantis bent dviem BPK 21 straipsnio 2 dalyje numatytais pagrindais – pagal BPK 21 straipsnio 2 dalį įtariamuoju turi būti laikomas tiek asmuo, sulaikytas įtariant, kad jis padarė nusikalstamą veiką, tiek asmuo, apklausiamas apie veiką, kurios padarymu jis įtariamasis.

⁵²⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. birželio 19 d. kasacinė nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-393-378/2015.

V. B. 2009 m. sausio 6 d. buvo sulaikytas bei apklausiamas kaip įtariamasis, šių veiksmų tinkamai procesiškai neįforminant. Tokiais veiksmais buvo padaryti BPK 140, 187, 188 straipsnių, nustatančių įtariamojo sulaikymo ir apklausos taisykles, pažeidimai. Laikantis BPK nuostatų 2009 m. sausio 6 d. V. B. privalėjo būti įteiktas pranešimas apie įtarimą, išaiškintos ir užtikrintos nepilnamečio įtariamojo teisės ir tik po to galėjo būti siūloma duoti parodymus apie, tikėtina, padarytas veikas. Pirmosios instancijos ir apeliacinės instancijos teismų sprendimuose išdėstyti motyvai, jog su V. B. veiksmai nebuvo atliekami pagal BPK todėl, kad tuo metu nebuvo pradėtas ikiteisminis tyrimas, nėra tinkamas teisinis argumentavimas pareigūnų elgesiui pateisinti. Ikiteisminio tyrimo nepradėjimas ar pavėluotas pradėjimas turint informacijos, kad buvo padaryta nusikalstama veika, taip pat yra BPK pažeidimas. Asmeniui įstatymuose numatytų teisių garantavimas negali priklausyti nuo pareigūnų galių laisvai pasirinkti ikiteisminio tyrimo pradėjimo procesinio įforminimo laiką.

Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. gruodžio 11 d. sprendime *Venskutė prieš Lietuvą* (peticijos Nr. 10645/08) Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 5 straipsnio, garantuojančio asmens teisę į laisvę ir saugumą, 1 dalies pažeidimas konstatuotas dėl panašaus pareigūnų elgesio kaip ir nagrinėjamoje byloje. Europos Žmogaus Teisių Teismas išaiškino, kad sulaikymo nefiksavimas laikytinas rimčiausiu pažeidimu, kad Konvencijos 5 straipsnio 1 dalis gali būti taikoma ir labai trumpam laisvės atėmimui. Pareigūnų elgesys laikant atsivežtą pareiškėją kelias valandas ikiteisminio tyrimo įstaigoje be jokio atliekamų veiksmų procesinio įforminimo Europos Žmogaus Teisių Teismo vertintas kaip pareigūnų siekis įbauginti pareiškėją ir taip išgauti iš jos informaciją. <...>

Net ir darant teorinę, bylos duomenimis nepagrįstą prielaidą, kad 2009 m. sausio 6 d. pareigūnai nelaikė V. B. nusikaltimo padarymu įtariamam asmeniui, vis tiek turėtų būti daroma išvada, kad byloje padaryti pažeidimai, nes vėliausiai po V. B. surašytų prisipažinimų pareigūnai privalėjo tuoj pat atlikti su V. B. BPK numatytus veiksmus ir fiksuoti jo paaškinimus BPK nustatyta tvarka, tačiau kaip įtariamasis V. B. buvo apklaustas praėjus daugiau kaip trimis savaitėmis.

Argumentai, kad pareigūnai jokių (ar esminių) pažeidimų nepadarė, nes veikė vadovaudamiesi Policijos veiklos įstatymu, yra akivaizdžiai neteisingi. Pagal Policijos veiklos įstatymą ar kitus ikiteisminio tyrimo įstaigų ir pareigūnų veiklą reglamentuojančius įstatymus gali būti atliekami tam tikri veiksmai, tačiau baudžiamasis procesas turi vykti pagal BPK (BPK 4 straipsnio 1 dalis). Kitų įstatymų (ne BPK) nuostatomis gali būti vadovaujama, pavyzdžiui, ieškant informacijos šaltinių, tačiau reikšminga bylai informacija, esant pagrindui manyti, kad galėjo būti padaryta nusikalstama veika, turi būti fiksuojama atliekant BPK numatytus veiksmus. BPK 2 straipsnyje numatyta pareiga per įmanomai trumpiausią laiką atlikti tyrimą ir atskleisti nusikalstamą veiką įvykdoma atliekant procesinius veiksmus, o ne pareigūnams laisvai nusprendžiant, jog galima imtis ir BPK nenumatytų priemonių. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad kasacine tvarka apskųstuose teismų sprendimuose minimo Policijos veiklos

įstatymo 20 straipsnyje numatyta, kad policijos pareigūnai tame straipsnyje išvardytomis teisėmis naudojasi ne savo nuožiūra, o „teisės aktų nustatyta tvarka ir pagrindais“ <...>.⁵²⁸

Įtariamuoju BPK 21 straipsnio prasme tapusiam asmeniui iki to momento dėl padarytos nusikalstamos veikos (procesas *in rem*) vykęs procesas tampa konkrečiu procesu (procesu *in personam*). Ir gynybos, ir baudžiamojo persekiojimo požiūriais ikiteisminis tyrimas įgauna naują procesinę kokybę. Oficialiu įtariamuoju tapusiam žmogui turi būti išaiškinamos procesinės teisės „<...> bei užtikrinama reali galimybė ne pasyviai stebėti, o aktyviai dalyvauti prieš jį nukreiptame ikiteisminiame tyrime, tuo būdu darant įtaką tiek pačiam procesui, tiek galutiniam jo rezultatui“⁵²⁹.

Asmens pripažinimas įtariamuoju suponuoja ir daugelį kitų ir jam pačiam, ir kitiems asmenims reikšmingų procesinių padarinių. Pavyzdžiui, įpareigoja baudžiamojo persekiojimo institucijų pareigūnus išaiškinti jo teises ir pareigas bei užtikrinti realią galimybę jomis pasinaudoti; neduoti parodymų arba neatsakyti į kai kuriuos klausimus gali įtariamojo šeimos nariai ir artimieji giminaičiai ir t. t.⁵³⁰ Be to, asmens tapimas įtariamuoju gali sukelti ir didesnę psichologinę įtampą bei iš esmės pakeisti asmens santykius su aplinka, šeimos nariais, draugais, atitinkama bendruomene. Kartais vėlesnis baudžiamojo persekiojimo nutraukimas ar asmens išteisinimas negali ištaisyti visų tų neigiamų padarinių, kurie atsirado asmeniui tapus įtariamuoju⁵³¹.

Įtariamojo procesinę statusą asmuo išlaiko, kol: surašomas kaltinamasis aktas arba prokuroro pareiškimas dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu ar pagreitinto proceso; nutraukiamas visas ikiteisminis tyrimas; nutraukiamas ikiteisminis tyrimas asmens, kuris buvo pripažintas įtariamuoju, atžvilgiu, nors procesas dėl tam tikros nusikalstamos veikos gali būti tęsiamas. Surašius kaltinamąjį aktą arba prokuroro pareiškimą dėl proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu ar pagreitinto proceso asmuo tampa kaltinamuoju, t. y. įgyja kitą proceso dalyvio statusą. Jeigu įtarimas nepasitvirtina, ikiteisminis tyrimas asmens atžvilgiu nutraukiamas. Be to, ikiteisminį tyrimą būtina nutraukti ir jeigu nusikalstama veika padaryta bendrininkaujant. Dėl to arba prokuroras priima nutarimą, arba ikiteisminio tyrimo teisėjas priima nutartį. Vadinasi, dėl dalies asmenų padarytos veikos tyrimas tęsiamas, o nepasitvirtina tik tai, kad konkretus asmuo padarė tą nusikalstamą veiką.

⁵²⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. rugsėjo 24 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-350/2013.

⁵²⁹ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata. Vilnius: VĮ Registrų centro teisinės informacijos departamentas, 2008, p. 178.

⁵³⁰ JURKA, R.; RANDAKEVIČIENĖ, I.; JUZUKONIS, S. Baudžiamojo proceso dalyviai. Vilnius: Industrias, 2009, p. 18.

⁵³¹ ANCELIS, P. Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas. Vilnius: Saulelė, 2007, p. 186.

Įtariamąjį teisės ir pareigos

Tapęs įtariamuoju, asmuo įgyja procesines teises ir pareigas. Prokuroras ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo išaiškinti įtariamajam jo procesines teises ir užtikrinti galimybę jomis naudotis (BPK 45 straipsnis).

Pagrindinės įtariamąjį teisės išvardytos BPK 21 straipsnio 4 dalyje, t. y. įtariamasis turi teisę: žinoti, kuo jis įtiriamas; nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento turėti gynėją; gauti vertimą žodžiu ir raštu; informuoti konsulines įstaigas ir vieną asmenį; gauti skubią medicinos pagalbą; žinoti maksimalų terminą, kiek valandų (dienų) gali būti ribojama jo laisvė iki bylos nagrinėjimo teisminėje institucijoje pradžios; duoti parodymus arba tylėti; pateikti tyrimui reikšmingų dokumentų ir daiktų; pateikti prašymus; pareikšti nušalinimus; susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga; apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus ir sprendimus.

Įtariamąjį teisė **žinoti, kuo yra įtiriamas**, suprantama kaip teisė žinoti apie iškilusį įtarimą, jo pagrindus, motyvus. Ši įtariamąjį teisė yra ir jo teisės į informaciją baudžiamajame procese sudėtinė dalis. Teisė į informaciją suvokiama kaip teisės žinoti, kuo įtiriamas, teisės būti informuotam apie įstatymo suteiktas teises ir teisės susisiekti su išoriniu pasauliu derinys. Įtariamajam aiškiais žodžiais ir nedviprasmiškai turi būti paaiškinta apie procesinius ir socialinius jo padėties pokyčius⁵³². Minėtieji reikalavimai išplaukia iš Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. gegužės 22 d. direktyvos 2012/13/ES dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese (toliau – ir Direktyva 2012/13/ES), kuria užtikrinama asmens teisė nuo tapimo įtariamuoju momento gauti informaciją apie pagrindines savo procesines bei gynybos teises ir žinoti, kuo yra įtiriamas. Direktyvoje 2012/13/ES nustatomi bendrieji minimalūs standartai, taikytini informacijai apie teises ir kaltinimus, kuri turi būti pateikta asmenims, įtariamiesiems arba kaltinamiesiems padarius nusikalstamą veiką, kad būtų galima stiprinti valstybių narių tarpusavio pasitikėjimą.

Įtariamąjį teisę žinoti, kuo jis įtiriamas, Lietuvos baudžiamajame procese užtikrina pranešimas apie įtarimą (BPK 187 straipsnis).

Žmogaus teisių konvencijos 6 straipsnio 3 dalies a punkte įtvirtinta įtariamąjį ir kaltinamąjį teisė būti skubiai ir išsamiai informuotam apie įtarimo ar kaltinimo pobūdį ir pagrindą. EŽTT ne kartą yra nurodęs, kad ypač reikia atkreipti dėmesį į pranešimą įtariamajam ir kaltinamajam apie įtarimą ar kaltinimą. Išsami informacija apie nusikalstamą veiką baudžiamajame procese yra itin svarbi, nes nuo jos pateikimo momento įtariamajam ir kaltinamajam yra oficialiai pranešta apie pateikiamą jam įtarimo ar kaltinimo faktinį ir teisinį pagrindus. ŽTK 6 straipsnio 3 dalies a punktas suteikia įtariamajam ir kaltinamajam teisę būti informuotam ne

⁵³² GUŠAUSKIENĖ, M. Minimalūs įtariamųjų teisių tikrinimo standartai Europos Sąjungos teisėkūroje. *Iš: Baudžiamąjį proceso tarptautiškumas: patirtis ir iššūkiai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 339.

tik apie įtarimo ar kaltinimo pagrindą, t. y. apie veikas, kurias jis įtariamasis arba kaltinamas padaręs ir kuriomis grindžiamas įtarimas, kaltinimas, bet ir apie teisinį šių veikų vertinimą. Ši informacija turi būti išsami⁵³³. Direktyvos 2012/13/ES 6 straipsnyje taip pat nurodoma, kad informacija apie nusikalstamą veiką, kurios įvykdymu asmenys yra įtariamasis arba kaltinamas, turi būti tiek išsami, kiek tai yra būtina siekiant užtikrinti teisingą procesą ir veiksmingą naudojimąsi teise į gynybą.

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje pabrėžiama, kad „<...> įtariamąjo (kaltinamojo) žinojimas apie iškilusį įtarimą (pareikštą kaltinimą), jo pagrindus bei motyvus yra logiškai grindžiama teisė, nulemta pačios gynybos esmės. Gintis galima tik tuomet, jei žinai grėsmės šaltinį, šiuo atveju – įtarimą ar kaltinimą <...>“⁵³⁴.

Formuluojant asmeniui įtarimą (BPK 187 straipsnis), turi būti laikomasi baudžiamojo ir baudžiamojo proceso įstatymų reikalavimų: jame būtina aprašyti visus teisiškai reikšmingus konkrečios nusikalstamos veikos požymius ir teisingai nurodyti baudžiamojo įstatymo straipsnį, jo dalį, punktą (teisėtumo reikalavimas). Be to, būtina aiškiai nurodyti konkretaus įtariamąjo asmens kaltės formą, tiksliai nurodyti įtarimo formuluotėje aprašytą nusikalstamą veiką atitinkantį baudžiamojo įstatymo straipsnį, jo dalį, punktą (individualumo reikalavimas). Įtarimas turi būti pagrįstas ikiteisminio tyrimo metu surinktais pakankamais, BPK 20 straipsnio 1, 3, 4 dalių reikalavimus atitinkančiais faktiniais duomenimis, kuriuos įvertinus prieinama prie išvados, kad buvo padaryta konkreti nusikalstama veika ir kad ją padarė būtent įtariamasis asmuo (pagrįstumo reikalavimas). Įtarimas turi būti aiškus ir konkretus: aprašyta nusikalstama veika (padarymo vieta, laikas, kitos aplinkybės), nurodyti inkriminuojamos nusikalstamos veikos sudėties požymiai, nustatyti konkrečiame BK straipsnyje, dalyje, punkte. Įtarime nusikalstamos veikos aplinkybes reikia nurodyti tiek, kiek jos nustatytos iš ikiteisminio tyrimo medžiagos, vengiant dėstyti teisiškai nereikšmingas, perteklines aplinkybes (konkretumo reikalavimas)⁵³⁵.

Rengiant pranešimą apie įtarimą (BPK 187 straipsnis), prokuroro, o neatidėliotinais atvejais – ikiteisminio tyrimo pareigūno, nutarimą pripažinti įtariamuoju (BPK 21 straipsnio 3 dalis), prokuroro prašymą ikiteisminio tyrimo teisėjui priimti nutartį pripažinti įtariamuoju užsienio valstybės pilietį dėl nusikaltimo, už kurį numatyta atsakomybė Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių ir BK 7 straipsnio pagrindais, turi būti laikomasi visų nurodytųjų reikalavimų.

⁵³³ 1999 m. kovo 25 d. sprendimas byloje *Pélissier ir Sassi prieš Prancūziją* (peticijos Nr. 25444/94); 2001 m. kovo 1 d. sprendimas byloje *Dallos prieš Vengriją* (peticijos Nr. 29082/95); 2007 m. balandžio 24 d. sprendimas byloje *Juha Nuutinen prieš Suomiją* (peticijos Nr. 45830/99).

⁵³⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas.

⁵³⁵ Rekomendacijos dėl pranešimo apie įtarimą parengimo ir nusikalstamų veikų perkvalifikavimo ikiteisminio tyrimo metu. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2014 m. liepos 24 d. įsakymu Nr. I-153.

Pranešimo baigiamojoje dalyje nurodomos įtariamojo teisės (BPK 21 straipsnio 4 dalis). Pranešimą apie įtarimą pasirašo jį surašęs ir įteikęs pareigūnas ar prokuroras, kiti dalyvavę asmenys. Įtariamasis pranešimą apie įtarimą pasirašo ir taip patvirtina to pranešimo įteikimo ir įtariamojo teisių išaiškinimo faktą, taip pat nurodo pranešimo apie įtarimą įteikimo datą. Naujas (patikslintas ar galutinis) pranešimas apie įtarimą įteikiamas, jeigu keičiasi įtarimo turinys (BPK 187 straipsnio 2 dalis). Įteikus paskesnę pranešimą apie įtarimą, ankstesnis pranešimas netenka galios⁵³⁶.

„Baudžiamasis procesas turi būti toks, kad nebūtų pažeistos asmens, įtariamo, kaltinimo padarius nusikalstamą veiką, konstitucinės teisės: turi būti užtikrinta jo teisė į gynybą, teisė turėti advokatą, teisė žinoti, kuo yra kaltinimas, ir kt. <...>.“⁵³⁷ Prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo nedelsdami informuoti įtariamąjį apie tas teises, kurios yra svarbiausios siekiant užtikrinti teisingą bylos nagrinėjimą. Siekiant užtikrinti veiksmingą praktinį naudojimąsi teisėmis, informacija turėtų būti nedelsiant suteikiama proceso metu ir ne vėliau kaip prieš pirmąją oficialią įtariamojo apklausą policijoje arba kitoje kompetentingoje valdžios institucijoje. Šie reikalavimai nurodomi ir minėtojoje Direktyvoje dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese.

Valstybės narės privalo užtikrinti, kad įtariamiesiems arba kaltinamiesiems nedelsiant būtų suteikta informacija bent apie šias procesines teises, kad jomis būtų galima veiksmingai pasinaudoti: teisę turėti advokatą; teisę gauti nemokamas teises konsultacijas ir tokių konsultacijų gavimo sąlygas; teisę būti informuotam apie kaltinimus pagal Direktyvos 2012/13/ES 6 straipsnį; teisę į vertimą žodžiu ir raštu; teisę tylėti pagal Direktyvos 3 straipsnį.

Be to, remiantis Direktyva 2012/13/ES yra reikalaujama, kad sulaukytiems arba suimtiems įtariamiesiems arba kaltinamiesiems, neturintiems informacijos apie minėtąsias teises, turi būti suteikta informacija ir apie: teisę susipažinti su bylos medžiaga; teisę informuoti konsulines įstaigas ir vieną asmenį; teisę gauti skubią medicinos pagalbą; apie tai, kiek maksimaliai valandų (dienų) gali būti ribojama įtariamojo ar kaltinamojo laisvė iki bylos nagrinėjimo teisminėje institucijoje pradžios. Pranešime apie teises taip pat turi būti pateikiama pagrindinė informacija apie teisę užginčyti suėmimo teisėtumą, pasiekti, kad sprendimas dėl sulaikymo būtų peržiūrėtas arba būtų galima prašyti sąlyginio paleidimo (Direktyvos 2012/13/ES 4 straipsnis). Įtariamieji arba kaltinamieji, kurie yra sulaikyti arba suimti, privalo nedelsiant gauti raštišką pranešimą apie jų teises. Jiems suteikiama galimybė perskaityti pranešimą apie teises ir leidžiama jį pasilikti visą jų laisvės apribojimo laikotarpį. Pranešimas apie teises parengiamas paprasta ir lengvai suprantama kalba. Direktyvos 2012/13/ES

⁵³⁶ *Ibid.*

⁵³⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

I priede pateikiamas orientacinis pranešimo apie teises pavyzdys. Šia direktyva įtvirtinamas ir pranešimas apie teises asmenims, kurie yra suimti siekiant Europos arešto orderio vykdymo tikslų (Direktyvos 2012/13/ES 5 straipsnis).

Siekiant įgyvendinti minėtąsias Direktyvos dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese nuostatas, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 21 straipsnio 4 dalyje⁵³⁸ buvo išplėstas sąrašas įtariamojo teisių, apie kurias jis turi būti informuotas. Be to, buvo patvirtinta raštiško pranešimo apie teises įtariamajam forma. Rašytinis pranešimas apie teises buvo įtvirtintas 2014 m. Generalinio prokuroro įsakymu. Šis dokumentas numatytas kaip pranešimo apie įtarimą priedas, įteikiamas kiekvienam įtariamajam, ne tik sulaikytiems ar suimtiems įtariamiesiems⁵³⁹.

Įtariamasis turi teisę **duoti parodymus arba tylėti**. Įtariamojo teisė duoti parodymus yra jo gynybos priemonė, kurią apima įtariamojo teisė būti išklaustyta. Jos turinį savo sprendimuose ne kartą atskleidė EŽTT⁵⁴⁰. Įtariamasis duoda parodymus per apklausą, kurios metu būtina laikytis procesinių taisyklių (BPK 188, 189 straipsniai). Apklausos metu draudžiama naudoti būdus, susijusius su smurtu, grasinimais, žmogaus orumą žeminančiais ir sveikatai kenkiančiais veiksmais. Ikiteisminio tyrimo metu iki kaltinamojo akto surašymo įtariamasis turi būti bent vieną kartą apklaustas (BPK 188 straipsnio 1 dalis). Duodamas parodymus, įtariamasis gali paaiškinti nusikalstamos veikos aplinkybes, pareikšti savo nuomonę dėl ikiteisminio tyrimo duomenų, kitų proceso dalyvių prašymų ir pan. Įtariamasis jam pareikštą įtarimą gali arba neigti, arba visiškai ar iš dalies pripažinti. Jeigu įtariamasis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką, duoda teisingus parodymus, padeda išaiškinti nusikalstamą veiką, šios aplinkybės gali būti pripažintos lengvinančiomis jo atsakomybę ir turėti įtakos skiriant bausmę. Be to, įtariamasis neturi teisinės pareigos sakyti tiesą. Jis neįspėjamas dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą ar atsisakymą duoti parodymus.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas vienoje baudžiamajoje byloje nurodė:

„<...> Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnyje, BPK 21 straipsnio 4 dalyje, 22 straipsnio 3 dalyje yra nustatyta įtariamo ir kaltinamo asmens teisė į gynybą ir jis gali imtis įvairių veiksmų gindamasis bylos procese, todėl galimos ir tokios teisinės situacijos, kai įtariamasis, kaltinamasis, pasinaudodami teise į gynybą, duoda melagingus parodymus dėl nusikalstamos veikos, kurios padarymu jie yra įtariami, kaltinami. Tokia jų veika, pasinaudojant konstitucine teise į gynybą, negali būti laikoma

⁵³⁸ Lietuvos Respublikos 2014 m. gegužės 15 d. įstatymo Nr. XII-891, įsigaliojusio 2014 m. gegužės 22 d. (TAR, 2014-05-21, Nr. 2014-05570) redakcija.

⁵³⁹ Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2014 m. gruodžio 29 d. įsakymas Nr. I-288.

⁵⁴⁰ Case of *Garcia Alva v. Germany*, Appl. No. 23541/94, judgment the 13^h of February, 2001; Case of *Lietzow v. Germany*, Appl. No. 24479/94, judgment the 13^h of February, 2001.

melagingų parodymų davimu BK 235 straipsnio prasme. Kartu teisėjų kolegija pažymėjo, kad BK 235 straipsnyje yra įvardytas baigtinis proceso dalyvių, atsakančių už melagingų parodymų davimą, sąrašas, kuriame nei įtariamojo, nei kaltinamojo asmens nėra. Dėl to, atsižvelgęs į išdėstytus argumentus, kasacinis teismas konstatavo, kad proceso dalyviai – įtariamasis, kaltinamasis – negali būti šio nusikaltimo subjektais ir atsakyti pagal BK 235 straipsnio 1 dalį už melagingų parodymų davimą.⁵⁴¹

Be to, įtariamasis turi teisę *tylėti*:

„Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas draudimas bet kokių būdu versti asmenį duoti parodymus prieš save. Pagal BPK 80 straipsnio 1 punktą, 82 straipsnio 3 dalį, įtvirtinančius šią konstitucinę nuostatą, asmeniui, apklausiamam apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, netaikoma atsakomybė už melagingų parodymų davimą (pagal BK 235 straipsnio 1 dalį). EŽTT sprendimuose išaiškinta, kad verčiant liudyti prieš save yra pažeidžiamas teisingo proceso principas, įtvirtintas Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje. Asmens įpareigojimas (vertimas) atsakyti į klausimus apie įvykius, dėl kurių jam pareikštas kaltinimas Konvencijos 6 straipsnio prasme, nesuderinamas su teise tylėti ir neduoti parodymų prieš save, kuri yra neatskiriama teisingo proceso sąvokos dalis <...>.“⁵⁴²

Teisė tylėti ir neduoti parodymų apie savo galbūt padarytą nusikalstamą veiką, vertinant ją kaip teisę atsakyti komentuoti arba kitaip aiškinti savo elgesį, yra absoliuti. Situacijos, kai iš asmens tam tikri duomenys ar parodymai išgaunami panaudojant apgaulę, EŽTT praktikoje prilyginamos asmens privertimui duoti parodymus prieš save. Šio teismo 2003 m. vasario 5 d. byloje *Allan prieš Jungtinę Karalystę* aplinkybės, kai iš įtariamojo buvo išgauta informacija kartu su juo į kamerą pasodinus policijos informatorių, buvo pripažintos asmens teisės tylėti ir neduoti parodymų prieš save pažeidimu⁵⁴³.

„Kadangi teisė tylėti ir neduoti prieš save parodymų yra pirmiausiai skirta apsaugoti nuo valdžios netinkamos prievartos ir įrodymų gavimo prievartos ir spaudimo būdu prieš kaltinamojo valią, teisės apimtis neapsiriboja bylomis, kuriose naudojama prievarta, susijusi su kaltinamuoju arba kur kaltinamajam valia kažkuriuo būdu buvo primesta. Teisė, kurią Teismas mini aukščiau, yra teisingo proceso sąvokos šerdis, tarnauja iš principo apsaugoti įtariamojo laisvei pasirinkti kalbėti ar tylėti, kuomet yra apklausiamas policijos. Tokiai pasirinkimo laisvei buvo pakenkta šioje

⁵⁴¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. lapkričio 24 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-9-895/2015.

⁵⁴² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. kovo 29 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-168/2011.

⁵⁴³ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. kovo 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-142/2014.

byloje, kurioje, įtariamajam pasirinkus teisę tylėti per apklausą, gudravimo būdu iš įtariamojo buvo išgauti prisipažinimai ar inkriminuojamo pobūdžio pareiškimai, kurių buvo neįmanoma gauti per apklausą, ir kur tokiu būdu gauti prisipažinimai ar pareiškimai pateikti kaip įrodymai teismo proceso metu.⁵⁴⁴

Įtariamasis turi teisę **pateikti tyrimui reikšmingų dokumentų ir daiktų.**

Šią įtariamojo teisę patikslina BPK 98 straipsnio nuostatos. Kiekvienas įtariamasis gali savo iniciatyva pateikti daiktų ir dokumentų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikti tirti. Prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas neturi jokių įgaliojimų reikalauti iš įtariamojo pateikti kokių nors tyrimui reikšmingų dokumentų ar daiktų. Kita vertus, tokie daiktai ar dokumentai gali būti paimti atliekant prievartinio pobūdžio tyrimo veiksmus, pavyzdžiui, kratą ar poėmį. Be to, dokumentus prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali išreikalauti BPK 97 straipsnio nustatyta tvarka. Jeigu įtariamasis savo iniciatyva ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui pateikia kokių nors daiktų ar dokumentų, apie tai surašomas protokolas.

Įtariamasis turi teisę **teikti prašymus.** Ikiteisminio tyrimo metu įtariamasis gali prašyti apklausti liudytojus, pateikti medžiagą tirti specialistui, atlikti ekspertizę, prašyti ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro išreikalauti dokumentus ir t. t. Be to, įtariamasis gali prašyti susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis (BPK 181 straipsnis), panaikinti kardomąją priemonę ir kt. Remdamasis BPK 178 straipsnio 2 dalimi, įtariamasis turi teisę raštu prašyti prokurorą atlikti bet kurį iš BPK 97 straipsnyje, XII ir XIV skyriuose numatytų veiksmų. Išnagrinėjęs prašymą, prokuroras priima sprendimą arba pats atlikti prašomus veiksmus (kartais – įpareigoti ikiteisminio tyrimo pareigūną juos atlikti), arba atsisakyti juos atlikti. Nusprendęs atsisakyti atlikti prašomus veiksmus, prokuroras privalo surašyti nutarimą, kurį įtariamasis per septynias dienas nuo jo gavimo gali apskusti ikiteisminio tyrimo teisėjui (BPK 178 straipsnio 3 dalis). Jeigu įtariamasis prašo atlikti veiksmą, kurį atlikti turi teisę tik ikiteisminio tyrimo teisėjas, prašymas pateikiamas prokurorui. Prokuroras sprendžia, ar įtariamojo prašymas pagrįstas. Jeigu prašymas pagrįstas, prokuroras pats su prašymu kreipiasi į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl veiksmo atlikimo. Pagal BPK 178 straipsnio 4 dalį, ikiteisminio tyrimo teisėjas, išnagrinėjęs skundą dėl prokuroro atsisakymo kreiptis į teisėją dėl veiksmo atlikimo, gali pats pavesti prokurorui organizuoti tokio veiksmo atlikimą. Jeigu atliekamas procesinis veiksmas, kurio prašė įtariamasis, jis turi teisę dalyvauti to veiksmo atlikime, apklausų metu užduoti klausimus, susipažinti su atliktų tyrimo veiksmų protokolais, teikti pastabas dėl šių protokolų turinio (BPK 178 straipsnio 5 dalis).

⁵⁴⁴ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. balandžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-170/2008.

Įtariamasis turi teisę **ikiteisminio tyrimo metu pareikšti nušalinimą** ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui, ikiteisminio tyrimo teisėjui, teismo posėdžių sekretoriui (pavyzdžiui, skiriant suėmimą), vertėjui, specialistui, ekspertui (BPK 57 straipsnio 2 dalis). Įtariamasis gali pareikšti nušalinimą ir jo skundą nagrinėjančio aukštesniojo teismo teisėjui. Kitų atvejų, kada įtariamasis gali pareikšti nušalinimą teismui, nėra. Įtariamasis yra ikiteisminio tyrimo dalyvis ir paprastai gali pareikšti nušalinimą tik ikiteisminio tyrimo teisėjui. Tai padaryti įtariamasis gali bet kuriuo ikiteisminio tyrimo metu, taip pat pradėjęs atlikti bet kurį procesinį veiksma ar prieš jį atliekant, kai jis yra kviečiamas atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar ikiteisminio tyrimo teisėją. Nušalinimas turi būti pagrįstas ir pateiktas raštu. Tam tikrais atvejais nušalinimas gali būti pareikštas ir žodžiu, pavyzdžiui, pradėjęs posėdį dėl suėmimo skyrimo. Tokiu atveju šis prašymas įrašomas į teismo posėdžio protokolą⁵⁴⁵.

Įtariamasis turi teisę **bet kuriuo momentu susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis**, išskyrus proceso dalyvių asmens duomenis, saugomus atskirai nuo kitos ikiteisminio tyrimo medžiagos, taip pat susipažinimo metu daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus (BPK 181 straipsnio 1 dalis). Rašytinis prašymas susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga ar susipažinimo metu daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus pateikiamas prokurorui. Prokuroras gali neleisti susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis ar tam tikra jų dalimi, daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus, jei toks susipažinimas, prokuroro manymu, galėtų pakenkti ikiteisminiam tyrimui. Atsisakydamas leisti susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis ar jų dalimi, daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus, prokuroras privalo surašyti motyvuotą nutarimą, kuris gali būti apskųstas ikiteisminio tyrimo teisėjui (BPK 181 straipsnio 1 dalis). Pavyzdžiui:

„<...> baudžiamojoje byloje R. M. 2004 m. sausio 6 d. pateikė prašymą Klaipėdos apygardos prokuratūrai leisti jam ir jo gynėjui susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga. Klaipėdos apygardos prokuratūros ONKT skyriaus prokuroras M. N. 2004 m. sausio 9 d. nutarimu įtariamą R. M. prašymą atmetė ir nurodė tokio sprendimo motyvus. Prokuroro nutarimą įtariamasis apskundė ikiteisminio tyrimo teisėjui, kuris 2004 m. sausio 28 d. nutartimi jo skundą atmetė. Ši ikiteisminio tyrimo teisėjo priimta nutartis, kaip numatyta BPK 181 straipsnio 1 dalyje, neskundžiama. Baigus ikiteisminį tyrimą R. M. buvo pateikta susipažinti visa bylos medžiaga ir jis su ja susipažino, tą patvirtina 2005 m. spalio 7–10 d. protokolai. Taigi, šiuo atveju nebuvo pažeisti BPK 21 ir 181 straipsnių reikalavimai, kiek tai susiję su įtariamąjo teise susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga.“⁵⁴⁶

⁵⁴⁵ JURKA, R.; RANDAKEVIČIENĖ, I.; JUZUKONIS, S. Baudžiamojo proceso dalyviai. Vilnius: Industrus, 2009, p. 27.

⁵⁴⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. spalio 7 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-370/2008.

Jeigu įtariamasis per visą ikiteisminį tyrimą nepareiškia noro susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, prokuroras neprivalo tokio susipažinimo inicijuoti. Baigus ikiteisminį tyrimą ir surašant kaltinamąjį aktą, įtariamasis turi teisę susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis ar daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus. Be to, įtariamasis bet kuriuo ikiteisminio tyrimo metu turi teisę susipažinti su prokuroro pateikta medžiaga, kuri yra ar buvo teikiama teismui prašant skirti ar pratęsti kardomąją priemonę, dėl kurios skyrimo sprendžia ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas, ar daryti šios medžiagos dalies kopijas ar išrašus (BPK 181 straipsnio 2 dalis), taip pat susipažinti ir su tyrimo veiksmy, kuriuose dalyvavo, protokolais, teikti pastabas dėl šių protokolų turinio (BPK 178 straipsnio 5 dalis). Pasibaigus apklausai, įtariamasis turi teisę susipažinti su apklausos protokolu ir teikti dėl jo pastabas (BPK 184 straipsnio 4 dalis), susipažinti su ekspertizės aktu (BPK 211 straipsnio 2 dalis) ir kt.

Įtariamasis turi teisę *apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ir ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei sprendimus*. Šią teisę įtariamasis gali įgyvendinti BPK 62–65 straipsnių nustatyta tvarka, išskyrus atvejus, kuriais BPK numato specialią skundų padavimo tvarką. Pavyzdžiui, suėmimo skyrimą, jo termino pratęsimą įtariamasis turi teisę skusti BPK 130 straipsnio nustatyta tvarka; ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį laikinai nušalinti įtariamąjį nuo pareigų ar laikinai sustabdyti teisę užsiimti tam tikra veikla – BPK 157 straipsnio nustatyta tvarka; pernelyg ilgą ikiteisminį tyrimą (kuris tęsiasi daugiau kaip šešis mėnesius) – BPK 215 straipsnio 1 dalies nustatyta tvarka; jei prokuroras nusprendžia atsisakyti atlikti įtariamąjo prašomus veiksmus, įtariamasis prokuroro nutarimą gali skusti BPK 178 straipsnio 4 dalyje nustatyta tvarka; prokuroro nutarimą taikyti laikiną nuosavybės teisės ribojimą – ikiteisminio tyrimo teisėjui BPK 151 straipsnio nustatyta tvarka ir kt.

Įtariamasis turi teisę į *vertimą žodžiu ir raštu*, kuri, kaip ir teisė į tikslią lingvistinę pagalbą, suprantama keliais aspektais: kaip teisė į vertimą žodžiu ir raštu, garantuojama asmenims, nepakankamai mokantiems ar nemokantiems kalbos, kuria vyksta procesas, taip pat asmenims, turintiems kalbos ar klausos sutrikimų; kaip teisė į nemokamą vertimą žodžiu baudžiamajame procese; kaip teisė į nemokamą proceso dokumentų vertimą⁵⁴⁷.

Teisė į tikslią lingvistinę pagalbą paskirtis yra užtikrinti įtariamajam galimybę veiksmingai dalyvauti procese, vykstančiame jam nesuprantama ar sunkiai suprantama kalba. Direktyvoje 2010/64/ES dėl teisių į vertimą žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese pabrėžiama, kad asmenų, kurie nekalba ar nesupranta procese vartojamos kalbos, teisė gauti vertimo žodžiu ir raštu paslaugas yra nustatyta ŽTK 6 straipsnyje. Taip

⁵⁴⁷ GUŠAUSKIENĖ, M. Minimalūs įtariamųjų teisių užtikrinimo standartai Europos Sąjungos teisėkūroje. Iš: *Baudžiamąjo proceso tarptautiškumas: patirtis ir iššūkiai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 350.

išaiškinta Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje. Ši direktyva sudaro palankesnes sąlygas taikyti tą teisę praktikoje. Būtent šia direktyva siekiama užtikrinti įtariamąjo ar kaltinamojo teisę į vertimo žodžiu ir raštu paslaugas baudžiamajame procese, kad būtų apsaugota jo teisė į teisingą procesą (Direktyvos 2010/64/ES 14 punktas).

Remiantis šia direktyva, vertimo žodžiu ir raštu paslaugos turėtų būti teikiamos įtariamųjų ar kaltinamųjų gimtąja ar bet kuria kita kalba, kuria jie kalba ar kurią supranta, kad galėtų visapusiškai pasinaudoti savo teise į gynybą. Taigi įtariamųjų ar kaltinamųjų bendravimas su gynėju turėtų būti verčiamas žodžiu. Įtariamiesiems ar kaltinamiesiems turėtų būti suteikta galimybė *inter alia* paaiškinti savo gynėjui savąją įvykių versiją, nurodyti pareiškimus, su kuriais nesutinka, ir supažindinti su bet kokiais faktais, kurie turėtų būti panaudoti jiems ginti (Direktyvos 17, 19, 22 punktai).

Teisė į vertimą neapsiriboja vien kalbos (žodžių) verbaliniu (rašytiniu) vertimu. Ji apima vertimą ar pagalbą suprasti, pavyzdžiui, gestų ir mimikos kalbą:

„Pareiga rūpintis įtariamaisiais ar kaltinamaisiais, kurių padėtis yra potencialiai blogesnė, ypač dėl to, kad jie turi fizinių sutrikimų, turinčių įtakos jų gebėjimui veiksmingai bendrauti, prisideda prie tinkamo teisingumo vykdymo. Todėl baudžiamąjo persekiojimo, teisėsaugos bei teisminės institucijos turėtų užtikrinti, kad tokie asmenys galėtų veiksmingai pasinaudoti šioje direktyvoje numatytomis teisėmis, pavyzdžiui, atsižvelgdamos į galimą pažeidžiamumą, turintį įtakos jų gebėjimui suprasti procesą bei būti suprastiems, ir imdamosi tinkamų veiksmų toms teisėms užtikrinti (27 punktas)“.

Be teisės į vertimą žodžiu, turi būti garantuojama ir teisė į vertimą raštu:

„Siekiant užtikrinti proceso teisingumą, būtina, kad esminiai dokumentai ar bent svarbios tokių dokumentų dalys būtų išverstos įtariamiesiems ar kaltinamiesiems, remiantis šia direktyva. Šiuo tikslu tam tikri dokumentai visada turėtų būti laikomi esminiais dokumentais ir todėl turėtų būti išversti, pavyzdžiui, visi sprendimai, kuriais asmeniui atimama laisvė, visi kaltinimai arba kaltinamieji aktai ir visi teismo sprendimai. Valstybių narių kompetentingos valdžios institucijos pačios savo nuožiūra arba įtariamųjų ar kaltinamųjų ar jų gynėjo prašymu sprendžia, kurie kiti dokumentai laikomi esminiais proceso teisingumui užtikrinti ir todėl taip pat turėtų būti išversti (30 punktas)“.

Lietuvoje, jeigu įtariamasis nemoka lietuvių kalbos, ikiteisminiame tyrime jam užtikrinama teisė duoti parodymus, paaiškinimus, paduoti prašymus ir skundus gimtąja kalba arba kita kalba, kurią jis moka. Be to, įtariamasis turi teisę naudotis vertėjo paslaugomis (BPK 8 straipsnio 2 dalis; BPK 44 straipsnio 7 dalis). Įtariamajam įteikiami bylos dokumentai turi būti išversti į jo gimtąją kalbą arba kitą kalbą, kurią jis moka. Ikiteisminiame tyrime paprastai yra verčiami pranešimas apie įtarimą ir kaltinamasis aktas.

Kitos aptariamąsios įtariamąjo teisės yra ypač svarbios sulaikytiems ar suimtiems įtariamiesiems.

Įtariamasis turi teisę **informuoti konsulines įstaigas ir vieną asmenį**. Įtariamųjų arba kaltinamųjų, kurių laisvė atimta, teisė į konsulinę pagalbą yra įtvirtinta 1963 m. Vienos konvencijoje dėl konsulinių santykių⁵⁴⁸, kurios 36 straipsnyje nustatyta valstybių teisė susisiekti su savo piliečiais. Europos Parlamento ir Tarybos 2013 m. spalio 22 d. direktyva 2013/48/ES dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir Europos arešto orderio vykdymo procedūroms ir dėl teisės reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuota trečioji šalis, ir teisės susisiekti su trečiaisiais asmenimis ir konsulinėmis įstaigomis laisvės atėmimo metu⁵⁴⁹ (toliau – ir Direktyva 2013/48/ES; Direktyva dėl teisės turėti advokatą) suteikia atitinkamą teisę įtariamiesiems arba kaltinamiesiems, kurių laisvė atimta, jeigu jie to pageidauja. Konsulinę apsaugą gali teikti diplomatinės įstaigos, jei jos veikia kaip konsulinės įstaigos. Tais atvejais, kai turi dvi ar daugiau pilietybių, įtariamieji arba kaltinamieji gali pasirinkti, kurios konsulinės įstaigos (jeigu yra) turi būti informuotos apie jų laisvės atėmimą ir su kuo jie pageidauja susisiekti. Įtariamieji arba kaltinamieji taip pat turi teisę būti lankomi jų konsulinių įstaigų atstovų, su jais bendrauti žodžiu bei susirašinėti ir teisę, kad jų konsulinės įstaigos pasirūpintų jų teisiniu atstovavimu, šioms įstaigoms sutinkant ir atitinkamiems įtariamiesiems arba kaltinamiesiems to pageidaujant (Direktyvos 2013/48/ES 7 straipsnis).

Be to, įtariamieji arba kaltinamieji, kurių laisvė atimta, turėtų turėti teisę savo nuožiūra pasirinkti bent vieną asmenį, pavyzdžiui, giminaitį arba darbdavį, kuris nepagrįstai nedelsiant būtų informuotas apie jų laisvės atėmimą, jeigu tai nedaro poveikio su atitinkamu asmeniu susijusio baudžiamąjo proceso ar kitų baudžiamųjų procesų tinkamai eigai (Direktyvos 2013/48/ES 5 straipsnis). Teisė nepagrįstai nedelsiant susisiekti su bent vienu iš jų nurodytu trečiuoju asmeniu, pavyzdžiui, giminaičiu, po laisvės atėmimo yra užtikrinama Direktyvos 2013/48/ES 6 straipsnyje.

Atitinkamai Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodekse yra nustatyta pranešimo apie įtariamąjo sulaikymą ar suėmimą tvarka (BPK 140 straipsnio 7 dalis; BPK 128 straipsnis). Prokuroras nedelsdamas privalo apie įtariamąjo sulaikymą ar suėmimą pranešti vienam iš sulaikytojo ar suimtojo nurodytų šeimos narių, artimųjų giminaičių, o kai jų nėra, – kitam asmeniui. Jeigu sulaikytasis ar suimtasis jokio asmens nenurodo,

⁵⁴⁸ Vienos konvencija dėl konsulinių santykių. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.5445815F0BD2>>.

⁵⁴⁹ Europos Parlamento ir Tarybos 2013 m. spalio 22 d. direktyva 2013/48/ES dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir Europos arešto orderio vykdymo procedūroms ir dėl teisės reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuota trečioji šalis, ir teisės susisiekti su trečiaisiais asmenimis ir konsulinėmis įstaigomis laisvės atėmimo metu. OL L 294, 2013–11–06, p. 1–12.

prokuroras savo nuožiūra turi pranešti vienam iš įtariamojo šeimos narių ar artimųjų giminaičių, jei ši pavyksta nustatyti. Prokuroras laikinai gali atsisakyti pranešti, jei toks pranešimas pakenktų ikiteisminiam tyrimui arba jei sulaikytasis ar suimtas motyvuotai paaiškina, kad tai gali pakenkti jo šeimos narių, artimųjų giminaičių ar kitų asmenų saugumui. Be to, įtariamajam turi būti sudaryta galimybė pačiam pranešti šeimos nariams, artimiesiems giminaičiams, o kai jų nėra, – kitiems asmenims apie sulaikymą ar suėmimo paskyrimą (BPK 128 straipsnio 1 dalis). Apie tai, kad yra sulaikytas (ar paskirtas suėmimas) kitos valstybės pilietis, prokuroras nedelsdamas praneša Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijai ir, jeigu sulaikytasis ar suimtasis pageidauja, – jo valstybės diplomatinei atstovybei ar konsulinei įstaigai (BPK 128 straipsnio 3 dalis).

Kiekvienas įtariamasis turi teisę **gauti skubią medicinos pagalbą**. Ši teisė kildinama iš ŽTK 3 straipsnio nuostatų sisteminio aiškinimo. Antai *Enea prieš Italiją* byloje EŽTT nurodė: „<...> tais atvejais, kai asmeniui atimama laisvė (jį sulaikant ar suimant), Konvencijos 3 straipsnis nustato pozityvią pareigą pasirūpinti asmens sveikata, taip pat suteikiant jam medicinos pagalbą, jei to reikia <...>.“⁵⁵⁰ ES ir kitų tarptautinių teisės aktų analizė leidžia teigti, kad teisė į skubią medicinos pagalbą sietina su tinkamų sąlygų sukūrimu: turi būti garantuojama, kad asmeniui, kurio laisvė yra teisėtai suvaržyta, būtų sudarytos tinkamos, nežeminančios sąlygos atlikti paskirtą prievartos priemonę⁵⁵¹.

Kiekvienas sulaikytas ar suimtas įtariamasis turi teisę **žinoti maksimalų terminą**, kiek valandų (dienų) gali būti ribojama jo laisvė iki bylos nagrinėjimo teisminėje institucijoje pradžios (BPK 21 straipsnio 4 dalis). Kiekvienam įtariamajam privaloma suprantamai paaiškinti BPK 127 ir 140 straipsnių nuostatas, kuriose nurodyta, kad maksimalus laikino sulaikymo terminas yra 48 valandos, maksimalus suėmimo terminas ikiteisminio tyrimo metu – 9 mėnesiai, maksimalus nepilnamečio asmens suėmimo terminas – 6 mėnesiai, o bylose dėl sunkių ar labai sunkių nusikaltimų, taip pat bylose, kuriose nusikalstamų veikų padarymu įtariami ar kaltinami bendrininkų grupės, organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo nariai, arba kai asmenys suimti užsienio valstybėje, ikiteisminio tyrimo metu suėmimo terminas negali tęstis ilgiau kaip 18, o nepilnamečių – ilgiau kaip 12 mėnesių.

Įtariamojo teisės detalizuojamos ir kituose BPK straipsniuose. Pavyzdžiui, pagal BPK 184 straipsnio 4 dalį, apie ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamą liudytojo ar nukentėjusiojo **apklausos vietą ir laiką**, kai ji atliekama prokuroro prašymu, prokuroras privalo pranešti įtariamajam ir

⁵⁵⁰ *Enea v. Italy [GC], judgment*, 17 September 2009.

⁵⁵¹ GUŠAUSKIENĖ, M. Minimalūs įtariamųjų teisių užtikrinimo standartai Europos Sąjungos teisėkūroje. *Iš: Baudžiamąjo proceso tarptautiškumas: patirtis ir iššūkiai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 358–359.

jo gynėjui, kurie turi teisę dalyvauti tokioje apklausoje, užduoti apklausiamajam klausimų, o baigus apklausą – susipažinti su apklausos protokolu ir teikti dėl jo pastabas. Suimtas įtariamasis pristatomas į apklausos vietą. Laisvėje esančio įtariamojo ar jo gynėjo neatvykimas į liudytojo apklausą netrukdo atlikti apklausos. Taigi BPK nenustato priverstinio įtariamojo pristatymo į prokuroro prašymu BPK 184 straipsnio tvarka ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamą liudytojo apklausą. Suimtam įtariamajam atsisakius dalyvauti prokuroro prašymu ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamoje liudytojo apklausoje ir nepareiškus noro, kad šioje apklausoje dalyvautų jo gynėjas, prokurorui nekyla pareiga atskirai kviešti tokioje apklausoje dalyvauti suimto įtariamojo gynėją. Tokiais atvejais atlikta liudytojo apklausa ir jos rezultatai negali būti laikomi neteisėtais ir niekiniais dėl to, kad vykdant suimto įtariamojo valią joje nedalyvavo nei pats suimtas įtariamasis, nei jo gynėjas⁵⁵². Pabrėžtina, kad suimtą įtariamąjį pristatyti į prokuroro prašymu ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamą apklausą būtina tada, kai toks įtariamasis pareiškia norą dalyvauti minėtojoje apklausoje. Tokiu atveju įtariamajam nedalyvaujant atlikta apklausa būtų neteisėta, o jos rezultatai – niekiniai⁵⁵³.

Be įstatyme nustatytų teisių, *įtariamasis turi ir tam tikrų procesinių pareigų*. Pagrindinės įtariamojo pareigos yra atvykti kviečiamam, paklusti procesinės prievartos priemonėms, paklusti ir netrukdyti proceso veiksmams, nepiktnaudžiauti nustatytomis procesinėmis teisėmis⁵⁵⁴.

Įtariamasis privalo atvykti dalyvauti proceso veiksmuose, kai jį šaukia ar kviečia atvykti ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras. Vengiantis atvykti įtariamasis vadovaujantis BPK 142 straipsnyje nustatyta tvarka gali būti atvesdintas policijos pareigūnų, esant ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimui, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutarčiais. Paprastai atvesdina policijos įstaigų, kurių veiklos teritorijoje gyvena įtariamasis, pareigūnai. Jei nežinoma įtariamojo buvimo vieta, paskelbiama jo paieška. Už trukdymą atlikti procesinius veiksmus įtariamajam gali būti taikomos procesinės nuobaudos, numatytos BPK 163 straipsnyje. Įtariamajam iki trisdešimties minimalių gyvenimo lygių dydžio bauda gali būti skiriama tik už neatvykimą dalyvauti procese be svarbios priežasties. Šią baudą gali paskirti prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas. Jei įtariamajam paskirta kardomoji priemonė, jis privalo laikytis (nepažeisti) ja paskirtų sąlygų. Pavyzdžiui, jei įtariamasis pažeidžia kardomąją priemonę – užstatą, jam gali būti paskirta kita kardomoji priemonė, o užstatas pereina valstybei (BPK 133 straipsnio 5 dalis).

⁵⁵² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus plenarinės sesijos 2008 m. gruodžio 16 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-P-221/2008.

⁵⁵³ *Ibid.*

⁵⁵⁴ KILINSKAS, V. Įtariamojo procesinis statusas. *Teisė*, 2003, t. 47, p. 75.

7.3. KALTINAMASIS

BPK 22 straipsnyje numatyta, kad kaltinamasis – tai nagrinėjimo teisme dalyvis. Ši BPK nuostata įtvirtina du esminius kriterijus, nulemiančius konkretaus baudžiamąjį procesą dalyvio įvardijimą kaltinamuoju. *Pirma*, tai BPK nustatyta tvarka asmeniui suformuluotas ir pareikštas kaltinimas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse numatytos nusikalstamos veikos padarymo; *antra*, asmens, kuriam inkriminuojamas konkretus kaltinimas dėl nusikalstamos veikos padarymo, perdavimas teismui, kuris, būdamas viešas ir nepriklausomas, be kita ko, spęs kaltės bei kitus baudžiamajai atsakomybei taikyti arba netaikyti svarbius klausimus. Taigi kaltinamojo procesinio statuso samprata yra glaudžiai susijusi su baudžiamuoju kaltinimu kaip procesinės kategorijos esme. Materialiajia teisine prasme kaltinimas – tai baudžiamajame byloje nustatytų ir asmeniui inkriminuojamų visuomenei pavojingų ir draudžiamų faktų visuma, sudaranti nusikalstamos veikos objektyviuosius ir subjektyviuosius požymius. Procesine teisine prasme kaltinimas – tai įstatymo numatytų proceso subjektų (pavyzdžiui, prokuroro, nukentėjusiojo, privataus kaltintojo) veikla, nukreipta įrodyti, kad kaltinamasis padarė jam inkriminuojamą nusikalstamą veiką ir už tai jam turi būti taikoma teisinė atsakomybė. Taigi kaltinamasis, kitaip nei įtariamasis, baudžiamąjį kaltinimą prasme yra toks asmuo, kuriam yra suformuluotas ir pareikštas individualus, konkretus, fakto ir teisės klausimu turintis būti aiškus ir tikslus, ikiteisminį tyrimą (jeigu buvo atliekamas) kaip išsamų ir visapusišką užbaigiantis bei teisminio nagrinėjimo ribas apibrėžiantis baudžiamasis kaltinimas. Jis turi būti aiškus ir suprantamas vienareikšmiškai, t. y. suformuluotas taip, kad jo nebūtų galima interpretuoti. Kaltinimas negali būti abstraktus, nes taip gali būti suvaržoma asmens teisė gintis ir tuo pažeidžiamos jo teisės, turi būti aiškus ne tik jį reiškiančiai institucijai, bet ir asmeniui, kuriam tie kaltinimai reiškiami, bei bylą nagrinėjančiam teismui. Tokios nuostatos laikomasi ir aukštesniųjų teismų praktikoje:

„Vilniaus apygardos teismo 2014 m. sausio 10 d. nutartyje pagrįstai nurodyta, kad iš kaltinamojo akto turinio nėra aišku, kokių būdu buvo padarytas vienas iš kaltinamajai J. Ž. inkriminuojamų nusikaltimų – UAB „B“ turto iššvaistymas laikotarpiu nuo 2007 m. birželio 14 d. iki 2009 m. sausio 16 d. Kaltinime tik nurodyta, kad J. Ž., būdama UAB „B“ direktore, iššvaistė patikėtą UAB „B“ turtą – 2 300 000 Lt. Nedetalizuotos šio nusikaltimo padarymo aplinkybės, iš karto aprašomos kitos nusikalstamos veikos, kurių, kaltinimo duomenimis, buvo imtasi paslėpti UAB „B“ turto iššvaistymą (dokumentų suklastojimo, apgaulingo apskaitos tvarkymo). Kaip minėta, teismas nagrinėja bylą kaltinamojo akto ribose, kaltinimas turi būti aiškus ir tikslus, minėtų BPK straipsnių nuostatų prasme neturi kilti klausimų, kuo asmuo kaltinamas. Esant tokiems kaltinamojo akto trūkumams, teismas negali iš esmės išnagrinėti bylos ir priimti teisėtą ir pagrįstą nuosprendį. Šie

kaltinamojo akto trūkumai leidžia daryti išvadą, kad baudžiamojoje byloje surašytas iš esmės BPK 219 straipsnio 3 punkto reikalavimų neatitinkantis kaltinamasis aktas ir tai trukdo nagrinėti bylą teisme.⁵⁵⁵

Taigi kaltinamasis – tai asmuo, kurio atžvilgiu yra prokuroro arba nukentėjusiojo kaip privataus kaltintojo suformuluotas kaltinimas dėl konkrečios nusikalstamos veikos padarymo ir dėl kurio baudžiamoji byla yra perduota nagrinėti teisme (taip pat ir teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo procese).

Asmens tapimo kaltinamuoju pagrindai

BPK 22 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad kaltinamuoju laikomas asmuo, dėl kurio BPK nustatyta tvarka yra prokuroro priimtas kaltinamasis aktas arba prokuroro pareiškimas nubausti asmenį teismo baudžiamojo įsakymo tvarka, taip pat asmuo, prieš kurį teisme nagrinėjama byla privataus kaltinimo ar pagreitinoto proceso tvarka. Taigi kaltinamojo statuso įgijimas baudžiamajame procese priklauso ir nuo specifinės baudžiamojo proceso formos. Būtent šių formų įvairovė lemia ne tik skirtingas asmens pripažinimo kaltinamuoju procedūras, bet ir kaltinamojo teisinio statuso ypatumus. Tačiau kai kurie šio procesinio statuso ypatumai, pavyzdžiui, esant prokuroro pareiškimui nubausti asmenį teismo baudžiamojo įsakymo tvarka, negali lemti kaltinamojo teisės į teisingą baudžiamąjį procesą suvaržymo.

BPK 22 straipsnio 2 dalyje numatyti pagrindai yra savarankiški, todėl kiekvienas iš jų aptartinas atskirai.

Kaltinamuoju laikomas asmuo, dėl kurio BPK nustatyta tvarka yra **prokuroro priimtas kaltinamasis aktas**. BPK 218–220 straipsniai reglamentuoja ikiteisminio tyrimo pabaigimą kaltinamojo akto surašymu. Kitaip tariant, tai yra viena iš ikiteisminio tyrimo baigimo formų: baudžiamoji byla kartu su kaltinamuoju aktu perduodama teismui, kuriam ta byla yra teisinga.

Įsitikinęs, kad ikiteisminio tyrimo metu surinkta pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamą kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo, prokuroras paskelbia įtariamajam, o jo gynėjui, nukentėjusiajam, civiliniam ieškovui, civiliniam atsakovui ir jų atstovams praneša, kad ikiteisminis tyrimas baigtas ir jie turi teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga ir pateikti prašymus papildyti ikiteisminį tyrimą. Jeigu įtariamasis užsienio valstybės pilietis yra ne Lietuvos Respublikos teritorijoje, prokuroras siunčia pranešimą apie ikiteisminio tyrimo dėl nusikaltimo, už kurį numatyta atsakomybė Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių ir BK 7 straipsnio pagrindais, pabaigą Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse numatytoms centrinėms susižinojimo įstaigoms užsienio valstybėje.

⁵⁵⁵ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. sausio 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-27/2014.

Gautus prašymus papildyti ikiteisminį tyrimą motyvuotu nutarimu tiria prokuroras. Atlikęs visus šiuos veiksmus, prokuroras surašo kaltinamąjį aktą, kuriuo baigiamas ikiteisminis tyrimas, aprašoma nusikalstama veika, nurodomi duomenys, kuriais grindžiamas kaltinimas, ir tą veiką numatantis baudžiamasis įstatymas (BPK 23, 218 straipsniai).

Surašęs kaltinamąjį aktą, prokuroras iki bylos perdavimo teismui šio akto nuorašą pasirašytinai įteikia kaltinamajam. Kaltinamojo akto nuorašas kaltinamajam sutikus gali būti jam išsiunčiamas elektroninių ryšių priemonėmis arba gali būti įteiktas perkeltas į elektroninę laikmeną. Jeigu įtariamasis yra suimtas, prokuroras kaltinamąjį aktą su bylos medžiaga teismui perduoda likus ne mažiau kaip dešimčiai dienų iki suėmimo termino pabaigos. Jeigu kaltinamasis užsienio valstybės pilietis yra ne Lietuvos Respublikos teritorijoje, prokuroras siunčia kaltinamojo akto dėl nusikaltimo, už kurį numatyta atsakomybė Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių ir BK 7 straipsnio pagrindais, nuorašą Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse numatytoms centrinėms susižinojimo įstaigoms užsienio valstybėje.

BPK 218–220 straipsnių nuostatų visuma leidžia teigti, kad asmuo kaltinamuoju laikomas nuo to momento, kada faktiškai jam įteikiamas ar kitu įstatyme numatytu leistinu būdu pateikiamas procesinis dokumentas – kaltinamasis aktas.

Aptariamuoju atveju faktinis asmens tapimo kaltinamuoju pagrindas yra prokuroro išvada apie tai, kad ikiteisminio tyrimo metu surinkta pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamojo kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo. Juridiniu asmens tapimo kaltinamuoju pagrindu laikomas kaltinamojo akto kaip procesinio dokumento surašymas.

Kaltinamuoju laikomas asmuo, dėl kurio BPK nustatyta tvarka yra priimtas *prokuroro pareiškimas nubausti asmenį teismo baudžiamojo įsakymo tvarka*. Teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo procesas – supaprastintas baudžiamasis procesas, kuris būdingas daugelio Europos valstybių teisei, tačiau turi nacionalinėms teisės sistemoms būdingų ypatumų. Šį institutą išplisti Europoje paskatino Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1987 m. rugsėjo 17 d. rekomendacija Nr. R(87) 18 dėl baudžiamosios justicijos supaprastinimo, nustatanti šio proceso standartus ir kartu patvirtinanti jo reikšmę ieškant galimybių supaprastinti baudžiamąjį procesą.

Pagal BPK, baudžiamasis procesas gali būti užbaigtas teismo baudžiamuoju įsakymu tik jei yra visos šios sąlygos: 1) yra nusikalstamos veikos, už kurių padarymą gali būti skiriama kaip vienintelė ar alternatyvi bet kuri bausmė, išskyrus atvejus, kai už nusikalstamą veiką gali būti skiriamas tik terminuotas laisvės atėmimas ar laisvės atėmimas iki gyvos galvos; 2) kaltininkas atlygina arba pašalina padarytą žalą, arba įsipareigoja ją atlyginti ar pašalinti; 3) prokuroras ikiteisminio tyrimo metu nusprendžia kreiptis į teisėją dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu ir

įtariamasis tam neprieštarauja; 4) nukentėjusysis nepaduoda skundo dėl prokuroro sprendimo užbaigti procesą teismo baudžiamuoju įsakymu, o jeigu paduoda, ikiteisminio tyrimo teisėjas to skundo nepatenkina; 5) bylos aplinkybės yra pakankamai aiškios; 6) kaltinamasis sutinka su baudsmės paskyrimu teismo baudžiamuoju įsakymu ir nereikalauja bylą nagrinėti teisme bendrąja tvarka (BPK 418, 422 straipsniai).

Prokuroro pareiškimo dėl asmens nubaudimo teismo baudžiamuoju įsakymu tvarka priėmimą reglamentuojančiose BPK nuostatose nenumatyta, kad toks pareiškimas įteikiamas asmeniui kaip kaltinamajam. Todėl pagrįstai gali kilti klausimas, nuo kurio momento būtent toks asmuo laikomas kaltinamuoju. Žinoma, pagal įstatymą, baudžiamajoje byloje turi būti duomenys apie tai, kad kaltinamajam buvo sudaryta galimybė raštu išdėstyti savo nuomonę dėl teismo baudžiamuoju įsakymo priėmimo. BPK 419 straipsnyje numatyta, kad prokuroro pareiškime dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu turi būti nurodyta: 1) kaltinamojo vardas, pavardė, gimimo data, asmens kodas, šeiminė padėtis, profesija, darbovietė ir, prokuroro nuožiūra – kiti asmens duomenys; 2) trumpai aprašyta veika, dėl kurios padarymo kaltinamasis turi būti nubaustas baudžiamuoju įsakymu; 3) nurodytas baudžiamasis įstatymas, numatantis atsakomybę už padarytą nusikalstamą veiką; 4) išvardyti pagrindiniai duomenys, kuriais grindžiamas kaltinimas; 5) nurodyta siūlomos kaltinamajam skirti baudsmės rūšis ir dydis ir išdėstyta kaltinamojo nuomonė dėl to. Būtent pastarasis punktas leidžia suprasti, kad prokurorui priimant sprendimą dėl teismo baudžiamuoju įsakymo proceso atsakomybėn traukiamas asmuo apie tai yra informuojamas ir išdėsto savo nuomonę dėl jam siūlomos skirti baudsmės rūšies bei dydžio.

Išsamiau tai reglamentuoja Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro įsakymu patvirtintos rekomendacijos dėl proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu⁵⁵⁶. Rekomendacijų 5 punkte numatyta, jog viena iš prokuroro kreipimosi su pareiškimu į teisėją dėl proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu sąlygų yra tai, kad apie galimą sprendimą dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu prokuroras ar, jo pavedimu – ikiteisminio tyrimo pareigūnas yra informavęs įtariamąjį, kuris turi išreikšti savo valią dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu. Įtariamojo neprieštaravimas (sutikimas) dėl proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu turi būti išreikštas raštu (5.4 punktas). Prokuroras, gavęs ikiteisminio tyrimo medžiagą procesiniam sprendimui priimti ir nusprendęs, kad yra visos sąlygos kreiptis su pareiškimu į teisėją dėl proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu, užpildo pranešimo įtariamajam apie galimybę kreiptis į teisėją dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu dalį, kurioje išdėstoma prokuroro nuomonė dėl įtariamajam

⁵⁵⁶ Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2015 m. birželio 1 d. įsakymas Nr. I-134 „Dėl Rekomendacijų dėl proceso užbaigimo baudžiamuoju įsakymu patvirtinimo“. TAR, 2015-06-01, Nr. 8532.

siūlomos skirti bausmės rūšies ir dydžio, turto konfiskavimo, išplėstinio turto konfiskavimo, uždraudimo naudotis specialiąja teise skyrimo, proceso išlaidų atlyginimo tvarkos ir jų dydžio (7 punktą). Įtariamasis tokiam pranešimui gali įrašyti, kad suprato esant galimybę procesą užbaigti baudžiamuoju įsakymu, šio proceso tvarką ir padarinius, kokios rūšies ir dydžio bausmę prokuroras siūlys teisėjui paskirti už padarytas nusikalstamas veikas. Be to, jis nurodo, ar pritaria tam, ar prieštarauja, gali raštu pareikšti nuomonę dėl siūlomos galutinės bausmės ir kitų baudžiamajame įsakyme spęstinių klausimų. Jei įtariamasis ar jo gynėjas pageidauja gauti pranešimo kopiją, ji jiems turi būti įteikiama. Pranešimą pasirašo įtariamasis ir (jeigu dalyvavo) gynėjas, vertėjas.

Taigi įtariamajam susipažinus su pranešimu apie galimybę užbaigti procesą teismo baudžiamuoju įsakymu ir išreiškus nuomonę dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu bei siūlomos bausmės rūšies ir dydžio, prokuroras priima sprendimą kreiptis į teisėją dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu. Nuo šio momento įtariamasis įgyja kaltinamojo procesinį statusą, kaip tai numatyta BPK 22 straipsnio 2 dalyje, nes aptariamasis asmens procesinis statusas tiesiogiai siejamas su teisės žinoti, kuo yra kaltinamas, ir teisės gintis nuo kaltinimo įgyvendinimu. Aptariamuoju atveju faktinis asmens tapimo kaltinamuoju pagrindas yra:

- prokuroro išvada, kad ikiteisminio tyrimo metu surinkta pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamojo kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo;
- paties įtariamojo sutikimas dėl tokios proceso baigties;
- bylos aplinkybių aiškumas ir kitos BPK 418 straipsnyje numatytos privalomos sąlygos.

Juridiniu asmens tapimo kaltinamuoju pagrindu laikomas prokuroro pareiškimo dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu kaip procesinio dokumento surašymas.

Kaltinamuoju laikomas asmuo, prieš kurį BPK nustatyta tvarka ***teisme nagrinėjama privataus kaltinimo byla***. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas pabrėžė:

„Privataus kaltinimo bylų procesas – tai specifinis teisinis konfliktų sprendimo būdas, kai tam tikro konflikto juridizavimą (kriminalizavimą) ir asmens patraukimą baudžiamajon atsakomybėn lemia ne valstybės institucijų (pareigūnų), bet nukentėjusiojo valia kreiptis į kompetentingas valstybės institucijas, kad būtų pradėtas baudžiamasis procesas, ir kai iki pat asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, pripažinimo kaltu arba nekaltu konflikto šalys turi galimybę susitaikyti ir šitaip sudaryti teises prielaidas nutraukti pradėtą baudžiamąjį procesą. Privataus kaltinimo bylų procesas – tai toks procesas, kai dėl tam tikrų nusikalstamų veikų asmenį kaltina ne valstybės institucija (pareigūnas), o pats nukentėjęsysis (ar jo atstovas). Tai anaip tol nereiškia, kad jeigu nukentėjęsysis (ar jo atstovas) nekaltina asmens dėl tų nusikalstamų veikų, dėl kurių baudžiamajon

atsakomybėn paprastai traukiama privataus kaltinimo tvarka, šis asmuo apskritai negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, tačiau toks procesas nėra privataus kaltinimo bylų procesas.

<...> Pagrindiniai BPK įtvirtinto privataus kaltinimo bylų proceso instituto ypatumai, palyginti su kitais šiame BPK nustatytais bylų procesais, t. y. su bendruoju baudžiamojos proceso modeliu, kai yra atliekamas ikiteisminis tyrimas ir teismo procese valstybinį kaltinimą palaiko prokuroras, taip pat su įvairiomis specifinėmis baudžiamojos proceso rūšimis, yra šie: 1) baudžiamasis procesas dėl nusikalstamų veikų, numatytų atitinkamuose BK straipsniuose, išvardytuose BPK, pradedamas tik tuo atveju, kai yra nukentėjusiojo skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas; 2) nukentėjusiojo skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas, pagal kurį pradedamas privataus kaltinimo bylų procesas, paduodamas teismui; 3) yra nustatyti konkretūs reikalavimai skundo (pareiškimo), pagal kurį pradedamas privataus kaltinimo bylų procesas, turiniui; 4) šiame bylų procese nėra atliekamas ikiteisminis tyrimas; 5) privataus kaltinimo bylų procese nukentėjusysis (jo teisėtas atstovas) teisme pats palaiko kaltinimą kaip privatus kaltintojas; 6) šiame bylų procese yra ypatingas etapas – taikinamasis posėdis: nukentėjusysis (jo teisėtas atstovas) ir asmuo, kaltinamas padaręs nusikalstamą veiką, iki teisiamojo posėdžio vykstančiame taikinamajame teismo posėdyje gali susitaikyti, ir jiems susitaikius procesas dėl skundo nutraukiamas.⁵⁵⁷

IV

Įvertinus tai, kad šis procesas prasideda ir vyksta tik teisme, svarbu teisingai nustatyti, kuriame privataus kaltinimo bylų proceso etape asmuo oficialiai įgyja kaltinamojo procesinį statusą. Minėta, kad šiame bylų procese, kitaip nei esant kitoms baudžiamojos proceso formoms, yra nustatytas privalomas etapas – taikinamasis posėdis. Būtent taikinamojo posėdžio, skirto sutaikyti konfliktuojančias šalis teisme, baigtis lemia, ar asmuo, kurio atžvilgiu yra teismui pateiktas privataus kaltinimo skundas arba pareiškimas (BPK 408 straipsnis), įgis kaltinamojo statusą. Asmuo, kuris, tikėtina, padarė BPK 407 straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką, iki taikinamojo posėdžio įstatyme įvardijamas kaip nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo (tiesa, BPK 412 straipsnio 2 dalyje, reglamentuojančioje reikalavimus skundo ar pareiškimo turiniui, taip pat nurodoma, kad toks asmuo gali būti įvardijamas ir kaip nusikalstamos veikos padarymu įtariamas asmuo). Taikinamasis posėdis prasideda teisėjo pranešimu apie nukentėjusiojo skundo ar jo teisėto atstovo pareiškimo turinį ir kvietimu susitaikyti. Tada pasisako nukentėjusysis ir (arba) jo teisėtas atstovas, ir nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo. Jeigu šie asmenys susitaiko, procesas dėl skundo nutraukiamas. Nukentėjusysis ir (arba) jo teisėtas atstovas, ir nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo susitaikydami gali sudaryti sutartį dėl žalos atlyginimo. Jeigu nukentėjusysis ir (arba) jo teisėtas atstovas, ir nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo nesusitaiko, teisėjas priima nutartį nukentėjusiojo skundą

⁵⁵⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

perduoti nagrinėti teisiame posėdyje (BPK 413 straipsnis). Būtent priėmus teisėjui šią nutartį teismas, rengdamasis teisiame posėdyje, turi užtikrinti, kad kaltinamajam ne vėliau kaip prieš tris dienas iki teismo posėdžio pradžios būtų įteiktas nukentėjusiojo skundo ar jo teisėto atstovo pareiškimo nuorašas. Darytina išvada, kad privataus kaltinimo bylų procese asmuo kaltinamuoju tampa nuo teismo nutarties nukentėjusiojo skundą ar atstovo pareiškimą perduoti nagrinėti teisiame posėdyje priėmimo.

Aptariamuoju atveju faktinis asmens tapimo kaltinamuoju pagrindas – tai nukentėjusiojo skunde ar jo teisėto atstovo pareiškime išdėstyti duomenys, kurie, jų manymu, pagrindžia nusikalstamos veikos padarymu kaltinamo asmens kaltę. Juridiniu asmens tapimo kaltinamuoju pagrindu laikomas teisėjo nutarties nukentėjusiojo skundą ar teisėto atstovo pareiškimą perduoti nagrinėti teisiame posėdyje surašymas.

Kaltinamuoju laikomas asmuo, dėl kurio BPK nustatyta tvarka **teisme byla nagrinėjama pagreitinoto proceso tvarka**. Pagreitinoto proceso esmė yra išnagrinėti baudžiamąją bylą kaip galima greičiau ir supaprastinta tvarka. Pagreitintas procesas galimas tik tada, kai yra visiškai aiškios nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės, o baudžiamoji byla dėl tos veikos padarymo turi būti nagrinėjama apylinkės teisme. Baudžiamosios bylos nagrinėjimo teisme ribas, pagal dabar galiojantį BPK, nustato prokuroras, todėl ir bylą perduodant teismui nagrinėti pagreitinoto proceso tvarka jos apibrėžiamos prokuroro pareiškime teismui. Ne tik prokuroro pareiškimas bylą perduoti nagrinėti pagreitinoto proceso tvarka turi atitikti BPK 427 straipsnio 1 dalyje numatytus reikalavimus, bet ir prokuroro siūloma nusikalstamos veikos kvalifikacija teismui turi nekelti jokių abejonių ir atitikti faktinius byloje surinktus duomenis. Teismų praktikoje yra nurodyta:

„<...> bylos nagrinėjimas teisme pagreitinoto proceso tvarka vyksta laikantis BPK V dalyje nustatytų taisyklių, tačiau pagreitinoto proceso pobūdis lemia tai, kad nagrinėjimo teisme pertraukos (BPK 243 str.), kaltinimo pakeitimas teisme (BPK 256 str.), proceso veiksmų atlikimas teismo iniciatyva (BPK 287 str.), papildomų įrodymų pateikimas (BPK 288 str.) ir pan. gali būti taikomi tik išimtiniais atvejais, kai bylos aplinkybės yra pakankamai aiškios.“⁵⁵⁸

Atkreiptinas dėmesys, kad prokuroro pareiškimas teismui dėl bylos nagrinėjimo pagreitinoto proceso tvarka iš esmės yra kaltinamajam aktui prilygstantis procesinis dokumentas, kuriame apibendrinami ikiteisminio tyrimo rezultatai ir suformuluojamas kaltinimas. Būtent nuo pareiškimo teismui dėl bylos nagrinėjimo pagreitinoto proceso tvarka įteikimo nusikalstamos veikos padarymu kaltinamam asmeniui šis tampa kaltinamuoju (BPK 427 straipsnis 2 dalis). Generalinio prokuroro

⁵⁵⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2004 m. rugsėjo 17 d. nutarimo Nr. 48 „Dėl teismų praktikos taikant Baudžiamąjo proceso kodekso normas, reglamentuojančias bylų supaprastintą procesą“ 22 punktus. *Teismų praktika*, 2005, t. 22.

rekomendacijose⁵⁵⁹ dėl proceso baigimo pagreitinto proceso tvarka nurodoma, kad vienas pareiškimo dėl bylos nagrinėjimo pagreitinto proceso tvarka egzempliorius kaltinamajam iki bylos nagrinėjimo teisme pradžios įteikiamas pasirašytinai (kaltinamasis pasirašo ant pareiškimo kito egzemplioriaus arba pateikia rašytinį pareiškimo įteikimo patvirtinimą) arba išsiunčiamas kaip įteikiamasis registruotasis laiškas. Kaltinamajam pageidaujant, pareiškimas jam gali būti išsiunčiamas elektroninių ryšių priemonėmis ir patvirtinamas prokuroro elektroniniu paštu išsiųsto pranešimo išspausdinta kopija.

Aptariamuoju atveju faktinis asmens tapimo kaltinamuoju pagrindas – prokuroro daroma išvada, kad ikiteisminio tyrimo metu, jeigu ikiteisminio tyrimo veiksmai buvo atliekami, surinkta pakankamai įtariamojo kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo pagrindžiančių duomenų, taip pat nusikalstamos veikos padarymo aplinkybių aiškumas bei kitos privalomos BPK 426 straipsnyje numatytos sąlygos. Juridiniu asmens tapimo kaltinamuoju pagrindu laikomas prokuroro pareiškimo dėl bylos nagrinėjimo pagreitinto proceso tvarka kaip procesinio dokumento surašymas.

IV

Kaltinamojo teisės ir pareigos

BPK 22 straipsnio 3 dalyje yra nurodytos kaltinamojo teisės:

- žinoti, kuo yra kaltinamas, ir gauti kaltinamojo akto nuorašą;
- susipažinti teisme su byla;
- nustatyta tvarka pasidaryti reikiamų dokumentų išrašus arba nuorašus;
- turėti gynėją;
- gauti vertimą žodžiu ir raštu;
- informuoti konsulines įstaigas ir vieną asmenį;
- gauti skubią medicinos pagalbą;
- pateikti prašymus;
- pareikšti nušalinimus;
- teikti įrodymus ir dalyvauti juos tiriant;
- nagrinėjimo teisme metu užduoti klausimus;
- duoti paaiškinimus apie teismo tiriamas bylos aplinkybes ir pareikšti savo nuomonę dėl kitų nagrinėjimo teisme dalyvių pareikštų prašymų;
- nesant gynėjo dalyvauti baigiamosiose kalbose;
- kreiptis į teismą paskutiniu žodžiu;
- apskūsti teismo nuosprendį ir nutartis.

Tiesa, šioje įstatymo normoje įtvirtintos ne visos kaltinamojo teisės. Papildomų teisių kaltinamasis įgyja atsižvelgiant į baudžiamojo proceso,

⁵⁵⁹ Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2015 m. birželio 1 d. įsakymas Nr. I-137 „Dėl Rekomendacijų dėl proceso baigimo pagreitinto proceso tvarka patvirtinimo“. TAR, 2015-06-01, Nr. 8538.

kuriame jis dalyvauja, procesinę formą. Pavyzdžiui, privataus kaltinimo bylų procese kaltinamasis, be minėtųjų teisių, turi teisę nustatyta tvarka pareikšti nukentėjusiajam priešpriešinį skundą (BPK 410 straipsnis). Kartu pabrėžtina, kad esant tam tikroms baudžiamojo proceso formoms kaltinamasis negali pasinaudoti kai kuriomis jam suteiktomis teisėmis, pavyzdžiui, jeigu kaltinamasis neprieštarauja prokuroro sprendimui kreiptis į teisėją dėl proceso užbaigimo teismo baudžiamuoju įsakymu (BPK 418 straipsnis), ir pan.

Kaip minėta, subjektinės teisės suprantamos kaip tam tikri leidimai: leidimas elgtis taip, kaip nustatyta įstatyme; leidimas reikalauti, kad kiti teisinių santykių subjektai atitinkamai elgtųsi arba susilaikytų nuo veiksmų; leidimas kreiptis į atitinkamas valstybės, valstybinio valdymo ar teisingumo institucijas⁵⁶⁰. Taigi ir BPK įtvirtintos kaltinamojo teisės yra suvokiamos kaip tam tikri leidimai. Pavyzdžiui, įstatymas leidžia kaltinamajam nustatyta tvarka reikšti nušalinimą BPK 57 straipsnio 2 dalyje nurodytiems subjektams. Turėdamas teisę susipažinti su byla teisme, kaltinamasis įgyvendina jam suteiktą leidimą prašyti teismo sudaryti galimybes susipažinti su jo nagrinėjamos baudžiamosios bylos duomenimis ir atitinkamai gauti šių duomenų kopijas. Kaltinamojo teisė apskusti teismo nuosprendį ar nutartį reiškia įstatymo jam suteiktą leidimą, pavyzdžiui, kreiptis į apeliacinės instancijos teismą dėl pirmosios instancijos teismo priimto nuosprendžio.

Tam tikras procesines garantijas numatantys baudžiamojo proceso principai įtvirtina priemones šioms garantijoms įgyvendinti, t. y. procesines teises. Kai kurios iš kaltinamojo procesinių teisių toliau aptariamos plačiau.

Kaltinamasis turi teisę **žinoti, kuo yra kaltinamas, ir gauti kaltinamojo akto nuorašą**. Kaltinamojo teisė žinoti, kuo yra kaltinamas, numatyta ne tik BPK 22 straipsnio 3 dalyje. Pagal BPK 10 straipsnį, kaltinamojo teisė žinoti, kuo yra kaltinamas, yra tiesiogiai susijusi su prokuroro ir teismo pareiga užtikrinti kaltinamojo teisę į gynybą. BPK 44 straipsnio 7 dalies nuostatos užtikrina kiekvieno nusikalstamos veikos padarymu įtariamo ar kaltinamo asmens teisę, kad jam suprantama kalba būtų skubiai ir nuodugniai pranešta apie jam pareikšto kaltinimo pobūdį bei pagrindą, turėti pakankamai laiko bei galimybių pasirengti gynybai, pats apklausti liudytojus arba prašyti, kad liudytojai būtų apklausti. BPK 219 straipsnyje nustatyti reikalavimai kaltinamajame akte nurodyti padarytos nusikalstamos veikos vietą, laiką, būdą, padarinius ir kitas svarbias aplinkybes, kaltinimą grindžiančius duomenis ir atsakomybę už padarytą veiką numatantį BK straipsnį. BPK 220 straipsnio 4 dalyje nustatyta prokuroro pareiga įteikti kaltinamajam kaltinamojo akto nuorašą. BPK 233 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad teisėjas, susipažinęs su byla ir nustatęs, kad nėra kliūčių nagrinėti bylą teisme, bylą perduoda nagrinėti teisiamaajame posėdyje

⁵⁶⁰ VAIŠVILA, A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004, p. 422.

nutartimi, kurioje suformuluoja tokį savo sprendimą, nurodo kaltinamojo vardą ir pavardę, veiką, kurios padarymu jis kaltinamas, ir tą nusikalstamą veiką numatantį baudžiamąjį įstatymą.

ŽTK 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta asmens teisė į teisingą procesą baudžiamajame byloje. Šio straipsnio 3 dalies *a* punkte garantuojama kaltinamojo teisė būti skubiai ir išsamiai informuotam apie pateikiamo jam kaltinimo pobūdį ir pagrindą, o *b* punkte – teisė turėti pakankamai laiko ir galimybių pasirengti savo gynybai. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimuose bylose dėl gynybos teisių pažeidimo nusikalstamos veikos kvalifikavimo pakeitimo kontekste nurodoma, kad Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies *a* punkto nuostatos rodo, jog labai svarbu yra pranešti kaltinamajam apie kaltinimą. Išsami informacija apie nusikalstamą veiką baudžiamajame procese yra itin svarbi, nes nuo jos pateikimo momento įtariamajam yra oficialiai pranešta apie jam pateikiamo kaltinimo faktinį ir teisinį pagrindą. Teismas nuosekliai laikosi nuostatos, kad Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies *a* punktas suteikia kaltinamajam teisę būti informuotam ne tik apie kaltinimo pagrindą, t. y. apie veikas, kurias jis įtariamasis padaręs ir kuriomis grindžiamas kaltinimas, bet ir apie teisinį šių veikų vertinimą. Ši informacija turi būti išsami. Baudžiamosiose bylose visiškos, išsamios informacijos apie kaltinamajam pateikiamus kaltinimus, taigi ir apie tai, kaip teismas gali juos tuo konkrečiu atveju teisiškai vertinti, pateikimas yra būtina sąlyga proceso teisingumui užtikrinti. EŽTT 2008 m. gruodžio 16 d. sprendime *Gulijev prieš Lietuvą* byloje teigė, kad negali būti tokio teismo proceso, kurio metu būtų remiamasi pačiam kaltinamajam ar gynybai neprieinamais duomenimis⁵⁶¹.

Kaltinamasis turi teisę *gauti vertimą žodžiu ir raštu*. BPK 8 straipsnyje įtvirtinta, kad Lietuvos Respublikoje baudžiamasis procesas vyksta valstybine kalba. Lietuvių kalbos nemokantiems baudžiamąjį proceso dalyviams užtikrinama teisė daryti pareiškimus, duoti parodymus ir paaiškinimus, paduoti prašymus ir skundus, kalbėti teisme gimtąja kalba arba kita kalba, kurią jie moka. Visais šiais atvejais, taip pat susipažindami su bylos medžiaga, proceso dalyviai turi teisę naudotis vertėjo paslaugomis. Bylos dokumentai, kurie BPK nustatytais atvejais įteikiami įtariamajam, kaltinamajam ar nuteistajam, taip pat kitiems proceso dalyviams, turi būti išversti į jų gimtąją kalbą arba į kitą kalbą, kurią jie moka.

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje yra konstatuota, kad Konvencijos 6 straipsnis, kaip visuma, garantuoja kaltinamojo teisę veiksmingai dalyvauti baudžiamajame procese. Bendresne prasme tai apima ne tik teisę tiesiogiai dalyvauti procese, bet ir teisę gauti teisinę pagalbą, jei tai būtina, bei veiksmingai sekti proceso eigą. Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies *e* punkte užtikrinama teismo procese vartojamos kalbos nemokančio kaltinamojo teisė nemokamai naudotis vertėjo pagalba

⁵⁶¹ EŽTT 2008 m. gruodžio 16 d. sprendimas byloje *Gulijev prieš Lietuvą*.

apima visus dokumentus ar pasisakymus baudžiamajame procese, kuriuos kaltinamajam būtina suprasti arba perteikti proceso kalba siekiant jam pasinaudoti teise į teisingą bylos nagrinėjimą. Tačiau EŽTT praktikoje taip pat laikomasi nuostatos, kad, pagal Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies e punktą, nereikalaujama rašytinio visų įrodymų ir kitų proceso dokumentų vertimo. Teikiama vertėjo pagalba turi būti tokia, kad suteiktų kaltinamajam galimybę susipažinti su jam iškelta byla ir gintis, pateikti teismui savąją įvykių versiją. Siekiant užtikrinti, kad Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies e punkte užtikrinama teisė būtų reali ir veiksminga, kompetentingų institucijų pareiga neapsiriboja vertėjo paskyrimu; jeigu joms pranešta apie tam tikras aplinkybes, ši pareiga gali apimti tam tikros apimties kontrolę, kuria siekiama išsiaiškinti, ar vertimas yra tinkamas⁵⁶². Tai rodo ir Lietuvos teismų praktika:

„V. S. paduotame kasaciniame skunde pagrįstai teigia, kad buvo suvaržyta jo teisė žinoti, kuo jis yra kaltinamas ir gauti kaltinamojo akto nuorašą jam suprantama kalba. Pagal BPK 220 straipsnio 4 dalį po to, kai surašo kaltinamąjį aktą, prokuroras jo nuorašą įteikia ar išsiunčia kaltinamajam. Byloje nebuvo jokių duomenų apie tai, kad kaltinamajam V. S. kaltinamojo akto nuorašas būtų įteiktas ar išsiųstas. Kasacinės instancijos teismo posėdžio metu prokurorė pateikė pranešimo apie kaltinamojo akto ir baudžiamosios bylos medžiagos perdavimą teismui nuorašą, kuris buvo išsiųstas V. S. 2003 07 17 Nr. 5.2-1069. Jame nurodyta, jog nuteistajam prieš šio pranešimo buvo pridėtas kaltinamojo akto nuorašas – 4 lapai. Tačiau iš bylos medžiagos matyti, kad kaltinamasis V. S. nemoka valstybinės kalbos ir visą laiką bylos procese dalyvavo naudodamasis vertėjo paslaugomis, todėl užtikrindamas kaltinamojo teisių apsaugą prokuroras turėjo įteikti ar išsiųsti kaltinamojo akto nuorašą jam suprantama kalba. To minėtame pranešime nenurodyta, o iš pirmosios instancijos teismo posėdžio protokolo matyti, kad kaltinamajam V. S. jam suprantama rusų kalba kaltinamojo akto nuorašas buvo įteiktas tik antrame teismo posėdyje <...>, įvykusiame 2003 m. spalio 8 d., tuo tarpu pirmame teismo posėdyje, įvykusiame 2003 m. rugsėjo 10 d., kaltinamojo akto nuorašo jam suprantama kalba V. S. nebuvo gavęs. Pirmojo posėdžio metu buvo tiriami svarbūs liudytojų V. G., V. J. parodymai, kuriais remiantis buvo priimtas apkaltinamasis nuosprendis. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 117 straipsnis garantuoja asmenims, nemokantiems lietuvių kalbos, teisę dalyvauti teisiniuose veiksmuose per vertėją, BPK 44 straipsnio 7 dalyje numatyta, jog kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo turi teisę, kad jam suprantama kalba būtų skubiai ir nuodugnai pranešta apie jam pareikšto kaltinimo pobūdį bei pagrindą. Taigi šioje byloje buvo pažeisti BPK 22 straipsnio 3 dalies ir 44 straipsnio 7 dalies reikalavimai. Teisėjų kolegijos nuomone, šie pažeidimai yra esminiai, nes tuo buvo iš esmės suvaržytos įstatymo garantuotos kaltinamojo teisės.“⁵⁶³

⁵⁶² *Kamasinski v. Austria*, no. 9783/82, judgment of 19 December 1989, § 74.

⁵⁶³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. spalio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-562/2014.

Kaltinamasis turi teisę *užduoti klausimus bylą nagrinėjant teisme*. Kiekvienas žmogus turi teisę į teisingą, greitą ir teisėtą baudžiamąjį procesą. Ši kaltinamojo teisė įgyvendinama vadovaujantis BPK 44 straipsnyje įtvirtintais asmens teisių apsaugos pagrindais. Šio straipsnio 7 dalyje nurodyta kaltinamojo teisė dalyvauti rungimosi teismo procese, turėti laiko ir galimybių pasirengti gynybai, teisė pačiam apklausti liudytojus. Teisė dalyvauti bylą nagrinėjant pirmąja instancija yra viena iš esminių kaltinamojo procesinių garantijų. Šios teisės užtikrinimas sudaro galimybes veiksmingiausiai įgyvendinti kaltinamajam suteikiamas procesines teises ir prisideda prie teisingo teismo baigiamojo procesinio sprendimo priėmimo. Pagrindinė bylos nagrinėjimo teisme taisyklė yra ta, kad byla pirmosios instancijos teismo posėdyje nagrinėjama kaltinamajam dalyvaujant (BPK 246 straipsnio 1 dalis).

Taigi BPK 44 straipsnio 7 dalyje ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 3 dalies d punkte įtvirtinta kaltinamojo teisė apklausti kaltinimo liudytojus arba turėti galimybę, kad šie liudytojai būtų apklausti, yra vienas iš teisės į teisingą bylos nagrinėjimą, įtvirtintos Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje, taip pat BPK 44 straipsnio 5 dalyje, aspektų. Pagal EŽTT praktiką, baudžiamąjo proceso teisingumas vertinamas svarstant šį procesą kaip visumą, atsižvelgiant ne tik į gynybos teises, bet ir į visuomenės bei nukentėjusiųjų interesą, kad nusikalstamos veikos kaltininkai būtų tinkamai persekiojami, ir, kai būtina, į liudytojų teises⁵⁶⁴. Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies d punkte įtvirtintas principas, pagal kurį, prieš nuteisiant kaltinamąjį, visi jį kaltinantys įrodymai paprastai turi būti jam dalyvaujant pateikti viešame teismo posėdyje, siekiant užtikrinti rungimosi principą svarstant bylą. Šis principas gali turėti išimčių, tačiau jos turi nepažeisti gynybos teisių, paprastai apimančių kaltinamojo teisę į pakankamą ir tinkamą galimybę ginčyti prieš jį liudijančio liudytojo parodymus bei pateikti liudytojui klausimų arba tuo metu, kai jis duoda parodymus, arba pasiekus vėlesnę proceso stadiją⁵⁶⁵. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs:

„Pagal Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies d punkte įtvirtintas principas, pagal kurį, prieš nuteisiant kaltinamąjį, visi jį kaltinantys įrodymai paprastai turi būti jam dalyvaujant pateikti viešame teismo posėdyje, siekiant užtikrinti rungtynišką bylos svarstymą. Šio principo išimtys yra galimos, tačiau jos turi nepažeisti gynybos teisių, kurios paprastai reikalauja, kad kaltinamajam būtų suteikta pakankama ir tinkama galimybė ginčyti prieš jį liudijančio liudytojo parodymus bei pateikti liudytojui klausimų arba tuo metu, kai jis duoda

⁵⁶⁴ Didžiosios kolegijos 2011 m. gruodžio 15 d. sprendimas byloje *Al-Khawaja ir Tahery prieš Jungtinę Karalystę*, peticijų Nr. 26766/05 ir 22228/06; 2012 m. liepos 19 d. sprendimas byloje *Sievert prieš Vokietiją*, peticijos Nr. 29881/07).

⁵⁶⁵ *Al-Khawaja and Tahery v. The United Kingdom < GC >*, judgment of 15 December 2011.

parodymus, arba vėlesnėje proceso stadijoje (*Al-Khawaja and Tahery v. The United Kingdom <GC>*, no. 26766/05 and 22228/06, judgment of 15 December 2011, § 118; *Balčiūnas v. Lithuania*, no. 17095/02, judgment of 20 July 2010). Byloje galima panaudoti anksčiau duotus liudytojo parodymus, net jeigu gynyba jokiaje proceso stadijoje negalėjo jo apklausti, laikantis šių reikalavimų. Pirma, liudytojo nedalyvavimo teismo procese priežastis turi būti svarbi. Pažymėtina, kad liudytojo mirtis pripažįstama svarbia priežastimi. (pavyzdžiui, *Al-Khawaja and Tahery v. The United Kingdom <GC>*; *Ferrantelli and Santangelo v. Italy*, no. 19874/92, judgment of 7 August 1996; *Bonev v. Bulgaria*, no. 60018/00, judgment of 8 June 2006; *Mika v. Sweden*, no. 31243/06, decision of 27 January 2009). Tuo atveju, kai liudytojas gynybos nebuvo apklaustas jokiaje ankstesnėje proceso stadijoje, jo parodymų panaudojimas vietoj parodymų, duodamų tiesiogiai nagrinėjant bylą teisme, turi būti paskutinė priemonė. Antra, tuo atveju, kai apkaltinamasis nuosprendis yra pagrįstas vien tik arba lemiama apimtimi asmens, kurio kaltinamasis negalėjo apklausti ir neturėjo galimybės, kad jis būtų apklaustas ikiteisminio tyrimo metu arba nagrinėjant bylą teisme, parodymais, teismas turi kuo kruopščiau patikrinti procesą ir atsakyti į klausimą, ar yra pakankamų tokio įrodymo keliamus nepatogumus kompensuojančių veiksnių, įskaitant leidžiančius tinkamai ir teisingai įvertinti parodymų patikimumą. Apkaltinamąjį nuosprendį leidžiama grįsti nedalyvaujančio liudytojo parodymais tik tuo atveju, kai šie parodymai, atsižvelgiant į jų svarbą byloje, yra pakankamai patikimi (*Al-Khawaja and Tahery v. The United Kingdom <GC>*, § 147).

Nagrinėjamos bylos kontekste pripažintina, kad G. G. mirus, jos parodymai, duoti ikiteisminio tyrimo metu, panaudoti kaip įrodymas dėl objektyvios priežasties, tačiau gynybos teisė pateikti liudytojui klausimų niekada nebebus įgyvendinta. Tokiu atveju teismui šioje byloje kyla pareiga nustatyti, ar G. G. parodymai yra lemiami, o pripažinus juos tokiais – įsitikinti, ar yra pakankamų gynybos teises suvaržymus kompensuojančių veiksnių, įskaitant priemones, leidžiančias teisingai ir tinkamai įvertinti G. G. parodymų patikimumą. EŽTT įrodymus apibūdina kaip lemiamus, remdamasis šios sąvokos siaurąja prasme, t. y. kaip tokios reikšmės ar svarbos įrodymą, kuris gali nulemti bylos baigtį. Tuo atveju, kai liudytojo parodymus patvirtina kiti įrodymai, vertinimas, ar tokie parodymai yra lemiami, priklauso nuo juos patvirtinančių įrodymų įrodomosios reikšmės; kuo svaresni patvirtinantys įrodymai, tuo mažiau tikėtina, kad teismo procese nedalyvaujančio liudytojo parodymai bus traktuojami kaip lemiami (*Al-Khawaja and Tahery*, § 131).⁵⁶⁶

Kaltinamasis turi teisę **turėti gynėją**. Pagal Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalį ir BPK 10 straipsnį, kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu įtariamasis ar kaltinamas asmuo turi teisę į gynybą. Baudžiamąją bylą nagrinėjantis teismas privalo užtikrinti galimybę kaltinamajam įstatymų nustatytais priemonėmis ir būdais gintis nuo pareikštų kaltinimų. Teisė

⁵⁶⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. gegužės 26 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-276-976/2015.

į gynybą įgyvendinama sudarant sąlygas kaltinamajam gintis pačiam ir užtikrinant teisę turėti gynėją. Baudžiamojoje byloje kaltinamojo interesus gali ginti gynėjas, kurį kviečia pats kaltinamasis, arba gynėjas, kurį skiria teismas. Jei gynėjo nėra pasikvietęs pats kaltinamasis, pagal BPK 51 straipsnio 2 dalį, teismas motyvuota nutartimi turi teisę pripažinti, kad gynėjo dalyvavimas būtinas. Tokia nutartis priimama, jeigu, teismo nuomone, be gynėjo pagalbos kaltinamojo teisės ir teisėti interesai nebūtų reikiamai ginami. Teisės turėti gynėją veiksmingumas priklauso nuo to, kiek ši teisė iš tikrųjų įgyvendinama, ar gynėjo dalyvavimas nėra formalus ir nominalus. Teisės turėti gynėją pažeidimu paprastai laikomi atvejai, kada baudžiamojoje byloje gynėjas dalyvauja tik formaliai. Konstitucijos požiūriu, toks teisingumo vykdymas yra visiškai nepriimtinas. Konstitucinė teisingumo samprata suponuoja ne tik formalų, nominalų teismo vykdomą teisingumą, ne tik išorinę teismo vykdomo teisingumo regimybę, bet ir – svarbiausia – tokius teismo sprendimus, kurie savo turiniu nėra neteisingi; vien formaliai teismo vykdomas teisingumas nėra tas teisingumas, kurį įtvirtina, saugo ir gina Konstitucija⁵⁶⁷. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas teigia:

„Iš bylos duomenų matyti, kad dieną prieš teismo posėdį (2013 m. rugsėjo 4 d.) apeliacinės instancijos teismui buvo pateiktas advokatės L. D. orderis ginti D. B., nurodant gynybos pagrindą BPK 51 straipsnio 2 dalį. Kitas dokumentas po orderio yra teismo posėdžio protokolas. Byloje nėra jokios apeliacinės instancijos teismo motyvuotos nutarties, kaip to reikalauja BPK 51 straipsnio 2 dalis, kurioje būtų nurodyti motyvai, kodėl teismas savo iniciatyva pripažįsta, kad gynėjo dalyvavimas yra būtinas, ir kodėl paskiria būtent šią advokatę. Iš bylos nėra aišku, kokių būdu byloje atsirado būtent ši gynėja, byloje nėra jokių prašymų valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybai, nėra ir jokio tarnybos sprendimo paskirti būtent šią advokatę, kuri gintų nuteistąjį D. B. Iš bylos medžiagos taip pat neaišku, kada 2013 m. rugsėjo 4 d. paskirta gynėja spėjo susipažinti su 19 tomų byla ir pasirengti 2013 m. rugsėjo 5 d. vykšiam apeliacinės instancijos teismo posėdžiui.

Iš teismo posėdžio protokolo turinio darytina išvada, jog gynėja tik formaliai atstovavo nuteistojo interesams. Pažymėtina, kad byla buvo nagrinėjama pagal nuteistojo D. B. apeliacinį skundą, kuriame jis kėlė netinkamo įrodymų ištyrimo ir vertinimo klausimus, nesutiko su nuteisimu, skunde pateikė alternatyvius prašymus. Tuo tarpu gynėja, nors ir nurodė, kad palaiko nuteistojo skundą, tačiau neprašė atlikti įrodymų tyrimo, pažymėdama, kad jis nereikalingas, o tai iš esmės prieštaravo nuteistojo apeliacinio skundo turiniui, taigi ir nuteistojo interesams. Gynėjos baigiamoji kalba apsiribojo keliais sakiniais. Gynėja siūlydama tenkinti apeliacinį skundą nenurodė, kuris iš skunde pateiktų prašymų (išteisinti arba perduoti bylą nagrinėti pirmosios instancijos teismui) turėtų būti tenkinamas ir kokiais argumentais remiantis tai turėtų būti daroma. Visų

⁵⁶⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 3 d. sprendimas.

šių aplinkybių visuma leidžia daryti išvadą, kad nuteistojo D. B. gynyba apeliacinės instancijos teisme buvo tik formali, tinkamai neužtikrinta, be to, gynėja paskirta teismui pažeidžiant baudžiamojo proceso įstatymo reikalavimu.⁵⁶⁸

Šios ir kitos BPK 22 straipsnio 3 dalyje įtvirtintos kaltinamojo teisės yra vienodai svarbios. Jų visuma padeda kaltinamajam ne tik įgyvendinti teisę į teisingą teismą (procesą), bet ir siekti, kad teisėsaugos ir teisingumo institucijos užtikrintų kaltinamojo kaip asmens saugumą baudžiamojo proceso metu. Būtent šiam tikslui įgyvendinti kaltinamasis gali pasinaudoti teise informuoti konsulines įstaigas ir vieną asmenį, gauti skubią medicinos pagalbą ir pan. Kaip minėta, šiomis kaltinamojo teisėmis atitinkamos BPK nuostatos buvo papildytos įgyvendinant Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2012/13/ES dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese⁵⁶⁹, nustatančią taisykles, susijusias su įtariamųjų ar kaltinamųjų teise į informaciją apie jų teises baudžiamajame procese ir jiems pareikštus kaltinimus, taip pat su asmenų, kuriems taikomas Europos arešto orderis, teise į informaciją apie jų teises.

Kaip minėta, BPK 22 straipsnio 3 dalyje yra numatytos ne visos kaltinamojo teisės. Kai kurias kaltinamojo teises, atsižvelgiant į baudžiamojo proceso formą, įtvirtina ir kitos BPK nuostatos. Pavyzdžiui, privatus kaltinimo bylų procese, t. y. BPK 410 straipsnio 1 dalyje, įtvirtinta kaltinamojo teisė privatus kaltinimo byloje iki įrodymų tyrimo teisme pradžios paduoti skundą prieš nukentėjusįjį. Šiame skunde kaltinamasis gali kaltinti nukentėjusįjį privatus kaltinimo tvarka nagrinėjamos nusikalstamos veikos padarymu, jeigu ši veika yra susijusi su jam pareikštu kaltinimu. Mokslinėje literatūroje ši kaltinamojo teisė kaip materialusis teisinis reikalavimas „nukreiptas į privatus kaltintojo pareikšto kaltinimo paneigimą. Taigi pirmiausia priešpriešinis kaltinimas yra asmens, kurio atžvilgiu pareikštas kaltinimas, gynybos priemonė. Priešpriešinio kaltinimo pagrindinė paskirtis yra ne teisės į teismą, o teisės į gynybą realizavimas. Antra, priešpriešinis skundas vertintinas kaip teisės būti išklausytam (lot. *audiatur et altera pars*) įgyvendinimas“⁵⁷⁰. Kita BPK 22 straipsnio 3 dalyje nenumatyta kaltinamojo teisė – teismo baudžiamojo įsakymo priėmimo procese reikalauti surengti bylos nagrinėjimą teisme. BPK 422 straipsnyje numatyta, kad teisėjo surašytas teismo baudžiamasis įsakymas įteikiamas kaltinamajam, o jeigu kaltinamasis laikinai išvykęs, teismo baudžiamasis įsakymas jam perduoti įteikiamas pasirašytinai kam nors iš

⁵⁶⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. balandžio 29 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-214/2014.

⁵⁶⁹ Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. gegužės 22 d. direktyva 2012/13/ES dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese. OL L 142, 2012-06-01, p. 1–10.

⁵⁷⁰ MATUIZIENĖ, E. Privatus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 163.

kartu su juo gyvenančių pilnamečių asmenų arba kaltinamojo darbovietės administracijai. Nesutikdamas su bausmės paskyrimu teismo baudžiamuoju įsakymu, kaltinamasis per keturiolika dienų nuo šio dokumento įteikimo dienos turi teisę tą teismo baudžiamąjį įsakymą surašiusiam teismui paduoti prašymą reikalaudamas surengti bylos nagrinėjimą teisme. Tokiu atveju teismo baudžiamasis įsakymas neįgyja teisinės galios. Jei kaltinamasis šia teise nepasinaudoja, teismo baudžiamasis įsakymas įsiteisėja ir yra vykdomas. Įsiteisėjęs teismo baudžiamasis įsakymas yra neskundžiamas.

Kaltinamasis, be kitų bendrųjų pareigų, kurių privalo laikytis proceso ir teismo nagrinėjimo dalyviai (BPK 258 ir 259 straipsniai), privalo šaukiamas atvykti į teismą ir dalyvauti baudžiamąją bylą nagrinėjant pirmosios instancijos teisme. BPK 246 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad byla pirmosios instancijos teismo posėdyje nagrinėjama dalyvaujant kaltinamajam. Šis privalo atvykti į teismą. Nagrinėti bylą nedalyvaujant kaltinamajam leidžiama tik jeigu jis yra ne Lietuvos Respublikos teritorijoje ir vengia atvykti į teismą. Kaltinamojo, kuris negali atvykti į teismą, kuriame nagrinėjama byla, arba kuris yra laikomas areštiniėje, kardomojo kalinimo ar pataisos įstaigoje, dalyvavimas teismo posėdyje gali būti užtikrinamas garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis. Atvykęs į teisiamąjį posėdį, kaltinamasis negali išeiti iš posėdžių salės, išskyrus pertraukoms skirtą laiką. Tiesa, įstatymas numato, kad kai byloje yra keli kaltinamieji, teismas gali laikinai leisti vienam ar keliems kaltinamiesiems, jų atstovams pagal įstatymą ir gynėjams nedalyvauti tiriant su jais nesusijusius įrodymus (BPK 248 straipsnio 1 dalis). Kaltinamasis, kuriam teismo nutartimi yra paskirta kardomoji ar kita procesinė prievartos priemonė, turi pareigą laikytis šiomis priemonėmis nustatytą įpareigojimą.

IV

7.4. LIUDYTOJAS

BPK 78 straipsnio nuostata, jog kaip liudytojas gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis gali žinoti kokių nors reikšmės bylai išnagrinėti turinčių aplinkybių, įtvirtina asmens kaip liudytojo dalyvavimo baudžiamajoje byloje pagrindą ir priežastį. Dar XIX amžiuje teisininkas ir filosofas Džeremis Bentamas (*Jeremy Bentham*, 1748–1832 m.) yra pasakęs, kad „liudytojai – tai humaniškojo teisingumo akys ir ausys, tai nuolatiniai Temidės pagalbininkai, reta byla įmanoma be jų“⁵⁷¹. Liudytojo reikšmę baudžiamajame procese pripažino ir tarpukario Lietuvos teisininkai. Štai J. Januška rašė: „Įrodymų tarpe didžiausią vietą užima žmonių – liudytojų – pareiškimai, paliudijimai. Teisingas liudytojas yra kalbąs dokumentas ir dar daugiau. Iš jo teismas daug sužino ne tik apie esminius reikalus, bet ir apie šalių santykius, kurie dažnai bylai būva labai

⁵⁷¹ VAZBYS, S. Liudytojai. *Teisė*, 1931, t. 19, p. 74.

svarbūs. <...> Jie teismams yra padėjėjai teisybės ieškojimo kelyje.“⁵⁷² Šis autorius pastebėjo, kad „<...> įstatymai visiems uždėda vienodą liudytojo pareigą, neskiriant nei visuomenėje užimamos vietos, nei turtingumo“⁵⁷³. Pasak V. Lazersono, „netenka abejoti, kad liudytojai bylai yra svarbiausioji ir brangiausioji jėga, bet reikia būti savos rūšies menininku, reikia turėti didelę psichologinę nuojautą ir patyrimą, norint, kad toji jėga nenuėitų niekais ir būtų panaudota tinkamu būdu“⁵⁷⁴.

Reta baudžiamoji byla apsieina be liudytojų dalyvavimo baudžiamajame procese. Šie proceso dalyviai, kurie tik fragmentiškai dalyvauja vienoje ar kitoje baudžiamajo proceso stadijoje, yra šaltinis duomenų, kurie gali būti reikšmingi ikiteisminiam tyrimui ar teisminiam bylos nagrinėjimui. Jų parodymais ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnai ir prokuroras gali vadovautis ieškodami, rinkdami ir tikrindami kitus duomenis. BPK 20 straipsnyje nustatytus įrodymams keliamus reikalavimus atitinkančiais liudytojo parodymais teismas gali vadovautis priimdamas galutinį nuosprendį. Taigi liudytojas baudžiamajoje byloje itin svarbus, todėl reikia išsiaiškinti tik jam būdingus požymius, leidžiančius išskirti šį subjektą ne tik iš kitų procese dalyvaujančių asmenų, bet ir apibūdinančių jo baudžiamajame procese atliekamą vaidmenį. Taigi liudytojui būdingi šie požymiai:

Neutralumas, arba, kitaip tariant, suinteresuotumo bylos baigtimi ar jos eiga nebuvimas. Vadinasi, liudytoju kviečiamas asmuo paprastai turėtų būti nešališkas ir nesuinteresuotas baudžiamąja byla, šiam asmeniui paprastai neturi rūpėti bylos eiga ir baigtis. Neutralus liudytojas turi gebėti papasakoti viską, kas jam yra žinoma baudžiamajoje byloje. Liudytojo nesuinteresuotumas turi užtikrinti jo parodymų patikimumą, kuris yra būtina sąlyga norint išvengti neteisingo ar nepagrįsto asmens nuteisimo. Tiesa, liudytojo neutralumo požymis nereiškia, kad kaip liudytojas baudžiamajoje byloje šaukiamas ir apklausiamas asmuo negali būti suinteresuotas baudžiamuoju procesu. Neretai baudžiamajoje byloje kaip liudytojai apklausiami įtariamojo, kaltinamojo, nukentėjusiojo šeimos nariai arba artimieji giminaičiai, kurie, savaiame suprantama, yra faktiškai suinteresuoti artimo asmens, kuris yra proceso dalyvis, gerove. Žinoma, ši aplinkybė lemia tai, kad byloje vertindamas įrodymus teismas nuodugniau patikrina faktinį interesą turinčio liudytojo parodymų patikimumą. Procesui svarbi liudytojo psichologinė, emocinė ir fiziologinė būseną. Asmeninis liudytojo interesas sietinas su subjektyviaisiais (psichologiniais, emociniais) asmens elgesio ar būsenos veiksniais. Teisiniu požiūriu tai gali

⁵⁷² JANUŠKA, J. Liudytojai ir jų pareiškimų vertinimas. *Kriminalistikos žinynas*, 1940, t. 33, p. 120–121.

⁵⁷³ JANUŠKA, J. Liudytojų teisman šaukimas ir nestojusių liudytojų baudimas. *Teisė*, 1936, t. 36, p. 421.

⁵⁷⁴ LAZERSONAS, V. Pareiškimo psichologijos duomenys. *Kriminalistikos žinynas*, 1935, t. 3, p. 136.

būti vertinama tik kaip šalutinis veiksnys, galintis turėti įtakos vertinant liudytojo duotus parodymus. Tai patvirtina ir teismų praktika:

„Teisėjų kolegijos nuomone, nėra pagrindo visiškai atmesti liudytojos V. T. parodymus, nes jų esmė sutampa su kituose įrodymų šaltiniuose užfiksuotais duomenimis, kurie pagrįstai pripažinti įrodymais. Kai kurios jau minėtos aplinkybės nepasitvirtino, tačiau tai aiškintina ne sąmoningu liudytojos melavimu, bet jos emocine būseną dėl netikėtumo, kuri sukėlė pažadinimas naktį ir prašymas iškviesti policiją, bei vėlesnis stresas paaiškėjus, jog po girdėtų smūgių ir aimanų kaimynė mirė. Šios aplinkybės galėjo turėti įtakos parodymų tikslumui, tačiau jų esmės nuoseklumas ir ryšys su kitais įrodymais leidžia teigti juos esant patikimus. <...> teisėjų kolegija atmeta gynėjo prašymu apeliacinės instancijos teisme apklausto liudytojo J. K. parodymus kaip neįtikinamus ir neatitinkančius kitų įrodymų. Iš jo apklausos akivaizdu, kad liudytojas nenori niekur kištis, todėl nieko „negirdėjo“, nors, kaip matyti iš gynėjo pateiktos namo butų išplanavimo schemos, įvykis vyko už jo gyvenamojo kambario sienos.“⁵⁷⁵

Liudytojų parodymų patikimumą tam tikra prasme užtikrina ir BPK nuostatos, reglamentuojančios asmens įspėjimą dėl baudžiamosios atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 235 straipsnį už melagingų parodymų davimą (BPK 183 straipsnio 1 dalis; BPK 277 straipsnio 1 dalis) ir įspėjimą dėl atsakomybės pagal BPK 163 straipsnį už atsisakymą arba vengimą duoti parodymus.

Nepakeičiamumas apibūdinamas taip: liudytojas yra „gimęs kartu su įvykiu aplinkybėmis“, bet nei tiesiogiai nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos, nei kitaip susijęs su veikos padarymu. Nepakeičiamumas apibūdina liudytoją kaip unikalų proceso subjektą. Šio požymio negali paneigti ir tai, kad neretai bylose kaip liudytojai apklausiami keletas (ar keliolika) asmenų, kurie duoda tokio paties pobūdžio parodymus apie nustatytinas aplinkybes. Tai, kad keli liudytojai iš eilės pakartoja buvus tas pačias aplinkybes, laikytina pagrindu ne pakeisti vieną liudytoją kitu, o tiesiog spręsti jų parodymų (duomenų) pakankamumo ir (arba) patikimumo klausimą.

Autentiškumas. Liudytojas atlieka autentišką funkciją, nes jos negali atlikti kiti proceso subjektai. Šis požymis tiesiogiai susijęs su aptartuoju nepakeičiamumu. Autentiškumo savybė rodo, kad liudytojo parodymų dalyku paprastai turi būti duomenys ir informacija, paremta pirmuoju šaltiniu, iš kurio liudytojui tapo žinomos tam tikros reikšmės bylai teisingai išnagrinėti turinčios faktinės aplinkybės. Šis požymis kartu reiškia, kad kaip liudytojas apklausiamas paprastai nustatomų ir tiriamų bylos aplinkybių atžvilgiu neutralus asmuo nėra saistomas jokių motyvų ar interesų, kurie yra neatsiejami, pavyzdžiui, nuo nukentėjusio, veikos padarymu įtariamo

⁵⁷⁵ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. gruodžio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-344/2006.

ar kaltinamo asmens. Kitaip tariant, liudytojo autentiškumas siejamas su nuoširdžiu davimu parodymų apie viską, kas jam yra žinoma konkrečiais baudžiamosios bylos klausimais. Liudytojo baudžiamajame procese veiksmai negali turėti nieko bendra su „prisitaikymu“ prie baudžiamosios bylos aplinkybių, nors tai būdinga proceso dalyviams, tiesiogiai susijusiems su nusikalstamos veikos įvykiu: nukentėjusiajam, įtariamajam, kaltinamajam, civiliniam ieškovui, civiliniam atsakovui ir kt.

Minėtieji liudytojo požymiai leidžia teigti, kad liudytojo funkcija – savo epizodiniu dalyvavimu padėti nustatyti tiesą baudžiamajoje byloje.

Taigi liudytojas – tai dažniausiai neutralus baudžiamajojo proceso subjektas, kuriam gali būti žinomos su konkrečia nusikalstama veika ar ją padariusiu, nuo jos nukentėjusiu asmeniu susijusios faktinės aplinkybės ir kuris yra šaukiamas apklausti bei apklausiamas apie šias aplinkybes siekiant nustatyti tiesą baudžiamajoje byloje.

Liudytojo statuso pradžios ir pasibaigimo pagrindai

Asmens tapimo liudytoju pradžios ir liudytojo statuso pasibaigimo faktinių bei juridinių pagrindų aptarimas leidžia suprasti, nuo ko priklauso liudytojo statuso baudžiamajame procese įgijimas, kada laikoma, kad asmens kaip liudytojo statusas pasibaigia, kokie yra tokio statuso pasibaigimo padariniai.

Asmens tapimo liudytoju faktiniai pagrindai⁵⁷⁶. Asmuo liudytojo statusą įgyja dėl paties fakto atsiradimo, t. y. įvykio, veiksmo ar reiškinio susiformavimo ir jo stebėjimo, matymo ir girdėjimo (ar girdėjimo apie jį iš kitų asmenų), pajutimo ar kitokio pažinimo. Taigi asmens patirties (pažinimo) ir faktinės tikrovės visuma reiškia, kad asmuo faktiškai tapo ar tampa informacijos turėtoju. Asmens tapimo liudytoju faktiniai pagrindai sietini su dvejojpo pobūdžio aplinkybėmis, kuriomis toks asmuo pažino teisei galbūt svarbius praeities faktus. *Pirma*, tai asmens tiesioginis faktinių aplinkybių, kurios gali būti svarbios procesui (bylai), pažinimas rega, klausa, uosle, skoniu ir kitais galimais jutimais. *Antra*, tai netiesioginis procesui (bylai) svarbių faktinių aplinkybių pažinimas, t. y. kai potencialus liudytojas sužino tam tikrą svarbią informaciją iš kito asmens. Tai patvirtina ir teismų praktika:

„Pagal baudžiamajojo proceso įstatymą liudytoju gali būti šaukiamas asmuo, ne tik tiesiogiai stebėjęs bylai reikšmingas aplinkybes, bet ir jas sužinojęs iš kitų asmenų, dokumentų arba kitų šaltinių⁵⁷⁷; šie parodymai yra išvestiniai, nes liudytojai nurodė aplinkybes, kurias jie sužinojo iš nukentėjusiosios L. D., tačiau laikyti šiuos parodymus nepatikimais nėra jokio pagrindo.“⁵⁷⁸

⁵⁷⁶ JURKA, R. Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009, p. 61–76.

⁵⁷⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 11 d. kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-333/2007.

⁵⁷⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. gegužės 4 d. kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-344/2007.

Abu asmens tapimo faktiniu liudytoju atvejai baudžiamajam procesui yra reikšmingi dviem aspektais: *pirma*, dėl asmens savybių, reikšmingų nustatant jo galimybę tapti liudytoju baudžiamajame procese; *antra*, dėl gaunamos informacijos šaltinio. Asmens kaip potencialaus liudytojo savybės apima jo asmenines savybes ir kitas su veikos aplinkybėmis susijusias aplinkybes. Siekiant pripažinti asmenį liudytoju, svarbios šios asmeninės jo savybės: tai turi būti fizinis asmuo, gebantis stebėti ir užfiksuoti įvykį; su veikos aplinkybėmis susijusios savybės reiškia, kad asmuo turi būti įvykio metu, jį stebėti, fiksuoti, t. y. turėti tiesioginės arba netiesioginės informacijos.

Atkreiptinas dėmesys į liudytojo amžių, kuris, kaip savybė, taip pat priskiriamas prie asmeninių bruožų. Nors įstatymas nenumato ribos, nuo kurio ar iki kurio amžiaus asmuo gali būti šaukiamas ir apklausiamas kaip liudytojas, ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas, prokuroras ar teismas, kurių žinioje yra ikiteisminio tyrimo ar baudžiamoji byla, kiekvienu atveju turi spręsti, ar šaukti ir apklausti kaip liudytoją, pavyzdžiui, mažametį ar senyvo amžiaus asmenį. Iš visų kitų veiksnių, kaip antai pažinimo (kognityvinis) stilius, lytis, išsilavinimas ir pan., amžius išskiriamas kaip asmenybinis veiksnys, nuo kurio priklauso liudytojo parodymų tikslumas⁵⁷⁹. Liudytojo amžiaus klausimo nereglamentavimas BPK yra pateisinamas, nes įstatymas palieka laisvę baudžiamąjį procesą vykdančioms institucijoms kiekvienu konkrečiu atveju įvertinti aplinkybes. Tokios nuostatos laikomasi ir teismų praktikoje:

„BPK nenumato amžiaus ribos, nuo kada asmuo gali ar nebegali būti šaukiamas kaip liudytojas. Prireikus, liudytoju gali būti ir mažamečiai vaikai, ir gilios senatvės sulaukę asmenys, jeigu jie sugeba suvokti bylai svarbius reiškinius ir duoti apie juos teisingus parodymus. <...> teismas, vertindamas nuteistojo J. Č. gynėjo apeliacinio skundo argumentą, kad liudytoja A. S., būdama vyresnės kartos žmogus, galėjo sumaišyti Jonines su Mindaugo karūnavimo diena ir dėl to ši jos parodymų dalis neatitiko kitų gynybos liudytojų – jaunų ir šiuolaikiškų žmonių, įsiminusių <...> Mindaugo karūnavimo dieną, parodymų, pagrįstai konstatavo, jog liudytojų skirstymas į „prielankaus amžiaus, kitos kartos“ ir „jaunus ir šiuolaikiškus“ bei vertinimas jų parodymų pagal amžių yra neleistas. Kita vertus, <...> teismas nepaneigė ir to, kad vertinant liudytojo parodymus reikia atsižvelgti į jo amžių bei kitas savybes, turinčias įtakos liudytojo gebėjimams tiksliai suvokti, įsiminti tam tikrus įvykius bei reiškinius, išlaikyti tokią informaciją ir ją perduoti apklausos metu. Tam turi reikšmės asmens fizinė ir psichinė sveikatos būklė, amžius, išsilavinimas, profesija, būseną įvykio metu (blaivumas, susijaudinimas ir pan.) bei kiti veiksniai.“⁵⁸⁰

⁵⁷⁹ ČESNIENĖ, I. Vaikų parodymus lemiantys psichologiniai veiksniai. *Jurisprudencija*, 2003, t. 41(33), p. 108.

⁵⁸⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. birželio 20 d. kasacinė nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-110/2006.

Asmens mažametystė negali būti pagrindas suabejoti jo kaip liudytojo parodymų patikimumu:

„Nepagrįstas V. M. kasacinio skundo argumentas, kad mažametis liudytojas buvo suinteresuotas duoti palankius parodymus žuvusiojo atžvilgiu, todėl, kad žuvusysis yra jo tėvas. Nusikaltimo ir apklausos metu liudytojui A. K. buvo tik septyneri metai. Kaip žinoma iš psichologijos mokslo ir teismų praktikos, tokių asmenų mąstymas yra primityvesnis vertinimo apibendrinimų prasme, tačiau, įsimenant įvykių eigą ir fiksuojant detales, yra pakankamai tikslus ir nuoseklus. Tokių asmenų mąstymo sugebėjimai ir galimybės apklausos metu sąmoningai iškreipti ar neteisingai pateikti įvykius yra mažesnės nei suaugusiųjų. Kaip matyti iš apklausos duomenų, A. K. dėl tų pačių faktų nuosekliai paaiškino du kartus – laisvai pasakodamas apie įvykį ir atsakydamas į apklausoje dalyvavusių asmenų klausimus.“⁵⁸¹

Galima teigti, kad asmens negebėjimas dėl savo amžiaus vertinti nusikalstamos veikos aplinkybių pagal moralės ir visuomeninius kriterijus dar nereiškia, kad toks asmuo iš viso negali įsiminti paties įvykio ir jo atpasakoti. Liudytoju gali būti bet kuris asmuo, galintis teisingai suprasti ir atkurti supančio pasaulio įvykius. Antai anglosaksų teisės tradicijos valstybėse, pavyzdžiui, JAV, laikoma, kad amžius nėra lemiamas veiksnys apibrėžiant liudytojo kompetenciją (angl. *witness competency*). Bet kurio amžiaus vaikui gali būti leidžiama duoti parodymus tiek, kiek teismas mano, kad šis vaikas geba stebėti, atsiminti ir perteikti atitinkamą informaciją⁵⁸².

Kalbant apie gautos informacijos šaltinį kaip aspektą, dėl kurio asmens tapimas faktiniu liudytoju yra reikšmingas baudžiamajam procesui, reikia pasakyti, kad jau pats įvykis, dėl kurio jį mačiusieji žmonės tampa liudytojais, lemia ir žinių apie jį šaltinio susiformavimą. Kita vertus, teisėsaugos institucijų pareigūnų, prokuroro ar teismo turima informacija, kad konkretus asmuo gali turėti žinių apie nustatytinas byloje aplinkybes, dar nereiškia, kad būtent tas asmuo yra žinių apie minėtąsias nustatytinas aplinkybes pirminis šaltinis. Šis aspektas reikšmingas renkantis procesinę įrodinėjimo formą, nes įrodinėjimo subjektai, proceso metu nustatę, kad liudytojo parodymai yra pagrįsti kitų asmenų pranešimais, turi apklausti tuos asmenis, kurie tiesiogiai galėjo suvokti bylai reikšmingas aplinkybes:

„BPK 78 str. nurodyta, kad kaip liudytojas gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis žino kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių. Nuteistasis be jokio pagrindo nurodinėja, kad liudytoju negali būti asmuo, pats betarpiškai nematęs nusikaltimo įvykio. BPK 279 str. 2 d. neleidžia liudytojui apklausos metu dėstyti tik tokių žinių, kurių šaltinio jis negali nurodyti. Nors dalis nuteistojo skunde

⁵⁸¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 24 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-570/2006.

⁵⁸² Del CARMEN, R. V. *Criminal Procedure: Law and Practice*. 2nd ed. Pacific Grove: Brooks/Cole Publishing Company, 1991, p. 365.

vardinamų asmenų tikrai patys nematė turto prievartavimo fakto, tačiau jie <...> nurodė savo turimų žinių šaltinius ir davė parodymus apie aplinkybes, turinčias reikšmės teisingam bylos išnagrinėjimui.⁵⁸³

Kituose teismų sprendimuose šiuo klausimu teigiama, pavyzdžiui:

„Liudytojas, duodamas parodymus apie P. S. sužalojimo aplinkybes, nurodo, kad „man tapo žinoma“; todėl darytina loginė išvada, kad liudytojo nurodytos P. S. sumušimo aplinkybės jam tapo žinomos iš kito šaltinio. Aplinkybių, kuriomis tapo žinoma apie įvykio aplinkybes, liudytojas <...> apklausos protokole nenurodė. <...> apeliacinės instancijos teismas ėmėsi visų galimų procesinių priemonių, kad būtų nustatyta minėto liudytojo buvimo vieta ir kad jis būtų apklaustas apeliacinės instancijos teisme, tačiau dėl objektyvių priežasčių to padaryti nepavyko <...>. Tokiu būdu nėra galimybės nustatyti pirminio liudytojo parodymų šaltinio. Nenustačius pirminio šaltinio yra pavojus, kad informacija apie įvykio aplinkybes gali būti iškraipyta.“⁵⁸⁴

Atsižvelgiant į tai, kas pasakyta, matyti, kad svarbūs yra kriterijai, lemiantys asmens tapimo faktiniu liudytoju reikšmę baudžiamajam procesui. *Pirma*, asmens tapimo faktiniu liudytoju pagrindo nustatymas turi tiesioginę įtaką sprendžiant asmens šaukimo kaip liudytojo baudžiamojoje byloje klausimą. Be to, jis svarbus nustatant ir tokio asmens, kaip liudytojo, apklausos byloje reikalingumą ir tikslingumą. *Antra*, asmens tapimo liudytoju faktiniai pagrindai yra svarbūs užtikrinant tinkamą tokio asmens apsaugą nuo neteisėto poveikio. *Trečia*, asmens tapimo liudytoju faktinių pagrindų turinys turi įtakos vertinant įrodymų dalyko ir įrodinėjimo ribas, kryptį bei įrodinėjimo proceso taktiką.

Asmens tapimo liudytoju juridiniai pagrindai. Dažniausiai manoma, kad juridinis asmens tapimo liudytoju pagrindas yra jo šaukimas į apklausą. Tai lemia ir BPK 78 straipsnio nuostatos, kad asmuo liudytoju tampa dėl faktinių ir juridinių veiksnių. Faktinis veiksnys siejamas su aplinkybe, kad yra duomenų, jog liudytojas gali žinoti kokių nors reikšmės bylai išnagrinėti turinčių aplinkybių. Nuostata, kad asmuo liudytoju tampa šaukiamas į apklausą (BPK 78 straipsnio formuluotės dalis: „Kaip liudytojas gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo <...>“), apibrėžia juridinį veiksnių. Tokios nuomonės laikosi ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas: „Pagrindas šaukti asmenį liudytoju yra duomenys apie tai, kad jis žino bylai išspręsti reikšmės turinčias aplinkybes. Tokių duomenų gali pateikti proceso dalyviai ir kiti asmenys.“⁵⁸⁵

⁵⁸³ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. gegužės 25 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-191/2005.

⁵⁸⁴ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. gruodžio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-155/2006.

⁵⁸⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. sausio 18 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-56/2007.

Teiginys, kad asmuo liudytoju tampa nuo šaukimo momento, nėra tikslus. Vadovaujantis BPK nuostatomis, asmenų šaukimo į apklausą būdų gali būti įvairių, t. y. alternatyvių. Būtent nuo to, kaip asmuo yra šaukiamas apklausti kaip liudytojas, gali priklausyti jo tapimas oficialiu liudytoju. Asmens šaukimo į apklausą procesinę tvarką ir jos formą reglamentuoja BPK 182 straipsnio 1 dalis, kurioje numatyta, kad asmuo iškviečiamas į apklausą šaukimu. Šio straipsnio 2 dalyje numatyta, kad asmuo į apklausą taip pat gali būti šaukiamas telefonu ar kitais būdais. Taigi BPK leidžia pasirinkti asmens kaip liudytojo šaukimo būdą.

BPK 182 straipsnio 1 dalyje numatytas liudytojo šaukimo į apklausą būdas įpareigoja šaukimą gavusį asmenį atvykti į apklausą. Asmuo, gavęs šaukimą ir pasirašęs ant jo šaknelės, kuri vėliau pridedama prie bylos, parodo, kad susipažino su kitoje jam likusios šaukimo dalies pusėje numatytomis jo pareigomis ir teisiniais padariniais. Taigi šiuo atveju darytina išvada, kad asmuo, gavęs šaukimą kaip vienašališką procesą vykdančio subjekto aktą, kuriuo įgyvendinama viena iš šio subjekto priimamų raštiškų sprendimų formų, ir susipažinęs su jame esančia informacija juridškai įgyja oficialaus liudytojo baudžiamojoje byloje statusą.

Antrasis asmens pripažinimo liudytoju juridinis pagrindas siejamas su BPK 182 straipsnio 2 dalyje numatytu asmens šaukimo į apklausą būdu, kuris šauktojo asmens neįpareigoja. Šis būdas labiau parodo asmens priedermę, o ne pareigą gavus šaukimą atvykti į ikiteisminio tyrimo įstaigą, prokuratūrą ar teismą. Į apklausą gali būti šaukiama ir kitomis alternatyviomis susisiekimu, komunikacijos priemonėmis, pavyzdžiui, telefonu, elektroniniu paštu, faksograma ir kt. Į ikiteisminio tyrimo instituciją ar teismą neatvykusiam asmeniui šaukimo į apklausą faktas negali sukelti jokių juridinių padarinių. BPK 182 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad šiais atvejais už neatvykimą negali būti taikomos BPK 163 straipsnyje numatytos procesinės prievartos priemonės. Taigi asmens pripažinimo liudytoju juridinio pagrindo atsiradimas šiuo atveju priklauso nuo šaukiamojo asmens valios. Šiomis aplinkybėmis asmuo juridinį liudytojo statusą įgyja ne nuo procesą vykdančio subjekto sprendimo (t. y. sprendimo šaukti į apklausą ne šaukimu, o kitais alternatyviais būdais) apklausti tokį asmenį kaip liudytoją priėmimo, bet nuo momento, kada ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas išaiškina asmeniui BPK 81 ir 83 straipsniuose numatytas liudytojo teises ir pareigas bei įspėja jį, o teisme – prisaikdina dėl atsakomybės pagal 235 straipsnį už melagingų parodymų davimą. Taigi šaukiamas į apklausą pagal BPK 182 straipsnio 2 dalį asmuo liudytojo juridinį statusą įgyja nuo jo teisių, teisinių pareigų ir atsakomybės pagrindų išaiškinimo ir patvirtinimo apklausos protokole, o teisme – nuo priesaikos teksto pasirašymo momento.

Liudytojo statuso pasibaigimo pagrindai. Plačiau prasme galima teigti, kad baudžiamajame procese kaip liudytojas apklausiamas asmuo šį statusą išsaugo iki baudžiamojo proceso pabaigos. Taigi liudytojo statusas

baudžiamajoje byloje nekinta, nebent atsiranda pagrindai jam išnykti ir atsirasti kitam procesiniam teisiniui statusui, pavyzdžiui, nukentėjusiojo, įtariamojo, civilinio atsakovo ir pan.

Liudytojo statusas išnyksta ir asmuo gali tapti nukentėjusiuoju, jeigu baudžiamajoje byloje kaip liudytojas apklausiamas asmuo nurodo aplinkybes, patvirtinančias dėl nusikalstamos veikos patirtą fizinę, turtinę ar moralinę žalą. Tokiu atveju, kaip numatyta BPK 28 straipsnio 1 dalyje, asmuo nukentėjusiuoju pripažįstamas ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu arba teismo nutartimi. Asmuo, prieš tai buvęs liudytoju, nukentėjusiuoju gali tapti ir ikiteisminio tyrimo metu, ir bylą nagrinėjant pirmąja instancija, ir apeliacinio proceso metu. Asmens kaip liudytojo tapimo nukentėjusiuoju momentas priklauso nuo to, kada baudžiamajo proceso metu paaiškėja nukentėjusiojo statuso atsiradimo pagrindai. Svarbu pabrėžti, kad nors asmens kaip liudytojo statusas gali pasikeisti į nukentėjusiojo statusą, visais atvejais, t. y. ir ikiteisminio tyrimo metu, ir teisme, nukentėjusysis yra šaukiamas ir apklausiamas kaip liudytojas (BPK 185 straipsnio, 283 straipsnio 2 dalis). Teisminio nagrinėjimo metu nukentėjusysis apklausiamas ir jo parodymai perskaitomi laikantis visų liudytojo apklausą ir liudytojo parodymų perskaitymą reglamentuojančių taisyklių.

Ikiteisminio tyrimo metu kaip liudytojas apklaustas asmuo, esant kitų duomenų apie jo galbūt padarytą nusikalstamą veiką, tiriamą ar susijusią su kitų asmenų padaryta ir tiriama nusikalstama veika toje pačioje byloje, gali prarasti liudytojo statusą ir tapti įtariamoju, jeigu yra pakankamai duomenų manyti, kad šio asmens veiksmuose yra nusikaltimo ar baudžiamajo nusižengimo požymių.

Liudytojo imuniteto rūšys

Terminas „imunitetas“ (lot. *immunitās*) suprantamas kaip atleidimas nuo visų prievolių, lengvata⁵⁸⁶, kai kurių bendrųjų įstatymų netaikymas atitinkamų asmenų atžvilgiu⁵⁸⁷, neliečiamumas⁵⁸⁸, išimtis iš pareigos arba atleidimas nuo pareigų, kurias paprastai pagal bendruosius įstatymus žmonės turi vykdyti⁵⁸⁹. Imunitetas siejamas su asmens teise į neliečiamumą, kuri asmenį saugo nuo to, kad nebūtų galima įtraukti į baudžiamajo proceso sritį jo atkirsti nuo už proceso ribų esančių asmeninių (šeiminiai santykiai, santuokiniai ryšiai ir pan.) ar dalykinių (pareiga saugoti kito asmens patikėtą ir profesinę tapusią paslaptį, einamos pareigos ir pan.) įsipareigojimų.

⁵⁸⁶ Lotynų–lietuvių kalbų žodynas. A–Z. Sud. KUZAVINIS, K. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 395.

⁵⁸⁷ VAITKEVIČIUTĖ, V. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Žodynas, 2001, p. 402.

⁵⁸⁸ Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 212.

⁵⁸⁹ Black's Law Dictionary. 7th ed. Ed. GARNER, B. A. Saint Paul: West Group, 1999, p. 752.

Baudžiamojo proceso įstatymas reglamentuoja ribas, kurioms esant dėl asmeninių ar dalykinių priežasčių asmuo kaip liudytojas negali būti įpareigojamas duoti parodymus arba apskritai negali būti apklausiamas apie tam tikras aplinkybes baudžiamojoje byloje. Taigi imunitetas draudžia nustatyti tiesą bet kokiomis priemonėmis.

Atsižvelgiant į saugotinos informacijos pobūdį, Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje liudytojų imunitetas skirstomas į asmeninį ir dalykinį. Pagal subjektus, liudytojo imunitetas skirstytinas į teisę neduoti parodymų prieš save, teisę neduoti parodymų prieš savo artimą ir teisę neduoti parodymų dėl dalykinės veiklos (einamų pareigų).

Asmeninio pobūdžio liudytojo imunitetas

1. Asmens teisė neduoti parodymų prieš save (draudimas versti asmenį duoti parodymus prieš save, arba kitaip – teisė nekaltinti savęs; BPK 80 straipsnio 1 punktas).

Tai konstitucinė garantija, užtikrinanti žmogaus ir valstybės santykių suderinamumą sprendžiant teisingumo klausimus. Konstitucijos 31 straipsnio 1 ir 3 dalių nuostatos dėl asmens nekaltumo prezumpcijos bei draudimo versti duoti parodymus prieš save lemia, kad nė vienas žmogus, pareigūnas ar institucija neturi teisės versti kito asmens duoti parodymų prieš save ar savo artimąjį, nebent tas asmuo pats savo noru sutinka tai daryti. Tai rodo asmens teisę į apsisprendimą teisiniame procese elgtis vienaip ar kitaip, jeigu tai susiję su galimybe jį įkaltinti. Draudimas versti duoti parodymus prieš save lemia tai, kad kiekvienas asmuo turi teisę laisvai nuspręsti, ar liudyti prieš save, ar atsisakyti tai daryti. Ši teisė jam užtikrina galimybę ne tik atsisakyti duoti parodymus, bet ir pasirinkti, į kuriuos pateiktus klausimus atsakyti. Teisės saugos institucijų pareigūnams draudžiama įpareigoti asmenį viena ar kita forma liudyti prieš save, o iš asmens prievarta gauti parodymai laikytini niekiniais. Atsisakymas duoti parodymus gali būti prilyginamas iš anksto neplanuotam nusikalstamos veikos ar šią veiką padariusio asmens slėpimui. Jeigu tai padaro šeimos nariai ar artimieji giminaičiai, už tai baudžiamoji atsakomybė nekyla. Tiesa, Konstitucinis Teismas 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarime pabrėžė, kad kiekvienas šaukiamas būti liudytoju asmuo privalo atvykti ir duoti parodymus apie viską, kas jam žinoma byloje, taip pat teisingai atsakyti į proceso dalyvių jam pateiktus klausimus. Liudytojo pareigą duoti parodymus ir sakyti tiesą baudžiamojoje byloje užtikrina ir už tokios pareigos nevykdymą nustatyta baudžiamoji atsakomybė. Atsakomybė už melagingų parodymų davimą yra nustatyta ir nukentėjusiajam. Konstitucijos 31 straipsnyje yra įtvirtinta nuostata, draudžianti versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimuosius giminaičius. Baudžiamuosiuose įstatymuose taip pat nustatytos normos, leidžiančios liudytojui šiuo pagrindu atsisakyti duoti parodymus. Vis dėlto šie asmenys taip pat gali būti patraukti baudžiamajon atsakomybėn, jeigu žinodami turį teisę

atsisakyti duoti parodymus sutiko juos duoti kaip liudytojai ar nukentėjusieji, bet tyčia liudijo melagingai⁵⁹⁰.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas savo praktikoje aptariamuoju klausimu yra nurodęs:

„EŽTT sprendimuose išaiškinta, kad verčiant liudyti prieš save yra pažeidžiamas teisingo proceso principas, įtvirtintas Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje. Asmens įpareigojimas (vertimas) atsakyti į klausimus apie įvykius, dėl kurių jam pareikštas kaltinimas Konvencijos 6 straipsnio prasme, nesuderinamas su teise tylėti ir neduoti parodymų prieš save, kuri yra neatskiriama teisingo proceso sąvokos dalis. Šis principas galioja ir tuo atveju kai nurodytas įpareigojimas (vertimas) asmeniui taikomas skirtingame procese negu tas, kuriame pareikštas kaltinimas (*mutatis mutandis Marttinen v. Finland, no. 19235/03, judgement of 21 April 2009; Shannon v. the United Kingdom, no. 6563/03, judgement of 4 October 2005; J.B. v. Switzerland, no. 31827/96, judgement of 3 May 2001; a contrario Macko and Kozubal v. Slovakia, nos. 64054/00 and 64071/00, judgement of 19 June 2007*).

<...> BPK 80 straipsnio 1 punkte įtvirtintą draudimą kaip liudytoją apklausti asmenį apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką būtina aiškinti platesniame – tiek Lietuvos Respublikos Konstitucijos, tiek EŽTT sprendimų – kontekste. EŽTT praktikoje „nusikalstamos veikos“ („baudžiamojo teisės pažeidimo“ (angl. *criminal offence*, pranc. *infraction*) sąvoka pagal Konvencijos 6 straipsnį aiškinama savarankiškai, t. y. teisės pažeidimo kvalifikavimas pagal nacionalinę teisę nenulemia jo kvalifikavimo pagal Konvenciją. Nustatant, ar pažeidimas yra kvalifikuojamas kaip „baudžiamasis“; taikomi trys kriterijai: teisinis pažeidimo kvalifikavimas pagal vidaus teisę, pažeidimo pobūdis ir galimos bausmės pobūdis bei jos griežtumas (*inter alia Balsytė-Lideikienė v. Lithuania, no. 72596/01, judgement of 4 November 2008; Lauko v. Slovakia, 1998-09-02, Reports of Judgments and Decisions, 1998-VI, p. 2504*). Pripažinus, kad pažeidimas yra baudžiamojo pobūdžio, asmeniui, kuris yra įtariamas ar kaltinamas jį padaręs, turi būti taikomos Konvencijos 6 straipsnyje numatytos baudžiamojo proceso garantijos (*inter alia* teisė neliudyti prieš save). Veikos, kurios pagal Lietuvos teisę turi administracinių teisės pažeidimų statusą, EŽTT praktikoje iš esmės pripažįstamos „baudžiamojo pobūdžio“ pagal Konvencijos 6 straipsnį (*Balsytė-Lideikienė v. Lithuania, no. 72596/01, judgement of 4 November 2008*). Todėl teisėjų kolegija pripažįsta pagrįstais nuteistosios A. B. kasacinio skundo argumentus, kad asmuo turi teisę atsisakyti duoti parodymus ir apie savo paties galimai padarytą veiką, kuri nėra uždrausta baudžiamuoju įstatymu, tačiau yra baudžiamojo pobūdžio.

Teismų praktikoje pripažįstama, kad liudytojo, kaip baudžiamojo proceso dalyvio, statusas paprastai yra neutralus, t. y. kaip liudytojas turi būti apklausiamas asmuo, tiesiogiai niekaip nesuinteresuotas bylos baigtimi. Liudytojo parodymų dalyko negali sudaryti duomenys apie tikėtiną jo dalyvavimą darant nusikalstamas veikas. BPK 80 straipsnio 1 punkto prasme, asmuo bet kurioje proceso stadijoje negali būti apklausiamas

⁵⁹⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas.

kaip liudytojas apie bet kokias aplinkybes, duomenys apie kurias galėtų būtų pagrindu vėliau jam reikšti įtarimus ar kaltinimus ne tik tiriamoje baudžiamojoje byloje, bet ir bet kurioje kitoje „baudžiamojo pobūdžio“ byloje. Formalus įtarimų nepareiškimas neleidžia kategoriškai teigti, kad asmens teisė atsakyti duoti parodymus prieš save nebuvo varžoma (kasacinė byla Nr. 2K–225/2009). Todėl sprendžiant, ar tokia teisė nebuvo varžoma, atsižvelgtina ne tik į tai, ar procesine prasme asmeniui buvo pareikšti įtarimai dėl aplinkybių, kurios buvo tiriamos baudžiamojoje byloje, bet būtina įvertinti visus faktinius bylos duomenis.⁵⁹¹

Tiesa, BPK 80 straipsnio 1 punkte yra numatyta, kad kaip liudytojas negali būti apklausiamas asmuo, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galbūt padarytą nusikalstamą veiką, išskyrus atvejus, kai jis sutinka duoti tokius parodymus taikant BPK 82 straipsnio 3 dalyje numatytus liudijimo ypatumus. Asmuo, kuris prokuroro nutarimu apklausiamas apie jo galbūt padarytą nusikalstamą veiką, turi teisę apklausos metu turėti įgaliojantį atstovą, reikalauti būti pripažintas įtariamuoju. Tokiam asmeniui netaikoma BPK 83 straipsnio 2 ir 4 dalyse numatyta atsakomybė už vengimą duoti parodymus bei melagingų parodymų davimą.

2007 m. rugsėjo 1 d. įsigaliojus naujai BPK 80 straipsnio 1 punkto redakcijai, Lietuvos baudžiamojo proceso subjektų sąrašas buvo papildytas nauju subjektu – asmeniu, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galbūt padarytą nusikalstamą veiką. BPK 80 straipsnio 1 dalį įgyvendinančiame teisės akte – Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro rekomendacijoje⁵⁹² – šis subjektas vadinamas specialiuoju liudytoju. Šias BPK pataisas lėmė tai, kad iki 2007 m. rugsėjo 1 d. galiojusi BPK 80 straipsnio 1 punkto redakcija draudė kaip liudytoją apklausti asmenį, kuris gali duoti parodymus apie savo paties padarytą nusikalstamą veiką. Ikiteisminio tyrimo praktikoje pasitaikydavo atvejų, kad atliekant tyrimą išnaudojus visas proceso galimybes nebūdavo surinkta pakankamai duomenų, kuriais remiantis būtų buvę galima pranešti asmeniui apie įtarimą, tačiau jį buvo būtina apklausti apie tyrimui reikšmingas aplinkybes. Dėl to asmuo, kuris, ikiteisminio tyrimo pareigūno duomenimis, žinojo tam tikrų reikšmės bylai išnagrinėti turinčių aplinkybių, kurios vėliau galėjo būti pagrindu įteikti jam pranešimą apie įtarimą, buvo kviečiamas į apklausą kaip liudytojas, bet taip buvo pažeistas konstitucinis draudimas versti asmenį duoti parodymus prieš save. Teisinėje literatūroje specialusis liudytojas dar kitaip įvardijamas kaip netiesioginis įtariamasis⁵⁹³.

⁵⁹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. kovo 29 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-168/2010.

⁵⁹² Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2008 m. sausio 9 d. įsakymas Nr. I-8 „Dėl rekomendacijų dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka“. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 6-234, pakeistas 2011 m. rugpjūčio 31 d. įsakymu Nr. I-211.

⁵⁹³ ŠAPALAITĖ, E. Liudytojo apklausos reglamentavimo Baudžiamojo proceso kodekse ir taikymo praktikoje santykio problemos. *Jurisprudencija*, 2007, t. 3(93), p. 85; KILINSKAS, V. Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama įtariamąjo apklausa. *Teisė*, 2005, t. 57, p. 55.

Generalinio prokuroro įsakymu patvirtintose Rekomendacijose numatyta, kad BPK 80 straipsnio 1 punkte numatyta teisės norma yra procesinio draudimo apklausti kaip liudytoją asmenį apie jo paties padarytą nusikalstamą veiką išimtis ir turi būti taikoma itin retais atvejais. Asmuo gali būti apklausiamas kaip specialusis liudytojas, jeigu byloje yra duomenų apie tai, kad buvo padaryta nusikalstama veika ir tą veiką galbūt padarė konkretus asmuo, tačiau šių duomenų nėra pakankamai, kad šiam asmeniui būtų suteiktas įtariamojo statusas. Jeigu byloje yra pakankamai faktinių duomenų, leidžiančių manyti, kad buvo padaryta nusikalstama veika ir ją padarė konkretus asmuo (įskaitant atvejus, kai toks asmuo nėra apklaustas), BPK 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje numatytos normos negali būti taikomos. Tokiu atveju galioja draudimas tokį asmenį apklausti kaip liudytoją ir jam turi būti suteiktas tik įtariamojo statusas. Procesinė garantija, kad šios normos būtų taikomos tinkamai ir pagrįstai, yra prokuroro nutarimas. Prieš priimdamas nutarimą apklausti asmenį kaip specialųjį liudytoją, prokuroras privalo įsitikinti, kad tiriamoje baudžiamojoje byloje nėra pakankamai faktinių duomenų, jog nusikalstamą veiką galbūt padariusiam asmeniui būtų suteiktas įtariamojo statusas, ir gali būti taikoma draudimo apklausti tokį asmenį kaip liudytoją išimtis. Prokuroro nutarimas apklausti asmenį kaip specialųjį liudytoją priimamas ir prieš tai gavus rašytinį asmens prašymą ar sutikimą būti apklaustam BPK 80 straipsnio 1 punkte numatyta tvarka, ir prokurorui pačiam nustačius ar gavus ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūno atitinkamą informaciją, kad yra BPK 80 straipsnio 1 punkte numatyti procesiniai pagrindai apklausti asmenį kaip liudytoją apie jo paties galbūt padarytą nusikalstamą veiką.

Pasikeitus faktiniams bylos duomenims ir (arba) esant procesiniams pagrindams, kaip specialusis liudytojas apklaustas asmuo gali būti apklaustas ir kaip liudytojas bendrąja tvarka, jam gali būti suteiktas ir įtariamojo statusas. Tokiais atvejais atskiras proceso sprendimas dėl specialiojo liudytojo nepriimamas. Jeigu yra pagrindas asmenį, kuris buvo apklaustas kaip specialusis liudytojas, apklausti ir kaip liudytoją bendrąja tvarka, prieš apklausą prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas tokiam asmeniui ir jo įgaliotajam atstovui raštu praneša, kad ikiteisminio tyrimo metu nesurinkta duomenų, leidžiančių šį asmenį pripažinti įtariamuoju, ir jis bus bendrąja tvarka apklaustas kaip liudytojas.

2. Įtariamojo ar kaltinamojo šeimos narių ar artimųjų giminaičių teisė atsisakyti duoti parodymus (BPK 82 straipsnio 2 dalis).

Ši teisė įgyvendina asmeninį liudytojo imunitetą, skirtą saugoti asmeninio ir šeiminio pobūdžio paslaptis. Aptariamojo imuniteto paskirtis iš esmės yra tokia pati, kaip aukščiau aptartojo BPK 80 straipsnio 1 punkte įtvirtinto imuniteto. Be to, pabrėžtina, kad šis imunitetas skirtas apsaugoti ne tik proceso dalyvio, bet ir jo šeimos ir artimųjų giminaičių su šeiminiiais santykiais susijusias paslaptis. BPK 38 straipsnyje numatyta, kad asmens

šeimoms nariais laikomi kartu su tuo asmeniu gyvenantys tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys ir jų sutuoktiniai, asmens sutuoktinis arba asmuo, su kuriuo asmuo bendrai gyvena neįregistravęs santuokos, arba asmuo, su kuriuo tas asmuo Lietuvos Respublikos civilinio kodekso nustatyta tvarka susitarė sudaryti santuoką, taip pat sutuoktinio tėvai, buvę sutuoktiniai. BK 248 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad artimieji giminaičiai yra tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys, seneliai ir vaikaičiai.

Europos Žmogaus Teisių Teismas savo praktikoje (bylos *Lebbink prieš Nyderlandus*, *Marckx prieš Belgiją*, *Johnston ir kiti prieš Airiją*, *Berrehab prieš Nyderlandus* ir kt.) yra nurodęs, kad sąvoka „šeimos gyvenimas“ nėra apribota tik santuokiniais ryšiais, gali apimti ir kitus faktinius šeiminius santykius. Baudžiamajam procesui šeimos nario statusas svarbus tiek, kiek tai susiję su konstitucinėmis to asmens garantijomis baudžiamųjų teisinių santykių srityje. Štai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas vienoje iš nutarčių nurodė:

„Pagal CK 3.229 str., kuris reikalauja partnerystės registracijos, teisinės pasekmės kyla civilinės teisės taikymo ribose bei neregamentuoja asmeninių neturtinių sugyventinių santykių. Be to, Civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo <...> 28 str. pasakyta, kad CK III knygos XV skyriaus normos dėl bendro gyvenimo neįregistravus santuokos įsigalios pradėjus galioti įstatymui, reglamentuojančiam partnerystės įregistravimo tvarką. Toks įstatymas dar nėra priimtas. BPK 82, 38 bei BK 235, 248 str. redakcijos įsigaliojo nuo 2003 m. gegužės 1 d. Šių normų taikymas negali būti ribojamas siejant tai su CK normų, reguliuojančių gyvenimo neįregistravus santuokos turtinius santykius, įsigaliojimu ir taikymu, todėl vien tai, kad I. D. ir E. D. bendras gyvenimas neįregistravus santuokos nebuvo ir negalėjo būti įregistruotas, neduoda pagrindo teigti, kad pirmosios instancijos teismas, pripažindamas I. D. E. D. šeimos narę, netinkamai aiškino ir taikė minėtas baudžiamojo bei baudžiamojo proceso normas. Nustatęs, kad I. D. buvo E. D. šeimos narė, todėl turėjo teisę atsisakyti duoti parodymus, tačiau su šia teise nebuvo supažindinta, teismas tinkamai pritaikė baudžiamąjį įstatymą BK 235 str. 3 d. ir, vadovaudamasis BPK 3 str. 1 d. 1 p., priėmė išteisinamąjį nuosprendį.“⁵⁹⁴

Taigi šeimos nario sąvoka baudžiamajame procese apima ir kitus su šeimos santykiais susijusius asmenis: sužadėtinius ir buvusius sutuoktinius (išsituokusius asmenis). Esminis veiksnys, lemiantis sužadėtinių ir santuokoje anksčiau buvusių asmenų kaip liudytojų galimybę pasinaudoti BPK 82 straipsnio 2 dalyje įtvirtintu imunitetu, yra šių asmenų socialinio ryšio su kaltininku turinys. Ši ryšį ir atitinkamai imuniteto tikslingumą pagrindžia bendras asmenų gyvenimas, ryšių pastovumas ir glaudumas, tarpusavio išipareigojimų (asmeninių ir (arba) turtinių) pobūdis, bendri vaikai (globotiniai) ir pan.

⁵⁹⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. lapkričio 16 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-615/2004.

Dalykinio pobūdžio imunitetas

1. *Draudimas apklausti teisėją kaip liudytoją apie teismo pasitarimų kambario paslaptį (BPK 80 straipsnio 2 punktą).*

Lietuvos baudžiamajame procese teisėjų imunitetas nuo pareigos duoti parodymus apie teismo pasitarimų kambario paslaptį yra absoliutus. Pasitarimų kambaryje priimdami galutinį sprendimą byloje, teisėjai tampa subjektais paslapties, kurią privalo saugoti. Valstybės vardu atlikdamas savo pareigas teismas, remdamasis įstatymu, teise, vidiniu įsitikinimu ir byloje esančiais duomenimis, sukuria tai, ką vėliau privalo laikyti paslapyje, t. y. neturi teisės paskelbti priimant nuosprendį pareikštų nuomonių. Imuniteto absoliutumą lemia ir tai, kad teisėjai (teismas), kaip teismas viename darinyje, yra šios paslapties subjektai, kurie negali patys asmeniškai nuspręsti ją atskleisti, nes nuosprendį priima Lietuvos Respublikos (BPK 297 straipsnis), o ne savo vardu.

2. *Draudimas kaip liudytoją apklausti įtariamojo, kaltinamojo, išteisintojo ar nuteistojo gynėją, nukentėjusiojo, civilinio ieškovo, civilinio atsakovo atstovą dėl aplinkybių, kurias jie sužinojo atlikdami gynėjo arba atstovo pareigas (BPK 80 straipsnio 3 punktą).*

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad draudžiama apklausti kaip liudytoją gynėją dėl to, ką šis sužinojo tiesiogiai eidamas savo pareigas. Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalies nuostata, pagal kurią kaltinamajam ir asmeniui, įtariamam padarius nusikaltimą, nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą, patikslina advokato ir kliento santykius reglamentuojančio Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo nuostatos. Draudžiama viešai arba slapta susipažinti su advokato profesinę paslaptį sudarančia informacija ir ją naudoti kaip įrodymą. Advokato profesinę paslaptį sudaro kreipimosi į advokatą faktas, sutarties su klientu sąlygos, kliento suteikta informacija ir pateikti duomenys, konsultacijos pobūdis ir kliento pageidavimu advokato surinkti duomenys.

BPK yra nustatytas absoliutus gynėjo kaip liudytojo imunitetas, įtvirtinantis draudimą apklausti gynėją apie aplinkybes neatsižvelgiant į tai, ar klientas atleido gynėją nuo pareigos saugoti jam patikėtą paslaptį. Kasacinės instancijos teismas yra nurodęs: „<...> draudimo apklausti kaltinamojo gynėją paskirtis sudaryti prielaidas sukurti pasitikėjimu paremtus santykius tarp gynėjo ir kaltinamojo, t. y. tam, kad kaltinamasis nebijodamas, kad tam tikros aplinkybės gali būti atskleistos, galėtų jas patikėti savo gynėjui, kad pastarasis galėtų tinkamiau organizuoti kaltinamojo gynybą.“⁵⁹⁵ Tarpusavio pasitikėjimas sukuria prielaidą atsirasti advokato ir kliento susižinojimo imunitetui, kuris nėra absoliutus ir gali būti taikomas tik kai advokatas eina savo profesines pareigas.

⁵⁹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2003 m. gruodžio 16 d. kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-720/2003.

Advokato pareiga saugoti profesinę paslaptį baigiasi tada, kai klientas leidžia advokatui atskleisti tam tikrą informaciją. Advokato paslapties konfidencialumo įsipareigojimams senatis netaikoma. Gynėjo ir kliento susižinojimo imunitetą lemia laisva kliento valia visiškai arba iš dalies atleisti advokatą nuo pareigos saugoti jam patikėtą paslaptį, kurios subjektas yra pats klientas. Tik jis gali nuspręsti, ar gynėjui patikėta informacija turi išlikti paslaptimi, ar ne.

Aptariamasis imunitetas taip pat draudžia kaip liudytoją apklausti nukentėjusiojo, civilinio ieškovo, civilinio atsakovo įgaliotąjį atstovą (BPK 55 straipsnis). Šis imunitetas netaikomas atstovams pagal įstatymą, nes šie baudžiamajame procese gali būti apklausiami kaip liudytojai (BPK 54 straipsnio 3 dalis).

3. Draudimas apklausti dvasininką kaip liudytoją apie tai, kas jam buvo patikėta per išpažintį (BPK 80 straipsnio 4 punktas).

Lietuvos Respublika, laikydama santykius su bažnyčia svarbiais, dar 2000 m. pasirašė tarptautinę sutartį su Šventuoju Sostu dėl santykių tarp Katalikų bažnyčios ir valstybės teisinių aspektų⁵⁹⁶. Sutartyje nustatyta, kad Lietuvos Respublika pripažįsta Katalikų bažnyčios laisvę vykdyti sielovados, apaštališkąją, labdaros ir šalpos misiją. Lietuvos Respublika užtikrina, kad išpažinties paslaptis jokių atveju nebus pažeista net ir kai kunigas kviečiamas kaip liudytojas arba dalyvauja teismo procese. Šios nuostatos formuluoja tik dvasininkų (kunigų) papildomų garantijų baudžiamajame procese būtinumą dėl minėtosios valstybės pripažintos Katalikų bažnyčios misijos. Šis imunitetas reiškia, kad teisės į tikėjimo laisvę turinys jungia dviejų kategorijų subjektus, t. y. dvasininką ir tikintįjį, tarp kurių susiklosto dvasiniai ir pasitikėjimo santykiai. Dvasininkui imunitetas reikalingas siekiant apsaugoti ne save, o žmogaus teisę į tikėjimo laisvę, kuria remdamasis žmogus patikėdamas išpažintį atlieka tam tikrą dvasinį, religinį ritualą. Be to, tikėjimo laisvę žmogui garantuoja ir Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas⁵⁹⁷.

4. Draudimas kaip liudytojus apklausti viešosios informacijos rengėjus, skleidėjus, jų dalyvius ir žurnalistus dėl to, kas pagal Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymą sudaro informacijos šaltinio paslaptį, išskyrus atvejus, kai šie asmenys patys sutinka duoti parodymus arba kai yra priimtas teismo sprendimas, kad būtina atskleisti informacijos šaltinį dėl gyvybiškai svarbių ar kitų ypač reikšmingų visuomenės interesų, taip pat siekiant užtikrinti, kad būtų apgintos asmenų konstitucinės teisės ir laisvės ir kad būtų vykdomas teisingumas, ir kai kitomis priemonėmis atskleisti informacijos šaltinį nėra galimybės arba jos jau yra išnaudotos (BPK 80 straipsnio 5 punktas).

⁵⁹⁶ Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartis dėl santykių tarp Katalikų bažnyčios ir valstybės teisinių aspektų. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 67-2022.

⁵⁹⁷ Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 89-1985.

Šio imuniteto svarbą lemia žiniasklaidos atstovų siekis išsaugoti informacijos šaltinio paslaptį ir taip įtvirtinti visuomenės pasitikėjimą žiniasklaida. Informacijos šaltinio apsaugos užtikrinimas teisės aktuose ir jo įgyvendinimas yra vienas iš informacijos laisvės lygio valstybėje rodiklių. Vadinasi, šio imuniteto reikšmingumą procese lemia informacijos šaltinio paslapties išsaugojimo garantijos.

Aptariamasis imunitetas yra sąlyginis dalykas. Šiuo imunitetu gali būti ne tik nesinaudojama, bet ir gali būti ribojama teisė juo naudotis. Kitaip tariant, ar galios, pavyzdžiui, žurnalistų kaip galimų liudytojų imunitetas, saugantis juos nuo pareigos atskleisti informacijos šaltinio paslaptį, ar ne, gali priklausyti ne tik nuo paties žurnalisto ar informacijos šaltinio, t. y. konkretaus žmogaus, kuris tokią informaciją paskleidė arba suteikė žurnalistui, bet ir kitų baudžiamojo proceso subjektų valios. BPK 80 straipsnio 5 punkte įvardytos dvi aplinkybės, kurioms esant imunitetu nebus naudojamosi: kai žurnalistai patys sutinka duoti parodymus arba kai pagal prokuroro, manančio, kad būtina atskleisti informacijos šaltinio paslaptį, pareiškimą ikiteisminio tyrimo teisėjas priima motyvuotą nutartį atskleisti informacijos šaltinio paslaptį. Tai rodo ir teismų praktika:

„<...> teisėjas, vadovaudamasis LR baudžiamojo proceso kodekso 80¹ str. nuostatomis, konstatavo, jog valstybės interesai žinoti žurnalistės straipsnyje panaudotos informacijos šaltinio tapatybę yra svarbesni, nei žurnalistės interesus išlaikyti ją paslapyje. Iš dienraštyje išspausdinto žurnalistės straipsnio turinio matyti, kad jame pateikiami kaip faktai teisėjų daromi nusikaltimai. Dar daugiau, straipsnyje nurodyta, kad informacijos šaltinis pateikė žurnalistei pokalbio metu segtuvus, kuriuose yra duomenys apie teisėjų, prokurorų, teismų primininkų savivalę, teisėjų nusikaltimų dangstymą, kyšius, bylų dingimą, nuosprendžių neįvykdymą, advokatų ir teisėjų ryšius. Skundą nagrinėjantis teismas visiškai sutinka su teisėjo nutarties motyvais, jog esant žurnalistės straipsnyje nurodytiems tokiems faktams, būtina atskleisti šios informacijos šaltinio tapatybę. Be to, apylinkės teismo teisėjas teisingai nutartį pagrindė Lietuvos Respublikos Konstitucijos 25 straipsnyje įtvirtintomis nuostatomis, jog laisvė reikšti įsitikimus, gauti ir skleisti informaciją negali būti ribojama kitaip, kaip tik įstatymu, jei tai būtina apsaugoti žmogaus sveikatai, garbei ir orumui, privačiam gyvenimui, dorovei ar ginti konstitucinei santvarkai. Laisvė reikšti įsitikinimus ir skleisti informaciją nesuderinama su nusikalstamais veiksmais – tautinės, rasinės, religinės ar socialinės neapykantos, prievartos bei diskriminacijos kurstymu, šmeižtu ir dezinformacija. Taigi, nagrinėjamu atveju, turi būti ginama konstitucinė santvarka, užtikrinant visuomenės pasitikėjimą teismine valdžia, teise, valstybės teisine sistema. Priešingai, neatskleidus informacijos šaltinio tapatybės ir tuo pačiu neišsiaiškinus dienraščio (duomenys neskelbtini) išspausdintame žurnalistės L. L. straipsnyje nurodytų faktų apie teisėjų ar kitų valstybės tarnautojų galimai padarytas nusikalstamas veikas, susidarytų prielaidos formuoti didesniam visuomenės nepasitikėjimui teismine valdžia ir tuo pačiu griauti teisinės

valstybės pamatus. Svarbu pažymėti ir tai, kad šiuo atveju galimai pažeistos informacijos šaltinio teisės ir teisėti interesai, kaip nurodo skunde pareiškėja, negali nulemti draudimo atskleisti informacijos šaltinio tapatybę.⁵⁹⁸

Baudžiamąją bylą perdavus į teismą, sprendimą atskleisti informacijos šaltinio paslaptį priima bylą nagrinėjantis teismas.

5. Prie dalykinių imunitetų priskiriamas ir Respublikos Prezidento kaip liudytojo imunitetas.

BPK 82 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad Respublikos Prezidentas, kaip valstybės pareigūnas, turi liudytojo imunitetą, bet jo neturi prezidentu buvęs asmuo, nors šis vardas jam išlieka iki gyvos galvos. Aptariamasis imunitetas suteikiamas dėl eitu pareigų. Tai valstybės politiko imunitetas, kuris grindžiamas ne draudimu apklausti Respublikos Prezidentą dėl to, ką jis sužinojo eidamas savo pareigas, o negalėjimu jo apklausti kaip liudytojo dėl jo padėties, nes Respublikos Prezidentas yra ne profesija, o pareigybė.

BPK nuostatos dėl valstybės vadovo kaip liudytojo teisinės padėties apima tris aspektus. *Pirma*, kaip liudytoją Respublikos Prezidentą galima apklausti tik jeigu jis sutinka duoti parodymus. *Antra*, jį apklausia ikiteisminio tyrimo teisėjas. *Trečia*, Respublikos Prezidentas apklausiamas jo rezidencijoje, jis nėra šaukiamas į teismo posėdį. Įstatyme apibrėžta ypatinga valstybės vadovo apklausos procedūra grindžiama tuo, kad šis subjektas, pagal Konstitucijos 77 straipsnį, yra Lietuvos valstybei atstovaujantis valstybės vadovas, darantis viską, kas jam pavesta pagal Konstituciją ir įstatymus. Jo teisinis statusas yra individualus ir skiriasi nuo visų kitų piliečių teisinio statuso. Jis, kaip tautos tiesiogiai renkamas valstybės vadovas, simbolizuoja Lietuvos valstybę, jos visuomenės vertybes ir atstovauja Lietuvos Respublikai palaikant tarptautinius santykius, vykdo integruojamąją veiklą pagal savo įgaliojimus, nepaneigdamas Seimo, Vyriausybės ir teismų galių dalyvauti vadovaujant valstybei⁵⁹⁹. Jam taikomos bendrojo pobūdžio procedūros sudarytų prielaidas sutrukdyti ar kitaip apriboti tinkamai įgyvendinti jo, kaip valstybės vadovo, įgaliojimus valdant valstybę. Be to, jį apklausti rezidencijoje gali tik ikiteisminio tyrimo teisėjas ir jis nėra šaukiamas į teismo posėdį dėl jo išskirtinio (reprezentacinio) statuso.

Liudytojo teisės ir pareigos

BPK 81 straipsnyje nustatytos šios **liudytojo teisės**:

- 1) duoti parodymus savo gimtąja kalba ir naudotis vertėjo paslaugomis, jei apklausa vyksta jam nesuprantama kalba (BPK 8 straipsnis);
- 2) susipažinti su savo parodymų protokolu ir daryti jame pakeitimus bei pataisas;

⁵⁹⁸ Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2012 m. sausio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1K-15-495-2012.

⁵⁹⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas.

- 3) prašyti, kad būtų daromi jo parodymų garso ir vaizdo įrašai;
- 4) pats surašyti parodymus;
- 5) įstatymų nustatytais pagrindais ir tvarka prašyti taikyti jam apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemones, kurių taikymo sąlygas ir pagrindus nustato Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso ir kriminalinės žvalgybos dalyvių, teisingumo ir teisėsaugos institucijų pareigūnų apsaugos nuo nusikalstamo poveikio įstatymas;
- 6) gauti turėtų išlaidų atlyginimą (BPK 103–104 straipsniai);
- 7) turėti įgaliojimą atstovą (BPK 55 straipsnio 3 dalis).

Baudžiamajame procese liudytojas turi ir teisę apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro veiksmus, nutarimus ir teismo nutartį, jeigu jam buvo taikyta procesinė prievartos priemonė, pavyzdžiui, atvesdinimas (BPK 62, 63, 65, 142 straipsniai). Be to, vadovaudamasis BPK 163 straipsniu, liudytojas turi teisę apskusti prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo jam paskirtą baudą arba ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo paskirtą areštą už tai, kad be svarbios priežasties neatvyko dalyvauti procese ar kitaip trukdė tirti ir nagrinėti baudžiamąją bylą. BPK 198 straipsnyje numatyta tvarka liudytojas taip pat turi teisę prašyti prokurorą ar ikiteisminio tyrimo pareigūną taikyti jam anonimiškumą, o atsisakius tai padaryti – apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimą BPK 62 ir 63 straipsniuose nustatyta tvarka. Teisminio nagrinėjimo metu duodamas parodymus liudytojas turi teisę naudotis užrašais, kai parodymai susiję su kokiais nors skaičiais ir kitokiais duomenimis, kuriuos sunku atsiminti (BPK 281 straipsnio 1 dalis). Kitos liudytojo teisės nustatytos BPK 82 straipsnyje, reglamentuojančiame liudijimo ypatumus.

Specialusis liudytojas, t. y. liudytojas, apklausiamas vadovaujantis BPK 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka, be BPK 81 straipsnyje numatytų teisių, turi ir šias teises:

- nesutikti būti apklausiamas kaip liudytojas (nesutikimas turi būti išreikštas tik raštu);
- teisę turėti įgaliojimą atstovą (specialusis liudytojas gali bet kuriuo metu atsisakyti atstovo paslaugų arba pasirinkti kitą atstovą);
- reikalauti būti pripažintam įtariamuoju (jei prokuroras šio reikalavimo netenkina, specialusis liudytojas turi teisę apskusti nutarimą BPK 63 ir 64 straipsniuose nustatyta tvarka). Be to, prieš pradėdamas specialiojo liudytojo apklausą ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras paaiškina jam apie BPK 163 straipsnyje numatytą procesinės prievartos priemonių netaikymą už neatvykimą pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą arba atsisakymą ar vengimą duoti parodymus, taip pat apie atsakomybės pagal BK 235 straipsnį netaikymą už melagingų parodymų davimą.

BPK 83 straipsnyje nustatytos šios *liudytojo pareigos*:

1) šaukiamam atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ir į teismą;

2) duoti teisingus parodymus apie tai, kas jam žinoma apie reikšmės bylai išnagrinėti turinčias aplinkybes. Jeigu liudytojas šaukiamas neatvyks esant bent vienai iš BPK 37 straipsnio 1 ir 2 dalyse numatytų svarbių asmens nedalyvavimo baudžiamajame procese priežasčių, tai nebus laikoma liudytojo pareigos šaukiamam atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ir į teismą pažeidimu. Liudytojui, kuris be svarbios priežasties neatvyksta pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą arba be teisėto pagrindo atsisako ar vengia duoti parodymus, gali būti taikomos BPK 163 straipsnyje numatytos procesinės prievartos priemonės. Liudytojui, kuris be svarbios priežasties neatvyksta į teismą arba be teisėto pagrindo atsisako ar vengia duoti parodymus, teisėjas ar teismas gali paskirti ir BPK 163 straipsnio 1 dalyje numatytą areštą. Už melagingų parodymų davimą liudytojas atsako pagal BK 235 straipsnį.

Specialiajam liudytojui netaikoma atsakomybė, numatyta BPK 83 straipsnio 2 ir 4 dalyse. Tai reiškia, kad pagal šias BPK nuostatas specialusis liudytojas neturi pareigos šaukiamas atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ir į teismą ir duoti teisingus parodymus apie tai, kas jam žinoma apie reikšmės bylai išnagrinėti turinčias aplinkybes. Tiesa, reikia pasakyti, kad ši nuostata nėra visiškai teisinga, nes kaip specialusis liudytojas šaukiamas asmuo vis dėlto turėtų atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, bet turi teisę atsisakyti duoti parodymus. Tokia teisinio reguliavimo logika turi būti grindžiama nuostata, kad pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą šaukiamas įtariamasis turi pareigą atvykti, bet neprivalo duoti parodymų. Kaip minėta, tam tikri specialiojo liudytojo procesinio statuso požymiai yra panašūs į įtariamojo procesinį statusą. Tai paaiškinama tuo, kad 2007 m. rugsėjo 1 d. įsigaliojus daugumai 2007 m. birželio 28 d. priimtų BPK normų pataisų Lietuvos Respublikos Generalinės prokuratūros 2007 m. rugpjūčio 31 d. rašte Nr. 1.2-50 „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymo kai kurių normų taikymo“, adresuotame apygardų ir apylinkių vyriausiesiems prokurorams, buvo nurodyta, kad BPK 82 straipsnio 3 dalyje numatyta galimybė asmenį šiam sutikus apklausti kaip liudytoją apie jo galbūt padarytą nusikalstamą veiką. Šiame rašte minima, kad įvedamas palyginti naujos rūšies liudytojo – artimo įtariamajam – institutas. Be to, vadovaujantis Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2008 m. sausio 9 d. įsakymu Nr. I-8 „Dėl Rekomendacijų dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka patvirtinimo“, kuris buvo pakeistas 2011 m. rugpjūčio 31 d. įsakymu Nr. I-211, specialusis liudytojas yra asmuo, kurio procesinė padėtis tam tikra prasme yra tarpinė tarp procesinio intereso neturinčio liudytojo ir įtariamojo procesinės padėties.

KLAUSIMAI

1. Kaip apibūdinami baudžiamajo proceso dalyviai?
2. Kaip skirstomi proceso dalyviai?
3. Kokias funkcijas atlieka teismas?
4. Kokia yra ikiteisminio tyrimo teisėjo paskirtis baudžiamajame procese?
5. Kokius įgaliojimus turi prokuroras ikiteisminiame tyrime ir teisme?
6. Koks yra ikiteisminio tyrimo pareigūno statusas?
7. Kas baudžiamajame procese yra laikomas nukentėjusiuoju? Kokių teisių ir pareigų tas asmuo turi?
8. Kas baudžiamajame procese laikomas įtariamuoju, o kas – kaltinamuoju? Koks jų teisinis statusas?
9. Kaip apibūdinamas liudytojas baudžiamajame procese? Kokios jo teisės ir pareigos?
10. Kas baudžiamajame procese laikomas specialiuoju liudytoju?

IV

UŽRAŠAMS

 _____

V SKYRIUS

GYNYBA

V SKYRIAUS TURINYS

1. TEISĖ Į GYNYBĄ	237
2. GYNĖJO TEISINIS STATUSAS	243
3. GYNĖJO KVIETIMAS, PASKYRIMAS, PAKEITIMAS IR ATSAKYMAS	257
4. ĮTARIAMOJO, KALTINAMOJO TEISĖ Į VALSTYBĖS GARANTUOJAMĄ TEISINĘ PAGALBĄ. BŪTINASIS GYNĖJO DALYVAVIMAS.....	265
KLAUSIMAI	281

1. TEISĖ Į GYNYBĄ

Gynybą galima apibūdinti kaip tam tikrų proceso veiksmų, kuriais siekiama paneigti įtarimą ar kaltinimą, nustatyti įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo, išteisintojo nekaltumą arba sušvelninti jo atsakomybę, visumą. Konstitucinėje jurisprudencijoje teigiama, kad gynyba yra kryptinga baudžiamojo persekiojimo atsvara, kuria siekiama apsaugoti teisėtus traukiamo baudžiamajon atsakomybės asmens interesus⁶⁰⁰.

Be to, gynyba suprantama kaip subjektyvi asmens teisė gintis nuo įtarimo, kaltinimo, kuri gali pasireikšti: visiškai ar iš dalies neigiant įtarimą, kaltinimą; ginčijant atskirus įtarimo, kaltinimo aspektus, pateikiant baudžiamąją atsakomybę švelninančių duomenų, įrodymų ir pan.

Gintis nuo įtarimo, kaltinimo yra įtariamojo, kaltinamojo teisė, bet ne pareiga. Įtariamasis, kaltinamasis gali gintis aktyviai, tačiau gali ir nesiimti jokių gynybos veiksmų ar priemonių, t. y. gintis pasyviai. Tokia įtariamojo ar kaltinamojo pozicija negali būti vertinama kaip sutikimas su įtarimu, kaltinimu ar kaltės įrodymas⁶⁰¹.

Teisė į gynybą neturi būti formali. Teismas, teisėjas, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas kiekvienam įtariamajam, kaltinamajam privalo išaiškinti teisės į gynybą turinį ir sudaryti realias sąlygas bei galimybes šia teise naudotis (BPK 45 straipsnis, 50 straipsnio 1 dalis).

Teisė į gynybą užtikrina pagrindiniai tarptautiniai ir nacionaliniai įtariamųjų, kaltinamųjų teisių apsaugos standartai. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 48 straipsnis (2 dalis) kiekvienam, kuris įtariamasis, kaltinamas padaręs nusikaltimą, užtikrina teisė į gynybą. Jos turinys ir apimtis atitinka Žmogaus teisių konvencijos 6 straipsnio 3 dalyje numatytas teises:

„Kiekvienas asmuo, kaltinamas nusikaltimo padarymu, turi teisę mažiausiai į šias garantijas:

- a) kad jam būtų skubiai ir nuodugnai pranešta tokia kalba, kurią jis supranta, apie pareiškiamą jam kaltinimo pagrindą ir motyvus;
- b) kad jis turėtų pakankamai laiko ir galimybių pasirengti savo gynybai;
- c) kad jis galėtų gintis pats arba per savo paties pasirinktą gynėją arba, jei jis neturi pakankamai lėšų tam gynėjui atsilyginti, turi gauti pagalbą nemokamai, kai to reikalauja teisingumo interesai;
- d) kad jis galėtų apklausti kaltinimo liudytojus arba turėtų teisę, kad tie liudytojai būtų apklausti, ir turėtų teisę, kad gynybos liudytojai būtų iškviesti ir apklausti tomis pat sąlygomis, kokios taikomos kaltinimo liudytojams;
- e) kad jis galėtų nemokamai naudotis vertėjo pagalba, jeigu jis nesupranta ar nekalba teismo procese vartojama kalba.

⁶⁰⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas.

⁶⁰¹ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUČONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 64.

Panašios nuostatos yra įtvirtintos Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio 3 dalyje:

„Kiekvienas asmuo, nagrinėjant bet kurį jam pareikštą kaltinimą, visiškos lygybės sąlygomis turi teisę bent į šias garantijas:

a) kad jam būtų skubiai ir išsamiai tokia kalba, kurią jis supranta, pranešta apie jam pareikšto kaltinimo pobūdį ir pagrindą;

b) kad jis turėtų pakankamai laiko ir galimybių pasirengti savo gynybai ir bendrauti su savo pasirinktu gynėju;

c) kad jis būtų teisiamas be nepateisinamo delsimo;

d) kad jis būtų teisiamas jam dalyvaujant ir galėtų gintis pats arba padedamas savo pasirinkto gynėjo; jeigu jis neturi gynėjo, jis turi būti informuotas apie teisę turėti gynėją; turėti paskirtą jam gynėją kiekvienu atveju, kai teisingumo interesai to reikalauja, ir kiekvienu atveju nemokamai, kai jis neturi pakankamai lėšų tam gynėjui užmokėti;

e) kad kaltinimo liudytojai būtų apklausti arba kad tie liudytojai būtų apklausti ir turėti teisę reikalauti, kad gynybos liudytojai būtų iškviešti ir apklausti tokiomis pat sąlygomis, kokios taikomos kaltinimo liudytojams;

f) kad jis galėtų nemokamai naudotis vertėjo pagalba, jeigu nesupranta kalbos, kuri vartojama teisme, arba ta kalba nekalba;

g) kad jis nebūtų verčiamas duoti parodymų prieš save arba prisipažinti esąs kaltas.“

EŽTT pabrėžė, kad Konvencijos 6 straipsnio 3 dalyje įtvirtintos garantijos yra konkretūs teisės į teisingą bylos nagrinėjimą (Konvencijos 6 straipsnio 1 dalis) baudžiamojo proceso metu aspektai. Teismas nurodė, „kad Konvencijos 6 straipsnis, kaip visuma, garantuoja kaltinamojo teisę veiksmingai dalyvauti baudžiamajame procese. Bendresne prasme tai apima ne tik teisę tiesiogiai dalyvauti procese, bet ir teisę gauti teisinę pagalbą, jei tai būtina, bei veiksmingai sekti proceso eigą. Šios teisės neatsiejamos nuo rungtyniško bylos nagrinėjimo principo ir taip pat gali būti kildinamos iš 6 straipsnio 3 dalies c bei e punktuose numatytų garantijų.“⁶⁰²

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalyje nustatyta: „Asmeniui, kuris įtariamas padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą.“ Konstitucinis Teismas konstatavo, kad teisė į gynybą yra absoliuti ir negali būti suvaržyta jokiais pagrindais ir sąlygomis⁶⁰³. Konstitucinės teisės į gynybą turinį sudaro įtariamojo, kaltinamojo teisių ir procesinių garantijų sistema, kuria galima ginčyti įtarimą ar kaltinimą⁶⁰⁴. Naudodamasis teise į gynybą, įtariamasis ar kaltinamasis gali teikti duomenis, turinčius reikšmės nusikalstamos veikos tyrimui, įrodymus, kurie neigia pateiktą kaltinimą, naudotis kitomis gyny-

⁶⁰² Sprendimo byloje *Lagerblom prieš Švediją* santrauka. *Teismų praktika*, 2005, t. 23, p. 400–405.

⁶⁰³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas.

⁶⁰⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas.

bos priemonėmis ir būdais, kurie sušvelnintų baudžiamąją atsakomybę⁶⁰⁵. Konstitucijos normos garantuojama asmens teisė į gynybą suponuoja reikalavimą, kad jam įstatymu turėtų būti užtikrinama pakankamai procesinių priemonių gintis nuo pareikšto įtarimo, kaltinimo ir galimybės jomis naudotis. Konstitucinis Teismas nurodė: „<...> iš teisės į gynybą bei teisės turėti advokatą kyla įstatymo leidėjo pareiga įstatymais sukonkretinti, kaip ši teisė realizuojama. Iš konstitucinės teisės į gynybą, t. p. teisės turėti advokatą kyla ir valstybės institucijų pareiga užtikrinti, kad galimybė įgyvendinti šias teises būtų reali <...>.“⁶⁰⁶

Teisė į gynybą yra viena iš teisingo bylos išnagrinėjimo sąlygų. Garantuojant asmens teisę į gynybą sudaromos prielaidos kiekviena, kuris padarė nusikalstamą veiką, teisingai nubausti ir užtikrinti, kad nekaltas asmuo nebus patrauktas baudžiamojon atsakomybėn ir nuteistas⁶⁰⁷.

BPK 10 straipsnyje nurodoma: „Įtariamasis, kaltinamasis ir nuteistasis turi teisę į gynybą. Ši teisė jiems užtikrinama nuo sulaikymo arba pirmosios apklausos. Teismas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo užtikrinti galimybę įtariamajam, kaltinamajam ir nuteistajam įstatymų nustatytais priemonėmis ir būdais gintis nuo įtarimų bei kaltinimų ir imtis reikiamų priemonių užtikrinti jų asmeninių ir turtinių teisių apsaugą.“ BPK 44 straipsnio 8 dalyje įtvirtinta kiekvieno nusikalstamos veikos padarymu įtariamo ar kaltinamo asmens teisė į gynybą iš esmės savo turiniu atitinka Chartijos 47 straipsnio 3 dalies ir Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto nuostatas. Įtariamojo, kaltinamojo teisė į gynybą yra detalizuojama daugelyje kitų BPK straipsnių, pavyzdžiui, 21–22, 50–52 straipsniuose ir kt.

Lietuvos teismų praktikoje atsakymai į klausimus dėl teisės į gynybą paprastai pradedami nurodant svarbiausias teises nuostatas dėl šios teisės. Pavyzdžiui:

„<...> Teisė į gynybą yra suprantama kaip visuma teisių, kuriomis naudodamasis įtariamasis (kaltinamasis, nuteistasis) siekia paneigti jam iškilusį įtarimą (kaltinimą) arba sušvelninti savo atsakomybę. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje teisė į gynybą aiškinama kaip vienas iš sąžiningo proceso garantų, sudarantis prielaidas teisingai nubausti kiekvieną, kuris padarė nusikalstamą veiką, ir užtikrinti, kad nekaltas asmuo nebūtų patrauktas baudžiamojon atsakomybėn ir nuteistas. Teisinėje valstybėje asmens teisė ginti savo teises yra nekvestionuojama, ji suponuoja tai, kad kaltininkui įstatymu turi būti užtikrinta pakankamai procesinių priemonių gintis nuo pareikšto kaltinimo bei galimybės jomis pasinaudoti. Teisė į gynybą yra viena iš teisingo bylos nagrinėjimo sąlygų (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas). Teisę į gynybą įtariamajam, kaltinamajam ir nuteistajam garantuoja Lietuvos Respublikos

⁶⁰⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas.

⁶⁰⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas.

⁶⁰⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas.

Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalis. Pagrindinės procesinės priemonės, sudarančios teisės į gynybą turinį, reglamentuotos baudžiamojo proceso įstatyme. Baudžiamojo proceso įstatymas ne tik nustato priemones ir būdus, kuriais ginamasi nuo įtarimo ir kaltinimo, bet ir teisėsaugos institucijų pareigą užtikrinti galimybę jomis pasinaudoti. Taip BPK 10 straipsnio 2 dalis įpareigoja teisėsaugos institucijas, tarp jų ir teismą, užtikrinti galimybę įtariamajam, kaltinamajam ir nuteistajam įstatymų nustatytais priemonėmis ir būdais gintis nuo įtarimų bei kaltinimų <...>. ⁶⁰⁸

Apibendrinant galima teigti, kad teisė į gynybą gali būti apibūdinama kaip visuma tam tikrų procesinių priemonių, kuriomis nusikalstamos veikos padarymu įtariamasis ar kaltinamas asmuo gali ginčyti įtarimą ar kaltinimą arba siekti sušvelninti savo baudžiamąją atsakomybę.

Teisė turėti gynėją

Įtariamasis, kaltinamasis, nuteistasis, išteisintasis turi teisę gintis pats ir (ar) turi teisę gintis naudodamasis gynėjo paslaugomis. Nurodytosios teisės į gynybą įgyvendinimo formos dar yra vadinamos teisės į gynybą sudėtinėmis dalimis ⁶⁰⁹.

Įtariamasis, kaltinamasis, įgyvendindamas baudžiamojo proceso įstatyme numatytas teises, gali gintis pats, tačiau jis dažniausiai neturi pakankamų teisinių žinių, t. y. nežino savo teisių, nemoka tinkamai naudotis suteiktomis procesinėmis galimybėmis. Įvairios subjektyvios ir objektyvios priežastys gali lemti aplinkybes, dėl kurių įtariamasis, kaltinamasis negebės veiksmingai dalyvauti baudžiamajame procese, vadinasi, jam prireiks kvalifikuoto teisininko – gynėjo – pagalbos.

Teisės turėti gynėją prasmė ir turinys apima ne tik įtariamojo, kaltinamojo teisę pačiam pasirinkti ir kviesti bet kurį gynėją, kuriuo jis pasitiki, o neturint pakankamai lėšų apmokėti gynėjui – teisę reikalauti, kad gynėjas jam būtų paskirtas ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, teismo ar teisėjo sprendimu, bet ir gynėjo teises bei procesines galimybes ⁶¹⁰.

Kaip minėta, ir tarptautiniuose, ir nacionaliniuose įtariamųjų, kaltinamųjų teisių apsaugos standartuose yra įtvirtinama teisė į gynybą, įskaitant ir teisę turėti gynėją. Antai ŽTK 6 straipsnio 3 dalies c punkte įtvirtinta teisė „gintis pačiam arba per savo paties pasirinktą gynėją“.

EŽTT konstatavo, kad Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkte įtvirtinta teisė gintis padedamam gynėjo yra ne tik savarankiška konvencinė teisė, bet ir sąžiningo baudžiamojo proceso dalis ⁶¹¹. EŽTT ne kartą

⁶⁰⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. gruodžio 2 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-522/2014.

⁶⁰⁹ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUCONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 64.

⁶¹⁰ MERKEVIČIUS, R. Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata. Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008, p. 442.

⁶¹¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1984 m. balandžio 9 d. sprendimas byloje *Goddi prieš Italiją*.

yra išaiškines šios nuostatos taikymo sritis: pavyzdžiui, konstatavo, kad 6 straipsnis taikomas nusikalstamos veikos ikiteisminio tyrimo etapui⁶¹², o gynėjo pagalba įtariamajam turėtų būti pasiūlyta nuo pat pirmos apklausos⁶¹³ ir iš karto po laisvės apribojimo neatsižvelgiant į apklausas⁶¹⁴, be to, nustatė, kad gynėjo nedalyvavimas įtariamąjo, kaltinamojo apklausoje yra teisės į gynybą apribojimas, jeigu nėra imperatyvių priešasčių, nedarančių poveikio bendram proceso teisingumui⁶¹⁵ ir kt.

Gynėjo dalyvavimo užtikrinimas pradinėse baudžiamojo proceso stadijose yra labai svarbus. Ikiteisminio tyrimo subjektų padarytas klaidas ir „pavėluotą“ gynybą ikiteisminio tyrimo metu yra sudėtinga ištaisyti ir kompensuoti teisminėse proceso stadijose. EŽTT pabrėžė, kad Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto reikalavimai gali būti svarbūs ikiteisminėse proceso stadijose tuo atveju ir tiek, kiek yra tikėtina, kad pradinis šių reikalavimų nesilaikymas rimtai pakenks bylos nagrinėjimo teisingumui⁶¹⁶. Minėtųjų Konvencijos nuostatų pažeidimą EŽTT sieja su nepateisnamu laikotarpiu, per kurį įtariamajam, kaltinamajam nebuvo suteikta privaloma teisinė pagalba, ir dėl to kilusiais neigiamais padariniais:

„Teismas taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad būdas, kuriuo 6 straipsnio 1 dalis ir 3 dalies c punktas turi būti taikomi ikiteisminio tyrimo metu, priklauso nuo atitinkamo proceso ypatybių ir bylos aplinkybių. Siekiant nustatyti, ar 6 straipsnio tikslas – teisingas bylos nagrinėjimas – yra pasiektas, turi būti atsižvelgiama į šios bylos nacionalinio proceso visumą.“⁶¹⁷

Siekdami Europos Sąjungoje sustiprinti ir suvienodinti procesines nuostatas dėl teisės turėti gynėją, Europos Parlamentas ir Taryba 2013 m. spalio 22 d. priėmė direktyvą 2013/48/ES dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir Europos arešto orderio vykdymo procedūroms ir dėl teisės reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuojama trečioji šalis,

⁶¹² Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. lapkričio 27 d. sprendimas byloje *Salduz prieš Turkiją*.

⁶¹³ *Ibid.*

⁶¹⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2010 m. sausio 13 d. sprendimas byloje *Dayanan prieš Turkiją*.

⁶¹⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. gruodžio 11 d. sprendimas byloje *Panovits prieš Kiprą*.

⁶¹⁶ Žr. *inter alia* šiuos sprendimus: *Engel and Others v. the Netherlands*, 8 June 1976, Series A no. 22, pp. 38-39, para. 91; *Luedicke, Belkacem and Koç v. Germany*, 28 November 1978, Series A no. 29, p. 20, para. 48; *Campbell and Fell v. the United Kingdom*, 28 June 1984, Series A no. 80, pp. 44-45, paras. 95-99; *Can v. Austria*, 30 September 1985, Series A no. 96, p. 10, para. 17; *Lamy v. Belgium*, 30 March 1989, Series A no. 151, p. 18, para. 37; *Delta v. France*, 19 December 1990, Series A no. 191-A, p. 16, para. 36; *Quaranta v. Switzerland*, 24 May 1991, Series A no. 205, pp. 16-18, paras. 28 and 36; *S. v. Switzerland*, 28 November 1991, Series A no. 220, pp. 14-16, paras. 46-51. *Cituota pagal*: Sprendimo byloje *Imbrioscia prieš Šveicariją* santrauka. Prieiga per internetą: <<http://www.infolex.lt/tp/51237>>.

⁶¹⁷ Sprendimo byloje *Imbrioscia prieš Šveicariją* santrauka. Prieiga per internetą: <<http://www.infolex.lt/tp/51237>>.

ir teisės susisiekti su trečiaisiais asmenimis ir konsulinėmis įstaigomis laisvės atėmimo metu (toliau – ir Direktyva 2013/48/ES; Direktyva dėl teisės turėti advokatą)⁶¹⁸. Minėtojoje Direktyvoje 2013/48/ES nustatomos būtiniausios taisyklės, reguliuojančios įtariamųjų, kaltinamųjų baudžiamajame procese ir asmenų, dėl kurių vyksta procesas pagal Pagrindų sprendimą 2002/584/TVR, teises turėti advokatą. Terminas „advokatas“ šioje direktyvoje nurodo asmenį, kuris pagal nacionalinę teisę yra kvalifikuotas ir įgaliotas, be kita ko, įgaliosios įstaigos akreditavimo būdu teikti teises konsultacijas ir pagalbą įtariamiesiems arba kaltinamiesiems (15 punktas).

Pagal Direktyvą 2013/48/ES, įtariamieji ir kaltinamieji turi teisę turėti advokatą tokiu laiku ir būdu, kad galėtų praktiškai ir veiksmingai pasinaudoti savo teisėmis į gynybą (3 straipsnio 1 dalis). Įtariamiesiems arba kaltinamiesiems garantuojama teisė „nepagrįstai nedelsiant turėti advokatą“ (3 straipsnio 1 dalis). Bet kuriuo atveju įtariamieji arba kaltinamieji turi teisę turėti advokatą nuo Direktyvoje 2013/48/ES (3 straipsnio 2 dalyje) nurodytų momentų, atsižvelgiant į tą, kuris yra anksčiausias:

„<...> prieš juos apklausiant policijoje, kitoje teisėsaugos institucijoje ar teisme;

tyrimo arba kitoms kompetentingoms valdžios institucijoms atliekant tyrimo ar kitus įrodymų rinkimo veiksmus pagal 3 dalies c punktą: valstybės narės užtikrina, kad įtariamieji arba kaltinamieji turėtų bent teisę reikalauti, kad jų advokatas dalyvautų tokiuose tyrimo arba įrodymų rinkimo veiksmuose, jei tie veiksmai yra numatyti pagal nacionalinę teisę ir jei įtariamasis arba kaltinamasis privalo arba jei jam leidžiama dalyvauti atitinkamame veiksmo: i) asmens atpažinimuose; ii) akistatose; iii) nusikaltimo atkūrimuose;

nepagrįstai nedelsiant nuo laisvės atėmimo momento;

kai jie šaukiami atvykti į jurisdikciją baudžiamosiose bylose turinti teisimą, deramu laiku prieš jiems atvykstant į tą teisimą.“

BPK 50 straipsnio 1 dalyje nurodoma, kad „ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ir teismas privalo išaiškinti įtariamajam ir kaltinamajam jo teisę turėti gynėją nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento“. Taigi ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, teismas, teisėjas privalo išaiškinti įtariamajam teisės turėti gynėją, numatytos BPK 21 straipsnio 4 dalyje, o kaltinamajam – 22 straipsnio 4 dalyje, turinį ir suteikti galimybių ja naudotis. Pavyzdžiui:

„<...> Pagal BPK 21 straipsnio 4 dalį įtariamasis turi teisę nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento turėti gynėją. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ir teismas privalo išaiškinti įtariamajam ir kaltinamajam šią jo teisę

⁶¹⁸ Europos Parlamento ir Tarybos 2013 m. spalio 22 d. direktyva 2013/48/ES dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir Europos arešto orderio vykdymo procedūroms ir dėl teisės reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuota trečioji šalis, ir teisės susisiekti su trečiaisiais asmenimis ir konsulinėmis įstaigomis laisvės atėmimo metu. OL L 294, 2013-11-06, p. 1–12.

ir suteikti galimybę ja pasinaudoti (BPK 50 straipsnio 1 dalis). Nuteistajam L. M. ši teisė buvo užtikrinta nuo jo sulaikymo momento, gynėjas dalyvavo visose jo apklausose, skiriant jam suėmimą, pratęsiant suėmimo terminą, nagrinėjant skundus aukštesniajame teisme, supažindinant su bylos medžiaga, palaikė jo skundus ir prašymus, gynė jį pirmosios ir apeliacinės instancijos teismuose <...>.⁶¹⁹

Apibendrinant galima teigti, kad įtariamiesiems ir kaltinamiesiems teisė turėti gynėją turėtų būti suteikta kuo greičiau, laiku ir taip, kad jie galėtų pasinaudoti savo teisėmis į gynybą. Teisė turėti gynėją vėliausiai turi būti suteikiama apribojus asmens laisvę. Neatsižvelgiant į laisvės apribojimą, teisė turėti gynėją turi būti suteikta apklausos metu, taip pat atliekant proceso veiksmus, kuriuose privalo arba turi teisę dalyvauti įtariamasis arba kaltinamasis.

2. GYNĖJO TEISINIS STATUSAS

Gynėju baudžiamajame procese laikomas asmuo, kuris įstatymų nustatyta tvarka teikia teisinę pagalbą įtariamajam, kaltinamajam, nuteistajam ar išteisintajam, gina jų teises ir teisėtus interesus (BPK 17 straipsnio 1 dalis). Gynėju gali būti tik advokatas ir įstatymų numatytomis sąlygomis – advokato padėjėjas. Advokato padėjėjas gali būti gynėju tik advokato pavedimu ir jeigu tam neprieštaruoja ginamasis, ir negali būti gynėju nagrinėjant teisme bylą dėl sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo (BPK 47 straipsnio 1, 2 dalys). Advokato padėjėjas gali ginti asmenį tik pirmosios instancijos teismuose ir ne anksčiau kaip po vienerių metų nuo advokato padėjėjo praktikos pradžios⁶²⁰. Ikiteisminio tyrimo metu advokato padėjėjas gali būti gynėju be jokių apribojimų vykstant tyrimui dėl visų Baudžiamajame kodekse numatytų nusikalstamų veikų⁶²¹.

Taigi gynėjo teisinę padėtį reguliuoja ne tik BPK, bet ir Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas (toliau – ir Advokatūros įstatymas) ir kiti teisės aktai⁶²².

Advokatūros įstatyme nurodoma, kad Lietuvos advokatai yra nepriklausoma Lietuvos teisinės sistemos dalis. Lietuvos Respublikoje advokatų skaičius yra neribojamas (3 straipsnis). Advokatai, vykdydami savo veiklą, remiasi advokato veiklos laisvės ir nepriklausomumo, advokatų tarpusavio santykių demokratiškumo, kolegialumo ir sąžiningos konkurencijos, advo-

⁶¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. lapkričio 11 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-469/2014.

⁶²⁰ Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo (aktuali redakcija) 34 straipsnio 2 dalis. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9F4371AB03A3>>.

⁶²¹ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUCONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 104.

⁶²² Žr.: Lietuvos advokatūra. Prieiga per internetą: <<http://advokatura.lt/lt/teisine-informacija/kodeksai-istatymai.html>>.

katų veiklos teisėtumo, kliento paslapties neatskleidimo, lojalumo klientui ir interesų konflikto vengimo, nepriekaištingo elgesio principais (5 straipsnis). Advokatūros įstatymu reguliuojami: reikalavimai asmenims, siekiantiems tapti advokatais ar advokatų padėjėjais; teisės verstis advokato veikla tvarka ir formos; advokatų teisės ir pareigos, procesinės veiklos garantijos; advokatų savivalda ir kt.⁶²³

Kiekvienas advokatas turi teisę rinktis teisės sritį, kurioje jis teikia teisinės paslaugas, t. y. advokato specializaciją (Advokatūros įstatymo 6 straipsnis), pavyzdžiui, baudžiamosios ir baudžiamojo proceso teisės srityse. Advokatų teikiamos teisinės paslaugos – tai teisės konsultacijos (patarimai teisės klausimais), teisinę reikšmę turinčių dokumentų rengimas, atstovavimas teisės klausimais, gynība ir atstovavimas bylų procese, kai šie veiksmai atliekami už atlyginimą, išskyrus teisę teikti teisinės paslaugas nemokamai, t. y. teikti teisinę pagalbą (Advokatūros įstatymo 2 straipsnio 1 dalis; 4 straipsnio 5 dalis).

Teisę verstis advokato veikla turi ir advokatų teises bei pareigas įgyja tik tie advokatai, kurie yra įrašyti į Lietuvos praktikuojančių advokatų sąrašą ir turi Advokatūros įstatyme nurodytą advokato pažymėjimą (Advokatūros įstatymo 17 straipsnio 1, 3 dalys). Todėl gynėju baudžiamajame procese negali dalyvauti advokatas, kuris neturi teisės verstis advokato veikla:

„Teisėjų kolegija pažymi, kad apeliacinės instancijos teismas padarė ir kitų BPK pažeidimų. Bylą nagrinėjant apeliacine tvarka (2009 m. kovo 10–13 d.) nuteistąjį K. G. gynė advokatas A. B., kuris tuo metu Advokatų tarybos 2009 m. vasario 26 d. sprendimu buvo laikinai išbrauktas iš praktikuojančių advokatų sąrašo Advokatūros įstatymo 23 straipsnio 2 dalies pagrindu. BPK 47 straipsnyje nurodyta, kad gynėjai yra advokatai. Pagal Advokatūros įstatymą teisę verstis advokato veikla turi į praktikuojančių advokatų sąrašą įrašyti advokatai (Įstatymo 17 straipsnis). Esant šioms aplinkybėms teismas privalėjo spręsti klausimą, ar K. G. gynība yra teisėta.“⁶²⁴

Gynybos organizavimas iš esmės yra ginamojo ir jo gynėjo tarpusavio reikalas. Tačiau gynėjas pats renkasi įtariamojo ar kaltinamojo gynybos būdus, priemones ir taktiką. Gynėjas yra savarankiškas baudžiamojo proceso subjektas. Jo nevaržo ginamojo pasirinkta ar reikalaujama gynybos pozicija, jam neprivalomi ginamojo nurodymai dėl gynybos organizavimo ar vykdymo. Kita vertus, gynėjas, įvertinęs turimus ikiteisminio tyrimo medžiagos ir (ar) baudžiamosios bylos duomenis, baudžiamojo proceso metu gali keisti arba pildyti tam tikrus gynybos būdus, priemones ar taktiką. Tuo atveju, jeigu įtariamajam, kaltinamajam ir jo gynėjui nepavyksta rasti abipusiškai priimtinos gynybos pozicijos, įtariamasis ar kaltinamasis turi

⁶²³ Apie advokatūrą žr.: ABRAMAVIČIUS, A.; BUTKEVIČIUS, L.; GUMBIS, J., *et al.* Lietuvos teisinės institucijos. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 575–618.

⁶²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. lapkričio 26 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-408/2009.

teisę atsisakyti gynėjo, kuriuo nepasitiki (BPK 52 straipsnio 1 dalis)⁶²⁵. BPK 47 straipsnio 3 dalyje nurodoma, kad „vienas asmuo gali turėti kelis gynėjus. Tais atvejais, kai įtariamasis ar kaltinamasis turi kelis gynėjus ir bent vienas iš jų atvyksta dalyvauti procese, procesas gali vykti“.

Be to, advokatas gali būti dviejų ar daugiau asmenų gynėju, jeigu vieno iš jų gynybos interesai neprieštarauja kito gynybos interesams (BPK 47 straipsnio 1 dalis). Pagal BPK 61 straipsnio 1 dalį, advokatas neturi teisės dalyvauti procese kaip gynėjas, jeigu jis toje pačioje byloje teikia arba anksčiau teikė teisinę pagalbą asmeniui, kurio interesai prieštarauja teisinės pagalbos prašančio asmens interesams. Įstatymas nereikalauja, kad dviejų ar daugiau įtariamųjų, kaltinamųjų gynybos interesų prieštaravimai būtų esminiai. Draudimas ginti kelis asmenis taikytinas tik esant kokių nors ginamųjų pasirinktų gynybos pozicijų neatitikimų. Pavyzdžiui, gynybos interesų prieštaravimas konstatuotinas, jeigu baudžiamojoje byloje vienas iš bendrininkų prisipažįsta padaręs inkriminuojamą nusikalstamą veiką, o kitas ginčija jam reiškiamo kaltinimo pagrįstumą, arba vienas kaltinamasis nurodo kitą kaltinamąjį kaip padariusį nusikalstamą asmenį ir pan.⁶²⁶

„<...> Kasatoriaus R. K. teiginiai, kad jo teisė į gynybą buvo pažeista, nes jį ir R. Š. gynė vienas gynėjas, nors tarp jo ir nuteistojo R. Š. gynybos interesų buvo prieštaravimų, laikytini deklaratyviais, todėl nesudarančiais pagrindo tenkinti kasacinį skundą. Prieštaravimas tarp gynybos interesų gali būti konstatuojamas, kai bendrininkai skirtingai ginasi nuo pareikštų įtarimų ar kaltinimų, pavyzdžiui, duoda skirtingus parodymus apie vienas kito veiksmus ir indėlį darant nusikalstamą veiką, skirtingai traktuoja bylos aplinkybes, pasirenka skirtingas gynybos pozicijas (prisipažinti ar nepripažinti padarius nusikalstamas veikas) ir pan. Nagrinėjamoje byloje tiek R. K., tiek R. Š. kaltais nepripažino ir abu nedavė parodymų, vienodai nurodydami, jog yra apkalbėti kito baudžiamojo atsakomybėn traukiamo asmens. Byloje nėra jokių kitų duomenų, kad R. K. ir R. Š. gynyba dėl prieštaravimo tarp gynybos interesų turėjo būti organizuojama skirtingai ir dėl to jų negalėjo ginti ir apeliacinius skundus surašyti vienas gynėjas. Kasacinio skundo teiginiai, kad tarp R. K. ir R. Š. gynybos interesų buvo prieštaravimų dėl nesutarimų tarpusavio santykiuose, dėl elgesio prieš įvykį ir ikiteisminio tyrimo metu, yra abstraktūs – kasaciniame skunde nenurodoma, dėl kokių konkrečių nesutarimų galėjo būti konstatuota, kad tarp vieno advokato ginamų R. K. ir R. Š. gynybos interesų yra prieštaravimų. Kasaciniame skunde taip pat nenurodoma, kodėl apie esamus prieštaravimus tarp gynybos interesų kasatorius R. K. savo nuomonės neišreiškė ankstesniuose proceso etapuose <...>.“⁶²⁷

⁶²⁵ JURKA, R.; RANDAKEVIČIENĖ, I.; JUZUKONIS, S. Baudžiamojo proceso dalyviai. Vilnius: Industrus, 2009, p. 90–92.

⁶²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. birželio 4 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-301-942/2015.

⁶²⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus kolegijos 2014 m. rugsėjo 30 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-386/2014; taip pat 2009 m. rugsėjo 22 d. kasacinę nutartį baudžiamojoje byloje Nr. 2K-223/2009; 2001 m. birželio 19 d. kasacinę nutartį baudžiamojoje byloje Nr. 2K-572/2001.

BPK 47 straipsnio 1 dalyje nurodyta norma „nėra itin tobula, nes tiksliai nustatyti, kad yra prieštaravimų tarp kelių asmenų gynybos interesų, gali būti sunku, juolab kad iš pradžių nepastebėti prieštaravimai gali išryškėti tik vykstant procesui“⁶²⁸. Todėl gynėjai privalo kruopščiai išsiaiškinti, ar tarp asmenų nėra gynybos prieštaravimų, o dėl jų kilus nors menkiausių abejonių, privalo imtis ginti tik vieną asmenį.

Gynėjo teisės ir pareigos (BPK 48 straipsnis)

Gynėjo veiklos baudžiamojo proceso metu tikslai bendriausia prasme yra apibrėžti BPK 48 straipsnio 2 dalies 1 punkte: „panaudoti visas įstatymuose nurodytas gynybos priemones ir būdus, kad būtų nustatytos aplinkybės, teisinančios ginamąjį ar lengvinančios jo atsakomybę, ir teikti ginamajam reikiamą teisinę pagalbą.“ Vadinasi, gynėjas baudžiamojo procesu metu privalo kvalifikuotai pateikti ir (ar) perteikti visa, kas reikalinga įtariamąjo ar kaltinamojo gynybai: įvertinti įtarimą ar kaltinimą, pateikti ginamąjį teisinančius ar jo atsakomybę švelninančius (lengvinančius) duomenis, suteikti įtariamajam ar kaltinamajam reikiamą teisinę pagalbą, t. y. išaiškinti jam jo procesines teises ir galimybes jomis naudotis, patarti visais klausimais dėl ginamajam reiškiamo įtarimo ar kaltinimo arba galimo jo teisių atėmimo ar suvaržymo, paaiškinti ginamajam vadinamosios proceso kalbos ypatybes ir padėti jam žodžiu bei raštu kvalifikuotai suformuluoti tam tikrą gynybos poziciją, pranešti ginamojo šeimos nariams ar artimiesiems giminaičiams apie jo sulaikymą ar suėmimą ir t. t.⁶²⁹

Nurodytuosius tikslus konkrečiame ikiteisminiame tyrime ar (ir) baudžiamojoje byloje įgyvendinantis gynėjas gali naudotis įstatymo suteiktomis procesinėmis teisėmis ir privalo vykdyti įstatyme nustatytas pareigas.

Gynėjas turi ***teisę susipažinti su sulaikymo protokolu*** (BPK 48 straipsnio 1 dalies 1 punktas). Kaip minėta, asmuo turi teisę į gynėją nuo sulaikymo (BPK 140 straipsnis) momento. „Apie asmens sulaikymą per įmanomai trumpiausią laiką ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras surašo laikino sulaikymo protokolą“ (BPK 140 straipsnio 5 dalis). Iš šio protokolo gynėjas sužino apie asmens sulaikymo pagrindą (-us) ir kitas sulaikymo aplinkybes, kurios yra svarbios pasirenkant pirminę gynybos poziciją ir taktiką. Be to, apie asmens sulaikymą gynėjas turi pranešti jo šeimos nariams ar giminaičiams, informuoti juos apie ginamojo asmens poreikius ir pan.

Gynėjas turi ***teisę dalyvauti įtariamąjo apklausose*** (BPK 48 straipsnio 1 dalies 2 punktas). Įtariamasis ikiteisminio tyrimo metu turėtų būti

⁶²⁸ GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUČONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Registru centras, 2011, p. 104.

⁶²⁹ MERKEVIČIUS, R. Fundamentalūs pasvarstymai apie gynėjo teisę savarankiškai rinkti gynybai reikšmingus duomenis. Iš: *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų: recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų Lietuvos ir užsienio šalių baudžiamojo proceso, baudžiamosios teisės ir kriminalistikos aktualijoms ir problematikai, rinkinys*. Vilnius: Vilniaus Panda, p. 129–130.

bent kartą apklausiamas. Prieš skiriant įtariamajam kardomąją priemonę, jis privalo būti apklausiamas (BPK 188 straipsnio 1 ir 2 dalys). Be to, įtariamasis, kuris negali atvykti į apklausą arba yra laikomas areštiniėje, kardomojo kalinimo ar pataisos įstaigoje, gali būti apklausiamas garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis (BPK 188 straipsnio 7 dalis).

Pagal Direktyvą 2013/48/ES, įtariamieji arba kaltinamieji turi teisę, kad jų gynėjas atvyktų į policijoje, kitoje teisės saugos institucijoje ar teisme vykdomas apklausas (įskaitant vykstančias per teismo posėdžius) ir veiksmingai jose dalyvautų. „Policijos ar kitos teisės saugos institucijos ar teismo vykdomoje įtariamojo arba kaltinamojo apklausoje ar teismo posėdyje advokatas gali, *inter alia*, laikydamasis tokių procedūrų, užduoti klausimus, prašyti paaiškinimų ir daryti pareiškimus <...>“ (Direktyvos 25 punktas).

Gynėjas turi teisę dalyvauti įtariamojo apklausose, kurias atlieka ir ikiteisminio tyrimo pareigūnai, ir prokurorai, ir ikiteisminio tyrimo teisėjai (BPK 188, 189 straipsniai). Ikiteisminio tyrimo pareigūnas ir prokuroras privalo gynėjui pranešti apie kiekvieną įtariamojo asmens apklausą. Jeigu įtariamojo pasirinktas gynėjas negali per šešias valandas atvykti dalyvauti pirmojoje apklausoje arba apklausoje dėl suėmimo pagrįstumo, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras turi teisę pasiūlyti įtariamajam į šią apklausą pasikviesti kitą gynėją, o jei šis to nepadaro – skirti gynėją. Tokiais atvejais gynėjas yra skiriamas neatsižvelgiant į ginamojo norus turėti konkretų advokatą. Gynėjas parenkamas ir paskiriamas Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo nustatyta tvarka (BPK 51 straipsnio 3 dalis). Naujo gynėjo paskyrimas netrukdo tolesniame bylos procese dalyvauti asmens anksčiau pasirinktam gynėjui (BPK 50 straipsnio 4 dalis). Jeigu įtariamasis, kaip minėta, savanoriškai atsisako gynėjo (BPK 52 straipsnio 1 dalis), jo apklausa yra galima ir pastarajam nedalyvaujant.

Antai baudžiamojoje byloje kasatorius teigė, kad buvo suvaržyta jo teisė į gynybą, nes apklausiamas kaip įtariamasis neturėjo galimybės pats pasikviesti advokato, o ikiteisminio tyrimo pareigūnai gynėjo nekviestė ir pateikė pasirašyti gynėjo atsisakymo protokolą. Pagal Baudžiamojo proceso kodeksą, kaip minėta, kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu įtariamasis asmuo gali gintis pats arba per pasirinktą gynėją, o neturėdamas pakankamai lėšų gynėjui atsilyginti turi nemokamai gauti teisinę pagalbą įstatymo, reglamentuojančio valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą, nustatyta tvarka (44 straipsnio 8 dalis). Iš teisės į gynybą principo kylantys reikalavimai yra įtvirtinti atskiruose BPK straipsniuose – 10, 50, 52 ir kt. Įtariamojo teisė į gynybą užtikrinama nuo sulaikymo arba pirmosios apklausos momentų. Šią teisę nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momentų privalo išaiškinti ir suteikti galimybę ja pasinaudoti ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras (BPK 50 straipsnio 1 dalis). Pabrėžtina, kad įtariamasis teisę į gynybą gali įgyvendinti pats per pasirinktą ir pasikviestą ar paskirtą gynėją. Tačiau įtariamasis turi teisę bet

kuriuo baudžiamojo proceso metu savo iniciatyva atsisakyti gynėjo, o toks atsisakymas užfiksuojamas surašant protokolą (BPK 52 straipsnio 1 dalis)⁶³⁰.

„<...> Iš bylos medžiagos matyti, kad ikiteisminio tyrimo tyrėja išaiškino įtariamajam M. K. teisę turėti gynėją ir tai užfiksuota 2007 m. lapkričio 7 d. teisės turėti gynėją išaiškinimo protokole. Taip pat baudžiamojoje byloje yra 2007 m. lapkričio 7 d. M. K. pasirašytas protokolas dėl gynėjo atsisakymo. Vadinas, M. K. pasinaudojo savo teise atsisakyti gynėjo, numatyta BPK 52 straipsnio 1 dalyje, ir tai laikantis baudžiamojo proceso įstatymo reikalavimų buvo tinkamai užfiksuota. Todėl tai, kad jo, kaip įtariamojo, apklausoje nedalyvavo gynėjas, negali būti laikoma teisės į gynybą pažeidimu. Be to, M. K. neprarado ir jam nebuvo suvaržyta teisė gintis pačiam, taip pat vėl kviestis ar prašyti paskirti jam gynėją.

Apeliacinės instancijos teismas dėl analogiško ir apeliaciniame skunde nurodyto argumento konstatavo, kad M. K. savo iniciatyva atsisakė gynėjo, t. y. realizavo savo teisę pagal BPK 52 straipsnio 1 dalį. Apeliacinės instancijos teismas motyvuotai pažymėjo, kad duomenų, jog tai buvo padaryta ne paties M. K. iniciatyva, nėra, to netvirtino ir pats nuteistasis apeliacinės instancijos teismo posėdžio metu. Todėl apeliacinės instancijos teismas padarė pagrįstą išvadą, kad šioje baudžiamojoje byloje advokato nedalyvavimas pranešant M. K. apie įtarimą bei pirmą kartą apklausiant jį kaip įtariamąjį nepažeidė ir nesuvaržė jo teisės į gynybą. Taip pat iš apeliacinės instancijos teismo posėdžio protokolo matyti, kad pats nuteistasis nurodė, jog smurtas prieš jį nebuvo naudotas, o veikos aplinkybės jis nurodė gera valia. Be to, iš bylos medžiagos matyti, kad M. K. vis dėlto vėliau buvo paskirtas valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiantis gynėjas (2007 m. lapkričio 8 d. nutarimas paskirti gynėją) ir visi kiti procesiniai veiksmai (parodymų patikrinimas vietoje, įtariamojo papildoma apklausa ir t. t.) buvo atlikti jau dalyvaujant gynėjui. Vadinas, nebuvo pažeista ir BPK 52 straipsnio 3 dalies nuostata, kad atsisakymas gynėjo neatima iš įtariamojo teisės vėliau bet kuriuo proceso metu vėl turėti gynėją.

Atsižvelgdama į išdėstytus argumentus, kolegija konstatuoja, kad šioje byloje nėra pagrindo teigti, jog buvo pažeisti BPK 44 straipsnio 8 dalies, 50 straipsnio ar 52 straipsnio 1 dalies reikalavimai.⁶³¹

Gynėjo teisė dalyvauti įtariamojo apklausoje apima ir jo teisę dalyvauti akistatoje⁶³², surengtoje su jo ginamuoju asmeniu. Dalyvaujantis ginamojo asmens apklausoje ar akistatoje gynėjas privalo imtis visų gynybos priemonių ir būdų, kad nebūtų pažeistos įtariamojo teisės apklausos metu,

⁶³⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 26 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-139/2008.

⁶³¹ *Ibid.*

⁶³² Baudžiamojo proceso kodekso 190 straipsnis. Akistata:

- „1. Į akistatą gali būti suvedami du pirmiau apklausti asmenys, kurių parodymai iš esmės prieštarauja vieni kitiems, siekiant sužinoti prieštaravimų priežastis ir juos pašalinti.
2. Apklausiant į akistatą suvestus asmenis, turi būti laikomasi šiame Kodekse numatytų bendrųjų liudytojo ir įtariamojo apklausos taisyklių.“

taip pat ir įtariamojo teisė savanoriškai duoti parodymus. Gynėjas privalo užkirsti kelią neteisėtiems įtariamojo apklausos būdams ar priemonėms, kuriomis būtų siekiama bet kokia kaina išgauti įtariamojo parodymus. Draudžiama apklausos metu taikyti taktinius būdus, kurie susiję su smurtu, grasinti įtariamajam, atlikti žmogaus orumą žeminančius ir sveikatai kenkiančius veiksmus (BPK 11 straipsnio 2 dalis). Gynėjas negali nurodyti ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar ikiteisminio tyrimo teisėjui, kokių būtent klausimų reikia pateikti įtariamajam apklausos metu, bet apklausos pabaigoje turi teisę užduoti įtariamajam savų klausimų, kurie kartu su jo atsakymais privalo būti užfiksuoti įtariamojo apklausos protokole. Apibendrinant galima teigti, kad gynėjas įtariamojo apklausos metu imasi visų leistinių priemonių ir būdų, kurie padėtų išaiškinti ginamąjį teisinančias ar jo atsakomybę lengvinančias aplinkybes. Gynėjas privalo tai atlikti atsižvelgdamas į ginamojo poziciją, pareikšto įtarimo turinį ir kitas svarbias teises aplinkybes.

Gynėjas turi *teisę matytis su sulaikytu arba suimtu įtariamuju be pašaliečių*. Tokie gynėjo susitikimai su ginamuoju asmeniu neribojami. Taip pat neribojama ir jų trukmė (BPK 48 straipsnio 1 dalies 3 punktas).

EŽTT yra nurodęs, kad įtariamojo ar kaltinamojo teisė bendrauti su gynėju negirdint trečiajam asmeniui yra vienas iš pagrindinių sąžiningo proceso reikalavimų. BPK nenumato jokių šios teisės suvaržymų. Be to, „draudžiama klausytis gynėjo pokalbių su įtariamuju ar kaltinamuju, perduodamų elektroninių ryšių tinklais, daryti jų įrašus, kontroliuoti kitą elektroninių ryšių tinklais tarp jų perduodamą informaciją, ją fiksuoti ir kaupti“ (BPK 154 straipsnio 7 dalis).

Pagal Direktyvą 2013/48/ES, teisė be pašalinių susitikti ir bendrauti su advokatu yra vienas iš teisės turėti advokatą elementų. „Valstybės narės gerbia įtariamųjų arba kaltinamųjų ir jų advokato bendravimo pagal šią direktyvą naudojantis teise turėti advokatą konfidencialumą. Toks bendravimas apima susitikimus, korespondenciją, pokalbius telefonu ir kitų pagal nacionalinę teisę leidžiamų formų bendravimą“ (Direktyvos 4 straipsnis). Direktyvoje įtariamųjų arba kaltinamųjų bendravimo su savo advokatu konfidencialumas yra įvardijamas kaip viena iš pagrindinių teisės į teisingą bylos nagrinėjimą dalių. Joje nurodoma, kad advokato ir įtariamojo arba kaltinamojo susitikimų ir kitų formų bendravimo konfidencialumas turėtų būti užtikrinamas be nukrypimų. Pareiga gerbti konfidencialumą reiškia ne tik tai, kad reikėtų susilaikyti nuo kišimosi į tokį bendravimą ar dalyvavimo jame, bet ir tai, kad jei iš įtariamųjų arba kaltinamųjų yra atimta laisvė arba jie atsiduria valstybės kontroliuojamoje vietoje, tokiose vietose bendravimo reguliavimo priemonėmis turi būti užtikrinamas ir saugomas konfidencialumas (Direktyvos 33 punktas).

Teisės į pasimatymą su gynėju konfidencialumas suteikia įtariamajam, kaltinamajam ir jų gynėjui galimybę visą gynybos organizavimą bei strategiją aptarti be pašaliečių. Konfidencialumas apima ir kreipimosi į

gynėją faktą, sutarties sąlygas, konsultacijos pobūdį ir pan.⁶³³ Konfidencialių pasimatymų metu gynėjas su ginamuoju aptaria visus su gynyba susijusius klausimus. Gynėjas konsultuoja ginamą asmenį teisiniais klausimais, išsako savo nuomonę dėl pareikšto įtarimo ar kaltinimo, ikiteisminio tyrimo ar baudžiamosios bylos eigos, be to, išaiškina įtariamajam ar kaltinamajam jo teises ar kurio nors proceso veiksmo atlikimo reikalingumą, procedūrą, atsako į ginamo asmens pateiktus klausimus. Pasimatymų metu įtariamasis, kaltinamasis gynėjui pasakoja savą versiją apie nusikalstamą veiką, kurios įvykdymu jis yra įtariamasis ar kaltinamas, išdėsto tam tikrus faktus ar aplinkybes.

Pabrėžtina, kad 1961 m. BPK buvo numatyta galimybė teisėsaugos pareigūnams dalyvauti sulaikyto ar suimto įtariamojo ar kaltinamojo susitikimuose. 1994 m. lapkričio 10 d. Konstitucinio Teismo nutarimu⁶³⁴ ši galimybė buvo pripažinta neprieštaraujanti Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalies nuostatai. Konstitucinis Teismas šiame nutarime teisės į gynybą principo turinį aiškino pabrėždamas baudžiamosios atsakomybės neišvengiamumo principo svarbą:

„Be to, pažymėtina, kad pasimatymų konfidencialumas ribojamas tik tais atvejais, kai galima įtarti, jog įtariamojo ar kaltinamojo pasimatymai su gynėju turės neigiamos įtakos visapusiškam ir objektyviam bylos aplinkybių tyrimui ir kad įtariamojo ar kaltinamojo teisė į gynybą nevaržoma, kai naudojamos teisėtos gynybos priemonės ir būdai.“⁶³⁵

Pastarasis Konstitucinio Teismo argumentas skambėjo deklaratyviai, nes pareigūnai turėjo teisę bet kurioje baudžiamosioje byloje nuspręsti, kad tyrimui gali būti pakenkta, nepateikdami jokio galimos konfidencialių susitikimų žalos pagrindimo. Tik po kelerių metų buvo pateiktas siūlymas BPK numatyti, kad gynėjo ir ginamojo susitikimų konfidencialumas negali būti ribojamas. Argumentuojant EŽTT jurisprudencija šioje srityje, 2002 m. BPK šis siūlymas buvo įgyvendintas⁶³⁶.

Ikiteisminiame tyrime gynėjas **turi teisę dalyvauti bet kokiuose įrodymų rinkimo veiksmuose**, kuriuose dalyvauja jo ginamas asmuo (BPK 48 straipsnio 1 dalies 4 punktas), taip pat ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo leidimu dalyvauti bet kokiuose kituose įrodymų rinkimo veiksmuose (BPK 48 straipsnio 1 dalies 5 punktas).

Gynėjas turi teisę dalyvauti ne tik visose įtariamojo apklausose (BPK 48 straipsnio 1 dalies 2 punktas), bet ir visuose proceso veiksmuose, kurie

⁶³³ JURKA, R.; AŽUBALYTĖ, R.; GUŠAUSKIENĖ, M.; PANOMARIOVAS, A. Baudžiamosios proceso principai. Vilnius: Eugrimas, 2009, p. 140.

⁶³⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas.

⁶³⁵ GODA, G. Konstitucinė justicija ir baudžiamosios proceso teisės mokslas. *Teisė*, 2011, t. 78, p. 71.

⁶³⁶ *Ibid.*

yra atliekami jo ginamojo atžvilgiu. Be to, BPK suteikia gynėjui teisę dalyvauti ir visuose proceso veiksmuose, kurie atliekami paties gynėjo ar jo ginamojo prašymu. Gynėjas turi teisę dalyvauti kituose įrodymų rinkimo veiksmuose, kurie neatliekami jo ginamo asmens atžvilgiu, jeigu tam neprieštarauja ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teisėjas, teismas.

Tokia pat pozicija dėl gynėjo teisės dalyvauti įrodymų rinkimo veiksmuose yra nurodoma Direktyvoje 2013/48/ES: „<...> įtariamieji arba kaltinamieji turi turėti bent teisę reikalauti, kad jų advokatas dalyvautų tokiuose tyrimo arba įrodymų rinkimo veiksmuose, jei tie veiksmai yra numatyti pagal nacionalinę teisę ir jei įtariamasis arba kaltinamasis privalo arba jei jam leidžiama dalyvauti atitinkamame veiksmė <...>“ (Direktyvos 3 straipsnio 3 dalies c punktas). Tokie veiksmai apima asmens atpažinimus (BPK 191 straipsnis), kurių metu įtariamasis arba kaltinamasis parodomas tarp kitų asmenų, kad jį galėtų atpažinti, pavyzdžiui, nukentėjusysis; akistatas (BPK 190 straipsnis), kurių metu įtariamasis arba kaltinamasis suvedamas su vienu ar daugiau liudytojų arba nukentėjusiųjų, kai tarp jų parodymų esama esminių prieštaravimų; nusikaltimo eigos atkūrimus (BPK 196 straipsnis „Parodymų patikrinimas vietoje“; BPK 197 straipsnis „Eksperimentas“) dalyvaujant įtariamajam arba kaltinamajam, siekiant geriau suprasti būdą ir aplinkybes, kuriomis nusikalstama veika buvo įvykdyta, ir sugebėti užduoti konkrečius klausimus įtariamajam arba kaltinamajam (Direktyvos 26 punktas).

Be to, pagal BPK, jeigu gynėjas dalyvauja procese, jam ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teisėjas, teismas privalo pranešti apie kiekvieną su ginamuoju numatomą atlikti veiksmą ir apie tuos proceso veiksmus, kuriuos atlikti prašė gynėjas ar jo ginamasis. Antai apie ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamą liudytojo ar nukentėjusiojo apklausą prokuroras privalo pranešti įtariamajam ir jo gynėjui (BPK 184 straipsnio 4 dalis). Tokiu būdu užtikrinama įtariamojo, kaltinamojo teisė užduoti klausimus kaltinimo liudytojams.

„Pagal Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje⁶³⁷ suformuotą Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies d punkte įtvirtinto principo aiškinimą visi asmenį kaltinantys įrodymai paprastai turi būti pateikti viešame teismo posėdyje dalyvaujant kaltinamajam, siekiant užtikrinti rungtynišką bylos svarstymą. Šio principo išimtys yra galimos, tačiau jos turi nepažeisti gynybos teisių, kurios paprastai reikalauja, kad kaltinamajam būtų suteikta pakankama ir tinkama galimybė ginčyti prieš jį liudijančio liudytojo

⁶³⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos pavyzdžių dėl kaltinamojo teisės pačiam apklausti kaltinimo liudytojus (nukentėjusiuosius) žr.: *Delta v. France*, no. 11444/85, judgment of 19 December 1990; *Saidi v. France*, no. 14647/89, judgment of 20 September 1993; *Luca v. Italy*, no. 33354/96, judgment of 27 February 2001; *Mild and Virtanen v. Finland*, no. 39481/98 and 40227/98, judgment of 26 July 2005; *Rachdad v. France*, no. 71846/01, judgment of 13 November 2003.

parodymus bei pateikti liudytojui klausimų arba tuo metu, kai jis duoda parodymus, arba vėlesnėje proceso stadijoje.⁶³⁸ Jeigu kaltinamasis neturėjo galimybės apklausti liudytojo (nukentėjusiojo) teismo nagrinėjimo metu, bet tokią galimybę turėjo per ikiteisminį tyrimą, jo teisė, įtvirtinta ŽTK 6 straipsnio 3 dalies d punkte ir BPK 44 straipsnio 7 dalyje, nėra pažeista. Priešingu atveju konstatuojamas esminis baudžiamojo proceso pažeidimas.

„Nagrinėjamojoje byloje kaltinamojo A. B. teisė apklausti kaltinimo liudytojus (nukentėjusiuosius) nebuvo užtikrinta. A. B. šioje byloje nuteistas už tai, jog viešai raštu užgauliai pažemino teisingumą vykdančias (duomenys neskelbtini) r. apylinkės teismo teisėjas J. B., L. D. ir L. T. dėl jų veiklos. L. D. ir J. B. pripažintos byloje nukentėjusiosiomis (T. 1 b. l. 22, 24). Svarbiais įrodymais šioje byloje laikytini ir liudytojos J. P. (teisėjos, kuri inicijavo baudžiamąjį procesą prieš A. B.), taip pat nukentėjusiosios statusą turinčios R. M. (antstolės) parodymai. Visų šių asmenų parodymai yra tiesiogiai susiję su aplinkybėmis, kuriomis ir dėl kurių buvo rodoma nepagarba teismui. Kita vertus, proceso metu A. B. turėjo galimybių užduoti klausimus tik nukentėjusiajai L. D., kuri buvo apklausta teismo posėdyje. Tuo tarpu J. B., L. T., J. P. ir R. M. buvo apklaustos ikiteisminio tyrimo metu tyrėjo, jų parodymai teismo posėdyje buvo paskelbti vadovaujantis BPK 276 straipsnio 4 dalies pagrindu. Iš bylos medžiagos matyti, kad šios liudytojos ir nukentėjusiosios prašė teismo bylą nagrinėti joms nedalyvaujant, vadovautis jų parodymais, duotais ikiteisminio tyrimo metu. Neatvykus šioms liudytojoms ir nukentėjusiosioms, teismas bylą išnagrinėjo joms nedalyvaujant. Iš teismo posėdžio protokolo matyti, kad, teisėjai paskelbus minėtų asmenų ikiteisminio tyrimo metu duotus parodymus, kaltinamasis išsakė norą, jog visi šie asmenys būtų apklausti teismo salėje kaip to reikalauja procesas, taip pat pareiškė apie savo teisę tiesiogiai užduoti jiems klausimus. Tokiam kaltinamojo prašymui pritarė ir jo gynėjas, tačiau teismas šiuos prašymus atmetė (T. 5, b. l. 94–95).

Pažymėtina, kad A. B. pareikšto kaltinimo pobūdis suponuoja būtinumą įvertinti ne tik objektyvią formą, kuria teismui buvo demonstruojama nepagarba (šiuo atveju rašytinis pareiškimas), bet ir konkrečiai pažemintų ir įžeistų asmenų (liudytojų ir nukentėjusiųjų) subjektyvų požiūrį į kaltinamojo veiksmus, kaip jie suprato A. B. teiginius ir kaip juos įvertino. Tai svarbu ne tik išaiškinant visą padarytos veikos kontekstą, bet ir sprendžiant klausimą, ar išsakyti teiginiai iš tiesų traktuotini kaip užgaulus pažeminimas, ar jie negali būti įvertinti kaip mažareikšmė veika, ar kaltinamasis, išsakydamas juos, turėjo atitinkamą tyčią pažeminti teisėjus, ar nėra pagrindo veiką traktuoti kaip teismo negerbimą, užtraukiantį administracinę atsakomybę (Administracinių teisės pažeidimų kodekso 186(1) straipsnis), ir pan. Todėl kaltinamojo A. B. išsakytas pageidavimas tiesiogiai užduoti klausimus minėtiems asmenims šiuo atveju nevertintinas kaip formalus ir neturintis reikšmės bylai teisingai išspręsti.

⁶³⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimų santraukos. Prieiga per internetą: <http://www2.lat.lt/lat_web_test/4_tpbuileteniai/senos/nutartis.aspx?id=35114>.

Teismas, nusprendęs netenkinti kaltinamojo ir jo gynėjo prašymų apklausti teismo posėdyje minėtas liudytojas ir nukentėjusiąsias, suvaržė įstatymų garantuotas kaltinamojo teises (BPK 369 straipsnio 3 dalis). Apeliacinės instancijos teismas šio procesinio pažeidimo neištaisė, o atsakydamas į apeliacinio skundo atitinkamą argumentą, klaidingai nurodė, kad A. B. šių asmenų į teismo posėdį iškviešti neprašė, nors teismo posėdžio protokole užfiksuota, kad toks prašymas buvo pateiktas, teismo svarstyta ir atmestas (T. T. 5, b. l. 94–95). Tai vertintina kaip pareigos patikrinti bylą tiek, kiek to prašoma apeliaciniame skunde, neįvykdymas (BPK 320 straipsnis 3 dalis) ir šis pažeidimas pripažintinas esminiu. Darydama tokią išvadą, teisėjų kolegija taip pat atsižvelgia į tai, kad byloje A. B. paskirta reali laisvės atėmimo bausmė, jo apeliacinis skundas išnagrinėtas jam nedalyvaujant, jo ir jo gynėjos prašymai atidėti apeliacinį bylos nagrinėjimą ir kviešti į posėdį anksčiau teisme neapklaustas liudytojas ir nukentėjusiąsias atmesti (T. 6, b. l. 82, 89–90).⁶³⁹

Gynėjas turi *teisę savarankiškai rinkti gynybai reikalingus duomenis*, kuriuos gali gauti nesinaudodamas procesinėmis prievartos priemonėmis: iš įmonių, įstaigų ir organizacijų bei asmenų rinkti gynybai reikalingus dokumentus ir daiktus, kalbėtis su asmenimis apie jiems žinomas įvykio aplinkybes, apžiūrėti ir fotografuoti įvykio vietą, transporto priemones ar kitaip fiksuoti gynybai reikalingą informaciją (BPK 48 straipsnio 1 dalies 6 punktas).

Gynėjo teisė savarankiškai rinkti gynybai svarbius duomenis nesinaudojant procesinės prievartos priemonėmis užtikrina rungimosi principo taikymą procese. Ne tik kaltinančioji šalis, bet ir gynyba turi teisę rinkti duomenis baudžiamojame byloje. Gynėjas yra įrodinėjimo proceso subjektas, kuris „<...> privalo panaudoti visas įstatymuose nurodytas gynybos priemones ir būdus, kad būtų nustatytos aplinkybės, teisinančios ginamąjį ar lengvinančios jo atsakomybę (BPK 48 straipsnio 2 dalies 1 punktas) ir neprivalo įrodinėti kitų aplinkybių, turinčių reikšmės bylai išspręsti teisingai“⁶⁴⁰. Iš esmės gynėjas turi teisę bet kokiais teisėtais būdais ir priemonėmis rinkti, fiksuoti, pateikti gynybai svarbius duomenis. Advokatūros įstatymo 44 straipsnyje yra detalizuojamos advokato teisės, kuriomis jis gali pasinaudoti ir baudžiamąjo proceso metu atlikti gynėjo funkcijas.

Nagrinėjimo teisme metu gynėjas taip pat turi teisę teikti įrodymus, dalyvauti tiriant įrodymus, pateikti prašymus, ginčyti kitos šalies argumentus ir pareikšti savo nuomonę visais klausimais, kylančiais nagrinėjant bylą ir turinčiais reikšmės jos teisingam išsprendimui (BPK 7 straipsnis). Antai

⁶³⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. sausio 7 d. kasacinė nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-115/2014.

⁶⁴⁰ Baudžiamąjo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. Prieiga per internetą: <http://www2.lat.lt/lat_web_test/4_tpbuletiniai/senos/nutartis.aspx?id=32350>.

bylose buvo konstatuotas rungimosi principo pažeidimas, nes teismai be tinkamo pagrindo atsisakė tirti kaltinamųjų ir jų gynėjų pateiktus duomenis:

„<...> Rungimosi principas pažeidžiamas tuo atveju, jei teismai be tinkamo pagrindo atsisako tirti kaltinamojo ar jo gynėjo pateikiamas konsultacines išvadas. Atsisakyti tirti tokią išvadą būtų galima, jei ir be jos tyrimo teisiama jame posėdyje būtų akivaizdu, kad išvada neatitinka BPK 20 straipsnio reikalavimų, pavyzdžiui, ji nesujusi su byloje įrodinėtinais aplinkybėmis ar yra akivaizdžiai nepatikima, nes surašyta specialių žinių neturinčio asmens⁶⁴¹.

„Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų kolegija baudžiamojoje byloje konstatavo, kad apeliacinės instancijos teismas, turėdamas pareigą užtikrinti galimybę nuteistajam įstatymų nustatytais priemonėmis ir būdais gintis nuo kaltinimų, nenurodydamas jokių motyvų nepriėmė dokumento, kurį gavo nuteistojo gynėjas, realizuodamas BPK numatytas savo teises, ir taip suvaržė nuteistojo gynėjo teisę, numatytą BPK 48 straipsnio 1 dalies 6 punkte, o tuo pačiu – ir nuteistojo R. Š. teisę į gynybą, įtvirtintą BPK 10 straipsnio 1 dalyje“. Visais atvejais, kai reikšmingus bylai duomenis pateikia proceso gynėjas (BPK 98 straipsnis), „<...> teismas turi patikrinti, ar šie duomenys gauti įstatyme neuždraustu būdu (principas „galima tai, kas neuždrausta įstatymo“). Duomenys, gauti įstatyme tiesiogiai draudžiamu būdu, įrodymais nepripažįstami“⁶⁴².

Įdomu pabrėžti, kad mokslinėje literatūroje yra diskutuojama dėl gynėjo neteisėtu būdu gautų duomenų pateikimo: Visi reikalavimai, susiję su slaptųjų įrodinėjimo priemonių taikymu, jų naudojimu, yra skirti įrodinėjimo pareigą turintiems baudžiamojo proceso dalyviams, t. y. taip vadinamiems viešiesiems baudžiamojo proceso subjektams. Tačiau tai, kad gynėjas nesinaudoja procesinės įrodymų rinkimo veiklos subjekto statusu, dar nereiškia, jog gynėjas negali gauti tokiu būdu (šiuo atveju – neteisėtu būdu) surinktų duomenų, ir bandyti šiuos duomenis panaudoti baudžiamojoje byloje, nes gynėjo, kaip ir bet kurio kito privataus baudžiamojo proceso dalyvio vienokiu ar kitokiu būdu gauti duomenys, galintys turėti reikšmės nusikalstamos veikos tyrimui ar nagrinėjimui, į baudžiamosios bylos aplinkybių įrodinėjimą yra įtraukiami pateikimo būdu. Kitas klausimas, ar įrodymų rinkimo subjektai turi teisę nepriimti neteisėtais būdais surinktų duomenų? Manytina, vien ta aplinkybė, kad privatus baudžiamojo proceso dalyvis (taip pat ir gynėjas) į bylą pateikia neteisėtomis priemonėmis surinktus duomenis dar nesuteikia teisės įrodinėjimo pareigos subjektui atsisakyti juos priimti ir prijungti prie bylos medžiagos.⁶⁴³

⁶⁴¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 9 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-465/2010, taip pat 2008 m. sausio 8 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-112/2007; 2005 m. sausio 25 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-107/2005.

⁶⁴² Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikoje apžvalga. Prieiga per internetą: <http://www2.lat.lt/lat_web_test/4_tpbuileteniai/senos/nutartis.aspx?id=32350>.

⁶⁴³ PANOMARIOVAS, A.; RAMANAUSKAS, R. Slaptumas – tiesos baudžiamajame procese nustatymo priemonė. *Jurisprudencija*, 2005, t. 75 (67), p. 50–57.

Gynėjas ikiteisminio tyrimo metu turi *teisę susipažinti su proceso veiksmų dokumentais* BPK nustatytais atvejais ir tvarka (BPK 48 straipsnio 1 dalies 7 punktas).

Remiantis Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. gegužės 22 d. direktyva 2012/13//ES dėl teisės į informaciją baudžiamajame procese, asmeniui, įtariamam arba kaltinamam įvykdžius nusikalstamą veiką, turėtų būti suteikiama visa informacija apie kaltinimus, kuri jam reikalinga pasirengti gynybai ir kuri užtikrina teisingą teismo procesą (Direktyvos 27 punktas). *Visų pirma* Direktyva užtikrina teisę sulaikytiesiems arba suimtiesiems, arba jų gynėjui, susipažinti su konkrečia bylos medžiaga, kuri yra svarbi siekiant veiksmingai apskusti sulaikymo arba suėmimo teisėtumą (Direktyvos 7 straipsnio 1 dalis). *Antra*, įtariamiesiems arba kaltinamiesiems, arba jų gynėjui, suteikiama teisė susipažinti „bent su visais kompetentingų valdžios institucijų turimais įtariamuosius arba kaltinamuosius kaltinančiais ar išteisinančiais daiktiniais įrodymais, kad būtų užtikrintas teisingas procesas ir pasirengta gynybai“ (Direktyvos 7 straipsnio 2 dalis). Tokia baudžiamosios bylos medžiaga turėtų būti pateikta laiku, kad įtariamasis ar kaltinamasis, ar jų gynėjas galėtų veiksmingai pasinaudoti teise į gynybą, ir suteikiama ne vėliau kaip iki kaltinimų esmės perdavimo teismui (Direktyvos 7 straipsnio 3 dalis). Tačiau teisė susipažinti su tam tikra medžiaga įtariamajam arba kaltinamajam, arba jų gynėjui, gali būti nesuteikta, „jei dėl tokio susipažinimo gali kilti didelė grėsmė kito asmens gyvybei arba pagrindinėms teisėms, arba jei tai yra griežtai būtina siekiant apsaugoti svarbų viešąjį interesą, pavyzdžiui, tais atvejais, kai kyla pavojus sutrukdyti vykdomam tyrimui, arba jei tai gali rimtai pažeisti valstybės narės, kurioje vyksta baudžiamasis teismo procesas, nacionalinį saugumą“ (Direktyvos 7 straipsnio 4 dalis). Atsižvelgiant į šiuos Direktyvos 2012/13//ES reikalavimus, atitinkamai buvo pakoreguotos ir BPK nuostatos dėl įtariamojo ir jo gynėjo teisės susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis.

BPK 181 straipsnyje yra įtvirtinta įtariamojo ir jo gynėjo teisė bet kuriuo ikiteisminio tyrimo momentu susipažinti su šio tyrimo duomenimis, taip pat susipažinimo metu daryti ikiteisminio tyrimo medžiagos kopijas ar išrašus. Prokurorui yra pateikiamas rašytinis prašymas dėl susipažinimo. Tam tikrais atvejais prokuroras turi teisę neleisti susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis ar jų dalimi, jei toks susipažinimas galėtų pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei. Prokuroro atsisakymas privalo būti motyvuotas (surašomas motyvuotas nutarimas). Priimtą prokuroro sprendimą neleisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis galima apskusti ikiteisminio tyrimo teisėjui (BPK 181 straipsnio 1 dalis). Be to, įtariamajam ir jo gynėjui bet kuriuo ikiteisminio tyrimo metu užtikrinama absoliuti teisė susipažinti su prokuroro pateikta medžiaga, kuri yra ar buvo teikiama teismui prašant skirti ar pratęsti suėmimą, intensyvią priežiūrą, namų areštą ir įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (ar) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu, t. y. kardomąsias

priemonės, kurios gali būti paskirtos tik ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi. Taip pat prokuroras neturi teisės neleisti susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis, jei ikiteisminis tyrimas yra jau baigtas ir rašomas kaltinamasis aktas (BPK 181 straipsnio 2 dalis). Įstatyme yra numatytas draudimas susipažinimo su ikiteisminio tyrimo medžiaga metu daryti ikiteisminio tyrimo dokumentų kopijas, kai duomenys yra apie nepilnamečius nukentėjusiuosius; apie privatų proceso dalyvių gyvenimą; dėl nusikalstamų veikų žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvei ir ne- liečiamumui; užfiksuoti proceso veiksmų protokoluose ir jų prieduose, kai informacija gauta panaudojus kriminalinės žvalgybos informacijos rinkimo būdus ir priemones Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymo ar BPK 154, 155, 158, 159, 160 straipsniuose nustatyta tvarka; informacija, kuri sudaro valstybės, tarnybos, profesinę ar komercinę paslaptį (šiuo atveju draudžiama daryti ir ikiteisminio tyrimo medžiagos išrašus) (BPK 181 straipsnio 6 dalis).

Gynėjas turi *teisę pateikti prašymus, pareikšti nušalinimus* (BPK 48 straipsnio 1 dalies 8 punktas), *apskusti* ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus bei sprendimus (BPK 48 straipsnio 1 dalies 9 punktas).

Ir ikiteisminio tyrimo metu, ir baudžiamąją bylą nagrinėjant teisme gynėjas turi teisę pateikti prašymus dėl procesinių veiksmų atlikimo ar atitinkamų sprendimų priėmimo, kurie yra svarbūs įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo gynybai. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, teismas ir teisėjas, laikydamiesi BPK nustatytos tvarkos ir terminų, privalo išnagrinėti pateiktą gynėjo prašymą ir priimti atitinkamą sprendimą. Sprendimas visiškai ar iš dalies atmesti gynėjo prašymą privalo būti motyvuotas (atitinkamai priimamas nutarimas ar nutartis). Toks sprendimas gali būti skundžiamas BPK nustatyta tvarka⁶⁴⁴. Be teisės pateikti prašymus, gynėjas dar turi teisę pareikšti nušalinimus: ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui, ikiteisminio tyrimo teisėjui, teisėjui, teisiamojo posėdžio sekretoriui, vertėjui, ekspertui ir specialistui (BPK 57 straipsnis)⁶⁴⁵.

Jeigu gynėjas nesutinka su atitinkamu procesiniu sprendimu ar veiksmo atlikimu, jis turi teisę pateikti skundą. BPK yra numatyta tam tikra proceso veiksmų bei sprendimų apskundimo tvarka ir procedūra. Todėl gynėjas, pateikdamas skundą, privalo laikytis nustatytos tvarkos⁶⁴⁶.

Gynėjo pareigos yra numatytos BPK 48 straipsnio 2 dalyje:

1) panaudoti visas įstatymuose nurodytas gynybos priemones ir būdus, kad būtų nustatytos aplinkybės, teisinančios ginamąjį ar lengvinančios jo atsakomybę, ir teikti ginamajam reikiamą teisinę pagalbą;

⁶⁴⁴ GODA, G., *et al.* Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1–220 straipsniai). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 121–122.

⁶⁴⁵ Žr. vadovėlio 7 skyrių „Nušalinimas“.

⁶⁴⁶ Žr. vadovėlio 8 skyrių „Apskundimas“.

3. GYNĖJO KVIETIMAS, PASKYRIMAS, PAKEITIMAS IR ATSISAKYMAS

2) nurodytu laiku atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ir į teismą, o negalėdamas atvykti apie neatvykimą ir jo priežastis – iš anksto pranešti ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teismui; be svarbios priežasties neatvykusiam gynėjui gali būti skiriama BPK 163 straipsnyje numatyta bausmė;

3) laikytis įstatymų nustatytos proceso veiksmų ir teismo posėdžio tvarkos, vykdyti teisėtus ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, teisėjo ir teismo reikalavimus;

4) saugoti profesinę paslaptį; advokatas ir jo padėjėjas neturi teisės skelbti žinių, kurias sužinojo atlikdami gynėjo pareigas;

5) neatsisakyti ginti įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo, kurį jau apsiėmė ginti, išskyrus atvejus, kai paaiškėja BPK 61 straipsnio 1 dalyje nurodytos aplinkybės arba kai neįmanoma suderinti gynėjo dalyvavimo keliose bylose;

6) netaikyti neteisėtų gynybos priemonių.

3. GYNĖJO KVIETIMAS, PASKYRIMAS, PAKEITIMAS IR ATSISAKYMAS

Gynėjo kvietimas

Atsižvelgiant į Direktyvos 2012/13/ES nuostatas, kiekvienas įtariamasis arba kaltinamasis turėtų būti nedelsiant informuojamas apie teisę turėti gynėją, o suimtiems arba sulaikytiems įtariamiesiems arba kaltinamiesiems iš karto privalo būti įteikiamas raštiškas pranešimas apie teises, kuriame pateikiama informacija apie teisę turėti gynėją. Pagal BPK 50 straipsnį, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ir teismas privalo įtariamajam ir kaltinamajam nuo sulaikymo ar pirmosios apklausos momento išaiškinti jo teisę turėti gynėją ir sudaryti visas sąlygas šia teise pasinaudoti.

Kiekvienas įtariamasis, kaltinamasis ar nuteistasis gali pasirinkti ir pasikviesti sau tinkamą gynėją pats arba jį pakviesti pavesdamas kitiems asmenims, pavyzdžiui, atstovams pagal įstatymą, šeimos nariams, giminaičiams, draugams ir kitiems (BPK 50 straipsnio 2 dalis). „Pagal konstitucinį teisėtumo principą, baudžiamajame procese dalyvaujantys asmenys privalo tiksliai ir nenukrypdamai laikytis baudžiamojo proceso teisės normų. BPK 44 straipsnio 8 dalyje ir 50 straipsnio 2 dalyje įtvirtintų nuostatų dėl gynėjo kvietimo laikymąsi, atsižvelgiant į proceso stadiją, *ex officio* privalo užtikrinti ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras arba teismas.“⁶⁴⁷ Vadinasi, ikiteisminio tyrimo subjektų, teismo pareiga yra įsitikinti, kad konkretus gynėjas dalyvauja procese paties įtariamojo, kaltinamojo pasirinkimu ar yra pakviestas būtent tų asmenų, kuriems įtariamasis, kaltinamasis pavedė tai padaryti. Įtariamojo, kaltinamojo valia

⁶⁴⁷ Lietuvos Respublikos Generalinės prokuratūros 2014 m. spalio 28 d. aiškinamasis raštas Nr. 17.2-12806 dėl gynėjo įstojimo į baudžiamąjį procesą momento, procedūrų ir tai patvirtinančių duomenų.

pasikviesti jam tinkamą gynėją arba pavesti jį pakviesti kitiems asmenims baudžiamojo proceso metu gali būti patvirtinama šiais būdais: ikiteisminio tyrimo subjektui surašant įtariamojo teisės turėti gynėją išaiškinimo protokolą arba teismui dėl kaltinamojo teisės turėti gynėją išaiškinimo įrašant į teismo posėdžio protokolą, arba pažymint tai kitame įtariamojo, kaltinamojo parašu tvirtinamame procesiniame dokumente; arba į ikiteisminio tyrimo medžiagą ar baudžiamąją bylą pateikiant įtariamojo, kaltinamojo surašytą laisvos formos dokumentą dėl konkretaus gynėjo pasirinkimo arba dėl pavedimo gynėją pakviesti atstovams pagal įstatymą ar kitiems asmenims; arba pateikiant sutarties dėl teisiųjų paslaugų išrašą. Taigi advokatas ar advokato padėjėjas baudžiamajame procese gynėjo teises ir pareigas įgyja tik nuo to momento, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teismui pateikiami duomenys, patvirtinantys, kad konkretus gynėjas dalyvauja procese įtariamojo, kaltinamojo pasirinkimu ar yra pakviestas būtent tų asmenų, kuriems įtariamasis, kaltinamasis pavedė tai padaryti, ir advokato (advokato padėjėjo) įgaliojimus patvirtinantis dokumentas – advokato orderis⁶⁴⁸.

Gynėjo paskyrimas

Be susitarimo su ginamuoju asmeniu gynėjas baudžiamajame procese gali dalyvauti tais atvejais, kai:

1) pats įtariamasis, kaltinamasis ar nuteistasis prašo užtikrinti gynėjo dalyvavimą ir gynėjo dalyvavimas nėra būtinas ar privalomas BPK numatytais atvejais, gynėjas gali būti skiriamas pagal Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo įstatymą (BPK 50 straipsnio 2 dalis);

2) gynėjo dalyvavimas būtinas ar privalomas BPK numatytais atvejais, o gynėjo nėra pasikvietęs pats įtariamasis, kaltinamasis ar nuteistasis, gynėjas yra paskiriamas ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo sprendimu, laikantis Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo įstatyme numatytos tvarkos (BPK 51 straipsnio 3 dalis)⁶⁴⁹.

Gynėjo pakeitimas

Nors pagal Žmogaus teisių konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punktą, BPK 44 straipsnio 8 dalį, BPK 50 straipsnio 2 dalį įtariamajam, kaltinamajam suteikiama teisė į jo pasirinktą gynėją, šios nuostatos nenumato, kad įtariamojo, kaltinamojo teisė būtent į pasirinkto gynėjo pagalbą yra absoliuti, bet gali būti ribojama. EŽTT byloje *Croissant prieš Vokietiją*⁶⁵⁰ išaiškino, kad pagrįstas gynėjo paskyrimas įtariamajam, kaltinamajam prieš jo valią, paremtas reikšmingais ir pakankamais motyvais, nepažeidžia ŽTK 6 straipsnio 3 dalies c punkto bei 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos teisės

⁶⁴⁸ *Op. cit.*

⁶⁴⁹ Nurodytieji atvejai plačiau aptariami šio skyriaus 4 poskyryje.

⁶⁵⁰ Sprendimo byloje *Croissant prieš Vokietiją* santrauka. *Teismų praktika*, 2005, t. 23, p. 397–399.

į teisingą bylos nagrinėjimą. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas taip pat yra konstatavęs, kad teisė pačiam pasirinkti gynėją, skirtingai negu teisė turėti gynėją, nėra absoliuti ir įstatymuose gali būti nustatyta, kad tais atvejais, kai įgyvendinant asmens gynybą kyla realių sunkumų, teismas gali pasiūlyti šiam asmeniui pasirinkti kitą gynėją⁶⁵¹.

Teisės pačiam pasirinkti advokatą ribojimo atvejai yra numatyti BPK 50 straipsnio 4 dalyje:

1) kai pasirinktas gynėjas daugiau kaip tris dienas iš eilės negali dalyvauti procese, įtariamajam, kaltinamajam ar nuteistajam pasiūloma pasikviesti kitą gynėją, o jei šis to nepadaro, gynėjas paskiriamas;

2) kai pasirinktas gynėjas negali per šešias valandas atvykti dalyvauti pirmojoje apklausoje arba apklausoje dėl suėmimo pagrįstumo, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas turi teisę pasiūlyti įtariamajam, kaltinamajam ar nuteistajam į šią apklausą pasikviesti kitą gynėją, o jei šie to nepadaro, privalo skirti gynėją. Tokiais atvejais gynėjas gali būti pakeičiamas neatsižvelgiant į ginamojo norus turėti konkretų advokatą. Gynėjas parenkamas ir skiriamas įstatymo, reglamentuojančio valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą, nustatyta tvarka (BPK 51 straipsnio 3 dalis).

Teismų praktikoje pagrįstu įtariamojo, kaltinamojo teisės į jo pasirinkto gynėjo pagalbą suvaržymu, skiriant valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiančią gynėją, pripažįstami tokie atvejai, kai yra akivaizdus įtariamojo, kaltinamojo ir jo gynėjo siekis vilkinti baudžiamąjį procesą, pavyzdžiui:

„<...> neatvykstant į paskirtus teismo posėdžius be jokios pateisinamos priežasties, sistemingai teikiant prašymus dėl bylos nagrinėjimo atidėjimo, taip pat kai, pavyzdžiui, teisinių paslaugų teikimo sutartis sudaroma su gynėju, kuris jau šios sutarties sudarymo metu žino, kad negalės dalyvauti teismo paskirtuose baudžiamosios bylos nagrinėjimo posėdžiuose, taip pat kai gynėjas nurodo keletą datų, kada dėl savo nuolatinio užimtumo gali dalyvauti bylos nagrinėjime, tačiau jos labai tolimos, o skiriant posėdį gynėjui tinkamu laiku, jau būtų suėjęs apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senaties terminas ir pan. (pavyzdžiui, kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K–253/2012).“⁶⁵²

Keičiant gynėją prieš ginamojo valią visada kėsinamasi pažeisti įtariamojo, kaltinamojo teisę į gynybą, todėl pakeisti gynėją reikėtų tik išimtiniais atvejais, jeigu kitais būdais neįmanoma užtikrinti sąžiningo baudžiamojo proceso⁶⁵³. Teisės gintis padedant savo paties pasirinktam gynėjui pažeidimas gali būti pripažįstamas esminiu baudžiamojo proceso

⁶⁵¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas.

⁶⁵² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. gruodžio 17 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-565/2013.

⁶⁵³ GODA, G., *et al.* Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1–220 straipsniai). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 140.

pažeidimu. Teismų praktikoje išaiškinta, kad teismas negali savo iniciatyva pakeisti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiančio gynėjo prieš kaltinamojo valią, iš esmės jo su šia aplinkybe nesupažindinęs, nes taip būtų ribojama kaltinamojo teisė gintis pasitelkus pasirinktąjį gynėją⁶⁵⁴. Pavyzdžiui:

„<...> kasatoriaus teigimu, apeliacinės instancijos teismas, nagrinėdamas jo apeliacinį skundą, nepagrįstai neatidėjo posėdžio, kad būtų sudaryta galimybė sudaryti susitarimą su pageidaujama gynėju ar bent jau tam, kad būtų suderinta gynybos pozicija, ir taip pažeidė jo teisę gintis per pasirinktą gynėją, kartu ir teisę į gynybą.

<...> Iš nagrinėjamos bylos medžiagos matyti, kad Panevėžio apygardos teismas, gavęs prokuroro, nukentėjusiojo ir R. P. (asmuo, kuriam baudžiamoji byla nutraukta) apeliacinius skundus, byloje esant duomenų, kad ikiteisminio tyrimo metu ir pirmosios instancijos teisme R. P. gynė advokatas M. B. (šiam advokatui pirmosios instancijos teismas taip pat buvo pranešęs apie apeliacinio skundo nagrinėjimo datą ir laiką), nurodytų aplinkybių neįvertino ir bylą išnagrinėjo dalyvaujant ne R. P. pasirinktam advokatui, bet jam iš Panevėžio Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos paskirtam advokatui J. S. Šiame kontekste pažymėtina, jog likus dienai iki teismo posėdžio, t. y. 2014 m. spalio 15 d., Panevėžio apygardos teisme buvo gautas R. P. prašymas padaryti baudžiamajoje byloje pertrauką, kad jis pats pasirinktų gynėją ir taip galėtų tinkamai įgyvendinti savo teisę į gynybą. Iš Panevėžio apygardos teismo 2014 m. spalio 16 d. teismo posėdžio protokolo matyti, jog per bylos nagrinėjimą apeliacinės instancijos teisme R. P. irgi prašė padaryti baudžiamajoje byloje pertrauką, kad jis pats galėtų pasirinkti gynėją, ir pageidavo, kad jį gintų advokatas M. B. Apeliacinės instancijos teismas protokoline nutartimi nutarė šio prašymo netenkinti ir teismo posėdžio neatidėti.

Įvertinusi tai, kas nurodyta pirmiau, kasacinės instancijos teismo teisėjų kolegija konstatuoja, jog, pirmiausia, nagrinėjama atveju pagal BPK 50 straipsnio 4 dalį nebuvo nustatyta, kad R. P. pasirinktas gynėjas daugiau nei tris dienas būtų negalėjęs dalyvauti baudžiamajame procese, jam nebuvo siūlyta pasirinkti kitą gynėją, todėl nebuvo pagrindo dar prieš pirmąjį teismo posėdį apeliacinėje instancijoje jam paskirti kitą – valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiančią gynėją prieš jo valią, iš esmės jo su šia aplinkybe nesupažindinus ir apribojant kasatoriaus teisę gintis per savo pasirinktą gynėją. Antra, nenustatyta aplinkybių, patvirtinančių, kad pirmą kartą prašydamas atidėti paskirtą teismo posėdį apeliacinėje instancijoje R. P. taip būtų siekęs vilkinti baudžiamąjį procesą, nenustatyti ir kitokie analogiško pobūdžio veiksmai, kurie, kaip nurodyta pirmiau šioje nutartyje, aptariant teismų praktiką, būtų pagrindžiantys būtinybę, įgyvendinant teisingumo principą, teismo siekį operatyviai ir greitai išnagrinėti apeliacinį skundą jau pirmajame teismo posėdyje, riboti R. P. teisę gintis per savo pasirinktą gynėją. Taigi, iš esmės nenustatyta reikšmingų ir pakankamų motyvų,

⁶⁵⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. gruodžio 17 d. kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-565/2013.

kuriais būtų pagrįstas R. P. teisės gintis per savo pasirinktą gynėją ribojimas (ŽTK 6 straipsnio 3 dalies c punktas).

Be to, byloje apskritai nėra duomenų, kad R. P. iki 2014 m. spalio 16 d. apeliacinės instancijos teismo posėdžio būtų informuotas apie valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiančio gynėjo paskyrimą ir būtų su juo suderinęs gynybinę poziciją. Antai, pavyzdžiui, nagrinėjant šią bylą apeliacinės instancijos teisme išsiskyrė R. P. ir jam paskirto gynėjo nuomonės dėl įrodymų tyrimo atlikimo.

Taigi, kasacinės instancijos teismo teisėjų kolegija konstatuoja, kad kasatoriaus R. P. kasacinio skundo argumentai dėl nepagrįstai apribotos jo teisės apeliacinėje instancijoje gintis per savo pasirinktą gynėją yra pagrįsti. Apeliacinės instancijos teismas, esant nepakankamai motyvuotam pagrindui, nepagrįstai paskyrė R. P. apeliacinės instancijos teisme ginti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiantį gynėją, nors kasatorius pageidavo, kad jį gintų jo pasirinktas gynėjas, kuris kasatorių gynė pirmosios instancijos teisme. Taip pat kasacinės instancijos teismas pažymi, kad Panevėžio apygardos teismas 2014 m. spalio 16 d. posėdyje, nesant pakankamų motyvų, iš esmės formaliais pagrindais atmetė R. P. prašymą atidėti bylos nagrinėjimą ir leisti jam pačiam pasirinkti gynėją. Taigi, apeliacinės instancijos teismas nesilaikė iš BPK, taip pat ir 44 straipsnio 8 dalies, 50 straipsnio kylančių reikalavimų dėl kaltinamojo asmens teisės pasirinkti sau tinkamą gynėją ir taip padarė esminių BPK nuostatų pažeidimų, kurie nepagrįstai suvaržė įstatymo garantuojamas kasatoriaus R. P. teises (BPK 369 straipsnio 1 dalies 2 punktas, 3 dalis) <...>. ⁶⁵⁵

Gynėjo atsisakymas

Pagal Direktyvą 2013/48/ES, dėl teisės turėti advokatą vykstant baudžiamajam procesui ir Europos arešto orderio vykdymo procedūroms ir dėl teisės reikalauti, kad po laisvės atėmimo būtų informuota trečioji šalis, ir teisės susisiekti su trečiaisiais asmenimis bei konsulinėmis įstaigomis laisvės atėmimo metu įtariamieji arba kaltinamieji turi teisę atsisakyti gynėjo su sąlyga, kad jiems buvo suteikta informacijos apie teisės turėti gynėją turinį ir galimus šios teisės atsisakymo padarinius. Teikiant tokią informaciją, turėtų būti atsižvelgiama į konkrečias atitinkamų įtariamųjų arba kaltinamųjų sąlygas, įskaitant jų amžių, psichikos ir fizinę būklę (Direktyvos 39 punktas).

BPK užtikrina įtariamąjo ar kaltinamojo teisę bet kuriuo proceso metu atsisakyti gynėjo, išskyrus kaltinamąjį, kuris yra ne Lietuvos Respublikos teritorijoje ir vengia atvykti į teismą ir kurio byla pirmosios instancijos teisme nagrinėjama jam nedalyvaujant (BPK 52 straipsnis; BPK 433–438 straipsniai). Tik prieš tai išaiškinus įtariamajam, kaltinamajam teisės turėti gynėją turinį, yra galimas ir šios teisės atsisakymas (BPK 50 straipsnio 1 dalis). Gynėjo atsisakymas turėtų būti savanoriškas, iš-

⁶⁵⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. birželio 2 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-297-895/2015.

reikštas tik paties įtariamojo, kaltinamojo iniciatyva. Nei ikiteisminio tyrimo pareigūnas, nei prokuroras ar teismas negali jokiais būdais paveikti įtariamojo, kaltinamojo atsisakyti gynėjo. Ikiteisminio tyrimo metu surašomas protokolas dėl gynėjo atsisakymo, kuriame užfiksuojama aiški įtariamojo valia dėl šios teisės atsisakymo.

Kasacinis teismas, atsakydamas į kasatorės argumentus dėl jos pažeistos teisės turėti gynėją, nurodo:

„Pagal baudžiamojo proceso įstatymo nuostatas įtariamajam yra išaiškinama teisė turėti gynėją (BPK 21 straipsnio 4 dalis). Tai, kaip matyti iš 2008 m. liepos 10 d. surašyto pranešimo apie įtarimą pagal BK 145 straipsnio 2 dalį, yra atlikta (T. 2, b. l. 79). Pranešimo įteikimo ir teisių išaiškinimo faktas patvirtintas įtariamąsios R. Š. parašu. Pažymėtina, kad įtariamasis (kaltinamasis) teisę į gynybą gali įgyvendinti pats per pasirinktą ir pasikviestą ar paskirtą gynėją. Tačiau įtariamasis (kaltinamasis) bet kuriuo baudžiamojo proceso metu savo iniciatyva turi teisę atsisakyti gynėjo, o toks atsisakymas užfiksuojamas surašant protokolą (BPK 52 straipsnio 1 dalis). Iš bylos medžiagos matyti, kad ikiteisminio tyrimo tyrėja išaiškino įtariamajai R. Š. teisę turėti gynėją ir tai užfiksuota 2008 m. liepos 10 d. teisės turėti gynėją išaiškinimo protokole (T. 2, b. l. 80). Baudžiamojoje byloje yra 2008 m. liepos 10 d. R. Š. pasirašytas protokolas dėl gynėjo atsisakymo (T. 2, b. l. 81). Vadinasi, R. Š. pasinaudojo savo teise atsisakyti gynėjo, numatyta BPK 52 straipsnio 1 dalyje, ir tai, laikantis baudžiamojo proceso įstatymo reikalavimų, buvo tinkamai užfiksuota. BPK 51 straipsnio prasme gynėjo dalyvavimas nebuvo privalomas. Todėl tai, kad jos, kaip įtariamąsios, apklausoje nedalyvavo gynėjas, negali būti laikoma teisės į gynybą pažeidimu. Be to, R. Š. neprarado ir jai nebuvo suvaržyta teisė gintis pačiai, taip pat kviestis ar prašyti paskirti jai gynėją (BPK 52 straipsnio 3 dalis), tuo ji ir pasinaudojo vėliau, 2008 m. rugpjūčio 20 d. antrojo pranešimo apie įtarimą pagal BK 145 straipsnio 1 dalį pateikimo metu (T. 2, b. l. 86). Jos prašymu buvo paskirtas valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiantis gynėjas (2008 m. rugpjūčio 20 d. nutarimas) ir visi kiti procesiniai veiksmai buvo atlikti dalyvaujant gynėjui. Pažymėtina, kad duomenų, jog gynėjo buvo atsisakyta ne pačios R. Š. iniciatyva, o dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų įtakos – nėra. Atsižvelgdama į išdėstytus argumentus, teisėjų kolegija konstatuoja, kad šioje baudžiamojoje byloje gynėjo nedalyvavimas pranešant R. Š. apie įtarimą bei pirmą kartą apklausiant ją kaip įtariamąją nepažeidė ir nesuvaržė jos teisės į gynybą.“⁶⁵⁶

Jeigu teismo nagrinėjimo metu kaltinamasis atsisako gynėjo, toks atsisakymas yra užfiksuojamas teisiamojo posėdžio protokole. Antai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nutartyje nurodo:

„Kasaciniame skunde teigiama, kad pirmosios instancijos teisme nagrinėjant bylą buvo pažeistos BPK 50 straipsnio 1 dalies, 52 straipsnio 1 dalies

⁶⁵⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. vasario 2 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-26/2010.

nuostatos. Šis teiginys grindžiamas tuo, kad nedalyvavo R. J. gynėjas, tuo tarpu jo atsisakymo faktas (aiški kaltinamojo pozicija) teisiamojo posėdžio protokole neatsispindi. <...>

Kasacinio skundo teiginiai dėl esminio kaltinamojo teisės į gynybą pažeidimo – nepagrįsti. Pagal baudžiamojo proceso įstatymą kaltinamasis turi teisę turėti gynėją (BPK 22 straipsnio 3 dalis), taip pat turi teisę jo atsisakyti (BPK 52 straipsnio 1 dalis). Bylą nagrinėjantis teismas (teisėjas) privalo išaiškinti kaltinamajam jo teises ir pareigas (BPK 268 straipsnis), taigi ir teisę turėti gynėją arba jo atsisakyti. Pagal BPK 36, 261 straipsnius teisiamojo posėdžio protokole, kaip teismo atliktus veiksmus, jų turinį ir rezultatus patvirtinančiame dokumente, be kita ko, turi būti nurodyta, kad kaltinamajam išaiškintos jo teisės ir pareigos, taip pat nurodyti jo pareiškimai ir prašymai. Šios bylos teisiamojo posėdžio protokole (to neginčija ir kasatorius) užfiksuota, kad kaltinamajam R. J. išaiškintos jo teisės ir pareigos, numatytos BPK 22 straipsnio 3 dalyje (t. y. teisė turėti gynėją), 52 straipsnio 1 dalyje (teisė atsisakyti gynėjo), taip pat 52 straipsnio 3 dalyje, 261 straipsnio 6 dalyje, 272 straipsnio 1 dalyje, o kaltinamasis šias teises suprato (beje, dėl to paties nagrinėjamoje byloje gynėjo neturėjo ir kitas nuteistasis M. T.). Be to, kaip matyti iš teisiamojo posėdžio protokolo ir kitos bylos medžiagos, viso teismo proceso metu (pirmosios instancijos teisme), jokių prašymų, pareiškimų ar pretenzijų dėl gynėjo dalyvavimo R. J. neišreiškė. Taigi, teigti, kad teisiamojo posėdžio protokole, kaip kad nurodoma kasaciniame skunde, neatsispindi R. J. valia atsisakyti gynėjo ar abejoti, kad jis suprato jam išaiškintas teises, nėra pagrindo, o tokių teiginių pagrįstumo nepatvirtina ir kita bylos medžiaga.⁶⁵⁷

Be to, pagal teismų praktiką, esant būtinojo gynėjo dalyvavimo atvejams atsisakymas gynėjo nepripažįstamas savanorišku, jeigu šis neatvyksta į teisiąją posėdį, o kaltinamasis jo atsisako. Tokia padėtis vertintina kaip kaltinamojo teisės į gynybą pažeidimas:

„<...> Iš teismo posėdžio protokolo buvo matyti, kad L. J. atsisakė gynėjo ir tai padarė advokatui neatvykus dalyvauti byloje. Kasacinio teismo teisėjų kolegija išnagrinėjusi kasacinį skundą konstatavo, kad atsisakyti gynėjo gali tik pats kaltinamasis ir tik tuomet, kai gynėjas realiai dalyvauja byloje ir yra jo orderis. Kolegijos nuomone, atsisakymas gynėjo šiuo atveju nebuvo savanoriškas, nes kaltinamasis tai padarė advokatui neatvykus dalyvauti byloje. Teismas, neužtikrinęs gynėjo dalyvavimo byloje, pažeidė kaltinamojo teisę į gynybą.“⁶⁵⁸

Ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ir teismui neprivalomas nepilnamečio arba asmens, kuris dėl fizinių ar psichinių trūkumų negali pats pasinaudoti teise į gynybą, taip pat proceso kalbos nemokančio

⁶⁵⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. gegužės 28 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-277/2013.

⁶⁵⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 1999 m. rugsėjo 14 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-459/1999.

asmens ar asmens, įtariamo ar kaltinamo sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo padarymu, kai dėl bylos sudėtingumo ar didelės apimties arba kitais atvejais kyla abejonų dėl šio asmens galimybės pasinaudoti teise į gynybą, pareikštas atsisakymas gynėjo (BPK 52 straipsnio 2 dalis). Jeigu nepilnametis, asmuo, turintis fizinių ar psichinių trūkumų, dėl kurių negali pasinaudoti teise į gynybą, ar asmuo, nemokantis proceso kalbos (BPK 51 straipsnio 1 dalies 1–3 punktai) apskritai atsisako gynėjo dalyvavimo procese, toks jo pareikštas atsisakymas gali būti nepriimtinas. Atsisakymas gynėjo nepriimtinas, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas, teisėjas nustato, kad nedalyvaujant gynėjui procese būtų iš esmės suvaržoma įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo teisė į gynybą.

Atsisakęs gynėjo, kiekvienas įtariamasis, kaltinamasis ar nuteistasis gali bet kuriuo proceso metu vėl pasikviesti gynėją ar prašyti jį paskirti (BPK 52 straipsnio 3 dalis).

Neteisėtas gynybos priemonės taikančio *gynėjo nušalinimas*⁶⁵⁹ (BPK 49 straipsnis). Ikiteisminio tyrimo metu prokuroras nutarimu, o teismo proceso metu – bylą nagrinėjantis teismas, teisėjas nutartimi gali nušalinti gynėją, kuris taiko neteisėtas gynybos priemones. BPK neįvardija, kokios gynybos priemonės yra laikomos neteisėtomis. Teisės doktrinoje nurodoma, kad neteisėtomis gynybos priemonėmis gali būti laikomi, pavyzdžiui, tokie atvejai: „gynėjas dalyvavo kaip bendrininkas kartu su ginamuoju darant nusikalstamą veiką, dėl kurios atliekamas tyrimas (bylos nagrinėjimas); piktnaudžiaudamas nevaržoma galimybe susitikti ir bendrauti su gynėju be pašaliečių, suimtas ginamasis per gynėją daro naujas nusikalstamas veikas ar tęsia savo nusikalstamą veiklą; siekiama neteisėtais būdais paveikti liudytojus, nukentėjusiuosius, ekspertus, kitus įtariamuosius (kaltinamuosius), naikinami ar klastojami dokumentai ir pan.“⁶⁶⁰ Gali būti nušalintas tiek pasirinktas, tiek paskirtas neteisėtas gynybos priemones taikantis gynėjas.

Prokuroro nutarime ar teismo, teisėjo nutartyje nušalinti gynėją nurodomi faktinis ir teisinis nušalinimo pagrindai. Faktinį pagrindą sudaro aplinkybė (-ės), dėl kurios (-ių) nušalinamas gynėjas, ją (jas) patvirtinantys duomenys, įrodymai, o teisinį – motyvai, dėl kurių priimtas toks sprendimas. Gynėjas ir įtariamasis nutarimą nušalinti gynėją turi teisę apskusti ikiteisminio tyrimo teisėjui, o gynėjas ir kaltinamasis teismo nutartį nušalinti gynėją – aukštesniajam teismui BPK X dalyje nustatyta tvarka.

⁶⁵⁹ Žr. vadovėlio 7 skyrių „Nušalinimas“.

⁶⁶⁰ GODA, G., *et al.* Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1–220 straipsniai). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 130.

4. ĮTARIAMOJO, KALTINAMOJO TEISĖ Į VALSTYBĖS GARANTUOJAMĄ TEISINĘ PAGALBĄ. BŪTINASIS GYNĖJO DALYVAVIMAS

Įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo teisė į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, t. y. visiškai ar iš dalies neatlygintinas naudojimas gynėjo pagalba, yra neatskiriama gynybos teisių dalis. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 47 straipsnio 3 dalyje nustatyta: „Asmenys, neturintys pakankamai lėšų, turi gauti nemokamą teisinę pagalbą, jei tai reikalinga užtikrinti efektyvią teisę kreiptis į teismą.“ Žmogaus teisių konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkte nustatyta, kad kiekvienas asmuo, kaltinamas padaręs nusikalstamą veiklą, turi teisę gintis pats arba per savo pasirinktą gynėją arba, jei jis neturi pakankamai lėšų tam gynėjui atsilyginti, turi gauti pagalbą nemokamai, kai to reikalauja teisingumo interesai. Teisė į teisinę pagalbą pripažįstama ir Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių paktų 14 straipsnio 3 dalies d punkte. Pagrindiniai principai, kuriais turėtų būti grindžiama teisės sistema dėl teisinės pagalbos baudžiamajame procese, yra nurodyti Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos priimtame 2012 m. gruodžio 20 d. dokumente „Naudojimosi teisine pagalba baudžiamosios teisės sistemoje principai ir gairės“.

Siekdama veiksmingai įgyvendinti Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2013/48/ES nustatytą teisę turėti advokatą, Europos Komisija 2013 m. lapkričio 27 d. priėmė rekomendaciją dėl įtariamųjų arba kaltinamųjų teisės į teisinę pagalbą baudžiamajame procese⁶⁶¹ (toliau – ir Rekomendacija dėl teisinės pagalbos, Rekomendacija). Pagal Rekomendaciją, terminas „teisinė pagalba“ reiškia „valstybės narės skiriamą finansavimą ir pagalbą, kuriais užtikrinimas veiksmingas naudojimas teise turėti advokatą. Šis finansavimas turėtų padengti įtariamųjų arba kaltinamųjų baudžiamajame procese ir pagal Europos arešto orderį prašomų išduoti asmenų gynybos ir proceso išlaidas“ (Rekomendacijos 6 punktą). Teisinė pagalba nurodytiems asmenims turėtų būti suteikiama, jeigu jie dėl savo ekonominės padėties neturi pakankamų finansinių išteklių daliai ar visoms gynybos ir proceso išlaidoms padengti (išteklių įvertinimas) ir (arba) kai tokia pagalba reikalinga teisingumo įgyvendinimo interesais (pagrįstumo įvertinimas) (Rekomendacijos 4 straipsnis). „Išteklių vertinimas“ atsiranda tik kartu su „pagrįstumo įvertinimu“. Pagal Rekomendaciją, įtariamojo arba kaltinamojo ekonominė padėtis turėtų būti vertinama remiantis tokiais objektyviais veiksniais kaip pajamos, kapitalas, šeiminė padėtis, gyvenimo lygis ir užmokestis gynėjui. Vertinant išteklius, turėtų būti atsižvelgiama į šeimų namų ūkio pajamas, bet jei kai kurie šeimos nariai tarpusavyje

⁶⁶¹ Komisijos 2013 m. lapkričio 27 d. rekomendacija dėl įtariamųjų arba kaltinamųjų teisės į teisinę pagalbą baudžiamajame procese. Prieiga per internetą: <[http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex:32013H1224\(03\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=celex:32013H1224(03))>.

konfliktuoja arba negali vienodai naudotis šeimos pajamomis, turėtų būti naudojamos tik teisinės pagalbos prašančio asmens pajamos. Aiškinantis, ar įtariamieji, kaltinamieji arba prašomi išduoti asmenys neturi pakankamų finansinių išteklių, turėtų būti atsižvelgiama į visas reikšmingas aplinkybes (Rekomendacijos 6–8 straipsniai).

Rekomendacijoje nurodomas teisinės pagalbos reikalingumas dėl teisingumo interesų turėtų būti vertinamas remiantis bylos sudėtingumu, įtariamąjį, kaltinamąjį arba prašomą išduoti asmens socialine ir asmenine padėtimi, nusikalstamos veikos sunkumu ir galimos bausmės griežtumu. Šiuo atveju turėtų būti įvertinamos visos reikšmingos aplinkybės. Be to, pabrėžiama, kad teisinės pagalbos suteikimas atitinka teisingumo interesus tais atvejais, kai asmuo įtariamasis arba kaltinamas padaręs nusikalstamą veiką, už kurią gali būti skirta laisvės atėmimo bausmė, ir kai teisinė pagalba yra privaloma (Rekomendacijos 11 ir 12 straipsniai).

Minėtosios ir kitos Rekomendacijoje nurodytos nuostatos dėl teisinės pagalbos suteikimo turėtų būti įgyvendinamos remiantis EŽTT praktikoje paskelbtais išaiškinimais šioje srityje (15 punktą). EŽTT nenurodė konkretaus teisės į teisinę pagalbą naudojimosi būdo, todėl valstybės narės gali pasirinkti konkrečias priemones, užtikrinančias, kad valstybių narių teisės sistemos garantuotų šią teisę⁶⁶².

Šiuo metu Lietuvos Respublikoje valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą reguliuoja Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas ir kiti teisės aktai⁶⁶³. „Šis įstatymas nustato valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą asmenims, kad šie galėtų tinkamai ginti pažeistas ar ginčijamas savo teises ir įstatymų saugomus interesus“ (1 straipsnio 1 dalis).

Kaip minėta, jeigu įtariamasis, kaltinamasis ar nuteistasis, neturintis pakankamai finansinių lėšų, prašo užtikrinti gynėjo dalyvavimą ir gynėjo dalyvavimas nėra būtinas pagal BPK ar privalomas kitais įstatymų numatytais atvejais, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas išaiškina įtariamajam, kaltinamajam ar nuteistajam teisės į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą įgyvendinimo tvarką (BPK 50 straipsnio 3 dalis). Tokiu atveju pats įtariamasis, kaltinamasis ar nuteistasis privalo kreiptis į nurodytą Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybą ir pateikti jai prašymą suteikti antrinę teisinę pagalbą bei jo reikalavimą pagrindžiančius dokumentus apie turtą ir metines pajamas. Antrinė teisinė pagalba turėtų būti suteikta tokiems įtariamiesiems, kaltinamiesiems ar nuteistiesiems, kurių turtas ir metinės pajamos neviršija Vyriausybės nustatytų turto ir pajamų lygių teisei pagalbai gauti pagal Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymą⁶⁶⁴.

⁶⁶² *Quaranta v. Switzerland* judgment of 24 May 1991.

⁶⁶³ Apie valstybės garantuojamą teisinę pagalbą žr.: <<http://www.teisinepagalba.lt/>>.

⁶⁶⁴ Antrinę teisinę pagalbą gali gauti asmenys, kurių turtas ir metinės pajamos neviršija Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatytų turto ir pajamų lygių. Yra du turto ir pajamų lygiai: pirmasis ir antrasis. Prieiga per internetą: <<http://www.teisinepagalba.lt/lt/antrine/tm/skaiciuokle/>>.

Jeigu gynėjo dalyvavimas baudžiamajame procese yra būtinas (privalomas), o įtariamasis, kaltinamasis ar nuteistasis gynėjo nėra pasikvietęs arba jų pavedimu ar sutikimu gynėjo nėra pakvietę kiti asmenys, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas, teisėjas privalo pranešti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą organizuojančiai institucijai ar jos nurodytam koordinatoriui apie tai, kad įtariamajam, kaltinamajam ar nuteistajam būtinas gynėjas, ir paskirti šios institucijos parinktą gynėją (BPK 51 straipsnio 3 dalis). Šiuo atveju, neatsižvelgiant į įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo turtą ir pajamas, suteikiama antrinė teisinė pagalba.

Pagal ŽTK 6 straipsnio 3 dalies c punktą, valstybė nemokamą teisinę pagalbą privalo suteikti ne kiekvienu atveju, o tik tada, kai to reikalauja *teisingumo interesai*. Neturėjimas lėšų sumokėti gynėjui dar nereiškia, kad bet kokių atveju nemokama teisine pagalba turi pasirūpinti valstybė⁶⁶⁵. EŽTT praktika nurodo, kad nemokama teisinė pagalba yra specifinis teisės į sąžiningą procesą aspektas. Teisinės pagalbos garantavimas šiame kontekste siejamas su padarytos nusikalstamos veikos sunkumu ir už jos padarymą gresiančios bausmės griežtumu bei bylos sudėtingumu⁶⁶⁶.

Pavyzdžiui, byloje *Lagerblom prieš Švediją* Europos Žmogaus Teisių Teismas nurodė:

„<...> Nustatant, ar teisingumo interesai reikalauja, kad kaltinamajam būtų suteikta nemokama teisinė pagalba, turi būti atsižvelgiama į teisės pažeidimo sunkumą ir galimos bausmės griežtumą, taip pat į bylos sudėtingumą (žr. *Quaranta v. Switzerland judgement of 24 May 1991, Series A no. 205*, p. 17, §§ 32–34, ir cituotąją *Benham v. the United Kingdom judgement*, p. 757, § 60).

Nagrinėjamoje byloje Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad 1991 m. gruodį apkaltintas pirmuoju kelių eismo taisyklių pažeidimu pareiškėjas neprašė valstybės paskirto gynėjo pagalbos, jis paprašė tokios pagalbos dėl antrojo pažeidimo 1992 m. balandį, o kaltinamas padarius naujus pažeidimus 1992 m. rugpjūtį bei gruodį ir vėl tokio prašymo nepareiškė. Teisme pareiškėjas nurodė, kad jis nenorėjo, jog pradiniam procese jam būtų paskirtas gynėjas, o kelių eismo taisyklių pažeidimai nebuvo tokie sunkūs, kad pateisintų gynėjo paskyrimą prieš pareiškėjo valią. Jis pageidavo gynėjo pagalbos tik tada, kai jį apkaltino padarius sunkesnę teisės pažeidimą (užpuolimą sunkinančiomis aplinkybėmis (angl. *aggravated assault*)).

Tačiau Teismas atsižvelgė į Švedijos BPK nuostatas, pagal kurias gynėjas įtariamajam teismo iniciatyva, be kita ko, gali būti paskirtas tuo atveju, kai yra galimybė kaltinamajam skirti griežtesnę bausmę nei bauda arba jam gresia griežtesni nusikalstamos veikos padarymo teisiniai padariniai nei lygtinis nuteisimas. Teismas pritarė Vyriausybės argumentui, kad tokia situacija dažnai susidaro bylose dėl vairavimo neblaiviam sunkinančiomis aplinkybėmis, nes šiuo atveju gali būti pagrindas lygtinai nuteisti kartu

⁶⁶⁵ GODA, G. Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese. Vilnius: Registrų centras, 2014, p. 95.

⁶⁶⁶ Case of *Quaranta v. Switzerland judgement of 24 May 1991*; Case of *Benham v. United Kingdom judgement of 10 June 1996*. Taip pat žr.: GODA, G., *ibid.*, p. 95–96.

įpareigojant gydytis. Be to, manydamas, kad vertinti, ar teisingumo interesai reikalauja, jog kaltinamajam būtų suteikta teisinė pagalba, pirmiausia turi nacionalinės institucijos, Teismas konstatavo, kad nei Švedijos BPK įtvirtintas reikalavimas dėl teisinės pagalbos skyrimo, nei tai, kad nacionalinis teismas skyrė H. pareiškėjo gynėju, nepažeidė pareiškėjo teisių pagal Konvencijos 6 straipsnį, nepaisant jo pareigos atlyginti nedidelę procesinių išlaidų dalį <...>.⁶⁶⁷

Būtiną gynėjo skyrimą, kuris priklauso nuo nusikalstamos veikos sunkumo ar bylos sudėtingumo, numato ir BPK. Pagal šio kodekso 52 straipsnio 2 dalį, ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ir teismui neprivalomas pareikštas atsisakymas gynėjo asmens, įtariamo ar kaltinamo sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo padarymu, kai dėl bylos sudėtingumo ar didelės apimties arba kitais atvejais kyla abejonių dėl šio asmens galimybės pasinaudoti savo teise į gynybą. Atkreiptinas dėmesys, kad tik vienos aplinkybės, kai asmuo kaltinamas sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo padarymu, buvimas nėra pakankamas pagrindas suteikti nemokamą teisinę pagalbą. Šiuo atveju privaloma iširti ir patvirtinti, kad byla yra sudėtinga ar didelės apimties, ir kitas aplinkybes, dėl kurių įtariamasis, kaltinamasis negalėjo pasinaudoti teise į gynybą⁶⁶⁸.

Pats kriterijus „bylos sudėtingumas“ EŽTT sprendimuose suprantamas labai plačiai. Be kita ko, šiame kontekste turėtų būti svarstomas pažeidžiamo įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo gebėjimas be gynėjo pagalbos užtikrinti savo veiksmingą gynybą. Pagrindinis EŽTT principas, taikomas vertinant potencialius ŽTK 6 straipsnio pažeidimus, susijusius su pažeidžiamais įtariamaisiais, kaltinamaisiais, grindžiamas asmens gebėjimu „veiksmingai dalyvauti“ baudžiamajame procese⁶⁶⁹. Įtariamojo ar kaltinamojo gebėjimą sekėti procesą ir visapusiškai jame dalyvauti gali riboti jo amžius, fizinė arba psichikos būklė ar kitokia negalia. BPK numato atvejus, kai įtariamajam, kaltinamajam ar nuteistajam dėl amžiaus, fizinės ar psichikos būklės ar kitokios negalios būtina suteikti nemokamą teisinę pagalbą (BPK 51 straipsnio 1 dalies 1 ir 2 punktai, kt. straipsniai).

Apibendrinant nuostatas dėl nemokamos teisinės pagalbos suteikimo įtariamajam, kaltinamajam ar nuteistajam manytina, kad „<...> teisė naudotis valstybės lėšomis apmokamo gynėjo pagalba turi būti suteikiama visais atvejais, kai egzistuoja bent nedidelė tikimybė, jog gynėjo dalyvavimas gali lemti kaltinamajam (aut. pastaba – ir įtariamajam) palankesnio sprendimo priėmimą. Proceso sąžiningumas (teisingumas) nenukenčia, kai yra aišku, kad gynėjo dalyvavimas teisiniu ir faktiniu požiūriais nesudėtingoje byloje

⁶⁶⁷ Sprendimo byloje *Lagerblom prieš Švediją* santrauka. Prieiga per internetą: <<http://www.infolex.lt/tp/51240>>.

⁶⁶⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. birželio 29 d. kasacinė nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-407/2010.

⁶⁶⁹ *Case of S. C. v. The United Kingdom*. Prieiga per internetą: <https://www.legal-tools.org/uploads/tx_ltpdb/CASE_OF_S.C._v._THE_UNITED_KINGDOM_01.pdf>.

jokios apčiuopiamos naudos kaltinamajam (*aut. past.* – ir įtariamajam) neduos, tačiau jeigu yra bent teorinė galimybė, kad kvalifikuota teisinė pagalba galėtų palengvinti kaltinamojo (ir įtariamąjo – *aut.*) padėtį, procesas, kuriame gynėjas nedalyvauja, gali būti laikomas nesąžiningu⁶⁷⁰.

Be to, valstybės garantuojama teisinė pagalba apima ne tik gynėjo įtariamajam, kaltinamajam ar nuteistajam skyrimą. Suteikta pagalba privalo būti veiksminga. Siekdamas užtikrinti teisinės pagalbos profesionalumą, laiduojantį teisingą bylos nagrinėjimą, valstybės narės turi sukurti veiksmingo teisinę pagalbą teikiančių advokatų darbo kokybės užtikrinimo sistemas ir garantuoti, kad išaiškėjus teisinės pagalbos sistemos neveikimui arba šioms valstybėms narėms tuo visiškai įsitikinus būtų imtasi veiksmų (Rekomendacijos dėl teisinės pagalbos 11 punktas).

EŽTT pabrėžė, kad ŽTK 6 straipsnio 3 dalies c punkto nuostata garantuoja veiksmingą gynybą. Antai byloje *Artico prieš Italiją*⁶⁷¹ šis teismas nurodė: „Paprastas oficialaus advokato paskyrimas nereiškia, kad gynyba užtikrinta, nes advokatas gali <...> išsisukinėti nuo pareigų. Jeigu teismo pareigūnams apie tai pranešama, jie privalo jį pakeisti kitu arba priversti jį atlikti pareigas.“⁶⁷² Panašių išaiškinimų EŽTT pateikė ir kitose bylose⁶⁷³.

Gynybos organizavimas iš esmės yra ginamojo ir jo gynėjo tarpusavio reikalas. Tačiau kompetentingos nacionalinės institucijos privalo įsikišti, jeigu valstybės skirto gynėjo negebėjimas veiksmingai ginti yra akivaizdus arba nurodytosios institucijos koku nors kitu būdu atkreipė dėmesį, kad gynėjui trūksta kompetencijos. Vis dėlto valstybė negali būti laikoma atsakinga už kiekvieno teisinę pagalbą teikiančio gynėjo darbo trūkumus⁶⁷⁴.

Pavyzdžiui, minėtojoje *Lagerblom prieš Švediją* byloje Europos Žmogaus Teisių Teismas nenustatė ŽTK 6 straipsnio 3 dalies c punkto nuostatų pažeidimo. Pareiškėjo abejonės dėl teisės į veiksmingą gynybą pažeidimo buvo pagrįstos tuo, kad jo gynėja paskirta advokatė specializavosi ne baudžiamosios, o darbo teisės srityje. Tačiau pareiškėjas nepateikė jokių įtikinamų įrodymų, patvirtinančių, kad jam skirta gynėja buvo nekompetentinga. Nagrinėjamojoje byloje nebuvo įrodymų, kad gynėja dėl kokių nors priežasčių negali jam suteikti veiksmingos teisinės pagalbos ar jis ja nepasitiki, nebuvo jokių akivaizdus gynėjos negebėjimo veiksmingai ginti požymių, todėl nacionaliniai teismai neturėjo priežasties kištis⁶⁷⁵.

⁶⁷⁰ GODA, G. Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese. Vilnius: Registrų centras, 2014, p. 96. Taip pat žr.: ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Principinės nuostatos dėl būtinojo gynėjo dalyvavimo. Baudžiamąjo proceso tarptautiškumas: patirtis ir iššūkiai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 245.

⁶⁷¹ Case of *Artico v. Italy* judgement of 13 May 1980.

⁶⁷² BERGER, V. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija. Vilnius: Pradai, 1997, p. 309.

⁶⁷³ Pavyzdžiui, Case of *Kamasinski v. Austria* judgement of 19 December 1989.

⁶⁷⁴ ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Principinės nuostatos dėl būtinojo gynėjo dalyvavimo. Baudžiamąjo proceso tarptautiškumas: patirtis ir iššūkiai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 250.

⁶⁷⁵ *Ibid.*

BPK tiesiogiai neįpareigoja įtariamojo ar kaltinamojo nurodyti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiančio gynėjo atsisakymo motyvų (BPK 52 straipsnis), tačiau valstybės kompetentingos institucijos turėtų juos išsiaiškinti, pavyzdžiui:

„<...> Jeigu įtariamasis ar kaltinamasis valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiančio gynėjo atsisakymo motyvų nenurodo arba jie nepagrįsti (pavyzdžiui, ne ta specializacija, priklausomumas partijai ar visuomeniniam judėjimui, tautybė, išpažįstama religija, ginamojo gimtosios kalbos nemokėjimas ir pan.), tai toks jo pareiškimas netenkinamas. Tačiau jeigu padaroma išvada, kad valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiančio gynėjo vykdoma gynyba yra neveiksminga, tai pareiškimas gynėjo atsisakymas turi būti tenkinamas. Jeigu priėmus gynėjo atsisakymą nustatoma, kad įtariamojo ar kaltinamojo teisės ir teisėti interesai be gynėjo nebus tinkamai ginami arba byloje likus dalyvauti tik jo pasirinktam gynėjui nebus užtikrinti teisingumo interesai, tai įtariamajam ar kaltinamajam paskiriamas kitas valstybės garantuojamą teisinę pagalbą teikiantis gynėjas.“⁶⁷⁶

Sprendžiant klausimus dėl veiksmingos teisės į gynybą užtikrinimo, nacionalinėje teismų praktikoje remiamasi pateiktaisiais EŽTT išaiškinimais. Pavyzdžiui, baudžiamajoje byloje buvo atmesti kasatoriaus argumentai dėl teisės į gynybą pažeidimo:

„<...> Kasaciniame skunde teisingai nurodoma, kad gynėjo paskyrimas savaime neužtikrina teisinės pagalbos, kurią jis teikia kaltinamajam, veiksmingumo. Teisėjų kolegija pažymi, kad tiek Konvencija, tiek BPK siekiama garantuoti ne teorines ar iliuzines, bet praktines ir veiksmingas teises (*Artico v. Italy*, no. 6694/74, judgment of 13 May 1980; *Imbrioscia v. Switzerland*, no. 13972/88, judgment of 24 November 1993). Kita vertus, valstybės institucijos negali būti laikomos atsakingomis už visus pagal teisinės pagalbos sistemą paskirtų advokatų veiklos trūkumus. Teisininko profesijos nepriklausomumas nuo valstybės suponuoja, kad gynybos strategija iš esmės yra kaltinamojo ir jo gynėjo reikalas, nepriklausomai nuo to, ar gynėjas būtų paskirtas pagal nemokamos teisinės pagalbos sistemą ar samdomas privačiai. Pagal Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punktą reikalaujama, kad atitinkamos nacionalinės valdžios institucijos įsikištų tik tada, jei pagal teisinės pagalbos sistemą paskirto gynėjo atstovavimas yra akivaizdžiai neveiksmingas arba į tai kokiu nors kitu būdu buvo atkreiptas jų dėmesys (*Kamasinski v. Austrija*, no. 9783/82, judgment of 19 December 1989, § 65; kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-320/2011). Iš bylos medžiagos matyti, kad tiek ikiteisminio tyrimo, tiek proceso pirmosios ir apeliacinės instancijos teismuose metu dalyvavo valstybės paskirti gynėjai, palaikę A. G., kuris ir pats itin aktyviai įgyvendino savo teisę gintis pačiam, poziciją. Akivaizdaus jų pagalbos neveiksmingumo požymių nenustatyta; tokių nei kasaciniame skunde, nei anksčiau proceso metu nenurodė ir

⁶⁷⁶ Sprendimo byloje *Lagerblom prieš Švediją* santrauka. Prieiga per internetą: <<http://www.infollex.lt/tp/51240>>.

kasatorius. Kasaciniame skunde nepagrįstai teigiama, kad valstybės paskirta gynėja netinkamai atliko savo pareigas dėl apeliacinio skundo surašymo. Iš bylos medžiagos matyti, kad advokatė V. N., gynusi A. G. ir pirmosios instancijos teisme, apeliacinį skundą parašė, tačiau jis atsisakė jį pasirašyti. Tai patvirtina byloje esantis advokatės parašytas ir nepažeidžiant procesinių terminų teismui pateiktas apeliacinis skundas, kuriame nėra A. G. parašo (T. 3, b. l. 61–63). Nagrinėjant bylą apeliacinės instancijos teisme A. G. pripažino, kad advokatė buvo pas jį atėjusi ir susipažino su byla (T. 3, b. l. 93). Tokiomis aplinkybėmis nėra pagrindo išvelgti gynėjos pagalbos neveiksmingumo. Teisėjų kolegija sutinka su apeliacinės instancijos teismo išvada, kad nurodyta situacija nelaikytina gynėjos atsisakymu ginti A. G.: priešingai, atsisakydamas pasirašyti jos parengtą apeliacinį skundą ir pasirinkdamas skundą parašyti pats, jis faktiškai atsisakė gynėjos paslaugų surašant šį skundą. Nagrinėjant bylą apeliacinės instancijos teisme, A. G. gynė kitas jam paskirtas advokatas, V. K., dėl kurio darbo jis bylos nagrinėjimo metu pretenzijų neturėjo. Kasaciniame skunde tik trumpai užsimenama apie tai, kad paskirtas gynėjas nesurašė ir kasacinio skundo, tačiau nėra detalesnių argumentų šiuo aspektu ir duomenų, patvirtinančių A. G. kreipimąsi dėl teisinės pagalbos skyrimo kasaciniam skundui surašyti. Teisėjų kolegija pažymi, kad gana didelės apimties (13 lapų) kompiuteriu atspausdinto A. G. kasacinio skundo, kuris atitinka visus BPK reikalavimus, turinys nesuteikia pagrindo išvelgti jo gynybos teisių pažeidimo požymių dėl teisinės pagalbos rengiant šį skundą stokos.⁶⁷⁷

Byloje *Jelcovas prieš Lietuvą*⁶⁷⁸ EŽTT, priešingai, pateikė išvadą, kad buvo pažeista ŽTK 6 straipsnio 1 dalis ir jos 6 straipsnio 3 dalies c punktas, ir nepritarė Vyriausybės nuomonei, kad pareiškėjas neinformavo vidaus teismų apie tai, kad jam nebuvo suteikta teisinė pagalba pasiekus kasacinę proceso stadiją. Teismo manymu, 2003 m. rugsėjo 12 d. Telšių rajono apylinkės teismo pirmininko raštas suteikė pareiškėjui pagrįstų vilčių, kad jam bus paskirtas gynėjas atstovauti Lietuvos Aukščiausiajame Teisme. Be to, Telšių rajono apylinkės teismo pirmininkas aiškinosi, kaip buvo teikiama nemokama teisinė pagalba, t. y. kreipėsi į buvusią pareiškėjo advokatę ir Šiaulių advokatūrą. Šios pastangos buvo nerezultatyvios – gynėjas pareiškėjui vis tiek nebuvo paskirtas. Pareiškėjas 2003 m. gruodžio 1 d. apie tai pranešė apylinkės teismui, tačiau šis tolesnių veiksmų nesiėmė. 2003 m. lapkričio 20 d. (paskutinę dieną, kai buvo galima atlikti tokį procesinį veiksma) pareiškėjas pats pateikė kasacinį skundą, t. y. jis laukė, kada pasirodys advokatas ir padės jam parengti skundą. Aplinkybė, kad pareiškėjas minėtąjį dokumentą nusiuntė jau suėjus kasacinio skundo padavimo

⁶⁷⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. lapkričio 25 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-509/2014, taip pat žr. 2014 m. gruodžio 9 d. kasacinę nutartį baudžiamojoje byloje Nr. 2K-508/2014; 2011 m. birželio 3 d. kasacinę nutartį baudžiamojoje byloje Nr. 2K-320/2011.

⁶⁷⁸ EŽTT 2011 m. liepos 19 d. sprendimas byloje *Jelcovas prieš Lietuvą*. Prieiga per internetą: <<http://www.infolex.lt/tp/216522>>.

terminui, EŽTT neatrodė reikšminga. Šis teismas atkreipė dėmesį, jog pareiškėjas kasaciniame skunde, kurį nebūdamas teisės specialistas parengė pats, aiškiai informavo Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą, kad jam nebuvo suteikta teisinė pagalba kasaciniam skundui parengti. Aplinkybė, kad pareiškėjas atsisakė advokato dalyvavimo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo posėdyje, nebuvo reikšminga. Natūralu, kad pareiškėjas advokato, kuris jam nepadėjo rengti kasacinio skundo, dalyvavimą Lietuvos Aukščiausiojo Teismo posėdyje suprato tik kaip formalumą. ŽTK tikslas – užtikrinti ne teorines ar iliuzines, bet praktines ir veiksmingas teises, o pagal šios bylos aplinkybes pareiškėjui turėjo būti suteikta tinkama ir reali teisinė pagalba. Atsižvelgdamas į visas minėtas aplinkybes EŽTT konstatavo, kad pareiškėjas informavo kompetentingas institucijas apie neveiksmingą teisinį atstovavimą, bet institucijų taikytos priemonės buvo nepakankamos ir neužtikrino pareiškėjui veiksmingos pagalbos kasaciniame procese⁶⁷⁹.

Būtinasis gynėjo dalyvavimas (BPK 51 straipsnyje nurodyti atvejai). Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje *Croissant prieš Vokietiją* yra pabrėžęs, kad valstybės institucijos, jeigu to reikalauja teisingumo interesai, privalo skirti asmeniui gynėją net ir tuo atveju, kai asmuo, kaltinamas nusikalstamos veikos padarymu, su tuo nesutinka arba pageidauja gintis pats. Teismas patvirtino pozityviąją valstybės pareigą skirti gynėją nepaisant kaltinamojo valios ir jo tiesioginio prašymo gintis pačiam, siekiant užtikrinti tinkamą ir realią gynybą⁶⁸⁰. Todėl daugelio valstybių baudžiamojo proceso įstatymuose kaip viena iš veiksmingos gynybos užtikrinimo procesinių garantijų yra įtvirtintas būtinojo gynėjo dalyvavimo institutas.

BPK bendrojoje ir specialiojoje dalyse nurodomi atvejai, kada gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu ir (ar) nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme yra būtinas. Preziumuojama, kad įtariamasis arba kaltinamasis, pavyzdžiui, dėl nepilnametystės, negalios, valstybinės kalbos nemokėjimo ar kitais atvejais, ar dėl kitų priežasčių negali tinkamai ginti savo teisių ir teisėtų interesų procese. Gynėjo dalyvavimas šiais atvejais tampa sąžiningo (teisingo) proceso garantija⁶⁸¹.

Nebaigtinis būtinojo gynėjo dalyvavimo atvejų sąrašas, kaip minėta, pateikiamas BPK 51 straipsnio 1 dalyje: nagrinėjant bylas dėl veikų, kuriomis įtariamasis ar kaltinamas nepilnametis; nagrinėjant neregijų, kurčių, nebylių ir kitų asmenų, dėl fizinių ar psichinių trūkumų negalinčių pasinaudoti savo teise į gynybą, bylas; nagrinėjant nemokančių proceso kalbos asmenų bylas; kai yra įtariamųjų ar kaltinamųjų gynybos interesų

⁶⁷⁹ ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Principinės nuostatos dėl būtinojo gynėjo dalyvavimo. Baudžiamojo proceso tarptautiškumas: patirtis ir iššūkiai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 252–253.

⁶⁸⁰ Sprendimo byloje *Croissant prieš Vokietiją* santrauka. *Teismų praktika*, 2005, t. 23, p. 397–399.

⁶⁸¹ ZAJANČKAUSKIENĖ, J. *op. cit.*, p. 243.

prieštaravimų, jeigu bent vienas iš jų turi gynėją; nagrinėjant bylas dėl nusikaltimų, už kuriuos gali būti skiriamas laisvės atėmimas iki gyvos galvos; BPK XXXII skyriuje nustatyta tvarka nagrinėjant bylą kaltinamajam nedalyvaujant; tiriant ir nagrinėjant bylas, kai įtariamasis ar kaltinamasis yra suimtas; kai sprendžiama dėl asmens išdavimo (ekstradicijos) arba perdavimo Tarptautiniam baudžiamajam teismui ar pagal Europos arešto orderį; nagrinėjant bylą teisme pagreitinoto proceso tvarka; kitais Kodekso numatytais atvejais.

Įstatymo leidėjas visų pirma nurodo *nepilnamečius įtariamuosius ir kaltinamuosius*. Įstatymų leidėjo įtvirtintą procesinę garantiją – būtinąjį gynėjo dalyvavimą – nepilnamečiui reikėtų aiškinti kaip bendrąją prezumpciją: toks asmuo negeba tinkamai ginti savo teisių ir teisėtų interesų procese dėl savo amžiaus, nepatyrimo, žinių stokos, stipresnio emocinio poveikio ir t. t. Šiuo atveju ypač svarbus visuomenės interesas, kad nepilnamečiai, kaip itin pažeidžiami visuomenės nariai, nebūtų neteisėtai nuteisiami ar kaip nors kitaip pažeidžiamos jų teisės. Gynėjas (ne tik kaip nepilnamečio, bet ir kaip visuomenės atstovas) privalo itin atsakingai dalyvauti baudžiamajame procese ir panaudoti visas procesines gynybos galimybes.

Nepilnamečiu laikytinas jaunesnis nei aštuoniolikos metų asmuo. Baudžiamajame procese nepilnamečiu pripažįstamas fizinis asmuo, kuriam proceso veiksmo atlikimo metu nėra suėję aštuoniolika metų (BPK 27¹ straipsnio 1 dalis). Pilnamečiu asmuo pripažįstamas jam sukakus aštuoniolika metų ne gimimo dieną, o kitą dieną po gimimo dienos. Jeigu nepasibaigus baudžiamajam procesui nepilnametis sulaukia pilnametystės, prokuroro nutarimu arba teismo nutartimi jam gali būti toliau taikomos BPK nepilnamečiams nustatytos garantijos, pavyzdžiui, būtinas gynėjo dalyvavimas (BPK 27¹ straipsnio 3 dalis). Jeigu dėl fizinio asmens amžiaus kyla abejonių, jam nustatyti skirtina teismo medicinos ekspertizė. Jeigu baudžiamajon atsakomybėn traukiamo nepilnamečio amžius nustatomas teismo medicinos ekspertizės, nustačius tik jo gimimo metus, gimimo diena laikytina paskutinė einamųjų metų diena. Amžių nustačius minimaliu ir maksimaliu metų skaičiumi, vadovaujamosi ekspertizės spėjamu minimaliu amžiumi. Iki asmens tikslaus amžiaus nustatymo baudžiamajame procese jis laikomas nepilnamečiu (BPK 27¹ straipsnio 2 dalis).

EŽTT ne kartą yra pabrėžęs, kaip svarbu nepilnamečiams užtikrinti gynėjo pagalbą nuo pat proceso pradžios ir policijos apklausos metu, bei nurodęs, kad šios teisės atsisakymas gali kelti didžiulį pavojų. Tai, kad įtariamam ar kaltinamam nepilnamečiui labai svarbu turėti gynėją, pripažįstama ir atitinkamose tarptautinėse taisyklėse, kaip antai Europos Tarybos Ministrų Komiteto priimtose Gairėse dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo⁶⁸². Be to, EŽTT yra nurodęs, kad ypač daug dė-

⁶⁸² Europos Tarybos Ministrų Komiteto gairių dėl vaiko interesus atitinkančio teisingumo 37–43 punktai.

mesio turėtų būti skiriama nepilnamečio įtariamojo, kaltinamojo teisei į gynėją užtikrinti, kai nepilnametis yra sulaikytas ar suimtas. *Salduz* byloje⁶⁸³ EŽTT pabrėžė, kad sulaikyto nepilnamečio padėtį reguliuoja daugelis Europos Tarybos ir kitų tarptautinių aktų, ir į tokią padėtį patekusio nepilnamečio teisė į gynėją turėtų būti ypač atidžiai užtikrinama.

Pagal BPK, gynėjo dalyvavimas būtinas tiek tiriant nusikalstamą veiką, kuria įtariamas nepilnametis, tiek nagrinėjant baudžiamąją bylą, kurioje kaltinamasis yra nepilnametis (BPK 51 straipsnio 1 dalies 1 punktas; 52 straipsnio 2 dalis). BPK 52 straipsnio 2 dalyje nurodyta, jog ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ir teismui neprivalomas nepilnamečio pareikštas atsisakymas gynėjo leidžia daryti išvadą, kad *nepilnamečių byloje teisė turėti gynėją pakinta į pareigą turėti gynėją*. Taip pat gynėjas, baudžiamajame procese būdamas savarankišku proceso dalyviu, gindamas nepilnamečius turi platesnių įgalinimų. Pavyzdžiui, nepilnamečio nuteisintojo, išteisintojo ar asmens, kuriam nutraukta baudžiamoji byla, gynėjai gali paduoti apeliacinį skundą (BPK 312 straipsnio 6 dalis) arba kasacinį skundą (BPK 367 straipsnio 2 dalis), nepaisydami nepilnamečio ginamojo valios. Be to, reikėtų atkreipti dėmesį, kad byloje, kuriose įtariami ar kaltinami keli asmenys, ir bent vienas iš jų yra nepilnametis, būtina atsižvelgti į BPK 51 straipsnio 1 dalies 4 punkte numatytą būtiną gynėjo dalyvavimo atvejį – kai esama įtariamųjų ar kaltinamųjų gynybos interesų prieštaravimų, jeigu bent vienas iš jų turi gynėją. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs, kad tokiu atveju reikia spręsti dėl gynėjo paskyrimo ir kitam įtariamajam, kaltinamajam, kuris dalyvauja vienoje byloje su nepilnamečiu⁶⁸⁴:

„<...> Baudžiamojoje byloje buvo nuteisti du asmenys, tarp kurių gynybos interesų buvo prieštaravimų, nes V. Ž. buvo kaltinamas ir atiduotas teismui už E. Ž. įtraukimą į nusikalstamą veiką. BPK 51 straipsnio 1 dalies 4 punktas numato, kad gynėjo dalyvavimas teisminiame nagrinėjime yra būtinas, kai yra prieštaravimų tarp kaltinamųjų gynybos interesų, jeigu bent vienas iš jų turi gynėją. Kadangi teisiamasis E. Ž. bylos nagrinėjimo metu buvo nepilnametis, jam gynėjas buvo būtinas (BPK 51 straipsnio 1 dalies 1 punktas). Todėl V. Ž. turėjo būti paskirtas kitas gynėjas. Tačiau į teisiamąjį posėdį ginti abiejų asmenų BPK 51 straipsnio tvarka buvo pakviestas ir atvyko tik vienas gynėjas. Todėl V. Ž. atsisakymas gynybos teisme negalėjo būti pripažintas savarankišku, nes jį ginančio gynėjo realiai teisme nebuvo. Be to, teismas, net nepaklausęs proceso dalyvių nuomonės, gynėją nuo V. Ž. gynybos atleido. Tokiu būdu buvo pažeista V. Ž. teisė į gynybą <...>.“⁶⁸⁵

⁶⁸³ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. lapkričio 27 d. sprendimas byloje *Salduz prieš Turkiją*.

⁶⁸⁴ AŽUBALYTĖ, R.; JURGAITIS, R.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Specifinės baudžiamojo proceso rūšys. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 260–262.

⁶⁸⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 1999 m. kovo 2 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-77/1999.

Kitas pagrindas užtikrinti būtiną gynėjo dalyvavimą procese – įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo *negebėjimas savarankiškai pasinaudoti teise į gynybą dėl fizinės ar psichikos būklės*⁶⁸⁶. Įtariamasis, kaltinamasis turi jam Baudžiamojo proceso įstatymo suteiktas procesines teises, jis gali savarankiškai pasinaudoti teise į gynybą, prisiimti procesines pareigas ir atsakyti už netinkamą pareigų vykdymą. Įtariamojo, kaltinamojo gebėjimas būti savo teisių ir pareigų subjektu ir gebėjimas savo veiksmais įgyvendinti teisę į gynybą yra glaudžiai susiję⁶⁸⁷, tačiau įtariamasis, kaltinamasis gali tai padaryti būdamas ne tik pilnametis, bet ir fiziškai bei psichiškai sveikas. Savarankiškai įgyvendinti savo teisę į gynybą įtariamasis, kaltinamasis gali tik tada, kai teisingai ir tiksliai supranta pareikšto įtarimo ar kaltinimo esmę, procesinių teisių turinį, atliekamų proceso veiksmų reikšmę, baudžiamojoje byloje surinktų duomenų, įrodymų svarbą, be pašalinių pagalbos gali pasinaudoti visomis gynybos priemonėmis (duoti paaiškinimus, surašyti skundus ir prašymus, rinkti reikiamus gynybai dokumentus ir t. t.). Fizinė ar psichikos negalia gali apriboti įtariamojo, kaltinamojo gebėjimą suvokti, įprasminti, atsiminti ir atkurti bylai reikšmingas aplinkybes, savarankiškai (be pašalinių pagalbos) dalyvauti proceso veiksmuose, t. y. naudotis visomis gynybos priemonėmis ir būdais. Antai dėl sunkių psichikos sutrikimų įtariamojo, kaltinamojo asmens gebėjimas suvokti nusikalstamos veikos ir savo procesinės padėties pobūdį bei reikšmę gali būti visiškai išnykęs. Esant nesunkių psichikos sutrikimų, įtariamojo, kaltinamojo gebėjimas suvokti gali nebūti apribotas, bet gali pažeisti jo valią, t. y. gebėjimą savarankiškai, be pašalinių pagalbos, įgyvendinti visas savo teises⁶⁸⁸. Įtariamojo, kaltinamojo gebėjimą suvokti procesą bei veiksmingai jame dalyvauti gali riboti ir tam tikra fizinė negalia. Mokslinėje literatūroje nurodomi fizinės būklės sutrikimai, kuriems esant įtariamojo, kaltinamojo galimybė savarankiškai įgyvendinti teisę į gynybą yra apribota: sunkūs klausos, regos, kalbėjimo sutrikimai, dėl kurių išnyksta ar susilpnėja asmens pažintiniai gebėjimai; įvairūs kūno anatomijos defektai (sunkių formų somatinės ligos), kurie visiškai ar iš dalies suvaržo gebėjimą be kitų asmenų pagalbos dalyvauti proceso veiksmuose, rinkti reikšmingus gynybai duomenis, surašyti procesinius dokumentus, nevaržomai judėti iš vienos vietos į kitą ir pan.⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ BPK 51 straipsnio 1 dalies 2 punkte nurodoma tokia formuluotė: „nagrinėjant neregijų, kurčių, nebylių ir kitų asmenų, dėl fizinių ar psichinių trūkumų negaliniųčių pasinaudoti savo teise į gynybą, bylas“. Apie terminų „fiziniai trūkumai“ ir „psichiniai trūkumai“ vartojimo problematiką žr.: AŽUBALYTĖ, R.; JURGAITIS, R.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Specifinės baudžiamojo proceso rūšys. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 310–311; 318–319.

⁶⁸⁷ Mokslinėje literatūroje ši nuostata pagrindžiama vartojant įtariamojo, kaltinamojo procesinio veiksnio kategoriją. ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Prozessuale Handlungsfähigkeit eines Verdächtigen (Beschuldigten). *Jurisprudencija*, 2010, t. 4(122), p. 245–259.

⁶⁸⁸ Plačiau apie psichikos sutrikimų įtaką įtariamojo, kaltinamojo teisei į gynybą žr.: AŽUBALYTĖ, R.; JURGAITIS, R.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Specifinės baudžiamojo proceso rūšys. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 312–318.

⁶⁸⁹ *Ibid.*, p. 318–326.

Taigi jei įtariamojo, kaltinamojo gebėjimas veiksmingai dalyvauti procese ir kartu savarankiškai įgyvendinti teisę į gynybą yra suvaržytas dėl fizinės ar psichikos negalios, privaloma užtikrinti gynėjo dalyvavimą. Pagal BPK, gynėjo dalyvavimas būtinas tiek ikiteisminio tyrimo, tiek teismo proceso dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariami ar kaltinami asmenys, turintys fizinį ar psichikos negalių, metu (BPK 51 straipsnio 1 dalies 2 punktas; 52 straipsnio 2 dalis). Kaip ir nepilnamečių įtariamųjų, kaltinamųjų atveju, BPK 52 straipsnio 2 dalis numato, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ir teismui neprivalomas asmens, kuris dėl fizinį ar psichikos trūkumų negali pats pasinaudoti teise į gynybą, pareikštas gynėjo atsisakymas. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodo:

„<...> Pagal Europos žmogaus teisių konvencijos (toliau – Konvencijos) 6 straipsnio 3 dalies c punktą kaltinamasis turi teisę turėti gynėją, kurį paskyrė teismas (arba kita kompetentinga institucija) savo iniciatyva tuo atveju, kai to reikia vadovaujantis teisingumo interesais, be kita ko, kai jo galimybės veiksmingai dalyvauti procese yra suvaržytos dėl fizinį ar psichinių sutrikimų. Taigi, pasak teisėjų kolegijos, esant tokiai situacijai, kyla valstybės institucijų pareiga imtis pozityviųjų priemonių veiksmingam kaltinamojo dalyvavimui procese užtikrinti, be kita ko, paskirti gynėją.

Teisėjų kolegija pažymėjo, kad Konvencijos 6 straipsnyje garantuojamų teisių atsisakymas pripažįstamas tinkamu tik tuo atveju, kai galima padaryti neabejotiną išvadą, jog asmuo sąmoningai atsisako atitinkamos teisės; atsisakymas turi būti lydimas minimalių garantijų, atitinkančių šios teisės svarbą, ir neprieštarauti svarbiam viešam interesui. EŽTT praktikoje pabrėžiama valstybės institucijų pareiga itin kruopščiai vertinti asmenų, kurie dėl amžiaus ar fizinį sutrikimų yra itin pažeidžiami, taigi jiems gali būti sunkiau įgyvendinti gynybos teises, pareikštą gynėjo atsisakymą. Kitų valstybių byloje vertindamas situaciją, kai asmeniui nebuvo paskirtas gynėjas, nors pagal nacionalinę teisę jo dalyvavimas procese buvo būtinas, EŽTT yra nurodęs, kad šios garantijos veiksmingumas būtų pakirstas nesant jų atitinkamos nacionalinio teismo pareigos kiekvienu konkrečiu atveju įvertinti, ar procesas gali teisingai vykti nedalyvaujant gynėjui. Iš tiesų asmenys, kurie negali (nėra pajėgūs) patys vykdyti savo gynybos (būtent tokiais atvejais nacionalinėje teisėje buvo numatytas būtinas gynėjo dalyvavimas), taip pat gali nepajėgti atkreipti teismo dėmesį į tai, kad jiems trūksta teisinės pagalbos. Taigi iš EŽTT praktikos matyti, kad tokiais atvejais gynėjo atsisakymo nepaisymas vadovaujantis teisingumo interesais atitinka Konvencijos 6 straipsnio reikalavimus, o nepagrįstas atsisakymo priėmimas gali sukelti šios nuostatos pažeidimą.

Kartu kasacinis teismas nurodė, kad teisinės pagalbos garantijos asmenims, turintiems fizinį ir psichinių trūkumų bei atsižvelgiant į bylos aplinkybių sudėtingumą, yra įtvirtintos BPK 51 straipsnio 1 dalies 2 punkte, kuriame numatyti būtino gynėjo dalyvavimo atvejai. Šią normą sistemškai aiškinant su BPK 52 straipsnio 2 dalimi, nustatančia, kad asmens, kuris dėl fizinį ir psichinių trūkumų bei kitų įstatyme nurodytų priežasčių negali tinkamai pasinaudoti teise į gynybą, pareikštas gynėjo

4. ĮTARIAMOJO, KALTINAMOJO TEISĖ Į VALSTYBĖS GARANTUOJAMĄ TEISINĘ...

atsisakymas nėra privalomas ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teismui, laikytina, jog esant BPK 51 straipsnio 2 punkte nurodytoms sąlygoms gynėjo atsisakymas, dėl kurio asmuo, negalintis pasinaudoti savo teise į gynybą, liktų nepadedamas gynėjo ir jo teisės bei teisėti interesai nebūtų reikiamai ginami, neturi būti priimamas.

Nagrinėjamoje byloje įtariamasis atsisakė gynėjo. Apklausos metu jam buvo 88 metai. Teisėjų kolegija nurodė, kad iš ranka rašytų jo tekstų matyti, jog asmuo turi sunkumų su rašyba; protokoluose nenurodyta, tačiau jau vėliau teismui pateikti dokumentai patvirtina ir tai, kad įtariamasis negirdi 80–84 proc., mažai padeda ir klausos aparatas. Dėl to kasacinis teismas konstatavo, kad esant tokiems akivaizdiems asmens fiziniams trūkumams bei atsižvelgiant į įtariamojo senyvą amžių, ribojantį galimybę suvokti įtarimų bei atliekamų ikiteisminio tyrimo veiksmų esmę, tyrėja privalėjo paskirti jam gynėją tam, kad užtikrintų realias galimybes gintis nuo pareikšto kaltinimo <...>.⁶⁹⁰

Pabrėžtina, kad gynėjas, gindamas asmenis, turinčius fizinę ar psichikos negalią, taip pat turi platesnius įgalinimus (BPK 312 straipsnio 6 dalis; BPK 367 straipsnio 2 dalis).

Būtinasis gynėjo dalyvavimas procese numatomas ir tiriant nusikalstamas veikas bei nagrinėjant baudžiamąsias bylas dėl nusikalstamų veikų, kuriomis įtariamai ar kaltinami *asmenys, nemokantys proceso kalbos*. Baudžiamasis procesas Lietuvos Respublikoje vyksta valstybine lietuvių kalba. Valstybinės kalbos principas garantuoja kiekvienam įtariamajam, kaltinamajam teisę duoti parodymus, paaiškinimus, daryti pareiškimus, pareikšti prašymus, paduoti skundus, kalbėti procese savo gimtąja ar kita kalba, kurią jis moka, taip pat naudotis vertėjo paslaugomis (BPK 8 straipsnio 2 dalis). Tačiau ir dalyvaujant vertėjui, kuris panaikina kalbos nemokėjimo ar nepakankamo mokėjimo kliūtį, asmeniui, nemokančiam proceso kalbos, kyla daug sunkumų, nes jis informaciją gauna ir ją perduoda per vertėją, kuris ne visada gali tiksliai išversti, kai kurie posakiai gali būti iš viso neverstini ir pan. Tam, kad būtų užtikrinta asmens, nemokančio lietuvių kalbos, tinkama teisė į gynybą, baudžiamajame procese gynėjo dalyvavimas yra būtinas (BPK 51 straipsnio 1 dalies 3 punktas; BPK 52 straipsnio 2 dalis).

BPK 51 straipsnio 1 dalies 4 punktas įtvirtina būtiną gynėjo dalyvavimą procese tais atvejais, kai esama *įtariamųjų ar kaltinamųjų gynybos interesų prieštaravimų*, jeigu bent vienas iš jų turi gynėją. Galimi atvejai, kai nusikalstamą veiką įvykdo keli asmenys, kurie vėliau, norėdami išvengti baudžiamosios atsakomybės ar ją sušvelninti, kaltę verčia vieni kitiems, dėl to baudžiamojoje byloje atsiranda prieštaravimų. Ir jeigu vienas iš įtariamųjų (kaltinamųjų) turi profesionalų gynėją, o kiti ne, pastariesiems kyla grėsmė, kad asmuo, turintis gynėją, išvengs

⁶⁹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. lapkričio 3 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-462-697/2015.

baudžiamosios atsakomybės ar ją sušvelnins būtent dėl to, kad kiti asmenys nesinaudoja gynėjo pagalba. Siekdamas to išvengti, įstatymų leidėjas sulygino visų įtariamųjų (kaltinamųjų) toje pačioje byloje galimybę būti ginamiems net ir tada, kai jie to neprašo. Taip užtikrinama Konstitucijos deklaruojama visų asmenų lygybė prieš įstatymą.

Nors, kaip minėta, pagal BPK tas pats gynėjas vienoje byloje gali ginti keletą įtariamųjų, kaltinamųjų, šiuo atveju tai būtų neįmanoma, nes prieštarautų BPK 47 straipsnio 1 dalies nuostatomis, kad tas pats advokatas negali būti dviejų ar daugiau asmenų gynėju, jeigu vieno iš jų gynbos interesai prieštarauja kito gynbos interesams.

Be to, gynėjo dalyvavimas procese yra būtinas, jeigu **asmuo įtariamasis ar kaltinamas padaręs nusikaltimą**, už kurį pagal Lietuvos Respublikos baudžiamuosius įstatymus gali būti skiriamas laisvės atėmimas iki gyvos galvos (BPK 51 straipsnio 1 dalies 5 punktas). Tai pati griežčiausia bausmė, pasireiškianti asmens izoliavimu iki gyvos galvos specialioje valstybės įstaigoje. Todėl labai svarbu tokiam asmeniui užtikrinti tinkamą teisę į gynybą, kad teisė į laisvę visam gyvenimui nebūtų atimta neteisėtai, netinkamai ar nepakankamai ištyrus nusikalstamos veikos aplinkybes, jas neteislingai įvertinus ar klaidingai kvalifikavus nusikaltimą ir t. t.

Gynėjo dalyvavimas visais atvejais būtinas, kai **baudžiamoji byla nagrinėjama kaltinamajam nedalyvaujant**. EŽTT byloje *Poitrinol prieš Prancūziją*⁶⁹¹ nurodė, kad net ir tokiu atveju, kai kaltinamasis sąmoningai neatvyksta į bylos nagrinėjimą, jis turi teisę būti atstovaujamas gynėjo. Kitoje byloje⁶⁹² EŽTT pabrėžė, kad byloje nedalyvaujančio kaltinamojo teisė būti atstovaujama privalo būti tinkamai įgyvendinta ir apima tiek pirmosios, tiek apeliacinės instancijos teismo procesus: „Siekiant garantuoti tinkamą baudžiamąjį procesą labai svarbu yra užtikrinti kaltinamojo dalyvavimą teisme. Tačiau siekiant teisingo proceso taip pat ypač svarbu, kad kaltinamasis būtų adekvačiai ginamas tiek pirmoje, tiek apeliacinėje instancijoje. Ypač teisinėse sistemose, kuriose kaip Nyderlanduose negalima apskūsti apeliacinės instancijos sprendimo (priimto po pirmosios instancijos proceso *in absentia* – *aut.*). Teismo nuomone, pastarasis interesas yra prioritetas. Taigi tas faktas, kad kaltinamasis, kuris buvo tinkamai informuotas (jam buvo įteiktas šaukimas) neatvyko į teismą, negali – netgi nesant svarbioms neatvykimo priežastims – pateisinti teisės gintis per gynėją atėmimą.“⁶⁹³ EŽTT dar nurodė, kad teisė gintis per gynėją neturi būti teorinė ir saistoma pernelyg formalių reikalavimų: teismų pareiga yra

⁶⁹¹ Case of *Poitrinol v. France*. Prieiga per internetą: <<http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/hof.nsf/233813e697620022c1256864005232b7/9ae1ba72244ddfc3c1256640004c27e0?OpenDocument>> .

⁶⁹² Case of *Lala v. The Netherlands*. Prieiga per internetą: <<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbk&action=html&highlight=LALA&sessionId=67216196&skin=hudoc-en>> .

⁶⁹³ *Ibid.*

užtikrinti teisingą procesą ir atitinkamai įsitikinti, kad gynėjas, atvykęs į teismą ginti kaltinamojo, kuris nedalyvauja teismo procese, galėtų tai padaryti⁶⁹⁴.

Pagal BPK 246 straipsnio 1 dalį, baudžiamąją bylą nagrinėti teismo posėdyje nedalyvaujant kaltinamajam leidžiama tik tais atvejais, kai kaltinamasis yra ne Lietuvos Respublikos teritorijoje ir vengia atvykti į teismą. BPK XXXII skyriuje reguliuojamas bylų procesas kaltinamajam nedalyvaujant. Kodekso 434 straipsnis nustato, kad pirmosios instancijos teismas bylą teisiama jame posėdyje, kuriame kaltinamasis nedalyvauja, nagrinėja pagal tas pačias procesines taisykles kaip ir nagrinėdamas bylą kaltinamajam esant teismo posėdžių salėje su kai kuriomis numatytomis išimtimis. BPK 435 straipsnis nustato tą pačią taisyklę kaip ir BPK 51 straipsnio 1 dalies 6 punktą – kai byla nagrinėjama kaltinamajam nedalyvaujant, gynėjo dalyvavimas visais atvejais yra būtinas.

Gynėjo dalyvavimas yra būtinas tiriant ir nagrinėjant bylas, kai **įtariamasis ar kaltinamasis yra suimtas**. Suėmimas – kardomoji priemonė, kuri gali būti paskirta įtariamajam, kaltinamajam ar nuteistajam, siekiant užtikrinti įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo dalyvavimą procese, netrukdomą ikiteisminį tyrimą, bylos nagrinėjimą teisme bei nuosprendžio įvykdymą, taip pat siekiant užkirsti kelią naujoms nusikalstamosioms veikoms (BPK 119 straipsnis). Būtinas gynėjo dalyvavimas yra itin svarbus veiksnys užtikrinant įtariamojo, kaltinamojo veiksmingą gynybą. Žmogaus teisių konvencija nenumato bendrojo reikalavimo valstybėms užtikrinti, kad įtariamajam, kaltinamajam būtų suteikta nemokama teisinė pagalba teismo posėdžiuose dėl suėmimo skyrimo⁶⁹⁵. Tačiau EŽTT nurodė, kad tam tikromis ypatingomis aplinkybėmis gynėjo dalyvavimas yra būtinas, ginčijant suėmimo paskyrimą⁶⁹⁶. Lietuva šioje srityje taiko aukštesnius standartus: gynėjo dalyvavimas būtinas visuose teismo posėdžiuose dėl suėmimo (BPK 51 straipsnio 1 dalies 7 punktą; 123 straipsnio 3–4 dalys; 127 straipsnio 6 dalis)⁶⁹⁷. Be to, kai asmuo yra suimtas, gynėjas jam skiriamas pagal BPK 51 straipsnio 1 dalies 7 punktą, bylą nagrinėjant apeliacinės instancijos teismuose bei kasacinės instancijos teisme. Pastaruoju atveju įstatymo norma aiškinta ją plečiant, t. y. pripažįstama, kad asmuo yra suimtas, kai jis, įsiteisėjęs teismo apkaltinamajam nuosprendžiui, jau atlieka laisvės atėmimo bausmę pataisos įstaigoje.

⁶⁹⁴ *Ibid.* Cituota pagal: AŽUBALYTĖ, R.; JURGAITIS, R.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Specifinės baudžiamojo proceso rūšys. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 467–468.

⁶⁹⁵ *Lebedev prieš Rusiją*, paraiškos nr. 4493/04, 2007 m. spalio 25 d., 84–85 pastraipos. Cituota pagal: Suėmimo taikymas Lietuvoje. Tyrimo ataskaita. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2015, p. 23.

⁶⁹⁶ *Kyriacou Tsiakkourmas ir kiti prieš Turkiją*, paraiškos nr. 13320/02, 2015 m. birželio 2 d., 209 pastraipa. Cituota pagal: Suėmimo taikymas Lietuvoje. Tyrimo ataskaita. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2015, p. 23.

⁶⁹⁷ Suėmimo taikymas Lietuvoje. Tyrimo ataskaita. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2015, p. 23.

Reikėtų paminėti ir BPK 141 straipsnį, kuris numato įtariamojo ar kaltinamojo atidavimo į sveikatos priežiūros įstaigą atvejus. Šio straipsnio 1 dalyje teigiama, kad „buvimo ekspertizės įstaigoje laikas įskaitomas į suėmimo laiką“; 3 dalyje – kad „įtariamasis atiduodamas į ekspertizės įstaigą, taip pat laikymo joje terminai nustatomi ar pratęsimi laikantis tos pačios tvarkos kaip ir skiriant, pratęsiant ar apskundžiant suėmimą“. Tokiais atvejais būtinas gynėjo dalyvavimas užtikrinamas remiantis tomis pačiomis BPK nuostatomis, kaip ir dėl suėmimo.

Gynėjo dalyvavimas būtinas, kai *sprendžiama dėl asmens išdavimo (ekstradicijos) arba perdavimo* Tarptautiniam baudžiamajam teismui ar pagal Europos arešto orderį (BPK 51 straipsnio 1 dalies 8 punktas). Asmens išdavimą iš Lietuvos Respublikos arba perdavimą Tarptautiniam baudžiamajam teismui reguliuoja BPK 71–76 straipsniai. Prašomo asmens privaloma gynyba pradeda nuo to momento, kai šis pristatomas ikiteisminio tyrimo teisėjui nagrinėti suėmimo skyrimo klausimą, ir tęsiasi visą laiką, kol galutinai nusprendžiama, išduoti ar ne šį asmenį užsienio valstybėms. Įgyvendinant lygių procesinių galimybių bei proceso rungimosi principus, būtinas gynėjo dalyvavimas aptariamaisiais atvejais užtikrinamas neatsižvelgiant nei į įtariamajam, kaltinamajam inkriminuojamos nusikalstamos veikos požymius, nei į individualias įtariamojo, kaltinamojo savybes.

Pagal BPK 51 straipsnio 1 dalies 9 punktą ir 431 straipsnį, nustatytas būtinas gynėjo dalyvavimas *nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme pagreitinto proceso tvarka*. Kadangi pagreitintas procesas yra orientuotas į tai, kad prokuroras privalo kreiptis į teismą kuo greičiau (ne vėliau kaip per 14 dienų nuo ikiteisminio tyrimo pradžios), tam tikrais atvejais paliekant jam galimybę nepateikti teismui jokios ikiteisminio tyrimo medžiagos, ypač aktualus tampa įtariamojo, kaltinamojo teisės į gynybą klausimas. Suprantama, kad esant aplinkybėms, kai skubama įvykdyti teisingumą, galima padaryti klaidų, neįsigilinti į svarbias nusikalstamą veiką kvalifikuojančias, ypač – į šią veiką padariusio asmens asmenybę apibūdinančias aplinkybes, o tai gali lemti netinkamą baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimo formos parinkimą, neteisingos bausmės skyrimą ir pan. Todėl pagreitinto proceso atveju daroma išimtis iš bendrųjų baudžiamojo proceso taisyklių ir nagrinėjimo teisme metu sustiprinamos procesinės gynybos garantijos, tarp jų – ir būtinas gynėjo dalyvavimas. Be to, BPK 431 straipsniu yra užtikrinama gynėjo teisė iki teismo posėdžio pradžios susitikti su kaltinamuoju ir susipažinti su teismui pateikta medžiaga⁶⁹⁸.

⁶⁹⁸ Žr.: JURGAITIS, R. Supaprastinta baudžiamoji procesinė forma. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė (01 S). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 114–121; AŽUBALYTĖ, R.; JURGAITIS, R.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Specifinės baudžiamojo proceso rūšys. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 87–88.

4. ĮTARIAMOJO, KALTINAMOJO TEISĖ Į VALSTYBĖS GARANTUOJAMĄ TEISINĘ...

BPK 51 straipsnio 1 dalies 10 punkte nurodoma, kad gynėjo dalyvavimas būtinas *kitais Kodekso numatytais atvejais*, kurie numatyti, pavyzdžiui, BPK 322 straipsnio 1 dalyje, 396 straipsnio 3 dalyje, 454 straipsnio 1 dalyje ir kt.

Be to, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras motyvuotu nutarimu ar teismas motyvuota nutartimi turi teisę pripažinti, kad gynėjo dalyvavimas būtinas ir kitais atvejais, nenurodytais BPK 51 straipsnio 1 dalyje, jeigu, jų nuomone, be gynėjo pagalbos įtariamojo ar kaltinamojo teisės ir teisėti interesai nebūtų reikiamai ginami (BPK 51 straipsnio 2 dalis).

KLAUSIMAI

1. Paaiškinkite gynybos sampratą.
2. Kas sudaro teisės turėti gynėją turinį?
3. Kieno iniciatyva gynėjas gali įstoti į baudžiamąjį procesą? Kokia yra gynėjo skyrimo tvarka?
4. Koks yra teisės atsisakyti gynėjo turinys?
5. Aptarkite teisinę gynėjo padėtį.
6. Kokie yra būtinieji gynėjo dalyvavimo baudžiamajame procese atvejai (trumpai pakomentuokite)?

UŽRAŠAMS

 _____

VI SKYRIUS

ATSTOVAVIMAS

VI SKYRIAUS TURINYS

1. ATSTOVAVIMO ESMĖ, FORMOS, REIŠMĖ	285
2. ATSTOVAVIMAS PAGAL ĮSTATYMĄ	289
3. ATSTOVAVIMAS PAGAL ĮGALIOJIMĄ	298
KLAUSIMAI	308

1. ATSTOVAVIMO ESMĖ, FORMOS, REIKŠMĖ

BPK 53–56¹ straipsniai reguliuoja atstovavimo baudžiamajame procese institutą, kuris yra proceso dalyvių teisių užtikrinimo dalis, suteikianti galimybę pasinaudoti įstatymo jiems suteiktomis teisėmis ir teisine pagalba. Akivaizdu, kad paties baudžiamojo proceso specifika lemia, jog tam tikriems asmenims, patenkantiems į šio teisinio proceso ribas, neretai yra sudėtinga perprasti ne tik savo teisinę padėtį, bet ir veiksmingai naudotis jiems suteiktomis teisėmis bei tinkamai įgyvendinti įstatymo numatytas pareigas. Įstatymų leidėjas, siekdamas užtikrinti proceso dalyvių teises ir pareigas bei jų įgyvendinimo veiksmingumą, BPK numatė procesinę galimybę, esant tam tikroms sąlygoms ir pagrindams, proceso metu naudotis atstovo pagalba. Atstovavimas – tai priemonė, išplečianti teisės subjektų galimybes, užtikrinanti jų teisių ir pareigų gyvybingumą ir realumą⁶⁹⁹. Baudžiamajame procese atstovavimas yra susijęs su procesinių teisinių santykių subjektų teisių įgyvendinimu ir teisių sukūrimu per atstovą, kai teisinių santykių subjektas negali (kartais ir nenori) pats jų įgyvendinti. Atstovavimo institutas veikia viso baudžiamojo proceso metu – nuo ikiteisminio tyrimo pradėjimo iki baudžiamosios bylos išnagrinėjimo kasacinės instancijos teisme.

Išskirtini šie *atstovavimo baudžiamajame procese tikslai*: procesinių veiksmų atstovaujamojo vardu ir interesais atlikimas; teisinės pagalbos atstovaujajam teikimas šiam dalyvaujant teisiniuose baudžiamojo proceso santykiuose.

BPK numato dvių formų atstovavimą: *pagal įstatymą* ir *pagal įgaliojimą*. Atstovavimas pagal įstatymą ir atstovavimas pagal įgaliojimą yra dvi atskiros atstovavimo formos. Atstovavimo pagal įgaliojimą tikslas – užtikrinti atstovaujajam tinkamą teisinę pagalbą, o atstovavimo pagal įstatymą atveju siekiama įgyvendinti kito asmens, negalinčio to padaryti savarankiškai, teisnumą ir veiksnumą.

Esminis atstovavimo pagal įstatymą ir atstovavimo pagal įgaliojimą formų skirtumas – *atstovavimo santykių pagrindai*. Atstovavimo pagal įstatymą pagrindas yra administracinis aktas, teismo priimtas sprendimas arba pats įstatymas, kuriame numatytos aplinkybės, kai dėl objektyvių priežasčių pats asmuo byloje negali dalyvauti. Tuomet atstovavimo pagal įgaliojimą pagrindą sudaro rašytinis dokumentas (sutartis, susitarimas ir pan.), asmens (įgaliotojo) duodamas kitam asmeniui (įgaliotiniui) jam atstovauti nustatant ir palaikant santykius su trečiaisiais asmenimis.

⁶⁹⁹ NEKROŠIUS, V. Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės. Vilnius: Justitia, 2002, p. 80.

Šios atstovavimo formos skiriasi dar ir tuo, kad atstovaujamojo atstovas pagal įstatymą gali būti bet kokio išsilavinimo ar profesijos asmuo, o įgaliotasis atstovas – tik asmuo, kurio teisinis statusas griežtai apibrėžtas įstatymu: advokatas, advokato padėjėjas ar kitas aukštąjį teisinį išsilavinimą turintis asmuo. Paprastai atstovas pagal įstatymą suteikia atstovaujajam moralinį ir psichologinį palaikymą procese, gali pasirūpinti, kad jam būtų suteikta kvalifikuota teisinė pagalba ir pan., o įgaliotasis atstovas privalo atstovaujajam proceso dalyviui teikti teisinę pagalbą.

Atstovas pagal įstatymą gali atstovauti baudžiamajame procese dalyvaujančiam nepilnamečiui, nustatyta tvarka tam tikrose srityse pripažintiems neveiksniais ar ribotai veiksniais asmenims ar asmeniui, kuris dėl senatvės, neįgalumo ar kitų svarbių priežasčių negali tinkamai pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis, t. y. atstovauti pažeidžiamiesiems baudžiamojo proceso dalyviams (BPK 53 straipsnis).

Įgaliotasis atstovas gali atstovauti bet kuriam nukentėjusiajam, civiliniam ieškovui, civiliniam atsakovui, liudytojui, užstato davėjui ar asmeniui, kurio nuosavybės teisės laikinai apribotos ar konfiskuotas turtas, ar asmeniui, kurį siekiama įpareigoti atskleisti informacijos šaltinio paslaptį (BPK 55 straipsnis). Proceso dalyvis, turintis teisę turėti atstovą pagal įstatymą, kartu gali turėti ir atstovą pagal įgaliojimą ar gynėją. Tik įgaliotasis atstovas baudžiamajame procese gali atstovauti juridiniam asmeniui (BPK 55 straipsnio 2 dalis). Atstovas pagal įstatymą baudžiamajame procese gali būti apklausiamas kaip liudytojas, taip pat įtraukiamas į procesą kaip civilinis atsakovas (BPK 54 straipsnio 3 dalis), o įgaliotasis atstovas baudžiamajame procese negali būti apklausiamas dėl aplinkybių, kurias sužinojo iš savo atstovaujamo asmens baudžiamojo proceso metu (BPK 80 straipsnio 3 punktas). Asmens prašymu atstovas pagal įstatymą gali būti skiriamas baudžiamąjį procesą vykdančio subjekto (ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo) sprendimu. Įgaliotasis atstovas su atstovaujamoju turi sudaryti teisinės pagalbos ar paslaugų sutartį. Atstovas pagal įstatymą procese negali dalyvauti vietoj atstovaujamo asmens – tik kartu su juo, o atstovo pagal įgaliojimą dalyvavimas procese galimas ir kartu su atstovaujamu asmeniu, ir vietoj jo, išskyrus veiksmus, kuriuos atstovaujamas, pavyzdžiui, nukentėjusysis ar liudytojas, turi atlikti pats asmeniškai (apklausa, akistata ir kt.).

Šios dvi atstovavimo formos panašios tuo, kad ir atstovu pagal įstatymą, ir atstovu pagal įgaliojimą gali būti tik pilnametis, veiksnus fizinis asmuo. Šiems atstovams dalyvauti baudžiamajame procese leidžiama, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras dėl to priima nutarimą, o teismas – nutartį. Tai gali būti padaryta ne anksčiau nei atstovaujamas asmuo pripažįstamas proceso dalyviu. Abu atstovai savo atstovaujamojo vardu gali teikti duomenis, turinčius reikšmės bylai teisingai išspręsti, atliekamuose proceso veiksmuose dalyvauti kartu su savo atstovaujamoju, teikti prašymus, skundus, nušalinimus, apskųsti teismo nuosprendžius ar nutartis apeliacine ar kasacine tvarka, t. y. iš esmės ir atstovas pagal įstatymą, ir

įgaliotasis atstovas turi tas pačias teises kaip ir jų atstovaujantieji proceso dalyviai. Abu atstovai baudžiamajame procese privalo šaukiami atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, teisėją ir į teismą, ikiteisminio tyrimo metu ir bylos nagrinėjimo teisme metu turi laikytis nustatytos tvarkos.

Atstovavimo baudžiamajame procese požymiai. Atstovas visada veikia kito asmens (atstovaujamojo) vardu. Procesinių veiksmų padariniai juridiniu požiūriu turi daryti įtaką ne atstovo, o atstovaujamojo kaip proceso dalyvio teisėms ir pareigoms. Antai BPK 312 straipsnio 7 dalyje numatyta, kad apeliacinį skundą paduodančių atstovų pagal įstatymą nuteistojo, išteisintojo ar asmens, kuriam byla nutraukta, valia nesaisto. Tačiau tai nereiškia, kad patenkinus atstovo pagal įstatymą apeliacinį skundą teismo sprendimas turės įtakos tokio atstovo teisėms ir pareigoms. Priešingai, toks teismo sprendimas turės įtakos atstovaujamojo asmens teisėms ir pareigoms. BPK 55 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad „atstovas gali dalyvauti procese kartu su atstovaujama asmeniu. Atstovas, išskyrus liudytojo atstovą, taip pat gali dalyvauti vietoj atstovaujamo asmens“. Net ir tuo atveju, jeigu baudžiamojo proceso metu nukentėjusiojo atstovas dalyvauja procesiniame veiksmo (pavyzdžiui, susipažįstant su ikiteisminio tyrimo medžiagos duomenimis), šis veiksmas yra reikšmingas nukentėjusiajam. Taigi atstovas, atstovaudamas atstovaujamajam asmeniui, turėtų būti suinteresuotas ne procesinio veiksmo baigtimi ar šio veiksmo rezultatais, bet jų poveikiu atstovaujamajam asmeniui, nes tai turės įtakos pastarojo teisėms ir pareigoms.

Veikimas atstovaujamojo vardu visada turi būti aiškus ir apibrėžtas. Atstovo procesinė veikla negali kelti abejonų, kad jis veikia atstovaujamojo naudai. Dėl šios priežasties ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas, prieš pripažindamas asmenį atitinkamo proceso dalyviu atstovu, turi įsitikinti, kad pastarasis pateikė arba advokato orderį, arba teisinių paslaugų sutarties nuorašą, arba kitą dokumentą, įrodantį, kas jam suteikė įgaliojimus veikti kaip atstovui, kokia apimtimi veikti ir kokiam terminui. Kalbant apie asmens pripažinimą atstovu pagal įstatymą, reikėtų įsitikinti atstovu pagal įstatymą pripažintino asmens šeiminiiais arba kitais BPK nurodytais ryšiais su atstovaujama asmeniu. Tai vadinama asmens, kuris gali būti pripažintas atstovu pagal įstatymą arba atstovu pagal įgaliojimą, legitimacija prieš kitus proceso dalyvius, pareigūnus, prokurorą ir teismą.

Atstovavimo atveju atstovas yra subjektas, išreiškiantis savo valią ir atliekantis procesinius veiksmus, kurie sukelia tam tikrų teisinių padarinių teisinėje atstovaujamojo aplinkoje. Atstovo valia ir žinios lemia teisinius atliktų veiksmų padarinius. Su atstovaujamojo valia yra susijusi tik atstovui suteiktų įgalinimų apimtis, o atlikdamas teisinius veiksmus atstovas veikia savarankiškai. Kiekvienas procesinis veiksmas, atliktas pagal atstovui suteiktus įgalinimus, sukelia tiesioginių, įpareigojančių teisinių padarinių šaliai, kurios vardu veiksmas buvo atliktas⁷⁰⁰.

⁷⁰⁰ ŽALENIENĖ, I. Atstovavimas civiliniame procese (teoriniai ir praktiniai aspektai). Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai: teisė. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 64–65.

Atstovavimas baudžiamajame procese yra susijęs su tam tikrais proceso dalyvio ir jam atstovaujančio atstovo, taip pat proceso dalyvio arba jam atstovaujančio atstovo ir baudžiamąjį procesą vykdančių subjektų – ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo – santykiais. Kitaip tariant, šiuos santykius, atsižvelgiant į subjektų tarpusavio ryšį, galima skirstyti į vidinius ir išorinius. Vidinis atstovavimo teisinis santykis susiklosto tarp atstovaujamojo ir atstovo. Šio atstovavimo teisinio santykio pavyzdys gali būti situacija, kai eismo įvykio metu sunkų sveikatos sutrikdymą patyręs nukentėjęsysis, sudaręs sutartį su advokatu dėl procesinio atstovavimo baudžiamąjo proceso metu, konsultuojasi dėl reikalavimo – civilinio ieškinio projekto – parengimo, atlygintinos turtinės ar neturtinės žalos dydžio pagrįstumo ir pan. Išorinis teisinis atstovavimo santykis susiklosto tarp ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo, teismo, kitų dalyvaujančių byloje asmenų ir atstovo, kuris atstovauja atstovaujajam, arba paties atstovaujamojo. Šio atstovavimo teisinio santykio pavyzdys gali būti situacija, kai nukentėjęsysis (civilinis ieškovas) pats asmeniškai arba per įgaliotąjį atstovą teikia skundą apeliacinės instancijos teismui dėl pirmosios instancijos teismo nuosprendžio, kuriuo buvo iš dalies tenkintas baudžiamąjoje byloje pareikštas reikalavimas atlyginti nusikalstama veika padarytą turtinę ar neturtinę žalą.

Atstovavimas yra svarbus siekiant užtikrinti kai kuriuos baudžiamąjo proceso principus, būtent – rungimosi principą. Kaip minėta, atstovaujant proceso dalyviui yra sudaromos prielaidos padėti jam tinkamai pasinaudoti įstatymo suteiktomis teisėmis ir teisine pagalba. Baudžiamąjo proceso metu susiduria dvi skirtingas procesines funkcijas atliekančios šalys – kaltinimas ir gynyba. Kiekviena iš jų vartoja faktinius ir teisinius argumentus, kuriais grindžiami įrodinėtini teiginiai. Antai teisinių žinių neturintis ir profesionalaus teisininko neatstovaujamas nukentėjęsysis vargu ar galės tinkamai ginti savo procesinius interesus ir įgyvendinti savo teises. Taigi rungimosi principas leidžia proceso dalyviui naudotis turima procesine medžiaga ir reaguoti į kitos šalies kontrargumentus. Ir ikiteisminio tyrimo, ir teismo nagrinėjimo medžiagos duomenų vertinimas bei teisių gynimo metodų kaita nėra lengvai suprantama net ir patyrusiam teisininkui, todėl atstovavimas yra itin reikšmingas įgyvendinant rungimosi principą baudžiamajame procese.

Atstovavimas, padedantis užtikrinti rungimosi procesą, kartu yra ir teisės į sąžiningą procesą elementas. Baudžiamąjo proceso dalyvis, kuriam atstovas padeda tinkamai pasinaudoti visomis įstatymo suteiktomis teisėmis ir procesinėmis garantijomis, tokiu būdu įgyvendina savo teisę į sąžiningą procesą. Atstovavimas laikomas sudėtine teisingumo įgyvendinimo dalimi:

„Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas yra išaiškinęs, kad teisė naudotis advokato ar kito atstovo pagalba administraciniame procese pripažįstama vienu iš esminių elementų, padedančių užtikrinti teisę į teisingą gynybą ir kad profesionalus teisinis atstovavimas administracinėje byloje skirtas ne vien padėti šalims tinkamai išdėstyti ir teisiškai pagrįsti

savo poziciją, bet ir veikia kaip sudedamoji teisingumo įgyvendinimo sistemos dalis (žr. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2008 m. rugsėjo 25 d. išplėstinės teisėjų kolegijos nutartį administracinėje byloje Nr. AS143-375/2008, 2012 m. birželio 22 d. nutartį administracinėje byloje Nr. AS520-388/2012).⁷⁰¹

Atsižvelgiant į išdėstytas mintis galima teigti, kad atstovavimas baudžiamajame procese yra procesinis teisinis santykis, kai vienas subjektas (atstovas) kito subjekto (atstovaujamojo) vardu ir interesais baudžiamajame procese atlieka teisiškai reikšmingus veiksmus, kurie atstovaujajam sukuria BPK numatytas teises ir pareigas.

2. ATSTOVAVIMAS PAGAL ĮSTATYMĄ

BPK 53 ir 54 straipsniuose įtvirtinto atstovavimo pagal įstatymą paskirtis – ginti atstovaujamojo teises ir teisėtus interesus bei jų nepažeidžiant įgyvendinti kito asmens (atstovaujamojo) veiksnumą, kai jis negali to padaryti savarankiškai. Pagalba ginant atstovaujamojo asmens interesus galima teisėtais būdais ir priemonėmis. Atstovaujamas pats to negali daryti dėl tam tikrų kliūčių: jauno amžiaus, sveikatos būklės, senatvės ir t. t.

Įtariamojo, kaltinamojo (nuteistojo, išteisintojo) arba nukentėjusiojo atstovai pagal įstatymą gali dalyvauti procese ir ginti savo atstovaujamojo proceso dalyvių interesus, jeigu šie yra nepilnamečiai arba nustatyta tvarka pripažinti neveiksniais, arba ribotai veiksniais, išskyrus atvejus, kai tai prieštarautų nepilnamečio ar neveiksnaus, ar ribotai veiksnaus, asmens interesams (BPK 53 straipsnio 1 ir 2 dalys)⁷⁰².

Nepilnamečio įtariamojo, kaltinamojo (nuteistojo, išteisintojo) arba nukentėjusiojo teisė į atstovavimą gali būti suponuota jo neveiksnumo ar riboto veiksnumo. Kaip minėta, nepilnamečiu baudžiamajame procese pripažįstamas fizinis asmuo, kuriam proceso veiksmo atlikimo metu nėra suėję aštuoniolika metų (BPK 27¹ straipsnis). Asmens iki aštuoniolikos metų amžius neužtikrina reikiamo baudžiamojo proceso eigos supratimo ir naudojimo procesinėmis teisėmis savo interesams ginti, todėl toks asmuo prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūno ar teismo procesiniu sprendimu savo teises gali įgyvendinti tik per atstovą pagal įstatymą⁷⁰³.

⁷⁰¹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. gegužės 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-858-215-13.

⁷⁰² Baudžiamojo proceso teisės vadovėlyje (2011) skiriamas privalomas atstovavimas pagal įstatymą ir galimas atstovavimas pagal įstatymą. Kaip privalomas atstovavimas pagal įstatymą jame įvardijamas nepilnamečio ar nustatyta tvarka pripažinto neveiksniu įtariamojo, kaltinamojo (nuteistojo, išteisintojo) ir nukentėjusiojo atstovavimas. Žr.: GODA, G.; KAZLAUSKAS, M.; KUCONIS, P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Registrų centras, 2011, p. 92–94; BPK 53 straipsnio 4 dalyje numatyti atstovavimo atvejai įvardijami kaip galimas atstovavimas pagal įstatymą.

⁷⁰³ Apie nepilnamečių baudžiamojo proceso dalyvių atstovavimą pagal įstatymą žr.: AŽUBALYTĖ, R.; JURGAITIS, R.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Specifinės baudžiamojo proceso rūšys. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 242–258.

BPK 53 straipsnio 1 ir 2 dalių nuostatos dėl neveiksnių ar ribotai veiksmų dalyvių atstovavimo nukreipia į Civilinį kodeksą. Pagal CK 2.10 straipsnį asmuo, kuris dėl psichikos sutrikimo negali suprasti savo veiksmų ar jų valdyti, teismo sprendimu gali būti pripažįstamas neveiksniu ne apskritai, o tik tam tikrose srityse. Teismas, priimdamas sprendimą pripažinti asmenį neveiksniu, turi nurodyti baigtinį sričių, kuriose asmuo pripažintas neveiksniu, sąrašą. Tokiose srityse asmens vardu veikia jo globėjas. CK 2.10 straipsnyje nurodoma, kad teisės aktuose nustatytų teisinių neveiksnumo padarinių kyla tik tose konkrečiose srityse, kuriose asmuo pripažįstamas neveiksniu.

Taigi pripažinus asmenį neveiksniu tam tikroje srityje jam nustatoma globa ir skiriamas globėjas, kuris baudžiamajame procese gali būti atstovu pagal įstatymą. Atkreiptinas dėmesys, kad globa nustatoma ne tik pilnamečiams asmenims, kurie dėl psichikos sutrikimo negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, ir teismo pripažintiems neveiksniais tam tikrose srityse, bet ir „<...> nepilnamečiams iki 14 metų <...>“, kurie dėl tam tikrų priežasčių yra netekę tėvų globos (vaikas įstatymų nustatyta tvarka atskirtas nuo tėvų, tėvų valdžia apribota, vaiko tėvai mirę arba dėl tam tikrų priežasčių tėvai negali juo rūpintis) <...>“⁷⁰⁴. Vadinasi, globėją gali turėti ir nepilnametis asmuo. Baudžiamajame procese globėjas atstovauja pagal įstatymą tik nepilnamečiam nukentėjusiajam ar liudytojui⁷⁰⁵, nes asmuo, kuris padarė nusikalstamą veiką nesulaukęs keturiolikos metų, negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, todėl nereikalingas ir tokio asmens atstovavimas.

Be to, CK 2.11 straipsnyje numatyta galimybė fizinį asmenį, kuris dėl psichikos sutrikimo iš dalies negali suprasti savo veiksmų tam tikroje srityje reikšmės ar jų valdyti, teismo tvarka pripažinti ribotai veiksmiu toje srityje. Siekiant užtikrinti ribotai veiksniaus tam tikrose srityse fizinio asmens teisių ir interesų apsaugą, jam nustatoma rūpyba ir skiriamas rūpintojas. Rūpyba taip pat steigiama dėl tam tikrų priežasčių tėvų globos netekusiems keturiolikos metų sulaukusiems asmenims, iki jiems sukaks aštuoniolika metų, bei pilnamečiams veiksmiems asmenims, negalintiems savarankiškai įgyvendinti savo teisių ar atlikti pareigų dėl sveikatos būklės (CK 3. 251, 3.279 straipsniai).

Remiantis BPK 53 straipsnio 2 dalimi, nepilnamečio arba neveiksnaus, arba ribotai veiksniaus įtariamąjį, kaltinąjį, nuteistąjį ar nukentėjusiojį atstovais pagal įstatymą gali būti tėvai, tėviai, globėjai, rūpintojai arba minėtuosius asmenis globojančios arba besirūpinančios juo įstaigos įgalioti asmenys. Be to, nurodyti asmenys gali būti apklausiamos nepilnamečio liudytojo atstovais pagal įstatymą (BPK 53 straipsnio 5 dalis).

⁷⁰⁴ MIKELĖNAS, V., *et al.* Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Kn. 3: Šeimos teisė. Vilnius: Justitia, 2001, p. 457–458.

⁷⁰⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamąjį proceso kodekso papildymo ir pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 81-3312.

Siekiant išplėsti asmenų, kurie galėtų atstovauti pagal įstatymą, grupę, suteikta teisė būti tokiais atstovais artimiems giminaičiams ar šeimos nariams (BPK 53 straipsnio 4 dalis)⁷⁰⁶. Pagal BPK 53 straipsnio 4 dalį, atstovą pagal įstatymą gali turėti asmuo, kuris nustatyta tvarka nėra pripažintas neveiksniu, tačiau dėl senatvės, neįgalumo, ligos ar kitų svarbių priežasčių negali tinkamai naudotis įstatymų suteiktomis teisėmis. Šeimos nariai ar artimieji giminaičiai atstovų pagal įstatymą teisėmis gali dalyvauti pateikę rašytinį ar žodinį prašymą, kurį patvirtina prokuroras nutarimu ar teismas nutartimi. Asmens šeimos nariais laikomi kartu su tuo asmeniu gyvenantys tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys ir jų sutuoktiniai, asmens sutuoktinis arba asmuo, su kuriuo asmuo bendrai gyvena neįregistravęs santuokos, arba asmuo, su kuriuo tas asmuo CK nustatyta tvarka susitarė sudaryti santuoką, taip pat sutuoktinio tėvai, buvę sutuoktiniai (BPK 38 straipsnis). Atstovaujamo asmens tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys taip pat laikomi ir artimaisiais giminaičiais, kaip ir seneliai bei vaikaičiai (BK 248 straipsnio 1 dalis).

Atstovaujamas asmuo gali būti pažeidžiamas dėl neįgalumo, senatvės ar kitų objektyvių priežasčių, lemiančių jo teisinės padėties įgyvendinimo trukdžius. Neįgalumas paprastai apibrėžiamas kaip dėl asmens kūno sandaros ir funkcijų sutrikimo bei nepalankių aplinkos veiksnių sąveikos atsiradęs ilgalaikis sveikatos būklės pablogėjimas, dalyvavimo visuomenės gyvenime ir veiklos galimybių ribojimas. Lietuvos Respublikos 2010 m. ratifikuotoje Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijoje⁷⁰⁷ nurodoma, kad neįgalumas atsiranda dėl asmenų, turinčių sveikatos sutrikimų, ir požiūrio bei aplinkos sudaromų kliūčių sąveikos, trukdančios tokiems asmenims visapusiškai ir veiksmingai dalyvauti visuomenėje lygiai su kitais asmenimis. Konvencijos 13 straipsnio 1 dalyje numatyta, jog kiekviena valstybė turi užtikrinti veiksmingą neįgaliųjų teisę į teisingumą lygiai su kitais asmenimis, įskaitant procesinių ir pagal amžių tinkamų sąlygų sudarymą, kad neįgaliesiems būtų užtikrinta galimybė kaip tiesioginiams ir netiesioginiams dalyviams, ir kaip liudytojams, veiksmingai dalyvauti visuose teisiniuose procesiniuose santykiuose, įskaitant ikiteisminį tyrimą ir kitus ikiteisminius ginčų nagrinėjimo etapus.

Kalbant apie senatvę kaip galimą atstovavimo pagal įstatymą pagrindą reikėtų pabrėžti, kad svarbiausias žmogaus senėjimo kriterijus – organizmo funkcinių gebėjimų raidos etapas, kai brandžiam organizme pradeda reikštis degeneracijos procesai, lemiantys asmens ribotas galimybes lygiai su kitais proceso dalyviais dalyvauti baudžiamajame procese ir atlikti procesinę funkciją. Amžiaus ir senėjimo sąvokos siejamos su konkreto individo gyvenimu. Daugeliu atvejų vien amžius yra menkai informatyvus rodiklis

⁷⁰⁶ *Op. cit.*

⁷⁰⁷ Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=335882>.

ir sprendžiant dėl atstovavimo prireikia papildomos informacijos. Todėl ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas, abejodami, ar asmuo dėl senatvės iš tiesų gali tinkamai ir visapusiškai dalyvauti baudžiamajame procese, turėtų rinkti duomenis, kurie patvirtintų arba paneigtų hipotezę apie senovo amžiaus proceso dalyvio negebėjimą dalyvauti procese lygiai su kitais dalyviais. Kiekvienu konkrečiu atveju turėtų būti vertinamas asmens gebėjimas būti lygiam su kitais proceso dalyviais. Liga irgi gali būti laikoma priežastimi, leidžiančia atstovui pagal įstatymą atstovauti sergančiam asmeniui. Tiesa, kiekvienu atveju turėtų būti atsižvelgiama į ligos pobūdį, eigą ir pan.

Atstovo pagal įstatymą, kaip ir gynėjo, dalyvavimas baudžiamajame procese neturėtų būti tik formalus. Remiantis BPK 53 straipsnio 3 dalimi, ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu bei teismo nutartimi gali būti atsisakyta leisti atstovui pagal įstatymą dalyvauti procese kaip atstovui, jeigu tai prieštarautų nepilnamečio ar neveiksnaus arba ribotai veiksnus asmens interesams. Tokiu atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas turėtų užtikrinti, kad procese dalyvautų kitas atstovas pagal įstatymą, o kai tokios galimybės nėra – laikinai, kol bus išspręstas naujo atstovo pagal įstatymą klausimas, atstovu skirti bet kokią kitą asmenį, galintį tinkamai atstovauti nepilnamečio ar neveiksnaus asmens interesams⁷⁰⁸.

Tam tikrais atvejais atstovo pagal įstatymą (ne)dalyvavimas gali lemti atstovaujamojo asmens teisių suvaržymus. Tačiau kiekvienu atveju yra sprendžiama, kokią įtaką šie suvaržymai darė asmens teisei į sąžiningą procesą:

„BPK 54 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad atstovui pagal įstatymą, pateikusiam rašytinį ar žodinį prašymą, leidžiama dalyvauti procese, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras priima dėl to nutarimą, o teismas – nutartį. BPK 54 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad įstatyminis atstovas pagal įstatymą turi teisę dalyvauti atliekant proceso veiksmus, kuriuose dalyvauja jo atstovaujamas asmuo, ir padėti šiam asmeniui pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis. Iš bylos medžiagos matyti, kad prieš Ž. D. apklausą jo motina Z. M. buvo atvykusi pas tyrėją S. R. ir jo teiravosi dėl jos nepilnamečiui sūnui pareikštų įtarimų, tačiau jai tyrėjas nieko nepaaiškino bei neleido susitikti su sūnumi, nurodydamas, kad viską paaiškins gynėjas. Šią aplinkybę apeliacinės instancijos teisme patvirtino pats liudytojas S. R. Kolegijos nuomone, tokiu būdu Ž. D. atstovė pagal įstatymą Z. M. iš esmės išreiškė norą dalyvauti su jos nepilnamečiu sūnumi atliekamuose proceso veiksmuose ir žinoti su jos sūnumi susijusias bylos aplinkybes, nežiūrint į tai, kad ji nepateikė tokio raštiško pageidavimo. Kolegijos nuomone, eilinis pilietis neprivalo žinoti įstatymo subtilybių, t. y. kad turi teisę dalyvauti

⁷⁰⁸ Nors BPK 53 straipsnio 4 dalyje tiesiogiai nėra numatyta, manytina, kad atstovas pagal įstatymą gali atstovauti senovo amžiaus ar neįgaliam asmeniui ir pan., jeigu tai neprieštarauja tokio asmens procesiniams interesams. Priešingu atveju prokuroras arba teismas turėtų imtis priemonių spręsti klausimą dėl kito galimo atstovo pagal įstatymą, pateikęs prašymą, skyrimo atstovu.

nepilnamečio sūnaus apklausoje. Pakanka tos aplinkybės, kad motina savo veiksmais išreiškė suinteresuotumą byloje. Tokiu atveju tyrėjas, vadovaudamasis BPK 53 straipsnio 3 dalimi, turėjo nutarimu arba leisti, arba atsakyti leisti įstatyminiam atstovui dalyvauti atstovaujamojo apklausoje. Tačiau nei vieno, nei kito dokumento baudžiamojoje byloje nėra. Maža to, iš tyrėjo S. R. parodymų, duotų apeliacinės instancijos teisme, matyti, kad šios teisės jis Ž. D. įstatyminei atstovei neišaiškino ir žodžiu. Todėl, kolegijos nuomone, tiek įtariamajam Ž. D., tiek jo įstatyminei atstovei Z. M. nebuvo tinkamai išaiškintos jų teisės.⁷⁰⁹

Pavyzdžiui, jeigu nepilnamečiam kaltinamajam nebuvo skirtas atstovas pagal įstatymą, bet viso proceso metu jį gynė ir jam atstovavo gynėjas advokatas, paprastai nėra laikoma esminiu baudžiamojo proceso pažeidimu, galinčiu turėti įtakos priimto sprendimo teisingumui:

„Iš byloje esančių duomenų matyti, kad nuteistasis E. B., gimęs (duomenys neskelbtini) <...>, laikotarpiu nuo 2010 m. gruodžio 2 d. iki 2011 m. gegužės 12 d., atliekant ikiteisminį tyrimą šioje byloje, buvo apklaustas keturis kartus, taip pat su juo buvo atlikti parodymų patikrinimo vietoje <...>, akistatos <...> bei parodymo atpažinti pagal fotonuotraukas procesiniai veiksmai <...>. Kaip teisingai nurodoma apeliaciniame skunde, nei viename iš šių procesinių veiksmų nedalyvavo E. B. atstovas pagal įstatymą V. B., kuris ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu paskirtas atstovu pagal įstatymą tik 2011 m. vasario 4 d. (praėjus ilgam laiko tarpui po pirmųjų procesinių veiksmų atlikimo). Tačiau visų procesinių veiksmų atlikimo metu dalyvavo E. B. gynėja S. P., kuri savo parašu protokoluose patvirtino atliktų veiksmų teisėtumą. Be to, atliekant visus šiuos veiksmus buvo užtikrinta ir nuteistojo teisė turėti vertėją. Įvertinusi pirmiau aptartas aplinkybes, teisėjų kolegija sprendžia, kad, nepaisant to, jog nepilnamečiui E. B. ikiteisminio tyrimo metu atliktų procesinių veiksmų metu nebuvo užtikrinta teisė turėti atstovą pagal įstatymą, ši aplinkybė, priešingai nei teigia gynėjas apeliaciniame skunde, nėra pakankamas pagrindas esminio BPK pažeidimo konstatavimui. Kaip jau minėta, atliekant visus procesinius veiksmus su E. B., dalyvavo jo gynėja S. P., kuri jo interesus gynė ir teismo nagrinėjimo metu. Taigi teisė į gynybą E. B. buvo užtikrinta nepertraukiamai, tinkamai ir efektyviai; užtikrinant vertėjos dalyvavimą, buvo pasirūpinta, kad nuteistasis suprastų visus su juo atliekamus procesinius veiksmus. Taigi nėra pagrindo išvadai, kad E. B. ikiteisminiame tyrime duoti parodymai nėra tinkamas įrodymas BPK 20 straipsnio 4 dalies prasme.“⁷¹⁰

Skiriant ar keičiant atstovą pagal įstatymą visais atvejais svarbiausiais kriterijais yra atstovaujamojo asmens interesai. Atstovo pagal įstatymą

⁷⁰⁹ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gegužės 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-119/2009.

⁷¹⁰ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. balandžio 22 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-61/2013.

dalyvavimas, nepaisant atstovaujamojo asmens interesų, sukelia ne tik pažeidžiamo asmens teisių suvaržymą, bet ir gali lemti duomenų, kurie buvo gauti apklausiant atstovaujimąjį (pavyzdžiui, dalyvaujant neblaiviam atstovui pagal įstatymą), neatitiktį įrodymams keliamiems reikalavimams:

„Bylos duomenimis nustatyta, jog nepilnametė liudytoja D. M. apklausta nakties metu, apklausta toje pačioje patalpoje, kurioje prieš tai jai girdint buvo apklausama jos motina. Be to, nepilnametė liudytoja buvo atstovaujama jos motinos A. P., kuriai prieš valandą, t. y. 3.10 val., buvo nustatytas 1,58 promilės girtumas. Tokia apklausos tvarka ir eiga neatitinka BPK 186 straipsnio reikalavimų. Prokuroro apeliaciniame skunde akcentuojamas įvykio metu galiojęs Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas savaime nedaro nukentėjusiųjų apklausos teisėta ir neturi įtakos vertinant jų parodymų patikimumą.“⁷¹¹

Atstovo pagal įstatymą teisinė padėtis

BPK 54 straipsnyje numatyta, kad atstovas pagal įstatymą turi teisę dalyvauti atliekant proceso veiksmus, kuriuose dalyvauja jo atstovaujamas asmuo, ir padėti jam pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis. Jeigu atstovaujamas asmuo yra suimtas, atstovas pagal įstatymą gali su juo pasimatyti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo leidimu. Šio atstovo įgaliojimai, palyginti su tais, kuriuos turi įgaliotasis atstovas, yra kiek siauresni, tačiau tai nesumenkina atstovavimo pagal įstatymą reikšmės.

Atstovavimo pagal įstatymą paskirtis – pagalba asmeniui siekiant pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis, taip pat šių teisių gintis (BPK 53 straipsnio 1 dalis, 54 straipsnio 1 dalis). Tai, kad atstovo pagal įstatymą dalyvavimas baudžiamajame procese yra siejamas su pagalba procese dalyvaujantiems vadinamiesiems pažeidžiamiesiems dalyviams, lemia ir jam suteiktą teisių turinį. Atstovo pagal įstatymą procesinė veikla tiesiogiai siejama su tiesioginiu dalyvavimu atliekant proceso veiksmus, kurių metu dalyvauja ir atstovaujamas asmuo. Pavyzdžiui, apklausos, akistatos, apžiūros, taip pat kitų veiksmų, kuriais tikrinami parodymai, metu atstovas pagal įstatymą gali dalyvauti, jeigu atliekant šiuos veiksmus dalyvauja ir atstovaujamas. Apie atstovo dalyvavimą tokio procesinio veiksmo metu pažymima surašant procesinio veiksmo protokolą (BPK 179, 261 straipsniai).

Atstovui pagal įstatymą paprastai nesuteikiama teisė procesiniame veiksmo dalyvauti vietoj atstovaujamo asmens, nes šis atstovas teikia ne teisinę pagalbą, o procesinio veiksmo metu padeda naudotis įstatymų suteiktomis teisėmis. Tiesa, BPK numato atvejų, kai atstovas pagal įstatymą gali atlikti tam tikrus juridinę reikšmę turinčius veiksmus be atstovaujamojo arba vietoj jo. Pavyzdžiui, BPK 312 straipsnio 7 dalyje

⁷¹¹ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. vasario 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-139/2014.

numatyta, kad apeliacinį skundą duodančių atstovų pagal įstatymą nuteistojo, išteisintojo ar asmens, kuriam byla nutraukta, valia nesaisto. Vadinasi, atstovas, padėdamas įgyvendinti atstovaujajam jo teisnumą ir veiksnumą, veikdamas šio asmens interesais, gali ir turi panaudoti visas procesines galimybes ir tinkamai bei visapusiškai taikyti atstovaujamojo asmens procesinius interesus tenkinančias priemones. Tai rodo ir teismų praktika:

„Kaltinamasis, nesutikdamas su baudos paskyrimu teismo baudžiamuoju įsakymu, per keturiolika dienų nuo teismo baudžiamojo įsakymo nuorašo gavimo dienos, turi teisę paduoti teismui, surašiusiam tą įsakymą, prašymą reikalauti surengti bylos nagrinėjimą teisme. BPK 422 straipsnyje numatyta tik kaltinamojo teisė reikalauti surengti bylos nagrinėjimą teisme, tačiau BPK 54 straipsnio 1 dalis numato, kad atstovas pagal įstatymą turi padėti atstovaujajam asmeniui pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis, todėl prašymą surengti bylos nagrinėjimą teisme gali paduoti ir kaltinamojo atstovas pagal įstatymą⁷¹².

Atstovas pagal įstatymą, naudodamasis BPK suteiktomis teisėmis ir tokiu būdu atlikdamas savo paskirtį, veikia atstovaujamojo naudai. Todėl teismai, net ir tuo atveju, kai proceso dalyvis veikia per atstovą, priima sprendimus, susijusius su atstovaujamojo proceso dalyvių interesais ir turinčius tiesioginės įtakos būtent atstovaujamojo teisėms ir pareigoms:

„Atitinkamai priteisiant pinigų sumas nepilnamečių nukentėjusiųjų D. K., I. K. ir K. K. naudai atsižvelgtina į tai, kad nusikaltimas įvykdytas netiesiogine tyčia, o smurto panaudojimui prieš nukentėjusįjį neabejotinos įtakos turėjo paties A. K. neteisėti veiksmai, neturtinės žalos atlyginimo reikalauja net keturi nukentėjusieji (trys vaikai ir sesuo), o šiuo metu nuteistasis jokio areštuotino turto neturi, tačiau nuteistasis yra jauno amžiaus ir pagal galimybes privalo atlyginti žalą nukentėjusiesiems ateityje. Visgi priteisiama žala turi būti realiai įmanoma išieškoti. Tokiu būdu, atsižvelgiant į visas aukščiau išdėstytas aplinkybes, teisėjų kolegijos įsitikinimu, nukentėjusiajam D. K. priteistinos 10 000 Lt (dešimties tūkstančių litų), I. K. ir K. K. – po 5 000 Lt (penkis tūkstančius litų) pinigų sumos atitinka sąžiningumo, teisingumo ir protingumo kriterijus, o didinti minėtų pinigų sumų nepilnamečių nukentėjusiųjų neturtinei žalai atlyginti nėra pagrindo. Visgi pažymėtina, kad pagal LR BPK 54 str. atstovas pagal įstatymą turi padėti pasinaudoti įstatymų suteiktomis teisėmis atstovaujajam asmeniui būtent jų pačių, o ne savo kaip atstovo naudai. Atitinkamai LR CK 3.161 str. d. įtvirtintas vaikų turto neliečiamumo principas ir tėvų turto atribojimas nuo vaikų turto, o LR CK 3.185 str. 1 d. nurodyta, kad turta, kuris yra nepilnamečių vaikų nuosavybė, tvarko jų tėvai užufrukto teisėmis. Tuo tarpu, nors Šiaulių apygardos teismas 2009-01-29 nuosprendyje nurodė, kad pinigines kompensacijas neturtinei žalai atlyginti priteisia nepilnamečių nukentėjusiųjų D. K., I. K. ir K. K. naudai, tačiau

⁷¹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato 2004 m. rugsėjo 17 d. nutarimas Nr. 48 „Dėl teismų praktikos taikant Baudžiamąjį proceso kodekso normas, reglamentuojančias bylų supaprastintą procesą, apžvalgos“. *Teismų praktika*, 2004, Nr. 22.

šias pinigų sumas visiškai nepagrįstai priteisė nepilnamečių nukentėjusiųjų atstovei pagal įstatymą V. K. ir tuo pažeidė LR BPK 44 str. 10 d. įtvirtintą teisę patiems nukentėjusiesiems gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą. Taigi Šiaulių apygardos teismo 2009-01-29 nuosprendis keistinas pinigines kompensacijas nepilnamečių nukentėjusiųjų D. K., I. K. ir K. K. neturtinei žalai atlyginti priteisiant patiems nukentėjusiesiems.⁷¹³

Atstovas pagal įstatymą, atlikdamas savo procesinę funkciją, iš esmės naudojami tomis pačiomis teisėmis, kurias BPK suteikia atstovaujajam. Pavyzdžiui, nepilnamečio įtariamojo ar kaltinamojo atstovas pagal įstatymą turi teisę žinoti, kuo yra įtariamas ar dėl ko yra kaltinamas jo atstovaujamas, informuoti konsulines įstaigas ir vieną asmenį; prašyti suteikti atstovaujajam skubią medicinos pagalbą; žinoti maksimalų terminą, kiek valandų (dienų) gali būti ribojama atstovaujamojo asmens laisvė iki bylos nagrinėjimo teisminėje institucijoje pradžios; pateikti ikiteisminiam tyrimui reikšmingus dokumentus ir daiktus; pateikti prašymus; pareikšti nušalinimus; susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga arba teisme su byla; apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus ir sprendimus; teikti įrodymus ir dalyvauti juos tiriant teisme; nagrinėjimo teisme metu užduoti klausimus; duoti paaiškinimus apie teismo tiriamas bylas aplinkybes ir pareikšti savo nuomonę dėl kitų nagrinėjimo teisme dalyvių pareikštų prašymų; dalyvauti baigiamosiose kalbose, kai nėra gynėjo; apskusti teismo nuosprendį ir nutartį (BPK 21 ir 22 straipsniai).

Nepilnamečio nukentėjusiojo atstovas pagal įstatymą turi teisę gauti informacijos apie su juo susijusio baudžiamojo proceso eigą; teikti įrodymus; pateikti prašymus; pareikšti nušalinimus; dalyvauti vertinant specialius apsaugos poreikius; ikiteisminio tyrimo metu ir teisme susipažinti su byla; dalyvauti bylą nagrinėjant teisme; apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus bei teismo nuosprendį ar nutartį; pasakyti baigiamąją kalbą (BPK 28 straipsnis).

Pabrėžtina, kad atstovas pagal įstatymą gali būti apklaustas kaip liudytojas. BPK numatyta galimybė apklausti atstovą pagal įstatymą kaip liudytoją padeda ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teismui išsamiau ir visapusiškiau išspręsti baudžiamąją bylą ir taip priimti pagrįstą ir teisėtą procesinį sprendimą. Tačiau dvejobas asmens kaip atstovo pagal įstatymą ir kaip liudytojo statusas reiškia, kad toks asmuo turėtų derinti šiuos du procesinius statusus lemiančias teises ir pareigas:

„Baudžiamuosiuose procesuose, kuriuose nukentėjusiais yra pripažįstami nepilnamečiai asmenys, dalyvauja ir šių nukentėjusiųjų atstovai pagal įstatymą. Nukentėjusiųjų atstovai pagal įstatymą dažnai turi ir liudytojo procesinį statusą. Ta aplinkybė, kad nagrinėjamoje byloje nukentėjusiųjų

⁷¹³ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. balandžio 29 d. nuosprendis baudžiamajame byloje Nr. 1A-213/2009.

motinos byloje dalyvavo kaip atstovės pagal įstatymą ir davė parodymus kaip liudytojos, procesiniu pažeidimu nelaikytina. BPK numatytos liudytojų apklausos teismo posėdyje taisyklės tais atvejais, kai liudytojas turi ir kitą procesinį statusą (nagrinėjamu atveju – atstovo pagal įstatymą), taikomos su ypatumais, atsižvelgiant į tai, kad proceso metu apklausiamas asmuo turi derinti ne vien tik liudytojo teises bei pareigas, bet ir teises bei pareigas pagal kitą turimą procesinį statusą. Taigi tai, kad nukentėjusiųjų atstovės, kurios teismo posėdyje buvo apklaustos kaip liudytojos, viso teismo proceso metu buvo teismo salėje, procesiniu pažeidimu nelaikytina.⁷¹⁴

Tuo atveju, jeigu atstovu pagal įstatymą asmuo yra nepilnamečio įtariamojo, pavyzdžiui, motina arba tėvas, šie, vadovaudamiesi Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio nuostata, draudžiančia versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimuosius giminaičius, ir BPK 82 straipsnio 2 dalies nuostata, turi teisę atsisakyti duoti parodymus arba atsakyti tik į kai kuriuos klausimus.

Atstovas pagal įstatymą dar gali būti įtraukiamas į procesą kaip civilinis atsakovas:

„Apeliaciniame skunde remiamasi VSC „(duomenys neskelbtini)“ veika reglamentuojančiais norminiais aktais ir nurodoma, kad šis Centras yra švietimo įstaiga ir priklauso bendrojo ugdymo mokyklų grupei, tuo tarpu S. M., nors ir prižiūrimas jų Centre, turėjo kitą globėją, t. y. (duomenys neskelbtini) vaikų globos namus. Jau buvo nurodyta, kad pagal CK 6.276 str. 2 d. tais atvejais, kai nepilnametis neturi turto ar uždarbio, kurio pakaktų jo padarytai žalai atlyginti, atitinkamą žalos dalį turi atlyginti ne tik jo tėvai ar rūpintojas, jeigu neįrodo, kad žala atsirado ne dėl jų kaltės. Tokios pat pasekmės atsiranda, jeigu nepilnametis žalos padarymo metu buvo mokymo, auklėjimo, sveikatos priežiūros ar globos (rūpybos) institucijos prižiūrimas. Tai šiuo atveju visiškai nesvarbu, kad nepilnamečio S. M. globėju buvo kita įstaiga, o VSC „(duomenys neskelbtini)“ pagal jos veiklą reglamentuojančius norminius aktus priskiriama ne globos, o mokymo ar auklėjimo įstaigai. Pareiga atlyginti nepilnamečio padarytą žalą, kai jis neturi turto ar uždarbio tai žalai atlyginti, pagal CK 6.276 str. 2 d. tenka tai institucijai, kurioje nepilnametis buvo prižiūrimas žalos padarymo metu.“⁷¹⁵

Žinoma, kiekvienu konkrečiu atveju turėtų būti tiksliai nustatomas į baudžiamąjį procesą įtrauktinas atstovas pagal įstatymą kaip civilinis atsakovas:

„Apeliacinės instancijos teismo teisėjų kolegija pripažįsta, kad Šiaulių apygardos teismas netinkami išsprendė civilinio atsakovo ir civilinių ieškinių priteisimo klausimą.

⁷¹⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. rugsėjo 23 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-370/2014.

⁷¹⁵ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. lapkričio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-449/2014.

Baudžiamojoje byloje nustatyta, kad nepilnametis nuteistasis D. M. buvo apgyvendintas (duomenys neskelbtini) vaikų globos namuose nuo 2014 m. sausio 6 d., įsigaliojus Šiaulių apylinkės teismo 2013 m. gruodžio 30 d. nutarčiai. D. M. nusikalstamą veiką padarė 2013 m. spalio 19 d., tuo metu jis gyveno savo močiutės D. M. U., kuri nuo 2007 m. vasario 14 d. buvo jo globėja ir atstovė pagal įstatymą, namuose. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.276 straipsnyje nustatyta atsakomybė už nepilnamečio nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų padarytą žalą. Šio įstatymo 2 dalyje numatyta, kad tais atvejais, kai nepilnametis nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų neturi turto ar uždarbio, kurio pakaktų jo padarytai žalai atlyginti, atitinkamą žalos dalį turi atlyginti jo tėvai ar rūpintojas, jei neįrodo, kad žala padaryta ne dėl jų kaltės. Aptariamoje byloje nustatyta, kad D. M. nusikaltimo padarymo metu buvo keturiolikos metų amžiaus ir jo globėja buvo D. M. U., pas kurią jis gyveno. Todėl pirmos instancijos teismas be pagrindo D. M. nusikalstamais veiksmais padarytą žalą priteisė, taikant subsidiarinę atsakomybę, iš (duomenys neskelbtini) vaikų globos namų, kuriuose D. M. buvo apgyvendintas jau po nusikaltimo padarymo.“

Tuo atveju, jeigu šis atstovas yra įtraukiamas kaip civilinis atsakovas, kuris pagal įstatymus yra materialiai atsakingas už nusikalstama veika įtariamojo arba kaltinamojo padarytą žalą (BPK 111 straipsnio 1 dalis), naudojami visomis civiliniam atsakovui įstatymo suteiktomis teisėmis.

Atstovas pagal įstatymą, be BPK numatytų teisių, turi vykdyti ir pareigas. Jis privalo šaukiamas atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, teisėją ir į teismą, ikiteisminio tyrimo ir nagrinėjimo teisme metu laikytis nustatytos tvarkos (BPK 54 straipsnio 2 dalis). Jeigu atstovas pagal įstatymą yra apklausiamas kaip liudytojas ar įtraukiamas į procesą kaip civilinis atsakovas, šiais atvejais jis turi ir liudytojo ar civilinio atsakovo pareigas (BPK 54 straipsnio 3 dalis).

3. ATSTOVAVIMAS PAGAL ĮGALIOJIMĄ

BPK 55, 56 straipsniuose reglamentuojamas atstovavimas pagal įgaliojimą labiausiai atspindi atstovavimo instituto prigimtį ir esmę baudžiamajame procese. Atstovavimas pagal įgaliojimą sudaro prielaidas, kad baudžiamosios procesinės veiklos metu atstovaujajam būtų suteikta reikalinga kvalifikuota teisinė pagalba.

Atstovavimo pagal įgaliojimą procesinės formos esmė ta, kad teisiniai atstovavimo santykiai susiklosto tarp įgaliojimus galinčio suteikti ir juos priimančio asmenų – taip susiklosto teisiniai abipusiu pasitikėjimu grindžiami santykiai. Šiuos teisinius santykius puikiai parodo teismų civilinių bylų praktika. Antai vienoje iš bylų teismas nurodė:

„<...> civilinės teisės doktrinoje skiriamas savanoriškas (sutartinis) atstovavimas ir atstovavimas pagal įstatymą. Savanoriškas atstovavimas atsiranda, kai atstovaujamas, savanoriškai išreikšdamas valią, suteikia teises

atstovui pagal sandorį, pavyzdžiui, pavedimo sutartį (CK 6.756 str.). Savanoriško (sutartinio) atstovavimo atveju atstovui suteikiamos teisės apibrėžiamos įgaliojime (CK 2.137 str.). Atstovavimo teisiniams santykiams būdinga tai, kad atstovavimo pagrindu atsiranda dvejopo pobūdžio santykiai: 1) tarp atstovo ir atstovaujamojo (vidiniai santykiai) ir 2) atstovo ir trečiojo asmens, su kuriuo atstovas sudaro sandorius ar atlieka kitus teisinius veiksmus atstovaujamojo vardu ir interesais (išoriniai santykiai). Vidinius atstovaujamojo ir atstovo santykius reguliuoja jų sudaryta sutartis, pavyzdžiui, pavedimo. Įgaliojimas yra skiriamas išoriniams atstovavimo santykiams. Jis parodo, kokius sandorius ir kitokius teisinius veiksmus su trečiuoju asmeniu turi teisę atlikti įgaliotinis įgaliotojo vardu (CK 2.137 str.). Pagal CK 2.137 straipsnio 1 dalį įgaliojimas – rašytinis dokumentas atstovauti. Be įgaliojimo veikslių pagal atstovavimo sutartinius santykius su trečiaisiais asmenimis atlikti nėra teisinės galimybės.⁷¹⁶

Tai yra vadinamoji tradicinė atstovavimo forma, susiejanti teisinių santykių subjektų, kurių vienas teikia, o kitas vykdo tam tikrus pavedimus, veiklą. Kitaip tariant, atstovaujamojo ir atstovą sieja vadinamieji pasitikėjimo santykiai, reiškiantys tarpusavio pasitikėjimą. Svarbiausias pasitikėjimo santykių elementas, kad fiduciaras, t. y. atstovas, sutinka veikti kito asmens interesais atlikdamas veiksmus, faktiškai ir teisiškai darančius įtaką to kito asmens interesams. Teigiama, kad „advokatą su jo ginamuoju ar atstovajamu asmeniu (klientu) sieja ypatingi – fiduciariniai santykiai. Tai reiškia, kad, pavyzdžiui, advokatas laikosi lojalumo klientui principo, o klientas pasitiki advokatu“⁷¹⁷.

BPK 55 straipsnyje numatyta, kurie **baudžiamojo proceso dalyviai turi teisę veikti per savo atstovą (arba kartu su juo) pagal įgaliojimą**, t. y. nukentėjusysis, civilinis ieškovas, civilinis atsakovas, liudytojas, užstato davėjas, asmuo, kurio nuosavybės teisės laikinai apribotos ar konfiskuotas turtas, asmuo, kurį siekiama įpareigoti atskleisti informacijos šaltinio paslaptį. Pastariesiems įgaliotieji atstovai teikia teises paslaugas bei gina jų teises ir teisėtus interesus. Šių proceso dalyvių atstovais pagal įgaliojimą gali būti advokatas arba advokato pavedimu advokato padėjėjas, o ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo leidimu – ir kitas aukštąjį teisinį išsilavinimą turintis asmuo, kurį proceso dalyvis įgaliojo atstovauti savo interesams. Juridinio asmens atstovu gali būti juridinio asmens vadovas arba įgaliotas darbuotojas ar advokatas. Vadinasi, siekiant sukurti atstovavimo pagal įgaliojimą teisinius santykius baudžiamajame procese, svarbu apibrėžti šio atstovavimo faktinius ir juridinius pagrindus.

Faktinį atstovavimo pagal įgaliojimą pagrindą sudaro dvi sudedamosios dalys. *Pirma*, tai proceso dalyvio, siekiančio pasinaudoti teisine pagalba arba ginti savo teises ir teisėtus interesus, aiškiai išreikšta valia dėl tokio atstovavimo poreikio. Pavyzdžiui, ikiteisminiame tyrime nukentėjusiuoju

⁷¹⁶ Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gruodžio 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-702/2009.

⁷¹⁷ DRAKŠAS, R. Advokatas: veiklos pagrindai ir problemos. Vilnius: Justitia, 2012, p. 197.

pripažintas asmuo, siekdamas pasinaudoti teisine pagalba ir tokiu būdu veiksmingai naudotis jo kaip nukentėjusiojo teisėmis bei tinkamai atlikti pareigas, gali pasirinkti advokatą arba advokato padėjėją ar kitą aukštąjį teisinį išsilavinimą turinį asmenį, kuris jam teiktų šią teisinę paslaugą. *Antroji* šio faktinio pagrindo dalis – asmens, siekiančio pasinaudoti teisine pagalba, veiksmai, kuriais įgaliojimus suteikiantis proceso dalyvis raštiškai sutartyje suteikia atstovui įgaliojimus veikti atstovaujamojo vardu arba kartu su juo baudžiamajame procese. Pavyzdžiui, liudytojas, siekdamas ginti savo teises ir teisėtus interesus baudžiamajame procese, gali sudaryti sutartį su advokatu arba advokato padėjėju, kurie proceso veiksmuose dalyvauja kartu su liudytoju. Vadinasi, tam tikrų procesinių įgaliojimų suteikimas turėtų atspindėti rašytiniame dokumente, fiksuojančiame šių įgaliojimų apimtį. Dar reikėtų pabrėžti, kad kitas aukštąjį teisinį išsilavinimą turintis asmuo atstovu pagal įgaliojimą gali būti tik tada, jeigu yra ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo leidimas. Šis reikalingas tam, kad pareigūnas, prokuroras ar teismas įsitikintų kito aukštąjį teisinį išsilavinimą turinčio asmens, kuris nėra nei advokatas, nei advokato padėjėjas, gebėjimu tinkamai atlikti savo procesinę funkciją.

Juridinių atstovavimo pagal įgaliojimą pagrindą sudaro BPK numatytas procesinis sprendimas, įteisinantis proceso dalyvio pasirinkto asmens kaip atstovo teisinę padėtį baudžiamajame procese. Įgaliotajam atstovui leidžiama dalyvauti procese, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras dėl atstovo dalyvavimo procese priima nutarimą, o teismas – nutartį, su kuria paprastai supažindinamas ir atstovas.

Pabrėžtina, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas turi kontroliuoti ir tikrinti, ar iš tiesų kitas aukštąjį teisinį išsilavinimą turintis asmuo, pretenduojantis tapti įgaliotuoju atstovu baudžiamajame procese, gali pagrįsti savo profesinę kvalifikaciją. Teismų praktikoje esama pavyzdžių, kai proceso metu paaiškėjus, kad kitas aukštąjį teisinį išsilavinimą turintis asmuo baudžiamosioje byloje nėra pateikęs jo kvalifikaciją patvirtinančio dokumento, nebegali toliau dalyvauti procese ir atlikti jam pavestų funkcijų:

„<...> advokatu arba advokato padėjėju nesantis asmuo, pretenduojantis būti įgaliotu atstovu, privalo pateikti teisės krypties aukštojo mokslo baigimo diplomą. Nukentėjusysis V. Č. 2014-02-10 įgaliojimu įgaliojo I. P. atstovauti jam visų instancijų teismuose vedant visas jo civilines, administracines, baudžiamąsias bylas, būti nukentėjusiojo įgaliotu atstovu baudžiamosiose bylose, turinčiu teisę atlikti visus procesinius veiksmus. Tačiau ikiteisminio tyrimo medžiagoje bei teismui pateiktoje byloje nėra duomenų, jog V. Č. įgaliotas asmuo I. P. turi aukštąjį teisinį išsilavinimą, yra advokatas ar advokato padėjėjas, todėl, atsižvelgiant į šią aplinkybę, jis nėra laikytinas tinkamu baudžiamosio proceso subjektu, taigi nukentėjusiojo V. Č. vardu neturėjo teisės paduoti skundo, todėl V. Č. įgaliojimo atstovo I. P. skundas neturėjo būti priimtas ir šiuo pagrindu.“⁷¹⁸

⁷¹⁸ Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2015 m. lapkričio 24 d. nutartis baudžiamosioje byloje Nr. 1S-616-417/2015.

Juridinio asmens atstovu gali būti juridinio asmens vadovas arba įgaliotasis darbuotojas ar advokatas. Juridinio asmens vadovas atsako už juridinio asmens veiklos organizavimą, valdymo reikalus, darbo rezultatus, todėl jis yra atidžiai išgilinęs į įmonės ar organizacijos reikalus ir yra kompetentingas kvalifikuotai ir kokybiškai atstovauti juridinio asmens interesams. Juridinio asmens atstovu gali būti ir tokio asmens įgaliotasis darbuotojas. Įgaliojimas tokiam darbuotojui gali būti suteikiamas ir pagal einamas pareigas, ir atskiru juridinio asmens vadovo ar įgaliotojo asmens pavedimu (pavyzdžiui, įsakymu). Advokatas juridinio asmens įgaliotuoju atstovu gali būti sutartiniais pagrindais, jeigu, vadovo nuomone, veiksmingiausiai juridiniam asmeniui kvalifikuotą teisinę pagalbą gali teikti tik advokatas⁷¹⁹.

Pabrėžtina, kad BPK 55 straipsnis 2014 m. rugsėjo 25 d. įstatymu⁷²⁰ buvo papildytas nauja 4 dalimi, reglamentuojančia privalomojo atstovavimo pagal įgaliojimą pagrindus ir atvejus. BPK 55 straipsnio 4 dalis, įtvirtinanti privalomo atstovo pagal įgaliojimą dalyvavimo atvejus, sudaro prielaidas užtikrinti geresnį nuo nusikalstamų veikų nukentėjusių vaikų teisių ir teisėtų interesų gynimą ir atstovavimą bei užtikrina galimybę nukentėjusiems vaikams naudotis kvalifikuota teisine pagalba. Kartu šia teisine nuostata sudaromos sąlygos tinkamam Europos Tarybos konvencijos dėl vaikų apsaugos nuo seksualinio išnaudojimo ir seksualinės prievartos (ratifikuotos Lietuvos Respublikos Seimo 2012 m. lapkričio 6 d. įstatymu Nr. XI-2368), Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. gruodžio 13 d. direktyvos 2011/92/ES dėl kovos su seksualine prievarta prieš vaikus, jų seksualiniu išnaudojimu ir vaikų pornografija, kuria keičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2004/68/TVR, bei Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyvos 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, kuria keičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2002/629/TVR, nuostatoms dėl nukentėjusių vaikų apsaugos baudžiamajame procese įgyvendinti. Privaloma atstovavimo pagal įgaliojimą forma sustiprina vaikų, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų, teisių apsaugą, gynimą ir atstovavimą baudžiamuosiuose procesuose.

Remdamiesi BPK 55 straipsnio 4 dalimi, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras motyvuotu nutarimu ar teismas motyvuota nutartimi gali pripažinti, kad įgaliotojo atstovo dalyvavimas būtinas bylose dėl

⁷¹⁹ BPK 388 straipsnio 1 dalyje kalbama apie juridinio asmens, traukiamo baudžiamojon atsakomybėn (įtariamojo, kaltinamojo), atstovavimą. Numatyta, kad juridinio asmens atstovu gali būti juridinio asmens vadovas ar darbuotojas arba advokatas, juridinio asmens įgaliotas būti atstovu procese. Nors BPK nenurodo, bet traukiamo baudžiamojon atsakomybėn juridinio asmens atstovu negali būti juridinio asmens vadovas, jeigu jis pats kaip fizinis asmuo traukiamas baudžiamojon atsakomybėn už padarytą nusikalstamą veiką. Žr.: AŽUBALYTĖ, R.; JURGAIČIS, R.; ZAJANČKAUSKIENĖ, J. Specifinės baudžiamojo proceso rūšys. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 203–208.

⁷²⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 55 straipsnio pakeitimo įstatymas. Paskelbta: TAR, 2014-10-06, Nr. 13716.

nusikalstamų veikų žmogaus sveikatai, laisvei, seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, vaikui ir šeimai ar dorovei, kai nuo šių veikų nukentėjo nepilnametis, ir kitais atvejais, kai be įgaliotojo atstovo pagalbos nepilnamečio nukentėjusiojo teisės ir teisėti interesai nebūtų reikiamai ginami. Tokiais atvejais dėl atstovo pagal įgaliojimą dalyvavimo atitinkamai taikomos BPK 51 ir 52 straipsnių, reglamentuojančių būtinojo gynėjo dalyvavimo ir atsisakymo nuo gynėjo pagrindus bei atvejus, nuostatos. Atstovavimo atveju, kaip numatyta BPK 55 straipsnio 4 dalyje, BPK 51 ir 52 straipsnių nuostatos taikomos tiek, kiek tai yra susiję su atstovo būtino dalyvavimo atvejais. Pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali nuspręsti pripažinti būtinu atstovo pagal įgaliojimą dalyvavimo atvejį, jeigu byloje dėl seksualinio apsisprendimo laisvės ir neliečiamumo pažeidimo nukentėjusysis nemoka proceso kalbos, yra neregys, kurčias, nebylys ar dėl kitų fizinių ar psichikos sutrikimų negali tinkamai naudotis savo teisėmis ir pan. Pabrėžtina, kad, kaip numatyta BPK 51 straipsnio 2 dalyje, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras motyvuotu nutarimu ar teismas motyvuota nutartimi turi teisę pripažinti, kad atstovo pagal įgaliojimą dalyvavimas būtinas ir kitais atvejais, jeigu, jų nuomone, be atstovo pagalbos nukentėjusiojo teisės ir teisėti interesai nebūtų reikiamai apsaugoti. Ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ir teismui neprivalomas nepilnamečio arba asmens, kuris dėl fizinių ar psichikos sutrikimų negali pats tinkamai įgyvendinti savo procesinių teisių, ir proceso kalbos nemokančio asmens kaip nukentėjusiojo pareikštas atsisakymas nuo atstovo pagal įgaliojimą.

Jeigu įgaliotasis atstovas nedalyvauja paties nukentėjusiojo ar jo atstovo pagal įstatymą kvietimu, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas privalo pranešti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimą organizuojančiai institucijai ar jo nurodytam koordinatoriui, kad nukentėjusiajam būtinas įgaliotasis atstovas, ir skirti šios institucijos parinktą atstovą pagal įgaliojimą.

Įgaliotojo atstovo teisinė padėtis

Įgaliotasis atstovas baudžiamajame procese veikia jį įgaliojusio proceso dalyvio interesais, vadinasi, atstovas procese gali dalyvauti tiek kartu su jį įgaliojusiu asmeniu, tiek ir be jo. Tokiu atveju laikomasi prezumpcijos, kad įgaliotasis atstovas neviršija savo turimų įgaliojimų, nebent įgaliojimus suteikęs proceso dalyvis išreiškia kitokią valią. Tai nereiškia, kad, pavyzdžiui, nukentėjusiojo atstovas turi teisę ir gali dalyvauti apklausoje ir vietoj jų duoti parodymus. BPK įtvirtina nukentėjusiojo kaip liudytojo apklausą, kurioje gali dalyvauti ir jo atstovas. Taigi įgaliotasis atstovas įrodinėjimo procese negali pakeisti tam tikras reikšmingas aplinkybes galbūt žinančio ir jas perduoti pareigūnams, prokurorui ar teismui galinčio nukentėjusiojo ar liudytojo, nes atstovo pagal įgaliojimą funkcija – kvalifikuotos teisinės pagalbos teikimas. Atstovas, kartu su atstovaujamoju dalyvaudamas įvai-

riuose procesiniuose duomenų rinkimo veiksmuose, atlieka savo, o ne atstovaujamojo, procesinę funkciją.

BPK numatyta, kad įgaliotasis atstovas, atstovaudamas liudytojui⁷²¹ (BPK 78 straipsnis), negali vietoj liudytojo dalyvauti procesiniuose veiksmuose (apklausose, akistatose, parodymų patikrinimo veiksmuose ir kt.). Pastarojo dalyvavimas procesiniuose veiksmuose turėtų būti tiesioginis. Taip įstatymas įtvirtina liudytojo nepakeičiamumo, parodymų asmeniškumo požymius, reiškiančius, kad įstatymas neleidžia perduoti (perkelti) liudytojo funkcijos kitam subjektui. Liudytojo teisės į teisinę pagalbą baudžiamajame procese įgyvendinimas galimas per jo atstovą, kuris padeda liudytojui tinkamai įgyvendinti turimas procesines teises procesinių veiksmų, atliekamų su tokiu liudytoju, metu. Atstovas, nors ir turi tas pačias teises kaip liudytojas, negali susitapatinti su liudytojo vaidmeniu ir asmeniu, nes šis yra nepakeičiamas. Atstovui suteikta santykinė teisė veikti liudytojo vardu šalia liudytojo reiškia, kad tokia teisė gali būti apibūdinama kaip galimybė įgyti ir įgyvendinti kito asmens (šalia dalyvaujančio liudytojo) teisę per santykį su trečiuoju asmeniu (ikiteisminio tyrimo pareigūnu, prokuroru, teismu ir kt.). Atstovas, atstovaudamas liudytojui, gali tiesiogiai dalyvauti liudytojo apklausoje ir visuose su šiuo subjektu atliekamuose procesiniuose veiksmuose. Vadinasi, liudytojas, kaip teisinių santykių subjektas, negali perduoti savo parodymų davimo funkcijos (pareigos) atstovui. Liudytojo atstovo funkcija – padėti liudytojui įgyvendinti procesinį vaidmenį, o ne daryti įtaką jo parodymų turiniui. Atstovo uždavinys yra rūpintis ir patarti, kad liudytojas veiksmingai ir visapusiškai naudotųsi turimomis procesinėmis teisėmis ir siektų ne tik apsaugoti savo interesus, bet ir veiksmingai padėti baudžiamąjį procesą vykdančioms subjektams. Liudytojo įgaliotojo atstovo neatvykimas netrukdo toliau tęsti proceso veiksmų.

Tam tikrų ribojimų įgyvendinti atstovui suteiktus įgaliojimus numato ir BPK reglamentuojamas privatus kaltinimo bylų proceso institutas (BPK 407–417 straipsniai). Būtent nukentėjusiojo kaip privataus kaltintojo teisėtas atstovas neturi teisės pats vienas, nedalyvaujant nukentėjusiajam, palaikyti kaltinimo, nes ši procesinė funkcija išimtinai priskirta tik nukentėjusiajam su tam tikromis išimtimis (BPK 408 straipsnio 2 dalis). Tai rodo ir teismų praktika:

„Teisėjų kolegija nesutinka su privataus kaltintojo ir nukentėjusiojo P. G. apeliacinio skundo argumentais, kad pirmosios instancijos teismas, priimdamas skundžiamą nutartį, netinkamai taikė privataus kaltinimo bylų procesą reglamentuojančias BPK normas, nustatančias nukentėjusiojo ir privataus kaltintojo teises. Kaip matyti iš skundžiamos nutarties, apylinkės teismas procesą dėl P. G. privataus kaltinimo skundo nutraukė BPK 416 straipsnio 2 dalyje numatytu pagrindu, t. y. be svarbios priežasties neatvykus į teismo posėdį privačiam kaltintojui P. G. Apelianto P. G.

⁷²¹ Taip pat ir nukentėjusiajam.

teigimu, teismas net nesiaiškindamas jo neatvykimo į teisiamąjį posėdį priežasčių, konstatavo, kad jis į teismo posėdį neatvyko be svarbios priežasties, nors jis į teismo posėdį neatvyko dėl užimtumo atliekant Seimo nario pareigas, kita vertus, teismas, nepaisant to, jog jis pavedė savo atstovui advokatui O. M. atstovauti jo interesams ir palaikyti privatų kaltinimą, tokiu būdu aiškiai išreiškdamas savo valią tęsti privataus kaltinimo procesą iškeltoje baudžiamojame byloje, padarė išvadą, kad teisės normos nenumato galimybės palaikyti privatų kaltinimą per atstovą – advokatą. Be to, apelianto skunde nurodoma, kad šios bylos procesas buvo užsitęsęs ir dėl kaltinamųjų pareiškimų prašymų, ir jis turėjo pagrindą manyti, jog ir 2014-10-08 posėdis nebus paskutinis, todėl nenorėdamas, kad bylos nagrinėjimas būtų atidėtas dėl jo užimtumo atliekant Seimo nario pareigas, palaikyti privatų kaltinimą įgaliavo savo atstovą advokatą O. M., kuris tokią jo poziciją išdėstė teismo posėdžio metu, tačiau teismas, ignoruodamas šią aplinkybę, nusprendė, kad jo įgalioto atstovo dalyvavimas privataus kaltinimo bylos procese yra nepakankamas, todėl konstatavo, jog jis, neatvykdamas į teismo posėdį, išreiškė savo ketinimą atsisakyti privataus kaltinimo ir procesą dėl jo privataus kaltinimo skundo nutraukė, formaliai taikydamas BPK 416 straipsnio 2 dalies nuostatas. Su tokiais privataus kaltintojo P. G. skundo argumentais apeliacinės instancijos teismas nesutinka.

BPK 408 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad privataus kaltinimo byloje skundą paduoda ir kaltinimą teisme palaiko nukentėjusysis. Teisme jis įgyja privataus kaltintojo statusą. To paties straipsnio 2 dalyje numatyta, kad jeigu nukentėjusysis dėl nepilnametystės, fizinių ar psichinių trūkumų negali pasinaudoti visomis nukentėjusiojo teisėmis, paduoti pareiškimą ir palaikyti kaltinimą teisme gali jo teisėtas atstovas, o 3 dalyje nurodyta, kad jeigu procesas pradėtas dėl nukentėjusiojo teisėto atstovo pareiškimo, toks atstovas teisme įgyja privataus kaltintojo statusą ir kaltinimą teisme palaiko vienas arba kartu su nukentėjusiuoju. Taigi, kaip matyti, įstatymas imperatyviai numato, kad privataus kaltinimo byloje kaltinimą teisme palaiko nukentėjusysis, išskyrus BPK 408 straipsnio 2 ir 3 dalyse numatytas išimtis, kurių šioje byloje nenustatyta. BPK 416 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad jeigu privatus kaltintojas į teisiamąjį posėdį neatvyksta be svarbios priežasties, laikoma, kad jis kaltinimo atsisako. Kaip matyti iš byloje esančių duomenų, privatus kaltintojas P. G. 2014-10-08 neatvyko į teismo posėdį, neatvykimo priežasčių nenurodė, todėl teismas, remdamasis BPK 416 straipsnio 2 dalimi, pagrįstai procesą dėl P. G. privataus kaltinimo skundo nutraukė.

Apelianto skundo argumentai, kad jis 2014-10-08 į posėdį neatvyko dėl užimtumo atliekant Seimo nario pareigas, vertintini kaip jo gynybos versija, kurios nepatvirtina jokie objektyvūs bylos duomenys, t. y. privatus kaltintojas P. G. nepateikė teismui jokių įrodymų, kad tą dieną negalėjo dalyvauti teisiame posėdyje dėl užimtumo darbe. Kita vertus, darbinės pareigos nėra svarbi nedalyvavimo baudžiamajame procese priežastis, juolab kad nepateikti jokie konkretūs tai patvirtinantys duomenys. Atsižvelgdamas į tai, pirmosios instancijos teismas pagrįstai pripažino, kad privatus kaltintojas P. G. 2014-10-08 neatvyko į teismo posėdį be svarbios

priežasties, todėl padarė pagrįstą išvadą, kad jis kaltinimo atsisako, kaip tai numatyta BPK 416 straipsnio 2 dalyje.

Nors P. G. apeliaciniame skunde teigiama, kad jis pavedė savo atstovui advokatui O. M. atstovauti jo interesams ir palaikyti privatų kaltinimą, tokiu būdu aiškiai išreikšdamas savo valią tęsti privataus kaltinimo procesą iškeltoje baudžiamojoje byloje, tačiau, kaip teisingai pažymėta skundžiamoje nutartyje, BPK nenumatyta, kad privatus kaltintojas perleistų kaltinimo teisę savo atstovui, kuris byloje yra tik teisinis patarėjas ir negali būti privačiu kaltintoju, išskyrus BPK 408 straipsnio 2 ir 3 dalyse numatytas išimtis, kurių šioje byloje nenustatyta. Todėl atmestini kaip nepagrįsti apelianto skundo argumentai, jog apylinkės teismas netinkamai aiškino privataus kaltintojo ir jo atstovo teisių apimtį.⁷²²

Galima teigti, kad BPK įtvirtina specialiąsias nuostatas, ribojančias įgaliotojo atstovo turimus įgaliojimus nei tai įtvirtinta BPK 56 straipsnyje. Taip, vadovaujantis normų konkurencijos taisykle, taikomos specialiosios normos.

Proceso dalyviai, naudodamiesi savo teisėmis, skirtomis pažeistiems procesiniams interesams ginti, gali pavesti įgaliotajam atstovui šias teises įgyvendinti. Pavyzdžiui, nukentėjusiojo atstovas turi teisę surašyti, pasirašyti ir pateikti skundą vietoj nukentėjusiojo, jeigu ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas netenkina procesinio nukentėjusiojo prašymo atlikti vienus ar kitus veiksmus arba nuo jų susilaikyti (ir jų atmesti). Liudytojas, kuriam taikomos procesinės prievartos priemonės (atvesdinimas, bauda ir pan.), gali pavesti savo atstovui parengti, pasirašyti ir pateikti skundą, adresuotą tokius skundus nagrinėjančiai institucijai.

Įgaliotasis atstovas turi tokias pat teises kaip ir jo atstovaujamas proceso dalyvis. Nukentėjusiojo atstovas turi teisę dalyvauti nukentėjusiojo apklausose ir visuose nukentėjusiojo prašymu atliekamuose proceso veiksmuose. Net ir tuo atveju, jeigu BPK tiesiogiai neįtvirtina, pavyzdžiui, nukentėjusiojo įgaliotojo atstovo teisės atlikti vieną ar kitą procesinį veiksmą, dar nereiškia, kad toks atstovas negali taip veikti. Pavyzdžiui, BPK 256 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad nukentėjusysis, kaip ir prokuroras bei privatus kaltintojas, turi teisę iki įrodymų tyrimo teisme pabaigos pateikti rašytinį prašymą kaltinime nurodytos veikos faktines aplinkybes pakeisti iš esmės skirtingomis, kuriame turėtų būti išdėstytos šios iš esmės skirtingos faktinės aplinkybės. Teismas, gavęs tokį prašymą, ir tais atvejais, kai esama pagrindo manyti, kad kaltinime nurodytos faktinės veikos aplinkybės galėtų būti pakeistos iš esmės skirtingomis, apie tai nedelsdamas praneša nagrinėjimo teisme dalyviams. Jeigu yra gautas prokuroro, privataus kaltintojo ar nukentėjusiojo prašymas kaltinime nurodytos veikos faktines aplinkybes pakeisti iš esmės skirtingomis, šio prašymo nuorašai įteikiami

⁷²² Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. sausio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-28-174/2015.

nagrinėjimo teisme dalyviams. Atrodytų, kad teisę prašyti keisti kaltinimą minėtuojų atveju turi tik nukentėjusysis, bet BPK 56 straipsnyje įtvirtinta principinė nuostata leidžia tokį prašymą pateikti ir įgaliotajam atstovui:

„Lingvistiškai analizuojant BPK 256 straipsnio <...> normą, joje nėra nurodyta, kad nukentėjusiojo atstovas turi teisę pateikti tokio pobūdžio prašymą. Kita vertus, pabrėžtina, kad baudžiamojo proceso įstatymas yra vientisas kodifikuotas teisės aktas, kurio nuostatos turi būti aiškinamos ir taikomos sistemiškai, o ne atsietai viena nuo kitos. BPK 56 straipsnis nustato įgaliotojo atstovo teisinę padėtį baudžiamajame procese. Minėto straipsnio 1 dalyje aiškiai nurodyta, kad įgaliotasis atstovas turi tas pačias teises kaip jo atstovaujamas proceso dalyvis. Akivaizdu, kad toks reglamentavimas nustatytas siekiant įgaliotajam atstovui tinkamai įgyvendinti pagrindinę funkciją baudžiamajame procese, t. y. padėti efektyviai nukentėjusiajam naudotis procesinėmis teisėmis. Pagal BPK 256 straipsnio 2 dalį nukentėjusysis yra vienas iš subjektų, turinčių teisę prašyti pakeisti kaltinimą baudžiamajon atsakomybėn traukiamam asmeniui, todėl pripažintina, kad aptariamą nukentėjusiojo teisę gali įgyvendinti ir jo įgaliotasis atstovas. Nors BPK 56 ir 256 straipsniai yra skirtingose baudžiamojo proceso įstatymo dalyse, tačiau ši aplinkybė nereiškia, kad BPK 256 straipsnio nuostatos turi būti aiškinamos išimtinai pagal jų lingvistinę prasmę, neatsižvelgiant į kitus BPK straipsnius, tuo labiau kad BPK 56 straipsnis yra priskiriamas I daliai pavadinimu „Bendrosios nuostatos“, kas leidžia teigti, jog baudžiamojo proceso įstatymo I dalyje išdėstytos teisės normos yra reikšmingos taikant ir aiškinant kitose kodifikuoto teisės akto dalyse reglamentuotas teisės normas. Aptartas BPK nuostatų aiškinimas nelaikytinas kaltinamojo teisės į gynybą suvaržymu.“⁷²³

Įgaliotasis atstovas turi pareigą teikti atstovaujama asmeniui teisinę pagalbą, atstovauti jo teisėms ir teisėtiems interesams, šaukiamas atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, teisėją ir į teismą, ikiteisminio tyrimo ir nagrinėjimo teisme metu laikytis nustatytos tvarkos. Be šių pareigų, įgaliotasis atstovas, kaip ir jo atstovaujamas, turi ir kitokių. Pavyzdžiui, BPK 177 straipsnyje numatyta, kad ikiteisminio tyrimo duomenys neskelbtini – iki bylos nagrinėjimo teisme jie gali būti paskelbti tik prokuroro leidimu ir tik tiek, kiek pripažįstama leistina. Draudžiama skelbti duomenis apie nepilnamečius įtariamuosius ir nukentėjusiuosius. Reikiamais atvejais prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas įspėja proceso dalyvius ar kitus asmenis, mačiusius atliekamus ikiteisminio tyrimo veiksmus, kad draudžiama be prokuroro leidimo skelbti ikiteisminio tyrimo duomenis. Tokiais atvejais asmuo pasirašytinai įspėjamas dėl atsakomybės pagal BK 247 straipsnį. Tarkime, įgaliotasis atstovas, kaip ir atstovaujamas, šio straipsnio nustatyta tvarka turi pareigą neskelbti ikiteisminio tyrimo duomenų, priešingu atveju už tai numatyta baudžiamoji atsakomybė.

⁷²³ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. rugsėjo 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-600-150/2015.

Tam, kad įgaliotasis atstovas galėtų tinkamai įgyvendinti savo teises ir pareigas, BPK šiam proceso dalyviui suteikia tam tikrų procesinių garantijų, vadinamųjų imunitetų. Būtent BPK 80 straipsnio 3 punkte yra įtvirtintas vienas iš absoliutaus pobūdžio imunitetų, draudžiančių įgaliotąjį atstovą apklausti kaip liudytoją apie aplinkybes, kurias jis sužinojo atlikdamas atstovo pareigas. Aptariamasis imunitetas sudaro prielaidas užtikrinti atstovo ir atstovaujamojo tarpusavio pasitikėjimą baudžiamojo proceso metu. Kita vertus, liudijimo imuniteto taikymo ribas apibrėžia atstovo ir atstovaujamojo susitarimas. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas šiuo klausimu yra nurodęs:

„<...> įstatymai užtikrina absoliutų draudimą kontroliuoti profesines pareigas atliekančio advokato ir jo kliento susižinojimą, o ne advokato aplamai ir kitų asmenų susižinojimą. Teisinė pagalba visada teikiama konkrečiu klausimu, reikalaujančiu teisinių žinių, todėl būtina advokato ir kliento sutarties dėl teisinės pagalbos sąlyga yra konkretūs klausimai, dėl kurių teikiama teisinė pagalba, arba bent jau tam tikra veiklos sritis, kurioje tokia pagalba teikiama. Tik pagal tokią sutartį, kurioje nurodyta konkreti veiklos sfera, dirbančio advokato ir jo kliento susižinojimą kontroliuoti draudžiama.“⁷²⁴

*Nukentėjusįjį lydintis asmuo*⁷²⁵

2015 m. gruodžio 17 d. įstatymu Nr. XII-2194 BPK trečiasis skirsnis „Atstovavimas“ buvo papildytas 56¹ straipsniu: „Nukentėjusįjį baudžiamojo proceso metu gali lydėti jo pasirinktas asmuo. Šis asmuo ikiteisminio tyrimo ir nagrinėjimo teisme metu privalo laikytis nustatytos tvarkos. Nukentėjusįjį lydinčio asmens dalyvavimas baudžiamajame procese ar atskirose jo dalyse gali būti apribotas ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimu arba ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi, kai toks dalyvavimas prieštarauja nukentėjusiojo interesams arba trukdo tirti ar nagrinėti bylą.“⁷²⁶

Šio proceso dalyvio atsiradimą BPK lėmė poreikis perkelti į Lietuvos nacionalinę teisę Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. spalio 25 d. direktyvos 2012/29/ES, kuria nustatomi būtinausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria keičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR, nuostatas. Direktyvos 2012/29/ES 3 straipsnyje („Teisė suprasti ir būti suprastam“) nurodoma, kad valstybės

⁷²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. balandžio 4 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-281/2006, taip pat žr.: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės septynių teisėjų kolegijos 2007 m. vasario 6 d. kasacinę nutartį baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-2/2007.

⁷²⁵ Nukentėjusįjį lydintis asmuo čia aptariamas atsižvelgiant į tai, kad BPK straipsnis, įtvirtinantis teisinį šio instituto statusą, yra nurodomas BPK trečiajame skirsnyje „Atstovavimas“.

⁷²⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 8, 9, 28, 43, 44, 128, 185, 186, 188, 214, 239, 272, 275, 276, 280, 283, 308 straipsnių ir Priedo pakeitimo ir kodekso papildymo 27¹, 36², 56¹, 186¹ straipsniais įstatymas. Paskelbta: TAR, 2015-12-30, Nr. 20993.

narės imasi tinkamų priemonių, kurios nuo pirmo aukų kontakto su kompetentinga valdžios institucija ir reikiamo tolesnio bendravimo su ja metu vykstant baudžiamajam procesui padėtų aukoms suprasti, kas sakoma, ir būti suprastoms, be kita ko, kai informaciją teikia ta institucija. Dar užtikrinama, kad su aukomis žodžiu ir raštu būtų bendraujama paprasta joms suprantama kalba. Tokio bendravimo metu atsižvelgiama į aukos asmenines savybes, įskaitant bet kokią negalią, kuri gali paveikti gebėjimą suprasti ar būti suprastam. Valstybės narės leidžia, kad aukas jų pasirinktas asmuo lydėtų pirmo kontakto su kompetentinga valdžios institucija metu, jeigu aukai dėl nusikaltimo poveikio reikia pagalbos, kad ji suprastų, kas sakoma, ir būtų suprasta, nebent tai prieštarauja aukos interesams ar kitaip kenkia proceso eigai.

Vadovaujantis Direktyvos 2012/29/ES nuostatomis, nukentėjusįjį lydinčio asmens procesinė funkcija nėra tapati, kaip ir atstovo pagal įgaliojimą bei atstovo pagal įstatymą. Lydinčio asmens dalyvavimo baudžiamajame procese paskirtis yra užtikrinti, kad nukentėjusysis suprastų jam baudžiamąjį proceso metu teikiamą informaciją ir siekti, kad ikiteisminio tyrimo institucijų pareigūnai bei teismai gerai suprastų nukentėjusiojo valią ir norus, būtų užtikrintas nukentėjusiojo ir kitų baudžiamąjį proceso dalyvių, baudžiamąjį procesą vykdančių pareigūnų ir teismo savitarpio supratimas. Dar pabrėžtina, kad nukentėjusiojo teisė naudotis lydinčiojo asmens pagalba neatima teisės turėti įgaliojimą atstovą BPK 55 straipsnio nustatyta tvarka.

VI

KLAUSIMAI

1. Kokios yra atstovavimo baudžiamajame procese formos?
2. Apibūdinkite atstovavimą pagal įstatymą. Nurodykite atstovo pagal įstatymą teisinę padėtį.
3. Kokia yra atstovavimo pagal įgaliojimą paskirtis?
4. Kokie yra įgaliojimo atstovo dalyvavimo procese pagrindai ir jo teisinė padėtis?
5. Kaip apibūdinamas nukentėjusįjį lydintis asmuo?

UŽRAŠAMS

 _____

VII SKYRIUS

NUŠALINIMAS

VII SKYRIAUS TURINYS

1. TEISĖ Į NEŠALIŠKĄ PROCESĄ.....	311
2. NUŠALINIMO PAGRINDAI IR TVARKA.....	315
KLAUSIMAI.....	336

1. TEISĖ Į NEŠALIŠKĄ PROCESĄ

Teisingumo vykdymas yra neatsiejamas nuo teisinio proceso sąžiningumo, teismo ir baudžiamąjį procesą vykdančių institucijų nešališkumo bei sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo. Vadinas, nešališkumo reikalavimas yra teisingo ir sąžiningo proceso prielaida. M. Romeris dar tarpukariu savo dienoraščiuose rašė: „<...> teismas gali turėti veiksmingos įtakos tikrai tiek, jeigu jo teisingumas atitinka liaudies teisingumo instinktą ir jeigu žmonės, patekę į teismą, pastebi teisėjų sąžiningumą, rūpestingumą ir teisingumo valią. Ne represija yra teismo užduotis – net baudžiamojo teismo – bet visų pirma teisingumo vykdymas. Liaudis šitam yra labai jautri, o teisingumas seikėjamas ne tik tai nuosprendžio sankcija, bet taip pat atidžiu ir rūpestingu teisėjo požiūriu į bylą.“⁷²⁷ Nešališkumo esmę taikliai yra aprašęs anglų filosofas Thomas Hobbesas, kuris dar XVII a. savo veikale „Leviatanas“ teigė, kad „<...> įstatymo dėl lygaus paskirstymo ar atsekėjimo kiekvienam žmogui to, kas jam protingai ir pagrįstai priklauso, laikymasis yra vadinamas nešališkumu ir, <...> distributyviu teisingumu, o jo pažeidimas – palankumu kuriam nors asmeniui.“⁷²⁸ Tai, kad nešališkumo principas baudžiamajame procese yra itin svarbus, rodo ir BPK nuostatos, specialiai skirtos nušalinimo institutui ir jo įgyvendinimo procesui aptarti.

Nušalinimą reglamentuojančios BPK nuostatos, apimančios visą baudžiamąjį procesą – nuo ikiteisminio tyrimo pradėjimo iki baudžiamosios bylos peržiūrėjimo aukštesnės instancijos teismuose, yra Konstitucijos 29 straipsnio, skelbiančio, kad įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys yra lygūs, 30 straipsnio, kuriame numatyta, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą, 31 straipsnio, įtvirtinančio asmens teisę į nepriklausomą ir nešališką teismą, nuostatas ir kitas Konstitucijos nuostatas įgyvendinančios normos. Nušalinimo institutas, kaip proceso dalyvių teisių užtikrinimo baudžiamajame procese mechanizmo dalis, yra neatsiejamas nuo reikalavimo asmeniui, sprendžiančiam dėl kito asmens atsakomybės, būti objektyviam, nešališkam ir nesuinteresuotam. Dėl šios priežasties vertybiniai ir teisiniai nešališkumo klausimai nuolat aptariami Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje.

Prieš pradėdant analizuoti nušalinimo institutą, pirmiausia būtina atskleisti teismo ir kitų baudžiamąjį procesą vykdančių pareigūnų nešališkumo reikalavimo turinį.

⁷²⁷ ROMERIS, M. Dienoraštis. 1918 m. birželio 13-oji – 1919 m. birželio 20-oji. Vilnius: Versus aureus, 2007, p. 411.

⁷²⁸ HOBBS, TH. Leviatanas. Vilnius: Pradai, 1999, p. 165.

Konstitucinis Teismas yra nurodęs, kad Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalies nuostatos tiesiogiai susijusios su teisiniu bylos nagrinėjimu ir suponuoja teisę į nešališką teisminę gynybą ne tik bylos teismo nagrinėjimo metu, bet ir per visą baudžiamąjį procesą. Tik esant nešališkam nusikaltimo tyrimo procesui sukuriama garantijos objektyviai, visapusiškai, viešai išnagrinėti ir teisingai išspręsti bylą teisme⁷²⁹. Kitame nutarime⁷³⁰ Konstitucinis Teismas atkreipė dėmesį, kad teisės į teisingą teismą principas, be kita ko, reiškia, kad teismas privalo besąlygiškai laikytis konstitucinių principų ir juos įtvirtinančių įstatymų nuostatų dėl baudžiamojo proceso šalių lygybės įstatymui ir teismui, būti nešališkas ir nepriklausomas. Tai – svarbiausios prielaidos, kad teisme būtų visapusiškai, nuodugniai ir objektyviai ištirtos bylos aplinkybės ir nustatyta tiesa bei teisingai pritaikyti baudžiamieji įstatymai. Konstitucinis Teismas dar pabrėžė, kad asmens konstitucinė teisė į jo bylos išnagrinėjimą nešališkame teisme reiškia ir tai, jog asmens bylos nagrinėti negali teisėjas, dėl kurio nešališkumo gali kilti abejonių⁷³¹. Bylą nagrinėjantis teisėjas turėtų būti neutralus. Teismo nešališkumas, kaip ir nepriklausomumas, yra esminė žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo garantija, būtina teisingo bylos išnagrinėjimo, taigi ir pasitikėjimo teismu, sąlyga. Konstitucinis Teismas nurodė, kad baudžiamajame procese turėtų būti paisoma proceso aiškumo, jo dalyvių lygiateisiškumo, jų dalyvavimo įrodinėjimo procese, teisės turėti vertėją, rungimosi ir kitų principų, kad būtų išsamiai, objektyviai, nešališkai ištirtos nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės ir priimtas teisingas sprendimas baudžiamajoje byloje⁷³².

Lietuvos konstitucinės jurisprudencijos analizė leidžia teigti, kad nešališkumo principas yra ir ikiteisminio proceso, ir teisminių stadijų tiriant bei nagrinėjant nusikalstamas veikas vienas iš svarbiausių teisės į teisingą procesą principo elementų. Būtent šiam principui įgyvendinti baudžiamajame procese iš esmės ir skirtas nušalinimo institutas. Nušalinimą reguliuojančios normos sukuria apsaugą nuo galimo baudžiamąjį procesą vykdančių pareigūnų, teismo, kitų BPK numatytų subjektų neobjektyvaus, šališko ar suinteresuoto elgesio ar sprendimų. Taigi nušalinimo nuostatų esmė – užtikrinti nešališkumo principo ir būtent reikalavimo, kad tiriant ir nagrinėjant baudžiamąją bylą su proceso šalimis būtų elgiamasi vienodai, o procesą vykdančys subjektai nebūtų suinteresuoti priimti vienai iš šalių palankaus sprendimo ar kitaip nesudarytų prielaidų suabejoti jų veiklos objektyvumu, laikymąsi⁷³³.

⁷²⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas.

⁷³⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas.

⁷³¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas.

⁷³² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

⁷³³ JURKA, R.; AŽUBALYTĖ, R.; GUŠAUSKIENĖ, M.; PANOMARIOVAS, A. Baudžiamojo proceso principai. Metodinė mokomoji priemonė. Vilnius: Eugrimas, 2009, p. 78.

Teismo nešališkumo principo kaip teisės į teisingą teismą prielaidos turinį gana plačiai atskleidžia ir Europos Tarybos teisės aktai, ir EŽTT išplėtotą jurisprudenciją. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Nr. R(94)12 valstybėms narėms dėl teisėjų nepriklausomumo, veiksmingumo ir funkcijų įtvirtinti bendrieji teisėjų nepriklausomumo principai. Juose teigiama, kad „teisėjai turi turėti nevaržomą laisvę nagrinėti bylas nešališkai, vadovaudamiesi savo sąžine, laisvu faktų vertinimu ir galiojančiomis teisės normomis“. Teisėjas turi pareigą „bylas spręsti nešališkai vadovaudamasis tik savu faktų vertinimu ir savu įstatymų aiškinimu, užtikrinti, kad sąžiningas bylos nagrinėjimas būtų prieinamas visoms šalims ir kad būtų gerbiamos procesinės šalių teisės pagal Konvencijos nuostatas“⁷³⁴. EŽTT savo ruožtu pabrėžia, kad „pasitikėjimas teismu yra viena iš svarbiausių teisinės valstybės ir demokratinės visuomenės vertybių“, kartu atkreipdamas dėmesį, kad „teismu turi pasitikėti ir visuomenė, ir konkretus proceso dalyvis <...>. Teismas neįgis reikiamo nei visuomenės, nei tuo labiau kaltinamojo pasitikėjimo, jeigu teisingumą įgyvendinantys asmenys (teisėjai), atlikdami savo procesines funkcijas (pareigas) ar dalyvaudami išoriniuose socialiniuose santykiuose, sukurs pagrįstų abejonių savo nešališkumu“⁷³⁵. Teisinėje literatūroje nurodoma, kad „teismo šališkumas (bendriausiu požūriū) reiškia konkrečių faktinių aplinkybių ar konkrečios situacijos nulemtą išankstinį teismo nusistatymą ar nusiteikimą vienos iš proceso šalių naudai ar, atvirkščiai, nenaudai“⁷³⁶.

EŽTT daugelyje bylų yra pagrindęs nešališkumo reikalavimo svarbą ir vietą baudžiamojo teisingumo sistemoje, tačiau svarbu pabrėžti, kad viena iš pirmųjų bylų, kurioje jis suformulavo nešališkumo principo reikšmę, yra *Piersack prieš Belgiją*. Šioje byloje EŽTT nurodė, kad nešališkumas reiškia išankstinės nuomonės apie bylą iki bylos nagrinėjimo nebuvimą⁷³⁷. Šio teismo išplėtotu nešališkumo principo turiniu ir jo aspektais vadovaujasi ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas:

„<...> pagal Konvencijos 6 straipsnio 1 dalį jis (šališkumas) gali būti tikrinamas dviem aspektais, kurie yra glaudžiai tarpusavyje susiję (*Piersack v. Belgium*, no. 8692/79, *judgement of 1 October 1982*; *Micallef v. Malta*, no. 17056/06, *judgement of 15 October 2009*).

Pirmiausia, teismas turi būti subjektyviai nešališkas. Šiuo aspektu atsižvelgiama į konkretaus teisėjo asmeninį nusistatymą ir elgesį, t. y. į tai, ar jis konkrečioje byloje yra asmeniškai iš anksto nusistatęs ar tendencingas. Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje suformuotas principas, kad

⁷³⁴ JURKA, R.; MELNIČENKO, S.; RANDAKEVIČIENĖ, I. Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 105, 109.

⁷³⁵ MERKEVIČIUS, R. Teismo nešališkumo principo samprata Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje. *Teisė*, 2010, t. 76, p. 69.

⁷³⁶ *Ibid.*, p. 70.

⁷³⁷ ŠTARIENĖ, L. Teisė į teisingą teismą pagal Europos žmogaus teisių konvenciją. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 385.

asmeninis teisėjo nešališkumas turi būti preziumuojamas, kol nėra įrodyta priešingai, pavyzdžiui, nustatyta, kad teisėjas parodė priešišumą ar nepalankumą dėl asmeninių priežasčių (pavyzdžiui, *Micallef v. Malta; Lavents c. Lettonie*, no 58442/00, *arrêt du 28 novembre 2002*). Nurodyta prezumpcija dažnai yra sunkiai paneigiama, taigi svarbias tolimesnes garantijas užtikrina objektyvaus nešališkumo reikalavimas (*Micallef v. Malta*).

Antra, teismas turi būti nešališkas objektyviaja prasme, t. y. jis turi pateikti pakankamas garantijas, pašalinančias bet kokią su tuo susijusią pagrįstą abejonę. Vertinant nešališkumą objektyviuoju aspektu, turi būti nustatyta, ar yra realių faktų, kurie kelia abejonių dėl teisėjo nešališkumo. Šiuo požiūriu netgi tai, kaip situacija atrodo, gali būti gana svarbu, nes nuo to priklauso pasitikėjimas, kurį demokratinėje visuomenėje teismai turi įkvėpti visuomenei ir, visų pirma, bylos šalims (pavyzdžiui, *Daktaras v. Lithuania*, no. 42095/98, *judgement of 10 October 2000*; *Nešták v. Slovakia*, no. 65559/01, *judgement of 27 February 2007*; *a contrario Academy Traiding Ltd and Others v. Greece*, *judgement of 4 April 2000*, no. 30342/96; *Lindon, Otchakovsky-Laurens and July v. France*, nos. 21279/02 and 36448/02, *judgement of 22 October 2007*; *Poppe v. the Netherlands*, no. 32271/04, *judgement of 24 March 2009*). Vis dėlto sprendžiant, ar konkrečioje byloje yra pateisinamas pagrindas abejoti, kad konkretus teisėjas stokoja nešališkumo, nuteistojo (kaltinamojo) požiūris, nors ir yra svarbus, bet nėra lemiamas. Svarbiausią reikšmę turi tai, ar toks baiminimasis gali būti laikomas objektyviai pagrįstu (pavyzdžiui, *Fey v. Austria*, no. 14396/88, *judgement of 24 February 1993*; *Vera Fernández-Huidobro c. Espagne*, no 74181/01, *arrêt du 6 janvier 2010*)⁷³⁸.

Aptartoji Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija nešališkumo principo klausimais leidžia teigti, kad nušalinimo institutas yra reikšmingas tuo, jog, *pirma*, teismo nešališkumo principas, kurį užtikrina nušalinimo normų taikymas, yra viso baudžiamojo proceso kaip teisės šakos ir procesinės veiklos vertybinis pamatas, kartu sudarantis teisės į teisingą (sąžiningą) procesą principo turinį. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas šiuo klausimu nurodė, kad „nešališkumo principas – tai konstitucinis principas, kurio reikalavimais būtina vadovautis viso baudžiamojo proceso metu, nesvarbu, kokia šio proceso stadija. Nešališkumo principas reiškia, kad tiriant ir nagrinėjant baudžiamąją bylą su proceso šalimis būtų elgiamasi vienodai, kad procesą vykdančios subjektai (ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas ir teismas) nebūtų suinteresuoti vienai iš šalių priimti palankaus sprendimo ar kitaip nesudarytų prielaidų suabejoti jų veiklos objektyvumu.“⁷³⁹ *Antra*, nešališkumo reikalavimas, įgyvendinamas per nušalinimo institutą, reiškia, kad net objektyviai pagrįstas manymas, kad, pavyzdžiui, už procesinę veiklą

⁷³⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 30 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-527/2010.

⁷³⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. gruodžio 16 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-560/2014.

atsakingi subjektai gali būti suinteresuoti proceso eiga ar jo kryptimi arba priešingai – išvis nesidomėti baudžiamojo proceso paskirties įgyvendinimu konkrečioje byloje, sudaro prielaidas taikyti nušalinimo institutą. Tiesa, šis objektyvus manymas dėl galimo šališkumo visais atvejais turėtų būti pagrįstas tam tikrais įrodymais: „Teismų praktikoje pažymėta, kad visos aplinkybės, sudarančios pagrindą tiek teisėjui nušalinti, tiek pačiam nusišalinti, turi būti pagrįstos konkrečiais įrodymais, o ne tik asmenų samprotavimais, prielaidomis. Teisėjui (teisėjams) pareikštas nušalinimas laikomas pagrįstu tik tuomet, kai egzistuoja aplinkybės, kurios leidžia pagrįstai abejoti bylą nagrinėti paskirto ar ją nagrinėjančio teisėjo nešališkumu ar suinteresuotumu bylos baigtimi.“⁷⁴⁰ *Trečia*, nušalinimo institutas yra orientuotas į teisinio proceso dalyvio materialinio intereso gynybą. Baudžiamajame procese dalyvaujantis asmuo (nukentėjęsysis, įtariamasis, kaltinamasis ar kt.), pagrįstai tikėdamasis objektyvaus ir nešališko teisinių padarinių jam galinčių sukelti klausimų išsprendimo, turi galimybę siekti teisės į sąžiningą baudžiamąjį procesą įgyvendinimo. *Ketvirta*, šis institutas sudaro ir procesinį teisinį proceso dalyvio intereso pagrindą. Vadinasi, jeigu proceso dalyvis pagrįstai mano, kad jam rūpimą klausimą byloje sprendžia šališkas subjektas, jis turi teisę nustatyta tvarka pareikšti šiam nušalinimą. Taigi proceso dalyvis turi procesinių galimybių ginti savo pažeistą teisę į sąžiningą procesą. *Penkta*, nušalinimo institutas sudaro prielaidas užtikrinti ir viešąjį interesą (siekti), kad baudžiamojo proceso metu būtų įgyvendinamas ir materialusis, ir procedūrinis teisingumas.

Pabrėžtina, kad nors nušalinimo institutas visų pirma skirtas teismo ir kitų pareigūnų nešališkumui ir objektyvumui užtikrinti, įstatymų leidėjas numato ir kitokius (specialius) nušalinimo pagrindus, siejamus su tam tikrų proceso dalyvių kompetencija, ir advokato (taip pat ir gynėjo) nušalinimo pagrindus.

Taigi **nušalinimas – viena iš proceso dalyvių teisių užtikrinimo baudžiamajame procese procesinių garantijų**, sudarančių prielaidas užtikrinti baudžiamojo proceso tikslų įgyvendinimą ir proceso dalyvių teisių apsaugą, pašalinant šališko ar nekompetentingo procesinių veiksmų atlikimo bei procesinių sprendimų priėmimo galimybes.

2. NUŠALINIMO PAGRINDAI IR TVARKA

Nušalinimo pagrindai

Nušalinimo baudžiamajame procese pagrindai yra įtvirtinti BPK 58 ir 61 straipsniuose. Pagal tai, kam galima pareikšti nušalinimą arba priimti sprendimą dėl nušalinimo, juos galima skirstyti į bendruosius ir specialiuosius. Bendrieji nušalinimo pagrindai gali būti taikomi visiems

⁷⁴⁰ Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2015 m. liepos 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-1322-397/2015.

BPK 57 straipsnio 2 dalyje nurodytiems proceso subjektams, o specialieji yra skirti atitinkamai BPK 58 straipsnio 2 ir 3 dalyse bei 61 straipsnyje numatytiems subjektams nušalinti. Šių pagrindų skirstymo kriterijai – skirtingiems proceso subjektams (teisėjams, advokatams, advokatų padėjėjams, vertėjams, ekspertams ar specialistams) keliami specialūs procesinės veiklos reikalavimai. Dėl šios priežasties įstatymų leidėjas specialiuosius nušalinimo pagrindus pateikia atskirose BPK nuostatose.

BPK 58 straipsnio 1 dalyje nurodyti **bendrieji nušalinimo pagrindai** laikomi tolesnio dalyvavimo baudžiamajame procese draudimu. Išskirtini šie bendrieji nušalinimo pagrindai:

1. Ikteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas, teisėjas, teisiamojo posėdžio sekretorius, vertėjas, ekspertas ir specialistas negali dalyvauti procese, nesvarbu, kurios stadijos, jeigu toje pačioje byloje bet kuris iš jų yra nukentėjęs, privatus kaltintojas, civilinis ieškovas ar civilinis atsakovas. Šio nušalinimo pagrindo esmė ta, kad BPK 57 straipsnio 2 dalyje numatyti subjektai toje pačioje byloje tuo pat metu negali turėti kito procesinio statuso. Baudžiamąjį proceso paskirtis nebūtų įgyvendinta, jeigu toje pačioje byloje minėtieji subjektai vienu metu turėtų dvejopą, skirtingoms procesinėms funkcijoms atlikti skirtą, statusą. Pavyzdžiui, baudžiamosios bylos teisme nagrinėjimo metu dalyvaujantis teismo posėdžių sekretorius tuo pat metu šioje byloje negali būti ir nukentėjęs, nes, turėdamas dvejopą procesinį statusą, negalėtų tinkamai įgyvendinti savo teisių ir atlikti pareigų. Šis nušalinimo pagrindas yra skirtas išvengti objektyvaus atitinkamo proceso dalyvio šališkumo.

2. BPK 57 straipsnio 2 dalyje nurodyti subjektai negali dalyvauti procese, jeigu bet kuris iš jų yra šiame procese dalyvaujančio nukentėjusiojo, privataus kaltintojo, civilinio ieškovo, civilinio atsakovo šeimos narys ar giminaitis arba įtariamojo, kaltinamojo bei nuteistojo ar atstovo pagal įstatymą, teisėjo, ikiteisminio tyrimo teisėjo, prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūno ar gynėjo toje byloje šeimos narys ar giminaitis. Skirtingai nei pirmiau nurodytasis, šis aptariamasis nušalinimo pagrindas siejamas ne su procesiniu statusu, o su šeiminiiais ar giminystės ryšiais susijusiais toje pačioje byloje dalyvaujančiais proceso dalyviais. Šeimos nario samprata yra atskleista BPK 38 straipsnyje, pagal kurį asmens šeimos nariais yra laikomi kartu su tuo asmeniu gyvenantys tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys ir jų sutuoktiniai, asmens sutuoktinis arba asmuo, su kuriuo asmuo bendrai gyvena neįregistravęs santuokos, arba asmuo, su kuriuo tas asmuo Lietuvos Respublikos civilinio kodekso nustatyta tvarka susitarė sudaryti santuoką, taip pat sutuoktinio tėvai, buvę sutuoktiniai. Giminaičio sąvoka nei BPK, nei BK neapibrėžia, todėl šiuo atveju derėtų vadovautis ir BK 248 straipsnyje pateikta artimojo giminaičio sąvoka, kuri apima tėvus (įtėvius), vaikus (įvaikius), brolius, seseris, senelius ir vaikaičius, ir CK Trečiosios knygos IV dalies IX skyriaus nuostatomis, reglamentuojančiomis giminystės santykius. Šis nušalinimo pagrindas yra skirtas išvengti subjektyvaus atitinkamo proceso dalyvio šališkumo.

3. BPK 57 straipsnio 2 dalyje nurodyti subjektai, dalyvavę toje byloje kaip liudytojas, įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo atstovas pagal įstatymą, nukentėjusiojo, privataus kaltintojo, civilinio ieškovo ar civilinio atsakovo atstovas, turėtų būti nušalinami. Toks nušalinimo pagrindas yra retrospektyvusis, juo nustatomas draudimas šiame BPK straipsnyje nurodytiems subjektams dalyvauti baudžiamajame procese, jeigu šiame procese jie turėjo procesinį statusą, numatytą BPK 58 straipsnio 1 dalies 2 punkte. Šiuo atveju draudimas dalyvauti baudžiamajame procese grindžiamas tuo, kad tolesnis pareigūno dalyvavimas reikštų išankstinių nuostatų, susiformavusių prieš tai būnant, pavyzdžiui, nukentėjusiojo atstovu, įtaka atliekant procesinius veiksmus ar priimant procesinius sprendimus. Dėl to kiltų abejonių BPK 57 straipsnio 2 dalyje nurodytų subjektų objektyvumu. Šis nušalinimo pagrindas skirtas užtikrinti objektyvųjų nešališkumą.

4. Nušalinimas yra pagrįstas tuo, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas, teisėjas, teismo posėdžio sekretorius, vertėjas, ekspertas ir specialistas, pats arba jo šeimos nariai ar giminaičiai, gali būti suinteresuotas bylos baigtimi. Šis pagrindas parodo galimą subjektyvų šališkumą. Kitaip tariant, nušalinimo pagrindu galima laikyti tokius atvejus, kai nustatoma, jog proceso subjektas ar jo šeimos narys, giminaitis yra suinteresuoti ar visos baudžiamosios bylos baigtimi (galutiniu sprendimu byloje), ar atskirų procesinių veiksmų ar sprendimų rezultatais, kad ir kurioje proceso stadijoje jie yra atliekami ar priimami. Tiesa, šio nušalinimo pagrindo negalima vertinti kaip absoliutaus. Vadinas, kai kurie proceso subjektai, atlikdami byloje jiems priskirtas procesines funkcijas (pavyzdžiui, kaltinimo), jau vien dėl savo procesinės padėties gali atrodyti suinteresuoti bylos baigtimi. Todėl ši nušalinimo pagrindą reikėtų vertinti atsižvelgiant į subjekto, kurio veiksmai galbūt kelia abejonių dėl nešališkumo, procesinę padėtį. Teismai nurodo:

„Baudžiamojo proceso įstatyme ir Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatyme įtvirtintas prokuroro vaidmuo baudžiamajame procese – atlieka ir organizuoja ikiteisminį tyrimą, jam vadovauja, kontroliuoja ikiteisminio tyrimo pareigūnų proceso veiklą, palaiko valstybinį kaltinimą baudžiamosiose bylose, kontroliuoja nuosprendžių pateikimą vykdyti ir jų vykdymą. Taigi, baudžiamajame procese prokuroras yra kaltintojas, todėl natūralu, jog žiūrint iš įtariamojo ar kaltinamojo pozicijų jis viso proceso metu gali atrodyti šališkas, suinteresuotas, kad šie asmenys būtų patraukti baudžiamajam atsakomybėn. Tačiau toks prokuroro statusas savaime nepažeidžia baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtinto nešališkumo principo. Prokuroro šališkumui konstatuoti būtina nustatyti, kad yra BPK 58 str. numatyti nušalinimo pagrindai, t. y., kad prokuroras tame procese yra ar buvo nukentėjusysis, privatus kaltintojas, civilinis ieškovas ar atsakovas, šių proceso dalyvių šeimos narys arba giminaitis, įtariamojo, kaltintojo bei nuteistojo ar atstovo pagal įstatymą, teisėjo, ikiteisminio tyrimo teisėjo, ikiteisminio tyrimo pareigūno ar gynėjo toje byloje šeimos narys ar giminaitis, taip pat jei jis pats arba jo šeimos nariai ar giminaičiai

yra suinteresuoti bylos baigtimi. Kaip minėta, šiuo atveju prokuroro vykdoma valstybės kaltintojo funkcija neturėtų būti suprantama, kaip suinteresuotumas bylos baigtimi. Šią įstatymo sąvoką derėtų aiškinti, kaip galimą asmeninį paties prokuroro suinteresuotumą, kad asmuo būtų nuteistas arba išteisintas, arba, kad kiti klausimai baudžiamojoje byloje būtų išspręsti taip, jog toks sprendimas būtų vienaip ar kitaip naudingas tiesiogiai pačiam prokurorui arba su juo susijusiems asmenims. Tokių aplinkybių šioje baudžiamojoje byloje nustatyta nebuvo, todėl teigti, kad prokuroras buvo šališkas, nėra pagrindo.⁷⁴¹

5. Bendrųjų nušalinimo pagrindų sąrašas nėra ir negali būti baigtinis, todėl BPK nurodoma, kad nušalinimo klausimas turėtų būti sprendžiamas ir tada, kai proceso dalyviai motyvuotai nurodo kitokių aplinkybių, keliančių pagrįstų abejonių dėl BPK 57 straipsnio 2 dalyje nurodyto asmens nešališkumo. Ikteisminio tyrimo institucijų, teismų veikloje sprendžiant baudžiamąsias bylas galimos įvairios situacijos, kai proceso dalyvis motyvuotai gali nurodyti ir kitų galimų nešališkumo (ir subjektyviojo, ir objektyviojo) pažeidimo požymių. Įstatymų leidėjas negali numatyti visų įmanomų nušalinimo pagrindų, nes visuomenės santykiai yra labai dinamiški. Pavyzdžiui, proceso dalyvis apygardos teisme pareiškė nušalinimą teisėjų kolegijai, apeliacine tvarka nagrinėjančiai bylą, kurioje nukentėjusiąją buvo pripažinta anksčiau šiame apygardos teisme dirbusi teisėja:

„Nors nukentėjusioji R. V. byloje nepareiškė civilinio ieškinio, taip pat apeliacine tvarka neskundė pirmosios instancijos teismo išteisinamojo nuosprendžio, tačiau teisėjų kolegija negali visiškai ignoruoti tos aplinkybės, jog R. V. nuo 1998 m. dirbo Klaipėdos apygardos teisme. Buvo šio teismo pirmininkė bei baudžiamųjų bylų skyriaus teisėja. Be to, tik pakankamai neseniai, t. y. 2012-10-25, Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė pasirašė dekretą Nr. 1K-1250, kuriuo atleido R. V. iš Klaipėdos apygardos teismo teisėjo pareigų, sulaukus įstatyme nustatyto pensinio amžiaus. Teismo įsitikinimu, šios aplinkybės iš tikrųjų gali sudaryti tam tikrų prielaidų kilti tam tikroms abejonėms šio teismo nešališkumu (BPK 58 str. 1 d.).“⁷⁴²

Tokio nušalinimo pagrindu gali būti ir situacija, kai abejonių dėl teismo nešališkumo kelia paties teismo priimamų sprendimų byloje aplinkybės:

„Kasatorių skunduose nurodyti motyvai, kad teismas buvo šališkas, nes: V. S. apeliacinės instancijos teismo posėdžio metu buvo įvardintas nuteistuoju, nors buvo išteisintasis; apkaltinamasis nuosprendis šioje didelės apimties sudėtingoje byloje buvo priimtas per labai trumpą laiką, kolegijos pirmininkė pranešė, kad kolegija išeina priimti nuosprendžio, kurį paskelbs po 15 minučių, kas iš tikrųjų įvyko; kolegija suvaržė kasatoriaus teisę gintis,

⁷⁴¹ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. spalio 15 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-79/2008.

⁷⁴² Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. vasario 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-196-462/2014.

nevertino įrodymų, nes kolegijos pirmininkė, nesitarusi su kitais teisėjais, iš anksto žinojo, kad bus priimtas apkaltinamasis nuosprendis, o per 15 minučių išsamiai įvertinti įrodymus didelės apimties sudėtingoje byloje neįmanoma. Šie kasacinių skundų motyvai yra pagrįsti. Paskelbdamas tik įžanginę ir rezoliucinę nuosprendžio dalis teismas tuo pačiu pripažino, kad byla yra sudėtinga ar didelė. 2004 m. rugsėjo 3 d. posėdis truko tik 30 minučių. Per tokį trumpą laiką teisėjai turėjo apsvarstyti visus klausimus, būtinus išteisinamojo nuosprendžio panaikinimui ir naujo apkaltinamojo nuosprendžio priėmimui. Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija šia prasme nebuvo nešališka, nes sudarė situaciją, kurioje V. S. galėjo sukelti abejones dėl teisėjų nešališkumo.“⁷⁴³

Prie BPK 58 straipsnio 1 dalies 4 punkte nurodyto nušalinimo pagrindo galima priskirti ir procesinių prievartos priemonių taikymo aplinkybes, jeigu šios kelia pagrįstų abejonių dėl teismo nešališkumo:

„<...> pirmosios instancijos teismas, paskyręs nuteistiesiems dešimties mėnesių laisvės atėmimo bausmes, nurodė, kad kardomoji priemonė – suėmimas jiems pratęsiama iki nuosprendžio įsiteisėjimo. Tačiau dar neįsiteisėjus nuosprendžiui (nes jis buvo apskūstas apeliacine tvarka), nuteistiesiems paskirtų bausmių atlikimo laikas pasibaigė (2009 m. rugpjūčio 14 d.), tuo tarpu apeliacinės instancijos teismo posėdis buvo paskirtas tik 2009 m. rugpjūčio 25 d. Esant tokiai situacijai, prokurorė kreipėsi į Kauno apygardos teismą prašydama pratęsti nuteistiesiems suėmimą ir Kauno apygardos teismo 2009 m. rugpjūčio 14 d. nutartimis suėmimas buvo pratęstas trimis mėnesiams, motyvuojant, kad yra pakankamas pagrindas manyti, jog nuteistieji gali slėptis nuo teismo bei trukdyti procesui. Vėliau Lietuvos apeliacinio teismo 2009 m. rugsėjo 9 d. nutartimi šis suėmimo pratęsimas buvo panaikintas, nurodant, kad prokurorės prašymas pratęsti suėmimą buvo formalus ir ydingas, taikyta procesinė prievarta neproporcinga bei susieta tik su būtinumu netrukdomai išnagrinėti prokurorės bloginančiais pagrindais paduotą apeliacinį skundą. Akivaizdu, kad pradėjus bylą nagrinėti apeliacine tvarka ir nepatenkinus gynėjų prašymų panaikinti suėmimą bei pritarus prokurorės argumentams dėl suėmimo pagrįstumo, buvo padaryta teisės taikymo klaida. Kartu šiuo procesiniu sprendimu teismas iš esmės pritarė ydingai situacijai, kai nuteistieji, atlikę pirmosios instancijos teismo paskirtą bausmę, buvo laikomi suimti vien dėl jų padėtį bloginančiais pagrindais prokurorės paduoto apeliacinio skundo. Darytina išvada, kad toks proceso organizavimas galėjo suteikti nuteistiesiems ir jų gynėjams pakankamai rimtą pagrindą manyti, jog teismas jau yra apsisprendęs tenkinti prokurorės apeliacinį skundą ir skirti griežtesnę bausmę, taip, tikėtina, pateisindamas bausmę viršijusį kalinime išbūtą laiką. Atsižvelgiant į tai, konstatuotina, kad buvo pažeista nuteistųjų teisė į nešališką teismo procesą.“⁷⁴⁴

⁷⁴³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2004 m. lapkričio 16 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-738/2004.

⁷⁴⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. kovo 23 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-122/2010.

Tiesa, ne bet koks manymas, kad proceso subjektas gali būti šališkas, teismų pripažįstamas pagrįstu ir motyvuotu. Kaip minėta, teismų praktikoje gali susiklostyti įvairių situacijų, galinčių kelti abejonių dėl šališkumo, todėl jas vertinti privaloma kiekvienu konkrečiu atveju. Kasacinės instancijos teismas yra paaiškinęs, kad:

„Pagal BPK 164 straipsnio 1 dalį ikiteisminį tyrimą atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnai. Ikteisminį tyrimą organizuoja ir jam vadovauja prokuroras. Ši Baudžiamojo proceso kodekso norma suponuoja, kad ikiteisminio tyrimo tyrėjai ir prokurorai neišvengiamai turi palaikyti ryšius vykstant ikiteisminiam tyrimui, nes prokuroras yra tas proceso subjektas, kuris ikiteisminio tyrimo metu organizuoja ir prižiūri, kaip ikiteisminio tyrimo tyrėjai atlieka ikiteisminį tyrimą. BPK 58 straipsnyje yra aiškiai įtvirtinti nušalinimo pagrindai. Kasatoriaus nurodyta aplinkybė į šį pagrindų sąrašą nepatenka. Tyrėjos ryšio palaikymas su prokuroru yra ne šališkumą, bet tinkamai atliekamą ikiteisminio tyrimo darbą patvirtinanti aplinkybė. Taigi darytina išvada, kad nėra pagrindo dėl kasatoriaus argumentų abejoti tyrėjos nešališkumu.“⁷⁴⁵

Nešališkumo principo pažeidimu paprastai nelaikomos tam tikros aplinkybės, pavyzdžiui: teisėją, nagrinėjantį baudžiamąją bylą, su toje pačioje byloje kaip gynėju dalyvaujančiu advokatu sieja buvę darbiniai santykiai⁷⁴⁶; vienas iš traukiamo baudžiamojon atsakomybėn asmens šeimos narių ar giminaičių eina tam tikras pareigas bylą nagrinėjančiame teisme (nėra pagrindo tvirtinti, kad nė vienas to teismo teisėjas negali nagrinėti šios bylos dėl nešališkumo principo pažeidimo); kaltinamojo baudžiamąją bylą nagrinėjantis teisėjas praeityje yra nagrinėjęs kitas to paties kaltinamojo baudžiamąsias bylas arba anksčiau yra dirbęs prokuroru ir kontroliavęs bei organizavęs ikiteisminį tyrimą to paties asmens atžvilgiu kitose bylose⁷⁴⁷. Taigi baudžiamojo proceso įstatymas nedraudžia tam pačiam teisėjui nagrinėti keletą skirtingų bylų net ir dėl to paties asmens padarytų nusikaltimų, taip pat ir tam pačiam teisėjui dalyvauti nagrinėjant kelias to paties kaltinamojo bylas esant nusikaltimų sutapčiais, net ir tais atvejais, kai kelios bylos kilo iš vienos baudžiamosios bylos ir vėliau ikiteisminiai tyrimai buvo atskirti. Faktai, kad anksčiau vienas iš traukiamų baudžiamojon atsakomybėn asmenų ėjo pareigas teisėsaugos institucijoje (bet nevykdančioje teisingumo), ar procese dalyvaujančio asmens (prokuroro) šeimos narys dirbo toje pačioje institucijoje, kaip ir bylą nagrinėjęs teisėjas pirmosios instancijos teisme, savaime nelemia pagrįstos abejonės dėl teismo šališkumo.

⁷⁴⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. sausio 29 d. kasacinė nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-74/2013.

⁷⁴⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. spalio 21 d. kasacinė nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-396/2014.

⁷⁴⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. kovo 24 d. kasacinė nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-165-648/2015.

Apibendrinant bendruosius nušalinimo baudžiamajame procese pagrindus reikėtų pabrėžti, kad vieni iš jų, pavyzdžiui, numatytieji BPK 58 straipsnio 1 dalies 1 ir 2 punktuose, laikytini paprastaisiais nušalinimo pagrindais, nes proceso metu užtenka konstatuoti esant tuose punktuose aprašytą aplinkybę. Kita vertus, BPK 58 straipsnio 1 dalies 3 ir 4 punktuose numatytieji pagrindai laikytini kvalifikuotaisiais, nes, pavyzdžiui, siekiant išsiaiškinti prokuroro ar bylą nagrinėjančio teisėjo suinteresuotumą bylos baigtimi, būtina nustatyti tokio suinteresuotumo pagrindus.

Ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, teisiamojo posėdžio sekretoriaus, vertėjo, eksperto ar specialisto ankstesnis dalyvavimas procese atitinkamai ikiteisminio tyrimo pareigūnu, prokuroru, teisiamojo posėdžio sekretoriumi, vertėju, ekspertu ar specialistu nėra pagrindas juos nušalinti (BPK 58 straipsnio 4 dalis).

Specialieji nušalinimo baudžiamajame procese pagrindai nurodyti BPK 58 straipsnio 2 ir 3 dalyse, 61 straipsnyje. Jau minėta, kad specialiesiems nušalinimo pagrindams būdingas bendrasis požymis, jog dėl atliekamų procesinių funkcijų ypatumų arba procesinio statuso tam tikriems proceso subjektams, be bendrųjų, keliami ir papildomų procesinės veiklos skaidrumo ir kokybės reikalavimų. Tai paaiškina, kodėl teisėjams, vertėjams, ekspertams, specialistams ir advokatams ar advokatų padėjėjams yra keliami papildomų nešališkumo užtikrinimo reikalavimų.

BPK 58 straipsnio 2 dalies nuostatos yra taikomos išimtinai baudžiamąją bylą nagrinėjančiam teisėjui. Šio straipsnio 1 dalyje ir 2 dalies 1–6 punktuose numatyti pagrindai, draudžiantys teisėjui dalyvauti procese ar pakartotinai nagrinėti tą pačią bylą, teismų praktikoje skiriami į grupes, pavyzdžiui:

„1) teisėjas gali būti tik vienos rūšies proceso subjektas byloje ir vienintelėje instancijoje, kai priimamas galutinis procesinis sprendimas, tačiau pakartotinai nesprenžia tos pačios bylos toje pačioje instancijoje, ją grąžinus po peržiūrėjimo apeliacine ar (ir) kasacine tvarka, taip pat nedalyvauja byloje kaip teisėjas, priimantis kitus procesinius sprendimus, jei sprendė klausimus, susijusius su kardomojo kalinimo, jo pratęsimo klausimo sprendimu, procesinių prievartos priemonių sankcionavimu, proceso dalyvių skundais toje byloje; 2) jis negali būti šeimos narys ar giminystės ryšiais susijęs su bet kuriuo iš proceso dalyvių; 3) nei jis, nei jo šeimos nariai ar giminaičiai neturi būti asmeniškai suinteresuoti bylos baigtimi.“⁷⁴⁸

Pirmasis citatoje nurodytas reikalavimas teisėjui apima šiuos specialiuosius nušalinimo pagrindus: 1) jeigu jis tame procese dalyvavo kaip ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar gynėjas; 2) jeigu jis sprendė įtariamojo suėmimo ar suėmimo pratęsimo klausimą, sankcionavo

⁷⁴⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. kovo 24 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-165-648/2015.

procesinių prievartos priemonių taikymą arba nagrinėjo proceso dalyvių skundus toje pačioje byloje; 3) jeigu jis priėmė nuosprendį pirmosios instancijos teisme, tai negali tos pačios bylos nagrinėti apeliacine ir kasacine tvarka, taip pat iš naujo nagrinėti pirmosios instancijos teisme tuo atveju, kai panaikintas jo priimtas nuosprendis; 4) jeigu jis priėmė sprendimą apeliacinės instancijos teisme, tai tos bylos negali nagrinėti kasacine tvarka; 5) jeigu jis priėmė sprendimą kasacinės instancijos teisme, tai negali dalyvauti nagrinėjant tą bylą apeliacine tvarka; 6) jeigu jis priėmė sprendimą apeliacinės arba kasacinės instancijos teisme, tai negali tos bylos iš naujo nagrinėti pirmosios instancijos teisme.

Minėtieji teisėjo nušalinimo pagrindai rodo, jog teismas vykdydamas teisingumą turėtų būti labai apdairus ir užtikrinti, kad bet kurios bylos nagrinėjimo teisme proceso stadijos metu būtų užtikrinamas teisingas teismo procesas ir jame dalyvaujantiems asmenims nekiltų abejonių dėl subjektyvaus ar objektyvaus teismo nešališkumo.

Būtina priminti, kad *teismo nešališkumo reikalavimas turi du aspektus*. Pirmą, teismas turėtų būti subjektyviai nešališkas, t. y. nė vienas teisėjas negali turėti asmeninio išankstinio nusistatymo ar būti šališkas. Antra, teismas turėtų būti nešališkas objektyviaja prasme, t. y. pateikti pakankamai garantijų, pašalinančių bet kokią abejonę dėl galimo teismo šališkumo. Vertinant teisėjo objektyvaus nešališkumo klausimą, svarbios ir kitos baudžiamosios bylos aplinkybės, t. y. teisėjo požiūris vertinant įrodymus byloje, prašymų nagrinėjimas teisme, naujo sprendimo (nuosprendžio ar nutarties) priėmimas ir kt. Kiekvienu konkrečiu atveju vertinant objektyviuosius teisėjo nešališkumo aspektus turėtų būti nustatoma realių faktų, keliančių abejonių dėl teisėjo nešališkumo. Nešališkumas apima ne tik reikalavimą tirti bei nagrinėti bylą nešališkai renkant ir kaltinamuosius, ir teisinančiuosius įrodymus, išaiškinant ir atsakomybę sunkinančias, ir lengvinančias aplinkybes, bet ir reikalavimą paisyti įstatymu nustatytų aplinkybių, kurioms esant teisėjas negali būti laikomas nešališku ir galinčiu byloje priimti objektyvų sprendimą. Nešališkumo reikalavimo pažeidimui konstatuoti vienos iš bylos šalių nuomonės nepakanka, turėtų būti nustatyta esant aplinkybių, liudijančių teismo suinteresuotumą priimti sprendimą, palankų vienai kuriai nors proceso šaliai, ar šališką proceso organizavimą⁷⁴⁹. Kita vertus, teismų praktikoje paprastai pripažįstama, kad nešališkumo principas negali būti suprantamas pernelyg plačiai, pavyzdžiui, siejamas su nuosprendžio motyvacijos stoka, įrodymų tyrimo rezultatų neįvertinimu, kitokiais teismo sprendimo surašymo trūkumais⁷⁵⁰. Taigi nesutikimas su teismo pateiktu įrodymų vertinimu ir jo pagrindu padarytomis teismo išvadomis savaime nesietinas su teismo šališkumu.

⁷⁴⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. kovo 6 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-102-699/2015.

⁷⁵⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. vasario 10 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-49-696/2015.

Užtikrinant kaltinamojo teisę į nešališką bylos nagrinėjimą teisme ir subjektyviają, ir objektyviają prasme, BPK 58 straipsnio 2 dalies 2 punkte yra įtvirtintas reikalavimas, kad bylą nagrinėtų dėl kaltinamojo jokių žmogaus teises ribojančių sprendimų nepriėmęs teisėjas. Net ir tuo atveju, jeigu teisėjas, sprendęs klausimą dėl procesinių prievartos priemonių taikymo, pats yra įsitikinęs, kad subjektyviai yra nešališkas, t. y. neturi jokių išankstinių nuostatų dėl kaltinamojo, vis dėlto ši situacija gali objektyviai leisti kitiems asmenims susidaryti įspūdį, jog teisėjas galbūt linkęs priimti kaltinamajam nepalankius sprendimus. Taigi kiekvienoje byloje turėtų būti užtikrinama, kad nebūtų sudaryta prielaidų tokio pobūdžio abejonoms. Šiuo klausimu teismas yra nurodęs, kad „teismo nešališkumo principas suvokiamas kaip suinteresuotų bylos baigtimi proceso dalyvių, o ypač kaltinamojo, garantija į tai, kad baudžiamoji byla būtų išnagrinėta teismo, neturinčio ir neišreiškiančio jokio išankstinio nusistatymo proceso dalyvių atžvilgiu (kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-243/2009)“⁷⁵¹.

Bene dažniausiai pasitaikantys teisėjo (teismo) nušalinimo pagrindai yra atvejai, kai jis sprendė įtariamojo suėmimo ar suėmimo pratęsimo klausimą, sankcionavo procesinių prievartos priemonių taikymą arba nagrinėjo proceso dalyvių skundus toje pačioje byloje. BPK 58 straipsnio 2 dalies 2 punkte numatyto nušalinimo (nusišalinimo) pagrindo paskirtis – užtikrinti, kad bylos nenagrinėtų ir teismo baigiamojo akto nepriimtų teisėjas, kuris, kaltinamojo manymu, byloje gali turėti išankstinę nuomonę. Šį pagrindą sudaro trys galimi atvejai: *pirma*, ankstesnis procesinės prievartos priemonės – suėmimo – klausimo sprendimas toje pačioje baudžiamojoje byloje; *antra*, kitų procesinių prievartos priemonių, kurias gali skirti (sankcionuoti) tik ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas, taikymas; *trečia*, toje pačioje byloje dalyvaujančių proceso dalyvių skundų nagrinėjimas. Jeigu nustatoma esant tokių pagrindų, vadinasi, bylą nagrinėjantis teisėjas, prieš tai dalyvavęs atliekant tam tikrus veiksmus ar priimant sprendimus toje pačioje byloje, gali turėti išankstinių nuostatų dėl kaltinamojo kaltės, nusikalstamos veikos įvykio ir kt. Šiuo atveju yra svarbi net prielaida, kad teisėjas galėtų būti šališkas dėl kaltinamojo ar bylos aplinkybių. Net ir prielaidų dėl galimo teismo šališkumo šalinimas suponuoja teisminio proceso principo, užtikrinančio procedūrinį teisingumą⁷⁵², įgyvendinimą. EŽTT byloje *Hauschildt prieš Daniją* buvo konstatuotas Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimas, nes teisėjas, priėmęs galutinį nuosprendį byloje, anksčiau priėmė sprendimą sulaikyti kaltinamąjį. Teismo nuomone, sprendimas sulaikyti kaltinamąjį galėjo būti paremtas nuomone, kad asmuo kaltas, nes teisėjas, ikiteisminio nagrinėjimo metu skirdamas kardomąją

⁷⁵¹ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. vasario 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-258-307/2015.

⁷⁵² BAUBLYS, L. Teisingumą vykdo tik teismas: chrestomatinės tiesos ir nechrestomatinės problemos. Viešosios teisės raida: *de iure* ir *de facto* problematika. Vilnius: Leidykla MES, 2013, p. 16.

priemonę, daug kartų apklausė pareiškėją, o tai verčia abejoti vėlesnio teismo proceso objektyvumu⁷⁵³.

Teisėjo sankcionuojamų prievartos priemonių taikymas paprastai yra galimas tik esant pagrindui manyti, kad asmuo, kuriam turėtų būti taikomos tokios priemonės, gali būti padaręs nusikalstamą veiką. Jeigu teisėjas nusprendžia (ar leidžia) taikyti prievartos priemonę, kuri, kaip tikėtina, gali būti taikoma tik nusikalstamą veiką padariusiam ar ją ketinančiam daryti asmeniui, įtariamajam (kaltinamajam) atsiranda pagrindas manyti, kad teisėjas jau susidarė išankstinę nuomonę dėl jo kaltumo, o kartu ir pagrindas abejoti, ar tas teisėjas gali priimti jam palankų sprendimą.

BPK 58 straipsnio 2 dalies 2 punkte numatytas nušalinimo pagrindas taikytinas ir tais atvejais, kai nustatoma, kad teisėjas anksčiau yra dalyvavęs sprendžiant prievartos priemonių pagal Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymą⁷⁵⁴ taikymo klausimus. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pabrėžė:

„Tai, kad prievartos priemonė sankcionuojama pagal Operatyvinės veiklos įstatymą, o ne pagal BPK, niekaip nekeičia situacijos, nes ir tokiu atveju teisėjas išreiškia poziciją apie galimai padarytą nusikalstamą veiką, o tai suteikia pagrindą kaltinamajam abejoti jam palankaus sprendimo priėmimo galimybėmis. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad žmogaus teisių apsaugos požiūriu skirtingai vertinti situacijas, kai prievartos priemonės taikomos pagal BPK ir situacijas, kai tai daroma pagal Operatyvinės veiklos įstatymą, neleidžia ir konstitucinė jurisprudencija. 2000 m. gegužės 8 d. Konstitucinio Teismo nutarime yra pažymėta, kad „... ikiteisminis tyrimas apima ir operatyvinę veiklą. Operatyviniais veiksmais gauta informacija Baudžiamojo proceso kodekso nustatytais atvejais ir tvarka gali būti panaudota kaip įrodymai baudžiamojoje byloje...“ Iš baudžiamosios bylos medžiagos matyti, kad Šiaulių apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininkė I. I. 2006 m. vasario 21 d. operatyvinio sekimo byloje Nr. (duomenys neskelbtini) priėmė nutartį Nr. (duomenys neskelbtini) sankcionuoti nenustatytos asmenybės piliečio, vardu Žilvinas, slaptą telekomunikacijų tinklais perduodamos informacijos kontrolę nuo 2006 m. vasario 28 d. iki 2006 m. kovo 28 d. Telefoninių pokalbių suvestinėse Ž. L. įvardytas savo vardu ir pavarde. Ši teisėja taip pat sankcionavo D. Z. – kito nuteistojo byloje – telefoninių pokalbių klausymąsi 2006 m. kovo 9 d. nutartimi Nr. (duomenys neskelbtini). Tai reiškia, kad teisėja I. I., sankcionavusi operatyvinio tyrimo veiksmo atlikimą, neturėjo teisės pagal BPK 58 straipsnio 2 dalies 2 punktą nagrinėti bylos apeliacine tvarka.“⁷⁵⁵

⁷⁵³ JOČIENĖ, D.; ČILINSKAS, K. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Petro ofsetas, 2004, p. 192.

⁷⁵⁴ Atitinkamai iki 2012 m. gruodžio 31 d. galiojęs Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas.

⁷⁵⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. vasario 9 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-42/2010.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad įstatyme numatyta nušalinimo pagrindo sąlyga – toje pačioje byloje dalyvaujančių proceso dalyvių skundų nagrinėjimas – savaime negali būti aiškinama kaip pakankama teisėjo šališkumo prielaida. Akivaizdu, kad ikiteisminio tyrimo metu ikiteisminio tyrimo teisėjas gali nagrinėti daug įvairiausių proceso dalyvių skundų, tarp kurių esama ir grynai procedūrinio pobūdžio turinio. Šiuo atveju priimant sprendimą dėl galimo teisėjo šališkumo ir nustačius, kad teisėjas toje pačioje byloje yra nagrinėjęs proceso dalyvių skundus, vertintina, kokio turinio ir kieno skundus teisėjas nagrinėjo. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pripažino, kad ikiteisminio tyrimo teisėjo epizodinis dalyvavimas nagrinėjant skundus savaime negali būti laikomas aplinkybe, numatyta BPK 58 straipsnio 2 dalies 2 punkte, dėl kurios teisėjas negali dalyvauti nagrinėjant bylą pirmosios instancijos teisme; tokiu atveju reikėtų įvertinti procesinio sprendimo pobūdį:

„Nagrinėjamoje byloje nustatyta, kad Klaipėdos miesto apylinkės teismo 2014 m. kovo 17 d. nuosprendį priėmęs teisėjas J. Š. ikiteisminio tyrimo metu toje pačioje byloje nagrinėjo įtariamojo V. T. gynėjo advokato R. Kivyčiaus skundą ir priėmė 2011 m. gegužės 5 d. nutartį jį atmesti. Tačiau sprendžiant klausimą, ar tokiu atveju tas pats teisėjas vėliau galėjo nagrinėti bylą, yra svarbus nurodyto procesinio dokumento turinys ir pobūdis. Iš bylos aplinkybių matyti, kad baudžiamąją bylą išnagrinėjęs teisėjas ikiteisminio tyrimo metu nagrinėjo įtariamojo gynėjo skundą dėl prokuroro nutarimo, kuriuo buvo atsisakyta leisti susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis – specialisto išvada, teisėtumo. Jokie kiti klausimai, priimant sprendimą dėl gynėjo skundo, svarstyti nebuvo, ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartyje pasisakyta tik dėl BPK 177 straipsnio, 181 straipsnio 1 dalies nuostatų taikymo pagrįstumo, teisėjas nevertino ikiteisminio tyrimo duomenų, nepasisakė dėl įtarimo pagrįstumo ar bylos faktinių aplinkybių, nes tai rodytų išankstinę teisėjo nuomonę dėl atskirų proceso dalyvių ar bylos baigties. Todėl nagrinėjamu atveju konstatuoti apkaltinamąjį nuosprendį priėmusio teisėjo šališkumą, jo asmeninį tendencingumą, išankstinės nuomonės turėjimą ar daryti išvadą dėl nešališkumo principo pažeidimo objektyviuoju aspektu nėra jokio pagrindo.“⁷⁵⁶

Nurodytojo požiūrio laikosi ir EŽTT, kuris byloje *Bulut prieš Austriją* (1996 m.) pabrėžė, kad „teisėjo ribotas laiko atžvilgiu dalyvavimas ikiteisminiame tyrime, tik apklausiant du liudininkus, tačiau nevertinant įrodymų, nesukėlė teismo nešališkumo principo pažeidimo“⁷⁵⁷.

BPK 58 straipsnio 2 dalyje numatytas teisėjo nušalinimo pagrindų sąrašas yra baigtinis. Šio straipsnio 2 dalyje draudimas teisėjui nagrinėti bylos tuo atveju, jeigu jo sprendimas perduoti bylą prokurorui kaltina-

⁷⁵⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2015 m. balandžio 28 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-124-648/2015.

⁷⁵⁷ JOČIENĖ, D.; ČILINSKAS, K. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius: Petro ofsetas, 2004, p. 192.

mojo akto trūkumams pašalinti aukštesnės instancijos teismo buvo panaikintas, nėra numatytas. Vadinasi, tokiu atveju nėra pagrindo teisėjui reikšti nušalinimą, nebent esama kitų BPK 58 straipsnio 1 dalies 4 punkte numatytų pagrindų.

BPK 58 straipsnio 3 dalyje numatytas *specialusis nušalinimo pagrindas* procese dalyvaujančiam vertėjui, ekspertui ar specialistui – tai jų *nekompetentingumas*. Kitaip tariant, minėtieji proceso subjektai gali būti nušalinami nuo dalyvavimo procese ir tuo atveju, jeigu paaiškėja bet kurio iš jų negebėjimas pagal turimą patirtį, įgūdžius ir žinias atlikti tam tikrų procesinių funkcijų, siejamų su vertėjo, eksperto ar specialisto procesiniu statusu. Šis konkretus nušalinimo pagrindas nėra siejamas su vertėjo, eksperto ar specialisto galimu suinteresuotumu bylos eiga ar baigtimi, – toks bendrasis nušalinimo pagrindas numatytas BPK 58 straipsnio 1 dalies 3 punkte. Specialusis nušalinimo pagrindas sudaro prielaidas užkirsti kelią dalyvauti procese reikiamos kompetencijos neturintiems subjektams, kurių dalyvavimas galėtų pakenkti baudžiamojo proceso paskirčiai, teisingam ir teisėtam procesinio sprendimo priėmimui. Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymo⁷⁵⁸ 4¹ straipsnio 1 dalyje numatyta, kad teismo ekspertų veikla turėtų būti grindžiama nepriklausomumu, profesionalumu, profesinių sprendimų skaidrumu, sąžiningumu, nešališkumu, pagarbos teisės aktams ir asmenų teisėms, konfidencialumu, teisingumu ir tyrimo išsamumo principais. Eksperto ir specialisto dalyvavimas baudžiamajame procese yra labai svarbus ir reikšmingas uždavinys, leidžiantis ikiteisminio tyrimo institucijoms, teismui pasitelkti specialiąsias žinias, kurios yra reikalingos siekiant išsamiai, visapusiškai ir objektyviai atlikti ikiteisminį tyrimą, teisingai išspręsti bylą teisme. Todėl šių specialiųjų žinių turinčių subjektų kompetencijos klausimas baudžiamajame procese yra labai reikšmingas.

Advokato ir advokato padėjėjo nušalinimo pagrindai

BPK 61 straipsnis išskirtinai reglamentuoja advokato ir advokato padėjėjo nušalinimo pagrindus. BPK 58 straipsnyje numatyti nušalinimo pagrindai advokatams ar advokato padėjėjams netaikomi, todėl įstatymų leidėjas šį nušalinimo mechanizmą įtvirtino atskirame straipsnyje, kuriam reikalingas išsamesnis aptarimas.

BPK 61 straipsnio nuostatos, reglamentuojančios advokato ir advokato padėjėjo nušalinimo baudžiamajame procese pagrindus, nustato draudimą šiam proceso dalyviui kaip įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo ar išteisintojo gynėjui arba nukentėjusiojo, civilinio ieškovo ir civilinio atsakovo atstovui dalyvauti procese, jeigu:

1) jis toje pačioje byloje teikia arba anksčiau teikė teisinę pagalbą asmeniui, kurio interesai prieštarauja teisinės pagalbos prašančio asmens interesams;

⁷⁵⁸ Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 112-4969.

2) jeigu anksčiau toje pačioje byloje dalyvavo kaip teisėjas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, ekspertas, specialistas, vertėjas ar liudytojas;

3) jeigu tiriant arba nagrinėjant bylą dalyvauja pareigūnas, su kuriuo tas advokatas arba advokato padėjėjas susijęs giminystės ryšiais.

Šių nušalinimo pagrindų visuma lemia, kad advokatas arba advokato padėjėjas gali būti nušalintas nuo tolesnio dalyvavimo procese ne dėl jo suinteresuotumo bylos kryptimi ar baigtimi, bet dėl to, kad šio proceso dalyvio funkcija konkrečiame baudžiamajame procese turėtų būti vienalytė. Natūralu, kad advokatas (advokato padėjėjas) kaip gynėjas arba atstovas baudžiamajame procese visada bus šališkas ginamojo arba atstovaujamo asmens procesinių interesų atžvilgiu, todėl manyti, kad gynėjas arba atstovas turėtų būti visiškai neutralus bylos aplinkybių atžvilgiu, niekaip negalima. Priešingu atveju tai prieštarautų pačiai gynėjo ar atstovo baudžiamajame procese sampratai. Tačiau įstatyme numatytos galimybės nušalinti advokatą ar jo padėjėją sudaro prielaidas užtikrinti paties proceso racionalumą procesinių funkcijų derinimo prasme. Vadinasi, baudžiamajame procese gynybos, kaltinimo, ikiteisminio tyrimo ir teisingumo funkcijos turėtų būti nesusijusios, atskiros ir viena kitos nedubliuojančios. Kalbėdamas apie gynybos funkciją ir jos principinę svarbą baudžiamajame procese Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs, kad teisė į gynybą, įgyvendinama atliekant gynybos funkciją, yra viena iš tiesos nustatymo byloje garantijų. Konstitucinis Teismas nurodė:

„<...> teisė pasirinkti pačiam advokatą, skirtingai negu teisė turėti advokatą, nėra absoliuti. Antai tas pats advokatas negali būti dviejų ar daugiau asmenų, įtariamų padarius nusikaltimą, ir kaltinamųjų gynėju, jeigu vieno iš jų gynybos interesai prieštarauja kito gynybos interesams. <...> tais atvejais, kai asmens gynybos įgyvendinimui kyla realių sunkumų, teismas gali pasiūlyti šiam asmeniui pasirinkti kitą advokatą.“⁷⁵⁹

Taigi gynybos funkcija, kurią atlieka įtariamąjo ar kaltinamojo gynėjas, prarastų savo tikrąją prasmę, autentiškumą ir veiksmingumą, jeigu būtų nustatyta, kad gynėjas tame pačiame procese teikia arba teikė teisinę pagalbą asmeniui, kurio interesai prieštarauja kito teisinės pagalbos prašančio asmens, dalyvaujančio tame pačiame procese, interesams. Kitaip tariant, advokatas negali tame pačiame baudžiamajame procese ginti dviejų asmenų, kurių gynybos interesai yra skirtingi, arba ginti vieną asmenį, jeigu toje pačioje byloje prieš tai gynė kitą asmenį, kurio gynybos interesai buvo priešingi asmens, kurį tas pats advokatas dabar gina, interesams. Tai rodo ir teismų praktika:

„Baudžiamąjo proceso įstatymas numato draudimą ginti kelis asmenis esant bet kokiems dviejų ar daugiau ginamųjų pasirinktų gynybos pozicijų neatitikimams, egzistuojantys prieštaravimai tarp asmenų parodymų nepri-

⁷⁵⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas.

valo būti esminiai. Kaip jau minėta, Lietuvos Respublikos BPK 47 straipsnio 1 dalyje bei Lietuvos Respublikos BPK 61 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos teisės normos yra imperatyvaus pobūdžio ir nenumato jokių išimčių, kurios leistų advokatui ginti priešingus interesus procese turinčius asmenis, todėl Vilniaus apygardos teismo nutartis nušalinti advokatą nuo kaltinamojo V. Š. gynybos yra pagrįsta ir teisėta.

Advokatas skunde įrodinėja, kad M. A. M. N. ir V. Š. atžvilgiu vykstantys baudžiamieji procesai yra visiškai skirtingi. Kaip matyti iš baudžiamosios bylos medžiagos, dėl galimai M. A. M. N. ir V. Š. padarytų tų pačių nusikalstamų veikų, vyko vienas ikiteisminis tyrimas. Jiems abiem pareikšti analogiški kaltinimai, kad veikdami organizuotoje grupėje kartu su kitais asmenimis, organizavo neteisėtą žmonių gabenimą per Lietuvos Respublikos valstybės sieną dėl savanaudiškų paskatų ir pasikėsino organizuoti žmonių gabenimą per Lietuvos Respublikos valstybės sieną dėl savanaudiškų paskatų. Atsižvelgiant į nurodytas aplinkybes, vien tai, kad ikiteisminis tyrimas M. A. M. N. atžvilgiu buvo išskirtas minėtam asmeniui pasislėpus nuo teisėsaugos institucijų, nesudaro pagrindo laikyti, jog M. A. M. N. ir kaltinamojo V. Š. atžvilgiu pradėti du skirtingi ir tarpusavyje nesusiję baudžiamieji procesai. Leidus advokatui ginti kaltinamąjį V. Š. procese, kuris vyksta iš esmės dėl tapačių nusikalstamų veikų, būtų pažeisti jo gynybos interesai, o kartu esmingai pažeistas baudžiamojo proceso įstatymas (Lietuvos Respublikos BPK 369 straipsnio 3 dalis). Pagrįstas ir motyvuotas advokato, šiuo metu negalinčio ginti kaltinamojo Vilniaus apygardos teisme, nušalinimas, nepažeidžia kaltinamojo V. Š. teisės į gynybą. Advokatas nušalintas pagrįstai, siekiant užtikrinti paties kaltinamojo V. Š. interesus ir teisę į tinkamą gynybą baudžiamajame procese.⁷⁶⁰

Įstatyme nenurodoma, kad dviejų ar daugiau įtariamųjų (kaltinamųjų) gynybos interesų prieštaravimai būtų esminiai, taigi draudimas ginti kelis asmenis taikytinas esant bet kokių ginamųjų pasirinktų gynybos pozicijų neatitikčių. Gynybos interesų prieštaravimas konstatuotinas, pavyzdžiui, tada, jeigu vienas iš bendrininkų prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką, o kitas ginčija jam reiškiamo įtarimo pagrįstumą arba nurodo kitą kaltinamąjį kaip asmenį, padariusį nusikaltimą, ir pan.

Be to, pabrėžtina, kad advokatas, atliekantis gynybos arba atstovavimo funkciją, negali toliau dalyvauti baudžiamajame procese, jeigu prieš tai šiame procese atlikto kitas procesines funkcijas: ikiteisminio tyrimo, kaltinimo ar teisingumo ir pan. Šiuo atveju įstatymas imperatyviai draudžia tame pačiame procese, kad ir ne tuo pačiu metu, advokatui atlikti dvi skirtingo turinio funkcijas. Tokiu būdu įstatymas užtikrina baudžiamojo proceso aiškumą ir teisinio proceso sąžiningumą.

⁷⁶⁰ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2015 m. sausio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-3-483/2015.

Nušalinimo tvarka

Teisę proceso metu reikšti nušalinimą turi BPK 57 straipsnio 1 dalyje numatyti subjektai: įtariamasis, kaltinamasis, nuteistasis, išteisintasis, gynėjas, prokuroras, taip pat nukentėjusysis, privatus kaltintojas, civilinis ieškovas, civilinis atsakovas arba jų atstovai. Būtent šių subjektų grupės apibrėžimą įstatymų leidėjas grindžia jų procesiniu ir materialiuoju interesu. Kaip antai įtariamasis, kaltinamasis, nuteistasis, išteisintasis, gynėjas, nukentėjusysis, privatus kaltintojas, civilinis ieškovas ir atsakovas bei jų atstovai – ir įgaliotieji, ir atstovai pagal įstatymą – baudžiamojoje byloje siekia atitinkamų tikslų. Pavyzdžiui, įtariamasis siekia nutraukti ikiteisminį tyrimą, nes nepadaryta nusikalstama veika, turinti nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių, o nukentėjusysis – nubausti kaltininką, gauti jam padarytos žalos atlyginimą ir pan. Tačiau prokuroras, atlikdamas savo pareigą vykdyti baudžiamąjį procesą, palaikyti valstybinį kaltinimą teisme, be kita ko, siekia, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas.

Jeigu BPK 57 straipsnio 1 dalyje įvardytų nušalinimo teisę turinčių subjektų procesinį interesą pažeidžia ar kitaip suvaržo atitinkamai už baudžiamojo proceso tinkamą vyksmą atsakingi asmenys arba tokiam procese dalyvauja asmenys, dėl kurių kompetencijos ar kitokių veiksmų kyla grėsmė baudžiamojo proceso paskirties įgyvendinimui, t. y. objektyviai esant aptartiesiems nušalinimo pagrindams, tokiems asmenims gali būti reiškiamas nušalinimas BPK nustatyta tvarka.

Nušalinimas gali būti reiškiamas ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui, ikiteisminio tyrimo teisėjui, teisėjui, teismo posėdžio sekretoriui, vertėjui, ekspertui ir specialistui (BPK 57 straipsnio 2 dalis), taip pat nustatytais pagrindais – ir advokatui bei advokato padėjėjui (BPK 61 straipsnis). Aptartųjų nušalinimo pagrindų visuma ir jų skirstymas į bendruosius bei specialiuosius paaiškina, kodėl įstatymų leidėjas apibrėžė būtent tokią subjektų, kuriems galima reikšti nušalinimą, grupę. Įstatyme numatyta galimybė pareikšti nušalinimą šiems subjektams aiškintina tuo, kad pastarieji iš esmės yra atsakingi už baudžiamosios bylos ištyrimą ir išnagrinėjimą ar pagalbą tai darant. Teismo posėdžio sekretorius, vertėjas, ekspertas ar specialistas nėra tie subjektai, kurie atsakingi už baudžiamojo proceso atlikimą. Ir nors jie nėra valstybės įgalioti atlikti ikiteisminio tyrimo, kaltinimo ar teisingumo vykdymo funkcijas, jų veikla baudžiamojoje byloje yra svarbi – jie vienaip ar kitaip padeda procesą vykdančioms subjektams spręsti procesinius teisinius ar organizacinius klausimus. Antra vertus, kaip ir tie subjektai, atsakingi už baudžiamojo proceso atlikimą, taip ir pastarieji baudžiamojoje byloje, kurioje atlieka savo funkcijas, negali būti suinteresuoti bylos baigtimi⁷⁶¹.

⁷⁶¹ JURKA, R.; AŽUBALYTĖ, R.; GUŠAUSKIENĖ, M.; PANOMARIOVAS, A. Baudžiamojo proceso principai. Metodinė mokomoji priemonė. Vilnius: Eugrimas, 2009, p. 80–85.

BPK 59 ir 60 straipsniai⁷⁶² reglamentuoja nušalinimo teisme ir ikiteisminio tyrimo metu tvarką. Esant ikiteisminio tyrimo stadijai, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas, vertėjas, ekspertas ar specialistas turi pareigą patys nusišalinti, jeigu paaiškėja BPK 58 straipsnyje numatyti galimo šališkumo pagrindai. Šių proceso subjektų pareiga nusišalinti grindžiama jų statusu. Paaikšėjus tokiems atvejams, pareigūnai turi pareigą nedelsdami nusišalinti ir dėl to surašyti motyvuotą tarnybinį pranešimą ar nutarimą. Nors BPK nenumato reikalavimo nusišalinimą fiksuoti raštu, motyvuotas rašytinis paaikškinimas, fiksuojamas arba nutarime, arba tarnybiniame pranešime, baudžiamojo proceso dalyviams suteikia aiškumo. Nusišalinimo kaip nušalinimo instituto atmaina rodo, kad atitinkami baudžiamojo proceso subjektai, atsakingi už proceso eigą arba atskirus proceso veiksmus, ir kiti subjektai (pavyzdžiui, ekspertas, specialistas), kurie suteikia galimybę byloje naudotis specialiosiomis žiniomis ir gauti reikšmingų duomenų, turėtų būti apdairūs ir rūpestingi, neleisti kilti abejonių dėl galimo jų šališkumo. Šiuos teiginius pagrindžia ir teismų praktika:

„<...> kolegija sutinka su apeliančių argumentais dėl 2004-03-03 teismo medicinos specialisto išvados Nr. 29/147(G) vertinimo. Šią specialisto išvadą <...> pasirašė komisija, susidedanti iš 7 specialistų, iš kurių 5 tuo metu buvo <...> darbuotojai, tame tarpe ir K. G., kurio baudžiamosios atsakomybės klausimas yra sprendžiamas šioje byloje. Taigi <...> dirbę medikai sudarė absoliučią specialistų komisijos narių daugumą, galėjusią lemti specialistų komisijos išvadas nepriklausomai nuo kitų komisijos narių užimtos pozicijos. Be kitų klausimų, šiai specialistų komisijai buvo pavesta atsakyti ir į klausimus, ar <...> buvo pažeistos gydymo ir priežiūros instrukcijos, ir kas yra atsakingas už galimus pažeidimus. Akivaizdu, jog tiek specialistas K. G., vėliau tapęs byloje įtariamuoju ir kaltinamuoju, tiek ir kiti <...>, vėliau tapusioje byloje civiliniu atsakovu, dirbę K. G. kolegos specialistai buvo suinteresuoti bylos baigtimi K. G. ir <...> naudai. Todėl šie specialistai, kaip tai numato BPK 60 str. 1 d., privalėjo nusišalinti nuo specialisto pareigų atlikimo nagrinėjamoje byloje BPK 58 str. 1 d. 3 p. numatytu pagrindu. Nustačius, kad dauguma iš teismo medicinos specialisto išvadą Nr. 29/147(G) pasirašiusių specialistų specialisto funkcijas atliko, nepaisydami baudžiamojo proceso įstatyme numatytos imperatyvios pareigos nusišalinti nuo specialisto funkcijų atlikimo dėl darbinių santykių sąlygoto suinteresuotumo bylos baigtimi, šioje specialisto išvadoje esantys

⁷⁶² Lietuvos Respublikos 2016 m. birželio 23 d. įstatymu Nr. XII-2480 BPK 59 straipsnio 4 dalis pakeista ir išdėstyta taip: „4. Teisėjo nusišalinimą turi patvirtinti teismo pirmininkas, pirmininko pavaduotojas, to teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininkas ar jų paskirtas teisėjas. Jeigu teismo pirmininkas, pirmininko pavaduotojas, Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininkas ar jų paskirtas teisėjas teisėjo nusišalinimo nepatvirtina, nepagrįstą nusišalinimą pareiškęs teisėjas privalo nagrinėti bylą iš esmės“; taip pat pakeista BPK 60 straipsnio 5 dalis ir išdėstyta taip: „5. Dėl ikiteisminio tyrimo teisėjo nušalinimo nusprendžia apylinkės teismo pirmininkas, pirmininko pavaduotojas ar jų paskirtas teisėjas šio straipsnio 4 dalyje nustatyta tvarka.“ Įstatymas įsigalioja 2018 m. sausio 1 d. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/911f21e03eb811e6a8ae9e1795984391>>.

duomenys negali būti vertinami kaip patikimi ir gauti teisėtu būdu. Todėl minimoje specialisto išvadoje esančių duomenų kolegija nelaiko įrodymu ir tolesniame apeliacinių skundų nagrinėjimo procese jais nesivadovauja (tai liečia specialisto išvadą Nr. 29/147(G) visa apimtimi, nes specialistų suinteresuotumas palankia bylos baigtimi (duomenys neskelbtini) ir ten dirbančio K. G. naudai suponuoja ir galimą specialistų suinteresuotumą bylos baigtimi kitų proceso šalių – nukentėjusiųjų bei <...> ir ten dirbančios D. K. nenaudai.⁷⁶³

Tais pačiais pagrindais, kaip ir nusišalinimo atveju, BPK 57 straipsnio 1 dalyje numatyti subjektai turi teisę motyvuotai raštu pareikšti nušalinimą ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui, ikiteisminio tyrimo teisėjui, vertėjui, ekspertui ar specialistui. Pabrėžtina, kad nors įstatyme nenumatyta, per kokį terminą turėtų būti pareikštas nušalinimas, ikiteisminio tyrimo nuostatų visuma leidžia teigti, kad nušalinimo pareiškimas galimas, kol vyksta ikiteisminis tyrimas.

Jeigu nušalinimas pareiškiamas vertėjui, ekspertui ar specialistui, šių subjektų nušalinimo klausimą atitinkamai gali spręsti arba ikiteisminio tyrimo pareigūnas, arba ikiteisminiam tyrimui vadovaujantis ir jį organizuojantis prokuroras. Per įmanomai trumpiausią laiką klausimą dėl pareikšto nušalinimo ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras turėtų išspręsti patikrindami tokio pareiškimo pagrįstumą, o esant reikalui gali pareikalauti papildomų duomenų iš subjektų, kuriems pareikštas nušalinimas. Visais atvejais, kai dėl pareikšto nušalinimo vertėjui, ekspertui ar specialistui priimamas sprendimas netenkinti tokio pareiškimo, yra surašomas motyvuotas nutarimas, kuris paskelbiamas pareiškimą pateikusiam asmeniui. Nors BPK nenumato, pareiškimo dėl nušalinimo tenkinimo atveju vis tiek turėtų būti surašomas motyvuotas nutarimas, kuris gali būti skundžiamas BPK 62, 63 straipsnių nustatyta tvarka.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnui pareikšto nušalinimo klausimą turėtų išspręsti ikiteisminiam tyrimui vadovaujantis prokuroras motyvuotu nutarimu, dėl prokurorui pareikšto nušalinimo motyvuota nutartimi sprendimą priima ikiteisminio tyrimo teisėjas, o dėl pastarajam pareikšto nušalinimo ikiteisminio tyrimo metu sprendžia apylinkės teismo, kuriame šis teisėjas dirba, pirmininkas motyvuota nutartimi. Proceso aiškumo siekis reikalauja, kad bet kokie procesiniai sprendimai dėl pareikšto nušalinimo turėtų būti motyvuojami raštu.

Atkreiptinas dėmesys, kad net ir tuo atveju, jeigu pareikštas nušalinimas ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui, ikiteisminio tyrimo teisėjui, vertėjui, ekspertui ar specialistui yra motyvuotai atmetamas, šie subjektai turi teisę savo iniciatyva nusišalinti motyvuotai nurodydami tokio sprendimo argumentus.

⁷⁶³ Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. kovo 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-2-557/2010.

Pareiškimo dėl nušalinimo padavimas proceso nestabdo (BPK 60 straipsnio 6 dalis), bet sisteminis nušalinimo nuostatų aiškinimas leidžia teigti, kad subjektas, kuriam yra pareikštas nušalinimas, iki toks pareiškimas bus išspręstas BPK nustatyta tvarka, gali laikinai neatlikti procesinių veiksmų, susilaikyti nuo priimamų procesinių sprendimų, jeigu tai nepakenks ikiteisminiam tyrimui.

Nušalinimo procedūras nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme reglamentuoja BPK 59 straipsnis. Ir ikiteisminio tyrimo stadijoje, ir teisminėse proceso stadijose BPK 59 straipsnio 1 dalyje nurodyti subjektai, t. y. teismas, teismo posėdžio sekretorius, vertėjas, ekspertas, specialistas ar prokuroras, privalo nusišalinti, jeigu yra BPK 58 straipsnyje numatyti nušalinimo pagrindų. Teismo nusišalinimo svarbą yra atskleidęs EŽTT, nurodęs, kad nuo to priklauso pasitikėjimas, kurį demokratinėje visuomenėje teismai turėtų įkvėpti žmonėms, visų pirma bylos šalims. Taigi bet kuris teisėjas, jeigu dėl jo nešališkumo stokos esama teisėtos (pagrįstos) priežasties nuogąstauti, privalo nusišalinti⁷⁶⁴. Tokiu pat principu, esant BPK 61 straipsnyje numatytiems pagrindams, teisme nusišalinti turėtų ir advokatas ar advokato padėjėjas. Tais pačiais pagrindais, kaip ir nusišalinimo atveju, BPK 57 straipsnio 1 dalyje numatyti subjektai turi teisę motyvuotai raštu pareikšti nušalinimą teismui, teismo posėdžio sekretoriui, vertėjui, ekspertui, specialistui ar prokurorui. Tiesa, jeigu esant ikiteisminio tyrimo stadijai nekeliami jokių reikalavimų, kada toks nušalinimas turėtų būti pareikštas, teisminėse stadijose nušalinimas turėtų būti pareikštas ir motyvuotas iki įrodymų tyrimo teisme pradžios. Vėliau tai daryti leidžiama tik tais atvejais, kai nušalinimą pareiškiantis asmuo jo pagrindą sužino pradėjus įrodymų tyrimą. Toks įstatymo reikalavimas grindžiamas siekiu, kad proceso dalyviai nepiktinaudžiautų nušalinimo teise, tokiu būdu mėgindami vilkinti teisminį bylos nagrinėjimą, baudžiamojo proceso metu būtų rūpestingi ir nušalinimo teise naudotųsi tik tada, kai tam atsiranda pagrindas. Šiuo klausimu nuomonę yra pareiškę ir Lietuvos aukštesnieji teismai, pavyzdžiui:

„<...> atmetamas nukentėjusiųjų apeliacinio skundo argumentas, kad bylą išnagrino šališkas teismas, nes pirmosios instancijos teismo posėdžio metu atmetė nukentėjusiojo prašymą nušalinti prokurorą. Iš pirmosios instancijos teismo posėdžio protokolo matyti, kad 2008 m. rugsėjo 5 d. pirmajame teismo posėdyje proceso dalyviams buvo išaiškintos jų teisės bei suteikta galimybė pareikšti nušalinimus. Tačiau nei nukentėjusieji, nei kitos proceso šalys jokių nušalinimų nepareiškė. BPK 59 straipsnio 1 dalyje, reglamentuojančioje nušalinimą teisme, numatyta, kad nušalinimas turi būti pareikštas ir motyvuotas iki įrodymų tyrimo teisme pradžios. Vėliau pareikšti nušalinimą leidžiama tik tais atvejais, kai nušalinimą pareiškiantis asmuo nušalinimo pagrindą sužino pradėjus įrodymų tyrimą. Iš bylos

⁷⁶⁴ *Castillo Algar v. Spain*, 28 October 1998, Reports 1998-VIII, § 45.

medžiagos matyti, kad nukentėjusieji prokurorui nušalinimą pareiškė tik tuo metu, kai pastarasis nepalaikė jų prašymo pakeisti kaltinimą nuteistajam V. U., inkriminuojant jam sunkesnę nusikalstamą veiką. Akivaizdu, kad iki šios baudžiamosios bylos nagrinėjimo apygardos teisme pradžios, t. y. 2008 m. rugsėjo 5 d., nukentėjusieji buvo susipažinę su baudžiamąja byla bei 2008 m. liepos 29 d. Šiaulių apygardos prokuratūros prokuroro nutarimu netenkinti nukentėjusiųjų atstovės prašymo, todėl žinojo prokuroro poziciją šiuo klausimu. Šios aplinkybės rodo, kad nukentėjusieji, nesutikdami su prokuroro pozicija bylą perduoti teismui, nuteistajam V. U. inkriminuojant BK 129 straipsnio 1 dalyje numatytą nusikalstamą veiką, turėjo visas galimybes pareikšti nušalinimą prokurorui iki įrodymų tyrimo pradžios teisme, tačiau šia teise nepasinaudojo. Todėl apygardos teismas pagrįstai atmetė nukentėjusiųjų prašymą nušalinti prokurorą, nurodydamas, kad prokuroro atsakymas keisti kaltinimą sunkesniu, nelaikytinas naujai paaiškėjusia aplinkybe. Kolegija konstatuoja, kad teisėtas apygardos teismo sprendimas, kuriuo atsakyta nušalinti prokurorą, nelaikytinas pagrindu daryti išvadą, kad bylą išnagrinėjo šališkas teismas.⁷⁶⁵

Kai bylą nagrinėja trijų ar išplėstinė septynių teisėjų kolegija, teisėjo nušalinimo tvarka yra tokia: 1) teisėjui pareikštą nušalinimą šiam nedalyvaujant svarsto kiti teisėjai. Jeigu balsai pasidalija pusiau, teisėjas laikomas nušalintu; 2) dėl keliems teisėjams ar visai teisėjų kolegijai pareikšto nušalinimo paprastą balsų daugumą nusprendžia tą bylą nagrinėjanti teisėjų kolegija; 3) teisėjai, kuriems pareikštas nušalinimas, turi teisę viešai pareikšti nuomonę dėl šio nušalinimo; 4) dėl nusišalinimo ar nušalinimo teismas nusprendžia pasitarimų kambaryje. Pabrėžtina, jog sprendimas dėl nušalinimo (vieno iš teisėjų kolegijos narių arba visos teisėjų kolegijos) visais atvejais priimamas uždareme teismo pasitarimų kambaryje siekiant, kad nebūtų pavišintos teisėjų nuomonės šiuo klausimu. Tiesa, teisėjas, kuriam buvo pareikštas nušalinimas, turi teisę viešai išsakyti savo nuomonę dėl jam pareikšto nušalinimo. Tai yra teisėjo teisė, bet ne pareiga. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad teisėjas neprivalo jokiai valstybės institucijai ar asmenims aiškintis dėl savo nagrinėjamų bylų⁷⁶⁶.

Jeigu bylą nagrinėja vienas teisėjas, dėl jam pareikšto nušalinimo sprendžia jis pats ir turi teisę padaryti pareiškimą dėl šio nušalinimo. Teisėjo nusišalinimą turi patvirtinti teismo pirmininkas ar to teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininkas. Jeigu teismo pirmininkas ar Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininkas teisėjo nusišalinimo nepatvirtina, nepagrįstą nusišalinimą pareiškęs teisėjas privalo nagrinėti bylą iš esmės. BPK 59 straipsnio 4 dalyje įtvirtinto reikalavimo patvirtinti teisėjo nusišalinimą vienintelis tikslas – išvengti nepagrįsto teisėjo nusišalinimo nuo bylos nagrinėjimo, t. y. vien jam siekiant išvengti sudėtingos, komplikotos

⁷⁶⁵ Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. lapkričio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-126/2009.

⁷⁶⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas.

bylos nagrinėjimo⁷⁶⁷. Jeigu teismo ar Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininkas nepatvirtino teisėjo, nusišalinusio nuo bylos nagrinėjimo esant objektyviems pagrindams, sprendimo, nes manė, kad šis teisėjas gali būti suinteresuotas bylos baigtimi, toks nepatvirtinimas gali lemti esminį baudžiamojo proceso pažeidimą:

„Iš bylos duomenų matyti, jog 2012 m. lapkričio 27 d. Palangos miesto apylinkės teisme buvo gautas nukentėjusiosios M. P. skundas privataus kaltinimo tvarka, kuriuo buvo prašoma patraukti R. Š. baudžiamojon atsakomybėn pagal BK 155 straipsnio 1 dalį. Baudžiamoji byla buvo paskirta nagrinėti teisėjai D. V. Teisėja D. V., susipažinusi su privataus kaltinimo byla, 2012 m. gruodžio 4 d. nutartimi nusišalino nuo baudžiamosios bylos nagrinėjimo. Nusišalinimą motyvavo tuo, jog pagal BPK 58 straipsnio 1 dalies 3 punkto nuostatas teisėjas negali dalyvauti bylos nagrinėjimo procese, jeigu jis pats arba jo šeimos nariai ar giminaičiai yra suinteresuoti bylos baigtimi. Teisėja nutartyje nurodė, jog jos artimus šeimos narius sieja asmeniniai santykiai su kaltinamuoju R. Š., todėl siekiant objektyvaus, nešališko ir teisingo teismo bylos procese, atsižvelgus į BPK 59 straipsnio 1 dalyje nustatytą teisėjo pareigą nusišalinti nuo bylos nagrinėjimo BPK 58 straipsnio nurodytais pagrindais, ji nusišalina nuo šios privataus kaltinimo bylos nagrinėjimo. Teisėja D. V., priėmusi nutartį nusišalinti, nusišalinimą pateikė patvirtinti teismo pirmininkui. Laikinais einanti Palangos miesto apylinkės teismo pirmininko pareigas teisėja L. P., vadovaudamasi BPK 59 straipsnio 4 dalimi, 2012 m. gruodžio 7 d. nutartimi, nepatvirtino teisėjos D. V. nusišalinimo privataus kaltinimo byloje. Savo sprendimą motyvavo tuo, jog nušalinimo pareiškimas turi būti motyvuotas, nušalinimo teise negali būti piktnaudžiaujama. Teisėja D. V. nutartyje nenurodė, kokie konkretūs giminystės ar artimi santykiai ir kokius šeimos narius sieja su kaltinamuoju R. Š., todėl teisėjos D. V. nusišalinimas laikytinas nemotyvuotu bei nepagrįstu, todėl byla perduotina teisėjai nagrinėti iš esmės. Nepatvirtinus nusišalinimo <...>, teisėja, priėmusi skundžiamą nuosprendį, privalėjo baudžiamąją bylą nagrinėti iš esmės ir dėl R. Š. priėmė išteisinamąjį nuosprendį. <...> Pažymėtina, jog sprendžiant teisės į nešališką teismą pažeidimo klausimą, svarbu netgi tai, kaip susidariusi situacija ir esančios aplinkybės atrodo objektyviam stebėtojui <...>. Taigi bet kuris teisėjas, dėl kurio nešališkumo stokos esama teisėtos (pagrįstos) priežasties nuogąstauti, privalo nusišalinti (žr. *Castillo Algar v. Spain*, 28 October 1998, *Reports* 1998-VIII, § 45) <...>.

Nagrinėjamu atveju egzistuojančių faktinių aplinkybių visuma sudaro pagrindą objektyviaja prasme abejoti Palangos miesto apylinkės teismo nešališkumu nagrinėjant kaltinamojo R. Š. privataus kaltinimo bylą. Pirma, teisėja D. V. nutartyje, kuria siekė nusišalinti, nurodė, kad jos artimus šeimos narius sieja asmeniniai santykiai su kaltinamuoju R. Š., todėl akivaizdu, kad vien jau šis faktas objektyviam stebėtojui – nukentėjusiajai – gali sukelti abejonių, ar teisėja, nagrinėdama bylą, kurioje jai pažįstamas asmuo yra

⁷⁶⁷ MERKEVIČIUS, R. Kaltinamojo teisės į nešališką teismą (teismo nešališkumo principo) samprata aukščiausiųjų nacionalinių teismų jurisprudencijoje. *Teisė*, 2010, t. 76, p. 86.

kaltinamasis, išliks visiškai neutrali. Antra, esant tokioms aplinkybėms ir pačiai teisėjai pareiškus, kad tolesnis bylos nagrinėjimas proceso dalyviams gali kelti abejonių dėl jos nešališkumo, kolegijos nuomone, sprendimas nepatvirtinti nusišalinimo nėra pakankamai pamatuotas ir teisiškai korektiškas.⁷⁶⁸

Tokia nušalinimo tvarka, kai bylą nagrinėjantis teisėjas pats sprendžia jam pareikšto nušalinimo klausimą, sulaukia kritikos, pagrįstos tuo, kad sprendimą dėl nusišalinimo reglamentuojančios teisės normos reiškia principo, kad niekas negali būti teisėjas savo paties byloje (lot. *nemo iudex in propria causa*) nesilaikymą. Šio klausimo svarbą pabrėžė dar XVIII a. filosofas ir rašytojas J. J. Rousseau, kuris pritarė Senekos žodžiams, jog „tik neteisingas teisėjas vienaip sprendžia savo, kitaip – svetimą bylą“⁷⁶⁹, ir pabrėžė, kad „niekas nėra neteisingas prieš save patį“⁷⁷⁰. Taigi požiūris, kad tik pats teisėjas gali vertinti savo šališkumą, lemtų nepasitikėjimo teismais priežastį. Proceso dalyvis, pareiškęs nušalinimą teisėjui, kuris išsprendęs šį klausimą vis dėlto nutarė nenusišalinti, gali dar labiau suabejoti tokio teisėjo nešališkumu⁷⁷¹.

Tuo atveju, jeigu teisėjas, kuriam buvo pareikštas nušalinimas, tokį pareiškimą patenkino ir nusišalino, arba jeigu bylą nagrinėjantis teisėjas, nusišalinęs savo iniciatyva, yra to teismo pirmininkas, nutartis dėl nusišalinimo pateikiama tvirtinti aukštesniojo teismo arba šio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininkui.

Dėl teisiamojo posėdžio sekretoriaus, vertėjo, eksperto, specialisto ar prokuroro nušalinimo sprendžia bylą nagrinėjantis teismas, kurio žinioje yra baudžiamoji byla.

⁷⁶⁸ Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. spalio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-841-360/2013.

⁷⁶⁹ SENEKA, L. A. Apie pyktį. Vilnius: Metodika, 2010, p. 19.

⁷⁷⁰ ROUSSEAU, J. J. Visuomenės sutartis arba politinės teisės principai. Vilnius: Vaga, 2015, p. 53.

⁷⁷¹ JURKA, R. Teisė į teisingą teismą. Žmogaus teisės Lietuvoje. Vilnius: Naujos sistemos, 2005, p. 41; Žmogaus teisių apsaugos institucijos. Aut. kolektyvas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, p. 166.

KLAUSIMAI

1. Apibūdinkite nešališkumo principą ir jo turinį.
2. Paaiškinkite nušalinimo instituto paskirtį.
3. Kas ir kam baudžiamajame procese turi teisę pareikšti nušalinimą?
4. Kokie yra nušalinimo pagrindai?
5. Kokia yra nušalinimo teisme ir nušalinimo ikiteisminio tyrimo metu tvarka?
6. Kokie yra advokato arba advokato padėjėjo nušalinimo pagrindai ir tvarka?

UŽRAŠAMS

 _____

VIII SKYRIUS

APSKUNDIMAS

VIII SKYRIAUS TURINYS

1. APSKUNDIMO TEISĖ.....	339
2. APSKUNDIMAS IKITEISMINIO TYRIMO METU	342
2.1. APSKUNDIMO FORMOS	343
2.2. APSKUNDIMO OBJEKTAS IR SUBJEKTAI.....	346
2.3. SKUNDŲ PATEIKIMAS IR NAGRINĖJIMAS	351
KLAUSIMAI	356

1. APSKUNDIMO TEISĖ

Apskundimo institutas yra baudžiamojo proceso dalyvių teisių užtikrinimo mechanizmo dalis, kuri garantuoja, kad teismas, teisėjas, ikiteisminio tyrimo teisėjas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, atliekantis proceso veiksmus ir priimantis sprendimus, tai darytų pagrįstai ir teisėtai bei vadovautųsi BPK 1 straipsnyje apibrėžta baudžiamojo proceso paskirtimi. Kaip minėta, baudžiamojo proceso paskirtis (ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus) – greitai ir išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas, o niekas nekaltas nebūtų nuteistas – yra pamatinė nuostata, lemianti už baudžiamąjį procesą atsakingų subjektų konstitucinę pareigą įgyvendinti jiems įstatymo priskirtus procesinius uždavinius laikantis teisėtumo, pagrįstumo, proporcingumo, greitumo, išsamumo, visapusiškumo, nešališkumo ir kitų principų. Ši konstitucinė pareiga kildinama iš Konstitucijos 30, 31, 118 straipsnių nuostatų visumos, suponuojančios išvadą, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės baudžiamojo proceso metu pažeidžiamos, turi teisę skųsti veiksmus ir sprendimus BPK nustatyta procesine tvarka (forma). Minėtosios konstitucinės nuostatos reiškia, kad apskundimo baudžiamojo proceso metu teisinis reguliavimas turi užtikrinti asmens, kurio teisės ar laisvės pažeidžiamos, teisę kreiptis į teismą⁷⁷².

Teisminės gynybos prieinamumo ir universalumo principas įtvirtintas Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 2 straipsnio 3 dalyje, Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 ir 13 straipsniuose, Konstitucijos 30 straipsnio 1, 2 dalyse, 31 straipsnio 2 dalyje, BPK 44 straipsnio 3, 4, 5, 10 dalyse. Konstitucinis Teismas, atskleisdamas šio principo esmę ir reikšmę, ne kartą yra pabrėžęs, kad kiekvienam asmeniui, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turėtų būti užtikrinama galimybė savo teises ginti teisme ir nuo kitų asmenų, ir nuo neteisėtų valstybės institucijų ar pareigūnų veiksmy⁷⁷³. Asmens teisė kreiptis į teismą yra absoliuti ir jos įgyvendinimą lemia paties asmens suvokimas, kad jo teisės ir laisvės negali būti pažeidžiamos ar suvaržomos, todėl ši teisė turėtų būti ginama. „<...> Jeigu būtų neužtikrinta asmens konstitucinė teisė kreiptis į teismą, būtų nepaisoma ir visuotinai pripažinto teisės principo *ubi*

⁷⁷² KUCONIS, P. Konstituciniai apskundimo ikiteisminio tyrimo metu pagrindai. Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai. Recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys. Vilnius: Registrų centras, 2014, p. 279.

⁷⁷³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. spalio 1 d., 2003 m. kovo 4 d., 2004 m. rugpjūčio 17 d. nutarimai.

ius, ibi remedium – jeigu yra kokia nors teisė (laisvė), turi būti ir jos gynimo priemonė. Tokia teisinė situacija, kai kuri nors asmens teisė ar laisvė negali būti ginama, taip pat ir teismine tvarka, nors pats asmuo mano, kad ši teisė ar laisvė yra pažeista, pagal Konstituciją yra neįmanoma, Konstitucija jos netoleruoja.⁷⁷⁴

Asmens teisių ir laisvių teismo gynimo garantija – tai procesinio pobūdžio garantija, esminis asmens teisių ir laisvių konstitucinio instituto elementas⁷⁷⁵. Teisė į teismą yra būtina teisingumo įgyvendinimo sąlyga ir neatskiriamas konstitucinio teisinės valstybės principo turinio elementas, kuris suponuoja teisingą procesą⁷⁷⁶. Teisminė valdžia yra skirta ne tik teisingumui vykdyti, ji turėtų atlikti ir kontrolės funkciją, kad būtų užtikrinama asmens konstitucinių teisių ir laisvių apsauga bei gynyba. Šiam tikslui įgyvendinti teismų sistemoje yra sukurtas **teisminės kontrolės mechanizmas**. Tokia kontrolė būdinga įvairiems baudžiamojo proceso etapams. Jos samprata yra glaudžiai susijusi su teisminės valdžios samprata, nes būtent teisminės kontrolės funkcija padeda atlikti teismų valdžios konstitucines funkcijas, o teismų valdžios kompetencija apibrėžia teisminės kontrolės ribas. Teisminė kontrolė yra sistema įstatyme numatytų priemonių, skirtų konstitucinėms teismų valdžios funkcijoms atlikti, o jos svarbiausias tikslas – konstitucinių žmogaus teisių ir laisvių apsauga⁷⁷⁷. Minėtoji kontrolė negali būti vykdoma teismo nuožiu, t. y. teismas privalo laikytis BPK nustatytos tvarkos (formos) ir teisingo proceso reikalavimų⁷⁷⁸.

Baudžiamojo proceso teisminėse stadijose **teisminė kontrolė įgyvendinama per instancinę teismų sistemą**, kai aukštesniosios instancijos teismas tikrina žemesniosios instancijos teismo priimto nuosprendžio ar kito sprendimo teisingumą. Instancinei teismų sistemai nebūdingas hierarchinis teismų pavaldumas:

„<...> Iš Konstitucijos kylančios bendrosios kompetencijos teismų instancinės sistemos negalima interpretuoti kaip hierarchinės, nes nė vienas žemesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismas nėra administraciniu arba organizaciniu atžvilgiu ar kaip nors kitaip pavaldus jokiam aukštesnės instancijos teismui: pirmosios instancijos bendrosios kompetencijos teismai nėra pavaldūs nei apeliacinės, nei kasacinės instancijos bendrosios kompetencijos teismams, o Lietuvos apeliacinis teismas nėra pavaldus Lietuvos Aukščiausiajam Teismui.“⁷⁷⁹

⁷⁷⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 8 d. nutarimas.

⁷⁷⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas.

⁷⁷⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. vasario 7 d. nutarimas.

⁷⁷⁷ RANDAKEVIČIENĖ, I. Teismų sprendimų kontrolės formos baudžiamajame procese. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai. Vilnius: Industru, 2009, p. 176.

⁷⁷⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2016 m. balandžio 12 d. sprendimas byloje *Buterleivičiūtė prieš Lietuvą*.

⁷⁷⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas.

Be kita ko, Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad „įstatyme turi būti ne tik įtvirtinta pati proceso šalies teisė apskūsti pirmosios instancijos teismo baigiamąjį aktą bent vienos aukštesnės instancijos teismui, bet ir nustatyta tokia apskundimo tvarka, kuri leistų aukštesnės instancijos teismui ištaisyti galimas pirmosios instancijos teismo klaidas; priešingu atveju būtų nukrypta nuo konstitucinio teisinės valstybės principo, pažeista asmens konstitucinė teisė į tinkamą teismo procesą“⁷⁸⁰. Teismas privalo išaiškinti žemesniųjų teismų padarytas klaidas ir jas pašalinti.

Instancinės teismų sistemos esmė yra pakopinė, nepriklausoma teismų sprendimų kontrolė, kuri gali būti apibūdinama ir kaip teismų sprendimų peržiūros formos⁷⁸¹: *apeliacija* (teisė apskūsti apeliacine tvarka) ir *kasacija* (teisė apskūsti kasacine tvarka).

BPK X dalyje atskirai numatytas *žemesniųjų teismų nutarčių apskundimas aukštesniesiems teismams*. Bylos nagrinėjimo teisme dalyviai ir kiti asmenys turi teisę šioje BPK X dalyje nustatyta tvarka apskūsti žemesniųjų teismų bylos parengimo nagrinėti ar teisiamajame posėdyje priimtas nutartis, taip pat BPK numatytais atvejais – kitas teismų priimtas nutartis aukštesniesiems teismams, išskyrus atvejus, kai BPK numato specialią atskirų teismo nutarčių apskundimo tvarką (BPK 439 straipsnio 1 dalis).

Pagal Konstituciją, „negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kad būtų neleidžiama per ikiteisminį tyrimą priimtų sprendimų apskūsti teismui“⁷⁸². Ikiteisminiame tyrime teisminė kontrolė pasireiškia per ikiteisminio tyrimo subjektų veiksmų ir sprendimų teisėtumo bei pagrįstumo priežiūrą, ja siekiama šalinti minėtųjų subjektų padarytus pažeidimus, užtikrinti proceso dalyvių teisėtų interesų apsaugą, atkurti jų pažeistas teises. Vienas iš teisminės kontrolės įgyvendinimo ikiteisminiame tyrime būdų – proceso dalyvių skundų dėl ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmų ar sprendimų nagrinėjimas. Be to, teisminė kontrolė ikiteisminio tyrimo metu vykdoma skiriant arba neskiriant procesinių prievartos priemonių atliekant kai kuriuos duomenų rinkimo veiksmus (pavyzdžiui, BPK 184, 189 straipsniai), atliekant kitus veiksmus, susijusius su žmogaus teisėmis (pavyzdžiui, BPK 168 ir 214)⁷⁸³.

BPK nustato ir galimybę skūsti ikiteisminio tyrimo pareigūno bei prokuroro veiksmus ne tik teismui, bet atitinkamai prokurorui ar aukštesniajam prokurorui (BPK 62 ir 63 straipsniai).

⁷⁸⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas.

⁷⁸¹ RANDAKEVIČIENĖ, I. Teismų sprendimų kontrolės formos baudžiamajame procese. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai. Vilnius: Industrias, 2009, p. 175–216.

⁷⁸² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.

⁷⁸³ RANDAKEVIČIENĖ, I., *op. cit.*, p. 177–178.

Teisę skųsti ikiteisminio tyrimo subjektų veiksmus užtikrina ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 3 straipsnyje įtvirtintos žmogaus teisės būti apsaugotam nuo netinkamo (žiauraus, nežmoniško, žeminančio) valstybės pareigūnų elgesio, o asmeniui argumentuotai teigiant, kad jis patyrė tokį elgesį, valstybė turi pareigą užtikrinti veiksmingą šio skundo tyrimą⁷⁸⁴. Kelio užkirtimas ar kitoks ribojimas proceso dalyviui naudotis apskundimo teise lemtų esminį teisės pažeidimą. Pavyzdžiui, EŽTT byloje *Butkevičius prieš Lietuvą* nustatė Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 5 straipsnio 1, 4 dalių ir 6 straipsnio 2 dalies pažeidimų, – be kita ko, pareiškėjas peticiją grindė suėmimo neteisėtumu ir neturėjimu galimybės skųstis teismui dėl suėmimo teisėtumo patikrinimo⁷⁸⁵. Ir naudojimas apskundimo teise ikiteisminio tyrimo metu, ir tinkamas jos įgyvendinimas yra reikšmingas tolesnei baudžiamojo proceso eigai.

Toliau šiame skyriuje bus kalbama tik apie apskundimą ikiteisminio tyrimo metu, nes apskundimas teisminėse baudžiamojo proceso stadijose yra kitos baudžiamojo proceso teisės specialiosios dalies objektas.

2. APSKUNDIMAS IKITEISMINIO TYRIMO METU

Teisės skųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro veiksmus ar nutarimus ir ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus ar nutartis turinys atskleidžiamas tiriant materialųjį ir procesinį aspektus. Materialusis šios teisės kaip subjektinės teisės aspektas reiškia, kad proceso dalyvis arba asmuo, kuriam buvo taikoma procesinė prievartos priemonė, turi teisę į sąžiningą, tinkamą teisinį procesą, leidžiantį proceso dalyviui, atsižvelgiant į jo turimą statusą, tikėtis procesinių jo interesų apsaugos. Galimybė ginti teisę į sąžiningą, tinkamą teisinį procesą ir pasinaudojimas ja lemia procesinį šios teisės aspektą. Procesinis teisės skųsti aspektas, dar įvardijamas kaip leidimas reikalauti⁷⁸⁶, reiškia, kad kiti asmenys teisės turėtojo atžvilgiu turi susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų arba priešingai – atlikti tam tikrus veiksmus, arba kaip leidimas kreiptis į kompetentingus subjektus (institucijas), kad šie teisės aktų nustatyta tvarka priverstų kitą santykio šalį atlikti pareigą. Įgyvendinant apskundimo teisę ikiteisminio tyrimo metu yra užtikrinama, kad ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekami procesiniai veiksmai ar priimami sprendimai būtų pagrįsti ir teisėti.

⁷⁸⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. lapkričio 27 d. sprendimas byloje *Spinov prieš Ukrainą*.

⁷⁸⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2002 m. kovo 26 d. sprendimas byloje *Butkevičius prieš Lietuvą* (pareiškimo Nr. 48297/99). Prieiga per internetą: <http://www.tm.lt/dok/BUTKEVICIUS_2012_spr_preliminarus_vertimas.pdf>.

⁷⁸⁶ VAIŠVILA, A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004, p. 422.

2.1. APSKUNDIMO FORMOS

BPK numato bendrąją ir specialiąją apskundimo ikiteisminio tyrimo metu formas. Bendrąją apskundimo ikiteisminiame tyrime formą reguliuoja BPK 62–65 straipsnių nuostatos, o specialiąją – atskiros BPK nuostatos, numatytos atskirose kodekso dalyse, skyriuose ar skirsniuose.

Toks apskundimo formų diferencijavimas grindžiamas pirmiausia tuo, kad ikiteisminio tyrimo metu gali susiklostyti teisiniai santykiai, dėl kurių teisė skusti proceso veiksmus ar sprendimus remiantis bendrąja forma nebūtų tinkamai užtikrinta ir veiksminga. Todėl įstatymas (BPK 64 straipsnio 7 dalis, BPK 65 straipsnio 2 dalis) tam tikrais atvejais numato atskirus apskundimo ikiteisminiame tyrime būdus. Be to, tai lemia ir „atliekamo veiksmo reikšmingumas tolesniam procesui, taip pat asmens teisių, kurios gali būti varžomos atitinkamu veiksmu ar sprendimu, svarba“⁷⁸⁷. Literatūroje taip pat nurodoma: „<...> apskundimo specifika pasireiškia tam tikrais bendrosios apskundimo ikiteisminio tyrimo metu tvarkos pakeitimais: nustatant papildomą galimybę skusti tam tikrus sprendimus <...>, atsisakant tam tikrų apskundimo etapų <...>, nustatant konkrečius terminus skundai paduoti, išvardijant subjektus, turinčius teisę paduoti skundą ir pan.“⁷⁸⁸

Pagrindiniai bendrosios ir specialiosios apskundimo ikiteisminio tyrimo metu formų skirtumai: *pirma*, skirtingai nei bendrosios formos atveju, specialioji apskundimo forma paprastai nustato apibrėžtą skundo padavimo terminą, pavyzdžiui, pagal BPK 130 straipsnį, suimtasias arba jo gynėjas turi teisę aukštesniajam teismui paduoti skundą dėl suėmimo paskyrimo, dėl šios kardamosios priemonės termino pratęsimo ir dėl atsisakymo skirti suėmimą ir kitos kardamosios priemonės skyrimo ikiteisminio tyrimo metu. Skundą dėl suėmimo paskyrimo ar šios kardamosios priemonės termino pratęsimo arba dėl atsisakymo skirti suėmimą ir kitos kardamosios priemonės skyrimo galima paduoti per dvidešimt dienų nuo atitinkamos nutarties priėmimo. Tačiau bendroji apskundimo forma nenustato skundo dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmų ar sprendimų padavimo termino. Šiuo atveju taikoma bendroji taisyklė – skundai dėl ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro proceso veiksmų ir nutarimų gali būti paduodami, kol vyksta ikiteisminis tyrimas (BPK 64 straipsnio 1 dalis). *Antra*, specialioji apskundimo ikiteisminiame tyrime tvarka paprastai nurodo konkretų proceso dalyvį, kuris turi teisę per atitinkamą terminą

⁷⁸⁷ KUCONIS, P. Apskundimo ikiteisminio tyrimo metu teisinis reguliavimas. Iš: *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui – 10 metų*. Recenzuotų mokslinių straipsnių, skirtų Lietuvos ir užsienio šalių baudžiamojo proceso, baudžiamosios teisės ir kriminalistikos aktualijoms ir problematikai, rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, 2012, p. 81.

⁷⁸⁸ *Ibid.*

arba iki ikiteisminio tyrimo pabaigos pasinaudoti apskundimo galimybe, pavyzdžiui, BPK 49 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad gynėjas ir įtariamasis prokuroro nutarimą dėl gynėjo nušalinimo gali skusti ikiteisminio tyrimo teisėjui. Tuo metu bendroji apskundimo tvarka tik bendrai numato, jog teisę skusti turi proceso dalyviai ir asmenys, kuriems buvo taikytos ar taikomos procesinės prievartos priemonės. *Trečia*, specialiosios apskundimo ikiteisminio tyrimo metu nuostatos gali formuluoti konkrečią apskundimo tvarką, t. y. skundo padavimo pagrindus ir tvarką, jo nagrinėjimo terminus, formą, asmenis, dalyvaujancius nagrinėjant skundą ir pan. Būtent BPK 215 straipsnyje numatyta, kad jeigu per šešis mėnesius po pirmosios įtariamojo apklausos ikiteisminis tyrimas nebaigiamas, įtariamasis, jo atstovas ar gynėjas gali paduoti skundą ikiteisminio tyrimo teisėjui dėl ikiteisminio tyrimo vilkinimo. Skundai nagrinėti ikiteisminio tyrimo teisėjas surengia posėdį, į kurį kviečiami įtariamasis ar jo gynėjas ir prokuroras. Ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis gali būti apskūsta BPK 65 straipsnyje nustatyta tvarka. Jeigu skundas atmetamas, pakartotinį skundą proceso dalyviai gali paduoti ne anksčiau kaip praėjus trims mėnesiams po ankstesnio skundo išnagrinėjimo. *Ketvirta*, skirtingai nei įprastinio apskundimo atveju, specialioji apskundimo forma leidžia apskundimo teise pasinaudoti ir ne proceso dalyviui ar asmeniui, kuriam yra taikoma procesinė prievartos priemonė. Pavyzdžiui, tuo atveju, kai atsisakoma pradėti ikiteisminį tyrimą, nutarimo atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą nuorašas siunčiamas skundą, pareiškimą ar pranešimą padavusiam asmeniui. BPK 168 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą gali būti skundžiamas prokurorui, o pastarojo – ikiteisminio tyrimo teisėjui. Jeigu prokuroras minėtojo nutarimo nepanaikina, jo sprendimas gali būti skundžiamas ikiteisminio tyrimo teisėjui. Šio priimtas sprendimas skundžiamas BPK X dalyje nustatyta tvarka. Skundai gali būti paduodami per septynias dienas nuo nutarimo ar nutarties nuorašo gavimo dienos. Turintys teisę paduoti skundą asmenys, kurie dėl svarbių priežasčių praleido apskundimo terminą, gali prašyti įgaliojimus nagrinėti skundą turinčio prokuroro arba ikiteisminio tyrimo teisėjo atnaujinti praleistą terminą. Toks prašymas negali būti paduodamas praėjus daugiau kaip šešiesiems mėnesiams po skundžiamo sprendimo priėmimo.

Literatūroje bendrosios ir specialiosios apskundimo ikiteisminio tyrimo metu formų skirtingumas nusakomas remiantis specialiosios apskundimo formos rūšimis (variantais)⁷⁸⁹. Pirmoji iš jų – *supaprastinta apskundimo tvarka*. Pagal šią tvarką, pavyzdžiui, prokuroro nutarimas neleisti proceso dalyviui susipažinti su ikiteisminio tyrimo bylos medžiaga ir daryti

⁷⁸⁹ KUČONIS, P. Konstituciniai apskundimo ikiteisminio tyrimo metu pagrindai. Iš: *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai*. Recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios teisės, bausmių vykdymo ir baudžiamojo proceso klausimais rinkinys. Vilnius: Registrų centras, 2014, p. 284–285.

jos kopijų yra skundžiamas ne aukštesniajam prokurorui, bet per septynias dienas nuo nutarimo nuorašo gavimo dienos – ikiteisminio tyrimo teisėjui. Šiuo atveju teisėjo nutartis yra galutinė ir neskundžiama (BPK 181 straipsnio 1 dalis). Antroji rūšis – ***bendrosios apskundimo tvarkos patikslinimas***. Nustatomi tam tikri bendrosios apskundimo tvarkos ypatumai arba išimties, kai apskundimo teise gali pasinaudoti tik BPK nustatyti proceso dalyviai arba asmenys, arba konkretus apskundimo terminas ir pan. Pavyzdžiui, BPK 3¹ straipsnio 1 dalyje numatyta, kad kai ikiteisminio tyrimo metu visi reikiami proceso veiksmai atlikti ir panaudotos visos galimybės nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį, bet toks asmuo nenustatytas, ikiteisminis tyrimas prokuroro motyvuotu nutarimu gali būti sustabdytas. Prokuroro nutarimas sustabdyti ikiteisminį tyrimą per septynias dienas nuo nutarimo nuorašo įteikimo nukentėjusiajam ar jo atstovui dienos gali būti skundžiamas BPK 63 straipsnyje nustatyta tvarka. Trečia rūšis – ***prokuroro nutarimų, kuriais varžomos konstitucinės asmens teisės, apskundimas***. Pagal šią tvarką asmuo, kurio konstitucinės teisės buvo pažeistos, turi teisę skųsti prokuroro nutarimą ne tik ikiteisminio tyrimo teisėjui (jeigu toks skundas atmestas), bet ir aukštesniajam teismui BPK X dalyje nustatyta tvarka. Pavyzdžiui, BPK 49 straipsnyje numatyta, kad ikiteisminio tyrimo metu prokuroras, nustatęs, kad gynėjas taiko neteisėtas gynybos priemones, turi teisę šį nušalinti. Tokiu atveju BPK 50 straipsnyje nustatyta tvarka kviečiamas ar skiriamas kitas gynėjas. Gynėjas ir įtariamasis prokuroro nutarimą dėl gynėjo nušalinimo gali apskųsti ikiteisminio tyrimo teisėjui; šis skundą privalo išnagrinėti per tris dienas. Teismo nutartį dėl gynėjo nušalinimo gynėjas ir kaltinamasis gali apskųsti BPK X dalyje nustatyta tvarka. Ketvirta rūšis – ***baigiamųjų sprendimų apskundimas***. Proceso dalyvis, naudodamasis apskundimo teise, gali ginčyti prokuroro nutarimo nutraukti ikiteisminį tyrimą pagrįstumą ir teisėtumą BPK 214 straipsnio 4 dalyje nustatyta tvarka. Dar galima nurodyti ir penktąją aptariamąsios formos rūšį – ***už ikiteisminį tyrimą atsakingų subjektų galimybę skųsti ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį***. Ši tvarka nustato atvejus, kai prokuroras turi teisę nesutikti su ikiteisminio tyrimo teisėjo priimta nutartimi ir ją skųsti aukštesniajam teismui. Pavyzdžiui, prokuroras ikiteisminio tyrimo metu ne vėliau kaip per tris dienas nuo atitinkamos nutarties priėmimo turi teisę aukštesniajam teismui paduoti skundą dėl suėmimo nepaskyrimo arba suimtojo paleidimo į laisvę, arba suėmimo termino nepratęsimo, arba dėl atsisakymo skirti suėmimą ir kitos kardomosios priemonės skyrimo. Skundas paduodamas per suėmimo nepaskyrusį, suimtąjį paleidusį arba suėmimo termino nepratęsusių arba atsisakiusių skirti suėmimą ir kitos kardomosios priemonės nepaskyrusių teismą, o šis privalo nedelsdamas perduoti skundą aukštesniajam teismui (BPK 131 straipsnio 1 dalis). Tokios tvarkos laikomasi ir BPK 160¹ straipsnyje numatytu atveju ir pan.

Bendrosios ir specialiosios apskundimo ikiteisminio tyrimo metu formų skirtumai leidžia atriboti atvejus, kada proceso dalyviai gali

pasinaudoti įprastine apskundimo procedūra, o kada – specialiąja tvarka. Visais atvejais, kai esant tam tikrai situacijai apskundimo tvarką nustato specialiosios nuostatos, bendroji apskundimo procedūra yra netaikoma:

„Kaip pagrįstai skunde nurodo prokuroras, L. B. yra pripažinta nukentėjusiaja. Laikinas nuosavybės teisių apribojimas reglamentuojamas BPK XII skyriaus. Pagal LR BPK 178 str. 2 d. 3 p., nusprendęs atsisakyti atlikti prašomus veiksmus, prokuroras privalo surašyti nutarimą. Šį nutarimą per septynias dienas nuo jo gavimo prašymą pateikęs asmuo turi teisę apskusti ikiteisminio tyrimo teisėjui. Prokuroro veiksmų ir nutarimų apskundimo tvarka, reglamentuota LR BPK 63 str. taikoma tada, kai baudžiamojo proceso įstatymo normos nenumato kitokios apskundimo tvarkos. Nagrinėjamoje byloje numatyta speciali apskundimo tvarka.“⁷⁹⁰

2.2. APSKUNDIMO OBJEKTAS IR SUBJEKTAI

Ikiteisminio tyrimo metu priimami įvairūs sprendimai, kuriais siekiama rinkti tyrimui reikšmingus duomenis, ir naudojant procesines prievartos priemones, ir atliekant veiksmus, neturinčius procesinės prievartos požymių. Esant šiai baudžiamojo proceso stadijai priimami įvairūs sprendimai, susiję su gynybos interesų užtikrinimu, proceso dalyvių statuso įgijimu, pasikeitimu ar pabaiga, taip pat su ikiteisminio tyrimo pradėjimu, jo eiga, pabaiga ir pan. Visi šie veiksmai ir sprendimai neretai yra susiję ir su proceso dalyvių, kitų asmenų teisių bei laisvių suvaržymu, o kartais ir pažeidimu. Siekiant, kad procese dalyvaujantys asmenys galėtų ginti savo pažeistas teises ir laisves, apskundimo teisė jiems suteikia galimybę skusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro veiksmus ir nutarimus, ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus bei priimtas nutartis (BPK 62, 63 ir 65 straipsniai).

Apskundimo ikiteisminio tyrimo metu objektas – proceso veiksmai ir nutarimai (ikiteisminio tyrimo teisėjo – nutartys) negali būti tapatinami. Procesiniu veiksmu ikiteisminiame tyrime laikomas toks ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo aktas ar veikla, dėl kurių paprastai nesurašomas atskiras procesinis dokumentas: nutarimas, nutartis ir pan. Tai daugiau sudėtinė ikiteisminio tyrimo veiksmo faktinė dalis. Kita vertus, nutarimai ir nutartys – tai procesiniai dokumentai, kuriuose yra nurodomi motyvuotai priimti tam tikri procesiniai sprendimai (BPK 30, 31 straipsniai). Pavyzdžiui, BPK 125 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras, skirdamas kardomąją priemonę, priima motyvuotą nutarimą, o teisėjas ar teismas – motyvuotą nutartį. Taigi nutarimas ir nutartis – procesinę ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar atitinkamai ikiteisminio tyrimo teisėjo procesinę valią išreiškiantis ir įtvirtinantis dokumentas, kuris tokio nutarimo ar nutarties adresatui sukelia vienokių ar kitokių teisinių padarinių.

⁷⁹⁰ Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2012 m. sausio 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-21-376/2012.

Jeigu apskundimo ikiteisminio tyrimo metu objektas yra veiksmas ar nutarimas (nutartis), tokiu atveju apskundimo dalykas yra tai, su kuo konkrečiai nesutinkama, kas yra vertinama kaip nepagrįsta ar neteisėta. Pavyzdžiui, BPK 156 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimu įtariamasis (nors jis tam ir prieštarautų) gali būti fotografuojamas, filmuojamas, matuojamas, imami jo rankų atspaudai ir pavyzdžiai genetinei daktiloskopijai. Jeigu įtariamasis mano, kad toks nutarimas yra nepagrįstas ir neteisėtas, jis gali jį skųsti arba tyrimui vadovaujančiam prokurorui, arba aukštesniajam prokurorui. Šiuo atveju skundžiamas nutarimas yra apskundimo objektas, o apskundimo dalykas – skundžiamame nutarime išdėstyti motyvai, atskleidžiantys būtinumą ir reikalingumą atlikti vienokią ar kitokią veiksmą su įtariamuoju asmeniu. Kitas pavyzdys – BPK 214 straipsnio 4 dalyje reglamentuojama nutraukto ikiteisminio tyrimo apskundimo tvarka. Nutarimas nutraukti ikiteisminį tyrimą gali būti skundžiamas aukštesniajam prokurorui, kuris privalo išnagrinėti skundą ne vėliau kaip per dvidešimt dienų nuo jo gavimo. Jei aukštesnysis prokuroras atsisako patenkinti skundą, šis jo nutarimas gali būti skundžiamas ikiteisminio tyrimo teisėjui. Šioje situacijoje skundo dėl prokuroro nutarimo objektas yra pats prokuroro surašytas procesinis dokumentas – nutarimas, o apskundimo dalykas – šiame nutarime esančių motyvų trūkumas, jų neišsamumas ir pan. Tai rodo teismų praktikos pavyzdys:

„Baudžiamojo proceso kodekso 30 straipsnis numato, jog nutarimas yra nusikalstama veika tiriančio ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro motyvuotas dokumentas. Nutarimas yra procesinis ikiteisminio tyrimo stadijos dokumentas. Taigi, minėtas proceso įstatymas įsakmiai numato, kad prokuroro priimtas nutarimas turi būti motyvuotas. Apeliacinės instancijos manymu, 2009-04-20 prokuroro priimtas nutarimas nutraukti ikiteisminį tyrimą faktiškai yra nemotyvuotas, o 2009-05-20 Vilniaus miesto apylinkės vyriausiojo prokuroro pavaduotojo nutarimas taip pat yra aiškiai nepakankamai motyvuotas, nes jame nėra nagrinėjamo įvykio visų byloje esančių faktinių duomenų įvertinimo.“⁷⁹¹

Tiesa, apskundimo ikiteisminio tyrimo metu objektu negali būti prokuroro priimti sprendimai ikiteisminio tyrimo organizavimo klausimais dėl pavedimo atlikti ikiteisminį tyrimą ar atskirus ikiteisminio tyrimo veiksmus ikiteisminio tyrimo įstaigai, dėl pavedimo atlikti ikiteisminį tyrimą ar atskirus ikiteisminio tyrimo veiksmus kitos vietovės prokurorui ar ikiteisminio tyrimo įstaigai, dėl tyrimo grupės sudarymo, dėl pavedimo vadovauti ikiteisminiam tyrimui ar atlikti ikiteisminį tyrimą (BPK 63 straipsnio 4 dalis). Tokį teisinį reguliavimą įstatymų leidėjas aiškina tuo, jog tokie prokuroro sprendimai neturėtų būti skundžiami BPK nustatyta

⁷⁹¹ Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. liepos 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-596-190/2009.

tvarka, nes tai yra prokuroro, organizuojančio ikiteisminį tyrimą, arba aukštesniojo prokuroro kompetencija, todėl ikiteisminio tyrimo teisėjas neturėtų kištis į ikiteisminio tyrimo organizavimo procesą. Pagal ikiteisminio tyrimo teisėjo kompetenciją nepriklauso spręsti, kuriai ikiteisminio tyrimo įstaigai pavesti atlikti ikiteisminį tyrimą ar kuriai prokuratūrai organizuoti ikiteisminį tyrimą. Prieš priimant tokį sprendimą yra atsižvelgiama ne tik į bylos aplinkybes, bet ir į atitinkamos prokuratūros ir ikiteisminio tyrimo įstaigos darbo krūvį, prokurorų ir ikiteisminio tyrimo pareigūnų kvalifikaciją bei kitus duomenis, kurie negali būti žinomi ikiteisminio tyrimo teisėjui, nagrinėjančiam skundą dėl ikiteisminio tyrimo vietas, dėl to toks organizacinis sprendimas negali būti skundžiamas ikiteisminio tyrimo teisėjui⁷⁹². Pavyzdys:

„Apygardos teismo nuomone, Vilniaus miesto 2 apylinkės teismas pagrįstai konstatavo, kad Vilniaus miesto apylinkės prokuratūros prokuroro 2008 12 03 nurodymas ikiteisminio tyrimo pareigūnams tęsti nusikalstamą veiką padariusių asmenų paiešką, o atsiradus būtinumui atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmus, apie tai pranešant prokuratūrai, vertintinas kaip jam priskirtos ikiteisminio tyrimo organizavimo funkcijos įgyvendinimas, t. y. prokuroras pavedė pareigūnams tęsti ikiteisminį tyrimą ir pagal objektyvų poreikį atlikti procesinius veiksmus. Pagal BK 63 str. 4 d. toks prokuroro priimtas sprendimas BPK nustatyta tvarka neskundžiamas.“⁷⁹³

Jeigu proceso dalyviai nesutinka su ikiteisminiam tyrimui vadovaujančio prokuroro organizaciniais klausimais priimamais sprendimais, jie, vadovaudamiesi BPK 60 straipsniu, turi galimybę pareikšti prokurorui nušalinimą.

BPK 62–65 straipsniuose numatyta, kad skundus ikiteisminio tyrimo metu gali teikti proceso dalyviai arba asmenys, kuriems buvo taikomos procesinės prievartos priemonės. Specialią apskundimo ikiteisminio tyrimo metu tvarką reglamentuojančiuose BPK nuostatose gali būti nurodomi ir kiti procese dalyvaujantys asmenys, turintys teisę skusti vienus ar kitus procesinius veiksmus ar sprendimus.

Proceso dalyviais, turinčiais teisę skusti proceso veiksmus ir nutarimus (nutartis), laikomi tokie teisinių santykių subjektai, kurie yra *suinteresuoti baudžiamojo proceso eiga ir baigtimi*. Suinteresuotumas – tai atskiras teisinis interesas ir poreikis jį ginti. Proceso dalyvio procesinį suinteresuotumą paprastai vienija du aspektai – materialinis ir teisinis. Kitaip tariant, teisė skusti ikiteisminio tyrimo metu užtikrinama tik tiems dalyviams,

⁷⁹² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 3, 9, 40, 63, 64, 152, 154, 155, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 170, 172, 178, 179, 181, 183, 214, 217, 218, 220, 237, 254, 276, 372, 373, 374¹, 374², 418, 419, 421, 426, 429 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir Kodekso papildymo 3², 160¹ straipsniais įstatymo projekto aiškinamasis raštas. Prieiga per internetą: <http://www.3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.susije_1?p_id=396813>.

⁷⁹³ Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2012 m. gruodžio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-938-468/2012.

kuriems, atsižvelgiant į jų turimą procesinį statusą, baudžiamojo proceso ar jo stadijos baigtis sukelia ar gali sukelti tam tikrų teisinių padarinių. Apskundimo teisę turinčiais proceso dalyviais gali būti įtariamasis, nukentėjęsysis, civilinis ieškovas, civilinis atsakovas, taip pat šiems proceso dalyviams atstovaujantis gynėjas, atstovas pagal įstatymą ir atstovas pagal įgaliojimą. Įtariamąjį, nukentėjusiojo teisę apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmai ar sprendimai numatyti BPK 21 ir 28 straipsniuose, o šią civilinio ieškovo ir atsakovo teisę reglamentuoja BPK 110 ir 111 straipsniai. Reikėtų pabrėžti, kad civilinio ieškovo ir atsakovo apskundimo teisė ikiteisminio tyrimo metu yra ribota. Šie proceso dalyviai teise skusti gali pasinaudoti tik tiek, kiek tai yra susiję su civiliniu ieškiniu.

BPK 65 straipsnyje numatytas dar vienas subjektas, priskiriamas prie aptariamąsios asmenų, turinčių teisę skusti, grupės. Ikteisminio tyrimo teisėjo veiksmus ir priimtas nutartis gali skusti ne tik proceso dalyviai, asmenys, kuriems buvo taikomos procesinės prievartos priemonės, bet ir prokuroras. Šiam įstatymu suteikta teisė skusti ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus ar nutartis grindžiama BPK įtvirtintu prokuroro ir ikiteisminio tyrimo teisėjo procesinės sąveikos modeliu. Ikteisminio tyrimo teisėjas nėra aktyvus ikiteisminio tyrimo etapo subjektas. Daugelį procesinių veiksmų ir sprendimų ikiteisminio tyrimo teisėjas priima tik esant prokuroro prašymui ar pareiškimui (BPK 173 straipsnio 2, 4 dalys). Savo iniciatyva ikiteisminio tyrimo teisėjas jokių veiksmų neatlieka. Pavyzdžiui, jeigu ikiteisminio tyrimo teisėjas nutartimi atsisako tenkinti prokuroro prašymą ar pareiškimą, pastarasis turi teisę BPK 65 straipsnio tvarka apskusti tokią nutartį.

Antroji grupė asmenų, kurie turi teisę skusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus ar sprendimus, – tai **asmenys, kuriems buvo taikomos procesinės prievartos priemonės**. Įstatymo numatytais atvejais ir tvarka procesinės prievartos priemonės baudžiamojo proceso metu gali būti skiriamos ir taikomos daugeliui procese dalyvaujančių asmenų – ir proceso dalyviams, ir ne proceso dalyviams, kurie dalyvauja tik fragmentiškai arba apskritai nedalyvauja. Tokiais asmenimis gali būti liudytojas, užstato davėjas, kviestinis, asmuo, kurio atžvilgiu taikomas nuosavybės teisių ribojimas (BPK 151 straipsnis), asmuo, kurio atžvilgiu yra pareikštas ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro reikalavimas pateikti tyrimui galinčius būti reikšmingus daiktus ar dokumentus (BPK 97 straipsnis), asmuo, kurio atžvilgiu buvo taikyta bet kuri procesinė prievartos priemonė jam apie tai nežinant (BPK 161 straipsnis) ir kt. Atkreiptinas dėmesys, kad asmenims, kuriems buvo taikyta procesinė prievartos priemonė (išskyrus proceso dalyvius), yra suteikiama teisė ikiteisminio tyrimo metu skusti tik tokius ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus ar sprendimus, kurie išimtinai yra susiję tik su procesinės prievartos priemonės, numatytos BPK III dalyje, jiems taikymu.

Išskiriama ir *trečioji apskundimo teise galinčių pasinaudoti asmenų grupė*, kuri nepatenka į prieš tai aptartas dvi grupes. Tokiems asmenims BPK suteikia apskundimo teisę specialiaja tvarka, pavyzdžiui, kai BPK 214 straipsnio nustatyta tvarka prokuroras priima nutarimą nutraukti ikiteisminį tyrimą. Šio straipsnio 3 dalyje numatyta, kad apie ikiteisminio tyrimo nutraukimą ar ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimą nepatvirtinti prokuroro nutarimo dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo pranešama įtariamajam, jo atstovui, gynėjui, nukentėjusiajam, civiliniam ieškovui, civiliniam atsakovui ir jų atstovams išsiunčiant sprendimų nuorašus. Šie proceso dalyviai įgyja teisę skusti tokį prokuroro nutarimą. Pabrėžtina, kad ikiteisminio tyrimo praktikoje neretai pasitaiko atvejų, kai pagal fizinio ar juridinio asmens skundą, pareiškimą ar pranešimą pradėtas ikiteisminis tyrimas yra nutraukiamas. Jei, pavyzdžiui, su skundu dėl galbūt padarytos nusikalstamos veikos kreipėsis asmuo ikiteisminio tyrimo metu nebuvo pripažintas nei nukentėjusiuoju, nei civiliniu ieškovu, tai susiklosto BPK nuostatose neaptarta situacija, kai pareiškėjas proceso metu taip ir neįgyja jokio procesinio statuso, suteikiančio jam apskundimo teisę. Atrodytų, toks asmuo praranda bet kokią galimybę skusti prokuroro nutarimą dėl ikiteisminio tyrimo, kuris buvo pradėtas pagal jo skundą, nutraukimo. Teismų praktika šią situaciją aiškina taip:

„Vilniaus apygardos teismas sprendžia, kad R. S. skunde išdėstyti argumentai yra pagrįsti, todėl ikiteisminio tyrimo teisėjo skundžiama 2014 m. liepos 18 d. nutartis naikintina, pripažįstant, jog šiuo atveju Baudžiamojo proceso įstatymo nuostatos buvo aiškinamos bei taikomos netinkamai. Apylinkės teismas, aiškindamas LR BPK 214 str. nuostatą, padarė nepagrįstą išvadą, jog pareiškėjui neįteiktinas prokurorės nutarimo nutraukti ikiteisminį tyrimą nuorašas, o taip pat jis nėra asmuo, turintis procesinę teisę skusti prokurorų procesinius sprendimus dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo, nes buvo apklaustas liudytoju.

Atsižvelgiant į tai, kad įstatymas įpareigoja apie ikiteisminio tyrimo nutraukimą pranešti ir asmeniui, pagal kurio skundą, pranešimą ar pareiškimą buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas, todėl jis turi tokias pat teises apskusti prokuroro sprendimą, kaip ir LR BPK 214 str. 3 d. nurodyti proceso dalyviai. Nesant byloje nei nukentėjusiojo, nei įtariamojo, nei civilinio ieškovo ar atsakovo, prokuroro nutarimas dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo nebūtų skundžiamas ir šio sprendimo teisėtumas ir pagrįstumas nebūtų patikrintas. Tokia situacija prieštarautų LR BPK 214 straipsniui, kuris numato, kad prokuroro nutarimas nutraukti ikiteisminį tyrimą skundžiamas aukštesniajam prokurorui, o jam atsisakius skundą patenkinti – ikiteisminio tyrimo teisėjui (Vilniaus apygardos teismo 2013 m. liepos 26 d. nutartis Nr. 1S-629-172/2013).

Sutiktina su aukščiau minėtos Vilniaus apygardos teismo nutarties argumentu, jog vien ta aplinkybė, kad Lietuvos Respublikos LR BPK 214 str. 3 d. nenustato reikalavimo pranešti asmeniui, pagal kurio skundą, pareiškimą ar pranešimą pradėtas ikiteisminis tyrimas, apie sprendimą

nutraukti bylą išsiunčiant sprendimo nuorašą, negali būti laikoma pakankamu pagrindu teigti, kad toks asmuo negali skųsti prokuroro nutarimo nutraukti ikiteisminį tyrimą. Jeigu byloje be pareiškėjo, kuris nėra pripažintas Lietuvos Respublikos LR BPK 214 str. 3 d. nurodytu subjektu, nėra kitų subjektų, turinčių teisę apskųsti prokuroro nutarimą, pareiškėjui turi būti numatyta galimybė skųsti prokuroro procesinį sprendimą, priešingu atveju, prokuroro nurodytas baudžiamojo įstatymo aiškinimas reikštų, kad pareiškėjas, padavęs skundą ar pareiškimą dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo, t. y. suinteresuotas asmuo, negali apginti savo pažeistų teisių arba visuomenės ir valstybės interesų, o tai iš esmės prieštarautų Lietuvos Respublikos BPK 1 straipsnyje nurodytai baudžiamojo proceso paskirčiai. Apygardos teismas pripažįsta, kad pareiškėjas R. S. yra suinteresuotas asmuo, nes ikiteisminis tyrimas Nr. 10-1-00921-13 buvo pradėtas būtent R. S. pareiškimo pagrindu. Tai, jog R. S. šiame ikiteisminiame tyrime buvo apklaustas liudytoju, nepanaikina jo, kaip pareiškėjo, statuso.⁷⁹⁴

Apskundimo ikiteisminio tyrimo teise galima pasinaudoti pateikiant skundą ir raštu, ir žodžiu. Rašytiniams skundams keliami bendrieji reikalavimai: turi būti nurodytas skundą padavęs subjektas ir jo procesinis statusas ikiteisminiame tyrime (jeigu toks statusas suteiktas), kontaktiniai duomenys, subjektas, kuriam yra adresuojamas skundas, skundo turinys, jame nurodant, kokiame ikiteisminiame tyrime buvo atlikti skundžiamieji veiksmai ar priimti sprendimai, skundą padavusio asmens parašas. BPK nenumato privalomo rašytinių skundų motyvavimo, bet akivaizdu, kad skunde turėtų būti nurodytos skundžiamojo veiksmo ar sprendimo aplinkybės ir pan. Reikėtų pabrėžti, kad pagal BPK 65 straipsnį, skundai dėl ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmų ar jo priimtų nutarčių visais atvejais turi būti rašytiniai (BPK 440 straipsnis).

BPK 62 ir 63 straipsniuose numatyta, kad dėl žodinių skundų ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras surašo protokolą, kurį pasirašo pareiškėjas ir skundą priėmęs ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras. Protokolas turi atitikti bendruosius BPK 179 straipsnyje nurodytus reikalavimus.

2.3. SKUNDŲ PATEIKIMAS IR NAGRINĖJIMAS

Galioja bendroji skundų pateikimo ir nagrinėjimo taisyklė, kad skundai dėl ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmų ar sprendimų gali būti teikiami tik kol vyksta ikiteisminis tyrimas. Pavyzdžiui, proceso dalyviams pranešus, kad ikiteisminis tyrimas yra baigtas (BPK 218 straipsnio 1 dalis), laikoma, kad minėtasis tyrimas jau nebevyksta, nors po tokio pranešimo ir toliau atliekami procesiniai ikiteisminio tyrimo baigiamieji veiksmai: susipažinimas su ikiteisminio tyrimo bylos medžiaga,

⁷⁹⁴ Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2014 m. rugpjūčio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-781-190/2014.

prašymų papildyti tyrimą teikimas, kaltinamojo akto surašymas ir t. t. Įstatyme įtvirtintas ribojimas apskundimo teise naudotis tik kol vyksta ikiteisminis tyrimas, negalimumas skūsti ikiteisminio tyrimo veiksmų ar šioje proceso stadijoje priimtų sprendimų, baudžiamąją bylą jau perdavus į teismą, grindžiamas baudžiamąjo proceso stadijų nepriklausomumu, jų metu įgyvendinamų uždavinių specifika ir šio teisinio proceso principine paskirtimi – siekiu judėti į priekį. Tiesa, minėtasis ribojimas nereiškia, kad proceso dalyvis, baudžiamąją bylą perdavus į teismą, galutinai praranda teisę kvestionuoti ikiteisminio tyrimo institucijų pareigūnų ir ikiteisminio tyrimo teisėjo galbūt neteisėtus veiksmus ar sprendimus. Kita vertus, proceso dalyvis šią savo teisę gali įgyvendinti kitose baudžiamąjo proceso stadijose.

Skundų ikiteisminio tyrimo metu pateikimo bendroji tvarka yra paremta hierarchijos principu ir turintys teisę juos paduoti proceso dalyviai privalo laikytis tokios procesinės formos, pagal kurią skundo padavimo procedūra turėtų būti nuosekli, be jokių „peršokimo per vieną laiptelį“ išlygų. Bendroji tvarka, numatyta BPK 62 straipsnyje, reikalauja, kad ikiteisminio tyrimo pareigūno veiksmus arba nutarimus visais atvejais leidžiama skūsti tik tą ikiteisminį tyrimą organizuojančiam ir jam vadovaujančiam prokurorui, kuris yra atsakingas už ikiteisminio tyrimo pradžią, eigą ir pabaigą. Pareigūno veiksmų ar nutarimų apskundimas prokurorui kartu reiškia, kad prokuroras yra procesinės ikiteisminio tyrimo kontrolės vadovas, turintis prižiūrėti, kaip atliekama procesinė ikiteisminio tyrimo funkcija. Nereikėtų manyti, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas nėra savarankiškas, bet jo veiksmus ir priimamus sprendimus vis dėlto turėtų vertinti prokuroras, nes jo procesinė valia lemia ikiteisminio tyrimo kryptis, apimtį ir baigtį.

„Niekas kitas, išskyrus prokurorą, negali organizuoti ikiteisminio tyrimo ir jam vadovauti taip, kad būtų surinkta objektyvi, išsami informacija apie nusikalstamą veiką ir asmenį, įtariamą padarius šią veiką, kuri sudarytų teises prielaidas teismui baudžiamąjoje byloje nustatyti objektyvią tiesą ir priimti teisingą sprendimą dėl asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, kaltumo.“⁷⁹⁵

VIII

Jeigu prokuroras atsisako tenkinti skundą, jis priima nutarimą, galimą apskūsti aukštesniajam prokurorui, kurio sąvoka yra apibrėžta Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 15 straipsnyje.

Dėl ikiteisminio tyrimo pareigūno veiksmų ar sprendimų skundai teikiami arba tiesiogiai prokurorui, arba per skundžiamą ikiteisminio tyrimo pareigūną, kuris per vieną dieną nuo skundo gavimo perduoda jį nagrinėšančiam prokurorui, kartu pateikdamas ir savo paaiškinimų. Tokios pat tvarkos (išskyrus tai, kad nereikalaujama pateikti paaiškinimų) laikomasi ir skundžiant ikiteisminį tyrimą organizuojančio prokuroro,

⁷⁹⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 13 d. nutarimas.

kuris atmetė skundą dėl ikiteisminio tyrimo pareigūno veiksmų ar sprendimų, nutarimą aukštesniajam prokurorui. Ir prokuroras, nagrinėjantis skundą dėl pareigūno veiksmų ar sprendimų, ir aukštesnysis prokuroras, kuris nagrinėja skundą dėl prokuroro nutarimo atmesti skundą, reikalauja pateikti visą susijusią ikiteisminio tyrimo medžiagą. Šią gavus, minėtieji skundai turėtų būti išnagrinėjami per dešimt dienų. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 15 straipsnyje nustatyta, kad aukštesnysis prokuroras negali nurodyti prokurorui, kokį proceso nutarimą priimti. Prokuroro priimtą proceso nutarimą gali panaikinti aukštesnysis prokuroras motyvuotu nutarimu. Šios nuostatos reiškia, kad prokuroro nepriklausomumo principas užtikrina ikiteisminį tyrimą organizuojančio ir jam vadovaujančio prokuroro procesinį savarankiškumą. Jeigu skundą nagrinėjantis aukštesnysis prokuroras nustato, kad skundžiamą nutarimą prokuroras priėmė nepagrįstai ir (ar) neteisėtai, jis nurodo šiuos pažeidimus ir paveda iš naujo spręsti klausimą, tačiau negali ikiteisminį tyrimą organizuojančiam prokurorui nurodyti, kokį konkretų sprendimą vienu ar kitu procesiniu klausimu reikėtų priimti. Priešingu atveju būtų suvaržyta prokuroro konstitucinė funkcija baudžiamajame procese.

BPK 62 straipsnyje nenumatyta, kad aukštesniojo prokuroro nutarimas yra galutinis ir neskundžiamas. Vadinasi, šio prokuroro nutarimas atmesti skundą gali būti skundžiamas ikiteisminio tyrimo teisėjui, kuris skundą nagrinėja BPK 64 straipsnyje nustatyta tvarka. Tokiu būdu užtikrinama apskundimo teisė turinčių asmenų galimybė ikiteisminio tyrimo metu atliktus veiksmus ir priimtus sprendimus skųsti teismui.

BPK 63 straipsnyje reglamentuojama atskira tik prokuroro jau atliktų veiksmų ar priimtų sprendimų ikiteisminio tyrimo metu tvarka, grindžiama jau aptartu skundų pateikimo hierarchijos principu. Pagal šį principą, prokuroro veiksmus ar sprendimus galima skųsti aukštesniajam prokurorui skundą tiesiogiai teikiant arba pačiam skundžiamus veiksmus ar sprendimus priėmusiam prokurorui, arba aukštesniajam prokurorui. Skundų aukštesniajam prokurorui teikimo tvarka iš esmės tapati BPK 62 straipsnyje reglamentuotai tvarkai – jie gali būti rašytiniai arba žodiniai, bet dėl pastarojo prokuroras surašo protokolą. Kaip minėta, Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas skundą dėl prokuroro veiksmų ar nutarimų nagrinėjančiam aukštesniajam prokurorui draudžia nurodyti, kokį procesinį veiksmą ar nutarimą prokuroras ikiteisminiame tyrime turėtų atlikti ar priimti. Nepažeisdamas tokio prokuroro savarankiškumo ir nepriklausomumo, aukštesnysis prokuroras gali tik paaiškinti, kokių pažeidimų ar klaidų padarė prokuroras, ir nurodyti iš naujo spręsti klausimą. Aukštesnysis prokuroras, išnagrinėjęs skundą dėl prokuroro veiksmų ar nutarimų, įstatymų numatytais atvejais turi teisę panaikinti ankstesnįjį sprendimą ir pats priimti naują. Aukštesniojo prokuroro nutarimas, kuriuo atsisakoma patenkinti skundą, gali būti skundžiamas ikiteisminio tyrimo teisėjui. Šiuo atveju skundai ikiteisminio tyrimo teisėjui gali būti

tik rašytiniai, jie adresuojami ir teikiami konkrečios apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjui.

Skundo nagrinėjimo terminai ir tvarka yra analogiški kaip ir BPK 62 straipsnyje numatytu apskundimo atveju, bet reikėtų pabrėžti, kad jeigu skundą nagrinėja ikiteisminio tyrimo teisėjas, šis gali būti nagrinėjamas ir žodinio, ir rašytinio proceso tvarka. Žodinis nagrinėjimas reiškia, kad ikiteisminio tyrimo teisėjui nagrinėjant skundą gali būti rengiamas posėdis, į kurį turi būti kviečiamas prokuroras, įtariamasis, įtariamojo gynėjas, skundą padavęs asmuo ir jo atstovas. Suimtas įtariamasis pristatomas ikiteisminio tyrimo teisėjui, jeigu tai būtina (BPK 64 straipsnio 4 dalis). Ši tvarka rodo, kad ir ikiteisminio tyrimo metu proceso šalys gali rungtis, siekdamos įrodyti savo teiginių teisingumą, skundžiamų veiksmų ar sprendimų nepagrįstumą ir (ar) neteisėtumą ir tokiu būdu ginti savo pažeistas teises bei laisves. Žodinis skundo nagrinėjimas kartu leidžia šalims teismo posėdžio metu pasisakyti nagrinėjamuoju klausimu, ginčyti kitos šalies argumentus ir pan. Pabrėžtina, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas, posėdžio metu nagrinėdamas skundą, proceso šalių prašymu turėtų leisti susipažinti su skundui nagrinėti jam pateikta ikiteisminio tyrimo medžiaga, priešingu atveju būtų pažeidžiami rungimosi ir procesinio lygiateisiškumo principai. Jeigu skundui nagrinėti nėra rengiamas posėdis, ikiteisminio tyrimo teisėjas jį išnagrinėja vadinamąja rašytinio proceso tvarka, iš prokuroro pareikalaudamas skundui nagrinėti reikalingos ikiteisminio tyrimo medžiagos. Ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis turėtų būti motyvuota. Atkreiptinas dėmesys, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas, išnagrinėjęs skundą ir nustatęs padarytus pažeidimus, neturi teisės nurodyti, kokį konkretų sprendimą ikiteisminio tyrimo metu turėtų priimti prokuroras. Pavyzdžiui:

„Teismas, vykdydamas jam ikiteisminio tyrimo metu įstatymo nustatytas funkcijas, negali vadovauti ikiteisminiam tyrimui ir negali įpareigoti prokurorą atlikti kokius nors konkrečius ikiteisminio tyrimo veiksmus, taip pat nurodyti, kaip prokurorui įvertinti ikiteisminio tyrimo metu surinktus duomenis, kai prokuroras priima tik jo kompetencijoje esančius sprendimus, taip pat negali įpareigoti prokurorą priimti konkretų sprendimą, kuris ikiteisminio tyrimo stadijoje pagal baudžiamojo proceso įstatymą yra ne teismo, bet prokuroro kompetencija. Vadovaujantis BPK 64 straipsnio 2 dalimi, nagrinėdamas skundus dėl ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro proceso veiksmų ar nutarimų, teismas patikrina prokuroro sprendimo teisėtumą bei pagrįstumą, o nustatęs pažeidimus, juos nurodo bei pasiūlo juos pašalinti.“⁷⁹⁶

Ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimas dėl aukštesniojo prokuroro nutarimo atmesti skundą dėl prokuroro veiksmų ar sprendimų yra galutinis ir neskundžiamas, išskyrus atvejus, kai BPK numato jo apskundimo galimybę. Pavyzdžiui:

⁷⁹⁶ Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2014 m. spalio 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-862-581/2014.

„Pagal BPK 63 straipsnio nuostatas, prokuroro nutarimas skundžiamas aukštesniam prokurorui, o pastarojo nutarimas gali būti skundžiamas ikiteisminio tyrimo teisėjui. BPK 64 straipsnio 6 dalyje imperatyviai nurodyta, kad ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimas yra galutinis ir neskundžiamas, išskyrus atvejus, kai BPK numato jo apskundimo galimybę. Taigi, ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimai ikiteisminio tyrimo klausimais apygardos teismui skundžiami tik išimtiniais, baudžiamojo proceso įstatyme tiesiogiai numatytais atvejais – dėl atsisakymo pradėti ikiteisminį tyrimą, dėl ikiteisminio tyrimo nutraukimo ir pan. Tuo tarpu BPK nenumato galimybės prokuroro nutarimą dėl ikiteisminio tyrimo sustabdymo skųsti BPK X dalyje numatyta tvarka. Tokiu būdu ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis šiuo klausimu yra galutinė ir neskundžiama. Atsižvelgiant į tai pareiškėjo skundą dėl Panevėžio apygardos prokuratūros Utenos apylinkės prokuratūros vyriausiojo prokuroro pavaduotojos nutarimo išnagrinėjęs ir sprendimą priėmęs Utenos rajono apylinkės teismas skundžiamos nutarties rezoliucinėje dalyje nepagrįstai nurodė, kad ši nutartis skundžiama. Tokia apskundimą leidžianti nuoroda nutartyje yra klaidinga ir neparemta įstatymu, ji negali praplėsti įstatymo apibrėžtų apygardos teismo kompetencijos ribų. Todėl, remiantis aukščiau išdėstytomis nuostatomis, pagrindo nagrinėti pareiškėjo skundą nėra.“⁷⁹⁷

BPK 62 ir 63 straipsniuose numatyta, kad paduotas skundas iki jo išsprendimo nesustabdo skundžiamo veiksmo ar nutarimo vykdymo, išskyrus atvejus, jeigu tai daryti pripažįsta esant reikalinga pats ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras. Vadinasi, apskundimas ikiteisminio tyrimo metu pats savaime nesuspenduoja (nestabdo) skundžiamo veiksmo ar sprendimo vykdymo. Tokiu būdu yra užkertamas kelias piktnaudžiauti apskundimo teise ir siekti vilkinti ar kitaip trukdyti atlikti ikiteisminį tyrimą. Žinoma, pareigūnui ar prokurorui, atsižvelgiant į tai, kieno veiksmai ar sprendimai yra skundžiami, yra suteikta teisė *ex officio* stabdyti atliekamą veiksmą ar priimtą sprendimą, iki bus galutinai išnagrinėtas skundas.

Ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmų ir nutarčių bendroji apskundimo tvarka nustatyta BPK 65 straipsnyje. Laikoma, kad ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartys, išsprendžiančios proceso dalyvių ar asmenų, kuriems taikytos procesinės prievartos priemonės, skundus dėl ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro veiksmų ar nutarimų, yra galutinės ir neskundžiamos. Tačiau BPK nuostatos gali numatyti atvejų, kai šio teisėjo nutartys yra skundžiamos aukštesniajam teismui (apygardos teismui BPK X dalyje numatyta tvarka) – BPK 168 straipsnyje numatyta galimybė skųsti ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį, kuria atmetamas skundas prokuroro nutarimo atmesti pareiškėjo skundą dėl atsisakymo pradėti ikiteisminį tyrimą BPK X dalyje nustatyta tvarka. Kitas atvejis – BPK 214 straipsnyje numatyta galimybė skųsti šio teisėjo nutartį aukštesniajam teismui, jeigu

⁷⁹⁷ Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2015 m. liepos 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-378-350/2015.

ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi yra atmetamas skundas dėl aukštesniojo prokuroro nutarimo netenkinti skundo dėl prokuroro nutarimo nutraukti ikiteisminį tyrimą.

Skundai dėl ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmų ar nutarčių visais atvejais turėtų būti rašytiniai, paduodami per skundžiamą nutartį priėmusį teismą. Detali skundų nagrinėjimo tvarka reglamentuojama BPK X dalyje. Aukštesnysis teismas skundą dėl ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmų ar nutarčių dažniausiai nagrinėja nerengdamas teismo posėdžio. Jeigu skundą nagrinėjantis teismas nutaria rengti teismo posėdį, jame dalyvauja skundą padavęs asmuo, jo atstovas arba gynėjas ir prokuroras.

Kalbant apie specialiąją apskundimo ikiteisminio tyrimo metu formą pabrėžtina, kad skundai dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmų ir sprendimų paprastai būna tik rašytiniai. Skundą nagrinėjantis subjektas visais atvejais turėtų pareikalauti ikiteisminio tyrimo medžiagos, be to, gali prašyti skundžiamus veiksmus ar sprendimus priėmusio asmens (išskyrus ikiteisminio tyrimo teisėją) paaiškinimo. BPK, kiekvienu atveju nustatydamas specialiąją apskundimo tvarką, detaliai nurodo skundo išsprendimo terminus ir tvarką.

KLAUSIMAI

1. Nurodykite apskundimo teisės paskirtį.
2. Apibūdinkite teismų ir ikiteisminio tyrimo subjektų veiksmų bei sprendimų apskundimo sistemą.
3. Kokia yra apskundimo ikiteisminio tyrimo metu instituto paskirtis?
4. Kokie proceso dalyviai turi teisę apskusti prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūno ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus ir sprendimus?
5. Kokios yra apskundimo formos?
6. Kokia yra bendroji apskundimo ikiteisminio tyrimo metu tvarka?
7. Kokia yra specialioji apskundimo ikiteisminio tyrimo metu tvarka?

UŽRAŠAMS

 _____

IX SKYRIUS

NUSIKALSTAMA VEIKA PADARYTOS ŽALOS ATLYGINIMAS

IX SKYRIAUS TURINYS

1. TEISĖ Į NUSIKALSTAMA VEIKA PADARYTOS ŽALOS ATLYGINIMĄ	359
2. NUSIKALSTAMA VEIKA PADARYTOS ŽALOS ATLYGINIMO FORMOS.....	364
3. SAVANORIŠKAS ŽALOS ATLYGINIMAS	365
4. ŽALOS ATLYGINIMAS, KAI BAUDŽIAMOJOJE BYLOJE PAREIŠKIAMAS	
CIVILINIS IEŠKINYS	369
4.1. CIVILINIO IEŠKINIO PROCESO BAUDŽIAMOJOJE BYLOJE PAGRINDAI.....	369
4.2. CIVILINIS IEŠKINYS	371
4.3. CIVILINIO IEŠKINIO PROCESO TEISINIŲ SANTYKIŲ SUBJEKTAI.....	376
4.4. CIVILINIO IEŠKINIO PAREIŠKIMAS, NAGRINĖJIMAS IR IŠSPRENDIMAS.....	385
KLAUSIMAI	392

1. TEISĖ Į NUSIKALSTAMA VEIKA PADARYTOS ŽALOS ATLYGINIMĄ

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnyje numatyta, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės yra pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą. Jam padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą nustato įstatymas. Šiose nuostatose įtvirtintas konstitucinis būtinumo atlyginti asmeniui padarytą materialinę ir moralinę žalą principas. Aiškinant šios konstitucinės nuostatos turinį svarbu atkreipti dėmesį, jog minėtuju principu siekiama užtikrinti, kad asmenų patirta žala būtų atlyginta. Šiuo klausimu Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1997 m. sausio 20 d. nutarime pabrėžė, kad tokį žalos atlyginimą reglamentuoja įstatymas. Nustatant būtent įstatyminę teisinio reguliavimo formą siekiama sukurti stabilias teisines prielaidas asmens, kuris buvo suluošintas arba kurio sveikata buvo kitaip sužalota, ar kuris kitaip nukentėjo, teisėms ir teisėtiems interesams laiduoti⁷⁹⁸.

Asmeniui nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo klausimus reglamentuoja BPK II dalis, kurią sudaro du skyriai: IX skyrius, reguliuojantis žalos atlyginimo, kai civilinis ieškinys baudžiamojoje byloje nepareiškiamas (BPK 107 ir 108 straipsniai), klausimus, ir X skyrius, apimantis žalos atlyginimo, kai civilinis ieškinys baudžiamojoje byloje pareiškiamas (BPK 109–118 straipsniai), nuostatas. Taigi baudžiamojo proceso teisėje asmens, kuris dėl nusikalstamos veikos patyrė žalos, teisėms reikalauti teisingo žalos atlyginimo skiriama daug dėmesio. Tai ypač svarbi veiksmingo ir efektyvaus baudžiamojo proceso sąlyga, nes pats baudžiamasis procesas yra pritaikytas užtikrinti ne tik išsamų, visapusišką ir objektyvų nusikalstamos veikos tyrimą bei jos atskleidimą, teisingą kalto asmens nubaudimą, bet kartu ir nusikalstamos veikos aukos teisių bei laisvių apsaugą. Būtent ir nusikalstamos veikos atskleidimo, ir šia veika padarytos žalos atlyginimo uždaviniai baudžiamajame procese turėtų būti derinami taip, kad nė vienas iš jų netaptų svarbesnis už kitą. Tačiau tuo atveju, kai žalos atlyginimo baudžiamojoje byloje klausimai tampa aštresni nei pačios nusikalstamos veikos atskleidimas ir pan., už baudžiamąjį procesą atsakingi pareigūnai turėtų imtis priemonių tai suderinti ir neleisti, kad baudžiamasis procesas prarastų savo prasmę. Apie tai buvo rašoma ir tarpukario Lietuvos literatūroje: „Bet kas svarbiausia, juk baudžiamojoje byloje pagrindinis dalykas (*causa major*) yra baudžiamasis persekiojimas, o civilinis ieškinys tik prijungiamas prie jo ir yra *causa minor*. O jei nukentėjęs naudosis neribota laisve laiko atžvilgiu pareikšti civilinį ieškinį baudžiamojoje

⁷⁹⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. sausio 20 d. nutarimas.

byloje, tai tada galėtų atsitikti, jog visas svorio centras persikeltų į civilinį ieškinį, o pagrindinis dalykas – baudžiamasis persekiojimas įgautų antraeilį pobūdį.⁷⁹⁹

Nukentėjusio asmens pažeistų teisių ir laisvių gynyba bei siekis jas atkurti yra vienas iš svarbiausių baudžiamojo proceso uždavinių. Tai numatyta ir BPK nuostatose. Antai BPK 44 straipsnyje, nustatančiame asmens teisių užtikrinimo pagrindus, numatyta, jog kiekvienas nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo turi teisę reikalauti, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą, o įstatymų numatytais atvejais – ir kompensaciją iš Nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų asmenų fondo bei įstatymo nustatyta tvarka nemokamai gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą. BPK 46 straipsnyje numatyta, kad jeigu asmuo, pripažintas nukentėjusiuoju, patyrė žalos dėl smurtinio nusikaltimo, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras iš karto po asmens pripažinimo nukentėjusiuoju privalo jį informuoti apie teisę gauti kompensaciją pagal Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymą.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje ne kartą buvo pabrėžiama, kad baudžiamajame procese, kurio paskirtis įtvirtinta BPK 1 straipsnyje, yra svarbu sudaryti visas prielaidas nukentėjusiesiems nuo nusikalstamų veikų reikalauti turtinės ir neturtinės (materialinės ir moralinės) žalos atlyginimo iš pagal įstatymą atsakingų asmenų. Konstitucinis Teismas dar 2006 m. atkreipė dėmesį, kad:

„Konstitucijos 30 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas asmeniui padarytos (ir atlygintinos) žalos skirstymas į materialinę ir moralinę lemia su atitinkamos rūšies žalos atlyginimu susijusių santykių teisinio reguliavimo ypatumus. Vienas iš šių ypatumų yra susijęs su padarytos žalos dydžio nustatymu (įvertinimu) ir atlyginimo už tą žalą forma. Atlyginant materialinę žalą visais atvejais yra įmanoma vadovautis visiško (adekvataus) žalos atlyginimo principu (*restitutio in integrum*), kai padarytos žalos dydis gali būti išreiškiamas piniginiu ekvivalentu ir ta žala gali būti atlyginama pinigais (tai nepaneigia galimybės materialinę žalą atlyginti ir kitu turtu ar dar kitaip); taigi už materialius praradimus atlyginama materialiomis vertybėmis. Tuo tarpu, kaip minėta, moralinė žala yra dvasinė skriauda, kurią tik sąlygiškai galima įvertinti ir kompensuoti materialiai; padarytos moralinės žalos, kaip asmens patirtos dvasinės skriaudos, neretai apskritai niekas (*inter alia* jokia materiali kompensacija) negali atstoti, nes asmens psichologinės, emocinės ir kitokios būsenos, buvusios iki tol, kol jis patyrė dvasinę skriaudą, neįmanoma sugrąžinti – tokią būseną kai kada (geriausiu atveju) galima tik iš naujo sukurti, panaudojant *inter alia* materialią (pirmiausia piniginę) kompensaciją už tą moralinę žalą (tai nereiškia, kad kai kada išties nėra neįmanoma vien moralinė satisfakcija už patirtą moralinę žalą). Materiali (piniginė) kompensacija už moralinę žalą, kaip materialus

⁷⁹⁹ ARCHIPOVAS, F. Civilinis ieškinys baudžiamosiose bylose. *Teisininkas*, 1939, t. 1(13), p. 3.

tos moralinės žalos atitinkmuo, taip pat turi būti skiriama vadovaujantis visiško (adekvataus) žalos atlyginimo principu, kurio taikymui tokiais atvejais būdingi svarbūs ypatumai, nes tokia materialinė kompensacija savo turiniu iš esmės skiriasi nuo pačios moralinės žalos, kuri buvo padaryta ir už kurią yra kompensuojama, turinio ir dėl to (jos dydis nesvarbu) pagal savo prigimtį negali (arba ne visada gali) atstoti patirtos dvasinės skriaudos. Tokios materialios (pirmiausia piniginės) kompensacijos už moralinę žalą paskirtis – sudaryti materialias prielaidas iš naujo sukurti tai, ko negalima sugrąžinti, kuo teisingiau atlyginti tai, ko žmogui neretai apskritai niekas – jokie pinigai, joks materialus turtas – negali atstoti.⁸⁰⁰

Baudžiamajame procese vienodai svarbu ir teisingai nubausti kaltąjį asmenį, ir teisingai ginti nukentėjusiojo asmens pažeistas teises bei laisves. Šių dviejų proceso uždavinių darna sudaro valstybei prielaidas, viena vertus, tinkamai persekioti nusikalstamą veiką padariusius asmenis, kita vertus, siekti, kad baudžiamasis teisingumas būtų ne tik teisėtas ir pagrįstas, bet kartu ir veiksmingas kuo teisingiau būtų atlyginama nukentėjusiajam už jo praradimus. Šios konstitucinės teisės į nusikalstama veika padarytos žalos teisingą atlyginimą svarbą pabrėžia ir tarptautiniai teisės aktai. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Nr. R(85) 11 valstybėms narėms dėl nukentėjusiojo padėties baudžiamajame procese ir baudžiamajame procese pabrėžiama, kad policija nukentėjusįjį turėtų informuoti apie pagalbos suteikimo galimybes, galimas praktines ir teisines konsultacijas, kompensaciją iš pažeidėjo ir valstybės. Jis turėtų būti informuojamas apie galimybes baudžiamajame proceso metu gauti restituciją ar kompensaciją, teisinę pagalbą, o teismui turėtų būti numatyta galimybė nurodyti pažeidėjui, kad šis kompensuotų nukentėjusiajam padarytą žalą. Rekomendacijoje nurodoma, kad turėtų būti panaikinamos ribos, suvaržymai ar techninės kliūtys, kurios trukdo suteikti tokią galimybę; įstatymais turėtų būti numatyta, kad padarytos žalos kompensavimas gali būti numatytas kaip baudžiamoji arba ją pakeičianti sankcija, arba skirtinga kaip papildoma prie baudžiamosios sankcijos. Jeigu kompensacija yra baudžiamoji sankcija, ji turėtų būti įvykdyta tuo pačiu būdu kaip ir bauda, jai turėtų būti teikiama pirmenybė tarp visų kitų galimų pažeidėjui skirti finansinių sankcijų. Kitoje Ministrų Komiteto rekomendacijoje Nr. R(87) 21 valstybėms narėms dėl pagalbos nukentėjusiesiems ir viktimizacijos prevencijos nurodoma, kad svarbu užtikrinti pagalbą gaunant veiksmingą pažeidėjo padarytos žalos reparaciją, draudimo bendrovių ar bet kurių kitų institucijų išmokas ir, jeigu įmanoma, valstybės kompensaciją. Panašaus pobūdžio principines nuostatas įtvirtina ir Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. REC(2006)8 valstybėms narėms dėl pagalbos nukentėjusiesiems nuo nusikaltimų⁸⁰¹.

⁸⁰⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas.

⁸⁰¹ JURKA, R.; MELNIČENKO, S.; RANDAKEVIČIENĖ, I. Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamajame procese srityje. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 45–51, 79–83, 265–287.

Nukentėjusiojo teisių ir laisvių apsauga užtikrinant jo teisės į nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo efektyvumą pabrėžiama ir Europos Sąjungos teisės aktuose – Tamperės 1999 m. spalio 15 ir 16 d. Europos vadovų tarybos išvadose nurodoma, kad turėtų būti parengtos minimalios nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų apsaugos normos, ypač dėl nukentėjusiųjų galimybės kreiptis į teismą ir jų teisės į žalos atlyginimą, įskaitant teismo išlaidas. Be to, Stokholmo programoje „Atvira ir saugi Europa piliečių labui ir saugumui“, kurią Europos vadovų taryba priėmė 2009 m. gruodžio 10 ir 11 dienomis, Komisijos ir valstybių narių buvo paprašyta išnagrinėti būdus, kaip patobulinti teisės aktus ir praktines paramos priemones aukoms apsaugoti, ypač daug dėmesio skiriant paramai visoms aukoms bei jų pripažinimui ir pan. Be visų kitų teisinių priemonių, būtent Europos Sąjungoje buvo priimti teisės aktai, įpareigojantys valstybes nares imtis priemonių siekiant užtikrinti nukentėjusiųjų teisinės padėties (įskaitant ir teisės į žalos atlyginimą) veiksmingumą. Pavyzdžiui, pirmasis iš šių teisės aktų buvo Tarybos 2001 m. kovo 15 d. pagrindų sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose (2001/220/TVR)⁸⁰², kiek vėliau buvo priimta ir minėtąjį sprendimą keičianti Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. spalio 25 d. direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai, keičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR⁸⁰³ ir kt. Siekiant Europos Sąjungos valstybėse narėse suvienodinti nukentėjusiųjų teisių ir laisvių apsaugos mechanizmus, šiuose teisės aktuose kartu pabrėžiamas ir nusikalstama veika padarytos žalos kompensavimo principas, įgyvendinamas organizacinėmis, socialinėmis, institucinėmis ir teisinėmis priemonėmis.

Minėtosios kai kurių nacionalinių, tarptautinių ir Europos Sąjungos teisės aktų nuostatos leidžia teigti, jog žalos atlyginimo baudžiamajame procese tikslai, kaip ir kiti baudžiamojo proceso siekiai, būtent nusikalstamos veikos išaiškinimas, kaltojo asmens nustatymas ir teisingas nubaudimas, yra laikytini sudėtine sąžiningo proceso principo dalimi. Reikėtų sutikti, kad ignoruojant ar kitaip nepaisant nukentėjusiojo interesų baudžiamajame procese būtų sudaromos prielaidos pažeisti rungimosi, išsamumo, objektyvumo ir net teisės į teisingą teismą principus. Todėl nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo institutas baudžiamojo proceso teisėje socialine ir teisine prasme laikytinas lygiaverčiu kitiems baudžiamojo proceso institutams.

Lietuvos baudžiamojo proceso teisėje nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo institutui būdingi šie požymiai:

⁸⁰² Tarybos 2001 m. kovo 15 d. pagrindų sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose (2001/220/TVR). *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*, 2001 3 21, L 82/1.

⁸⁰³ Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. spalio 25 d. direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. *Europos Sąjungos oficialusis leidinys*, 2012 11 14, L 315/57.

1. Nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimas yra sudėtinė baudžiamosios procesinės veiklos dalis, neatsiejama nuo baudžiamojo proceso tikslų. Tiriant ir nagrinėjant baudžiamąją bylą, kartu gali būti palaikomas reikalavimas ir sprendžiama dėl nusikalstama veika padarytos turtinės ir neturtinės žalos atlyginimo. Baudžiamojo proceso teisės teorijoje nurodoma, kad „santykis su civiliniu ieškiniu baudžiamajame persekiojime neretai yra labai glaudus vien todėl, kad civilinei ir baudžiamajai atsakomybei kilti pakanka to paties teisinio fakto – nusikalstamos veikos padarymo, nes daugelio nusikalstamų veikų padaryta žala (turtinė ir neturtinė) sukuria prielaidas žalą patyrusiam subjektui reikalauti ją atlyginti“⁸⁰⁴.

2. Baudžiamajame procese žalos atlyginimas galimas dviejų formų – nepareiškus civilinio ieškinio ir jį pareiškus. Šių dviejų žalos atlyginimo formų darna yra svarbi, nes įstatymas leidžia nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiam asmeniui (taip pat ir kaltininkui) rinktis, kokiū būdu bus reikalaujama žalos atlyginimo, ir dėl šio būdo susitarti su žalą padariusiu asmeniu išvengiant civilinio ieškinio proceso baudžiamojoje byloje.

3. Baudžiamajame procese nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo turi teisę reikalauti atlyginti visų rūšių žalą: fizinę, turtinę ir moralinę. 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojus naujamam BPK, nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo institutas patyrė reikšmingų pokyčių. Siekiant veiksmingiau ginti dėl nusikalstamos veikos žalos patyrusių asmenų interesus, buvo išplėstas civilinio ieškinio dalykas. Pagal BPK 109 straipsnio nuostatas, nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiam asmeniui gali būti atlyginta ne tik turtinė, bet ir neturtinė žala. Sparčiai keičiantis socialiniams ir ekonominiams santykiams bei atsivėlus į Civilinio kodekso nuostatas, išplėsta turtinės žalos samprata – civilinio ieškinio dalyku pripažintos ir negautos pajamos (CK 6.249 straipsnio 1 dalis) ir pan.⁸⁰⁵

4. Baudžiamojo proceso metu sprendžiant civilinio ieškinio klausimus galima vadovautis ir civilinės bei civilinio proceso teisės aktais. Kaip minėta, kiekvienas asmuo, pripažintas nukentėjusiuoju, turi teisę reikalauti, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, taip pat gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą (BPK 44 straipsnio 10 dalis). Vienas iš šios teisės įgyvendinimo būdų – civilinio ieškinio įtariamajam, kaltinamajam arba už įtariamojo ar kaltinamojo veikas materialiai atsakingiems asmenims baudžiamajame procese pareiškimas (BPK 109 straipsnis). Taip civilinis ieškinytas tampa baudžiamosios bylos dalimi ir yra nagrinėjamas pagal BPK 109–117 straipsniuose įtvirtintas taisykles. Šio ieškinio pagrįstumas ir dydis kartu su kitomis bylos aplinkybėmis yra įrodinėjamas pagal BPK taisykles, bet jeigu dėl civilinio ieškinio kyla klausimų, kurių sprendimo BPK nereglamentuoja, taikomos atitinkamos civilinio proceso normos, jeigu jos neprieštaruja baudžiamojo proceso normoms (BPK 113 straipsnio 1 ir 2 daly).

⁸⁰⁴ ANCELIS, P. Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas. Vilnius: Saulelė, 2007, p. 115.

⁸⁰⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugsėjo 21 d. teisės normų, reguliuojančių nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą, taikymo baudžiamosiose bylose apžvalga. *Teismų praktika*, 2008, t. 29.

2. NUSIKALSTAMA VEIKA PADARYTOS ŽALOS ATLYGINIMO FORMOS

Galiojantis BPK numato dvi tarpusavyje susijusias, bet kartu ir atskiras, *nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo formas* – savanorišką žalos atlyginimą ir žalos atlyginimą, kai baudžiamajame procese yra pareikštas civilinis ieškinys. Tokiu būdu įstatymas sukuria teises prielaidas nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiam asmeniui tikėtis jam padarytos žalos atlyginimo ir esant sutarimui su įtariamuoju, kaltinamuoju ar pagal įstatymus už jų veikas materialiai atsakingiems asmenims dėl žalos atlyginimo būdo, apimties bei formos, ir tokio sutarimo nesant. Esminis aptariamųjų žalos atlyginimo baudžiamajame procese formų skirtumas grindžiamas savanoriškumo kriterijumi, kuris lemia proceso dalyvių (kaltininko ir nukentėjusio asmens) valią, pagrįstą laisvu apsisprendimu, kaip ikiteisminio tyrimo arba teisminio nagrinėjimo metu bus sprendžiamas nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo klausimas.

Įstatymu įtvirtinta galimybė išspręsti nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo klausimus (ir savanoriškai, ir pareiškiant civilinį ieškinį) simbolizuoja vadinamąjį procesinės ekonomijos principą, apimantį dalyvaujančių byloje asmenų procesinio patogumo aspektą. Antai savanoriškas nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimas iš esmės sukuria prielaidas baudžiamojo proceso dalyviams ir už šį procesą atsakingiems pareigūnams išvengti neretai daug laiko reikalaujančių ginčų dėl žalos fakto, dydžio ir jos atlyginimo organizacinių aspektų. Kartu tai skatina proceso dalyvius rūpintis proceso eiga, greitu ir ekonomišku bylos teisme išnagrinėjimu ir pan. Be to, šių žalos atlyginimo formų darna sudaro prielaidas žalos atlyginimo procesą baudžiamojoje byloje padaryti kiek įmanoma paprastesnę ir greitesnę. Literatūroje nurodoma, kad procesinės ekonomijos principas sudaro prielaidas derinti proceso dalyvių nevaržomą elgesį su procesiniais formalumais⁸⁰⁶.

Kaip minėta, aptariamąsios žalos atlygimo formos yra tarpusavyje susijusios. Vadinasi, tame pačiame baudžiamajame procese dėl nusikalstama veika padarytos žalos vienu metu gali vykti ir savanoriškas žalos atlyginimo, ir civilinio ieškinio procesai. Taip gali nutikti, kai nusikalstama veika yra padaryta ir turtinė, ir neturtinė žala, o proceso dalyviai (pavyzdžiui, įtariamasis ar kaltinamasis bei nukentėjusysis) be ginčo sutaria tik dėl turtinės žalos dydžio ir jos atlyginimo sąlygų, o reikalavimas atlyginti nusikalstama veika padarytą neturtinę žalą yra įgyvendinamas per civilinio ieškinio procesą baudžiamojoje byloje.

Tiesa, kalbant apie vieną iš formų – savanorišką žalos atlyginimą, ji netiesiogiai apima ir BPK 108 straipsnyje reglamentuojamą daiktų ir

⁸⁰⁶ ANASHKIN, O. A. Sroki v ugolovnom processe. Na dosudebnikh stadijakh. Uchiebnoje posobije. Moskva: Prior, 2006, p. 19.

vertybių nukentėjusiajam ar kitam asmeniui grąžinimą. Nors šiame straipsnyje reglamentuojamas žalos atlyginimo būdas nėra tiesiogiai susijęs su savanoriškumo kriterijumi, funkcinė prasme tai laikytina žalos atlyginimu nereiškiant civilinio ieškinio baudžiamajame procese.

3. SAVANORIŠKAS ŽALOS ATLYGINIMAS

BPK 107 straipsnyje numatytas savanoriškas žalos atlyginimas – tai tokia žalos atlyginimo nereiškiant civilinio ieškinio baudžiamajoje byloje forma, kai nukentėjusysis ir įtariamasis, kaltinamasis ar už jo veikas materialiai atsakingas asmuo abipusiu sutarimu bet kurioje baudžiamajo proceso stadijoje sutaria dėl nusikalstama veika padarytos žalos fakto, dydžio ir atlyginimo tvarkos bei sąlygų, ir dėl to procesas dėl civilinio ieškinio baudžiamajoje byloje nepradedamas, o pradėtas nutraukiamas.

Šiai nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo formai būdinga tai, jog proceso dalyviai, t. y. nuo veikos nukentėjęs asmuo – nukentėjusysis bei įtariamasis, kaltinamasis ar už jų veikas materialiai atsakingi asmenys dėl savanoriško žalos atlyginimo gali sutarti bet kurioje baudžiamajo proceso stadijoje. Tokiam susitarimui būtina laisva abiejų proceso šalių valia ir ketinimai dėl žalos atlyginimo sąlygų. Savanoriškas žalos atlyginimas reiškia, kad proceso šalys gali sutarti ir dėl turtinės bei neturtinės žalos, ir dėl kurios nors vienos iš šių žalos rūšių atlyginimo. Teisinių santykių aiškumo požiūriu svarbu, kad susitarimas dėl žalos atlyginimo būtų grindžiamas laisvu susitariančių asmenų pasirinkimu ir sprendimu pripažinti žalos atlyginimo faktą ar faktą, jog yra susitarta dėl žalos atlyginimo ateityje ir pan. Jeigu bent vienas iš šių santykių dalyvių, pavyzdžiui, nukentėjusysis, nesutinka dėl žalos atlyginimo savanoriškumo pagrindu, nors įtariamasis ar kaltinamasis aiškiai išreiškia norą atlyginti veika padarytą žalą, laikoma, kad savanoriško žalos atlyginimo požymių nėra.

Paprastai žalos atlyginimas yra fiksuojamas raštu ir tai priklauso nuo žalos atlyginimo teisinių santykių dalyvių pasirinkimo – tai gali būti fiksuojama ir nukentėjusiojo pareiškimu, ir nukentėjusiojo bei žalą atlyginančio asmens taikos sutartimi, ir kitais būdais, leidžiančiais bet kuriuo baudžiamajo proceso etapu procesiniuose dokumentuose fiksuoti žalos atlyginimo savanoriškumo pagrindu faktą. Kaip minėta, ši forma laikoma savanorišku žalos atlyginimu net ir tada, kai susitariančiosios šalys sutaria dėl žalos atlyginimo ateityje arba su tam tikra sąlyga ir pan.

Įstatyme numatyta, kad kai gaunamas pareiškimas, jog nusikalstama veika padaryta žala yra atlyginta, procesas dėl civilinio ieškinio baudžiamajoje byloje nepradedamas, o pradėtas nutraukiamas ir dėl to skirtas laikinas nuosavybės teisių apribojimas yra panaikinamas. Ši teisinė nuostata reiškia, kad savanoriško žalos atlyginimo faktas visais atvejais sukelia tam tikrų teisinių padarinių – visišką arba dalinį civilinio ieškinio

proceso baudžiamojoje byloje negalimumą. Civilinio ieškinio procesas baudžiamojoje byloje tampa visiškai negalimas, jeigu nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo byloje ketina pareikšti ar yra pareiškęs ieškinį ir dėl turtinės, ir dėl neturtinės žalos ir gauna tokios žalos atlyginimą bei apie tai pareiškia atitinkamai ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar baudžiamąją bylą nagrinėjančiam teismui. Dalinis civilinio ieškinio proceso baudžiamojoje byloje negalimumas yra tada, kai nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo byloje ketina pareikšti ar yra pareiškęs ieškinį ir dėl turtinės, ir dėl neturtinės žalos, bet jam yra atlyginama tik turtinė arba tik neturtinė žala. Tokiais atvejais civilinio ieškinio procesas pradamas arba pradėtas nenutraukiamas tik dėl neatlygintos žalos rūšies. Šiuo pagrindu galima teigti, kad skirtas laikinas nuosavybės teisių apribojimas iš esmės gali būti panaikinamas tik esant visiškam civilinio ieškinio baudžiamojoje byloje negalimumui.

Savanoriškas žalos atlyginimas teisiškai yra reikšmingas ir baudžiamojo proceso, ir baudžiamosios teisės prasme. Kaip minėta, baudžiamuoju procesiniu požiūriu savanoriškas žalos atlyginimas sudaro prielaidas greičiau ir patogiau išspręsti baudžiamąją bylą, nukentėjusysis greičiau įgyvendina teisingo žalos kompensavimo poreikį, o baudžiamuoju teisiniu požiūriu ši žalos atlyginimo nukentėjusiajam forma sudaro prielaidas pozityviai vertinti kaltininko kaip baudžiamosios atsakomybės subjekto teisinę padėtį. BK 59 straipsnio 1 dalies 3 punkte numatyta viena iš baudžiamąją atsakomybę lengvinančių aplinkybių, kai kaltininkas savo noru atlygino ar pašalino padarytą žalą. Teismų praktikoje ši lengvinanti aplinkybė pripažįstama tada, kai kaltininkas pats savo noru ar jo valia kiti asmenys nukentėjusiajam atlygina ar pašalina visą žalą iki teismo nuosprendžio priėmimo, o jį apskundus – iki bylos išnagrinėjimo apeliacinės instancijos teisme. Tačiau ar ši aplinkybė bus pripažįstama kaip lengvinanti, priklauso nuo daugelio aspektų:

„Ši baudžiamąją atsakomybę lengvinanti aplinkybė apibūdina nusikalstamos veikos subjektą ir parodo jo požiūrį į nukentėjusįjį bei nusikalstama veika jam padarytą žalą. Tai labai svarbi aplinkybė, kuri atskleidžia kaltininko psichikos santykį su atsiradusiais nusikalstamų veiksmų padariniais ir taip leidžia įvertinti jo asmenybės pavojingumą. Tokie kaltininko veiksmai parodo, kad jis supranta savo veiksmų neteisėtumą, apgailestauja dėl jų ir stengiasi išpirkti savo kaltę, o tai yra pakankamas pagrindas švelninti šio asmens baudžiamąją atsakomybę. Tačiau tam, kad padarytos žalos atlyginimą ar pašalinimą teismas pripažintų atsakomybę lengvinančia aplinkybe, vis dėlto yra keliami tam tikri reikalavimai. Visų pirma, nukentėjusiajam padaryta žala turi būti atlyginta ar pašalinta iki priimančios teismo nuosprendį o jei nuosprendis yra apskundžiamas, – iki bylos išnagrinėjimo apeliacinės instancijos teisme. Žalos atlyginimo būdai gali būti labai įvairūs: kaltininkas grąžina pagrobtą turtą ar pinigais atlygina jo vertę, sutaiso sugadintą daiktą, viešai atsiprašo nukentėjusiojo už įžeidimą ar šmeižtą, kt. Žalos atlyginimo

motyvai taip pat gali būti įvairūs. Svarbiausia, kad kaltininkas šiuos veiksmus atliktų savo noru. Tam tikrais atvejais kaltininko nusikalstama veika padarytą žalą gali atlyginti jo tėvai, sutuoktinis ar giminaičiai. Tai taip pat bus pripažįstama lengvinančia aplinkybe, bet tik jei minėti asmenys nukentėjusiojo patirtą žalą atlygins ar ją pašalins kaltinamojo iniciatyva arba jo sutikimu. Pažymėtina ir tai, jog kuo anksčiau kaltininkas atlygina ar pašalina nusikalstama veika nukentėjusiajam padarytą žalą, tuo didesnę reikšmę tai turi skiriant jam bausmę.⁸⁰⁷

Be to, savanoriškas žalos atlyginimas sudaro vieną iš sąlygų spręsti klausimą dėl švelnesnės, negu įstatymo numatyta, bausmės skyrimo (BK 62 straipsnio 2 dalis). Kartu žalos atlyginimo savanoriškumas turi įtakos ir atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės, kai kaltininkas ir nukentėjęs asmuo susitaiko, taip pat laidavimo atveju pagrindams (BK 38, 40 straipsniai).

Funkciniu požiūriu daiktų ir vertybių grąžinimas nukentėjusiajam ar kitam asmeniui (BPK 108 straipsnis) yra netiesioginė žalos atlyginimo forma nereiškiant ieškinio reikalavimo baudžiamajoje byloje. Nuostata, kad įsiteisėjęs nuosprendžiui teismas, įsitikinęs, jog konkretūs daiktai ar vertybės priklauso nukentėjusiajam ar kitiems asmenims, šiuos daiktus ir vertybes grąžina teisėtiems jų savininkams ar valdytojams, reiškia, kad baudžiamajo proceso metu būtina užtikrinti asmens nuosavybės ar daiktinės teisės gynimą. Tačiau tokia teisė nebus pažeista, jeigu daiktai ar vertybės, kurių apyvarta yra uždrausta teisės aktais, nebus grąžinti tikriesiems savininkams ar valdytojams. Nuostata, jog daiktai ir vertybės yra grąžinami tik įsiteisėjęs nuosprendžiui, grindžiama tuo, kad baudžiamajo proceso metu, iki išgalios galutinis teismo procesinis verdiktas, labai svarbu, kad tyrimui ar bylai nagrinėti reikšmingi daiktai, kuriais gali būti tiek nusikalstamos veikos padarymo įrankiai, priemonės ar veikos rezultatai, ar ant kurių yra išlikę nusikalstamos veikos pėdsakų, ar į kuriuos buvo kėsintasi veikos metu ir pan., būtų saugūs ir nepaveikti, nes jų dar gali pririnkti peržiūrint teismo procesinių sprendimų pagrįstumą ir teisėtumą aukštesnės instancijos teismuose. Tokie daiktai galėtų tapti svariais įrodymais, kuriuos gali būti reikalinga papildomai apžiūrėti, tirti ir pan.

Tačiau įstatyme numatyta išimčių, kai daiktai ir vertybės savininko ar valdytojo motyvuotu prašymu gali būti grąžinami dar nepasibaigus baudžiamajam procesui, jeigu toks sprendimas jam nepakenks. Žinoma, tokiu atveju labai svarbu grąžinamus daiktus ar vertybes tinkamai, išsamiai ir visapusiškai aprašyti, užfiksuoti procesiniuose dokumentuose. Nukentėjusysis ar asmuo, kuriam dar nepasibaigus baudžiamajam procesui grąžinami daiktai ar vertybės, paprastai raštu pasižada saugoti šiuos daiktus ar vertybes, iki baudžiamoji byla bus išnagrinėta teisme ir įsiteisės

⁸⁰⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. birželio 16 d. kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-362-942/2015.

nuosprendis ar nutartis, arba iki termino, per kurį gali būti apskūstas nutarimas ar nutartis nutraukti procesą, pabaigos.

Visais atvejais, kai ginčas dėl teisės į grąžintus daiktus ar vertybes yra sprendžiamas civilio proceso tvarka, tokie daiktai ar vertybės laikomi, iki įsiteisės sprendimas civilinėje byloje. Tačiau jeigu nutraukiamas ikiteisminis tyrimas, grąžinant daiktus ar vertybes asmeniui, kitiems asmenims gali būti išaiškinama teisė dėl daiktų priklausomybės ginčą spręsti civilinio proceso tvarka, pavyzdžiui:

„Iš ikiteisminio tyrimo medžiagos Nr. 10-1-00935-11 matyti, kad ikiteisminis tyrimas 2013 m. birželio 10 d. Vilniaus apygardos prokuratūros <...> prokuroro D. K. nutarimu buvo nutrauktas nesant nusikaltimo, numatyto BK 189 str. 1 d. požymių, o automobilis BMW 320D, vadovaujantis BPK 108 str. 2 d., buvo grąžintas sąžiningai įgijėjai A. K., draudimo bendrovei išaiškinant, kad ji turi teisę kreiptis į teismą dėl daikto išreiklavimo iš sąžiningo įgijėjo civilinio proceso nustatyta tvarka. Draudimo bendrovei nesutinkant su minėtu prokuroro D. K. sprendimu, šis nutarimas buvo apskūstas Vilniaus apygardos prokuratūros <...> vyriausiajam prokurorui M. T., kuris 2013 m. liepos 26 d. nutarimu panaikino 2013 m. birželio 10 d. prokuroro D. K. nutarimo rezoliucinės dalies 2 ir 3 punktus ir transporto priemonę grąžino minėtai draudimo bendrovei, išaiškinant A. K., kad dėl transporto priemonės kilę ginčai spręstini civilinio proceso tvarka. BPK 94 str. 1 d. 5 p. nurodyta, kad nutraukiant procesą, daiktų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti klausimas išsprendžiamas šiuos daiktus grąžinant teisėtiems savininkams, o dėl šių daiktų priklausomybės kilę ginčai sprendžiami civilinio proceso tvarka.

Nors skunde apygardos teismui nurodoma, kad šiuo konkrečiu atveju būtent pareiškėja A. K. buvo teisėta aptariamo automobilio sąžininga įgijėja, todėl nutraukus ikiteisminį tyrimą būtent jai turėjo būti grąžinta minėta transporto priemonė, tačiau, apeliacinės instancijos teismo vertinimu, toks pareiškėjos argumentas nepagrįstas.

Iš skundo nagrinėjimui pateiktos ikiteisminio tyrimo medžiagos <...> matyti, kad draudimo bendrovė „Mutua General De Sugerose“ sumokėjo draudimo išmoką už pavogtą automobilį šios transporto priemonės savininkui Ispanijos piliečiui <...>. Sumokėjusi šią išmoką, draudimo bendrovė tapo šio automobilio savininke, todėl, remiantis BPK 94 str. 1 d. 5 p. aptariamas automobilis pagrįstai buvo grąžintas minėtai draudimo bendrovei.

Pareiškėja savo skundą grindžia vadovaudamasi iš esmės (ir didžiąja dalimi) savo, kaip sąžiningos įgijėjos teisėmis, suteiktomis jai Lietuvos Respublikos civilinio kodekso, tačiau, pastebėtina, kad aplinkybės, jog A. K. yra sąžininga automobilio įgijėja, nei prokuroras skundžiamame nutarime, nei apylinkės teismas nutartyje neneigė, o pagrįstai nurodė, kad ginčas dėl automobilio priklausomybės sprendžiamas civilinio proceso tvarka. Tokiu būdu aplinkybę, jog pareiškėja yra teisėta automobilio įgijėja, turės vertinti teismas, nagrinėdamas bylą civilinio proceso tvarka.⁸⁰⁸

⁸⁰⁸ Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjos 2013 m. spalio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-862-628/2013.

4. ŽALOS ATLYGINIMAS, KAI BAUDŽIAMOJOJE BYLOJE PAREIŠKIAMAS CIVILINIS IEŠKINYS

4.1. CIVILINIO IEŠKINIO PROCESO BAUDŽIAMOJOJE BYLOJE PAGRINDAI

Civilinio ieškinio procesas baudžiamajoje byloje, kaip ir bet kuris kitas procesas, pavyzdžiui, kardomųjų priemonių taikymo, nuosavybės teisių ribojimo ir pan., yra saistomas pagrindų, lemiančių tokio proceso galimumą bei procesinę formą. BPK nuostatos, reglamentuojančios žalos atlyginimą, kai baudžiamajoje byloje yra pareiškiamas civilinis ieškiny, lemia, kad šis procesas yra galimas esant dviem sąlygoms: nusikalstama veika padaryta žalai ir reikalavimui tokią žalą atlyginti iš veiką padariusio ar už jo veiksmus civiline tvarka atsakingo asmens. Tai yra svarbiausi civilinio ieškinio baudžiamajame procese pagrindai, sudarantys prielaidas paprastai tiesiogiai nuo nusikalstamos veikos nukentėjusiems asmenims baudžiamojo proceso metu reikalauti, kad padaryta turtinė ar neturtinė žala būtų visiškai atlyginta.

Nusikalstama veika padarytos žalos faktas ir galimybė baudžiamajoje byloje reikšti reikalavimą atlyginti padarytą žalą yra svarbiausi sudėtiniai civilinio ieškinio baudžiamajoje byloje kaip baudžiamojo proceso instituto ir procesinio dokumento elementai. BPK 109 straipsnyje numatyta, kad asmuo, dėl nusikalstamos veikos patyręs turčinės ir neturtinės žalos, turi teisę baudžiamajame procese pareikšti įtariamajam, kaltinamajam arba už įtariamojo ar kaltinamojo veikas materialiai atsakingiems asmenims civilinį ieškinį. Šios nuostatos rodo, jog tam, kad vyktų civilinio ieškinio procesas, baudžiamajoje byloje turėtų egzistuoti retrospektyvusis pagrindas, rodantis, jog žala jau yra padaryta, ir perspektyvusis – kad žalos patyręs asmuo reikalautis iš kaltininko tokią žalą atlyginti. Reikalavimas atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą procesinės formos prasme galimas tik civilinio ieškinio pagrindu. Tokio ieškinio pateikimas baudžiamajame procese nustatyta tvarka kartu reiškia ir tai, kad proceso dalyviai pasirinko kitokį nei savanoriškas žalos atlyginimas baudžiamajame procese būdą.

Civilinis ieškiny baudžiamajoje byloje suprantamas materialiniu ir procesiniu teisiniu aspektais. **Materialinis teisinis ieškinio aspektas** reiškia tai, kad žalą dėl nusikalstamos veikos patyręs asmuo, įgyvendindamas savo subjektyviąją teisę, **turi galimybę reikalauti** iš įtariamojo, kaltinamojo ar už įtariamojo ar kaltinamojo veikas materialiai atsakingų asmenų žalos atlyginimo, tikslinti ieškinį, atsisakyti ieškinio ir pan. Procesinis teisinis ieškinio aspektas reiškia, kad nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo BPK nustatyta tvarka **reikalauja** iš įtariamojo, kaltinamojo ar už įtariamojo ar kaltinamojo veikas materialiai atsakingų asmenų žalos atlyginimo. Pastarasis aspektas kartu pagrindžia ir ieškinio baudžiamajame procese padavimo, palaikymo, užtikrinimo bei išsprendimo procesinės

formos reikalingumą. Taigi šie aspektai rodo, kad nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo savo valia gali rinktis, reikalauti ar ne baudžiamojoje byloje žalos atlyginimo, ar pasinaudoti šia teise civilinio proceso tvarka ir pan. Nukentėjęsysis savo nuožiūra naudojasi jam įstatymo suteikta teise į teisingą žalos atlyginimą. Tačiau reikėtų atkreipti dėmesį į Lietuvos Aukščiausiojo Teismo poziciją, kad „tas pats civilinis ieškinys vienu metu negali būti sprendžiamas ir baudžiamojoje, ir civilinėje byloje“⁸⁰⁹. Vadinasi, ir įstatymai, ir teismų praktika netoleruoja lygiagrečių teisinių procesų, per kuriuos būtų reikalaujama to paties nusikalstamo įvykio metu padarytos žalos atlyginimo:

„Priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį apeliacinės instancijos teismas priteisė nukentėjusiajai I. G. iš V. K. ir N. K. solidarai 71 000 Lt skolos atlyginimui, t. y. pakartotinai išsprendė civilinio ieškinio klausimą, nors jau buvo įsiteisėjęs Vilniaus apygardos teismo 2004 m. sausio 8 d. sprendimas dėl skolos ir palūkanų priteisimo pagal paskolos sutartis. BPK 112 straipsnio 4 dalis nurodo, kad jei civilinis ieškinys atmetas nuosprendžiu baudžiamojoje byloje, civilinis ieškovas netenka teisės pareikšti tą patį ieškinį civilinio proceso tvarka, o jeigu ieškinys atmetamas civilinio proceso tvarka, ieškovas netenka teisės pareikšti tą patį ieškinį baudžiamojoje byloje. Tos pačios taisyklės taikomos ir patenkinus civilinį ieškinį baudžiamojoje ar civilinėje byloje. Taigi, nukentėjęsysis, patyręs turtinės žalos, gali vieną kartą pareikšti ieškinį civilinio proceso tvarka, arba pareikšti civilinį ieškinį baudžiamojoje byloje. Pareiškus antrą kartą tą patį ieškinį, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas atsisako priimti ieškinį ir pripažinti pareiškėją civiliniu ieškovu. Šioms aplinkybėms paaiškėjus bylos nagrinėjimo metu procesas dėl civilinio ieškinio nutraukiamas (BPK 113 straipsnio 2 dalis, CPK 293 straipsnio 3 punktas). Pagal CPK 137 straipsnio 2 dalies 4 punkto prasmę tapačiais ieškiniai yra pripažįstami tada, kai sutampa visi trys elementai: šalys (ieškovas ir atsakovas), ieškinio dalykas ir faktinis ieškinio pagrindas. Nagrinėjamu atveju įsiteisėjęs Vilniaus apygardos teismo 2004 m. sausio 8 d. sprendimui, apeliacinės instancijos teismas negalėjo antrą kartą spręsti civilinio ieškinio klausimo tarp tų pačių šalių, dėl to paties dalyko ir tuo pačiu pagrindu. Antrą kartą priteisęs tą pačią skolą, teismas netinkamai taikė BPK numatytas civilinio ieškinio pateikimo baudžiamojoje byloje nuostatas, taip padarė esminį baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimą (BPK 369 straipsnio 1 dalies 2 punktas).“⁸¹⁰

Svarbu atkreipti dėmesį, kad civilinio ieškinio procesui baudžiamojoje byloje vykti reikalingi šio proceso kaip teisinio santykio subjektai: nukentėjęs asmuo (ieškovas) ir nusikalstama veika žalą padaręs asmuo (atsakovas). Kitaip tariant, būtent dviejų šalių buvimas sudaro tinkamas sąlygas vykti žalos atlyginimo procesui ir taikyti rungimosi principą. Priešingu atveju bent vienos šalies nebuvimas užkerta kelią šiam procesui baudžiamojoje byloje.

⁸⁰⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gegužės 27 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-207/2008.

⁸¹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gruodžio 23 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-516/2008.

4.2. CIVILINIS IEŠKINYS

Civilinis ieškinys baudžiamajame procese – dėl nusikalstamos veikos turtinės ar neturtinės žalos patyrusio asmens BPK nustatyta tvarka reiškiamas valinis reikalavimas įtariamajam, kaltinamajam ar už įtariamojo ar kaltinamojo veikas materialiai atsakingiems asmenis siekiant teisingo žalos atlyginimo. Anot literatūros šaltinių, dar romėnų teisėje ieškinys buvo aiškinamas dvejopai. Procesine prasme jis buvo suprantamas kaip vienos šalies (ieškovo) veikimas, kai jis teisme kelia reikalavimą, kad kitas asmuo apgintų pažeistą teisę. Materialiosios teisės prasme tai yra teisės subjekto galimybė reikalauti, kad teismas apgintų pažeistą teisę ir ją būtų galima įgyvendinti⁸¹¹.

Įstatyme formuluojami *civilinio ieškinio baudžiamajame procese pagrindai* – žala ir reikalavimas šią žalą atlyginti – yra tarpusavyje susiję, nesant bent vieno iš šių pagrindų civilinio ieškinio procesas būtų neįmanomas.

1. *Nusikalstama veika padaryta turtinė ir neturtinė žala*. Apibūdinant šį pagrindą reikėtų pabrėžti, kad bet kokia nusikalstama veika dėl savo pavojingumo daro žalą įstatymo saugomiems gėriams ir vertybėms. Tai baudžiamojo įstatymo saugomų asmeninių ir turtinių vertybių sunaikinimas ar pakenkimas joms, sukėlus neigiamų padarinių, kuriuos galima įvertinti turutine išraiška. Kitaip sakant, žala suprantama kaip visi nusikalstama veika sukelti ir su ja priežastinių ryši turintys padariniai. Įstatymas numato, kad asmuo, dėl nusikalstamos veikos patyręs žalos, gali reikalauti ir turtinės, ir neturtinės žalos atlyginimo. Tai yra svarbi asmens konstitucinė garantija, leidžianti jam siekti ir tikėtis, kad baudžiamojoje byloje bus patenkintas jo reikalavimas dėl bet kokio nusikalstama veika jam padarytos žalos pobūdžio.

Įstatymas išskiria dvi žalos rūšis – turtinę ir neturtinę. Tai ir yra civilinio ieškinio dalykas.

Turtinė žala padaroma tada, kai nusikalstama veika pažeidžiami turtingieji asmens interesai: turto netenkama, jis sunaikinamas, sugadinamas ar sumažinama jo vertė. Žalos gali būti padaroma asmeniui ir jo turtui. BPK 109 straipsnyje yra nustatyta, kad turtinė žala gali būti civilinio ieškinio baudžiamojoje byloje dalykas, bet nepateikiama jos samprata. Ji suformuluota CK 6.249 straipsnio 1 dalyje. Pagal šią teisės normą žala yra, *pirma*, turto netekimas arba sužalojimas, t. y. tiesioginė turtinė žala. Kitaip dar ji vadinama realiąja žala, kuri atsiranda dėl tiesioginio poveikio ir pasireiškia turto sugadinimu ar sunaikinimu⁸¹². *Antra*, tai turėtos išlaidos (tiesioginiai nuostoliai). Pavyzdžiui, padaryta žala gali būti išlaidos, patirtos

⁸¹¹ Romėnų teisė. Istorija ir dogma. 1929/1930 mokslo metais pavasario semestre prof. A. Jaščenkos skaitytų paskaitų konspektyvinis kursas. Kaunas, 1930, p. 37.

⁸¹² Civilinė teisė. Prievolių teisė. Autorių kolektyvas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, p. 191–193.

šalinant veikos padarinius (gydymo, laidojimo išlaidos ir pan.). Tokia žala atsiranda kaip padarytos žalos papildomas rezultatas arba yra būtina siekiant žalos atlyginimo⁸¹³. *Trečia* – tai negautos pajamos, t. y. materialiniai nuostoliai, kurių patyrė nukentėjusysis dėl veikos (pavyzdžiui, sužalotas ar susargdintas žmogus prarado dalį profesinio ar bendrojo darbingumo ir dėl to sumažėjo jo uždarbis ar pan.). Tai nukentėjusio asmens numatytos ir realiai tikėtinos sumos, kurias gauti užkirto kelią nusikalstami veiksmai. Negautos pajamos turi būti realios, pagrįstos neišvengiamomis, o ne tikėtinomis pajamomis; hipotetinės pajamos nepatenka į negautų pajamų sampratą. Tokios pozicijos laikomasi ir teismų praktikoje:

„Pagal CK 6.249 straipsnio 1 dalį asmens negautomis pajamomis laikomos pajamos, kurias asmuo būtų gavęs, jeigu nebūtų buvę neteisėtų veiksmų. Remiantis nurodyta teisės norma, turi būti nustatytos realios asmens galimybės gauti konkrečias pajamas, atsižvelgiant į ankstesnes jo gautas pajamas, pasiruošimą ir priemones, kurių ėmėsi, siekdamas gauti šių pajamų, ir pan. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. lapkričio 3 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Acumen“ v. UAB „Rovė“, bylos Nr. 3K-3-469/2009; 2015 m. kovo 31 d. nutartis, priimta civilinėje byloje UAB „Liuks“ v. AB „Farmak“, bylos Nr. 3K-3-156-687/2015; kt.). Kasacinio teismo praktikoje laikomasi pozicijos, kad apie tai, ar patirti nuostoliai gali būti vertinami kaip negautos pajamos arba patirtos išlaidos (turto sumažėjimas), sprendžiamas pagal tokius kriterijus: 1) ar pajamos buvo numatytos gauti iš anksto; 2) ar pagrįstai tikėtasi jas gauti esant normaliai veiklai; 3) ar šių pajamų negauta dėl neteisėtų skolininko veiksmų.“⁸¹⁴

Turtinė žala turėtų būti atlyginama laikantis visiško nuostolių atlyginimo principo. Teisingas žalos atlyginimas reiškia, kad sprendžiant ginčus dėl žalos atlyginimo faktines aplinkybes nagrinėjantis teismas turėtų nustatyti tikrąjį jos dydį.

Neturtinė žala apibrėžiama CK 6.250 straipsnyje, kuriame nustatyta, kad šiai žalai priskiriama: asmens fizinis skausmas, dvasiniai išgyvenimai, nepatogumai, dvasinis sukrėtimas, emocinė įtampa, pažeminimas, reputacijos pablogėjimas, bendravimo galimybių sumažėjimas ir kiti teismo pinigais įvertinti dalykai. Minėtoji žala atlyginama tik įstatymų nustatytais atvejais – kai ji padaryta dėl nusikaltimo, asmens sveikatai ar dėl asmens gyvybės atėmimo ir kt. Teismas, nustatydamas neturtinės žalos dydį, atsižvelgia į jos padarinius, šią žalą padariusio asmens kaltę, jo turtinę padėtį, padarytos turtinės žalos dydį ir kitas reikšmės bylai turinčias aplinkybes, taip pat į sąžiningumo, teisingumo ir protingumo kriterijus. Kiekvienoje konkrečioje byloje neturtinės žalos samprata atskleidžiama

⁸¹³ Civilinė teisė. Prievolių teisė. Autorių kolektyvas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, p. 191–193.

⁸¹⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. kovo 2 d. kasacinė nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-101-469/2015.

vadovaujantis ir teismų praktika, ir teisės jurisprudencija. Literatūroje nurodoma, kad „šiuolaikinė neturtinės žalos samprata apima daug neigiamų tiek subjektyvių, tiek objektyvių aspektų, susijusių su įvairiausio pobūdžio ekonominio turinio neturtinių interesų pažeidimu ir pasireiškiančių neturtinio pobūdžio praradimais, kurie gali būti susiję ne tik išimtinai su asmens vidaus išgyvenimais, bet ir apimti neigiamus teisės pažeidimo padarinius asmens socialiniam, visuomeniniam, kasdieniam gyvenimui, gyvenimo kokybės pablogėjimą, galimybės mėgautis tam tikromis teisėmis ar verstis tam tikra veikla praradimą, o tam tikrais atvejais neturtine žala laikomas pats teisių pažeidimas, pasireiškiantis kūno vientisumo ir kitų asmeninių vertybių praradimu“⁸¹⁵. Dar kitaip „neturtinė žala turėtų būti suprantama kuo platesne – tiek turinio, tiek laiko aspektais – prasme, kaip bet kokie negatyvūs asmens sąmonėje vykstantys (psichofiziniai) ir (ar) sąveikoje su aplinka pasireiškiantys (išoriniai), įprastų rūpesčių ir nemalonumų ribas peržengiantys nepalankūs asmeniui neturtinio pobūdžio pokyčiai (dvasiniai išgyvenimai, fizinės kančios, gyvenimo kokybės pablogėjimas ir t. t.), atsiradę dėl neteisėtų kito subjekto veiksmų ir neturintys tikslaus materialaus (piniginio, turtinio, ekonominio) įvertinimo būdo bei ekvivalento“⁸¹⁶. Pagal savo pobūdį tai yra asmeninė žala, nes ji yra tiesiogiai susijusi su asmeniu, neatskiriama nuo asmenybės ir priklauso nuo jo patirtų emocijų. Teismų praktikoje laikomasi nuostatos, kad neturtinės žalos asmeninis pobūdis (tai, kad ji tiesiogiai susijusi su asmeniu ir priklauso nuo jo paties išgyventų emocijų) lemia tai, jog kiti asmenys, kurie nėra nukentėjusieji, bet yra susiję su tokią žalą patyrusiuoju, teisę į neturtinės žalos atlyginimą turi tik išimtiniais atvejais. Taigi teisę į šios žalos atlyginimą paprastai turi asmuo, kuris tiesiogiai nukentėjo nuo neteisėtos veikos. Neigiami emociniai išgyvenimai savaime nesudaro pagrindo atlyginti neturtinę žalą. Vadinasi, ši žala tretiesiems asmenims gali būti priteista tik išimtiniais atvejais, pavyzdžiui, dėl artimo asmens (sutuoktinio, vaiko ar pan.) gyvybės atėmimo.

Taigi bendriausia prasme neturtinė žala – tai pakenkimas teisės saugomoms ir ginamoms neturtinėms, nematerialioms vertybėms: *pirma*, asmeninėms neturtinėms teisėms, užtikrinančioms fizinę ir psichinę asmenybės vientisumą: gyvybei, sveikatai, teisei į fizinę ir psichinę neliečiamybę ir kt.; *antra*, teisėms, užtikrinančioms asmens individualumą visuomenėje: garbei, orumui, teisei į vardą, į atvaizdą, dalykinę reputaciją; *trečia*, teisėms, užtikrinančioms privataus gyvenimo neliečiamumą: laisvės, būsto neliečiamumą ir t. t.; *ketvirta*, teisėms, užtikrinančioms intelektualinės veiklos rezultatų apsaugą: autorių, gretutinių teisių subjektų (atlikėjų) autorių teisės ir pan. Be to, teisinėje praktikoje

⁸¹⁵ CIRTAUTIENĖ, S. Neturtinės žalos atlyginimas kaip civilinių teisių gynimo būdas. Vilnius: Justitia, 2008, p. 91–92.

⁸¹⁶ VOLODKO, R. Neturtinės žalos atlyginimas Lietuvoje. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 376.

pripažįstama, kad žalos neturtinį pobūdį lemia ne bet kokie negatyvūs neturtinių interesų pažeidimai. Kasacinės instancijos teismas yra nurodęs:

„<...> teismų praktikoje atlygintina neturtine žala suprantama kaip ne be kokio intensyvumo ir laipsnio neigiamas poveikis, dvasiniai ir fiziniai išgyvenimai. Neturtinė žala konstatuojama ir atlyginama tada, kai ją darantys veiksmai ir veiksniai yra pakankamai intensyvūs, ir gali būti įvertinti pinigais, atsižvelgiant į pažeistų vertybių pobūdį, pakenkimo intensyvumą, trukmę ir kt. Neturtinės žalos atlyginimas pateisinamas, kai dėl tam tikro padaryto teisės pažeidimo patirtas sielvartas, stresas, rūpestis ir kiti dvasiniai, fiziniai išgyvenimai, kančios peržengia tam tikrą ribą, identifikuojamą pagal tokius apibūdinimus kaip „intensyvus“, „žymus“, „išskirtinio sunkumo“ ar „patirtas išskirtinėmis aplinkybėmis“ ir pan. Be to, neturtinės žalos atlyginimas priteisiamas, jeigu konkrečiu atveju nustatoma, kad teisės pažeidimo pripažinimo nepakanka pažeistai teisei apginti.“⁸¹⁷

Neturtinė žala visada įvertinama ir atlyginama pinigais, jos įvertinimas yra fakto klausimas, tai kiekvienu atveju sprendžia teismas. Neturtinės žalos atlyginimo instituto paskirtis – teisingai kompensuoti patirtą dvasinį skausmą, neigiamus išgyvenimus, nepatogumus ir kt. Tai, kad už padarytą neturtinę žalą galima atlyginti tik pinigine išraiška, buvo rašoma dar Lietuvos tarpukario teisėje: „Už moralinę skriaudą vargu ar bus galima atlyginti kitaip, negu materialiai. Juk grąžinti vėl tą pačią padėtį, kuri buvo prieš nusikalstamąjį darbą, ne visuomet galima: pavyzdžiui, kai sunaikintas koks nors daiktas, brangus dėl surišto su juo atsiminimo. Tokiu būdu, kol nėra kito kelio atlyginti už moralinę žalą, reikia leisti teismo nuožiūra, priklausomai nuo atitinkamo atsitikimo, atiteisti iš nusikaltusio asmens, be tiesioginių materialinių nuostolių, dar ir atlyginimo už moralinę skriaudą.“⁸¹⁸ Taigi teismo pareiga yra nustatyti teisingą kompensaciją už patirtus neturtinio pobūdžio išgyvenimus, praradimus, parenkant tokią piniginę satisfakciją, kuri kiek galima teisingiau atlygintų nukentėjusiojo neturtinėms vertybėms padarytą žalą. Neturtinės žalos dydžiui nustatyti reikšmingi kriterijai įtvirtinti CK 6.250 straipsnio 2 dalyje, tačiau pagal šį straipsnį neturtinės žalos apskaičiavimo kriterijų sąrašas nėra baigtinis, todėl teismas, nustatydamas konkretų neturtinės žalos dydį, privalo įvertinti ne tik CK 6.250 straipsnio 2 dalyje nustatytus kriterijus, bet ir atsižvelgti į kitas reikšmingas bylos faktines aplinkybes, kurios arba mažina, arba didina žalos atlyginimą. Be to, CK normos nenustato didžiausios ir mažiausios neturtinės žalos dydžio ribos. Tai palikta teismo diskrecijai. Neturtinės žalos atlyginimo atveju visiško žalos atlyginimo principas (lot. *restitutio in integrum*) objektyviai negali būti taikomas visos apimties, nes neturtinės žalos neįmanoma visiškai atlyginti. Teismo funkcija – kiek įmanoma tei-

⁸¹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. liepos 2 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-341/2013.

⁸¹⁸ Atlyginimas už moralinę skriaudą. *Teisė*, 1938, t. 44, p. 440.

singiau kompensuoti nukentėjusio asmens patirtą fizinį ir dvasinį skausmą bei kitus neigiamus neturtinio pobūdžio išgyvenimus. Priteistinos neturtinės žalos dydį lemia konkrečios aplinkybės, kurios įvairiose bylose būna skirtingos, todėl ir teismų praktika nustatant neturtinės žalos dydį yra įvairi. Žalai už neturtinių vertybių pažeidimą atlyginti, kaip ir turtinės žalos atlyginimo atveju, būtinos visos civilinės atsakomybės sąlygos (neteisėti veiksmai, priežastinis ryšys, kaltė ir žala) (CK 6.246–6.249 straipsniai).

2. *Reikalavimo atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą* baudžiamajame procese forma – civilinis ieškinys kaip žalą patyrusio ir ją prašančio atlyginti asmens valios išraiška. Šis reikalavimas gali būti aiškinamas formalioju ir vertinamuoju aspektais. Formaliai reikalavimas atlyginti žalą – tai juridinę reikšmę turinčios pretenzijos, išdėstytos civiliniame ieškinyje kaip procesiniame dokumente, pateikimas BPK nustatytiems subjektams nustatytu laiku, o vertinamuoju aspektu ieškinys simbolizuoja asmens subjektyvios teisės išraišką, kuria nukentėjęs asmuo siekia ginti savo pažeistas teises baudžiamajoje byloje. Šių dviejų aspektų derinys atsispindi procesiniame dokumente – civiliniame ieškinyje. Tiesa, baudžiamajo proceso įstatymas tiesiogiai nereglamentuoja civilinio ieškinio turinio ir tokio pobūdžio procesiniam dokumentui keliamų reikalavimų. Tačiau tai nereiškia, kad civilinis ieškinys gali būti laisvos rašytinės formos dokumentas. Pagal savo pobūdį tai yra svarbus procesinis dokumentas, nuo kurio turinio ir formos priklauso, ar teisingumą įgyvendinantis teismas teisingai išspręs žalos atlyginimo klausimus baudžiamajoje byloje. Tokios nuostatos laikomasi ir teismų praktikoje:

„Civilinis ieškinys baudžiamajame procese – tai asmens, dėl nusikalstamos veikos patyrusio turtinės ar neturtinės žalos, reikalavimas įtariamajam (kaltinamajam) ar už jo veikas materialiai atsakingiems asmenims atlyginti padarytus nuostolius. Baudžiamajo proceso įstatyme nekeliama specialūs (imperatyvūs) reikalavimai civilinio ieškinio pareiškimo turiniui (BPK 112 straipsnis), tačiau teisė į žalos atlyginimą realiai gali būti įgyvendinta tik tuo atveju, kai ieškinio turinys informatyvus, proceso dalyviams suprantamas, jame išsamiai nurodytos aplinkybės ir įrodymai, kuriais grindžiamas materialinis reikalavimas. Netikslus ieškinio pareiškimo turinio suformulavimas, reikalingos informacijos apie padarytą žalą nepateikimas nagrinėjant bylą apsunkina civilinio ieškinio išsprendimo klausimą. Teismas, kaip ginčus sprendžianti institucija, gali suteikti efektyvią gynybą tik tuo atveju, kai į ją besikreipiantis asmuo pakankamai aiškiai formuluoja savo reikalavimą ir to reikalavimo pagrindą. <...> Nors civilinis ieškinys reiškiamas baudžiamajoje byloje, jis turi atitikti CPK 111, 135 straipsnių reikalavimus, t. y. ieškinio pareiškimas forma ir turiniu turi atitikti bendruosius procesinių dokumentų turiniui nustatytus reikalavimus.“⁸¹⁹

⁸¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. birželio 21 d. kasacinė nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-245/2010; taip pat žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2011 m. vasario 15 d. kasacinę nutartį baudžiamajoje byloje Nr. 2K-56/2011.

Civilinio ieškinio baudžiamojoje byloje turinį turi sudaryti dvi sudedamosios dalys – ieškinio dalykas ir ieškinio pagrindas. Kaip minėta, *ieškinio dalykas* – tai materialusis teisinis reikalavimas dėl turtinės ar neturtinės žalos atlyginimo. Toks reikalavimas visada turi turėti adresatą – nusikalstama veika žalos padariusį įtariamąjį, kaltinamąjį arba už įtariamojo ar kaltinamojo veikas materialiai atsakingus asmenis. Jeigu adresatas nenurodytas, laikoma, kad žalos atlyginimo prašantis nukentėjęs asmuo negali konkrečiai nurodyti asmens, iš kurio reikalauja žalos atlyginimo. Bendriausia prasme baudžiamojoje byloje reiškiamo civilinio *ieškinio pagrindas* yra būtent nusikalstamos veikos padarymas ir dėl jos atsiradusi žala. Tačiau konkrečiai ieškinio pagrindą sudaro nukentėjusio asmens nurodytos faktinės ir kitos jam žinomos aplinkybės, kuriomis jis grindžia ieškinio dalyko pagrįstumą ir teisingumą. Ieškinio pagrindą sudaro ne tik faktinis, bet ir juridinis pagrindai. Pastarasis – tai konkrečios teisės normos, kurios reglamentuoja ir reikalavimo atlyginti žalą pagrindus, ir paties reikalavimo pareiškimo, ieškinio išsprendimo procedūrą.

Apibendrintai galima teigti, kad civilinį ieškinį baudžiamojoje byloje išskiria šie svarbiausi požymiai:

1. Tai yra nuo nusikalstamos veikos nukentėjusio ir žalos patyrusio asmens subjektinės teisės išraiška.
2. Tai procesinis teisinis dokumentas, kuriame žalos atlyginimo reikalaujantis nukentėjęs asmuo išreiškia valią dėl konkretaus kaltininko atsakomybės dėl turtinės ar neturtinės žalos padarymo.
3. Tai procesinis aktas, kuriuo sudaromos prielaidos nukentėjusiam asmeniui tapti civiliniu ieškovu baudžiamojoje byloje. Kartu šis aktas yra prielaida asmeniui, kuris yra atsakingas (išskyrus atvejus, kai civiline tvarka yra atsakingas pats įtariamasis ar kaltinamasis) už nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą, būti įtrauktam į baudžiamąją bylą kaip civiliniam atsakovui.

4.3. CIVILINIO IEŠKINIO PROCESO TEISINIŲ SANTYKIŲ SUBJEKTAI

Civilinio ieškinio procesas baudžiamojoje byloje kaip sąlygiškai atskiras teisinis santykis, kuriam procesinę formą suteikia BPK 109–118 straipsniai, sudaro prielaidas atsirasti šių santykių subjektams, arba kitaip – proceso dalyviams, konkrečioje baudžiamojoje byloje atliekantiems žalos atlyginimo procesinę funkciją. Nors tokia savarankiška procesinė funkcija baudžiamojo proceso teisės teorijoje paprastai neišskiriama, akivaizdu, kad baudžiamajame procese ši funkcija yra viena iš aktyviausių įgyvendinant konstitucinę teisę į nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą baudžiamojoje byloje. Dėl šios priežasties baudžiamojo proceso įstatymuose yra tam skirtų nuostatų, reglamentuojančių šių santykių dalyvių – civilinio ieškovo ir už padarytos žalos atlyginimą atsakingo asmens (civilinio atsakovo) – teises ir pareigas civilinio ieškinio procese baudžiamojoje byloje. Kartu

šios funkcijos reikšmingumą rodo ir šių teisinių santykių dalyvių statuso ypatumai. Antai tas pats nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs ir žalos patyręs asmuo baudžiamajame procese vienu metu gali turėti ir dvejopą, ir trejopą procesinį statusą – nukentėjusiuoju baudžiamajame procese pripažintas asmuo (BPK 28 straipsnis), pareiškęs civilinį ieškinį, kartu įgyja ir civilinio ieškovo statusą. Be to, privataus kaltinimo bylų procese nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo, pateikęs teismui privataus kaltinimo skundą, po to, kai teismas nutartimi nukentėjusiojo skundą perduoda nagrinėti teisiamaajame posėdyje (BPK 413 straipsnio nustatytais pagrindais ir tvarka), įgyja privataus kaltintojo statusą. Jeigu nukentėjusysis šiame procese nustatyta tvarka pareiškia ieškinį kaltinamajam, toks asmuo įgyja dar ir trečią – civilinio ieškovo – statusą.

Taigi civilinio ieškinio proceso teisinių santykių subjektai baudžiamajame procese – tai tokie baudžiamojo proceso dalyviai, kurie išskirtinai įgyvendina savo teises ir pareigas tiek, kiek tai yra susiję su reikalavimo atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą baudžiamojoje byloje pateikimo, nagrinėjimo, užtikrinimo ir išsprendimo klausimais.

Civilinio ieškinio proceso baudžiamojoje byloje teisinių santykių subjektų (ar jų atstovų) abipusis dalyvavimas yra būtina sąlyga, kad toks procesas vyktų pagal rungimosi, procesinės lygybės ir kitus principus.

Civilinis ieškovas. Civiliniu ieškovu pripažįstamas fizinis arba juridinis asmuo, kuris baudžiamojoje byloje reikalauja atlyginti dėl įtariamojo arba kaltinamojo nusikalstamos veikos patirtą turtinę ar neturtinę žalą. Asmuo pripažįstamas civiliniu ieškovu ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi (BPK 110 straipsnio 1 dalis).

Dėl nusikalstamos veikos žalą patyrusio asmens civilinio ieškovo statusas įgyjamas remiantis faktiniu ir juridiniu pagrindais. **Faktinis pagrindas** reiškia, kad asmens pripažinimą civiliniu ieškovu baudžiamajame procese lemia byloje esantys objektyvūs duomenys – dėl nusikalstamos veikos jis patyrė žalą ir reikalauja ją atlyginti. Tokie objektyvūs duomenys baudžiamojoje byloje paprastai yra fiksuojami nukentėjusiojo apklausos metu, kitais duomenų rinkimo būdais, leidžiančiais nustatyti nusikalstama veika padarytos žalos faktą. Šio statuso atsiradimo **juridinis pagrindas** – ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimas arba teismo nutartis pripažinti asmenį civiliniu ieškovu. Tik esant šiems procesiniams sprendimams, nukentėjusysis, byloje pareiškęs civilinį ieškinį, oficialiai tampa dar ir civiliniu ieškovu. Antai BPK 110 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad civiliniu ieškovu gali būti ir fizinis, ir juridinis asmuo. Vadinasi, jeigu nusikalstama veika žalos padaryta juridiniam asmeniui, šis, pareikšdamas civilinį ieškinį, yra pripažįstamas civiliniu ieškovu, nes pagal BPK 28 straipsnį nukentėjusiuoju Lietuvos baudžiamajame procese gali būti tik fizinis asmuo.

Sistemiškai aiškinant Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso nuostatas galima teigti, kad civiliniu ieškovu baudžiamojoje byloje gali būti pripažįstamas:

1. Tiesiogiai nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo – nukentėjusysis. Teisę į žalos atlyginimą paprastai turi asmuo, kuris tiesiogiai nukentėjo nuo nusikalstamos veikos. Tokios pozicijos laikosi ir Lietuvos teismai:

„Nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu baudžiamajame procese turi būti pripažįstamas tas fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika tiesiogiai buvo padaryta turtinės ir (ar) neturtinės (fizinės, moralinės) žalos. 2001 m. kovo 15 d. Tarybos pagrindų sprendimo 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose 1 straipsnio a punkte, pateikiančiame nukentėjusiojo sąvoką, taip pat nurodoma, kad nukentėjusysis „fizinis asmuo, patyręs žalą, įskaitant kūno sužalojimą ar psichinę traumą, emocinį sukrėtimą ar ekonominius nuostolius tiesiogiai dėl veikimo ar neveikimo pažeidžiant valstybės narės baudžiamąjį įstatymą“. Nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu fizinis asmuo pripažįstamas nepriklausomai nuo to asmens amžiaus, veiksnio, sveikatos būklės ar kitų aplinkybių.“⁸²⁰

Pabrėžtina, kad teismų praktikoje pasitaiko atvejų, kai nepilnametis asmuo, pripažintas nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu, reikalauja per įstatyminių atstovą (BPK 54 straipsnis) atlyginti jam padarytą žalą, o teismas žalos atlyginimą priteisia ne nepilnamečiui, bet jo įstatyminiam atstovui (pavyzdžiui, tėvui ar motinai), motyvuodamas tuo, jog nepilnametis asmuo dėl nepakankamo amžiaus yra riboto procesinio subjektiškumo. Toks įstatymo aiškinimas ir taikymas yra neteisingas. Visais atvejais žala turi būti priteisiama tiesiogiai jos reikalaujančiam asmeniui, neatsižvelgiant į jo amžių, t. y. tiesiogiai tam asmeniui, kuriam tokia žala buvo padaryta, neatsižvelgiant į tai, ar toks asmuo turi atstovą:

„CK 3.185 str. 1 d. nustato, kad turta, kuris yra nepilnamečių vaikų nuosavybė, tvarko jų tėvai uzufrukto teisėmis. Taigi fizinis asmuo gali būti teisinių nuosavybės santykių subjektas neatsižvelgiant į amžių, reiškia vaikų ir tėvų turtas yra atskirtas – vaikai neturi nuosavybės teisės į savo tėvų turta, o tėvai neturi nuosavybės teisės į savo vaikų turta. Nepilnametis negali savarankiškai spręsti visų klausimų, susijusių su jo turto valdymu, naudojimu ir disponavimu, juos atlieka atstovai pagal įstatymą – tėvai. Kadangi vaikai turi atskiras, nuo jų tėvų nepriklausančias teises, todėl jam priklausantis žalos atlyginimas negali būti priteistas kitiems asmenims. Atstovo pagal įstatymą dalyvavimo baudžiamajame procese paskirtis yra padėti atstovaujajam asmeniui teisėtai būdais ir priemonėmis ginti jo interesus, o ieškinyje dėl žalos atlyginimo tenkinamas atstovaujamojo nepilnamečio naudai.“⁸²¹

Atstovaujantysis veikia ne savo, o atstovaujamojo vardu. BPK 54 straipsnio esmė – atstovavimo instituto principas, reiškiantis, jog *qui facit per alium facit per se* (liet. – tas, kuris veikia per atstovą, veikia per save).

⁸²⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 3 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-252/2007.

⁸²¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. gruodžio 18 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-809/2007.

2. Asmuo, kuris nuo nusikalstamos veikos nukentėjo netiesiogiai. Atitinkamose bylose dėl asmens gyvybės atėmimo teisę gauti žalos atlyginimą ir būti pripažinti civiliniais ieškovais turi nuo nusikalstamos veikos tiesiogiai nenukentėję asmenys. Dėl nusikalstamos veikos mirusio fizinio asmens šeimos narys ar artimasis giminaitis, kurie dėl to asmens mirties patyrė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos, taip pat pripažįstami nukentėjusiais (BPK 28 straipsnio 1 dalis).

Jeigu nuo tiesiogiai nusikalstamos veikos nukentėjusiam asmeniui yra, pavyzdžiui, sunkiai sutrikdoma sveikata, tokiu atveju civiliniu ieškovu gali būti pripažintas tik pats nukentėjęs:

„Kitas fizinis asmuo nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu baudžiamojoje byloje gali būti pripažįstamas tik tuo atveju, kai tiesiogiai nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo miršta. Jei nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo dėl nepilnametystės ar neveiknumo pats negali baudžiamojoje byloje ginti savo interesų, toks asmuo procesinėmis teisėmis gali naudotis per atstovą pagal įstatymą. <...> Nukentėjusiąja B. Č. šioje byloje pripažinta 2006 m. vasario 10 d. ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu (teisinis pagrindas) dėl to, kad ji, sutrikdžius jos tėvo J. S. sveikatą, patyrė moralinės žalos (faktinis pagrindas). 2006 m. vasario 23 d. B. Č. padavė prašymą pripažinti ją civiline ieškove, reikalaujama priteisti jai 175,61 Lt turtinės ir 5000 Lt neturtinės žalos, kurią patyrė dėl savo tėvo J. S. sveikatos sutrikdymo. Tą pačią dieną prašymas buvo patenkintas – prokuroro nutarimu B. Č. buvo pripažinta civiline ieškove. Taigi B. Č. įgijo dvigubą – ir nukentėjusiosios, ir civilinės ieškovės – statusą baudžiamajame procese. Teisėjų kolegija konstatuoja, kad tiek nukentėjusiąja, tiek civiline ieškove B. Č. pripažinta nepagrįstai, netinkamai taikant BPK 28, 110 straipsnių nuostatas. Netinkamas šių straipsnių pritaikymas neturėjo įtakos sprendžiant kasatoriaus kaltės ir bausmės jam paskyrimo klausimus, tačiau dėl šios priežasties buvo priimtas neteisėtas sprendimas dėl civilinio ieškinio.

Tai, kad baudžiamojoje byloje J. S. nepagrįstai nebuvo suteiktas formalus nukentėjusiojo statusas, negali būti laikoma kliūtimi jam reikšti ieškinį civilinio proceso tvarka, nes pagal byloje nustatytas aplinkybes yra akivaizdu, kad J. S. fiziškai ir morališkai nukentėjo nuo A. B. padarytos nusikalstamos veikos.“⁸²²

Pabrėžtina, kad, pagal CK 6.284 straipsnį, fizinio asmens mirties atveju teisę į žalos atlyginimą turi asmenys, kurie buvo mirusiojo išlaikomi arba jo mirties dieną turėjo teisę gauti iš jo išlaikymą (nepilnamečiai vaikai, sutuoktinis, nedarbingi tėvai ar kiti faktiniai nedarbingi išlaikytiniai), taip pat mirusiojo vaikas, gimęs po jo mirties. Šie asmenys irgi turi teisę į neturtinės žalos atlyginimą. Asmenims, turintiems teisę į žalos atlyginimą netekus maitintojo, atlyginama ta mirusiojo pajamų dalis, kurią jie gavo ar turėjo teisę gauti šiam esant gyvam. Atlygintinos žalos dydis negali būti keičiamas,

⁸²² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 3 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-252/2007.

išskyrus atvejus, kai po maitintojo netekimo gimsta vaikas. Šis straipsnis taikomas tik tais atvejais, kai nukentėjęs asmuo nėra apdraustas socialiniu draudimu nuo nelaimingų atsitikimų darbe įstatymų nustatyta tvarka.

Teismų praktikoje susiformavo nuomonė, kad teisę į nusikaltimu dėl gyvybės atėmimo padarytos neturtinės žalos atlyginimą turi asmenys, kurie nebuvo žuvusiojo išlaikomi, tačiau atsižvelgiama į šių asmenų ir žuvusiojo tarpusavio santykius:

„Kasatoriai nurodo, kad teismai netinkamai taikė CK 6.284 str. 1 d. normą, priteisdami atlyginti K. Š. neturtinę žalą, nes pagal šią normą teisę į žalos atlyginimą fizinio asmens mirties atveju turi jo nepilnamečiai vaikai, sutuoktiniai, nedarbingi tėvai ir kiti nedarbingi asmenys, kurie buvo mirusiojo išlaikomi. Šie asmenys taip pat turi teisę į neturtinės žalos atlyginimą.

Neturtinės žalos kriterijai yra nurodyti CK 6.250 str. 1 d. Šiaulių miesto apylinkės teismo 2007 m. spalio 5 d. nuosprendžiu pripažinta, kad K. Š. santykiai su žuvusiu tėvu labai artimi. Tėvas rūpinosi dukterimi ir, jai sukūrus šeimą, teikė moralinę ir turtinę paramą. Šiaulių apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. sausio 16 d. nutartimi patvirtinta, kad K. Š. dėl tėvo žūties patyrė didelių dvasinių išgyvenimų. Šių teismų išvadų neginčija ir kasatoriai.

Teismų praktikoje susiformavo nuomonė, kad teisę į nusikaltimu dėl gyvybės atėmimo padarytos neturtinės žalos atlyginimą turi asmenys, kurie nebuvo žuvusiojo išlaikomi, tačiau atsižvelgiama į šių asmenų ir žuvusiojo tarpusavio santykių pobūdį, kuris leidžia pripažinti padarinių, nustatytų CK 6.250 str. 1 d., atsiradimą. Teisėjų kolegija neturi pagrindo nukrypti nuo tokios teismų praktikos ir konstatuoja, kad K. Š. pagrįstai pripažinta teisė į neturtinės žalos atlyginimą ir nėra pagrindo keisti arba naikinti pirmosios ir apeliacinės instancijos teismų sprendimų.⁸²³

Kitas teismų praktikos pavyzdys:

„Pirmosios instancijos teismas padarė išvadą, kad S. G. negali būti taikomos CK 6.284 str. 1 d. nuostatos, nes ji nebuvo žuvusiojo brolio J. A. išlaikoma, kartu su juo negyveno, o priešingai, pati žuvusiuoju rūpinosi ir jam padėdavo. Šis teismo argumentas nepagrįstas, nes teismų praktikoje teisė į nusikaltimu dėl gyvybės atėmimo padarytos neturtinės žalos atlyginimą pripažįstama ir asmenims, kurie nebuvo žuvusiųjų išlaikomi, kartu negyveno, tačiau, atsižvelgiant į šių asmenų ir žuvusiojo tarpusavio santykių pobūdį, pripažįstama, kad jiems nukentėjusiojo mirtis sukėlė padarinius, numatytus CK 6.250 str. 1 d. Kasacinės instancijos teismo priimtuose nutartyse pripažinta, kad CK 6.284 str. 1 d. nurodytų asmenų ar jiems taikomų kriterijų išvardijimas neturi būti suprantamas kaip kitų asmenų teisės į neturtinės žalos atlyginimą apribojimas, nes joje nesuformuluotas aiškus asmenų, nenurodytų šioje normoje, teisės gauti

⁸²³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. birželio 10 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-243/2008.

4. ŽALOS ATLYGINIMAS, KAI BAUDŽIAMOJOJE BYLOJE PAREIŠKIAMAS CIVILINIS...

neturtinės žalos atlyginimą ribojimas. Be to, atsižvelgtina į Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1975 m. gegužės 15 d. rezoliucijos Nr. (75) 7 19 punkte suformuluotą teisės į neturtinės žalos atlyginimą kriterijų – neturtinės žalos reikalaujančių asmenų santykių pobūdį, kad santykiai turi būti draugiški iki mirties, pasižymėti nuolatinio pobūdžiu, emociniu tvirtumu, nuoširdumu, artumu (kasacinės nutartys Nr. 2K-151/2006, 3K-3-351/2007).⁸²⁴

Pabrėžtina, kad neigiami emociniai išgyvenimai savaime netampa pagrindu atlyginti neturtinę žalą. Teisė tretiesiems asmenims dėl jų artimųjų atimtos gyvybės gauti neturtinės žalos atlyginimą dabartinio teisinio reguliavimo sąlygomis nėra absoliuti.

3. Kiti asmenys, kurie tiesiogiai nuo nusikalstamos veikos nenukentėjo, bet dėl nusikalstamą veiką padariusio ir šia veika žalą sukėlusio asmens veiksmų patyrė turtinių nuostolių. Tai yra netiesiogiai turtinę žalą patyrę asmenys, pavyzdžiui, Valstybinė ligonių kasa, Valstybinio socialinio draudimo fondas ir pan. Institucijų, vykdančių privalomąjį sveikatos draudimą, turėtas apdraustojo asmens sveikatos priežiūros paslaugų išlaidas, jeigu draudžiamasis įvykis pagal įstatymų nuostatas įvyko dėl juridinių asmenų ar fizinių asmenų neteisėtos veikos, turi teisę išieškoti Valstybinę ar teritorinę ligonių kasos, kaip socialinį draudimą – privalomąjį sveikatos draudimą vykdančios institucijos:

„<...> vadovaujantis CK 6.264 str. 1 d., deliktinės atsakomybės subjektas šioje byloje yra juridinis asmuo – UAB „K“, nes samdantis darbuotojus asmuo privalo atlyginti žalą, atsiradusią dėl jo darbuotojų, einančių savo darbinės (tarnybinės) pareigas, kaltės. <...> teismas, tenkindamas Valstybinės ligonių kasos ieškinį, pagrįstai konstatavo, kad atlyginus sveikatos priežiūros išlaidas iš valstybės biudžeto, jos turi būti išieškomos iš kaltų asmenų, kaip yra ir kitais socialinio draudimo atvejais CK 6.290 str. nustatyta tvarka.“⁸²⁵

Civilinio ieškovo teisės ir pareigos yra įtvirtintos BPK 110 straipsnio 2 ir 3 dalyse. Jis turi teisę duoti paaiškinimus dėl civilinio ieškinio esmės, teikti įrodymus ir prašymus bei pareikšti nušalinimus, ikiteisminio tyrimo metu ir teisme susipažinti su bylos medžiaga, nustatyta tvarka pasidaryti reikiamų dokumentų išrašus ar nuorašus, dalyvauti bylą nagrinėjant pirmosios instancijos teisme, skusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, teisėjo ar teismo veiksmus bei sprendimus, kiek jie susiję su civiliniu ieškiniu, dalyvauti nagrinėjant bylą apeliacine tvarka.

Civilinis ieškovas privalo kviečiamas dalyvauti bylą nagrinėjant pirmosios instancijos teisme ir šiuo reikalavimu pateikti turimus dokumentus, susijusius su pareikštu ieškiniu, laikytis nustatytos teismo proceso tvarkos.

⁸²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. gruodžio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-853/2007.

⁸²⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gegužės 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-235/2008.

Kalbant apie civilinio ieškovo teisių ir pareigų visumą būtina atkreipti dėmesį, kad civiliniu ieškovu paprastai yra pripažįstamas nukentėjęsysis, kurio teisių ir pareigų sąrašas, įtvirtintas BPK 28 straipsnyje, yra gerokai išsamesnis nei civilinio ieškovo. Paprastai tai yra tas pats asmuo (kalbant apie fizinius asmenis), vadinasi, civilinis ieškovas realiai gali naudotis ir nukentėjusiojo teisėmis.

Už nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą atsakingais asmenimis (civiliniais atsakovais) gali būti tėvai, globėjai, rūpintojai ar kiti asmenys, taip pat įmonės, įstaigos ir organizacijos, kurie pagal įstatymus materialiai atsako už nusikalstama įtariamojo arba kaltinamojo veika padarytą žalą. Asmuo įtraukiamas į bylą kaip civilinis atsakovas ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu, teisėjo ar teismo nutartimi (BPK 111 straipsnio 1 dalis). Ši įstatymo nuostata, apibrėžianti, kas gali būti įtrauktas kaip civilinis atsakovas, dar nereiškia, jog nusikalstamą veiką padaręs įtariamasis ar kaltinamasis nėra atsakingas už šia veika padarytą žalą. Įstatymų leidėjas, įtvirtindamas ir sąrašą asmenų, galinčių materialiai atsakyti už nusikalstama veika padarytą žalą, ir tokių asmenų įtraukimo civiliniais atsakovais kriterijus, formuluoja išvadą, kad tais atvejais, kai pats įtariamasis ar kaltinamasis materialiai atsako už savo nusikalstama veika padarytą žalą, jis neturi būti pripažįstamas civiliniu atsakovu. Tai rodo ir teismų praktika:

„Be to, pažymėtina ir tai, kad nuteistasis E. A. nusikalstamą veiką padarė būdamas pilnametis, civilinis ieškinys buvo pareikštas nuteistajam ir priteistas iš paties E. A. Tokiu atveju, kai pats asmuo materialiai atsako už savo nusikalstama veika padarytą žalą, jis neturi būti pripažįstamas civiliniu atsakovu; priteistą žalą E. A. privalo atlyginti kaip nuteistasis, o ne kaip civilinis atsakovas. Pilnametis asmuo savo interesus baudžiamojo proceso metu visa apimtimi gali ginti turėdamas įtariamojo, vėliau galbūt kaltinamojo, išteisintojo ar nuteistojo procesinį statusą. Pilnametis įtariamasis (kaltinamasis, išteisintasis ar nuteistasis) turi teisę naudotis tik gynėjo, o ne atstovo pagalba. Nagrinėjamoje byloje E. A. nepagrįstai suteiktas civilinio atsakovo statusas (ši klaida neatleidžia E. A. nuo pareigos atlyginti priteistą žalą), o R. A. procese nepagrįstai buvo leista dalyvauti kaip civilinio atsakovo atstovui. Dėl nurodytų aplinkybių R. A. dalyvavimas kasaciniame procese būtų negalimas net ir BPK numatant kasatoriaus teises civilinio atsakovo atstovui.“⁸²⁶

Dėl nurodytosios priežasties už nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą atsakingus asmenis galima skirstyti į dvi grupes: 1) pats įtariamasis, kaltinamasis, kuris dėl pilnametystės ir kitų visiško procesinio subjektiškumo savybių gali materialiai atsakyti už nusikalstama veika padarytą žalą. Tokiu atveju įtariamasis ar kaltinamasis nėra atskirai

⁸²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. sausio 8 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-114/2008.

pripažįstami civiliniais atsakovais, nes jie savaime yra materialiai atsakingi už padarytą žalą; 2) visi kiti asmenys, kurie pagal įstatymus yra materialiai atsakingi už nusikalstama įtariamojo arba kaltinamojo veika padarytą žalą.

Už nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą atsakingo asmens kaip civilinio atsakovo statuso įgijimą lemia faktinis ir juridinis pagrindai. **Faktinį pagrindą** sudaro baudžiamojoje byloje būtinos nustatyti faktinės aplinkybės: faktiniai duomenys, kad asmeniui padaryta žala, veika yra nusikalstama, tarp veikos ir padarytos žalos yra priežastinis ryšys, nukentėjusiojo reikalavimo (civilinio ieškinio ir pan.) atlyginti žalą byloje buvimas ir duomenys, leidžiantys teigti, kad asmuo yra materialiai atsakingas už kito asmens padarytą žalą. **Juridinis pagrindas** – tai ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimas ar teismo nutartis tokį asmenį įtraukti baudžiamojoje byloje civiliniu atsakovu. Jeigu už padarytą žalą atsako pats įtariamasis ar kaltinamasis, juridiniu pagrindu tampa paties įtariamojo ar kaltinamojo procesinio statuso įgijimo faktas, kuris įtvirtinamas tam tikru procesiniu dokumentu.

Galima teigti, kad už nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą atsakingu asmeniu baudžiamojoje byloje gali būti pripažįstamas:

1. Įtariamasis ar kaltinamasis, kuris yra pats materialiai atsakingas už veika padarytos žalos atlyginimą.

2. Už įtariamojo ar kaltinamojo nusikalstama veika padarytą žalą pagal įstatymus materialiai atsakingi asmenys: tėvai, globėjai, rūpintojai ar kiti asmenys, taip pat įmonės, įstaigos ir organizacijos. Antai CK 6.264 straipsnyje numatyta, kad samdantis darbuotojus asmuo privalo atlyginti žalą, atsiradusią dėl jo darbuotojų, einančių savo darbines (tarnybines) pareigas, kaltės. CK 6.268 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad jeigu žalos padarė asmuo, kuris savo veiksmų reikšmės suprasti ar jų valdyti negalėjo dėl psichikos ligos ar kitokio psichikos sutrikimo, teismas gali įpareigoti atlyginti žalą kartu su šiuo asmeniu gyvenantį sutuoktinį, tėvus ar pilnamečius jo vaikus, kurie žinojo apie tokią žalą padariusio asmens psichikos būklę, bet nesiėmė jokių priemonių, kad toks asmuo būtų pripažintas neveiksniu. CK 6.270 straipsnyje numatyta, kad asmuo, kurio veikla susijusi su didesniu pavojumi aplinkiniams (transporto priemonių, mechanizmų, elektros ir atominės energijos, sprogstamųjų ir nuodingųjų medžiagų naudojimas, statybos ir t. t.), privalo atlyginti didesnio pavojaus šaltinio padarytą žalą, jeigu neįrodo, kad žala atsirado dėl nenugalimos jėgos arba nukentėjusio asmens tyčios ar didelio neatsargumo. Atsakovas pagal šį straipsnį yra didesnio pavojaus šaltinio valdytojas, t. y. asmuo, valdantis šį šaltinį nuosavybės, patikėjimo teise ar kitokiu teisėtu pagrindu (panaudos, nuomos ar kitokios sutarties pagrindu, pagal įgaliojimą ir t. t.). CK 6.276 straipsnyje numatyta, kad nepilnametis nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų už savo padarytą žalą atsako bendraisiais pagrindais. Tais atvejais, kai toks nepilnametis neturi turto ar uždarbio, kurio pakaktų jo padarytai žalai atlyginti, atitinkamą žalos dalį turi atlyginti jo tėvai ar rūpintojas, jeigu

neįrodo, kad žala atsirado ne dėl jų kaltės. Tokių pat teisinių padarinių atsiranda, jeigu nepilnametis nuo keturiolikos iki aštuoniolikos metų žalos padarymo metu buvo prižiūrimas mokymo, auklėjimo, sveikatos priežiūros ar globos (rūpybos) institucijos. Pavyzdžiui:

„BPK 111 str. 1 d. nustato, kad civiliniais atsakovais gali būti ne tik kaltinamojo tėvai, globėjai ir rūpintojai, bet ir įstaigos bei organizacijos, kurios pagal įstatymus materialiai atsako už kaltinamojo nusikalstama veika padarytą žalą. Bylos medžiaga patvirtina, kad nepilnamečio kaltinamojo E. Ū. rūpintoju nuo 2004-09-13 buvo paskirtas Kauno apskrities ugdymo ir globos centras, E. Ū. gyvenamoji vieta buvo nustatyta šiame centre. Nusikalstamų veikų padarymo metu už nepilnamečio elgesio kontrolę buvo atsakingas tik rūpintojas, nes iš tėvų tuo metu nepilnametis buvo paimtas. Todėl priešingai, nei teigia šis kasatorius, CK 6.276 str. 2 d. nuostatos jam buvo pritaikytos pagrįstai. Teismas tyrė ir rūpintojo kaltės klausimą ir padarė motyvuotą išvadą, kad rūpintojas neįrodė, jog žala atsirado ne dėl jo kaltės. CK nenumato solidarios tėvų, rūpintojų ir valstybės atsakomybės už nepilnamečio nusikalstamais veiksmais padarytą žalą. Nustačius, kad už žalą yra visiškai atsakingas rūpintojas, materialinė atsakomybėn traukti dar ir nepilnamečio tėvus ar valstybę nėra pagrindo. Ta aplinkybė, kad Kauno apskrities ugdymo ir globos centras yra nepelno organizacija, kuri neturi savų lėšų, kad ji naudoja valstybės biudžeto lėšas, nėra pagrindas atleisti tą organizaciją nuo įstatyme numatytos materialinės atsakomybės.“⁸²⁷

CK 6.254 straipsnyje nustatyta, kad įstatymų ar sutarties numatytais atvejais civilinė atsakomybė galėtų būti draudžiama sudarant civilinės atsakomybės draudimo sutartį. Su civilinės atsakomybės draudimu susijusius santykius reglamentuoja šis kodeksas ir kiti įstatymai. Jeigu draudimo atlyginimo nepakanka žalai visiškai atlyginti, draudimo atlyginimo ir faktinės žalos dydžio skirtumą atlygina apdraustasis asmuo, atsakingas už žalos padarymą. Vadinasi, kai civilinė atsakomybė yra apdrausta, nukentėjusysis įgyja teisę reikšti tiesioginį ieškinį draudikui. Civilinės atsakomybės draudimo atveju yra du asmenys, kuriems kyla pareiga atlyginti padarytą žalą – **nusikalstama veika žalą padaręs asmuo (draudėjas)** ir **draudikas**. Žalą padaręs asmuo turi ją atlyginti, kiek jos nepadengia draudimo atlyginimas (draudimo išmoka), ir tais atvejais, kai draudiko pareiga mokėti draudimo išmoką neatsiranda, pavyzdžiui, kai žalą sukėlęs veiksmas nėra draudžiamasis įvykis arba yra padaryta tokia žala, kurios neapima civilinės atsakomybės draudimo sutartis. Taigi, nors pareigą atlyginti padarytą žalą turi ją padaręs asmuo ir draudikas, šios minėtųjų asmenų pareigos atsiradimo pagrindai ir apimtis yra skirtingi. Žalą padariusio asmens pareiga atlyginti padarytus nuostolius kyla delikto pagrindu, t. y. jį ir nukentėjusįjį sieja deliktinė prievolė. Žalą padariusiam asmeniui, kaip deliktinės prievolės subjektui, taikomi deliktinės civilinės atsakomybės principai. Draudiko pareiga atlyginti

⁸²⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 4 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-577/2006.

žalą kyla visiškai kitu pagrindu – iš draudimo sutarties. Vadinasi, draudiko pareigos apimtis nustatoma ne remiantis deliktinės civilinės atsakomybės taisyklėmis, o pagal teisės normas, reglamentuojančias draudimo santykius, ir pagal pačią draudimo sutartį. Būtent sutartinius draudimo santykius reglamentuojančios teisės normos ir pati draudimo sutartis nustato, kokią žalą ir kokia apimtimi atlygina draudikas.

Pabrėžtina, kad, pavyzdžiui, neturtinės žalos nustatymas baudžiamajame byloje nėra saistomas Lietuvos Respublikos transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatyme nustatytos neturtinės žalos privalomojo draudimo suma. Kai asmuo (draudėjas) yra sudaręs sutartį dėl civilinės atsakomybės draudimo, žalą atlygina draudimo įmonė (draudikas), neviršydama draudimo sumos, jeigu draudimo sutartyje nenumatyta kita žalos atlyginimo tvarka. Antai eismo įvykio kaltininkas privalo atlyginti žalą, kuri viršija nukentėjusiajam išmokėtas draudimo sumas.

Civilinio atsakovo teisės ir pareigos yra tos pačios kaip ir civilinio ieškovo. Kalbant apie pareigas, atsakovas privalo būti kviečiamas dalyvauti nagrinėjant bylą pirmosios instancijos teisme, laikytis nustatytos teismo proceso tvarkos. Jeigu už nusikalstama veika padarytą žalą atsako pats įtariamasis ar kaltinamasis, jis irgi gali naudotis visomis civilinio atsakovo procesinėmis teisėmis.

Apibendrinant galima teigti, kad civilinio ieškovo ir civilinio atsakovo statusui įgyti nepakanka vien tik asmens, kuriam nusikalstama veika padaryta turtinges ar neturtinės žalos, valios – tam reikia ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo procesinio sprendimo (BPK 110 straipsnio 1 dalis, 111 straipsnio 1 dalis). Civilinis ieškovas ir civilinis atsakovas įgyja BPK numatytas teises ne nuo civilinio ieškinio padavimo, o nuo ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimo ar teismo nutarties pripažinti juos civiliniu ieškovu ir civiliniu atsakovu priėmimo. Minėtosios BPK nuostatos įpareigoja ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ir teismą būti aktyviems baudžiamajame procese sprendžiant civilinio ieškinio klausimus. Taigi net ir tuo atveju, kai civilinis ieškovas nepareiškia savo valios dėl civilinio atsakovo įtraukimo į procesą, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas privalo priimti sprendimą dėl materialiai už įtariamojo (kaltinamojo) veiksmus atsakingo asmens kaip civilinio atsakovo įtraukimo į bylą.

4.4. CIVILINIO IEŠKINIO PAREIŠKIMAS, NAGRINĖJIMAS IR IŠSPRENDIMAS

Civilinio ieškinio pareiškimas baudžiamajame procese yra svarbus procesinę reikšmę turintis veiksmas. Šis nuo nusikalstamos veikos nukentėjusio asmens žingsnis rodo, kad šiame teisiniame procese įtariamasis ar kaltinamasis ne tik valstybės vardu bus persekiojamas dėl,

tikėtina, padarytos nusikalstamos veikos, bet kartu iš jo bus reikalaujama padarytos žalos atlyginimo. Dėl šios priežasties pareiškiamam civiliniam ieškiniui keliami ir formos, ir turinio reikalavimai. Kaip minėta, nukentėjusysis, reikšdamas civilinį ieškinį, šiame procesiniame dokumente pirmiausia turėtų argumentuotai pagrįsti faktinius ir juridinius ieškinio pagrindus, nurodyti, kokie duomenys pagrindžia įtariamojo ar kaltinamojo atsakomybę dėl žalos padarymo. Teisė į žalos atlyginimą realiai gali būti įgyvendinama tik tuo atveju, kai ieškinio turinys yra informatyvus, proceso dalyviams suprantamas, jame išsamiai nurodytos aplinkybės ir įrodymai, kuriais grindžiamas materialinis reikalavimas. Netikslus ieškinio pareiškimo turinio formulavimas, reikalingos informacijos apie padarytą žalą nepateikimas pasunkina bylos parengimą teisminiam nagrinėjimui, atsakovas laiku nesusipažįsta su konkrečiais ieškovo reikalavimais ir dėl to kartais atidedamas bylos nagrinėjimas arba ieškinytis paliekamas nenagrinėtas.

Įstatyme numatyta, kad civilinis ieškinytis pareiškiamas paduodant ieškinį ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teismui bet kuriuo proceso metu, tačiau ne vėliau kaip iki įrodymų tyrimo teisme pradžios. Nukentėjusysis, nepareiškęs civilinio ieškinio baudžiamajoje byloje, turi teisę pareikšti ieškinį civilinio proceso tvarka (BPK 112 straipsnio 1 dalis). Vadinas, įstatyme įsakmiai nurodoma, kad ieškinytis gali būti pareiškiamas tik pradėjus ikiteisminį tyrimą, bet ne vėliau kaip pradėjus tirti įrodymus teisme. BPK nuostatose numatyta, kad įrodymų tyrimo pradžia teisme yra siejama su teismo, nagrinėjančio baudžiamąją bylą, pranešimu apie tai, jog pradėdamas įrodymų tyrimas kaltinamojo akto paskelbimu (BPK 271 straipsnis). Gali kilti klausimas, kodėl įstatymų leidėjas numatė procesinę ribą, iki kurios nukentėjusysis gali pareikšti civilinį ieškinį. Atsakant į šį klausimą reikėtų pabrėžti, kad įstatymas, leidžiantis nukentėjusiajam įgyvendinti savo konstitucinę teisę į žalos atlyginimą baudžiamajame procese, kartu jį įpareigoja tai padaryti laiku. Ieškinio pareiškimo iki įrodymų tyrimo teisme pradžios riba simbolizuoja, kad įrodinėjimas, susijęs su nusikalstamos veikos įvykiu, įtariamojo ar kaltinamojo veikos objektyviaisiais ir subjektyviaisiais požymiais, kartu ir su nusikalstama veika padarytos žalos aplinkybėmis teisme, turi prasidėti kartu, o ne skirtingu laiku. Toks reikalavimas užtikrina, kad baudžiamosios bylos aplinkybių nagrinėjimas pirmosios instancijos teisme tampa labiau integruotas, nuoseklesnis ir visapusiškesnis. Neretai teisme aiškinantis nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes nustatoma, kad jos yra tiesiogiai susijusios ir su šia veika padarytos žalos atsiradimo aplinkybėmis, reikšmingomis tokios žalos pobūdžiui, dydžiui nustatyti ir pan.

Reikalavimas, kad civilinis ieškinytis pareiškiamas paduodant ieškinį bet kuriuo proceso metu, tačiau ne vėliau kaip iki įrodymų tyrimo teisme pradžios, nereiškia, kad įrodymų tyrimo teisme metu ieškovas negali tikslinti ieškinyje išdėstytų faktinių aplinkybių. Tai yra svarbi ieškovo

funkcija, nes nuo ieškinio aiškumo ir tikslumo priklauso ir būsimo teismo išvados galutiniame procesiniame sprendime. Tiesa, ieškinio tikslinimas jau atliekant įrodymų tyrimą teisme vis dėlto neturėtų būti susijęs su ieškinio dalyko keitimais iš esmės. Pabrėžtina, kad ieškinyje suformuluotas reikalavimas (ieškinio dalykas) apibrėžia civilinio ieškinio baudžiamojoje byloje nagrinėjimo ribas. Ieškoviui nesuformulavus savo reikalavimo, nėra ir ieškinio, taigi ir teismo nagrinėjimo, dalyko. BPK nereglementuoja pareikšto civilinio ieškinio reikalavimų pakeitimo ar papildymo, todėl tokiais atvejais vadovaujasi CPK nuostatomis (BPK 113 straipsnio 2 dalis). Kartu pabrėžtina, kad bylą nagrinėjant teisme laiku pateiktą civilinį ieškinį galima tikslinti, jeigu tai būtina reikalavimų aiškumo sumetimais, pavyzdžiui:

„Nepagrįstu laikytinas kasacinio skundo teiginys, kad, priteisdamas 47 016,44 Lt neturtinei žalai atlyginti, teismas neatsižvelgė į tai, jog nukentėjusysis R. J. pateikdamas pirminį ir patikslintą ieškinius keitė reikalavimą dėl neturtinės žalos dydžio. BPK 113 str. 2 d. suteikia teisę, remiantis CPK normomis, kai nagrinėjant civilinį ieškinį baudžiamojoje byloje kyla klausimų, kurių sprendimo BPK nereglementuoja, taikyti atitinkamas civilinio proceso normas, jeigu jos neprieštarauja baudžiamojo proceso normoms. Pagal CPK 42 str. 1 d. civilinis ieškovas turi teisę pakeisti ieškinio pagrindą arba dalyką, padidinti ar sumažinti ieškinio reikalavimus. BPK 112 str. 1 d. nurodoma, kad civilinis ieškinyje pareiškiamas iki įrodymų tyrimo pradžios. Šių procesinių normų ieškovas R. J. nepažeidė, nes ieškinį pateikė laiku. Be to, bylą nagrinėjantis teisėjas pasiūlė patikslinti ieškinio reikalavimus, nes jie nebuvo aiškūs.“⁸²⁸

Įstatymas numato specialųjį atvejį, kai baudžiamajame procese civilinį ieškinį pareiškia ne nuo nusikalstamos veikos tiesiogiai ar netiesiogiai nukentėjęs asmuo, bet prokuroras, kuris teisme palaiko kaltinimą (BPK 117 straipsnis). Šiuo atveju jis privalo pareikšti teisme civilinį ieškinį, jeigu šis nepareikštas, tais atvejais, kai nusikalstama veika padaryta žalos valstybei arba asmeniui, kuris dėl nepilnametystės, ligos, priklausomybės nuo kaltinamojo ar dėl kitų priežasčių negali ginti teisme teisėtą savo interesų. Tai yra svarbi nukentėjusio asmens teisė į žalos atlyginimą užtikrinimo prielaida, susijusi su aktyviu prokuroro procesiniu vaidmeniu.

Pabrėžtina, kad vadovaujantis BPK 109 straipsniu, jeigu civilinis ieškinyje yra pareiškiamas per ikiteisminį tyrimą, šiuo etapu turėtų būti surinkti duomenys, patvirtinantys pareikšto ieškinio pagrindą ir dydį. Šis reikalavimas reiškia, kad ikiteisminį tyrimą atliekantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras turėtų imtis visų procesinių priemonių ir būdų, kad ikiteisminio tyrimo metu būtų surinkti ir užfiksuoti visi duomenys, reikalingi pareikšto ieškinio pagrindui bei dydžiui pagrįsti.

⁸²⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. spalio 28 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-503/2008.

BPK 116 straipsnis numato, kad proceso metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas turi imtis priemonių galimam civiliniam ieškiniui užtikrinti: rasti įtariamajam ar kaltinamajam arba už įtariamojo ar kaltinamojo veiksmus materialiai atsakingiems asmenims priklausantį turtą ir laikinai apriboti nuosavybės teisę į jį. Laikinas nuosavybės teisių apribojimas, numatytas BPK 151, 152 straipsniuose, yra viena iš BPK numatytų procesinių prievartos priemonių, susijusių su asmens konstitucinės teisės į nuosavybės neliečiamumą teisėtu suvaržymu. Laikinas nuosavybės teisės apribojimas įtariamajam ar pagal įstatymus materialiai atsakingam už įtariamojo veiksmus fiziniam asmeniui arba fiziniams asmenims, kurie turi nusikalstamu būdu gautą ar įgytą arba BK 72³ straipsnyje nurodytus požymius atitinkantį konfiskuotiną turtą, gali būti skiriamas civiliniam ieškiniui, galimam turto konfiskavimui arba išplėstiniam turto konfiskavimui užtikrinti (BPK 151 straipsnio 1 dalis). Taigi laikinas nuosavybės teisės apribojimas gali būti skirtas esant bent vienam iš dviejų pagrindų, t. y. procese būtina užtikrinti civilinį ieškinį arba turto konfiskavimą.

Civiliniam ieškiniui, pareikštam baudžiamojoje byloje, žyminis mokestis netaikomas. Civilinis ieškovas turi teisę atsisakyti pareikšto ieškinio iki to laiko, kol teismas neišėjęs į pasitarimų kambarį priimti nuosprendžio. Jeigu civilinis ieškinys atmetamas nuosprendžiu baudžiamojoje byloje, civilinis ieškovas netenka teisės pareikšti tą patį ieškinį civilinio proceso tvarka, o jeigu civilinio proceso tvarka – ieškovas netenka teisės pareikšti tą patį civilinį ieškinį baudžiamojoje byloje.

Civilinio ieškinio nagrinėjimas. Nagrinėjant civilinį ieškinį baudžiamojoje byloje vadovaujantis BPK 4 ir 113 straipsniais yra taikomos baudžiamojo proceso nuostatos. Įstatymas numato, kad tais atvejais, kai nagrinėjant civilinį ieškinį baudžiamojoje byloje kyla klausimų, kurių sprendimo BPK nereglamentuoja, taikomos atitinkamos civilinio proceso normos, jeigu jos neprieštarauja baudžiamojo proceso normoms. Šioje normoje įtvirtinta išlyga iš BPK 4 straipsnyje įtvirtinto principo, jog proceso tvarką nustato BPK, galiojantis proceso veiksmų atlikimo metu. Kitaip tariant, teismas, nagrinėdamas baudžiamąją bylą ir kartu sprenddamas pareikšto ieškinio klausimus, gali vadovautis Lietuvos Respublikos civilinio ir civilinio proceso kodeksų įstatymais. Tačiau svarbu, kad vadovavimasis civilinio proceso normomis negali prieštarauti baudžiamojo proceso normoms ir principams. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pabrėžė:

„Kasaciniame skunde pagrįstai nurodyta, kad apeliacinės instancijos teismo nutartyje išdėstyta taisyklė, jog nagrinėjant civilinius teisinius santykius, įrodymus privalo pateikti kiekviena civilinio teisinio santykio šalis. Ši taisyklė netaikoma nagrinėjant civilinį ieškinį baudžiamojoje byloje. Civilinis ieškinys baudžiamojoje byloje yra baudžiamojo proceso institutas, todėl, nagrinėdamas su civiliniu ieškiniu susijusius klausimus, teismas

4. ŽALOS ATLYGINIMAS, KAI BAUDŽIAMOJOJE BYLOJE PAREIŠKIAMAS CIVILINIS...

vadovaujasi BPK normomis. Civilinis ieškinys, pareikštas baudžiamojoje byloje, įrodinėjamas pagal Baudžiamojo proceso kodekso taisykles, kurios neįtvirtina įrodinėjimo pareigos.⁸²⁹

Šis praktinis pavyzdys rodo, kad, pavyzdžiui, įtariamasis ar kaltinamasis, kuris pats yra materialiai atsakingas už nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimą, skirtingai nei CPK, reglamentuoja atsakovo pareigą įrodyti savo teiginius, baudžiamajame procese neturi pareigos įrodinėti savo nekaltumo tiek dėl nusikalstamos veikos padarymo, tiek ir dėl šia veika padarytos žalos fakto ir pan. Tokią įtariamojo ar kaltinamojo procesinę garantiją lemia nekaltumo prezumpcijos principo reikalavimas. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad nekaltumo prezumpcija – tai pamatinis teisingumo vykdymo baudžiamųjų bylų procese principas, viena iš svarbiausių žmogaus teisių ir laisvių garantijų. Pagal Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą nekaltumo prezumpciją, baudžiamajame procese kaltės įrodinėjimo našta tenka tyrimo institucijoms. Įtariamasis ar kaltinamasis savo nekaltumo įrodinėti neprivalo, bet, pasinaudodamas teise į gynybą, gali pateikti įrodymų ar argumentų, paneigiančių pareikštą kaltinimą. Kitais atvejais gynybos priemonės gali būti taikomos atsakomybę lengvinančioms aplinkybėms atskleisti. Todėl gynyba yra kryptinga baudžiamojo persekiojimo atsvara, kuria siekiama apsaugoti teisėtus įtariamojo ar kaltinamojo interesus⁸³⁰. Nekaltumo prezumpcijos principo vienas iš sekmenų, kad visi neaiškumai ir abejonės vertinami įtariamojo ar kaltinamojo naudai (lot. *dubia iudicis de maltitia alterius semper sunt in meliorem partem interpretanda*), lemia išvadą, kad viskas, ko negali įrodyti kaltinimą palaikantis prokuroras ir nukentėjusysis, pareiškęs reikalavimą dėl žalos atlyginimo, yra aiškinama įtariamojo ar kaltinamojo naudai. Savo ruožtu nukentėjusysis, pareiškęs civilinį ieškinį baudžiamojoje byloje, turi pareigą pagrįsti reiškiamus reikalavimus dėl žalos atlyginimo:

„BPK normos nereglamentuoja, kas turi įrodinėti ieškinio dydį, tačiau BPK 113 straipsnio 2 dalyje yra numatyta galimybė taikyti atitinkamas civilinio proceso normas. Civilinio proceso kodekso 178 straipsnyje, kuris reglamentuoja įrodinėjimo pareigą, yra nurodyta, kad šalys turi įrodyti aplinkybes, kuriomis grindžia savo reikalavimus bei atsikirtimus. BPK 115 straipsnio 1 dalyje yra nustatyta, kad ieškinio patenkinimas priklauso nuo to, kiek jis yra įrodytas. Iš jau teisminėje bylos nagrinėjimo stadijoje pateiktų V. B. ir R. B. pareiškimų turinio matyti, kad nukentėjusieji (civiliniai ieškovai) juose nenurodė jokių naujų aplinkybių savo reikalavimams pagrįsti, o tik penkis kartus padidino prašomą priteisti pinigų sumą.“⁸³¹

⁸²⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. birželio 5 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-391/2007.

⁸³⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 12 d. nutarimas.

⁸³¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. sausio 27 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-29/2009.

Civilinio ieškinio išsprendimas. Priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį, teismas, remdamasis įrodymais dėl civilinio ieškinio pagrįstumo ir dydžio, gali priimti vieną iš šių sprendimų: visiškai patenkinti civilinį ieškinį, iš dalies patenkinti civilinį ieškinį arba jį atmesti. Kiekvienu atveju, neatsižvelgdamas į tai, ar priima apkaltinamąjį nuosprendį, ar nuosprendžiu asmuo yra atleidžiamas nuo bausmės atlikimo (BPK 305 straipsnio 2 dalis), teismas turi motyvuoti, kodėl priima vienokį ar kitokį sprendimą dėl ieškinio (BPK 305 straipsnio 5 dalis). Motyvai turėtų būti išsamūs ir paremti byloje esančiais įrodymais. Įstatymo nuostatos reikalauja, kad rezoliucinėje nuosprendžio dalyje privaloma tiksliai nurodyti priteistos žalos dydį. Tenkindamas civilinį ieškinį, teismas gali nesilaikyti ieškinio ribų, jeigu jo dydis neturi įtakos kvalifikuojant nusikalstamą veiką ir nustatant bausmės dydį.

Išimtiniais atvejais, kai civilinio ieškinio negalima tiksliai apskaičiuoti neatidėjus baudžiamosios bylos nagrinėjimo ar negavus papildomos medžiagos, teismas, priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį, gali pripažinti civiliniam ieškovui teisę į ieškinio patenkinimą, o klausimą dėl ieškinio dydžio perduoti nagrinėti civilinio proceso tvarka (BPK 115 straipsnio 2 dalis). Teismų praktikoje susiformavo nuomonė, kad tokia situacija galima tik išimtiniais atvejais. Taigi tik atskirais atvejais ieškinyms gali būti neišnagrinėtas, pripažįstant civiliniam ieškovui teisę į ieškinio patenkinimą, o klausimą dėl ieškinio dydžio perduodant nagrinėti civilinio proceso tvarka. Nurodyta išimtimi pasinaudojama tada, kai civilinio ieškinio negalima tiksliai apskaičiuoti neatidėjus baudžiamosios bylos nagrinėjimo ar negavus papildomos medžiagos ir jeigu neišspręstas turtinės žalos dydis neturi įtakos kvalifikuojant kaltinamojo nusikalstamą veiką. Atlyginant neturtinę žalą šie reikalavimai paprastai nekeliami, todėl ieškinyms dėl neturtinės žalos turėtų būti išspręstas iš esmės:

„Ieškinyms apkaltinamajame nuosprendyje gali būti paliktas nenagrinėtas tik išimtiniais atvejais, t. y. kai jo negalima tiksliai apskaičiuoti neatidėjus bylos nagrinėjimo ar negavus papildomos medžiagos. Nesant šių aplinkybių, apeliacinės instancijos teismas be teisėto pagrindo pripažino ydingu apylinkės teismo nuosprendį ir paliko nenagrinėtą civilinį ieškinį dėl neturtinės žalos atlyginimo. A. P. ir N. P. teismo pripažinti nusikalstamos veikos aukomis ir, laikantis procedūrinių taisyklių, byloje įgijo nukentėjusiųjų bei civilinių ieškovų teisinį statusą. Jų civiliniai ieškiniai – sudėtinė šios bylos dalis. Vadinas, civilinio ieškinio nagrinėjimas kartu su baudžiamąja byla suteikė nukentėjusiesiems galimybės ginti savo teisėtus interesus, reikalauti žalos atlyginimo (BPK 28 straipsnis, 110 straipsnio 2 dalis), todėl kasatoriaus argumentas, kad apeliacinės instancijos teismas, paneigdamas nukentėjusiųjų teisę reikalauti neturtinės žalos atlyginimo baudžiamąjo proceso tvarka, pažeidė asmens teisių garantijas, įtvirtintas BPK 44 straipsnio 10 dalyje, laikytinas pagrįstu.“⁸³²

⁸³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. sausio 23 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-55/2007.

4. ŽALOS ATLYGINIMAS, KAI BAUDŽIAMOJOJE BYLOJE PAREIŠKIAMAS CIVILINIS...

Kartu reikėtų pabrėžti, kad jeigu teismas nuosprendžiu pripažįsta ieškovo teisę į ieškinio patenkinimą baudžiamojoje byloje, bet jį perduoda nagrinėti civilinio proceso tvarka, tai laikoma, kad teismas, civilinio proceso tvarka nagrinėjantis minėtąjį ieškinį, negali jo netenkinti. Taigi tais atvejais, kai taikoma BPK 115 straipsnio 2 dalyje nustatyta išimtis, civilinės atsakomybės sąlygas nustato apkaltinamąjį nuosprendį priimančias teismas, nes nesant civilinės atsakomybės sąlygų ieškinys turėtų būti atmestas ir nebūtų teisinio pagrindo išimčiai taikyti. Jeigu teismas nustato, kad yra sąlygos civilinei atsakomybei taikyti, ir pripažįsta civiliniam ieškovui teisę į ieškinio patenkinimą, o ieškinį dėl žalos dydžio nustatymo perduoda nagrinėti civilinio proceso tvarka, tai ieškinį nagrinėjantis teismas nebegali iš naujo spręsti dėl civilinės atsakomybės sąlygų buvimo ir tuo pagrindu atmesti ieškinio. Teisės į ieškinio patenkinimą pripažinimas baudžiamajame procese reiškia, kad ieškinys negali būti atmestas civiliniame procese. Asmenys, nesutinkantys su apkaltinamajame nuosprendyje civiliniam ieškovui pripažinta teise į ieškinio patenkinimą, nuosprendį gali skųsti baudžiamojo proceso nustatyta tvarka.

BPK 115 straipsnio 2 dalyje numatytu atveju civilinio proceso tvarka dėl nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo bylą nagrinėjantis teismas, spręsdamas dėl ieškinio, gali vadovautis baudžiamojoje byloje nustatytais faktinėmis aplinkybėmis kaip prejudicija. Šiuo klausimu Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė:

„Teisėjų kolegija pažymi, kad, minėta, jog, sprendžiant, ar baudžiamojoje byloje nustatyti nusikalstamų veiksmų teisiniai padariniai vertintini kaip prejudiciniai civilinėje byloje, būtina nustatyti, ar jie patenka į įrodinėjimo dalyką civilinėje byloje. Baudžiamojoje byloje buvo sprendžiama dėl antstolio veiksmų, vykdant išieškojimą iš kasatorės V. Z., kartu ir dėl turto pardavimo iš varžytynių, teisėtumo ir, be kita ko, nustatyta, kad kasatorei priklausiusi buto dalis įvertinta ir parduota už per mažą kainą; dėl tokio neteisėto pardavimo jai padaryta 20 700 Lt žalos, kurią sudaro tuometės buto dalies rinkos vertės ir kainos, už kurią ji parduota, skirtumas. Šioje civilinėje byloje reikalavimas priteisti žalą, atsiradusią dėl turto pardavimo iš varžytynių už per mažą kainą, yra vienas visų ieškovės pareikštų reikalavimų. Tai reiškia, kad baudžiamojoje byloje nustatytos aplinkybės dėl žalos dydžio yra reikšmingos nagrinėjamoje civilinėje byloje, t. y. patenka į jos įrodinėjimo dalyką, todėl vertintinos kaip turinčios prejudicinę galią. Dėl to teisėjų kolegija sutinka su bylą nagrinėjusių teismų išvada, kad žalos, padarytos dėl turto pardavimo iš varžytynių už per mažą kainą, dydis neturi būti įrodinėjimas civilinio proceso tvarka, o turi būti vadovaujamas baudžiamojoje byloje nustatyto žalos dydžiu, t. y. kad, pardavus kasatorei V. Z. priklausantią buto dalį iš varžytynių, jai padaryta 20 700 Lt žalos.“⁸³³

⁸³³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2013 m. kovo 22 d. kasacinė nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-157/2013.

Teismas, priimdamas išteisinamąjį nuosprendį baudžiamojoje byloje, kurioje buvo pareikštas reikalavimas atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą, atsižvelgdamas į išteisinimo pagrindus, nurodytus BPK 303 straipsnio 5 dalyje, priima tokius sprendimus dėl civilinio ieškinio: arba atmets civilinį ieškinį (jeigu neįrodyta, kad kaltinamasis dalyvavo darant nusikalstamą veiką), arba palieka civilinį ieškinį nenagrinėtą (jeigu kaltinamasis išteisinamas, nes nėra nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių turinčios veikos). Pirmasis atvejis reiškia, kad civilinis ieškinytis turėtų būti atmetamas, nes teismas konstatuoja, jog tarp išteisintojo ir padarytos nusikalstamos veikos įvykio nėra jokio tiesioginio ryšio. Taigi leidžiama suprasti, kad baudžiamosios bylos įrodymais nėra nustatytas išteisintojo veiksmų ir nukentėjusiojo patirtos žalos priežastinis ryšys. Šiuo pagrindu atmetus ieškinį, civilinis ieškovas netenka galimybės reikalauti iš išteisintojo žalos atlyginimo civilinio proceso tvarka. Antrasis atvejis reiškia, kad teismas neturi teisės spręsti civilinio ieškinio dėl žalos atlyginimo klausimo, nes nustatyta, jog tokia žala, tikėtina, buvo padaryta veikimu ar neveikimu, nepatenkančiu į baudžiamosios teisės reguliuojamą sritį. Dėl to šiuo atveju civilinis ieškovas turi teisę pareikšti ieškinį civilinio proceso tvarka.

KLAUSIMAI

1. Kokios yra nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo formos?
2. Kaip baudžiamajame procese apibūdinamas savanoriškas žalos atlyginimas?
3. Pateikite civilinio ieškinio sampratą. Kokios yra civilinio ieškinio pareiškimo sąlygos ir tvarka?
4. Kas turi būti nurodyta civiliniame ieškinyje?
5. Kokia yra civilinio ieškinio nagrinėjimo tvarka?
6. Kokie gali būti priimti sprendimai civilinio ieškinio išsprendimo priimant apkaltinamąjį ar išteisinamąjį nuosprendžius atvejais?

UŽRAŠAMS

IX

 _____

X SKYRIUS

TERMINAI BAUDŽIAMAJAME PROCESSE

X SKYRIAUS TURINYS

1. BAUDŽIAMOJO PROCESO TERMINAI IR JŲ KLASIFIKACIJA	395
2. TERMINŲ SKAIČIAVIMAS, LAIKYMASIS IR ATNAUJINIMAS	400
KLAUSIMAI	408

1. BAUDŽIAMOJO PROCESO TERMINAI IR JŲ KLASIFIKACIJA

Baudžiamojo proceso terminų samprata

BPK 1 straipsnis, įtvirtinantis baudžiamojo proceso paskirtį, be visų kitų procesinių vertybių ir siekiamybių, pabrėžia baudžiamojo proceso greitumo svarbą. Greitumo principas, kurio paskirtis – užtikrinti įmanomai trumpiausią proceso laiką, kartu pabrėžia ir baudžiamojo proceso terminų reikšmę bei įtaką teisinio proceso efektyvumui. Būtent baudžiamojo proceso greitos eigos principo reikšmė lemia, kad nusikalstamos veikos tyrimo ir nagrinėjimo procesas yra saistomas tam tikrų formaliai išreikštų arba neformalių terminų, kurie, nustatydami procesinę reikšmę turinčių veiksmų pradžios, įvykdymo ar pabaigos laiką, užtikrina įstatyme nustatytos procesinės formos (formų) laikymąsi. Taigi laikas yra vienas iš veiksnių, lemiančių baudžiamojo proceso efektyvumą.

Bendriausia prasme žodis „terminas“ gali būti suprantamas kaip nustatytas laikas, trukmė arba laiko tarpas. Juridiniu požiūriu tam tikro laiko ar laiko tarpo reikšmė funkcinė prasme yra labai svarbi, nes laikas (kaip nustatytas kuriam nors veiksmui) yra skirtas dažniausiai siekiant užtikrinti tam tikrų teisinių santykių stabilumą, efektyvumą, savalaikiškumą, teisių ir pareigų įgyvendinimo, asmens teisių ir laisvių ginties pradžios, eigos ir pabaigos apibrėžtus momentus. Literatūros šaltiniuose, skirtuose romėnų teisei, nurodoma, kad „jeigu teisė su laiko kategorija sieja tam tikrą teisinių padarinių atsiradimą, tai tokia laiko atkarpa įgyja teisinės kategorijos reikšmę ir vadinama terminu“⁸³⁴. Taigi laiko ir teisės santykis lemia juridinio termino atsiradimą. Įstatymo nustatytas laikas tampa terminu. Moksliniuose šaltiniuose nurodoma, kad „terminas – tai teisinė objektyvios laiko tėkmės atspindžio forma, naudojama nustatyti laikotarpiams ar momentams, kurie reikalingi teisės normai realizuoti“⁸³⁵.

Baudžiamojo proceso terminai nustato procesinę reikšmę turinčių veiksmų pradžios, įvykdymo ar pabaigos laiką (BPK 99 straipsnis).

Teisiniams terminams būdingi tam tikri požymiai. *Pirma*, teisinis terminas yra skirtas teisinių santykių subjektų veiklos pradžiai, trukmei ir pabaigai nustatyti. *Antra*, terminus ir jų įgyvendinimo (skaičiavimo, atnaujinimo ir pan.) sąlygas bei pagrindus reglamentuoja teisės normos. *Trečia*, teisinis terminas laikytinas juridiniu faktu, nes jis gali sukurti, keisti ir lemti teisinių santykių pradžią ar pabaigą. *Ketvirta*, terminai kieky-

⁸³⁴ NEKROŠIUS, I.; NEKROŠIUS, V.; VĖLYVIS, S. Romėnų teisė. Vadovėlis. Kaunas: Vija, 1996, p. 64.

⁸³⁵ BUŽINSKAS, G. Laikas ir terminai. Lietuvos teisės tradicijos. Mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius: Justitia, 1997.

biniu požiūriu yra identiški ir apibūdinami visuotinai priimtais laiko skaičiavimo vienetais (valandomis, dienomis ir t. t.) arba terminą apibūdinant vertinamojo pobūdžio žodžiais, pavyzdžiui, „nedelsiant“, „per kuo trumpiausius terminus (laiką)“, „per protingą terminą“, „operatyviai“ ir pan. *Penkta*, teisinį terminą gali nustatyti ir įstatymas, ir tam įgaliojimus turintys teisinių santykių subjektai.

Terminų reikšmė baudžiamajame procese:

1. BPK nustatyti terminai sudaro prielaidas užtikrinti teisę į teisminę gynybą, teisingą, efektyvų ir greitą procesą baudžiamojoje byloje. Kitaip sakant, procesiniai terminai *užtikrina laiku įgyvendinamą pažeistų teisių ir laisvių apsaugą*. Pavyzdžiui, BPK 215 straipsnyje numatyta, kad jeigu per šešis mėnesius po pirmosios įtariamąjo apklausos ikiteisminis tyrimas nebaigiamas, įtariamasis, jo atstovas ar gynėjas gali paduoti skundą ikiteisminio tyrimo teisėjui dėl ikiteisminio tyrimo vilkinimo. Kitas pavyzdys – BPK 130 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad suimtas arba jo gynėjas turi teisę aukštesniajam teismui paduoti skundą dėl suėmimo skyrimo, šios kardamosios priemonės termino pratęsimo ir atsisakymo skirti suėmimą bei kitos kardamosios priemonės skyrimo. Skundą dėl suėmimo skyrimo ar šios kardamosios priemonės termino pratęsimo arba atsisakymo skirti suėmimą ir kitos kardamosios priemonės skyrimo galima paduoti per dvidešimt dienų nuo atitinkamos nutarties priėmimo.

2. Terminai yra svarbūs, kad baudžiamosios bylos *procesiniai veiksmai būtų atlikti laiku*. Pavyzdžiui, BPK 176 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad ikiteisminis tyrimas turėtų būti atliktas per kuo trumpesnius terminus, bet ne ilgiau kaip: 1) dėl baudžiamojo nusižengimo – per tris mėnesius; 2) dėl nesunkių, apysunkių ir neatsargių nusikaltimų – per šešis mėnesius; 3) dėl sunkių ir labai sunkių nusikaltimų – per devynis mėnesius. Kitas pavyzdys – BPK 152 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad nutarimas skirti laikiną nuosavybės teisių apribojimą nedelsiant ir ne vėliau kaip kitą darbo dieną BPK nustatyta tvarka paskelbiamas asmeniui, kurio nuosavybės teisė laikinai apribojama, ir visiems turto, į kurį laikinai apribojamos nuosavybės teisės, savininkams (bendraturčiams).

3. Procesiniai terminai *užkerta kelią galimam baudžiamojo proceso dalyvių piktnaudžiavimui suteiktais įgaliojimais ar teisėmis*. BPK 151 straipsnio 6 dalyje numatyta, kad prokuroro nutarimu skirtas laikinas nuosavybės teisės apribojimas negali trukti ilgiau kaip šešis mėnesius. Šis terminas ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi gali būti pratęsiamas, tačiau ne daugiau kaip du kartus po tris mėnesius. BPK 154 straipsnio 4 dalyje nustatyta, kad asmenų pokalbių, perduodamų elektroninių ryšių tinklais, klausymas, įrašų darymas ar kitos elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė, jos fiksavimas ir kaupimas negali trukti ilgiau kaip šešis mėnesius. Tiriant sudėtingą ar didelės apimties nusikalstamą veiką, šios priemonės taikymas gali būti vieną kartą pratęsiamas trimis mėnesiams.

4. Procesiniai terminai turi įtakos *tinkamai organizuojant baudžiamąją procesinę veiklą* visose baudžiamąjo proceso stadijose. Pavyzdžiui, BPK 240 straipsnyje nustatyta, kad dėl bylos perdavimo nagrinėti teisiama jame posėdyje teisėjas turėtų nuspręsti ne vėliau kaip per penkiolika dienų nuo bylos gavimo teisme, jeigu kaltinamasis yra suimtas, ir per mėnesį – jeigu kaltinamasis yra laisvėje. Byla turėtų būti pradėta nagrinėti ne vėliau kaip per dvidešimt dienų nuo teisėjo nutarties perduoti bylą nagrinėti teisiama jame posėdyje priėmimo. Sudėtingos ar didelės apimties bylos ir tos, kurios nagrinėjamos pagal iš anksto suderintą ir nustatytą teisiama jmo posėdžio grafiką, turėtų būti pradėtos nagrinėti ne vėliau kaip per tris mėnesius nuo teismo nutarties perduoti bylą nagrinėti teisiama jame posėdyje priėmimo.

Taigi, atsižvelgiant į procesinių terminų požymius ir jų reikšmę, galima formuluoti tokią baudžiamąjo proceso termino sąvoką: tai įstatymo arba įstatyme numatytais atvejais ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, teisėjo ir teismo nustatytas laikas, per kurį baudžiamąjo proceso teisinių santykių subjektai turi teisę arba pareigą priimti tam tikrus sprendimus, atlikti tam tikrus procesinę reikšmę turinčius veiksmus arba jų atsisakyti.

Baudžiamąjo proceso terminų klasifikacija padeda geriau suvokti šių terminų prasmę, jų paskirtį ir požymius. Proceso terminai klasifikuojami įvairiausiai pagrindais, pavyzdžiui, pagal *paskirtį*: 1) į terminus, kurie užtikrina baudžiamąjo proceso greitumą. Pavyzdžiui, BPK 242¹ straipsnio 1 dalis įpareigoja teismą rūpintis, kad baudžiamoji byla teisme būtų išnagrinėta per kuo trumpesnę laiką, ir siekti, kad nagrinėjant bylą būtų daroma kiek įmanoma mažiau teisiama jmo posėdžio pertraukų. BPK 243 straipsnyje nustatyta, kad teisiama jsis posėdis iki bylos išnagrinėjimo negali būti pertrauktas, išskyrus poilsiu, neatvykusių į posėdį asmenų pakartotiniam iškvietimui, naujų įrodymų išreikalavimui arba dėl kitų svarbių priežasčių daromas pertraukas. Teisiama jmo posėdžio pertrauka negali trukti ilgiau kaip mėnesį; 2) į terminus, kurie užtikrina proceso dalyvių teisių ir teisėtų interesų apsaugą. Pavyzdžiui, to paties BPK 242¹ straipsnio 2 dalyje numatyta garantija proceso dalyviams, kad jeigu bylą nagrinėjantis teismas per įstatymo nustatytus terminus neatlieka procesinių veiksmų, kuriuos pagal BPK privalo atlikti, proceso dalyviai turi teisę kreiptis į aukštesnįjį teismą su prašymu nustatyti terminą tokiems procesiniams veiksams atlikti. Toks prašymas pateikiamas per bylą nagrinėjantį teismą, kuris prašymo priėmimo klausimą privalo išspręsti ne vėliau kaip kitą darbo dieną po jo gavimo. Jeigu per septynias darbo dienas nuo prašymo gavimo dienos teismas, dėl kurio neatliktų procesinių veiksmų yra pateiktas prašymas, atlieka atitinkamus procesinius veiksmus, laikoma, kad proceso dalyvio prašymas yra patenkintas. Priešingu atveju šis prašymas per septynias darbo dienas nuo jo gavimo dienos persiunčiamas aukštesniajam teismui.

Pagal proceso terminą nustatanti *šaltinį* terminai skirstomi: 1) į terminus, kuriuos apibrėžia įstatymas. Procesinius terminus dažniausiai nustato BPK nuostatos. Pavyzdžiui, BPK 50 straipsnyje numatyta, kad tais atvejais, kai įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo pasirinktas gynėjas daugiau kaip tris dienas iš eilės negali dalyvauti procese, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ir teisėjas turi teisę pasiūlyti įtariamajam, kaltinamajam ar nuteistajam pasikviesti kitą gynėją, o jei šie to nepadaro, privalo skirti gynėją. Jeigu įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo pasirinktas gynėjas negali per šešias valandas atvykti dalyvauti pirmojoje apklausoje arba apklausoje dėl suėmimo pagrįstumo, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas turi teisę pasiūlyti įtariamajam, kaltinamajam ar nuteistajam į šią apklausą pasikviesti kitą gynėją, o jei šie to nepadaro, privalo skirti gynėją; 2) į terminus, kuriuos nustato ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas. Šiuos paprastai nustato baudžiamąjį procesą vykdančios pareigūnai arba teismas, atsižvelgdami į konkrečias ikiteisminio tyrimo arba baudžiamosios bylos aplinkybes, subjekto, kuriam nustatomas veiksmų atlikimo terminas, požymius, procesinę reikšmę turinčio veiksmo svarbą ir pan. Pavyzdžiui, BPK 97 straipsnyje reglamentuojama ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ir teismo teisė reikalauti iš fizinių ir juridinių asmenų pateikti daiktus ir dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti. Esant tokiam reikalavimui, gali būti nustatomas konkretus terminas arba data, iki kurios turėtų būti pateikiami prašomi daiktai ar dokumentai pareigūnui, prokurorui ar teismui. Be to, tokiais terminais, kuriuos nustato pats teisės taikytojas, yra laikomi numatytieji įstatyme, tačiau jų trukmę gali pasirinkti baudžiamąjį procesą vykdančias subjektas. BPK 127 straipsnio 1 dalyje teigiama, kad suėmimas negali būti taikomas ilgiau kaip šešis mėnesius. Konkretų jo terminą nustato ikiteisminio tyrimo teisėjas nutartyje skirti suėmimą, tačiau šis iš karto negali būti skiriamas ilgesnis kaip trys mėnesiai, o nepilnamečiui – ilgesnis kaip du mėnesiai. Pratęsti suėmimo terminą, bet ne ilgiau kaip iki šešių, o nepilnamečiams – ne ilgiau kaip iki keturių mėnesių, gali tas pats arba kitas tos pačios ar kitos apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjas.

Pagal įstatyme numatytas *papildomas sąlygas* tam tikram veiksmui atlikti terminai skirstomi: 1) į alternatyvius. Šiuo atveju teisės taikytojas gali pasirinkti įstatyme numatytą procesinį terminą, arba kokios trukmės terminą taikyti neviršijant maksimalių jo ribų; 2) į sąlyginius. Tai reiškia, kad įstatymas, numatydamas tam tikrą terminą, jo pabaigą gali sieti su tam tikra sąlyga, paprastai – iki baigsis tam tikras įvykis arba veiksmas. Pavyzdžiui, BPK 452 straipsnyje numatyta, kad nuteistasis, jo atstovas pagal įstatymą ir gynėjas bei Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras, turintis teisę paduoti pareiškimą dėl baudžiamosios bylos atnaujinimo dėl aiškiai netinkamai pritaikyto baudžiamąjo įstatymo, tai turi padaryti tik tol, kol nuteistasis baigs atlikti skirtą bausmę arba baigsis laikas, kuriam atidėtas bausmės vykdymas.

Pagal *procesinį formalizavimą* terminai skirstomi: 1) į įstatyme formaliai apibrėžtus, kurie skaičiuojami valandomis, dienomis ir mėnesiais, o įstatymu numatytais atvejais – metais; 2) į įstatyme vertinamojo pobūdžio požymiais apibūdinamus (neformalius). Pavyzdžiui, BPK 140 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad apie kiekvieną ikiteisminio tyrimo pareigūno ar kito asmens sulaikytą asmenį per įmanomai trumpiausią laiką turėtų būti pranešama prokurorui išsiunčiant laikino sulaikymo protokolo nuorašą. BPK 152 straipsnio 2 dalis įpareigoja ikiteisminio tyrimo pareigūną arba prokurorą nutarimą dėl laikino nuosavybės teisių apribojimo nedelsiant ir ne vėliau kaip kitą darbo dieną paskelbti asmeniui, kurio nuosavybės teisė laikinai apribojama, ir visiems turto, į kurių laikinai apribojamos nuosavybės teisės, savininkams (bendraturčiams). BPK 234 straipsnyje numatyta, kad teismo nagrinėjimo metu baudžiamoji byla gali būti išskiriama į kelias atvejais, jeigu tai padeda greičiau šias bylas išnagrinėti ir pan.

Pagal *veiksmų atlikimo privalomumo pobūdį* terminai skirstomi: 1) į terminus, per kuriuos turėtų būti atlikti tam tikri proceso veiksmai. Pavyzdžiui, BPK 127 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad dėl suėmimo termino pratęsimo ikiteisminio tyrimo metu prokuroras, likus ne mažiau kaip dešimčiai dienų, o kai suėmimas skirtas ar pratęstas trumpesniai negu mėnesio terminui – ne mažiau kaip penkioms dienoms iki anksčiau paskirto ar pratęsto suėmimo termino pabaigos, turėtų su pareiškimu kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją. Reikėtų pabrėžti, kad jeigu proceso dalyvis per nustatytą terminą neatlieka procesinių veiksmų, kuriuos privalo atlikti, laikoma, kad dėl praleisto termino procesinis veiksmas, kuris buvo atliktas, bet per vėlai, negali sukelti jokių teisinių padarinių. BPK gali numatyti tam tikrų šios bendrosios taisyklės išimčių. Pavyzdžiui, BPK 127 straipsnio 5 dalyje numatyta, kad teismas negali atsisakyti patenkinti prokuroro pareiškimo dėl suėmimo termino pratęsimo vien dėl tos priežasties, kad toks pareiškimas paduotas praleidus šio straipsnio 3 dalyje numatytus terminus. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad toks teisinis reguliavimas nėra visiškai tinkamas, nes svarbiausia procesinių terminų laikymosi taisyklė yra ta, kad pažeisti procesiniai terminai sukelia tam tikrų teisinių padarinių. Minėtajame pavyzdyje ši taisyklė yra paneigiama, nes nenumatyta jokių teisinių padarinių, jeigu prokuroras pareiškimą dėl suėmimo termino pratęsimo teismui pateikia praleidęs BPK aiškiai numatytus terminus; 2) į terminus, per kuriuos turėtų būti susilaikoma nuo proceso veiksmų. Tai tokie procesiniai laikotarpiai, per kuriuos, pavyzdžiui, teisėjas, kuriam yra pareikštas nušalinimas, iki bus išspręstas jo nušalinimo klausimas, toje baudžiamojoje byloje negali atlikti jokio procesinio veiksmo; 3) į terminus, per kuriuos leidžiama atlikti tam tikrus veiksmus. Tai tokie procesiniai laikotarpiai, per kuriuos proceso dalyviui yra suteikiama teisė atlikti vienus ar kitus procesinius veiksmus, pavyzdžiui, BPK 313 straipsnyje nustatyta proceso dalyvio teisė paduoti apeliacinį skundą dėl teismo nuosprendžio per dvidešimt dienų nuo šio paskelbimo dienos.

Pagal *apibrėžtumą teisės aktuose* terminai skirstomi: 1) į terminus—laikotarpius. Tai procesiniai terminai, kurie įstatyme apibrėžiami nurodant tokio termino pradžią ir pabaigą arba tokio termino trukmę skaičiavimo vienetais: valandomis, dienomis, mėnesiais ir pan.; 2) į terminus—momentus. Tai tokie procesiniai terminai, kurie paprastai nustato veiksmo atlikimo momentą. Jie skirti tam, kad būtų užtikrintas būtinas nusikalstamos veikos tyrimo ar nagrinėjimo operatyvumas. Minėtieji terminai dažniausiai taikomi tokiems procesiniams veiksams, kurie turėtų sekti vienas po kito. Pavyzdžiui, BPK 188 straipsnyje teigiama, kad ikiteisminio tyrimo metu, iki kaltinamojo akto surašymo, įtariamasis turėtų būti apklausiamas, tai visada padaroma prieš jam skiriant kardomąją priemonę. BPK 183 straipsnyje, reglamentuojančiame liudytojo apklausą, numatyta, kad prieš ją pradėdamas prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas įsitikina liudytojo asmens tapatybę, pateikia reikiamus duomenis apie liudytojo asmenybę ir jo santykius su įtariamoju, išaiškina jam BPK 81 ir 83 straipsniuose numatytas liudytojo teises ir pareigas bei įspėja dėl atsakomybės pagal BK 235 straipsnį už melagingų parodymų davimą.

Pagal *pobūdį* terminai skirstomi: 1) į bendruosius proceso terminus, kuriuos nustato įstatymas, reguliuodamas bendrąjį konstitucinį baudžiamąjį procesą; 2) į specialiuosius proceso terminus, kurie nuo bendrųjų skiriasi tuo, kad jų nustatymas BPK siejamas su baudžiamojo proceso pagreitinimu, supaprastinamu, t. y. jie paprastai yra skirti specifinėms baudžiamojo proceso formoms (rūšims) reguliuoti. Pavyzdžiui, privataus kaltinimo bylų procese yra taikomi sutrumpinti (specialūs) procesinę reikšmę turinčių veiksmų pradžia, eiga ir pabaigą nustatantys terminai. BPK 414 straipsnyje numatyta, kad teismo veiksmus po nukentėjusiojo skundo perdavimo nagrinėti teisiamaajame posėdyje iki teisiamaajio posėdžio nustato BPK XVIII skyriaus taisyklės su šiaame straipsnyje numatytomis išimtimis. Privataus kaltinimo bylose kaltinamajam ne vėliau kaip prieš tris dienas iki teisiamaajio posėdžio pradžios turėtų būti įteiktas nukentėjusiojo skundo ar jo teisėto atstovo pareiškimo nuorašas. Dėl nukentėjusiojo skundo ar jo teisėto atstovo pareiškimo perdavimo nagrinėti teisiamaajame posėdyje nusprendžiama per dvidešimt dienų nuo skundo ar pareiškimo gavimo dienos, o byla teisiamaajame posėdyje pradėdama nagrinėti ne vėliau kaip per keturiolika dienų nuo teisėjo nutarties skundą ar pareiškimą perduoti nagrinėti teisiamaajame posėdyje priėmimo. Šis pavyzdys kuo puikiausiai parodo specialiuųjų proceso terminų, kurie reguliuoja baudžiamosios bylos nagrinėjimo teisme pradėjimo terminus, ir bendrųjų proceso terminų skirtumus.

2. TERMINŲ SKAIČIAVIMAS, LAIKYMASIS IR ATNAUJINIMAS

X

Baudžiamojo proceso terminai skaičiuojami valandomis, dienomis ir mėnesiais. Skaičiuojant terminus, neįskaitoma valanda ir diena, kuria prasideda terminas (BPK 100 straipsnis). Nors įstatymas tiesiogiai nurodo,

kokiais laiko vienetais skaičiuojami procesiniai terminai baudžiamajame procese, reikėtų pabrėžti, kad yra numatyta BPK 100 straipsnio 1 dalies nuostatos išimtis. Būtent BPK 445 straipsnis, kuris reglamentuoja baudžiamosios bylos atnaujinimo dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių terminus, nustato, kad byla dėl tokių aplinkybių gali būti atnaujinama ne vėliau kaip per metus nuo naujų aplinkybių paaiškėjimo dienos. Vadinas, galima teigti, kad procesiniai terminai skaičiuojami valandomis, dienomis, mėnesiais, o įstatymo numatytais atvejais – ir metais.

Nors įstatymo norma, kad procesinis terminas gali būti skaičiuojamas ir dienomis, šių neskirsto į kalendorines ir darbo, bendroji taisyklė yra tokia: jeigu įstatymas nenumato kitaip, procesinis terminas skaičiuojamas kalendorinėmis dienomis. Tačiau BPK numato ir tam tikrų atvejų, kai procesinis terminas skaičiuojamas tik darbo dienomis. Pavyzdžiui, BPK 152 straipsnyje numatyta, kad nutarimas dėl laikino nuosavybės teisių apribojimo asmeniui, kurio nuosavybės teisė laikinai apribojama, ir visiems turto, į kurį laikinai apribojamos nuosavybės teisės, savininkams paskelbiamas nedelsiant arba ne vėliau kaip kitą darbo dieną. BPK 253¹ straipsnyje numatyta, kad, atsižvelgdamas į prokuroro, kaltinamojo ar jo gynėjo prašymą, taip pat savo nuožiūra baudžiamąją bylą nagrinėjantis teisėjas nutartimi gali pavesti probacijos tarnybai parengti socialinio tyrimo išvadą. Kartu teismas nustato ne trumpesnę kaip dvidešimties darbo dienų terminą socialinio tyrimo išvadai parengti.

Dienomis skaičiuojamas terminas baigiasi paskutinės dienos dvidešimt ketvirtą valandą. Jeigu proceso veiksmas turi būti atliekamas dalyvaujant ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui, teisėjui ar teisme, terminas baigiasi nustatytu darbo dienos pabaigos metu, o skaičiuojamas mėnesiais – paskutinio mėnesio atitinkamą dieną. Jeigu šis tokios dienos neturi, terminas baigiasi paskutinę to mėnesio dieną, o kai baigiasi ne darbo dieną, paskutine termino diena laikoma pirmoji po jos einanti darbo diena.

Sulaikymo, suėmimo ir priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo terminai, skaičiuojami nuo faktinio šių priemonių taikymo momento, yra labai svarbi asmens konstitucinių teisių apsaugos garantija, numatanti, kad griežčiausių procesinės prievartos priemonių taikymo laikas turėtų būti skaičiuojamas nuo faktinio jų pritaikymo momento. Taip yra ir taikant priverčiamąsias medicinos priemones. Sulaikymo terminas skaičiuojamas valandomis, o laikino sulaikymo – nuo asmens faktinio sulaikymo nusikalstamos veikos padarymo ar kitoje vietoje. Apie asmens sulaikymą per įmanomai trumpiausią laiką ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras surašo laikino sulaikymo protokolą, kuriame sulaikantysis pareigūnas turi įrašyti teisingą ir tikslų laikino sulaikymo faktinės pradžios laiką (BPK 140 straipsnis). Teismų praktikoje pripažįstama, kad asmuo vertinamas kaip laikinai sulaikytas nuo faktinio tokio asmens judėjimo laisvės apribojimo:

„BPK 140 straipsnio 9 dalyje nustatyta, kad laikino sulaikymo laikas įskaitomas į suėmimo ir bausmės laiką, o BPK 100 straipsnio 5 dalyje įtvirtinta taisyklė, pagal kurią sulaikymo, suėmimo ir priverčiamųjų

medicinos priemonių taikymo terminai skaičiuojami nuo faktinio šių priemonių taikymo momento. Byloje esančiuose laikino sulaikymo protokole ir nutarime paleisti laikinai sulaikytą asmenį <...> užfiksuota, kad A. J. buvo sulaikytas nuo 2007 m. gegužės 10 d. 20 val. 15 min. iki 2007 m. gegužės 12 d. 19 val. 50 min. Taigi formaliai žiūrint, sulaikymo laikas neviršija dviejų parų (sulaikymas truko 47 val. 35 min.). Tačiau pats A. J. atsikirtimuose į apeliacinį skundą teigė, kad faktiškai buvo sulaikytas 2007 m. gegužės 10 d. 9 val. <...>. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad kaltinamajame akte <...> nurodyta, jog A. J. buvo sulaikytas policijos pareigūnų kratos metu. Ši faktinė aplinkybė konstatuota ir pirmosios instancijos teismo nuosprendyje <...>, apeliacinės instancijos teismo nuosprendžiu ji iš kaltinimo nepašalinta <...>. Krata V. P. gyvenamajame name, kuriame buvo rasti pagamintas techninio etilo spiritas ir įranga jam gaminti, buvo atliekama 2007 m. gegužės 10 d. nuo 8 val. 5 min. iki 11 val. 55 min. <...>. Kratos protokole neužfiksuota, kad A. J. dalyvavo atliekant šį procesinį veiksma, kita vertus, tą pačią dieną nuo 14 val. 41 min. iki 18 val. 10 min. V. P. namo rūsyje buvo atliekamas kitas procesinis veiksmas – įrangos etilo alkoholiui gaminti apžiūra, kurioje dalyvavo ir A. J. <...>. Atsižvelgdama į tai, kad kaltinamajame akte ir teismo nuosprendyje A. J. sulaikymui „kratos metu“ suteikta faktinės aplinkybės reikšmė, kolegija laiko pagrįstais kasatoriaus argumentus, kad jis faktiškai buvo sulaikytas anksčiau nei užfiksuota laikino sulaikymo protokole.“⁸³⁶

Pabrėžtina, kad laikas, išbūtas laikinai sulaikytam, ir buvimo ekspertizės įstaigoje laikas įskaitomas į suėmimo laiką, o pastarasis visais atvejais yra įskaitomas į bausmės laiką.

Baudžiamojo proceso terminų laikymasis yra būtina sąlyga, kad tiriant ir nagrinėjant nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes proceso veiksmams būtų veiksmingi, o atliekant procesinius tyrimo veiksmus numatytais terminais užtikrinamos proceso dalyvių teisės ir teisėti interesai.

Terminas nelaikomas praleistu, jeigu skundas ar kitoks dokumentas iki termino pabaigos yra įteikiamas paštui, o sulaikytų arba suimtų asmenų paduotas skundas ar kitoks dokumentas – kalnimo vietos administracijai. Vadinasi, tuo atveju, kai procesinę reikšmę turintis dokumentas paskutinę termino dieną yra įteikiamas paštui, laikoma, kad šis dokumentas yra pateiktas laiku, jeigu tai buvo padaryta iki paskutinės termino dienos dvidešimt ketvirtos valandos.

Procesinių terminų nesilaikymas, jų pažeidimas ar praleidimas kartais gali reikšti esminį BPK pažeidimą. Tačiau kiekvienu konkrečiu atveju tai sprendžia BPK įgaliotieji subjektai:

„Nežymus teismo baigiamojo akto surašymo bei paskelbimo termino praleidimas kaltinamojo teisių iš esmės nesuvaržo, nuosprendžio ar nutarties turinio teisingumui įtakos neturi. Tačiau tais atvejais, kai BPK 302 straips-

⁸³⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. lapkričio 8 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-385/2008.

nio 4 dalyje nustatyti teismo baigiamųjų aktų surašymo ir paskelbimo terminai būna viršijami itin daug, turi būti daroma išvada, kad dėl priimto nuosprendžio ar nutarties turinio teisingumo kyla pagrįstų abejonų, dėl kurių nuosprendis ar nutartis turi būti naikinami. Nagrinėjamoje byloje kasacine tvarka apskūstas Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nuosprendis buvo paskelbtas praėjus daugiau kaip devyniems mėnesiams po paskutinio teismo posėdžio, t. y. kelis kartus viršijus BPK 302 straipsnio 4 dalyje nustatytą maksimalų 45 dienų nuosprendžių ir nutarčių surašymo bei paskelbimo terminą. Dėl šios priežasties Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2014 m. rugsėjo 5 d. nuosprendis naikintinas.⁸³⁷

Kitoje baudžiamojame byloje teismas panašiu atveju pripažino, kad išteisinamojo nuosprendžio surašymas ir paskelbimas dvigubai viršijus įstatymo nustatytus terminus nėra laikomas esminiu BPK pažeidimu:

„Nežymus teismo baigiamojo akto surašymo bei paskelbimo termino praleidimas kaltinamojo teisių iš esmės nesuvaržo ir nuosprendžio ar nutarties turinio teisingumui įtakos neturi. Nagrinėjamoje byloje apylinkės teismas išteisinamąjį nuosprendį paskelbė praėjus šiek tiek daugiau nei trimis mėnesiams, t. y. dvigubai viršijus BPK 302 straipsnio 4 dalyje nustatytą maksimalų 45 dienų nuosprendžių ir nutarčių surašymo bei paskelbimo terminą. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad byla laikytina sudėtinga (joje kaltinimai pareikšti dviem asmenims dėl aštuonių nusikalstamų veikų finansinio pobūdžio byloje), nagrinėjamu atveju laikytina, kad toks nuosprendžio surašymo bei paskelbimo termino praleidimas proceso dalyvių teisių iš esmės nesuvaržė ir nuosprendžio turinio teisingumui įtakos neturėjo.“⁸³⁸

Kai kuriais atvejais procesinio termino, kuris BPK yra nustatytas asmeniui, siekiančiam pasinaudoti teise ginti savo interesus (pavyzdžiui, teisme), praleidimas teismų praktikoje nelaikomas svarbia priežastimi užkirsti kelią asmeniui pasinaudoti teise į teisminę gynybą:

„Teismas konstatuoja, kad vien skundo padavimo termino praleidimas pats savaime negali būti svaria priežastimi užkirsti kelią asmenims apginti savo teises ir siekti išsamaus ir objektyvaus ikiteisminio tyrimo, siekiant nustatyti byloje tiesą. Be to, jei terminas skundui pateikti ir yra praleistas, Lietuvos Respublikos BPK 214 str. 5 d. nustatyta, kad turintys teisę paduoti skundą asmenys, kurie dėl svarbių priežasčių praleido apskundimo terminą, turi teisę prašyti turinčio įgaliojimus nagrinėti skundą prokuroro arba ikiteisminio tyrimo teisėjo atnaujinti praleistą terminą. Prašymas atnaujinti minėtą terminą negali būti paduodamas praėjus daugiau kaip šešioms mėnesiams po skundžiamo sprendimo priėmimo.

⁸³⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. kovo 24 d. kasacinė nutartis baudžiamojame byloje Nr. 2K-191-507/2015.

⁸³⁸ Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2015 m. balandžio 27 d. nutartis baudžiamojame byloje Nr. 1A-69-317/2015.

Taigi, kaip matyti iš bylos medžiagos, pagrindiniu motyvu atsisakyti priimti pareiškėjos skundą buvo tai, kad pastaroji praleido teismo 2011-03-15 nutarties apskundimo terminą, o svarbių priežasčių atnaujinti praleistą apskundimo terminą nepateikė. Teismo nuomone, skundžiama Vilniaus miesto 2 apylinkės teismo 2011-05-03 nutartis yra nepagrįsta, nes N. K. skundas dėl termino atnaujinimo buvo atmestas formaliais pagrindais ir taip užkirstas kelias pareiškėjai pasinaudoti teise ginti savo interesus teisme.⁸³⁹

BPK numatyta, kad esant pagrindui procesinis terminas gali būti sustabdomas, pailgintas (BPK 101 straipsnio 2 dalis). Ši įstatymo nuostata reiškia, kad procesinio termino stabdymas, pratęsimas arba pailginimas dažniausiai priklauso nuo proceso subjekto, kuris turi teisę nustatyti procesinį terminą, diskrecijos, valios atsižvelgti į konkrečias baudžiamosios bylos aplinkybes. Procesinio termino stabdymas arba pailginimas galimas tik esant pakankamam pagrindui, kurio buvimą turi motyvuoti terminą stabdyti arba pailginti prašantis proceso dalyvis.

Pavyzdžiui, procesinį terminą dažniausiai prašoma pailginti, kai norima susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, baigiant ikiteisminį tyrimą. BPK 218 straipsnyje numatyta, jog prokuroras, įsitikinęs, kad ikiteisminio tyrimo metu surinkta pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamojo kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo, paskelbia įtariamajam, o jo gynėjui, nukentėjusiajam, civiliniam ieškovui, civiliniam atsakovui ir jų atstovams praneša, kad ikiteisminis tyrimas baigtas ir jie turi teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga bei pateikti prašymus papildyti ikiteisminį tyrimą. Minėtieji proceso dalyviai turi teisę per prokuroro nustatytą terminą pateikti prašymą susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga. Jeigu toks prašymas gaunamas, jie supažindinami su ikiteisminio tyrimo medžiaga, išskyrus asmens duomenis, saugomus atskirai nuo kitos ikiteisminio tyrimo medžiagos. Tai gali būti padaroma įteikiant ikiteisminio tyrimo medžiagos kopiją. Proceso dalyvio sutikimu ikiteisminio tyrimo medžiagos kopija gali būti įteikiama perkelta į elektroninę laikmeną. Tais atvejais, kai kopija neįteikiama, prokuroras nustato terminą, per kurį proceso dalyviai turi teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga ir pateikti prašymus dėl ikiteisminio tyrimo papildymo. Šiuo atveju neretai nutinka, kad dėl didelės ikiteisminio tyrimo medžiagos apimties ir bylos sudėtingumo ne visi proceso dalyviai objektyviai spėja išsamiai susipažinti su bylos duomenimis bei pateikti prašymus prokurorui dėl ikiteisminio tyrimo papildymo. Tokiu atveju proceso dalyvis gali pateikti motyvuotą prašymą prokurorui, kad šis pailgintų susipažinimo su ikiteisminio tyrimo medžiaga terminą, kurio pakaktų prašymui dėl tyrimo papildymo (jeigu bus būtina) parengti ir pateikti.

⁸³⁹ Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2011 m. birželio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1K-301-92/2011.

Panaši situacija galima ir tuo atveju, kai BPK 208–210 straipsnių nustatyta tvarka prokuroras ikiteisminio tyrimo metu inicijuoja ekspertizės skyrimą. BPK 209 straipsnyje numatyta, kad prokuroras, pripažinęs būtinumą skirti ekspertizę, raštu apie tai praneša įtariamajam, jo gynėjui ir kitiems ekspertizės rezultatais suinteresuotiems proceso dalyviams bei nurodo terminą, per kurį šie asmenys gali pateikti prašymus dėl klausimų ekspertui, konkretaus eksperto skyrimo ir papildomos medžiagos ekspertizei. Jeigu proceso dalyvis iki prokuroro nustatyto termino dėl objektyvių priežasčių nespėja pateikti reikalingų prašymų dėl klausimų ekspertui ir pan., motyvuotu prašymu gali prašyti prokuroro pailginti terminą tokiam prašymui pateikti.

Kalbant apie procesinio termino stabdymą, kaip pavyzdį galima pateikti BPK 3¹ straipsnyje numatytą prokuroro teisę stabdyti ikiteisminį tyrimą, jeigu jo metu visi reikiami proceso veiksmai atlikti ir panaudotos visos galimybės nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui nustatyti, bet toks asmuo vis tiek nenustatytas. Kitaip tariant, prokuroro motyvuotas nutarimas esant pagrindui stabdyti ikiteisminį tyrimą kartu reiškia ir šiai ikiteisminio tyrimo stadijai taikomų procesinių terminų atidėjimą.

Taigi įstatyme numatyta procesinio termino stabdymo ir pailginimo galimybė reikšminga tuo, kad baudžiamajame procese turėtų būti tolygiai derinami ir veiksmingai įgyvendinami proceso greitumo, išsamumo, pagarbos žmogaus teisėms bei kiti principai, ir nė vienas iš jų neturėtų įgyti prioritinės reikšmės. Žinoma, procesinių terminų stabdymas ar pailginimas visais atvejais turėtų būti motyvuotai pagrįstas.

Praleisto termino atnaujinimas

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylantį imperatyvą, kad asmuo, manantis, kad jo teisės ar laisvės yra pažeistos, turi absoliučią teisę į nepriklausomą ir nešališką teismą; ši teisė negali būti dirbtinai suvaržoma arba pasunkinama ją įgyvendinti; šios teisės negalima paneigti; asmeniui jo pažeistų teisių gynyba teisme garantuojama neatsižvelgiant į jo teisinį statusą; pagal Konstituciją, įstatymų leidėjas turi pareigą nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kad visus ginčus dėl asmens teisių ar laisvių pažeidimo būtų galima spręsti teisme; asmens pažeistos ir įgytosios teisės bei teisėti interesai turėtų būti ginami neatsižvelgiant į tai, ar jie tiesiogiai įtvirtinti Konstitucijoje; asmens teisės turėtų būti ne formaliai, o realiai ir veiksmingai ginamos ir nuo privačių asmenų, ir nuo valdžios institucijų ar pareigūnų neteisėtų veiksmų; teisinis reguliavimas, įtvirtinantis asmens teisės į savo teisių ir laisvių teisminę gynybą įgyvendinimo tvarką, turėtų atitikti iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylantį teisinio aiškumo reikalavimą; įstatymų leidėjas privalo įstatymuose aiškiai nustatyti, kaip ir į kokį teismą asmuo gali kreiptis, kad iš tikrųjų galėtų įgyvendinti savo teisę kreiptis į teismą dėl savo teisių ir laisvių pažeidimo⁸⁴⁰.

⁸⁴⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 27 d. nutarimas.

BPK imperatyviai nustato terminus tam tikriems procesiniams veiks-
mams atlikti. Terminų laikymasis yra būtina sąlyga atliekamų proceso
veiksnių efektyvumui užtikrinti, tačiau jie gali būti praleisti dėl svarbių
priežasčių. BPK 102 straipsnyje numatyta *dėl svarbių priežasčių praleisto
termino atnaujinimo galimybė*. Suinteresuoto asmens prašymu sprendimo,
kuris apskūstas praleidus nustatytą terminą, vykdymas gali būti sustabdytas
BPK numatytais atvejais iki to laiko, kai bus išspręstas praleisto termino
atnaujinimo klausimas (BPK 102 straipsnis).

Sprendžiant praleisto termino atnaujinimo klausimą būtina užtikrinti,
kad nebūtų piktnaudžiaujama asmenims suteiktomis teisėmis, todėl reiktų
atsižvelgti į sąžiningo, atidaus ir rūpestingo asmens elgesio standartus.
Asmuo turėtų pats rūpintis, kad jo teisės būtų tinkamai įgyvendinamos
– pažeistos teisės gali būti ginamos tik tada, kai asmuo elgiasi sąžiningai,
apdairiai ir rūpestingai, o svarbios termino praleidimo priežastys yra nuo
asmens valios nepriklausančios objektyvios aplinkybės, sutrukdžiusios as-
meniui įgyvendinti savo teises ar atlikti pareigas.

Dėl svarbių priežasčių praleistas terminas gali būti atnaujintas
ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu arba teismo nutartimi.
Be to, tais atvejais, kai prašymas atnaujinti praleistą terminą paduodamas
ikiteisminio tyrimo teisėjui arba teismui, gali būti rengiamas posėdis, apie
kurį pranešama prašančiam atnaujinti terminą asmeniui ir kitiems proceso
dalyviams (BPK 102 straipsnio 1 dalis).

Priežasčių svarba yra vertinamasis požymis. BPK nėra išvardytas pa-
vyzdinis priežasčių, kurios laikomos svarbiomis, sąrašas. Kiekvienu kon-
krečiu atveju sprendimą priima ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras
ar teismas. Spręsdamas klausimą dėl praleisto termino atnaujinimo,
ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas įvertina priežasčių,
dėl kurių terminas buvo praleistas, svarbumą. Svarbiomis laikomos
priežastys, kurios ne dėl skundą pateikti pageidaujancio asmens valios
sukliudė jam per BPK nustatytą terminą paduoti skundą. Praleisto termino
priežasties svarbumą, atsižvelgdami į konkrečias aplinkybes, kiekvienu
atveju vertina ir nustato ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar
teismas. Priežastis laikoma svarbia, jeigu ji kiekvienu individualiu atveju
asmeniui sutrukdė arba atėmė galimybę įgyvendinti proceso teisę per
įstatymu nustatytą terminą ir gali pateisinti termino praleidimo laikotarpį,
t. y. iš esmės nepriklausė nuo suinteresuotojo asmens valios. Kiekvieną
kartą sprendžiant klausimą dėl praleisto termino atnaujinimo būtina
įvertinti aplinkybių visumą: nurodomas priežastis, kreipimosi į ikiteisminio
tyrimo įstaigą, prokuratūrą ar teismą operatyvumą išnykus priežastims,
sutrukdžiusioms laiku paduoti skundą, suinteresuoto asmens elgesio
rūpestingumą, apdairumą ir kitas reikšmingas aplinkybes, atsižvelgti į
protingumo, sąžiningumo bei teisingumo principus ir pan.

Sprendžiant klausimą dėl praleisto termino atnaujinimo būtina vengti
formalaus požiūrio ir kiekvienu konkrečiu atveju vertinti, ar nustatytos

termino praleidimo aplinkybės dirbtinai neužkerta kelio asmeniui ginti savo teises ir teisėtus interesus, pavyzdžiui:

„Iš bylos duomenų matyti, jog pareiškėjas voką su apeliaciniu skundu pašto įstaigai pateikė 2014-10-16. Iš VI Lietuvos paštas patvirtinto sąrašo matyti, jog biuro vadovė S. Ž. 2014-10-16 Kauno centriniam paštui, <...> pateikė voką su apeliaciniu skundu, kurį priėmė klientų aptarnavimo specialistė G. Minėto sąrašo apatiniame dešiniajame kampe matomas antspaudas, kuriame nurodyta data – 2014-10-16 <...>. Konstatuotina, jog tai, kad 2014-10-20 Kauno apylinkės teisme buvo gautas pareiškėjo skundas, kurio vokas pašte pažymėtas 2014-10-18 data, įvyko dėl galimos formalios pašto darbuotojų klaidos. Ši formali klaida, atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo doktriną, negali būti priežastis, dirbtinai užkertanti kelią asmeniui įstatymo nustatyta tvarka gintis nuo jam nepalankaus teismo sprendimo.“⁸⁴¹

Subjektas, spręsdamas dėl praleisto termino priežasties svarbumo, turėtų atsižvelgti ir į tai, ar seniai terminas yra praleistas: kuo seniau, tuo svarbesnės turėtų būti jo praleidimo priežastys. Teismai, nustatę, kad nuo termino praleidimo praėjo nedaug laiko, vertina, ar jis buvo praleistas sąžiningai, t. y. ar proceso dalyvis elgėsi garbingai ir nepiktnaudžiavo savo teise. Jeigu terminas buvo praleistas neseniai ir tai įvyko dėl atsitiktinio įvykio ar klaidos, jis turėtų būti atnaujinamas, pavyzdžiui:

„Svarbiomis laikomos tokios priežastys, kurios ne dėl skundą paduoti pageidaujančio asmens valios sukliudė jam per BPK nustatytą terminą paduoti skundą. Šiuo atveju nuteistojo argumentai dėl praleisto termino priežasčių laikytini svariais ir pagrįstais. V. C. kardomojo kalnimo vieta iš tiesų keitėsi: nuosprendžio priėmimo metu jis buvo Lazdijų r. PK areštineje, vėliau perkeltas į Marijampolės apskr. VPK areštinę. Visa tai galimai kelė papildomą stresą, nežinomybės jausmą, todėl sutiktina su nuteistojo motyvu, kad jam buvo sudėtinga susisiekti su šeimos nariais ar juo labiau gynėju. Nagrinėjamu atveju, nesuteikus galimybės apskųsti teismo nuosprendžio, būtų pažeista viena pagrindinių nuteistojo V. C. procesinių teisių, juolab kad terminas praleistas tik nežymiai, o pats nuteistasis neturi jokių teisinių žinių. Bylos duomenimis V. C. turi tik devynių klasių išsilavinimą, todėl teisinė terminų reikšmė ir tinkama jais pasinaudojimo galimybė, manytina, jam menkai suprantama.

Apelacinės instancijos teismas konstatuoja, kad apylinkės teismas, spręsdamas nuteistojo V. C. apeliacinio skundo priėmimo klausimą, matydamas, jog terminas praleistas tik viena diena, nesiaiškino skundo padavimo termino praleidimo priežasčių, formaliai įvertino nagrinėjamu atveju susiklosčiusias apeliacinio skundo padavimo termino praleidimo aplinkybes ir pažeidė BPK 313 straipsnio nuostatas, todėl nepagrįstai nepriėmė V. C. apeliacinio skundo dėl Alytaus rajono apylinkės teismo 2014 m. gegužės 28 d. nuosprendžio. Net ir nustačius, kad apelacinis

⁸⁴¹ Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2014 m. gruodžio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-2100-785/2014.

skundas buvo pateiktas praleidus jo padavimo terminą viena diena, nuteistajam turi būti sudaryta galimybė apskųsti Alytaus rajono apylinkės teismo 2014 m. gegužės 28 d. nuosprendį. Tokia išvada neprieštarauja aktualiai teismų formuojamai praktikai analizuojamu aspektu (pavyzdžiui, Lietuvos apeliacinio teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1N-66/2014).⁸⁴²

KLAUSIMAI

1. Kaip suprantami procesiniai terminai ir kokia jų paskirtis?
2. Kokios yra procesinių terminų klasifikacijos ir jų kriterijai?
3. Kaip yra skaičiuojami procesiniai terminai?
4. Kokie yra procesinių terminų praleidimo padariniai ir praleistų proceso terminų atnaujinimo pagrindai?

UŽRAŠAMS

 _____

⁸⁴² Kauno apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjo 2014 m. liepos 30 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-1319-582/2014.

_____

_____

_____

_____

_____

Ažubalytė, Rima

Až-07 Baudžiamojo proceso teisė. Bendroji dalis : vadovėlis / Rima Ažubalytė, Raimundas Jurka, Jolanta Zajančkauskienė ; Mykolo Romerio universitetas. – Vilnius : Registrų centras, 2016. – 416 p.

ISBN 978-9955-30-234-6 (bendras) (spausdinta)

ISBN 978-9955-30-232-2 (bendras) (internete)

ISBN 978-9955-30-235-3 (Kn. 1) (spausdinta)

ISBN 978-9955-30-233-9 (Kn. 1) (internete)

UDK 343.1(075.8)

**RIMA AŽUBALYTĖ
RAIMUNDAS JURKA
JOLANTA ZAJANČKAUSKIENĖ**

**BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖ
BENDROJI DALIS
PIRMOJI KNYGA**

Išleido VĮ Registrų centras

Redagavo Jurgita Marija Abraitytė, Jūratė Juknevičiūtė

Vyr. redaktorė Vilija Kruopienė

Maketavo Rima Semenčiukienė

Viršelio dailininkė Jūratė Juozėnienė

Parengė leidybai Algis Švedas

SL 1613. 2016-12-27. 26 sąlyginiai spaudos lankai

Tiražas 800 egz. Užsakymo Nr.

VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas

Žirmūnų g. 68A, 09124 Vilnius

tel./faksas (8 5) 261 2806

www.teisineliteratura.lt, leidyba@teisineliteratura.lt

Spausdino STANDARTŲ SPAUSTUVĖ
S. Dariaus ir S. Girėno g. 39, 02189 Vilnius

Kaina sutartinė

Pirmasis Mykolo Romerio universiteto teisės mokslininkų parengtas baudžiamojo proceso teisės bendrajai daliai skirtas vadovėlis apima dar ne visas šios srities temas, taigi planuojama ir antroji tęstinio leidinio knyga. Sistemiskai dėstant baudžiamojo proceso teisės žinias vadovėlyje atskleidžiamos specifinės sąvokos, aptariami institutai ir klasifikacijos, teisės normų turinys ir jų sąsajos, remiamasi gausiais aukščiausiųjų Lietuvos teismų praktikos bei Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos pavyzdžiais. Šis reikšmingas baudžiamojo proceso teisės žinių šaltinis bus naudingas studijuojantiems ir praktikuojantiems teisininkams.

RIMA AŽUBALYTĖ ■ Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir proceso instituto profesorė, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėja. Nuo 1996 m. MRU dėsto baudžiamojo proceso teisę ir kt. su baudžiamuoju procesu susijusius studijų dalykus. Mokslinių interesų kryptys – žmogaus teisės baudžiamajame procese, baudžiamojo proceso formų diferenciacija. Mokslinių straipsnių, mokslo studijų, mokymo priemonių baudžiamojo proceso klausimais autorė.

RAIMUNDAS JURKA ■ Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir proceso instituto profesorius, advokatas. Nuo 2002 m. MRU dėsto baudžiamojo proceso teisės, tarptautinės baudžiamosios teisės ir bendradarbiavimo baudžiamajame procese, ekonominių, finansinių ir nusikalstamų veikų elektroninėje erdvėje tyrimo ir kvalifikavimo dalykus. Kitos mokslinių interesų kryptys – liudytojo interesų apsauga, žalos atlyginimas baudžiamajame procese. Mokslinių straipsnių, monografijų, mokslo studijų ir vadovėlių autorius.

JOLANTA ZAJANČKAUSKIENĖ ■ Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir proceso instituto profesorė. Nuo 1998 m. MRU dėsto baudžiamojo proceso teisės ir atskirų kategorijų bylų baudžiamojo proceso dalykus. Mokslinių interesų kryptys – asmens neįgalumas ir procesinės garantijos bei specialiosios žinios baudžiamajame procese, priverčiamųjų medicinos priemonių taikymas. Mokslinių straipsnių, mokslo studijų, mokymo priemonių baudžiamojo proceso klausimais autorė.

ISBN 978-9955-30-235-3

